

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Mete Tunçay

Bilineceği Bilmek

Türkiye’de Siyasal Gelişmenin
Evreleri ve Osmanlı’dan
Cumhuriyet’e Sol Akımlar

Alan Yayınları, 1983 (1 baskı)

İletişim Yayınları 2853 • Araştırma-İnceleme Dizisi 462

ISBN-13: 978-975-05-2772-2

© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2019, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

YAYINA HAZIRLAYAN Merve Öztürk

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Kasım 1930'da "TKP Ankara Vilayeti Komitesi" imzalı bildirinin dağıtılması nedeniyle tutuklananların yargılanması, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, İletişim Yayınları, 1988, s. 1893.

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Evrem Türköz

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO: 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO: 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO: 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

METE TUNÇAY

Bilineceği Bilmek

**Türkiye’de Siyasal Gelişmenin Evreleri
ve Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sol Akımlar**

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ VE GENİŞLETİLMİŞ BASIM

METE TUNÇAY 1936'da İstanbul'da doğdu. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okudu. Aynı kurumda 1961'de siyasal bilimler doktoru, 1966'da siyasal teoriler doçenti oldu. 1961'de Rockefeller bursuyla Londra İktisat ve Siyasal Bilimler Okulu'nda incelemeler yaptı. 1972-1973 yıllarında bir yıl süreyle DISK'te araştırma uzmanlığı görevini yürüttü. 1979'da SSCB Bilimler Akademisi konuğu olarak Sovyetler Birliği'nde, 1979-1980'de Fulbright bursuyla ABD'deki Stanford Üniversitesi Hoover Kurumu'nda araştırmalar yaptı. 1987-1988'de Hür Berlin Üniversitesi Carl von Ossietzsky profesörü oldu. 1984'te *Tarih ve Toplum* (İletişim Yayınları) dergisini yayınlamaya başladı. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın kuruluşunda yer aldı ve aynı kurumun yayımladığı *Toplumsal Tarih* dergisinin yöneticiliğini yaptı. Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün kurucu başkanı olan ve aynı bölümde çalışmalarına devam eden profesör Mete Tunçay'ın pek çok çevirisi bulunmaktadır. Yayımlanmış eserleri: *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* (AÜ, SBF Yayınları, 1967; İletişim Yayınları, 2009), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi I-II-III* (AÜ SBF Yayınları, 1969; Bilgi Üniversitesi Yayınları 2006), *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi I-II* (derleme, Bilgi Yayınevi 1976), *TC'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931* (Yurt Yayınları, 1981), *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler* (Belge Yayınları, 1982), *Bilineceği Bilmek* (Alan Yayınları, 1983), *1923 Amele Birliği* (BDS Yayınları 1989, Sosyal Tarih Yayınları, 2009), *Türkiye'de Sol Akımlar II, 1925-1936* (BDS Yayınları, 1991; İletişim Yayınları, 2009), *Cihat ve Tehcir: 1915-1916 Yazıları* (Afa Yayınları, 1991), *Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya'sı* (BDS Yayınları, 1995), *Eleştirel Tarih Yazıları* (Liberte Yayınları, 2006), BKP'nin Türkçe Yayın Organı Ziya Gazetesi (1920-1923) ve *Türkiye* (Sosyal Tarih Yayınları, 2009), *Beynelmilel İşçiler İttihadı* (Erden Akbulut ile birlikte, TÜSTAV Yayınları 2009, İletişim Yayınları 2016), *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası* (1920-1923) (Erden Akbulut ile birlikte, TÜSTAV Yayınları 2007, İletişim Yayınları, 2016), *Türkiye Sol Tarihine Notlar: Tarih ve Toplum Yazıları* (İletişim Yayınları, 2017).

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ · KEREM ÜNÜVAR	9
Hep Bilinen Önergeler Üstünden Emek Tarihi ile Sol Tarihinin İlişkisi	11

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLİNECEĞİ BİLMEK

Birinci Basıma Sunuş	19
Aydının Sorumluluğu	21
Okumak Yazmakla İlgili Düşünceler	25
Türk Siyasal Düşüncesinin Son Yüz Yılında Üç Ana Yönelimin Ortak Çıkmazı: Dogmatizm	27
Düşünce ve Anlatım Özgürlüğü	33
Büyüyen Özgürlük	41
Bilineceği Bilmek, İnanılacağı İnanmak	43
Siyasal Felsefeye Gerek Var mı?	45
Ad Sorunu	49
Ekonomik Güç ve Siyasal Erk	55
Niçin Demokrasi?	59

Kültür Sorunu Soruşturmasına Yanıt	63
Televizyon Kültürü Soruşturmasına Yanıt	67
Neyi Savunursa Savunsun, Sanat Bir Ustalık İşidir	69
Felsefe Yazıları: N. Hızır	73
Tarih yazımının Bazı Sorunları Üstüne Düşünceler	77
Yahuda İskarlıyot	83
Kemal Tahir'in Yeni-Eski Romanı	87
Yavuz Abadan İçin	89
Şevket Süreyya Aydemir	93
Bir Soruşturma: C. O. Tütengil	97
Doğan Avcıoğlu'nun Arkasından	101
Mete Tunçay'la Söyleşi: "Yapmam Gereken İşler Var... Bunun Huzursuzluğunu Duyuyorum"	
MEHMET Ö. ALKAN - TANIL BORA - MURAT KORALTÜRK	105

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL GELİŞME

Siyasal Gelişmenin Evreleri	153
Mısak-ı Milli'nin 1. Maddesi Üstüne	191
Milli Mücadele Sırasında Yayımlanmış Resmî Bir Propaganda Broşürü	199
Kurtuluş Savaşı'nda İstiklâl Mahkemeleri	205
☐ Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Bir Heyet-i Fesadiye Davası ve Kuvâ-yı Milliye	217
Lalkılık	235
Heyet-i Mahsusalar (1923-1938): Cumhuriyet'e Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasisinin Ayıklanması	247
Londra Konferansı'nın Altmışıncı Yıldönümü	267
İngiliz İşçi Partisi'nde Bir Osmanlı Amirali	271

Türk-Sovyet İlişkileri Tarihinde;	
Atatürk'le İlgili Olarak Uydurulmuş Bir Hikâye.....	293
Atatürk'e Nasıl Bakmak	297
Atatürk Konusunda Yanıtlara Yanıt	303
Mete Tunçay ile Söyleşi: "Mustafa Suphi	
Öldürülmeseydi Muhtemelen Bakan Olurdu"	
RUŞEN ÇAKIR - LEVENT CİNEMRE.....	311

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI'DA SOSYALİST DÜŞÜNCE VE HAREKETLER

Cumhuriyet Öncesinde Sosyalist Düşünce	323
Osmanlı Devleti'nde Sol Akımlar ve Partiler	333
☐ Hüseyin Hilmi Çevresi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası	343
Osmanlı Yönetiminin Son Yıllarında (1909-1912)	
Selânik'te Yahudi Sosyalizmi	351
Dimitar Vlahov ve (Dokuz Dilde Çıkan)	
Balkan Federasyonu dergisi (1924-1932).....	363

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KOMÜNİST AKIMIN GEÇMİŞİ

Türkiye'de Komünist Akımın Geçmişi Üstüne.....	381
Paul Dumont'un Yazısı Dolayısıyla	
Mustafa Suphi Üstüne Notlar	391
Dağın Doğurduğu Fare veya Günaydın'ın	
İlk Komünistler Tefrikanı: Yeşil Orduların	
Yeşil Orduları Yeşil Orduluktan Yargılaması	403
M. Suphi Üstüne Son Tartışma	409
Mete Tunçay Kaynakçası	413

SUNUŞ

Bilineceği Bilmek'in ilk basımı 1983'te yayımlandı. Mete Tunçay'ın 12 Eylül Darbesi'nin ardından 1402'lik olarak üniversiteden uzaklaştırılmasından (Eylül 1983) sonra yayımlanan ilk kitabıydı. Tunçay'ın en kapsamlı eserlerinden birisi olan kitabı *TC'de Tek Parti İktidarının Kurulması 1923-1931* (Yurt Yayınları, 1981) darbeden sonra yayımlanmıştı. Adeta darbeye inat bir zamanda yayımlanan *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler* (Belge Yayınları, 1982) ise "sakıncalı" bulunarak toplatılmıştı. Tunçay, üniversitedeki görevine devam edercesine *Tarih ve Toplum* dergisinin çıkışına ön ayak olmuş, yayın yönetmenliğini üstlenmişti (1984). Resmî ya da gayriresmî tarih anlatılarının, tarihyazımının modern donanım ve yaklaşımlardan uzak pratiklerinin dışında Osmanlı-Türkiye toplumunun tarihini gerçekten yeni kaynaklar ve teorik bir donanım ile inceleyen araştırmalara dergi sayılarında yer veriyor, genellikle çok fazla göz önünde olması istenmeyen konulara dair dosyalar hazırlıyordu. Bu arada İletişim Yayınları tarafından hazırlanıp yayımlanmakta olan *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* ve *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* gibi kapsamlı yayınlarda hem yayın kurulu üyeliği yapıyor hem de makaleleriyle tarihçi birikimini gözler önüne seriyordu (1983-1986). 1991'de Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın kuruluşu ve öncü çalışmaların yayınının hızlanmasıyla, yine Tarih Vakfı'nın yayınlamaya başladığı *Toplumsal Tarih*'in (1994) kurucu yayın yönetmenliğini üstlenecek ve günümüze kadar katkı vermeye devam edecekti. 1996'da Bilgi Üniversitesi kurulup, Tunçay, Tarih Bölümü'nün başına geçene kadar, hocanın yazma temposunu kısaca böyle özetleyebiliriz. 1996'da üniversitede ders vermeye başlayarak, uzun bir aradan sonra Mete Tunçay siyasal tarih araştırmalarına, hocalığa yeniden dönebilmiştir.

Bilineceği Bilmek'in bu basımında, Mete Tunçay'ın üniversiteden ayrı bırakılmasıyla üniversiteye dönüşü arasında geçen zamanda yayımlanmış makalelerini ve kitap bölümlerini biraraya getirmeye çalıştık.* Kitabın ilk basımında yer alan ve aradan geçen zamana rağmen hâlâ etkisini koruyan makale ve değerlerin yanısıra, her biri ders niteliğindeki ansiklopedi maddelerini de toplu halde sunabilmeyi arzu ettik. Ayrıca yine aynı dönemde –ve biraz öncesinde– farklı dergilerde yer almış ancak bir bütünlüğü olan konular etrafındaki makale, polemik ve röportajlarını da metne ekledik. Bu nedenle kitabın yeni içeriğini dörde ayırdık. İlk bölümde *Bilineceği Bilmek*'in ilk basımıyla ilintili olan ve ilk basım yayımlandığında gözetilen izleğe yakın bulduğumuz, kavramlar, kitaplar ve tarihyazımı üzerine makaleleri biraraya getirdik. İkinci Kısım “Türkiye’de Siyasal Gelişmenin Evreleri” başlığıyla Cumhuriyet Dönemi Türkiye’si’nin siyasal tarihine genel bir giriş niteliği taşıyor. Üçüncü ve dördüncü kısımlar ise Mete Tunçay’ın Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi ile Cumhuriyet’in ilk yıllarında özel olarak odaklandığı sosyalist ve komünist harekete dair tartışmalarla bu tartışmaların genel çerçevesine dair farklı dönemlerde farklı mecralarda kaleme alınmış yazılardan oluşuyor.*

Türkiye’de siyasal tarih araştırmalarında; yöntem, kaynak zenginliği ve birincil kaynakların önemine gösterdiği dikkatin derinliği ile bu kadar geniş bir çerçeveye kullanırken tarihçiliğin en kıymetli taraflarına sahip çıkan ve bunu her zaman büyük bir vakarla taşıyan Mete Tunçay’ın, uzun yıllar öncesinden dikkat çektiği hususların önemini gösterebilmeyi bu derleme başarabiliyorsa amaç hasıl olmuş demektir.

KEREM ÜNÜVAR

(*) Bu dönemde (1984-1993) *Tarih ve Toplum*’da yayımlanan makalelerin önemli bir kısmı *Türkiye Sol Tarihine Notlar: Tarih ve Toplum Yazıları*’nda biraraya getirilmişti (İletişim Yayınları, 2017).

(**) *Bilineceği Bilmek*’in bu yeni basımı yayına hazırlanırken dikkati, önerileri ve yardımlarıyla katkısını esirgemeyen Erden Akbulut’a ayrıca müteşekkirimiz.

Hep Bilinen Önergeler Üstünden Emek Tarihi ile Sol Tarihinin İlişkisi

*Türkiye emek tarihine çok emeği geçen
Donald Quataert'i anarak...*

Değer taşıyan mal ve hizmetlerin üretilmesi anlamında emek, insanlık tarihi kadar eskidir. Uygarlığın gelişme süreci içinde emek çeşitli aşamalardan geçmiştir: Tarım, imalât ve hizmetlerin sağlanması, bir yandan dönemdeki egemen anlayışla, bir yandan da kullanılan teknolojilere göre farklılaşmıştır. Avcılık-toplayıcılıktan yerleşik tarıma geçileli, kölelikten sözleşmeli işçiliğe kadar değişen emek biçimleri görülmüştür.

Son yıllarda daha çok edebiyatçı kimliğiyle öne çıkan Oya Baydar arkadaşım, 44 yıl önce yazdığı *Türkiye İşçi Sınıfının Tarihi* kitabının Giriş'inde, "yazılmaya gerçekten geçecek tek tarih" in Emek Tarihi olduğunu söylüyordu. Türkiye'de cumhuriyet öncesinde de hizmetlerin ve tarımın yanı sıra, imalât, inşaat ve madencilik alanlarındaki işçiler daha yüksek ücret ve daha kısa iş-günü gibi çalışma koşullarının kabul edilmesi için mücadele etmişlerdir. (Ücretli haftasonu tatili ve süresi kıdeme göre belirlenen yıllık izin, tıpkı sağlık sigortası ve emeklilik hakkı gibi daha yakın zamanlarda talep edilir olmuştur.)

Çağdaş sol tarihi ise, endüstrileri üretim araçları sahiplerinin işlettikleri kapitalizm ile başlamıştır. 19. yüzyılda sosyalist kuramcılar, bütün ekonomik değerleri, proletarya¹ denilen işçi sınıfının ürettiğini, ama onların da kul-

1 Eski Roma'daki iki toplumsal statüden aşağı konumda olan pleblere (yukarı konumdakiler patrici idiler) yoksullukları nedeniyle çok-çocuklu olduklarından proletarya denilirdi. Bu terim çağdaş kapitalist toplumda özellikle endüstri emekçileri için kullanılmıştır. Aşında kavram daha geniştir: yoksul tarım işçileri de proleterdir. Fakat sosyalist mücadele için gerekli "sınıf bilinci" ne köylülüğün sahip olmadığı düşünüldüğü için, ana akımda onların üstünde durulmamıştır. Bu noktada, Bakuninci Anarşistler ve erken dönem Çin Komünistleri farklı tutum takınmışlardır. (Mao Ze-Dong 1926 Hunan Raporunda köylülüğün devrimci niteliğinden söz etmişken, daha sonra bu ifadenin başına "proletaryanın önderliğinde" sözcükleri eklenmiştir.)

landıkları makinelerin sahipleri tarafından sömürüldüklerini ileri sürmüşlerdir. İşçilere ürettikleri değerin, ancak yaşamlarını sürdürmelerine yetecek kadar küçük bir bölümü ücret olarak ödenmekte, geri kalanı (artı değer - değer fazlası) kapitalistler tarafından biriktirilmektedir. Kurama göre, işçilerin ücretlerini arttırmak ve çalışma koşullarını iyileştirmek için yürüttükleri sendikal mücadele bu durumu değiştiremez. Onların ortak bir sınıf bilinciyle hareket ederek kapitalizme son vermeleri, bir sosyalist devrim yapmaları gereklidir. İşçiler kendi kurtuluşlarını sağlayarak bütün toplumu kurtaracaklardır.

“Sol”un mutlak anlamıyla sosyalizmi ifade etmekten başka bir de göreceli anlamı vardır. Özgürlükçüler tutuculardan, tutucular gericilerden daha solda sayılırlar. Ama biz burada sol tarihi derken, göreceli değil, mutlak anlamında solun, sosyalizmin tarihini kastediyoruz. “Sol” terimini kullanmamızın nedeni, “sosyalizm”in çoğu kere komünizm ve anarşizm gibi başka ortaklaşmacı akımlardan ayrımlanarak kullanılması, bizimse her tür kolektivistmi kapsamak istememizdir.

Birikmiş bir varlığı (serveti) olmadığı için, yaşamını ancak sürekli çalışarak sürdürebilen proletaryanın kurtuluşu bütün toplumun kurtuluşu demektir; çünkü kapitalizm yıkılmadan proletarya kurtulamaz. Kapitalizmin bir darbe (devrim) ile mi yoksa barışçı yollarla mı yıkılacağı, 19. yüzyılda hayli tartışılmıştır.

Bir de Yeniçağda yükselen halk egemenliği (demokrasi) konusu vardır. Sosyalizm sosyal demokrasidir; burjuva demokrasisinin eşitlik ve özgürlük (+ kardeşlik) ideallerinin biçimsel kaldığı gözleminden hareketle bunlara somutluk sağlama çabasıdadır. Aslında, özgürlükle eşitlik arasında sürekli bir gerilim yaşanır. Özgürlüğün çoğu Eşitliği ortadan kaldırmakta, eşitliğin sağlanması da ancak özgürlüğün sınırlanması pahasına olmaktadır. Burjuva demokrasisinin özgürlüğe daha çok ağırlık tanınmasına karşılık, sosyal demokrasi düşüncesinde eşitlik kaygısı daha belirgindir.

Unutmamak gerekir ki, uygulamada demokrasinin her biçimi siyah-beyaz terimlerle, “var - yok” diye değil, karşılaştırmalı olarak “daha çok - daha az” diye göz önüne alınmalıdır. Demokrasinin içinde boy verdiği kapitalizm, ticaret alanında başlayan, ama teknolojik gelişmeler sonucu endüstri alanında gelişen, en son olarak da mali alanda yükselen bir sistemdir. Özellikle endüstriyel kapitalizm, emek tarihi ile sol tarihinin kesiştiği bir ortam olmuştur. Batı dünyasında demokratikleşme geliştikçe oy-verme hakkının yaygınlaştırılması, ilerlemiş ülkelerde nüfus çoğunluğunu oluşturan işçilerin de umutlanmasına yol açmıştır. Önceleri mal-mülk sahibi erkeklerin tekelinde olan seçmenlik hakları işçilere de tanınırsa, proletaryanın talepleri gerçekleştirilebilecekti. (Britanya’da Chartism ile başlayan ve Reform Act’lerle devam eden bir süreç!)

Sol kuramın, işçilerin sınıf bilincine erişerek devrimi gerçekleştirmeleri beklentisi, gerçekte geniş ölçüde boşa çıkmıştır. Bireysel işçilerin istediği toplumsal devrim değil, kendilerinin işçi olmaktan çıkmasıdır. Bir başka deyişle, işçiler sömürüyü sona erdirmek yerine, sömürülen değil sömüren olmak istemektedirler. Elbette bu, bütün işçiler için gerçekleştirilebilecek bir çözüm değildir. Bu bağlamda, sol partiler işçileri bir sınıf bilinci disiplinine sokmak istemişlerdir. Oysa, kendilerine de seçmenlik hakkı tanındıktan sonra, emekçilerin önemli bir bölümü işçi sınıfı partileri yerine burjuva partilerine oy vermektedirler.

Kuramsal olarak kapitalizmin temel ilkesinin özgürlük olmasına karşılık, sosyalizm de eşitlik ilkesine dayanmaktadır. (Ama eşit olmayanlara eşit davranmanın doğru/âdil olmadığı Eski Yunan'dan beri bilinmektedir.) Eşitliğin iki türü ayrımlanabilir: fırsat ya da başlangıç eşitliği ve sonuç eşitliği. Reform edilmiş liberal kapitalizm fırsat eşitliğini tanımaya yaklaşmıştır, ama sonuç eşitliğine yanaşmamaktadır. Daha ileri bir aşamada bu öğreti Pozitif Ayrımcılık (affirmative action) ilkesini benimsemiştir; yani toplumsal olarak geri bırakılmış grup üyelerine ayrıcalıklar tanınmasını. Değerlerin üretiminde herkesten gücü yettiği kadar katkı alınmasını ve değerlerin paylaşılmasında herkese gereksindiği kadar verilmesini öngören sosyalizm için bunlar yeterli değildir.

Demokrasinin halkın, halk için, halk tarafından yönetilmesi diye yapılan tanımı, ancak ülkeyi yönetenlerin dürüst ve özgür seçimlerle değiştirilebilmesi anlamında gerçekçidir. Eşitlik ülke içinde (yani yurttaşlar arasında) ve dünyada (yani bütün insanlar arasında) ayrı ayrı değerlendirilmek gerekir. Gerek yurtiçinde gerekse dünya ölçüsünde büyük gelişme farkları vardır. Ulus-devletler, giderek kendilerinin kozmopolit karışımlar olduklarını kavnyorlar. Bu kavram, eskiden iddia edilen etnik anlamından gitgide uzaklaşıyor. Birleşmiş Milletler örgütünde üye olan iki yüzden az "bağımsız" devlet olmasına karşılık, ortak dil ve kültür ayrıcalıklarıyla dünyadaki ulus sayısı herhalde birkaç bini geçer.

19. yüzyılın ikinci yarısıyla 20. yüzyılın ilk yarısında dünyada ortaya çıkan reel sosyalizm denemeleri, daha 20. yüzyıl bitmeden başarısızlıkla sona ermişlerdir. Bugün komünistliği iktidar partisinin adında kalan Çin, Vietnam, Kuzey Kore, Küba, birkaç Latin Amerika ve Afrika ülkesi dışında, bütün dünyaya liberal kapitalizm egemendir.

20. yüzyılda amaçlarını parlamenter demokrasi yöntemleriyle gerçekleştirmeyi uman sosyal demokratlar Marksizmin darbeci Leninist yorumuna karşıydılar. (Bunların arasında "Komünist" adından kopmak istemeyenler bile vardı: "Avrupa Komünizmi" Sovyet deneyini yadsıyordu!) Yine de, şiddetle eleştirdikleri bu anlayışın Sovyet imparatorluğuyla birlikte çökme-

si, bir anlamda onların görüşlerini doğruladığı halde, sosyal demokratları da olumsuz etkilemiştir.

21. yüzyılda bu deneyimden ne gibi sonuçlar çıkarmak gerekiyor? Bir ke-re, şu “bilimsellik” iddiasından kurtulunmalıdır. Zaten Almancada “bilgisel” anlamına gelen wissenschaftlich’e doğa bilimlerini de kapsayan “fennî” anlamının yüklenmesi önemli bir hata olmuştur. Tıpkı ortaçağ Skolastiğinin ilâhiyatı felsefe ile (imanı bilimle) temellendirme çabası gibi, Marksist sosyalizm de gereksiz yere “bilim”e gönderme yapmıştır. Oysa, sosyalizm bizim değer tercihlerimize dayanmaktadır. Zulmü, ezilmeyi, haksızlığa uğramayı, çaresi bulunabilecek hastalıkları çekmeyi, aç kalmayı, giysiden ve barınaktan yoksun olmayı vb. ortadan kaldıracak bir âdil düzenin kurulmasını istemek, bilimin gereği değildir, ahlâkî bir yeğlemedir. Biz böyle bir seçim yapıp onu gerçekleştirme yönünde uğraşmazsak, bilimsel bir determinizmle sosyalist bir düzenin kendiliğinden kurulacağı yoktur.

Vazgeçilmesi gereken bir başka nokta da, mutlakçı bir anlayışla sürdürülen “son erek” (nihaî hedef) kavramıdır. Eduard Bernstein asıl önemli olanın süreç olduğunu savunurken herhalde haklıydı. “Ya hep ya hiç” çilikten vazgeçilmelidir. Bölük pörçük iyileştirmelerin birikmesi insanları amaca yaklaştırabilir.

Elbette sosyalizm ölmemiştir. İnsanların haksızlık olarak algıladıkları durumlar var oldukça, bunların sürdürülmesine neden olan soyculuk, ırkçılık, milliyetçilik gibi takıntıların ortadan kaldırılması için mücadele edilecektir. Miras/veraset konusu, müterakki (artan oranlı) vergilendirmelere karşın, eşitlikçi bir toplum güvencesi hissedilmedikçe devam edeceği benziyor.

Sosyalizm sadece maddî koşulların düzeltilmesi demek değildir. Eğitimin ya da toplumsallaştırmanın, özgürlüğü sınırlandıran bir kalıplaşma işlevi olmaksızın çıkarılması, yaratıcılığa, yenilikçiliğe elverişli hale getirilmesi gereklidir.

Sosyal demokratların üstesinden gelmeye çalıştıkları haksızlıklar konusunda bir nokta gözden uzak tutulmamalıdır: Düzeltilmesi gereken şeyler zaman ve mekâna göre değişmektedir. Mağarada yaşayan Taş Çağı insanları, bugünün gelişmiş ülkelerindeki evsiz-barksızlardan daha donanımsızdılar. Günümüzde de Bangladeş gibi Asya ülkelerinin ve geri Afrika kabilelerinin üyeleri, yine Batı yoksullarından daha zavallı durumdadırlar. Yani mağduriyet sorunu görecelik içerir. Düzeltim konusunda da bir şeye dikkat edilmelidir: Sosyal demokratların insanları mutlu etmeye çalışmaları yanlıştır; yapmaları gereken, onları mutsuz eden koşulları ortadan kaldırmaktır.

Emek tarihi açısından da 20. yüzyılda çok önemli bir takım gelişmeler olmuştur. Geleneksel endüstri modeli, enerji (genellikle hidro-elektrik santraller) sağlandıktan sonra, ağır sanayiden başlayarak tüketim malları üretimine gelirdi. Uygulamadaysa bu zincir tersine yaşanır, önce en kolayları

olan (görece emek yoğun) doküman sanayiinden başlanırdı. Emekçiler, yaptıkları işin zorluğuyla orantılı ücretler alarak bütün bu dallarda çalışıyorlardı. Otomasyon daha az sayıda emekçiyle aynı kapasitenin üretilmesine, hatta artırılmasına olanak verdi. İki dünya savaşı arasındaki yıllarda anonim şirketlerin serpilmesi, kapitalizmin niteliğinin değiştiği sanısına yol açtı. Artık sürece mal sahiplerinin değil, işletmecilerin (menajerlerin) egemen oldukları ileri sürüldü. Fakat gerçekte hâlâ büyük hisse sahiplerinin istedikleri olmaktadır. Yüzyılın son çeyreğinde bilişim teknolojisindeki gelişmeler (bilgisayarlarla başlatılan Enformasyon Devrimi), özellikle yeni buluş yazılımlarının uluslararası dağılımı durumu daha karmaşıklaştırdı. Süreci tasarlayanların kârlarıyla emekçilere verilen ücretlerin neye göre belirlendiğini anlamak kolay değildir. Kapitalizmin en başından beri uygulanan ne kadar çok kopartılsa o kadar iyi olacağı ilkesi değişmemiştir.

Bu yazının başlığında ortaya konulan ilişki sorununu artık şöyle yanıtlatabiliriz: Emek tarihi de sol tarihi de gelecekte devam ettirilecektir. Ancak 19. ve 20. yüzyıllardaki kesişme herhalde artık görülmeyecektir. Bir yanda emekçiler kendi haklarını savunurlarken, bir yanda da var olan toplumsal adaletsizliklerin ortadan kaldırılması için, hangi gelir grubundan olurlarsa olsunlar, duyarlı ve bilinçli insanlar sosyal demokrasinin gelişmesi için mücadele edeceklerdir.

Birikim, sayı 288, Nisan 2013

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLİNECEĞİ BİLMEK

Birinci Basıma Sunuş

Çeyrek yüzyılı geçen yazıcılık yaşamım boyunca, birçok gazete ve dergide, tarihten siyasete, toplumbilimden felsefeye değin çeşitli konularda, inceleme, çeviri, eleştiri ve denemelerim çıktı. Bunlardan hâlâ anlamlı olduğunu sandığım kimilerini elinizdeki kitapta topladım.¹ Gazete ve dergi sayfalarında kalmalarına gönlümün razı olmadığı birtakım yazıların daha var. Eğer bu seçtiklerim ilgi görürse, onları da ikinci bir ciltte toplamayı umuyorum.

Derlememin adı, içindeki bir yazının başlığından geliyor. Bunun, uğrunda çaba harcanılacak bir amaç olarak anlaşılması gerekir.

Bu seçmelere, iki makale çevirimi katmam, belki yadırganabilir.² Aslında, benim basılmış çevirilerim, kendi yazdıklarımdan kat kat fazladır. Gelişmemiş bir ülkenin aydını olarak, başkalarından öğrenmeye her zaman çok önem verdim. Buradaki her iki çevirim de metodolojiyle ilgili olması bir rastlantı değil. Özellikle bu alanda, Batı'dan örnek almaya muhtaç olduğumuzu düşünüyorum. Yaptığım çevirilerde aktardığım görüşleri her zaman paylaşmamışımdır; ama bu iki yazıda, Rapoport'la Reichenbach'ın dediklerini tümüyle benimsiyorum.

Yazılarımı, tarih sırasına bakmaksızın, konularına göre sıraladım. İlk kez nerede yayımlandıklarını da her birinin altında belirttim. Bunları okurken, yazıldıkları tarihi göz önünde tutarak, o dönemlerin koşullarını anımsamaya çalışmak doğru olur.

1 *Bilineceği Bilmek*, Alan Yayınları, 1983

2 Çevirilere bu baskıda yer verilmemiştir. Anatol Rapoport, "Teorinin Çeşitli Anlamları", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt XIV, yıl: 1959, sayı: 4, s. 58-78; Hans Reichenbach, "Toplum Biliminde Olasılık Yöntemleri", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt XIX, yıl: 1964, sayı: 2, s. 305-315.

Bu kitaba, yayınlarımın tam bir listesini ekledim. (Üniversiteden atılınca, şimdiye kadar ne yapmışım diye merak edip, yazılarımı toplamıştım.)³ Bütün yazdıklarımın, hele ilk yazılarımın matah şeyler olduğu kanısında değilim. Ama bunlara bakınca, görüşlerimin yıllar boyunca nasıl değiştiğini anlıyorum. Bana ilginç gelen bu gelişme süreci, belki başkalarının da ilgisini çeker.

Bu derlemeyi, bir kısmını rahmetle andığım, beni yetiştirenlere adıyorum. İki nekroloji yazım ile aramızdan ayrılan iki hocanın da birer kitabı hakkında, onlar hayattayken yazdığım kısa tanıtma yazıları borçlarımı anmama vesile olsunlar.⁴

METE TUNÇAY
Ankara, Haziran 1983

3 Bu basımda Kaynakça Mete Tunçay'ın tüm yazı, çeviri ve kitaplarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

4 Yavuz Abadan ve Şevket Süreyya Aydemir kastedilmektedir.

Aydının Sorumluluğu

Aydınlar, kendi önemlerini hep abartırlar. Oysa, toplumun değişimini etkiledikleri oranda, hatta bundan daha büyük ölçüde, kendileri toplumun etkisi altındadırlar.

Aydın, kimi şeyleri bilen kişidir; ama her şeyi değil. Ne de olsa bir şeyler bilmesi, aydını genellikle insan soyu, özellikle de kendi içinden çıktığı toplum önünde sorumlu kılar. Gerçekte, aydın, bir şeyler bilme özelliğini, toplumdan kendisi için ayrıcalıklar kopartmakta kullanmaktadır. Ahlâk açısındansa, aydın-olmayandan ayrılığı, aydına onlar üstünde birtakım haklar vermek şöyle dursun, –aydınlığa erişmekteki rastlantı payları hesaba katılırsa– belki onlara karşı kimi ödevler yükler.

Bu konuda aydınların iki türlü tutumları olduğunu görüyoruz. Kimi, topluma karşı ödevlerini yerine getirme gereğini benimser. Kendince doğru, iyi, güzel olan neyse, açıkça ondan yana çıkar. Görüşünü başkalarına yaymaya çalışır. Ama bunların birçoğu, halka tepeden bakma, halkı kendi keyiflerince gütmeye kalkma suçunu işlerler. Öteki, ikinci tür aydınlarsa (bunlar daha “derin” aydınlardır), toplum sorunlarıyla ilgilenmenin, yan tutmanın kendi işleri olmadığı inancındadırlar. Bunlar, kendilerini, uğraştıkları bilim, felsefe, sanat her neyse, yalnız ona karşı ödevli sayarlar. Üstelik bu tutumlarını, sanki böyle konularda yan tutmazlık olabilecek bir şeymiş ve iyi bir şeymiş gibi, övünmeli sözlerle temellendirmeye çalışırlar. Gerçekte yaptıkları, sureti haktan görünerek yerleşik düzene uymak, onun nimetlerini paylaşmaktır. Ama bunun ya farkında olmak istemezler ya da durumlarını domuzuna bildikleri halde, ikiyüzlülük edip farkında değillermiş gibi davranırlar.

Sayın Doç. Dr. Nejat Kaymaz, geçenlerde bir günlük gazetede (Cumhuri-

yet) “Pervane Süleyman” diye bir tefrika yayımladı. Selçuklu Anadolu’suna ilişkin bu bilgince inceleme, tarihçilerimizde ender görülen kıvrak bir eleştirici zekâ ve cesaretle yazılmıştı. Tefrikanın bana en ilginç gelen bölümü, Pervane Süleyman’la ilişkileri dolayısıyla, Mevlâna Celâlettin’in mistik görüşünü ele alıp, o dönemin nesnel koşulları önünde yorumlayışı oldu. (Sıyın Kaymaz’ın Mevlâna’yı İranlı Pervane’nin “soydaşı” diye anması, herhalde birçok gürültü koparacaktır. Bu ırk sorununda, onun mu, yoksa yıllardır Mevlâna Türk’tür diye şamata edenlerin mi haklı olduğunu bilmiyorum – bilmeye önem de vermiyorum. Kanından bize ne? Yapıtlarını hangi dilde vermiş? Ona bakmak gerekmez mi? Turalım, şimdi bir bilgin çıkıp da, Yunus Emre’nin Arap soyundan geldiğini kanıtlasa, Yunus’un Türklüğünden ne eksilir?) Buna göre, Mevlâna’nın mistikliği, gündelik dünyevi işlerde tipik bir ilgilenmezlik, yan tutmazlık tutumudur. Ama Anadolu Moğol istilasından altındaymış, kendi müritleri işbirlikçi vatan hainleriymiş, ona ne? O, payını bol bol almaktadır ya.

Eski Yunan’da, Sokrates’in Demokrat Atina’nın halk mahkemesince ölümüne mahkûm edilışinin nedeni de, bu ünlü filozofun Mevlâna’ninkine benzer bir tutumla, siyasetle ilgilenmiyorum, partiler üstü davranıyorum diye, çevresine halk düşmanı, soylu çocuklarını da toplayıp onları birer tiran olarak yetiştirmesidir. Ancak, Mevlâna’nın tersine, Sokrates bu ilişkilerinden kendine maddî çıkar sağlamaya kalkmamış, yoksul yaşamış, ara sıra varlıklı ailelerin sofralarında nefisini köreltmekle yetinmiştir. Yargılanması sırasında, bu gerçek nedenin ortaya konulmaması, Sparta istilasıyla birlikte Atina’yı kapsıp kavuran Otuz Tiranla ilişkisinin dile getirilmemesi, bu oligarşi yıkıldıktan sonra başa geçen demokratların “devri sabık yaratmama” (geçmişin hesabını sormama) kararından ötürüdür. Yoksa Sokrates, suçlamada denildiği gibi, tanrıtanımazlığından ve dokundurulduğu gibi, oğlancılığından dolayı öldürülmemiştir. Aslında, gençleri baştan çıkarması, siyasal anlamdadır!

Toplumsal sorunlarda, hiç kimse gerçekten yan tutmazlık edemez. Yan tutmazlık, var olan durumdan (statükodan) yana olmayı içerir de, ondan. Dediğim gibi, bu ya kendini ya başkalarını yahut hem kendini hem başkalarını kandırmaktır. Böyle aydınların günahı bununla da kalmıyor, çoğu kez. Önemli toplum sorunlarında “yansız”lığı seçen bu tür aydın, siyasetle ahlâkın bir bütün olduğunu, aralarında öze bir ayrılık bulunmadığını görmezlikten gelerek, daha aşağı, kişisel düzeyde yargılar veriyor. (Ne yapsın: “Yaşamak yargılamaktır.” – Bu fiyakalı sözü daha önce birisi söylemediyse, ben söylemiş olayım. Ama belki, bir yerlerde okumuş, birilerinden duymuşumdur da, unutmuşumdur. Hristiyan ahlâkı, yargılama ki yargılanmayasın, der; bunu tutamazsan, bari bağışla ki bağışlanasın, dediği gibi. Bağışlamayı bağışlanmayı bilmem, ama ne yargılamamak elimizdedir ne yargılanma-

mak.) Evet, bu onu, çoğucası tutarsızlıklara, “perspektif bozuklukları”na götürüyor. Çünkü bir aydının genel –toplumsal– boyutlarda kararlar vermeden, özel –kişisel– boyutlarda kararlar vermesi, her türlü çelişkiye açık bir tutumdur.

Diyelim, falan kimse, kişisel bir olayda, bizim benimsediğimiz bir değere aykırı davrandı. Fakat o kişinin toplumsal sorunlarda aldığı yer nedir? Hangi insanlık değerlerinin gerçekleşmesi için çalışmaktadır? Ya, onun karşısında olan kişiler ne gibi amaçlara hizmet etmektedir? Bu oranlamaları yapmadan, herhangi bir yargıya varmak sakat olur. (Uygulamada, insanın bir çeşit etik-psikolojisiyle hareket ettiğini görüyoruz. Kendimize yakın saydığımız birinin küçük bir yanlış, uzak saydığımız birinin büyük bir yanlışından daha yanlış gelir bize – Pir Sultan'ın düşman taşından değil de, dost gülünden yaralandığı gibi. Ama bu yalnızca duygusal bir değerlendirmedir.) Yanlış anlaşılmasın: İnsanları kişisel düzeyde yargılamamayı, yalnız siyasal tutumlarına bakmayı savunmuyorum. İnsanların bazı kişisel kusurları, bizi, onların toplumsal erdemleri konusunda da haklı olarak şüpheyne düşürebilir. Fakat bu yargılamaya, ancak genel toplum düzeyinde hesaplaşmasını yapmış ve tutumunu belirlemiş olan kimsenin hakkı vardır. Yoksa ana çizgilerde haklıyı haksızı ayırmadan, kişilerarası ilişkilerden sınırlı bir kesit alarak haklıyı haksızı ayırmak, mümkün olsa bile, yalnız o çerçeve içinde doğru kalır; ama toptan bir değerlendirmede yanlış çıkar.

Aydın, düşünmekle ve doğru düşünmekle yükümlüdür. Doğru düşünmek ise, her şeyden önce, insanın temeldeki birliğini görmeyi ve insanla ilgili bütün sorunları bir önem sırasına koymayı gerektirir. Bu sıra, bir anlamda demokratik olmak zorundadır. Yani, daha çok kişiyi ilgilendiren sorunlara daha önemli, daha az sayıda kişiyi ilgilendiren sorunlara daha az önemli diye bakılmalıdır. Oysa işin içine bir kimsenin –maddi manevi– kendi çıkarları girince, özel sorunlar daha ağır basmak eğilimini gösterir. Fakat aydının bir tanımı da, kendini aşabilen kişi olması değil mi?

Milliyet Sanat, 26 Şubat 1976

Okumak Yazmakla İlgili Düşünceler

Kimi bilimsel araştırmalarda verilen kaynakçaların (bibliyografya listelerinin) uzunluğu, beni önce gıpta ve hayranlığa, sonra da kuşkuya sürüklüyor. Bir insan, bu kadar çok kitap okumuş olabilir mi, diye düşünüyorum. Ama türlü türlü kaynakçalar arasında ayırım yapmak gerekir. Bir kere, yazarın tümünü okumuş, hatta görmüş olmak iddiasında bulunmadan, “bu konuda şu şu kaynaklar varmış, ilgilenirseniz bulmaya çalışın” dercesine düzenlediği listeler olabilir. Sonra, belirli birtakım olguların öğrenildiği kitapların gösterilmesi sorunu geliyor. Diyelim, bir kaynakta, başka bir yerde bulunmayan bir belgenin sureti verilmiştir. Belki o kitabın bütünü okunmadan bundan yararlanılabilir. (Aslı başka bir kaynakta verilen belgeler konusunda ise, şöyle bir kötü uygulamaya sık sık rastlandığını sanıyorum. Gönderme yapılan ana kaynağa gitmeden, ara kaynağa dayanılarak, gidilmiş gibi yapılıyor. Bu kesinlikle yanlıştır. Hele, ara kaynakta bir aktarma bozukluğu varsa, insan kolayca yakayı ele verebilir. Ana kaynağa da gidilmesi durumunda ise, araştırmacının ilk dikkatinin çekildiği ara kaynak, birçok durumlarda –akademik nezaket– daha doğrusu namus gereği anılmalıdır. Ancak, pek harcıâlem bir olgusal bilgi söz konusuysa, böyle yapılmayabilir.) Bir de, özgül bir yorumundan, düşüncesinden yararlanılan bir yapıtın, tümü okunmadan, yazarın o yorum ya da düşüncüyü nasıl bir genel kurgu içinde, ne gibi bir bağlamda geliştirdiği kavranılmadan, bir başka kitabın göndermesiyle öğrenilip kaynakçada gösterilmesi var ki, asıl bu türden akademik ahlâksızlıkların yaygın olduğu gözlemlenebilir.

Üç beş kitap alıp, onlardaki göndermeleri de apartarak bir yenisini yazmak, çağımızın yaygın bir hastalığı, galiba. Kaynakçaların geometrik diziyle uzamasına, bu yöntem (!) yol açıyor.

Geçenlerde bir öğrenci benden yakın Türk tarihi konusunda bilgi edinmek için neler okuması gerektiğini sordu. Hangi kitaplara, nasıl sırayla başvurmasını salık verirdim? İsteğini cevaplandırmaya çalışırken, ona “kitaplardan ancak bildiklerini öğrenebilirsin” diye paradoksal bir söz de söyledim. Meramım şuydu: Bir şey okurken, kafamızdaki sorunsal yaklaşımın gelişmesi ya da değişmesi çok yavaş oluyor. Dolayısıyla, daha önce kurulmuş olan ilişki çerçevemizin dışında kalan noktaları algılayamıyoruz, göremiyoruz. Bir kitabı, aradan bir süre geçince kafamızdaki sorunsal geliştikten ya da değiştikten sonra bir daha okuyunca, ilk okuyuşumuzda dikkatimizi çekmeyen birçok şey buluyoruz onda. Bu dediğim, edebiyat yapıtlarının değerlendirilmesinde de geçerlidir; fakat bilgisel araştırmada, bunun önemli sonuçları olduğunu unutmamalıyız.

Bilmediklerimizden değil, bildiklerimizden (yani bildiğimizi sandığımız şeylerden) şüphe edelim. Bilmediklerimizi –gerekliyse– nasıl olsa inceleyip öğrenmeye çalışırız. Anlatmak istediğime, kendimden bir örnek vereyim. Ben, eski harfleri okumayı üstünkörü öğrendim. Yazmam hiç yok; okumam, yalnız kitap harflerinden; el yazısını (rık'ayı) hâlâ sökemiyorum. Arap harflerindeki sessizlerin bolluğu yüzünden, hele anlamını bilmediğim bir sözcükle karşılaşınca, “olsa olsa” yöntemim işe yaramıyor: ya sözlüğe bakıyor ya da bir bilene soruyorum. Ama bazen okuduğumu sandığım yerler çıkıyor; asıl tehlike oralarda. Türkiye’de sol akımların tarihi üstünde çalışırken, Berlin Kurtuluşu’nda (1919) Lem’i Nihat’ın bir öyküsünü görmüştüm. O sayının içinde neler olduğunu bir dipnotta anlatırken, bu öykünün başlığını da –doğru okuduğumdan kuşkulanmadan– yazıverdim: Hür Talâk. Belki, evlenme boşanma kolaylığının sağlanması, sosyalistlerin istediği bir şeydir, diye de düşünmüşümdür, o sıra. Meğer, öykünün adı, Hortlak’mış. Bilenler, pek gülmüşler.

Türkiye Yazıları, sayı 2, Mayıs 1977

Türk Siyasal Düşüncesinin Son Yüz Yılında Üç Ana Yönelimin Ortak Çıkmazı: Dogmatizm

Türkiye yüz yıldır, sırasıyla İslâmcı, pozitivist-Batıcı ve sosyalist olmak üzere üç düşünce ikliminde yaşamıştır dersem, sanırım, çok yanlış bir genelleme yapmış olmam. Bunların bağdaşmaz olduklarını, birbirleriyle eşit ağırlık taşıdıklarını, Türk düşüncesinin bu evrelerden birini tamamladıktan sonra ötekine girdiğini, üçünün benzer ölçülerde yaygınlık kazandığını, yüz yıldan beri başka hiçbir düşünce akımı doğmadığını söylemek istemiyorum. Yalnızca: Bunları ana yönelişler olarak ayırmak bana önemli göründü.

Türk düşüncesi, en azından yüz yıldır, hemen hiçbir alanda gerçek anlamıyla yaratıcı olmamıştır – ne özgün bir kuramsal yapı ortaya koyabilmiş, hatta ne de yabancı kökenli bir düşünceyi yerli koşullara uyarlamakta ciddi bir başarı gösterebilmiştir. Aydınlarımız genellikle, epigon olmaktan ileri gidememişlerdir.

Bu iki tespiti şöyle bağlayacağım: Çağdaş Türk düşüncesindeki üç ana akım içinde, dogmatizm ortak bir parantez meydana getirmektedir. Düşünürlerimizin benimsedikleri görüşlere dogmatikçe bağlanmaları, eleştirci ve dolayısıyla yaratıcı olmamalarına yol açmıştır. İşte, burada savunmaya çalışacağım tez, en sivri bir biçimde böyle özetlenebilir.

Hemen söyleyeyim ki, bu bir çeşit özeleştirmedir. Bununla, Türk düşüncesi-ne karşı haksızlık etmeyi amaçlamıyorum. Hatta nedenini ve çarelerini araştırarak dogmatiklikten kurtulabileceğimiz gibi, safdilce bir umudum da var.

* * *

Önce, dogmatizmden ne anladığımı açıklamaya çalışayım. Dogmatizm, kuşkuculuğun karşı kutbudur. Bu bakımdan, ön koşulu, “insanlarca biline-

bilecek nesnel gerçeklerin var olduğu” yolunda epistemolojik / ontolojik bir metafiziği kabul etmektir; bundan sonra “nitekim, o gerçeklik falan kuramla yanılmaz, sarsılmaz bir biçimde kavranmıştır” dersek, dogmatik bir tutum takınmış oluruz. Verdiğim tanımda önemli olan, yanılmazlık, sarsılmazlık iddiasıdır; yoksa onun yerine “hipotetik” bir tutum takınılsa, pekâlâ bilimsel bir kalıba uyulmuş olurdu.

Daha basitçe, dogmatizm kavramının herhangi bir alandaki herhangi bir kuram üstünde inatla direnmek anlamına geldiğini görüyoruz. Ama acaba bu, bazı alanlarda geliştirilen kuramların yapısal gereği midir? Öyle olduğunu sanıyorum. Her türlü düşünce gerçeğe erişmek ister; ama gerçeği bilgi yoluyla değil de, inanç yoluyla kavramaya çalışan yaklaşımlarda, yani bilime karşılık dinde dogmatizm doğaldır.

Bilim alanında akıl, din alanında duygu egemen olduğu için, inanılan gerçekler yanılmaz, sarsılmaz gerçeklerdir; bilinen gerçeklerse, ancak yanlışlıkları ortaya çıkarılınca ya da değin öyle imişler gibi kabul edilir.

Bu basmakalıp sözlerden sonra, şurasını önemle belirtmek isterim ki, insandan çıktığına göre, hangi alanda olursa olsun, her kuramın dayandığı bir “inanç sistemi” vardır. Bunların yanlışlığı akılla gösterilemez; dolayısıyla, bilimsel kuramların gerisindeki inançlarda dogmatizmden bütünü kurtulmayı bekleyemeyiz. Ancak bu değer yargıları, kalmaları gereken yerden öteye, kuramın ampirik ya da rasyonel olmak gereken asıl bedenine karışır, işte o zaman kötü olur.

Vahiye dayanan dinlerin, hatta ayrıntılar bir yana, salt Tanrı inancının (deizmin) ciddi olarak savunulabileceği kanısında değilim. Çünkü temel varsayımları, ya ilkece bilinebilir nitelikte olan, ama şimdilik bilinmeyen, ya da zaten bilinemeyecek soruların (çoğu kez, sözde-soruların) inanç yoluyla cevaplandırılmasına dayanmaktadır. Fakat bundan sonra, bir anlamda iç tutarlılıkları olduğunu, hiç değilse özlerine dokunmadan kendi içlerinde tutarlı bir biçimde yeniden formüle edilebileceklerini söyleyebiliriz.

Dogmatizmin, böylece dinsel bir kuramda, bağışlanabilirlik anlamında olmasa bile, alışılmışlıktan gelen bir doğallığı vardır. Zihin zevkimizi, asıl, din-dışı alanlardaki dinsel tutum incitmektedir. Burada, İslâmiyet’in akılcı bir din olduğu iddiasını tartışmaya gerek görmüyorum. Bütün dinlerin tarihlerinde zaman zaman akılla temellendirilmeye çalışıldığını biliyoruz; ama böyle çabalar hem gerçekte dinin özüne aykırı hem de boşunadır. Ayrıca, İslâm’ın Tanrı sözü sayılan kutsal kitabında son derece ayrıntılı kurallar konulmuş olması, başka dinlere oranla onun daha dogmatik bir nitelik taşımasını zorunlu kılmaktadır.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı-Türk düşüncesinin ne ölçüde İslâmcı olduğunu uzun boylu anlatmayacağım. Şu kadarına dokunmakla yetineyim ki, İslâmî renk, yalnız Batı etkisinde çağdaşlaşma eğilimini temsil eden ilericilerin karşılaştıkları tepkide değil, bu ilericilerin kendilerinde de vardır. Hem galiba, siyasal çöküş yıllarında İslâmlığın üstünde eskisinden daha çok durulmuş, dine daha çok önem verilmişti. Batıcılığın bizde İslâm'a karşı döndükten sonra bile, dogmatik bir tutumla benimsenmesi, belki kendi iç nedenleri kadar, uzun yıllar İslâmcılıkla yan yana ve onunla uzlaştırılarak savunulmasından ileri gelmiştir.

Bu noktada iki şey söylüyorum: Biri, Türk Batıcılığının pozitivist olduğu; öteki, pozitivistizmin dogmatizmi içerdiği. Bizim Batıcılığımızın, özellikle İttihat ve Terakki ideolojisinin bir devamı olarak görünen Kemalizmin pozitivistliği benim fikrim değildir. Fikir tarihçilerimiz çoktan bu tanılamada birleştiler. Batı düşüncesinin mutlaka pozitivist olması gerekmez, elbette. Fakat pozitivistizmin, Batı'da 1789 öncesinin Akıl ve Aydınlanma çağlarının meşru çocuğu olduğunu, onların iyimser akla inançlarını sürdürdüğünü, bizim de siyasal ve toplumsal yapımız gereği, özellikle 1789'u hazırlayan düşüncelerden etkilendiğimizi unutmayalım. Dinden, böyle bir kesin metafizik-düşmanı programa geçmek, eskilere pek zor gelmiş olmamalı. Öyle ki, terminolojinin bile değiştirilmesi gerekmemiş, yalnız bazı kavramlara yeni bir yorum getirilmiştir. Din yerine, bilime inanılmıştır. Atatürk'ün "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sözünü alalım. Buradaki *ilim* yeni bir terim değildi, dinbilimi demekti; onun için böyle söylendiğinde, çarpıcı bir yanı yoktu: san ki dinin üstünlüğü bir kez daha açıklanmış oluyordu. Aynı sözdeki irşat etme deyimine de dikkatimizi çekmek isterim. Ayrıca, "aydın" diye çevirdiğimiz "münevver" terimi de, bu yönden son derece ilginçtir. Batı dillerindeki zekâ adamının yanında, bizim Tanrısal ışıkla aydınlanmış adamımız buram buram din kokar.

Positivistizmin dogmatikliği içermesi, bir genel felsefe sorunu. Onun için, şimdi bu noktayı tartışmam gerekli değildir, sanırım. İngilizce sözcüklerin özdeş ve anlamdaşlarını veren *Roget's Thesaurus*'ta "dogmatism" in karşısında şunlar yazılı: pozitivistizm, pragmatizm, keyfilik, diktatörlük...

Bu sunuş içinde sosyalizm konusunu en sona bıraktım, çünkü sosyalist akım ülkemizde İslâmcılıktan da Batıcılıktan da daha yeni. Ama dogmatizm sorununu düşünürken, benim kafamdaki sıra bunun tam tersineydi. Kendimi içinde saydığım sosyalistliğin bazı kanatlarındaki dogmatizmden huzursuzluk duymakla başladım. Türkiye'de solun gelişmesi açısından en kritik bir dönemde, yani 1970 sonlarıyla 1971 başlarında, dogmatik kanatların, tartışmaya, düşünmeye daha açık, daha hoşgörülü gruplara ağır basmasına üzüliyordum. Evet, sosyalizmin başka ülkelerde de dogmatik türleri

–yahut siz de benim gibi sosyalizmi tek bir akım sayıyorsanız, yorumları vardır. Türk sosyalizmindeki dogmatik eğilimin başka ülkelerdeki bu dogmatizmlerden esinlenmiş, onlara öykünme yoluyla meydana gelmiş olması, kolay ve doğru bir açıklamaydı. Ama bununla yetinmek istemedim. Ülkemizde sosyalist düşüncüyü benimseyenlerin büyük bir çoğunluğu dogmatik tutumu seçiyorsa, bu olgunun bir nedeni olmalıydı. (“İşin kötüsü” mü diyeyim, yoksa “Neyse ki” mi, bilemiyorum: sosyalistler arasındaki dogmatizm tek yönlü de değildi.)

Solda da niçin çoğunlukla dogmatik modellerin seçildiğini açıklamak isterken, aklıma bizdeki Batıcılığın laik bir İslâmlık olduğu gibi, bu çeşit sosyalistliğin de yeni bir eski tür Batıcılık olabileceği geldi. İtiraf ederim ki, bu koşutluğu bana düşündüren, bazı sosyalist eylemci gençlerin, özü itibarıyla bizim tek parti ideolojisini diriltmek isteyen birtakım cuntacı çevrelerle güç birliği yapmaya kalkışmaları olmuştu. Mademki onlarla anlaşmayı umabiliyorlardı, öyleyse ortak bir yanları bulunmalıydı. Bu ortak yanın, metodolojik açıdan “dogmatizm” olduğuna karar verdim.

* * *

Sosyalizmin, biliyorsunuz, bilimsel bir sistem olma iddiası da vardır. Birçokları, bundan, insan toplumlarının gelişme çizgisi içinde sosyalizmin kapitalizmi izleyen bir evre olmasını, öznel etkenlerden bağımsız olarak gerçekleşme zorunluluğunda bulunmasını anlarlar. Bana bu daha çok, tarih felsefesine giren bir varsayım gibi görünüyor. Öte yandan, sosyalizmin gerçekten bilimsel bir yanı olduğunu da düşünüyorum. Bilimsellik, herhalde sosyalizmin dayandığı değer yargılarında değildir. İnsanların insan olma sıfatıyla eşitliği bilimsel bir önerme değil, bir ahlâk kuralıdır. Bu gibi değerler üstüne kurulu olan sosyalizmin, ancak ekonomik ve toplumsal güçleri çözümleyişi bilimsel olabilir. Bundan sonra, sosyalist bir düzenin kurulması için neler yapılması gerekeceğini belirten “eylem kılavuzu” bölümü ise, mantıksal bir çıkarımdan ibarettir.

Sosyalizm bize, toplumların maddi temelinin üst yapılarını belirlediği gibi bilimsel bir yaklaşım öneriyor. Bu çerçeve içinde, toplumumuzun çözümlemesini yapmak, ekonomik güçlerin ve sınıfsal ilişkilerin niteliğini ampirik olarak saptamak, bize düşmektedir. Bunlar, ayrı yerlerde ve zamanlarda doğal olarak başka başkadır. Böyle bir görecelik gereği yokmuş gibi, diyelim, 1920’lerin Çin’inde kurulan bir sosyalizme geçiş modelini, 1970’lerin Türkiye’sinde uygulamaya kalkışmak düpedüz dogmatiklik olur. Tıpkı, 1820’lerin Fransa’sında, 1870’lerin Almanya’sında geçerli bir modeli 1920’lerde, 1930’larda Batılılaşmak için Türkiye’de yürütme kalkışmak gibi.

Sosyalizmin tarihinde ünlü bir sorun, tek ülkede kurulup kurulamayaca-

ğıydı. 1840'larda, Marx ve Engels, kapitalizmin o zamanki koşullarına bakarak böyle bir şeyin olamayacağını düşünmüşlerdi. 1920'lerde ise, Lenin ve Stalin, dünyada tekeli kapitalizm dönemine girildiğini söyleyerek, yalnız başına Rusya'da sosyalizmin kurulabileceğine karar verdiler ve ustalarının yargısıyla kendilerine karşı çıkanları dogmatiklikle suçladılar. Kapitalizmin nitelik değiştirmesinin, buna gerçekten izin verip vermediğini tartışmayacağım; fakat savundukları ilke haklıydı: ilgili koşullar değişince, sonuç da değişebilir.

* * *

Sosyalizm ve dogmatiklik konusunda, ele alınacak daha birçok sorunlar var. Bunların ayrıntılarına girmek istemiyorum. Yalnız, sosyalizm-düşmanlarının öteden beri ileri sürdükleri bir noktaya dokunmadan geçemeyeceğim. Sosyalistler kendi saflarında dogmatikliğe karşı çıkarak, ellerindeki kuramın eleştirici ve yaratıcı bir biçimde uygulanmasını savundukları zaman, hasımları bu esnekliğin, sosyalist öğretinin yanlışlığının kanıtlanmasından kurtulmak için benimsenmiş bir kolaylık olduğunu söylerler. Bir kurama ne yapılırsa yapılsın yanlışlığının kanıtlanamayacağı bir esneklik vermek elbet yine dogmatizm olur.

Bence, sosyalist kurama belli bir değerler sisteminin gerçekleştirilmesinin aracı diye bakılmalı, kendi içinde bir amaç olmaya dönüştürülmemelidir. Bugün dayandıkları kavramlar ve çıkarımlar, gerçekler karşısında işe yaramaz hale gelirse, onlarda ısrar etmenin ne anlamı olur? Evet, bilimsel bir kuramı bile, dogmatikçe savunarak bir din haline getirmek mümkündür. Ama böyle bir şey olursa ve olmuşsa, suç kuramın değil, onu bu yolda kullananlarındır.

* * *

Moda akımlar değişse de dogmatizmin aramızda başat bir eğilim olarak hüküm sürmesi, sanıyorum, gerçekten düşünmenin zor bir şey olmasından ileri geliyor. Dogmatik olmak için, çoğu kez, uslu bir çocuk gibi söz dinlemek yeter, dogmatik olmamak için ise, deneye yanıla düşünmeyi öğrenmek gerekir. Buysa, özgür bir siyasal ve toplumsal ortamın varlığına bağlıdır. Türkiye'de özgürlük sürekli olmamış, kısa dönemler halinde parıldayıp sönmüştür. Öte yandan, bağımsız düşüncenin bir ön gereği olan topluma başkaldırma eğilimi bile, bizde yine başkalarına öykünmeden ibaret kalmış, bir türlü kendimize özgü biçimler kazanamamıştır. Sırtı parkalı, ayağı postallı genç, nerede var diskotek düşkünü akranları kadar özgünlükten yoksundur, adeta onun kadar kolayına kaçmaktadır.

Sözlerimi, bir kuşkumu belirterek bitirmek istiyorum. Bizler belki, bireyi

aşan güçlerin önemini vurgulamakta biraz abartmaya kaçıyoruz. Doğrusu, ortam koşulları ne olursa olsun, dogmatizmin zincirlerini kırmakta ve özgün yollar aramakta, bireysel yiğitliğe iş düşmüyor mu?

Felsefe Kurumu'nca düzenlenen "Günümüzün Sorunları" seminerine bildiri olarak sunulmuş (24 Ekim 1974) ve *Felsefe Kurumu Seminerleri*'nde yayımlanmıştır (Ankara: TTK Bas., 1977), s. 30-35

Düşünce ve Anlatım Özgürlüğü

Hikâyeyi işitmişsinizdir: hani, bir taşra kasabasının belediye başkanı bir Cumhuriyet Bayramı'nda nutuk söylemeye kalkmış; "Cumhuriyet öyle iyi bir şeydir ki" diye söze başlamış, ama bir türlü sonunu getirememiş. Birkaç kez yinelemiş: "Cumhuriyet öyle iyi bir şeydir ki..." Nihayet tamamlamış: "Cumhuriyet öyle iyi bir şeydir ki, tadından yenmez!"

Özgürlük, özellikle de düşünce özgürlüğü konusunda, aşağı yukarı "öyle iyi bir şeydir ki tadından yenmez" anlamında olmayan, ipe sapa gelir bir şeyler düşünüp söyleyebilmek, meslekten felsefeci olmayan biri için, gerçekten çok güç.

* * *

Aramızda tasnif-dışı "edebi felsefeciler" de var; ama bilirsiniz, genellikle kitaplar, felsefe okullarını ya varlık ya da bilgi konusundaki tutumlarına göre bölük bölük sıralarlar. O tür sınıflamalarla yarışacak önemde bir ayırım olmamakla birlikte bana öyle geliyor ki, felsefe okulları, başka bir açıdan, "düşünme"ye mi yoksa "yapma"ya mı daha çok ağırlık verdiklerine göre de ayrılabilirler. Bununla, idealizm materyalizm ayırımını kastetmiyorum (o, ontolojik bir ayırım). Söylemek istediğim, daha çok, diyelim, bir Platon'la Epikuros'un ayrılığı. Aslında, "düşünme"ye ağırlık veren felsefe okullarıyla "yapma"ya, "olma"ya, "yaşama"ya ağırlık veren felsefe okulları, öyle yarı yarıya falan bölünmüyorlar. İkinci öbekte, ancak Yunan ve Roma Stoacılarıyla Amerikan pragmatistlerini, belki bir de bazı Fransız varoluşçularını sayabiliyorum da, ilk öbeğe galiba geri kalan hemen bütün okullar giriyor. Belki yalnızca, düşünme ile yapma arasında (diyalektik) bir etkileşimi öngö-

ren Marxçı birtakım felsefe yaklaşımları bu genellemenin dışında kalır. Yani, bence, felsefe okullarının büyük çoğunluğu düşünmecidir, yapmacı değildir, O kadar ki, düşünmeci olmak, bana sanki felsefeciliğin doğası gereği gibi görünüyor. Ama ben bu sanattan pek nasip almadığım için, 16-17 yıl önce doktora çalışmamı hazırlarken, özgürlük kavramını bir türlü “olanak” kavramından soyutlayarak düşünememiştim –hem de öyle kuru– kuramsal olabilirlik anlamında bir olanak değil; düpedüz, istenince gerçekleştirilebilirlik anlamında bir olanak. O zaman, benim için sahiden olanaklı bulunmayan bir konuda özgür olduğumu söylemek, bana pek ahmakça bir lafazanlık gibi gelmişti. Hâlâ da, aynı kanıdayım, bence, o olanaksız özgürlük anlamsızdır.

* * *

Gelelim, düşünce özgürlüğüne. Bu konuda herkesin söylediğini ben de söylemeye hazırım: Düşünce özgürlüğü, düşünceyi dile getirme, başkalarına aktarma, hatta basın gibi araçlarla yayma özgürlüğünden, yani “anlatım özgürlüğü”nden ayrılamaz ve de bu özgürlükler mutlaktır; anayasamızın yasakladığı üzere özüne dokunulmadan sınırlanamaz. Ancak, insanları doğrudan doğruya, yasaların suç saydığı bir eyleme (bir şiddet eylemine) kıskırtmak bundan ayrıdır; yalnız bu gibi dolaysız suç-teşvikler, kamu gücüyle engellenebilir. Evet, ben de bu sözleri söyleme eğilimindeyim. Ama iş gerçekten bu denli yalın, bu denli açık-seçik mi?

* * *

Bir kere, düşünmeyle düşüncenin özdeş olmadığını vurgulamama izin verin. Düşünme bir edim, düşünce ise o edinim ürünüdür – eski dildeki tefekkürle fikir gibi

Düşünmek, aklın kendine özgü bir eylemidir. Dil aracılığıyla düşünürüz. Aklın türlü türlü objeler üstüne önermeleri karşılaştırma, çözümleme-bi-leştirme, aralarında zihinsel ilişkiler kurma, o önermelerin objelerini kavrama ya da tasarımı, hatta yargılama, değerlendirme türünden sonuçlara varma edimlerine, düşünme deniyor. Düşünme, aklın bir işlevi. Ama akıl mutlak sınırsız bir güç mü? Bir kimsenin akli dediğimiz şeye bakacak olursak, bunun doğadan o kimseye veri olarak gelen kalıtsal-fizyolojik özelliklerle, en geniş anlamında o kimsenin eğitim yoluyla çevreden ya da ortamdan edindiği niteliklerden oluşan bir çerçeve demeye geldiğini söyleyebiliriz, sanırım. Aklın bu kurucu-öğeleri, gerek doğal gerekse edinilmiş olanları ne kişiler arasında eşittir ne de tek bir kişide mutlak yahut sınırsız. Dolayısıyla, düşünme yetisinin de en gelişkin bir kimsede bile sınırlı olduğu açıktır. Yani, düşünme yetisi, her bir örnekte ve her zaman daha da geliştirilebilecek, “plastik” özellikte bir yeti, bence.

Bu sözleri, karanlıkçı bir akıl-yürütmeye kılıf olsun diye söylemiyorum. Diyebilirdim ki, düşünme yetisi (dolayısıyla düşünme özgürlüğü) madem mutlak değildir, zaten sınırlıdır; öyleyse, bu yetinin düşünce denilen ürünlerine de mutlak bir oluşma ve yayılma özgürlüğü tanınmasında ne bir gereklilik ne de bir anlam vardır. Bu istemi öne sürenler, aslında kendi benimstedikleri birtakım düşüncelerin topluma kabul ettirilmesini sağlamak için ve bu amaçlarını gerçekleştirinceye kadar, geçici bir süre böyle metafizik bir ilkeye genel-geçerlik tanıyorlarmış gibi görünmektedirler. Hayır, ben bunları söylemiyorum. Düşünce ve anlatım özgürlüğünü savunurken, buna taktik bir araç gözüyle bakmadığımı da bilin. Meramımı iyi anlatabilirim, bu özgürlüğü bir araç saydığımı, ama belirli koşullarda bir süre kullanılıp sonra bir yana itiliverilecek bir araç değil, her zaman temel insan değerlerinin gerçekleştirilmesiyle ilgili bir araç saydığımı göreceksiniz. Ben bu görüşten hareketle diyorum ki, sınırlı olduğunu teslim ettiğim düşünme yetisi, özgürlük adına başıboş bırakılmakla kalınmamalı, gerek doğal gerek edinilmiş öğelerinin (şu ya da bu kişinin keyfine göre düzenlemesine değil) geliştirilmesine çalışılmalıdır. Düşünme yetisinin geliştirilmesi konusunda, herhalde ojenikten başlayıp, iyi beslenmeyi ve bakılmayı kapsayan, özellikle kafaları her zaman yeni seçenekleri yakalamaya yöneltecek bir dizi eğitim önlemleri olmak gerekir.

* * *

Düşünce ve anlatım özgürlüklerinden farklı olarak, düşünme özgürlüğünün kayıtlanamayacağını sık sık iştiriz. Kendi içimizde istediğimizi düşünememişiz. Oysa bu söz bir yarım-doğruya benziyor. Gerçekte, doğadan ve ortamdaki gelen belirleyici etkiler, düşünme yetisinin bağımsızca yahut özerkçe kullanılmasına elvermez. Ortam etkileriye, dolaylı olarak pekâlâ manipüle edilebilir, edilmektedir de. Düşünme yetisinin, tepki yoluyla bile olsa, belirli birtakım ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullandırmalardan bağımsız olarak işleyebileceğini düşünemiyorum. Oysa tam bir bağımsızlık sağlanamasa bile, düşünmenin özellikle belirleyici ve sınırlayıcı ortam koşullarından, olabildiği kadar özgür kılınmasında, kişi ve toplum açısından yararlar vardır. Hemen söyleyeyim ki, düşünme, düşünce ve dolayısıyla anlatım özgürlüklerinin kişisel ve toplumsal yararları olduğunu ileri sürerken, bunun katkısız bir “iyilik” olduğunu vehmetmiyorum. Elbette, bu özgürlüklerin de sakıncaları ve tehlikeleri de vardır; bilinçle ve sorumlulukla kullanılmazlarsa, “kötülük”lere yol açabilirler. Ancak, düşünme ve düşünce özgürlüklerinin birazdan göstermeye çalışacağım yararları, “insan” olmayla, “insanca” yaşamayla o denli yakından ilişkilidir ki, bu tür rizikoları göze almak zorunludur.

Düşünme ve düşünce özgürlüklerinin, kişi ve toplum açısından işlevlerini ayrı ayrı düşünebiliriz. Önce, kişi açısından bakalım. Düşünmek, yani düşünce üretmek, kişinin özünü, benliğini tanımlaması, oluşturması, gerçekleştirmesi –adına ne dersiniz deyin–, kendi olması sürecinin önemli bir parçasıdır. Yalnız başkalarına öykünerek, onların düşüncelerini papagan gibi tekrarlayarak, kendisi herhangi bir yeni düşünce ortaya koyamadan yaşayan bir kimseye “kişi” demek bile güçtür – o, daha çok, bir robottur. İzninizle, “yeni” yani “başka” ya da “ayrı” düşünmeye, iyi-kötünün, hatta doğru-yanlışın ötesinde bir değer verdiğimi belirtmek isterim. Bu belki, “yeni”ye kendi başına bir önem tanımak oluyor. Aslında, ille de yenilikçilik sevdasında değilim. Her eskinin kötü ya da yanlış, her yeninin iyi ya da doğru olması, elbette gerekmez. (Yaşlandıkça, bunun tersine inanasım bile geliyor!) Ama kişiliğin gelişmesi açısından, bir kimsenin kendi yanlışının dahi başkalarından aparttığı doğrulara yeğ olduğu yadsınamaz.

Toplum açısından ise, özgürce yeni düşünce üretimi ve bu düşüncelerin yayılma olanağı bulması daha bile önemlidir. John Stuart Mill, *Özgürlük Üstüne* denemesinde bunu özetle şöyle savunur: Belirli bir toplum düzeni toptan ya da yer yer yanlış olabilir, der. O düzeni eleştiren ve yanlışların yerine konabilecek doğruları gösteren düşüncelerin ileri sürülebilmesi, bu bakımdan gereklidir. Hatta tümüyle doğru kurulmuş bir toplum düzeninin bile dogmatikleşerek, kalıplaşarak yozlaşma eğilimine karşı, sürekli olarak başka seçeneklerin önerilmesi, o düzene sağlıklı bir canlılık getirecektir.

Doğru bir düşüncenin de dogmatlaştırılarak değersiz hale getirilebileceği görüşüne katılıyor ve bunun haklı bir yargı olduğunu onaylıyorum. Ancak, toplum düzeninin toptan ya da yer yer doğruluğundan yanlışlığından böyle uluorta söz edilmesi, zevkimi pek okşamıyor. Doğru-yanlış kavramlarının bu bağlamda kullanılmasını uygun bulmuyorum. İnsan toplumu, ilk kuruluşundan bu yana, çeşitli yerlerde türlü çizgiler boyunca evrilegelmiştir. Ben, bu ana çizgilerde bir gereklilik izi göremiyorum. Her ne, nasıl olmuşsa, zaten onun öyle olması gerekiyordu demek, bana totolojik görünüyor. Gerekiçilik (determinizm), tarihsel rastlantılarla tutulan yolların yönünde ya da tümünde değil, her bir yolun içinde, ekonomik ve toplumsal öğelerin kendi aralarındaki ilişkilerinde geçerlidir, sanıyorum. Doğru-yanlışlık da, bir toplumun insanların benimsedikleri amaçlarla o amaçlara hizmet edeceğini umdukları araçların uygunluğunda ya da uygunsuzluğunda söz konusu olabilir. İşte, bir toplumda var olanı eleştirmek ve olmayanı önermek özgürlüğü, hem o topluma yeni yönelişler getirmeye hem de amaçlarla araçlar arasında işlemsel tutarlılık sağlamaya yarar.

Düşünme, düşünce ve anlatım özgürlüklerinin kişisel ve toplumsal yararları böylesine büyük olmakla birlikte, gerçekleştirilmeleri ve tanınmaları çok güçtür. Psikolojiden hiç anlamam, ama Hobbes'un insan doğası üstüne karamsar görüşleri insanların büyük çoğunluğu için bana haklı görünüyor: İnsanlar, sürekli bir güvensizlik duygusu içinde yaşayan, çıkarlarına bağlı, üstelik de tembel yaratıklardır. Tutucu olmalarının, yeniden korkmalarının temelinde bu özellikleri yatar.

İnsan kişiliğinin, kendinin özgürce düşünüp davranmasına da, başkasının özgürlüğünü yüreğinin kaldırmasına da pek elverişli olmayan bu özellikleri, birtakım toplumsal kurumların zaman içinde evrile devrile gelişmesine yol açmıştır. Öyle ki, bir de kurumsallaşmış bu olumsuz koşullara karşın, insanın düşünce özgürlüğünü koruyabilmesi, nerede var bir mucizedir. Demek, insanın doğasında yalnız Hobbes'un vurguladığı korkaklık, çıkarıcılık, tembellik değil, bunlarla çelişen hatta yer yer bunların üstesinden gelen, kişiliğini bağımsız olarak kurma eğilimleri de bulunmakta. Elbette, bu eğilimler, kimi insanlarda başkalarından daha güçlüdür.

Tarih boyunca, düşünce özgürlüğünün en büyük düşmanı olan toplumsal kuruma, yani dine dokunmadan geçemeyeceğim. Hemen belirtiyim ki, özgürlüğe aykırılık, yalnızca dinin örgütünden, din örgütünü bağnazca uygulamalarından ileri gelmemektedir. (Ben deistler gibi düşünmüyorum.) Tanrı fikri, kendi başına, özgürlüğü olanaksız kılan bir tasarımdır. Teslim etmek gerekir ki, insan toplumu dinsiz herhalde zor kurulurdu. Fakat dinler, insan topluma bir düzen verebilmek için insanları en zayıf yanlarından yakalamışlardır. Din denilen ortaklaşa aldatmaca, ilk başlangıcından beri her zaman birtakım ayrıcalıklı sınıfların işine gelmiştir. Rahiplerin kendi çıkarları için dinleri uydurdıklarını söylemek, belki yalnızca tarihsel bir varsayım olarak kalmaya mahkûm, dar bir görüş olurdu; ama ne gibi aşkın esinlenmelerle kurulmuş olursa olsunlar, dinlerin hep birtakım kişileri pek dünyevi bir anlamda yararlandırırları, sanırım, yadsınamayacak bir tarihsel gözlemdir. Dinin içeriğinin geniş ölçüde boşaldığı, ancak bir kuru kabuk gibi göreneklerle yaşadığı günümüzde de, bütün toplum düzenlerinde böyle gelmişlerin böyle sürüp gitmelerinde çıkarı olanların, din benzeri koşullandırmaları hazırladıklarını ve kışkırttıklarını görüyoruz.

Kanımcı, eskisinin yerine bir yenisini koymaya kalkmadan, dinin özgürlükleri boğucu etkilerine karşı savaşmak, Aydınlanma Çağı'ndan bugüne önemini korumakta. Ne yazık ki, insanlar kötü alışkanlıklarından da kolay

kolay vazgeçemiyorlar.

Sözü, günümüz Türkiye'sine, düşünme, düşünce ve anlatım özgürlüklerinin içinde yaşadığımız bu toplumda karşı karşıya olduğu sıkıntılara getirmek istiyorum. Bence, çağdaş Türkiye toplumunda, çeşitli özgürlük engellerinin ana kaynağı, kapitalist özel mülkiyet kurumudur. Benim bu yargıma karşılık, sağdan hemen itirazlar yükselecek ve örneğin denilecektir ki, kapitalist özel mülkiyet düzeninin geçerli olduğu Batı Avrupa toplumlarıyla bunun kaldırıldığı Sovyet Rusya'yı, Çin'i bir karşılaştırmak bakalım, hangisinde düşünce daha özgür? Buradaki konuşmamda, başka ülkelerden söz etmeyi gerekli görmüyorum. Dilerlerse, bir işbölümü yapalım: Sağcılar komünist ülkeleri özgürlüklerine kavuşturmakla uğraşsınlar. Ben bugünkü Türkiye'nin özgürlük sorunuyla ilgileniyorum. Kanımca, ülkemizde gitgide daha etkili ve gelişkin teknolojik araçlara sahip olan tekelleri özel mülkiyet, düşünme, düşünce ve anlatım özgürlüklerinin başlıca sınırlayıcısıdır. Hele, türlü reklam ve propaganda teknikleri, aykırı yani özgür düşünen kişiyi gitgide ender bulunur ve daha az önemli bir hale getiriyor.

* * *

Basın gibi kitle haberleşme araçlarına bir göz atalım. Bunlar, düşünme, düşünce ve anlatım özgürlükleriyle, bir verdikleri bir de vermedikleri yönünden ikili bir ilişki içindedirler. Tarih nasıl, olan değil, yazılansa; düşünce de –korkarım– düşünülen değil, yaygın anlatım olanağı bulandır. Peki, Türkiye'de hangi düşüncenin bu olanağı bulmasına kim karar veriyor? Kamuoyu mu? O dediğimiz, geniş ölçüde beş-altı kişinin çıkarı ve keyfiyle belirlenmiyor mu? Karacan'ın (*Milliyet*), Simavî kardeşlerin (*Hürriyet* ve *Günaydın*), Ilıcak'ın (*Tercüman*), Nadir Nadi'nin (*Cumhuriyet*) günlük tirajları yüz binlerle ölçülen gazetelerinde ne verilirse, kamuoyu odur; bunlarda ne uygun görülmez, ketmedilirse, kolay kolay kamuoyuna mal olmaz.

Günlük gazetelerin dışında kalan basın türleri, yani dergi gibi süreli yayınlarla kitaplar konusunda da, özel mülkiyet düzeninin sınırlayıcı etkisi kendisini göstermektedir. Bunların basılmasından dağıtılmasına dek, okuyucu için hazırlanma sürecinin çeşitli aşamaları hep büyük para işidir. Yayıncılık alanında oluşan tekellerin dışında kalan küçük işletmelerin yapabildikleri iş hacmi, devede kulak kalıyor.

Plak, bant, film gibi konservelerinin yine geniş ölçüde özel kesimce yapıp işletilmesine karşılık, canlı ses ve görüntü yayımı, bilindiği gibi, Türkiye'de devlet tekeli altında, TRT'nin zaman zaman özel kesimin gündelik basını aratacak kadar kötüleşmesi, beni esas savımdan caydırmaya yeterli değil. Bence, düşünce özgürlüğünü geliştirmenin en doğru yolu, bütün kitle anlatım ve sunu araçlarının özerk kamu kuruluşlarının eline verilmesidir.

Son yıllardaki uygulama bozuklukları, olsa olsa, kapitalist özel mülkiyet düzeninin egemen olduğu bir devlet mekanizması karşısında, bu tür kamu kuruluşlarının özerkliğinin daha sağlam kurulması gerektiği sonucuna götürür. Yarın burada, kurumlar yoluyla özgürlüklerin korunması konusunun üstünde durulurken, özerklik sorununun da uzun boylu tartışılacağını sanıyorum. Onun için, bu konuda fazla bir şey söylemeyeceğim. Yalnız şu düşüncemi belirtmekle yetineyim ki, özerklik siyasal iktidarın keyfi karışmalarına karşı bir savunma sağlarken, bu gibi kuruluşların ülkemiz halkına karşı sorumluluklarının bilincini taşımasının da mutlaka bir yolu bulunmalıdır.

“Halka karşı sorumluluk” metafizik bir söze benziyor. Ama bunun yeri ne, örneğin “hukuka uygunluk” demek istemiyorum. Çünkü bu formülün de ya eşit ölçüde belirsiz bir hedef olarak kalma ya da –daha sık gördüğümüz üzere– biçimci bir anlamda yorumlanarak kuru bir kuralcılığa dönme tehlikesi var.

* * *

Bence, bir insana özgürlüğü ancak başka özgür insanlar öğretebilir. Onun için, bildirimin bu son bölümünde, yarın tartışacağımız “özgürlük için eğitim” sorununa da belki bir çeşit “girizgâh” olarak, insanları özgür kılmanın yasal ve toplumsal koşullarından kısaca söz edeceğim.

Düşünme, düşünce ve anlatım özgürlüklerinin ya da olanaklarının erişebilecekleri en geniş ölçülere kavuşturulması, salt siyasal önlemlerle sağlanamaz. Çünkü bu tür özgürlüklerin önündeki engeller yalnız hukukî-yasal nitelikte değildir. Ama özgürlük savaşımının ilk olarak yönelmesi gereken hedefler, bunlar. Aslında, ceza yaptırımını bir yasal kural bile, görüyoruz ki, esen rüzgârlara göre anlam değiştiriyor. Marx’la Engels’in *Komünist Manifesto*’sı, 12 Mart’tan önce bir iki yıl serbestti – çevirmen ve yayıncıları mahkemede aklandılar, beraat kararları Yargıtay’ca onaylandı. 12 Mart’la birlikte, tekrar yasaklandı – sorumluları hapse tıkıldı. Yine, bir iki yıldır, anlaşılan serbest. Bu arada, 142. madde hep aynı kaldı. Eski barometrelerin “mütehavvil” yazan yeri gibi, böyle oynak bir durumda, düşünce özgürlüğü elbette güvenli sayılamaz. Burada, insanlarımızı özgürlük kahramanı ya da kurbanı olmaya zorlayan faşist kökenli yasa maddelerinin en kısa zamanda kaldırılması istemini bir kez daha dile getirirken, sanırım, yalnız kişisel bir görüşümü dile getirmekle kalmıyor, Felsefe Kurumu’nun bütün üye ve konuklarının duyularını da söylemiş oluyorum.

Özgürlüğün toplumsal engellerinin gevşetilmesi, yasal çerçevenin genişletilmesiyle pek ilgisiz değildir. Ama ondan çok daha güç ve uzun süreli bir işittir. Bir yaygın kültür işidir. Düşünce özgürlüğünün, seçkin bir mutlu azınlığın lüks işlevlerinden olduğu kanısında değilim. Başka yerlerde de söyledi-

ğim gibi, öteki insanlardan daha akıllı, daha bilgili, daha yürekli kişiler varsa –ki, bu çoğucası daha elverişli ortamlarda doğup büyümüş olmaktan ileri gelir–, ben bu ayrıcalıklı durumlarının, onlara –manen– öteki insanların üstünde birtakım haklar sağlamadığına, olsa olsa onları öteki insanlara karşı borçlu kıldığına inanıyorum. Oysa bizim sözde seçkinlerimiz, en başta ekonomik çıkarları nedeniyle, bu ahlâk yükümlülüklerine ihanet halindedir. Toplumun yeni ve değişik düşüncelere karşı direnmesinde, seçkinlerinin olumsuz tutumlarının, hatta iki-yüzlü kışkırtıcılarının sorumluluk payı azımsanamaz, sanırım. Ne var ki, tam özgür olmayan bir toplumda, seçkinlerin de yaşayabilecekleri ancak sahte bir özgürlüktür, bunahımlardan baş alamayacak bir kendi kendilerini aldatmadır.

Özgür olmak, özgür düşünmeyle başlar; özgür düşünmeyse, ancak eşitlikçi bir özgür toplumda olanaklıdır.

25 Ekim 1977’de Felsefe Kurumu’nca düzenlenen
“Özgürlük Sorunu ve Türkiye” seminerine sunulan bildirisi

Büyüyen Özgürlük

İnsanlık tarihinin akışı iyiye mi gidiyor, kötüye mi? Bilimsel olmaktan çok, felsefi bir soru. Çünkü iyi ya da kötü gibi değer yargılarının bilimde yeri yok. Ama bu sorunun karşısında takındıkları tutumlara göre, insanlar ikiye ayrılıyor: Genel olarak gidişin iyi yönde olduğuna inanan ilericiler ve işlerin hiç de öyle iç açıcı olmadığını düşünen tutucular. Gerçekten, çeşitli siyasal teorilerin temelinde, böyle bir iyimserlik-karamsarlık ayrımı yatar. Ama karma görüşler de var. Kimi, tarihin bir sarkaca benzediğini savunuyor: Bir iyiye, bir kötüye giden ve gelen. Duvar saatinin sarkacı bu turu bir saniyede atıyorsa, insanlık tarihinde binlerce, on binlerce yıl sürüyor bu gidiş geliş. Diyalektik bakış da, aslında bu fantastik tasarıma hayli yakın. Ancak bir karanlık dönemi bir aydınlık dönem, bir aydınlık dönemi bir karanlık dönem izlerken, bakıyorsunuz ilerleyivermişsiniz. Bugün dünden iyi, ama yarın bugünden kötü olabilir; ne var ki, öbür günün iyisi bugünün iyisinden daha iyi olacaktır.

Hegel, “Tarih, özgürlüğün tarihidir” demişti. Birçok konuda karışık düşünmeyi pek seven diyalektikçi Alman filozofun bu sözüyle de, geçmişte var olmayan, ama tarihin gelecekte var etmeye çalıştığı bir özgürlük kavramını mı, yoksa özgürlük kavramının bütün tarihin akışını açıklamaya yeteceğini mi anlatmak istediği pek açık değil. Galiba, gerçekte her zaman adına özgürlük denen bir şeyler vardı. Ama bunlar neydi ve kimlere tanınıyordu? İşte tarih, özgürlük kavramının zamanla hem kapsamının genişlediğini hem de sahiplerinin çoğaldığını gösteriyor. Dün hiç kimse için “caiz” sayılmayan bir şey, bugün canı isteyen için pekâlâ “olabilir” kabul edilmekte. Dün birkaç kişinin ayrıcalığı olan bir şey, bugün bütün insanların hakkı sa-

yılmakta. Yarın, bunlar soyut birer imkân olmaktan da çıkacak, herkes için gerçekleşecek.

Güncel sıkıntılarla zorlandıkça, böyle geniş düşüncelere sığınmak insanı rahatlatıyor. O zaman zorbalarınıza kızmıyor, acıyorsunuz. Eski Taş Çağı'nı iki milyon yıl önce yaşamıştık. Endüstri Devrimi başlayalı daha iki yüz yıl bile olmadı. Bugün doğanın düzeninin bir parçası gibi gördüğümüz basit şeyler için, az bir zaman önce ne kanlar akıtılmış. Bugün uğrunda acılar çekilen nice şeyler de, yarınki kuşaklara basit gelecek!

Özgürlük büyüyor. Bu gidişi durdurmaya hiç kimsenin gücü yetmemiş tarihte. Ne despotlar ne kurnaz siyasetçiler gelmiş geçmiş. Hiçbiri gelişmeyi göğüsleyememiş. Zengin-fakir ayrımı yapmadan herkese seçmenlik hakkı tanınması, sekiz saatlik işgününün kabul edilmesi, insanların derileri kara diye hayvan gibi alınıp satılmaması için ne savaşlar verilmiş. Sonunda bunlar hep benimsenmiş. Bugün yeni özgürlük isteklerini boğmaya çalışanlar da, dün karşı koydukları genel oy hakkını tanımışlar, çalışma saatlerini kısaltmışlar, köleliği kaldırmışlar. Yarın onların çocukları, hiç şüphesiz, şimdi babalarınca yadsınan haklara bir bir sahip çıkacaklar.

Özgürlüğün gelişmesinde önemli bir nokta var. Zorbalık, kişisel başına buyrukluğa yerine, çoğunluklara da dayanabilir. Biz bugün hâlâ, ilkel azınlık zorbalarından çekiyoruz, çektiklerimizi. Ama zorbalık çoğunluklara da dayansa, yine özgürlükleri boğucu olur. Kendileri azınlıktayken zorbalıkların her türlüünü eleştirenler, çoğunluk oldukları zaman da özgürlükçü kalabilmeli. Çünkü büyüyen özgürlüğün sonu yoktur. Bugünün en ileri özgürlükçüsü, yarın mutlaka aşılacaktır. Gerçekten özgürlüğe inanmak, bunu bilmekle olur.

Yeni Halkçı, 23 Haziran 1973

Bilineceği Bilmek, İnanılacağı İnanmak

Sağcılar, Marksizme öteden beri iki ayrı düzeyde saldırırlar – dinlerine bağlı aşağı sınıfların karşısına geçince, “*Marksizm din düşmanıdır*” derler; dinleri hor görmeyi öğrenmiş “*aydın*”ların karşısında ise, Marksizmin bir din olduğunu söylerler. Maksut bir (yani, bu öğretiyi kara çalmak) olduktan sonra, rivâyâtın muhtelif olmasında (hatta çelişik olmasında) ne beis var, değil mi?

Bu yorumlar, elbette, yarı-doğrulardır; tümüyle alındıklarında, içlerinde doğru-olmayanı taşıyan bütün önermeler gibi, bunlar da yanıltır. Marksizm bir ideolojidir, toplumcu ideolojilerden biri ve en önemlisidir. Ideolojiler, içlerinde bilgi ve inanç öğeleri taşırlar. Salt bilgi (ve birtakım varsayımlarla) bir teori oluşturabilirsiniz; ama size yön gösterecek bir hareket rehberi, bir toplumsal program yapamazsınız. İnandığınız bir değer-sistemi olmadan eylemi düşünemezsiniz. (Bütün dinler, belki birer ideolojidir; ama bütün ideolojiler birer din değildir. Bu konuyu burada uzun uzadıya tartışmak istemiyorum. Yalnız, kurulan sözde özdeşliğin tek yanlı olarak savunulabileceğini, yoksa bu ilişkinin tersine çevrilebilir nitelikte olmadığını belirtmekle yetineyim.)

Dogmatiklik, çağımızda, adı kötüye çıkmış bir tutum. Sağda solda, “*dogmatiklik bilime aykırıdır, dine özgüdür*” diye konuşup duruyoruz. Fakat işin gerçeği şu ki, inançlar, değerler konusunda “*dogmatik*” olmaktan başka bir yol da yoktur. İnandığımız değerler, “*aklı*” (rasyonel) temellere dayanmaz. Günlük dilde, gevşekçe, “*doğru*” şeylere inandığımızı söylüyoruz; oysa “*doğru*”lar bilгимizin konusudur, inandıklarımızsa ancak bize “*haklı*” görenlerdir. Örneğin “*eşitlik*” gibi çok temel bir kavramı ele alalım. Buna inanmak, insanların eşitliğini kendimize ülkü edinmek için, doğrusunu isterse-

niz, elimizde hiçbir makul neden yoktur. Bilim, insanların eşit olduklarını değil, olmadıklarını gösterir. Oysa biz insanlara eşit davranılması gerektiğine inanıyoruz. Kendimizi türlü rasyonalizasyonlarla boş yere aldatmaya kalkmazsak, bu inancımızı dogmatikçe savunmaktan, bir toplumsal ahlâk ülküsü olarak başkalarına yaymaktan, hatta sırası gelince onun uğruna dövüşmekten başka çaremiz yoktur. İnsanların eşitliğine inanmayan birini, tutarlı kaldıkça, hiçbir akıl yürütme bundan caydıramaz.

Bazı ideolojik akımların dogmatikliğinden yakınanlar, aslında bir başka şey söylemek istiyorlar. Çünkü ideoloji olunca değer, değer olunca inanç, inanç olunca da (ama yumuşak, ama katı) bir dogmatik tutum zorunludur. Fakat hiç de iman işi olmayan bir sorunda bilginin yerine inancı koymaya kalkışırsak, böylesi vahim bir hata olur. Hele bu yanlış yerdeki inanç, katı bir dogmatiklikle savunulursa, ona pek akıllılık demezler, akılsızlığı örtmeye ise en haklı bir ideolojinin, en parlak sloganların bile gücü yetmez. Şimdiye kadar öyle bir öğreti icat edilmemiştir. Diyelim, Tito'nun sağ olup olmadığı gibi olgusal bir sorun, elbette inanç konusu değil, bilgi konusudur. Şimdi biri kalkıp da "Ben Tito'nun öldüğüne inanıyorum" derse ve amacı, bir çeşit edebiyat yapmak değilse, onun zırvaladığına kolayca hükmederiz. Çünkü böyle bir şeyi bilmenin birtakım yolları vardır – Tito ölseydi, bunu hemen gazeteler yazar, radyolar söylerdi. Ne var ki, bu gibi bilgi-inanç karıştırmaları, her zaman bir bakışta fark edilecek kadar açık olmaz.

Soylu değerlere, ileri inançlara ve bilimsel çözümlemelere dayanan toplumcu ideolojileri benimseyen kişilerin, bilinecek şeyleri bilmek, inanılacak şeylere inanmak ve düşüncesizlikleriyle düşmanlarına fırsat vermemek boynlarına borçtur.

Yeni Halkçı, 25 Mart 1974

Siyasal Felsefeye Gerek Var mı?

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde "İdeolojinin sonu geldi mi - gelmedi mi?" konusu bir hayli tartışıldı. İdeolojiyi içine almakla birlikte, ondan çok daha geniş bir kavram olan siyasal felsefe bile, geçerliği yönünden demeyeyim (çünkü *belirli* siyasal teorilerin geçerliği her zaman tartışılmıştır), ama bir bütün olarak işe yarayıp yaramadığı açısından çeşitli eleştirilere uğradı.

Bu gelişmeyi, bilime özenerek genel felsefenin kendi içinden doğan bir felsefe-düşmanlığı akımına bağlamak yanlış olmaz. Pozitivizm, bilindiği gibi geçen yüzyılın ilk yarısında, August Comte'un başlattığı metafizik aleyhtarı bir programdı. Fakat Comte'un getirdiğinin, kaldırmak ya da önlemek istediğine ne kadar benzediği ortaya çıkınca yıldızı çabuk sönmüştür. (İşte size ciddi felsefenin gayri ciddi siyaset uygulamasına bir üstünlüğü; felsefeciler arasında böylelerinin hemen ipliği pazara çıkar, ama siyasetçilerin birtakımı kalkar, biz siyaset üstüyüz, özgürlüğü koruyacağız diye, ona Nasrettin Hoca'nın leyleğe yaptığını yaparlar, yine de kerlerine-ferlerine halel gelmez.) Pozitivizmi Comte'tan yüz yıl sonra, onun düştüğü açmazdan kurtararak, bu kere sağlam bir mantık çözümlemesi temeline oturtmak istediler. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılışıyla *Anschluss* arasındaki dönemde "Viyana Çevresi" adıyla anılan bir filozoflar topluluğunun felsefeyi metafizikten sıyrarak bilimleştirme çabası (neo-pozitivizm, önermelerin anlamlı olabilmesi için doğrulanabilir olması koşulunu arıyordu; bu okulu oldukça etkileyen bir düşünürün, Ludwig Wittgenstein'in deyişiyle, "Sözü edilemeyecek olan hakkında susmak gerek"(ti)), çevrenin belli başlı üyelerinin Nazilerin önünden kaçarak İngiltere'ye ve Amerika'ya yerleşmeleriyle

İngilizce konuşulan ülkeleri etkilemeye başladı. (ABD'ye gitmeden önce, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde birkaç yıl ders okutan Hans Reichenbach da bunlar arasında sayılmakla birlikte, gerçekte ampirizme daha çok yönelen Berlin Çevresi'ndendi.)

İlginç bir nokta, Viyana Çevresi'nin kuruluşundan önce, aynı doğrultudaki fikirlerin Marksizme de sızmasıdır. Gerçekten, “metafizik düşmanlığı” Marksizme yabancı olmadığı için, böyle bir yaklaşma belki beklenebilir bir şeydi. Fakat Lenin Marksizmin toplumsal programını pozitivist bir çözümleme tabanına oturtma girişiminin, bu öğretinin bütünlüğünü bozacağından endişe etmiştir. *Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm*'inde, tek geçerli felsefe olarak diyalektik materyalizmi savunur ve “görgücülük-eleştircilik” gibi pozitivistçe tutumların Berkeley idealizmine varacağını gösterir.

Bir başka ilginç nokta, pozitivistimin, hem de neosunun –Viyana Çevresi'nden geleninin– değil, eskisinin –Comteçusunun– bizim yakın tarihimizde, aydınlar arasında, genellikle iyi bir şey sayılmasıdır. Türk Devrimi'nin felsefi temelleri üstüne önemli bir çözümleme yapan bir arkadaşım, tek parti dönemindeki egemen anlayışın “pozitivizm” olduğunu saptamıştı. Bu, çoktan terk edilmiş, dogmatik, safdil (giderek metafizik!) bir bilim anlayışına dayanıldığının belirtilmesi demekti; haklı olduğu kadar ağır bir eleştiriydi. Fakat “pozitivist” nitelemesi, birçoklarınca adeta bir övgü gibi karşılandı. Bu yanlış anlamının nedeninin, sıfatla ismi karıştırmak olduğunu da sanmıyorum (“pozitif” yani olumlu, çoğucası iyi bir şey, bir övgü sözcüğüdür, elbette). Bence gerçek neden, birçoklarının hâlâ aynı ilkel pozitivistimi paylaşmalarıydı. Bu tutumun bir takım aydınlarımıza çekici gelen yanı, herhalde dogmatikliğidir ve belki bu merak, sözde karşı çıkılan metafiziği (İslâmî yaklaşımın) onların üstünde etkisini sürdürmesiyle açıklanabilir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Kıta Avrupası çeşitli Marksizm yorumlarının yanı sıra, varoluşçulukla (egzistansiyalizm), olaysalcılıkla (fenomenoloji), hatta –sosyoloji ve antropolojiden esinlenerek– yapısalcılıkla (strüktüralizm) uğraşırken, Anglosakson ülkelerinde “bilim felsefesi” yapıyoruz diye, bazı düşünürler felsefeyi bir dil çözümlemesine (sembolik mantık, yüksek matematik ve dilbilimi karması bir şeye) çeviriyorlardı.

Doğrulanabilirliğin, anlamlı olmanın ayrıacı (kriteri) sayılması, bütün normatif disiplinler gibi siyaset felsefesinin de boynuna ölüm fermanını asmış, onu metafizik çukuruna itmiştir. (Neo-pozitivistimi bu alana uygulayanların en ünlüsü H. Weldon olmuştu.) Bundan böyle, ancak işlemsel bir siyaset teorisi var olabilirdi, yani bir çeşit sosyoloji. Gelin görün ki, 20. yüzyılın ortalarında Anglo-Amerikan sosyolojisi de “statik” (durulgan) sayılabilecek bir sosyolojiydi; toplumsal değişim sorununda geziniyordu. Oysa “değişimsiz” bir siyaset teorisi ya da o gereksinmeyi karşılayabilecek bir şey düşünülemez

bile. (Bu sosyolojinin “var olanı ölküleştirme” gibi gizli bir varsayıma dayandığından haklı olarak kuşku lanılabilir. Nitekim yanılmıyorsam, son on beş yirmi yılda, “toplumsal değişim” sorununun bu sosyolojiye girişi, daha çok az gelişmiş ölkelerin incelenmesi yoluyla oldu.) Fakat siyaset konusunda değer yargılarından arındırılmış kuru bir sosyolojik yaklaşım, bazı ilişkileri saptamamızı sağlasa bile, acaba siyasal mekanizmanın bütün işleyişini kavramamıza yeter mi? Sonra, siyasal felsefeden beklediğimiz, böyle olup biteni anlamaktan, bir betimlemeden mi ibarettir? Bazıları da soruya “hayır” cevabını vermekle, belki ideolojilere yeşil ışık yakmaktan korkuyorlar. Ben de birtakım ideolojiler (ırkçılık vb.) çok muzır şeyler olmakla birlikte, bu yargıyı genellemek, bütün ideolojilerden kaçmak doğru değildir ve böyle bir kaçınma, çoğu kez, açığa vurulmayan, hatta belki bilinçsiz olarak benimlenen statükocu (şu anda var olan düzenden yana) bir ideolojik tutumu yansıtmaktadır. Objektiflik diye yüceltilmek istenen, birçok örneklerde, bozuk düzen savunuculuğunu içerir. Oysa ideolojiler, dünyayı yaşanmaya değer kılan, insana bir amaç veren genel görüşlerdir, soylu özelemlerdir. Kaldı ki, yine normatif olmakla birlikte açıkça ideolojik bir rengi olması gerekmeyen siyasal felsefe konuları da vardır. Bunlara bir iki örnek vereyim.

Egemen dil felsefesi modasına, anlamsız bir kısırlaştırmaya vardığı için (tıpkı Bertrand Russell’ın yaptığı gibi) karşı çıkan genç bir İngiliz filozof-sosyologu, Ernest Gellner (örneğin, *Words and Things –Sözler ve Şeyler*, 1959– adlı kitabında, Wittgensteinci slogana karşılık “Dokundurulabilecek olan, açıkça söylenebilir” aforizmasını önermiştir) 1965 yılında yayımladığı *Thought and Change –Düşünce ve Değişim–* adlı yapıtında küçük bir “yeni toplum sözleşmesi” modeli kuruyor. Onca, zamanımızda, bir toplum düzeninin geçerli olması, toplumun üyelerinin sadakatini haklı olarak isteyebilmesi iki koşula bağlıdır: (1) Endüstrileşmenin sağlanması ya da başarıyla sürdürülmesi ve (2) Yetke (otorite) sahiplerinin toplumun geri kalanıyla “kültürdeş” olması. Gellner, birinci koşula iktisatçıların diliyle “ekonomik büyüme ya da gelişme” demenin yanıltıcı olabileceğine işaret etmektedir. Çünkü muradı, nicel (kantitatif) değil, nitel (kalitatif) bir değişimdir: Mutlaka endüstri toplumu düzenine girilecektir. “Kültürdeş” (*cocultural*) sözüyle ise, özel-dilini kullanmaktan kaçındığı “ulusçuluk”u anlatmak istediğini belirtmektedir. Şimdi, bu yalın model, yazara göre, hem bir betimlemedir (*description*) hem de bir salık vermedir (*prescription*); yani aynı zamanda normatif bir nitelik taşımakta, “işte böyle olmalı” demektedir.

Felsefesinde bazı çift kavramların bakışsızlığına (asimetrisine) önemli bir yer veren, Viyana kökenli İngiliz filozof Karl R. Popper ise (Viyana Çevresi’nin “doğrulanabilirliği” anlamlılık ayracı olarak almasına karşılık, Popper “yanlışlanabilirliği” *bilimsellik* ayracı olarak kabul eder: “Bilimsel Bul-

gu Mantığı” – *Logik der Forschung*, 1934 = *Logic of Scientific Discovery*. Bir önermenin bir değil birçok kereler doğrulanması bile onun hakkında herhangi bir kesin değerlendirme yapmaya elvermez, ama yanlışlanabilir olması bilimsel sayılmasına yeter ve nitekim bir tek kere yanlışlığının gösterilmesi onu kesin olarak çürütür), faydacılığın “en büyük sayıya en büyük mutluluk sağlama” formülünü ters yüz edip, “en büyük sayının en az mutsuz olmasını sağlama” diye yeniden söylemekle, bir kelime oyunundan fazla bir şey yaptığı inancındadır. Popper’a göre, insanları nelerin mutlu edeceğini kesin olarak bilemeyiz, onlara “en büyük mutluluğu sağlama” özentisi bizi dogmatik bir tutuma götürür. Oysa bunun tersi çok daha sağlamdır: İnsanları nelerin mutsuz edebileceğini daha büyük bir güvenle saptayabilir, bu engelleri ortadan kaldırmaya çalışabiliriz – ondan sonra, mutlu olup olmamak artık kendi bilecekleri iştir.¹

Ben (ikincisi daha salt normatif nitelikte olan) bu iki örneğin bize içinde yaşadığımız dünya hakkında bir şeyler öğrettiği, en azından siyasetin oluşumu üstünde düşünürken yararlı olabileceği kanısındayım. Bunlar bilime aykırı şeyler değildir, ama bilimle özdeş de değildir. Belki, siyasete bakışımızda (ikinci örnekte olduğu üzere) neleri göz önünde tutmamızın gerektiğini gösterdikleri gibi, (birinci örnekte olduğu üzere) neleri göz önünde tutmamızın *gerekmediğini* de belirtmeleri bakımından, bilimin soyutlama yöntemine benzerler. Fakat yalnız bilimin değerli olması gerekmez ki; hatta siyaset, bilimin nasıl kullanılacağına yol gösterdiği için bilimden de önce gelir. Çünkü siyaset “yapmak”tan çok, –Marx’ın felsefe hakkında söylediği güzel söze (işiyorumlamak değil, değiştirmek olmalı!) karşı çıkmamak için “yapmaya yönelik olarak” diye ekleyeyim– düşünmek ve düşündüklerini söylemektir; yani siyaset, siyaset konuşmaktır.

Özgür İnsan, sayı 15, Mart 1974, s. 42-44

1 Yine İngiltere’den bir başka normatif siyaset yaklaşımı için, *Herodotos’tan Hegel’e - 1* adlı derlemenin önsözünde temel görüşlerini kısaca özetleyerek “anarşizme varan bir tutuculuk” diye yorumladığım M. Oakeshott örnek gösterilebilir.

Ad Sorunu

Günlük dilde kullandığımız sözcüklerin betimsel (tasvir edici) boyutlarının yanı sıra, ondan kolay kolay ayrılamayacak bir de duygusal boyutları var. Dilin bu duygu ögesi, içinde birtakım sakıncalar ve yararlar taşır. Belki, bu anlam-ötesi yükler yüzünden, insanlar arasındaki bildirişme pekinliğinden bir şeyler yitiriyor (yalnız ondan mı ya!) ama diyelim, şiirler de sözcüklerin daha çok bu duygusal boyutlarıyla yazılmaktadır. (Birçokları dünyanın şiirsiz tam olarak kavranamayacağını düşünürler; gerçekten, payını aşmayan, yerinde bir mistikliğe kim ne söyleyebilir ki?) Biz, dilin duygu yükü sorununu Osmanlıca-Türkçe özdeşlerden pek iyi biliriz: “mehtap” dolunaydan, “eşcar” ağaçlardan, “aşk” sevgiden... fazla bir şeyler anlatır.

Bu yazımda işlemek istediğim “ad” konusunun da, dilin duygu yönüyle bir ilgisi olduğunu sanıyorum. Bir yandan da, felsefi ve dinî düşüncenin ta başlangıcına kadar giden özcülük (*essentialism*) ve adcılık (*nominalism*) tartışması aklıma geliyor. Bir fikre göre, şeylerin varlıkları (ve ne oldukları) adlarından bağımsız değildir; hatta yalnız adı olan şeyler vardır; giderek, bir şeyin adı o şeyden daha çok vardır. Bu yanlış fikre karşılık, adcılar öteden beri “ad addır” diye çırpınmışlar, ama adların bir kolaylıktan başka bir şey olmadığını tam da kabul ettirememişlerdir.

Ad sorununun bir özel durumu, jargon konusu. Jargon, belirli bir alana özgü bir alt (ya da üst) dil sayılmak gerekir. Jargon kullanıp kullanmamak, çoğu kez mutlak bir zorunluluk değildir; verilecek bir karara bağlıdır. Açıkçası, bu bir ekonomi sorunudur: Jargon kullanmakla, anlatımımızda bir ekonomi sağlayabiliyorsak –elbette düşüncemizi bildirmek istediğimiz kimselere anlatamamak pahasına varmadan– daha uzun söyleyeceğimiz bir sö-

z  daha kısa s yleyebiliyorsak, o zaman özel kavramlardan yararlanmamız “caiz”dir. (Herhangi bir sembol dizisi için bu kural geçerli olmalı.)

Fakat bir uylas m (*convention*) sonucu yeni bir ad (ya da genel kavram, giderek bütün bir jargon) ortaya konulduktan bir süre sonra, duygu yükleri onu da sar yor; bunları kullanmak, adeta bir övgü-sövgü uzanımı içinde oluyor. Örneğin, Marx’ın liberal ekonomiden alarak yeniden tanımladığı “artı-değer” kavramı, bu tanım doğrudur, yanlıştır; falan durumda vardır, yoktur; bir yerde Şu kadardır, yok bu kadardır – bütün bunlar “anlamlı” olarak söylenebilecek sözler. Ama bazen öyle bir önermeyle karŐılaŐıyorsunuz ki, içinde “artı-değer”in kullanılması, sanki bir Şiir dizesi gibi, size semanti in ötesinde bir Şeyler aktarmak istiyor.

Her olgu gibi, bunu da eleŐtirmeye kalkmadan önce anlamaya çalışmak gerek.

Siyaset sözlüğünde birtakım genel kavramlar var. Bazı akımları sayayım: Anarşist, kom n st, sosyalist, sosyal demokrat, faşist, rasist vb. Şimdi, karşı çıkmak ya da benimsemek bakımından önemli olan, bunları adı mı içeriği mi? Yaftası mı, eŐdeğeri olan amaçlar, varsayımlar, değer yargıları, kuramlar, kurallar bütünü m ? Dili, mistikleŐtirmeden salt bir araç diye gören kimse-ler için, bu sorunun cevabı açıktır. Bizi ilgilendirmesi gereken, bir Şeyin hangi adı taşıdığı değil, asıl ne olduğu, hatta ne yaptığı.

Öte yandan, bir adı taŐımanın, ya da taŐımanın, yalnız başına (kendi içinde), belki salt duygusal olmayan, bir çeşit sembolizmle işaret ettiği bir anlam da bulunabilir. Örneğin, bir toplumcu, soyut ve genel olarak devletin zorbalığına son verilmedikçe, istediği  zg rl  k   düzenin kurulamayaca ına ve toplumsal savaşta atılacak ilk adımdan başlayarak bu amacın gerçekleştirilmesi gerektiğine inanabilir. Fakat kendisine “anarşist” deyip dememesi, bu akımın gerisinde duran bir tarih geleneğinin sevabını ve günahını paylaşmayı kabul edip etmediğine bağlıdır. Anarşist olduğunu söylerse, bu bir yerde, onun Bakunin’le yakınlığını, Marksistlerle  atıŐmayı benimsediğini, siyasi mücadeleden yan  izdi ini vb. içerecektir.¹

- 1 Son yıllarda, “anarşist” sözünü sorumsuz bir biçimde ağızlarından düŐürmeyen, en k lt rl leri Patagonya hakkında popüler Amerikan clergilerinde yayımlanmış yazı özetlerinden Türkiye üstüne ah m çıkaran birtakım zevata, Bertrand Russell’in yarım yüzyıl önceki bir kitabından aldi ım aşağıdaki satırları armağan etmek istiyorum.

“Yaygın bir görüşe bakılırsa, anarşist ya aşağı yukarı deli olduğu ya da aşırı siyasi inançları, canice eğilimlerini gizlemekte bahane diye kullandığı için, etrafa bombalar atan ve daha başka saldırlarda bulunan bir kimsedir. Bu görüş, elbette, her bakımdan, yetersizdir. Bazı anarşistler bomba atmaya inanırlar, ama birçokları inanmazlar. Hemen bütün öteki inançları tutan insanlar da, uygun durumlarda bomba atmaya inanırlar: Örneğin Şimdiki savaşı çıkartan Saray-Bosna’daki bombayı anarşistler değil, milliyetçiler atmıŐtır. Bomba atmaktan yana olan anarşistlerin de bu açıdan –Tolstoycu direnmeme tutumunu benimseyen çok küçük bir kesim dışında– topluluğun geri kalanıyla aralarında herhangi bir can alıcı ilke ayrılı ı yoktur. Anarşistler, sosyalistler gibi,  o ucası sınıf savaşı öğretisine inanırlar ve eğer

Buna benzeyen, fakat ülkemizde daha büyük bir güncel önem taşıyan bir sorun, sosyal demokrat sıfatının ve sosyal demokrasi genel kavramının kullanılıp kullanılmamasıyla ilgili. Birinci Dünya Savaşı'na kadar, "sosyal demokrat", "sosyalist" ya da "komünist"ten başka bir şey değildi, hatta o akımların resmî adıydı. Daha birçoklarının yanı sıra, Marksizmin Almanya'daki klasik partisi gibi, Rusya'daki Bolşeviklerin ana partisi de bu adı taşıyordu.

Sosyal demokratinin komünizmden ayrılması ve ona bir seçenek olması, iki dünya savaşı arasındaki yıllarda Alman partisinin içinde yer alan değişme ve gelişmelerle ilgilidir. Geçen yüzyılın sonunda Marksizmin bir özelleştirisi olarak başlayan "gözden geçirmecilik" (revizyonizm) akımı, Sovyet devriminden ve Komintern'in kurulmasından sonra, bu yeni hareketle çatışarak kendisini Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne benimsetmiştir. Demek oluyor ki, bugün Türkiye'de sosyal demokrat adını kullanmayı düşünenlerin, içerik bir yana, göz önünde tutmaları gereken ilk nokta –ister beğenirler ister beğenmezler– bu ayrılık.

O zaman ne kadar aşırı gitmiş olursa olsun, bir "aile kavgası" sayabileceğimiz bu çatışmadan daha önemlisi, bence sosyal demokratların faşizmin Orta Avrupa'da köklenmesindeki sorumluluk payı. Gerçekten, iktidara geçtikleri halde bir ekonomik ve toplumsal devrime kalkışmayacak kadar Marx'tan uzaklaşmış bulunan, ama (İkinci Dünya Savaşı'ndan 15 yıl sonra açıkça yaptıkları gibi) Marx'ı ve Marksist jargonu da bir türlü bırakmayan Alman sosyal demokratları, ne faşizme karşı ne de –sahiden bir devrime gidiyorlarmış gibi– birtakım toplumsal tabakaları –özellikle küçük burjuvaziyi– ürkütmeğe geri durmuşlardır. Orta-yolculuk çelişkilerinin trajik bir örneği olan bu tutum, herhalde o sıralar takınılabilecek en yanlış tutumdur. Öyleyse, yine bugün Türkiye açısından, bunu da yüklenip yüklenmeme sorunu var.

Sosyal demokratinin tarihsel çizgisi içinde iyice çağdaş anlamı ise, yalnız komünizmden (yani Marx-Engels-Lenin-Stalin ya da Troçki yahut Mao çizgisinden) değil, Marx'tan da kopmuş, süper-kapitalist düzeni esas olarak kabul etmiş, o çerçeve içinde ve onu sürdürmek için, kendisinden daha tutucu siyasal partilerle, parlamenter kurallara göre yarışa girmiş bir akım olması. Bizim güncel sorunumuz için, tartışılacak en önemli olgu da bu.

Konuyla ilişkisinin dolaylı olmasına karşın, faşizmin yükselişinde komü-

bomba kullandırlarsa, bu upkı hükümetlerin bomba kullanması gibi, savaş amaçlıdır, fakat anarşistlerin yaptığı her bombaya karşılık, hükümetlerce milyonlarla bomba yapılmakta ve anarşistlerin şiddet eylemleri sonucu öldürülen her insana karşılık, devletlerin şiddet eylemleri sonucu milyonlarca insan öldürülmektedir. Onun için, yaygın görüşte çok önemli bir yer tutan bütün o şiddet eylemi sorununu kafamızdan silebiliriz, çünkü bu anarşistler için ne zorunlu ne de onlara özgüdür."

Roads to Freedom (Londra 1918). Bölüm II'nin başı. Parçayı ben çevirdim. Türk tarihinde, hiçbir zaman (her nedense) anarşistler olmamıştır. [Türkiye'de anarşist hareket 1980'den sonra gelişmiş ve çeşitlenmiştir – c.n.]

nistlerin de bir ölçüde sorumluluğu bulunduğunu söylemem gerekir. Sovyetler Birliği'ndeki iç gelişmelere göre biçimlenen bir genel siyaset, dışarıda da bu çizgiye bel bağlayanları allak bullak etmiş: Bir "dünya devrimi yapıyoruz" bir "tek ülkede sosyalizmi kuruyoruz" derken, öteki politik güçlere art arda ya dış gösterilmiş ya dostluk eli uzatılmıştır. Bu dalgalanan tutum, sosyal demokratların komünistlere güvenmeyişlerini, sanıyorum, bir dereceye kadar haklı kılar. (Yine de, her iki yanda sağduyu yoksunluğu, "takdim ül ehem alel mühim" anlayışının eksikliği göze çarpıyor.²)

Yazımın başlarında yeterince açıklıkla belirttiğim üzere, bana göre önemli olan bir şeyin hangi adı taşıdığı değil, gerçekte ne olduğudur. (Eski bir sözü, pek içim burkulmadan tekrarlayabiliyorum: "Bir yargıçtan haksızlık göreceğime, bir hayduttan adalet bulayım.") Fakat gördük ki, ad sorunu, çoğu duygusal da olsa, belli bir tarihsel geleneğin şerefini paylaşmak ya da yükünden kaçınmak gibi anlayışla karşılanmak gereken birtakım endişelere yol açabiliyor.

Örneğin TİP'in son dönemlerinde bir kanadın "Sosyalist Devrimci" adını benimsemesi birtakım sıkıntılara yol açmıştı. Gerçekte, bu kanadın Çarlık Rusyası'ndaki aynı adı taşıyan partiyle (eSeR'lerle) belli bir fikir yakınlığı yoktu, yalnızca böyle bir öncel olduğunu hatırlamamışlardı. Yine de, kendilerine takılanlar çıkınca, birçokları rahatsızlık duydular.

Türkiye'nin yakın tarihinde "Sosyal Demokrat" adını taşıyan (ilk üçü birbirleriyle ilgili) dört tane siyasal parti olmuştur. Bunlardan birincisi İkinci Meşrutiyet'ten hemen sonra kurulmuş (izini pek bulamıyoruz), ikincisi Mütareke'de, üçüncüsü 1946'daki çok partili yaşama geçiş furyası içinde, dördüncüsü de 1960'ların ortalarında (Em. Gen. Sıtkı Ulay'ın sonradan CHP'ye katılan örgütü). Bunların herhangi bir önemli eylemleri olmadığını hemen söyleyeyim. Fakat salt adlarının, kuruldukları yıllarda, az önce değindiğim Batı'daki gelişmeler açısından, ne kadar ayrı anlamlar içerdiğini bir düşünün.

Bugünkü CHP sosyalist bir parti değil. İleride sosyalist olacağını, ya da sosyalist olması gerektiğini de sanmıyorum. Buna karşılık, gitgide rakiplerine (AP'ye, DP'ye, CGP'ye) benzeme pahasına yerinde kalmak yolunu tutmayacak yahut onu başa getiren programı gerçekleştiremeden ilk seçimle devriliş gitmeyecekse, kendi içinde yeni atılımlar yapacaktır. Otuz yılda, otokratik bir tek parti olmaktan bugünkü konumuna gelebilen bir örgüt, niçin daha ileriye gidemesin? Ancak şimdi, durumu böyle diye, sosyalist olmadığına göre, bari daha "yumuşak" bir ad alsın, sosyal demokrat olsun gibi bir dü-

2 Bu, fazla iyi niyetli bir yorum galiba. Korkarım daha kötüsü, bazı solcular, faşizmin gelmesinin toplumcu gelişme süreci içinde –diyalektik bir tepkiyle– daha ileri bir atılıma yol açacağına da bilinçli olarak inandıkları için böyle hareket ediyorlardı.

şünce bence yanlıştır. Çünkü CHP, kurulu bir fikir sistemini sulandırma süreci içinde değil, kendi ölçüleriyle gerilemiyor, ilerliyor.

Bu noktada, küçük bir mantık sorununu deşmek istiyorum: “Bizden olmayan, bize karşıdır” sözü geçerli midir, değil midir? Mantıkta “karşıtlık” ve “çelişki” (bazı dostların ne yazık ki, sık sık karıştırdıkları) iki ayrı kavram. Diyelim, beyazın karşıtı siyahtır, çelişiyse beyaz-olmayan. Bu ayrımın önemi şu ki, çelişik iki kavram karşısında mantıkçılar *tertium non datur* (üçüncü bir durum olanaksızdır) derler. Bir şey ya beyazdır, ya beyaz-olmayan, bunlardan başka bir kategori düşünülemez. Karşıtlık ise, aslında mantık-ötesi uyulaşılara dayanır. İnsanlar renklerde siyahı beyaza karşıt saymışlar; bildiğim kadarıyla bunun bilimsel bir temeli (dalga boyuyla bir ilgisi falan) yok; canları isteseydi, pekâlâ bir başka rengi beyazın karşıtı diye kabul edebilirlerdi. Bazı alanlarda ise, karşıtlık uyulaşmaları birtakım ciddi kuramlara dayanmaktadır. Örneğin, sosyalizmin karşıtı kapitalizmdir. Ama bu kavramlar çelişik değildir, ikisi yalnız başlarına bütün olanakları hiç boşluk bırakmamacasına örtmezler: “Sosyalist-olmayan” olduğu halde kapitalist de olmayan, “kapitalist-olmayan” olduğu halde sosyalist de olmayan tutumlar vardır. (“Bizden olmayan, bize karşıdır” sözünün, örneğin Brecht’teki gibi, edebi bir anlamda geçerlik kazanabileceği sıkışık kutuplaşmaları da düşünabiliyorum, elbette. Bazı olağanüstü durumlarda karşıtların çatışmasına karşısız kalınabileceğini sanmak, akıllılık olmaz. Ama her zaman durum öyle değildir. İyi ki değildir.)

CHP’nin, bu kavramın en yeni anlamıyla sosyal demokrat sayılmasının ya da sosyal demokrasiğe özenmesinin en yakışksız yanı, çağdaş sosyal düzeni veri kabul etmesine karşılık, CHP’nin “düzen” değıştirme amacında olmasıdır. CHP’nin değıştirmek istediğı şu düzen, yeni yetme bir kapitalizmden başka ne ki? (Evet, CHP siyasette sosyal demokratlar gibi parlamenter oyun kurallarını kabul etmektedir. Ama bu kuralları sanki bir tek onlar mı kabul ediyor? Liberal ve tutucu partiler de yok mu? Niçin CHP’nin onlara da benzediğini düşünmüyoruz?)

Türkiye az gelişmiş bir ülke olduğu için, kapitalizmi de yeni yetme bir kapitalizm. “Sosyal demokrasi” ise, kapitalizmin ancak ileri bir aşamasında aşağı sınıflara da bir şeyler vererek gerçekleştirilebilir. Kapitalizmin kuruluş döneminde böyle bir şey düşünülemez. Kapitalistler, düzenlerinin “zekât”ını vermeden önce –kendi açılarından gayet haklı olarak– semirmek isterler. Oysa bugün Türkiye’deki sermaye–emek karşıtlığında, CHP emeği tutunca, sermayeyle geçinemeyecektir.

CHP’nin “sosyal” (emekten yana) bir eğilimi var ve ekonomimiz geliştii ölçüde, bu eğilimi daha da gelişecek. Ayrıca, CHP özgürlükçü olma anlamında “demokrasi” yanlısı. Ama sosyal demokrat değil. Gidişine göre, sos-

yalizme varmayan, fakat kapitalist de olmayan bir düzen kurmaya çalışacak. Bu yönde ne kadar başarı kazanırsa, bu hem bütün ülkenin hem de şimdi-ki CHP'den daha ileri bir düzen özleyenlerin o kadar yararına olacaktır. Bu özlemi paylaşanlar, kendi değerlerini topluma mal etmenin ciddi bir yolunu buluncaya değin, yeni CHP yalnızca o partiden olanların değil, bütün iler- cilerin umududur.

Özgür İnsan, sayı 17, Mayıs 1974, s. 32-36

Ekonomik Güç ve Siyasal Erk

“Bir memleketi kim yönetir?” gibi bir soruya cevap vermek güç değildir; hükûmet diyebiliriz – başbakan, bakanlar vb... Ama bir memlekete kimin egemen olduğu sorulunca, iş değişir. O ülkedeki rejimin adına demokrasi deniyorsa, “halk” egemen olmalı diye düşünebiliriz. Ama demokrasi adını takınmakla “gerçekten” demokratik olmak aynı şey mi? Sonra, “halk” soyut bir söz. Bunu daha somutlaştırmak gerekir. “Bir ülkede yaşayan herkes” desek olmaz: Yabancılar var. Öyleyse, “yurttaşlar” diyelim. Bizde siyasal bakımdan kadın-erkek ayrımı yapılmıyor; ama ülkede bulunmak koşulu var (yurtdışındaki işçilerimiz oy veremiyor), yaş sınırı var (CHP berikine el atacağı gibi, herhalde seçmenlik yaşını da 18'e indirmeye çalışacak). Fakat “egemenliğin sahipliği” sorusunu karşılayalım derken, yine siyasal yöneticileri seçme hakkını tanımlamaya kalktık. Oysa toplumsal sınıf gerçeği, kendisini en çok bu iki sorun arasındaki ayrımında belli eder. Adına demokrasi denen bir ülkeyi, halk oyuyla seçilenler yönetir; ama o ülkeye egemen olanlar seçimle belirlenmez; onlar ekonomik güçleri dolayısıyla egemendirler; başka şeyleri onlar belirler – bu arada seçim sonuçlarını da geniş ölçüde etkilerler.

Egemenlik, belki pek işlemsel olmayan bir kavram. Öyle, kendi dışında hiçbir şeye bağlı olmadan dilediğini yapma olanağı, belki tarihte bile yoktu; bugün, hele bizimki gibi bir ülkede, mutlak anlamıyla hiç sözü edilemez. Dış güçler karşısında bizim yerli egemen sınıfımız (diyelim, FoMoCo* önünde Anadolu'muzun** yapımcıları), ancak görelî olarak egemendir. Ekonomik

(*) Ford Motor Company

(**) Türkiye'de seri olarak üretilen ilk otomobil markası

güç ile siyasal erkin ilişkilerine bakarken, bu önemli olguyu hiç unutmamalı.

Çoğu insanlar için, siyaset bir araç, ekonomik düzeni etkileyecek bir araç niteliğindedir. Demokrasinin doğuşunda, burjuvazi ekonomik egemenliğine dayanarak siyasal erki de ele geçirmişti. Bu birlikte gidiş, (ekonomik bakımdan egemen durumda olmayan) daha geniş kitlelerin, tersinden, siyasal erki ele geçirdikten sonra, toplumdaki üretim ilişkilerini kökünden değiştirmeden ekonomik egemenliği de kazanabilecekleri sanısını uyandırdı. Oysa bu iki kavram, “siyasal erk” ile “ekonomik egemenlik”, karşılıklı bir ilişki içinde olmaktan çok, tek yanlı bir ilişkiyi tanımlar. Siyasal erke sahip olan kendiliğinden ekonomik egemenliğe de erişebilseydi, bir kere aristokrasi elindeki erki burjuvaziye kaptırmazdı. Ütopyaçı sosyalistler, bu noktayı kavramadan siyasal erk uğrunda mücadeleye atıldılar. Burjuvazi, kendi içinde iki partiye ayrıldı. Bir kesimi kitlelere siyasal mücadele hakkını tanımayı tehlikeli saydı; bunlar tutuculardı. Öteki kesimi oluşturan liberaller ise, bu gibi hakları tanımakta büyük bir sakınca görmediler. Kitlelere siyasal haklar vermek, siyasal erki vermek değildi; kaldı ki, siyasal erki de verseler bile, ekonomik egemenliklerine bir zarar gelmeyecekti. Hatta bazen siyasal erki halktan yana dil kullanan bir takımında –bir süre için– bırakmakta, kendileri bakımından kitlelere avuntu sağlamak gibi bir yarar vardı. Oysa burada direnmek, toplumsal bir patlamaya yol açabilirdi. Son yüzyılın tarihi, burjuvazi açısından genellikle liberal görüşü haklı çıkarmıştır. Zaten, kapitalist bir düzende, birçok can alıcı kararı hükümetler ya da parlamentolar değil, borsalar, bankalar, büyük şirketlerin idare meclisleri vb. vermektedir.

Fakat acaba tutucu burjuvazi korkularında toptan haksız mıydı? Siyaset, ekonomik ve toplumsal düzeni etkilemek bakımından “kısır” bir uğraşı mıdır? Gerçekten Marksizmi böyle yorumlayarak bu gibi olumsuz sonuçlar çıkartanlar olmuştur (örneğin, Georges Sorel’in Sendikalizmi). Fakat siyasetin yalnızca biçimsel, yüzeysel bir mekanizma olduğunu sanmak yanlıştır. Kapitalistlerin ekonomik egemenliklerini, onların bu egemenliği elde ettikleri yoldan, ancak başka kapitalistler alabilir. Oysa halk kitlelerinin, ekonomik gücü kendi denetimleri altına sokmalarının yolu yine siyasal erk mücadelesinden geçecektir.

Siyasal erkin biçimsel ya da yüzeysel kalmayıp ekonomik ve toplumsal düzende köklü değişiklikler yapabilecek yolda kullanılması, ele geçiriliş yöntemiyle oldukça ilişkili görünüyor. Eğer bir temel düzen çeşitli sağlam kazıklara bağlandıktan sonra, çok sınırlı bir alanda siyasetçilik oynanması için halk oyuna açılmış olursa, seçim mekanizmasından yararlanarak başa geçen bir parti, önceki pazarlığına sadık kalmak üzere, kurulu düzende pek az değişiklik yapabilir. Yine ekonomik güçlerin etkilediği, siyasal erkten özerk kılınmış başka birtakım kurumlar onu çeşitli yollardan frenlerler; son ça-

re, karşısına zor da dikilir. Devrim yoluyla siyasal erke sahip olununca, böyle yerleşik sınırlamalar elbette yoktur. Fakat o zaman da, pek yanlış adımlar atılmasa bile, üstesinden gelinmek durumunda kalınacak direnmeler yüzünden, toplumsal maliyet çok yükselebilir.

Siyasal erkin ele geçiriliş biçimi kadar önemli bir öge de, bu manivelanın olanakları, bununla nelerin, nasıl yapılabileceği konusunda bilinç ve uyanıklıktır. Seçimler yoluyla erki elde eden –sandıktan çıkan– bir siyasal parti, çabalarını eğer bağımlı değişkenler üstünde geniş ölçüde boşa harcamazsa, toplumsal temelleri değiştirmek yönünde, halkın eğilimlerine ve yararlarına uygun girişimler yaparsa, giderek ekonomik egemenliği etkilemek, gerçekten düzen değiştirici sonuçlar sağlamak olanağını bulabilir. Bunları, söylediği gibi, istiyorsa da, tabii.

Ilke, Şubat 1974, s. 48-50

Niçin Demokrasi?

Demokrasi, terim olarak eski Yunan dünyasından gelmekle birlikte (demos'un = halkın kratos'u = gücü), bir Yeni Çağ olgusudur. Eski Yunan'da, halk denince, bugünkü gibi toplumun bütün üyeleri, herkes anlaşılmazdı. Yalnızca köleler, (yerleşik) yabancılar değil, soylular ve varlıklılar da halktan sayılmazdı. Çocuklar gibi kadınların da siyasal hakları yoktu. Halk, sıradan insanlar, yoksullardı. Atina demokrasisinde bir kimse herhangi bir nedenle sivrilirse –tiran olacağından korkarak– onu sürerlerdi (ostrakismos). Bu nedenlerledir ki, o zamanın Platon ve Aristoteles gibi en büyük düşünürleri demokrasiye karşı çıkmışlardır.

Eski Yunan demokrasisi temsili demokrasi değildi, doğrudan demokrasiydi. Kamu görevlileri bile seçimle değil, ad-seçmeyle belirlenirdi. Atinalılar “seçim”i demokrasinin değil, aristokrasinin (en iyiler, soylular yönetiminin) bir mekanizması diye kabul ederlerdi. Bu yöntemi, demokrasiye yalnızca komutanlık gibi, özel uzmanlık gerektiren birkaç görev için kullanırlardı. Yine de, eski Yunan bize, demokrasinin adından başka bir şeyler daha bırakmıştır. Örneğin, demokrasinin ancak belli birtakım kurumlar çerçevesinde işleyebileceğini gösteren Solon-Peisistratos-Kleisthenes reformları kalıtını, ünlü Gümme Töreni Söylevi'nde “bir politikayı helki birkaç kişi önerebilir, ama hepimiz onu yargılayabilecek yetenekteyiz” diyen Perikles geleneğini ve elbette, devletin (siyasal toplumun) kişinin doğuştan getirdiği gizil olanaklarını sonuna kadar gerçekleştirmek için var olduğu anlayışını.

Bu kavramın taşıdığı prestij, ona karşı çıkmayı ya da ondan yan çizmeyi güçleştirdiğinden ötürü değil, çağdaş bir toplumun insanı, kendi üstünde herhangi bir siyasal vesayet hakkı kullanılmasına katlanamayacağından do-

layı, demokrasi günümüzde kaçınılmaz bir yönetim biçimidir. Bu psikolojik-kültürel nedenler bir yana, demokrasinin felsefi temelini ne olabileceğini düşünenler, ya ahlâkî bir gerekçeye ya da kuşkuçuluğa dayanan bir ilkeye varmışlardır. Bunlardan birincisine göre, *“bütün insanların kendilerini yönetmeye hakları vardır”*. (Burada eşitlikçi bir ön kabul sezenler pek yanılmayacaklardır. Ama bir ön kabul gerekliyse, bu, bir başkasından, örneğin eşitsizlikçi bir ön kabulden niçin daha kötü olsun?) İkincisiyse şudur: özellikle kamusal konularda *“neyin doğru olduğunu hiç kimse bilemeyeceğine göre, herkesin dilediği gibi yönetilmesi haklıdır”*. (Neyin doğru olduğunu bilmek iddiasında bulunanlar her zaman çıkmıştır; ama bunlara *“kerametleri kendilerinden menkul şeyhler”* gözüyle bakılması zorunludur. Devrimciler de, kendi programlarını halka benimsetemedikçe, karşı çıktıkları gericilerden mantıken farklı bir yapıda olamazlar.)

İngiltere’de görece eşitlikçi bir özgürlük düzeni olarak başlayıp, Fransız, Amerikan ve Rus devrimleriyle gelişen ve bugün sosyal bir içerik kazanan çağdaş demokrasi temsili demokrasidir. Halk yasama ve yürütme erklerini doğrudan doğruya kendisi kullanmamakta, ancak bu erkleri kullananları seçerek ya da seçmeyerek denetlemektedir. Bu çerçeve içinde, siyasal partiler önem kazanmıştır. Seçmenlere açık seçik politikalar önerecek olan, siyasal partilerdir. Bu politikalara karşı halkın ilgisini uyandıracaklar, halktan onları gerçekleştirmeyi deneme izni alabilirlerse, başarılı olmak için ellerinden geleni yapacaklardır. Sonucu halka begendiremezlerse de, yine halk tarafından değiştirileceklerdir. Ancak, seçim mekanizmasıyla da, uygulamada ortaya çıkabilecek birtakım sorunlar vardır. Seçmen kitlesi, iki seçenek arasında eşit olarak bölünebilir ya da daha yüksek bir olasılıkla, üç veya daha çok seçenek bulunduğu durumlarda, mutlak çoğunluk hiç elde edilemeyebilir. Seçim nisbi sistemle yapılırsa, bu tür güçlükler olduğu gibi parlamento ya yansır; çoğunluk sistemi kullanılırsa, süreç içinde biraz keyfi olarak çözümlür. Güçlüklerden kurtulmanın daha da keyfi ve demokrasi ilkeleriyle çatışan bir yolu, seçenekleri sınırlamaktır. Bir demokrasinin işleyebilmesi için, oyun kurallarına bağlılık gösterilmesi gereklidir. Yönetimin sandık sonuçlarına göre el değiştirmesi, demokrasinin en önemli –onsuz olmaz– koşulu sayılmakla birlikte; bu hatta yalnızca demokrasinin değil, herhangi bir uygar ve siyasal toplumun temel kuralıdır. Fakat burada da, bir anayasa-yapma paradoksu vardır. Anayasacılar ne derlerse desinler, bir anayasa bazı kuralların, herhangi bir andaki çoğunluk istese de değiştirilememesi anlamına gelir. Kendi demokrasi yaşamımızı bir başka yazımda ele alacağım; ama burada şu kadarını söyleyeyim ki, anayasa bizim son on yıllarda sık sık yaptığımız gibi yapılmaz, belki kendiliğinden oluşur, zamanla biraz evrilir, yavaş yavaş gelişir. Diyelim, ilk demokratik devrimlerde eşitlik ilkesinin salt siya-

set alanına uygulanması anlamında bir demokrasiyle yetinilmişken, zaman geçtikçe, eşitliğin ekonomik yaşayışa da uygulanmasıyla bir yeniden düzenlemeye gidilmedikçe, siyasal demokrasinin bile doğru dürüst kurulamaya-çağı görülmüş, yeni anayasa düzeltimlerinde sosyal hak ve özgürlüklere yer verilmiştir.

İster doğrunun sorulabileceği bir bilen bulunmadığı için olsun, ister kendilerinin yerine geçme hakkını hiç kimseye tanımadıkları için olsun, çağdaş insanlar kendi istek, düşünce, inanç ve çıkarlarının yönetimini belirleme olanağına sahip çıkmakta, üstelik bu haklarını, uğrunda canlarını verecek kadar ciddiye almaktadırlar. Geçen yüzyılda yaşamış tutucu bir Amerikalı düşünür olan James Fitz-James Stephen'in dediği gibi, demokrasi kafaları kırmak zorunda kalmamak için, kafaları saymak demektir. Bunun içindir ki, en ekonomik yönetim yoludur.

Milliyet, Şubat 1983

Kültür Sorunu Soruşturmasına Yanıt

Yöneltilen sorular şunlardır: 1. “Türk Kültürü ya da “Türkiye Kültürü” kavramlarından ne anlıyorsunuz? Kültürümüz son yarım yüzyılda hangi yönde gelişti; bugünkü verilere göre önümüzdeki yarım yüzyılda nasıl bir gelişme gösterebilir? 2. Türkiye’nin bugün en önemli kültür sorunu nedir? Bu soruna hangi çözüm yollarını önerirsiniz? 3. “Kültür Mirası” kavramını nasıl tanımlarsınız? “Türkiye’nin kültür mirası” kapsamına neler girer? 4. “Batılılaşma”nın Türkiye kültürüne etkileri, getirdikleri, götürdükleri neler olmuştur? Batı kültürünün hangi yönlerini almalıyız?

1) Kültür kavramından, çeşitli toplum kurumlarıyla bilim, felsefe, edebiyat, müzik, oyun, resim, heykel, mimarî vb. yapıtlarını ve onlarda anlatımını bulan tipik görüş, düşünce, duygu ve beğenileri anlıyorum. İç ve dış katkılar ve eksilmelerle kuşaktan kuşağa aktarılan bu belirimler bir halka ya da bir ülkeye özgü olabilir, yahut kaynağı neresi olursa olsun, uluslararası niteliktedir de, çeşitli halklar ya da ülkeler onları paylaşır. (Bizde bir ara pek tutulan, Gökaltınçı “kültür-hars millidir, uygarlık-medeniyet ise beynelmilel” ayırımının ciddiye alınabileceğini sanıyorum.)

Türk kültürü, Türkiye’de olsun, Orta Asya’da ya da başka coğrafyalarda olsun, Türk ulusunun kültürüdür; Türkiye kültürü ise, bu ülkede eskiden yaşamış ve bugün yaşayan Türk - gayri-Türk bütün insan topluluklarının kültürüdür. Bu iki kavram geniş ölçüde iç içe giriyor. Ama çakışmayan bölümleri de var. Örneğin, Bizans kalıtı Türk kültürünün, Uygur kalıtı Türkiye kültürünün birer parçası değildir. Biz, Türkiye kültürüyle ve Türk kültürüyle de ilgilenmek durumundayız.

Kültürümüzün birçok dalı son elli yılda ağır baskılar altında gelişmiştir. (Eskiden de türlü baskılar vardı.) Elli yıllık sürenin ilk yarısında, tek partili devlet kültürel çalışmaları rejim propagandası için güdümlenmiş, ikinci yarısında da özgürlükler yine siyasal gerekçelerle sınırlı tutulmuştur. Devlet desteği bazı alanlarda atılım sağlamışsa da, bunlar genellikle kısa sürede yozlaşmıştır. Son elli yıldaki elle tutulur kültürel başarıların çoğunun, siyasal iktidarlara rağmen, toplumcu bir yönde gerçekleştiği söylenebilir. (Fütüroloji için kendimi hiç yetkili görmüyorum.)

2) Bence, Türkiye'nin bugünkü başlıca kültür sorunu, kültürel etkinliklerin sığılığı ve darlığıdır; yani bunların hem derinlikten yoksun bulunması hem de geniş kitlelere yayılamamış olmasıdır. (Kültür ikileşmesi, bana geniş ölçüde bir sınıf sorunu olarak görünüyor.) Kültürü, maddi temeldeki zayıflıklarımızdan bağımsız olarak düşünemeyeceğimiz için, genellikle ekonomik ve toplumsal kalkınmanın gerçekleşmesini beklemek zorundayız. Ancak, bu perspektifi gözden kaçırmadan ve gerçek bir kültür için onsuz olunmaz özgürlüğü boğmadan, daha çok, özerk kurumlar meydana getirmek yoluyla, devlet kültürel çalışmaları teşvik edebilir. Kültürün genel gelişme düzeyinin çok ötesine itilemeyeceği inancındayım. Ama şu da var ki, bugün kültür alanlarındaki devlet örgütlerinin birçoğu genel gelişme düzeyimizden de geri kalmıştır. Bunda, siyasal iktidarların sorumluluk payı büyüktür.

3) Kültür mirası, kendi kuşağımızdan önce bu topraklarda yaşamış olanların çeşitli kültür alanlarında yaptıkları ve bıraktıkları şeylerdir. Türkiye'nin kültür mirası, Hititlerden Yunan, Roma ve Bizans'a kadar Türk'ten önceki kalıtı, Türk'ün Asya'dan getirdiklerini, İslâm (Arap-İran) ve Batı etkileriyle Selçuklu-Osmanlı kalıtını kapsar. Biz bütün bunların bir devamı olmamıza karşın, Cumhuriyet'le birlikte, kimi yönlerden "redd-i miras" etmeye kalktık. Aslında, seçicilik bir bakıma zorunludur. Çünkü bizimki gibi karmaşık bir kültür mirası içinde en azından birbirleriyle çelişen öğeler vardır; sonra, gelecek için benimsenen ülkülere uymayan öğeler de olabilir. Fakat gerçekte bunun imkân derecesini tam bilemiyorum. Örneğin, bir dönemde dinsel kalıtı reddetmek, er geç o yönden bir tepki gelmesini kaçınılmaz kılabilir. Galiba, nelerden vazgeçebileceğimize karar verebilmek için, hem kültür mirasımızın bütün öğelerini doğru dürüst anlamalı hem de gidilmek istenen yönün gereklerini iyice kestirmeliyiz.

4) Batılılaşmaya karşı çıkmak, bizde bir süredir moda oldu. Ben bunu, körü körüne Batı hayranlığına karşı haklı bir tepki diye görüyorum. Gerçekten, Batı emperyalizminin zararları yalnız ekonomik alanda kalmamış, kültürel

bakımdan da “bizi kendi benliğimizden uzaklaştırma” biçimde özetlenebilecek sakıncalara yol açmıştır. Ne var ki, yine de Batılılaşmanın Türkiye’ye getirdikleri götördüklerinden çok olmuştur. Bu sürecin zorunluluğu bir yana, üç noktaya işaret etmek istiyorum:

- Batılılaşmanın yerinilen yanları, genellikle Batı’nın kendisiyle değil, Batılılaşmanın uygulanmasıyla ilgilidir. Temeller değiştirilmeden, ürünler kabaca taklit edilmiştir.
- Batılılaşmanın bir kültür ikileşmesi yarattığı da doğru değildir; bu akım daha çok, avamla havas arasında zaten var olan bir bölünmeye yeni bir kisve giydirmiştir.
- Bugün artık bir daha geri dönmemecesine bağlandığımız birçok toplumsal değeri Batı etkisine borçlu olduğumuzu unutmamalıyız.

Batı kültürünün neresini alıp neresini almamak sorununa gelince, kültürlerin “bütünlüğü” nedeniyle, bunun hayli zor bir iş olduğunu sanıyorum. Öte yandan, Batı kültürünün tümünü de alamayız. İster istemez, kalıcı (ya da yavaş değişen) ulusal özelliklerimizle bağdaşacak amaçları ve onları gerçekleştirecek araçları seçmek zorundayız. Batı kültüründe en azından yüz yıldır “insan” baş değer sayılıyor. Bence, yapmamız gereken şey, Batı kültüründeki (faşizm gibi) hastalıklı sapmalara kapılmadan, ana çizgiyi izleyerek, insan değerini gerçekleştirmeye yönelen, özgürlükçü, eşitlikçi, toplumcu kurumları benimsemektir.

Milliyet Sanat, sayı 166, 9 Ocak 1976

Televizyon Kültürü Soruşturmasına Yanıt

1. Televizyon kültürü ile Tanzimat'la başlayan Batılılaşma hareketi arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

2. Televizyon kültürünün kültür değişmesini hızlandırması karşısında neler önerirsiniz?

1. Televizyon kültüründen, ideal imkânları, neler yapılabileceğini değil de, bugün TRT ekranlarındaki görüntülerin ürününü anlarsak; bu hiç şüphesiz, bizde Tanzimat'la başlayan Batılılaşma hareketinin, çeşitli biçimlerden geçtikten sonra karar kıldığı en yeni tarzın doğal sonuçlarından.

Birçok bakımdan çağımızda “standart” hale gelen Batı uygarlığına yaşamamızın bir zorunluluk olduğu kanısındayım. Ama bu benimseme sürecinde bizim izlediğimiz değişik tarzların (Tanzimat Batıcılığı, Meşrutiyetler Batıcılığı, Tek-Partili Cumhuriyet Batıcılığı, Çok-Partili Cumhuriyet Batıcılığı ve şimdi de Partisiz Batıcılık) seçilmelerinde bir zorunluluk görmüyorum. Üstelik bu tarzların çoğu, bana öyle geliyor ki, yönelinen modelin özüne de aykırıdır. Açıkçası, daha çok, daha iyi Batılı olmanın, gelişirken “kendimiz kalma”, yani toplumsal-kültürel özelliklerimizi koruma doğal-istegimizle çelişmeyeceği görüşündeyim.

2. TRT'nin programlarını düzenlerken hayli dar bir anlayışla davrandığını sanıyorum. Kültür değişimi, biz istesek de istemesek de olacak ve oluyor. Ancak, sizin sorunuzda belirtildiği gibi, televizyonun bu oluşumu yapay bir biçimde hızlandırması ve genel ekonomik gelişmemizin (sağlıklı olarak) el-verebileceği sınırların ötesine götürmesi, düşündürücü bir durumdur.

TRT'yi özerk bir statüyle siyasal iktidarın keyfi karışmalarından esirgeme tasarısı, ne yazık ki başarılı olamadı. Bunun üzerine tıpkı şu sıra üniversiteler için yapıldığı gibi, güdümlene formülleri arandı. Bence, bu yanlış bir teşhis ve yanlış bir tedavidir. Toplumumuzda geliştirmek istediğimiz özgür, hoşgörölü, barışçı ve insan sevgisine dayanan değerler, çoğu uygarlıkların olduğu gibi, Batı'nın da temel ilkeleridir. Böyle bir bilinçle, kitleleri sıkımdan eğitmek, yozlaştırmadan eğlendirmek olanaklı ve gereklidir.

Ancak, insanlarımızın bilgi, anlayış ve beğenilerini yükseltelim derken, yapılacak programları, bilim, düşün ve sanat adına, geçerlikleri kuşkulu bir takım hedef ve metotların propagandası için kullanmak yoluna gidilmemelidir. Bu konu, bizi, televizyonun dışındaki alanlarda gelişme düzeyimizle ilişkili noktasına getiriyor. Toplumsal kurumlar arasındaki yakın alışveriş dolaşısıyla, başka kültür örgütlerimiz adam olmadan televizyonumuzun başarılı olamayacağı, televizyonumuz adam olmadan da, diğer kültür kanallarında başarı kazanılamayacağı yargısına varıyoruz, ister istemez. Yine de, ben bu determinizmi çok katı almamak, üzerlerindeki her türlü baskıya karşın, TRT sorumlularının işlerini daha doğru dürüst yapabileceklerine, topluma *daha yararlı* olabileceklerine inanmak eğilimindeyim.

Mavera, sayı 71, Ekim 1982, s. 37-38

Neyi Savunursa Savunsun, Sanat Bir Ustalık İşidir

Sözlükler “slogan”ın İskoçça’dan geldiğini yazıyor: *Sluagh-ghairn* o dilde “savaş-narısı” demekmiş. Biz bunu şimdi, herhangi bir konuda kesin bir amaç gösteren, ya da özel bir tutum belirleyen kısa ve çarpıcı bir propaganda sözü anlamında kullanıyoruz. Bu kadıyla, sloganlar toplumda bir kitle hareketi yaratmak için zorunlu araçlardır, tıpkı ticarî reklamlar gibi. Bütün bir davayı bir telgraf üslûbuyla bir özdeyişte toplayıp halka sunmazsanız, yeterince yandaş bulamazsınız kendinize; nasıl ki, ticarete de, iyi reklam etmezseniz, malınızı satamazsınız. Kısacası, siyaset slogansız olmaz. Edebiyat-sa, pekâlâ olur. Ama sloganla da olur mu? Sorun, işte bu!

* * *

Slogancı edebiyatla slogan edebiyatını ayırmak gerek. Slogan edebiyatı diye bir şey var, kuşkusuz. Örneğin, *Aydınlık* dergisinin temmuz sayısının kapağında, “Boğazlar Yeni Çarların Savaş Gemilerine Kapatılmalıdır” diye bir slogan atılmıştı. MC hükûmetinin bile tutamadığı türden bir slogan, ama slogan yine de! Yalnız dergilerde değil, irili ufaklı afişlerde, el ilanlarında, duvar yazılarında vb. çeşit çeşit sloganlar görüyoruz. Fakat konumuz bunlar değil, slogancı edebiyat, özellikle de roman.

Bana öyle geliyor ki, belki şiir ve tiyatro, yapısal özellikleri gereği, slogancı olmaya daha elverişlidirler de, kesin anlamıyla slogancı roman ve hikâye pek yazılamaz. Bunlara, daha çok bir mecaz olarak “slogancı” deriz. Öyleyse, bu benzetmenin anlatmak istediği “slogancı roman” nedir?

Aklıma bir Rus romanı geliyor: Gladkov’un Türkçeye de çevrilen *Çimento’su* (1925). Bu yapıt, Lenin’in “Komünizm, Sovyet erki artı ülkenin elek-

trifikasyonudur” sloganıyla açılan endüstrileşme kampanyasının bir ürünü. Ama iyi sanat olup olmadığı bir yana (ben kendi payıma oldukça beğenmiş-tim) slogancı bir roman mı ve öyleyse niye? Bu örneği düşünürken, slogancı romanın, tartışmaya yanaşmayan, yalnız bir açıdan doğru ya da yanlış bir şey söyleyen ve tekrar tekrar söyleyen bir roman türü sayılması gerektiğine karar verebiliriz. *Çimento*, bu özelliği gerçekten taşıyor, fakat kendi türünün başarılı bir örneği.

Belki sanat hakkındaki görüşüm biraz safdilce, ama ben “iyi sanat” için pek kural verilemeyeceğine inanırım. Çoğunluğa bakarak, sanatın özgür ortamda daha sağlıklı geliştiğini teslim ederim, elbette. Ama en baskıcı bir iklimde, en güdümlü bir biçimde de iyi sanat yapılabildiğini, üstün nitelikli yapıtlar yaratılabildiğini sanıyorum. Sanat, anlamı ne olursa olsun, neyi savunursa savunsun, en başta bir ustalık (zanaatçılık) işidir. Öyle ki, haklı bir davayı kötü savunan kötü sanat yapıtı da vardır, haksız bir davayı iyi savunan iyi sanat yapıtı da. Bu ikinciye parlak bir örnek Dostoyevski’nin *Ecinniler*’i, bence.

Slogancı romanın mecazlı bir deyim olarak anlaşılması gerektiğini söylemiştim. Bir romanın kişilerinden biri, ya da birkaçı –hatta o romanın baş kişisi– sloganlarla konuşuyorsa, bu, o romanı slogancı saymamıza yetmez. Daha çok, romanın ana fikri bir slogana varıyorsa, yazarının amacı buysa, o zaman slogancı bir romanla karşı karşıyayız demektir. Slogancı edebiyatı böyle anlarsak, daha genel bir soruna, edebiyatta propaganda sorununa bağlanabilir yolumuz.

Bugün yaşayan kalburüstü romancılarımıza (Erdal Öz, Sevgi Sosyal, Attilâ İlhan, Yaşar Kemal, Furuzan, Tarık Dursun, Tarık Buğra vb.) bakıyorum da, bunların hepsinin yapıtlarında –başarı dereceleri çok değişik olmakla birlikte– propaganda var, türlü açılardan yorumlanan, ama her zaman belli bir siyasal anlam taşıyan birtakım görüşlerin propagandası.

Romanın belirli bir siyasal görüşe hizmet etmesi (hizmet etmeyi, anlam taşımaktan daha ileri, daha bilinçli, daha partizanca bir tutum diye düşünüyorum) imkânsız değildir; ne var ki, bu işlevi, öz değerini koruyarak yerine getirmesi hayli güçtür. Çünkü güzel sanatlar içinde edebiyatın, edebiyat içinde de romanın özel bir yeri ve işlevi olduğu söylenebilir. Neredeyse, salt sanat olma niteliğinden en az “roman” pay alır, diyeceğim. Roman, hiç kuşkusuz, bilimsel bir inceleme, bir sosyoloji, bir psikoloji, bir antropoloji vb. yapıtı değildir. (Mimarlığından doğramacılığına dek) iyi işçiliği olmazsa, zaten roman olmaz ya, bu kadarı yetmez de roman olmasına. Roman, bize insanın (bir insandan herkesin) olabileceklerinin sınırsızlığını ve sınırlarını gösterir, edimlerinin sonsuz esnekliğini ve katılığını anlatır. Bunları siyah-beyaz koyduğu ölçüde, yalnız gerçekçilikten değil, romandan da kaytarıyor demektir.

Sonunda, her davranış, bakış açımıza göre ya siyah ya beyaz olarak ortaya çıkar; fakat roman o davranışın gerisindeki “grilikleri” okuyucuya yaşatmakla, okuyucunun bunlara katılmasını, bunlarda kendisini bulmasını sağlamakla yükümlüdür. İnandırıcı kalabildiği halde, propaganda yapabilen (ve propagandasını yaptığı görüşün özünü saptırmadan aktarabilen) roman, üstlendiği görevde başarıya ulaşmış sayılmak gerekir.

* * *

Sanatı en başta bir ustalık işi diye tanımlayınca, propaganda yapan bir romanı da yalnız o “sanat” ölçütüyle değerlendirmedigimi söylemek zorundayım. Söz konusu olan, neyin propagandasıdır? Bir satıcının malını bana ne güzel satmaya çalıştığını takdir edebilirim, ama satın alacağım mala bakarım önce.

Bir romancının, insana (yani topluma ve bireylere) önyargısız yaklaşması, çağını doğru tanılaması, türlü sorunlar için önerilen çözümleri irdelemesi, kendisinin sağlam değerlere bağlı bulunması ve yapıtında bunların propagandasını yapması, yalnızca “caiz” olmakla kalmaz, hatta görevidir. Sanatı, burada itiraf ettiğim üzere, sanat dışı ölçütleri de işin içine katarak değerlendirmek bir günah olabilir. Fakat kof değer yargılarından yola çıkarak, yapıtlarıyla, okurlarına yanlış bilinç yayanların günahları yanında –hele bunu bir de ustaca yapıyorlarsa–, benimki masum kalır, sanıyorum.

Milliyet Sanat, 24 Eylül 1976

20. yüzyılda giriştiğimiz kültür değiştirme atılımının en zararlı sonuçları felsefe alanında gözlemlenebilir. (Kültür değiştirmeye kalkmasaydık, demiyorum; hatta derdim, bu değiştirme sürecinde işlediğimiz hatalar da değil. Geriye dönülemeyeceğine göre, bir an önce daha ilerleyerek bu maddî-manevî yoksulluktan kurtulalım!) Felsefe, bizde hâlâ köksüz filizler halindedir, gelişememiştir. Benzer bir durumda bulunmanın sakıncaları, fizikte, matematikte vb., felsefedeki kadar ürkütücü değildir. Öyle alanlarda yapılan çalışmalar, kaba bir öykünmecilik çerçevesini pekâlâ aşabiliyor.

Bir süre önce, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki felsefe profesörlüğünden emekliye ayrılmış bulunan (o fakültenin 1940'lardaki altın çağıının çok az sayıdaki bir-iki ender bakiyetüssüyufundan) Sayın Nusret Hızır, bu koşullar altında yetişebilmiş birkaç değerli felsefe erimizin başında gelir. Şimdi elimizdeki kitabında, otuz küsur yıldır çeşitli dergilerde çıkmış olan yazılarının belli başlıları toplanmış.¹ Sayın Hızır, kitabının önsözünde, bunlara "popüler yazılarımın aşağı yukarı yarısı" diyor. Ama kendisinin "popüler olmayan" daha ne gibi felsefe yazıları olduğunu bilmiyoruz. Üstelik bu yazıların bazılarının da popüler oldukları su götürür. Ancak popülerliği anlaşılabilirlikle aynı şey sayarsak –ki saymamamız gerekir– o zaman Hızır'ın bütün felsefe yazılarının popüler olduğunu söyleyebiliriz. Yazar, en çetrefil konuları bile kolay anlaşılabilir bir ustalıkla anlatmaktadır hiç kuşkusuz (felsefeciler için hayli atipik olarak) kafasının berraklığından ötürü.

Prof. Hızır'ın bir önsözle 33 yazısından oluşan kitabında, tek tek işlenen felsefe akımlarının (örn. romantiklik, fenomenoloji, bilim felsefesi), dö-

1 Prof. Nusret Hızır, *Felsefe Yazıları* (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1976)

nemlerinin (örn. Aydınlanma Çağı, İkinci Dünya Savaşı Sonrası) ve kişilerinin (örn. Machiavelli, Leibniz, Kant, Fichte, Hegel, Nietzsche) yanı sıra, bir grup yazının varoluşçuluğa ayrılmış olduğunu, bir başka grupta da mantığın temel kavramlarının incelendiğini görüyoruz. En yetkili bir biçimde değerlendirilen “Viyana Çevresi”, bu adı taşıyan bir yazıdan başkalarında da (örn. “Pozitivizm adı üzerine”) ele alınmaktadır. Son üç yazı ise, mantığın tarihe uygulanmasıyla ilgilidir.

Sayın Hızır'ın kitabı üstüne kuru bir betimleme ve övgüyle yetinmemek için, bunlardan biri, örneğin en son yazı üstünde biraz duracağım.

“Doğa Bilimi ve Tarih” adını taşıyan bu yazı, bilimlerin sınıflandırılması gibi, ilk bakışta çok önemli görünmeyen, hatta biçimsel sayılabilecek bir sorunu tartışmaktadır. Hızır, önce, bütün bilimlerin tek bir çatı altında toplanmalarına varan üç görüşü sıralıyor:

- 1) Bilimler, matematik kullanabilen disiplinlerdir.
- 2) Bilimler, teklerle, bir kerelik olaylarla uğraşmazlar.
- 3) Bilimler, konularını yalnız dıştan incelemezler, bir çeşit sezgi yoluyla içeriğini de kavrarlar.

Bu görüşlerin ilk ikisi, yalnız matematik doğa bilimlerine izin verirken, üçüncüsü, tam tersine, nerede var, onların bilimliğini tanımak istememektedir. Bunların hiçbirini benimsemeyen (sonuncusuna da düpedüz metafizik diyen) Hızır'a göre, üçüncü görüşe karşın, matematik doğa bilimlerinin büyük başarıları görmezlikten gelinemediği içindir ki, birbirine indirgenemeyen iki bilim grubunun ayrı ayrı varlığını kabul eden ikinci bir anlayış yerleşmiştir. Doğa bilimleri, manevî bilimler.

Hızır, bu ikici görüşün de temellendirilmesindeki sakatlıkları ortaya koymakta ve tekçi görüşlerin olsun, ikici görüşün olsun, “yöntem”le “konu”yu birbirine karıştırdıklarını ileri sürmektedir. Kendisi, bilimler konusunda bir tür tekçidir; ama (deyim yerindeyse) “monolitik” bir tekçi değil, (ade-ta) “plüralist” bir tekçidir. Bilimlerde, çeşitlilik içinde bir birlik görmektedir. Ona göre, fizik gibi bir doğa bilimi ile tarih gibi bir manevî bilim arasındaki ortaklık, açıklamalarının (dedüksiyon ve redüksiyon şemalarını kullanan) mantıksal yapılarından ileri geliyor. Fakat fizikte ve tarihte iki önerme grubunu birbirine bağladığı öne sürülen içerme, birinde bir nedensellik ilişkisini, ötekindeyse bir belgeleme ilişkisini ortaya koyar. Fizikte, olasılıkla temellendirilen nedenselliğe bir diyeceğim yok. Ama (Sayın Hızır her ne kadar, gözetilen olasılık-şüphelik farkının, inceleme derinleştirilince doğru olmadığının anlaşılacağını belirtmekteyse de) ben, esas olarak, tarihçinin işinin doğruluğu-yanlışlığı şüpheli bir belgeleme yapmaktan ibaret olmadığı

ğını vurgulamak istiyorum. Kendi verdiği örnekte: “X [Jean d’Arc] İngilizleri yenilgiye uğrattı” ve “X İngilizler tarafından Rouen’da yakıldı” diye iki önerme arasındaki içerme ilişkisi, bir belgeleme sorusunu değil, nedensel bir açıklama sorusunu karşılıyor. Belgelenecek olan belki: Jean d’Arc diye birinin gerçekten yaşayıp yaşamamış olduğu, gerçekten İngilizleri yenip yenmediği, gerçekten İngilizlerce yakılıp yakılmadığıdır vb. Evet, bunların her birinin doğruluğunu saptamak için olasılığı kullanamayız: Ya doğru ya yanlış olmaları gerekir. Ama Hızır’ın kendi örneğinde de görüldüğü gibi, Jean d’Arc’ın niçin İngilizlerce yakıldığı sorusuna bir açıklama getirmek istersek, o zaman İngilizlerin yenilmelerine yol açan bir hareketi başlattığını ileri sürebiliriz. Bundan, “İngilizler kendilerini yenen herkesi yakarlar” gibi (redüktif) bir sonuç çıkarmak doğru olmamakla birlikte, söz konusu açıklama, bana pekâlâ olasılık kavramıyla ele alınabilecek nitelikte görünüyor.

Son olarak, Sayın Hızır’ın önsözünde söylediği bazı sözlerle, kendisini okuyucularına karşı önemli bir borç altına soktuğuna dokunmak isterim. Yazar, kimisi otuz yıl kadar gerilere giden bu yazıları yazalı beri, felsefe görüşünde bazı değişimler olduğunu, bunların elimizdeki yazılarına yansımadığını belirtiyor. Örneğin, eskiden bir tür realist iken, şimdi artık salt realizmi yetersiz buluyor ve “ancak diyalektik görüşün gerçeğe asıl hakkını verebileceği” sonucuna varıyormuş. Daha sonra da diyor ki, çözümleyici İngiliz-Amerikan felsefesinin “diyalektikle çatışmayan” kimi tezlerini benimseyişi, Reichenbach’ın ve Viyana Çevresi’nin etkisiyle olmuş. Hızır’ın “gerçeğe sentetik bir bakış” diye nitelediği bu diyalektik anlayış, bildiğimiz diyalektik materyalizm midir? Değilse nedir? Sayın Hızır’ın kendi diyalektik görüşünü yazması gerekir.

Milliyet Sanat, 16 Nisan 1976

Tarihyazımının Bazı Sorunları Üstüne Düşünceler

Tarihin ayrı ayrı türleri vardır. En basitinden, incelenen dönemin zamanımızdan uzaklığına göre, tarih(yazı)-öncesi tarih, eskiçağ tarihi, ortaçağ tarihi, yeniçağ tarihi, yakın çağ tarihinden söz edilebilir. Bu dönemlerden herhangi biriyle metodlu olarak uğraşana “tarihçi” denir; ama yaptıkları iş, birbirlerinden hayli farklıdır. Pre-historia çalışan tarihçi (arkeolog), bulabildiği kalıntılardan, o nesneleri yapan ve kullanan insanların yaşamına ilişkin genellemeler kurmak zorundadır. Yakın dönemlere doğru geldikçe, tarihçinin marifeti, tam tersine, belge-tanıklık bolluğu içinde anlamlı-önemli olanları seçmektir. (Elbette, benim bizdeki Sol’un tarihi konusunda yaptığım gibi, yasaklamalar nedeniyle malzemesi zor bulunacak bir alanda çalışmıyorsa!) Sonra, araştırılan mekânlara göre de, tarih türleri farklılaşır: Türkiye tarihi, Avrupa tarihi, Uzakdoğu tarihi, Güney Amerika tarihi vb. Bunlarla uğraşanların bazı sorunları ortaktır, ama bazıları da kendilerine özgüdür. Nihayet, tematik tarih türleri vardır: Siyasal olaylar tarihi, toplumsal tarih, kültürel tarih, ekonomi tarihi, felsefe tarihi, siyasal düşünceler tarihi, bilim tarihi ve elbette, tek tek bilimlerin tarihi (tıp tarihi, fizik tarihi, kimya tarihi vb.). Bunların herbirinin sorunsal çerçevesi başka başka olmalıdır. Yine de, ne tür tarih yaparlarsa yapsınlar, bütün tarihyazımcıların şunlar gibi, kimi ortak niteliklerinin bulunması gerektiğini söyleyebiliriz: Bütün verileri sorgulamak; eleştirel ve nesnel olmak; varolmayanın olduğunu söylememek; varolanı görmezlikten gelmemek; biriciklikler üstünde odaklaşırken, başka zaman, mekân ve alanlardan benzerliklerle karşılaştırmalar yapmak; çağının değerlerini ürününe yansıtmak (örneğin, günümüzde barıştan ve demokrasiden yana olmak).

Ama, tarihyazımında herhangi bir konuyu tüketmecesine doğru bilgi ortaya koymak mümkün müdür? Bu denemede, böyle bir şeyin olamayacağını tartışarak, tarihyazımı alanının kimi yanlış anlaşılma biçimlerine ışık tutmak istiyorum. Genel tasarıma göre, geçmiş bir olay, kişi vb. üstüne yeterince belge bulur ve onları tarih metodolojisi kuralları uyarınca yorumlarsanız, tarihçi sıfatıyla üstünüze düşen işi tamamlamış olursunuz; bir daha, bir başka yerde ve zamanda, bir başka tarihçinin o konuyla uğraşması gerekmez. Oysa, tarihyazımının gerçekliği hiç de öyle değildir.

Belki diğer alanlarda, hatta doğa bilimlerinde de, her türlü bilginin ancak onunla uğraşan birey (yani bilimadamı) üzerinden toplumsal bir dolayım ile varolabileceği doğrudur. Ama insan bilimleri arasında bile, toplumsal göreceliğin tarihçilik kadar belirgin olduğu bir başkası yoktur.

Bu soyut savları açıklamak için kendi deneyimlerimden basit bir örnek vereyim.

35 küsur yıl önce, Türkiye'deki Sol'un tarihini çalışmaya başlamıştım. Bu amaçla, yakın geçmişimizin bir dönemlendirmesini yapmam gerektiğini düşündüm. 1908 Meşrutiyeti'nden yola çıkacağım aşağı yukarı belliydi. Benden önce, merhum Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya gibi, ülkemizin 20. yüzyıl başlarını araştıranlar, Hürriyetin İlânı'yla birlikte, siyasal ve kültürel açılardan Osmanlı Devleti'nde derinliğine bir nitelik değişikliği yaşandığını ortaya koymuşlardı. Ama daha sonraki dönemleri ayıran kırılma noktaları nelerdi? 1923'teki Cumhuriyetin İlânı, çoğu tarihçinin kullandığı, belbelle bir seçenektir. Elbette, akıp giden zaman sürecini dönemlere ayırmının, ancak anlamayı-kolaylaştırmayı (*heuristic*) ve simgesel bir şey olduğunu biliyordum; çizgiyi şurada ya da burada çizmek, özünde çok da önemli değildi. Yine de, bir dönemin bittiğini, bir başkasının başladığını söyleyebilmek için, aralarında farklar olmalıydı. Oysa, 29 Ekim'in birkaç ay öncesiy-le birkaç ay sonrası arasında, bence, biçimler dışında pek bir şey değişmemişti. Sonra farkettim ki, Şeyh Said İsyanı üzerine 1925 Mart başında çıkarılan "Takrir-i Sükûn Kanunu" ile kamusal yaşamda temel bir şeyler değiştirilmişti. Ondan öncesiy-le sonrası arasında süreklilikten çok, "kopuş" vardı. 1925'te bir "Siyaset dönemi"nin sona erdiğini ve bir "İdare dönemi"nin başladığını ileri sürerek, Sol ile ilgili etkinlikleri bu çerçeveye yerleştirmeye koyuldum.

Acaba niçin, 1925-1945 yılları arasında bizde "siyaset"in olmadığını ileri sürmüştüm?

Sol tarihimiz üstüne ilk çalışmalarımı, İngiltere'den döndüğüm 1963 ile bunu doçentlik tezi olarak verdiğim 1966 yılları arasında yaptım. 27 Mayıs müdahalesinin üstünden çok vakit geçmemişti. Birçok genç gibi ben de, ordunun buyurganlaşmış Demokrat Parti iktidarını devirmesine sevinmiş-

tim. Ama kısa sürede, bu hareketin siyaset-karşıtı anlamını ve böylesi bir tutumun içerdiği sakıncaları kavramaya başladım. 1961 Anayasası'yla birlikte, Türkiye'de Sol yeniden keşfedilmişti. Ama bu Sol, anti-emperyalist boyut üzerinden Kemalist milliyetçilikle uzlaşma halindeydi. (Birçokları, bunun güvenlik endişesiyle başvurulmuş bir taktik olduğunu düşünebilir. Bence büsbütün öyle değildi.) Menderes-Zorlu-Polatkan idamları günlerinde, iki yıllığına İngiltere'ye gittim. "Siyaset Bilimi Doktoru" ünvanıma karşın, Batı'yı bir çok bakımdan (örneğin, laiklik konusunda) yanlış bildiğimi öğrendim. Londra İktisat ve Siyaset Bilimi Okulu'nda derslerini izlediğim Michael Oakeshott'tan etkilenerek "siyaset, ancak özgür siyasettir" diye düşünmeye başladım. Oysa, daha önceleri siyasetten anladığım, "iktidarın çevresinde olup bitenler" gibi bir şeydi. B. Crick'in siyasetin savunulması üstüne İngilizce kitabını okudum. Yine oradaki hocalarımdan Karl R. Popper'in metodolojisi, kuramlara eleştirel yaklaşmanın ötesinde, onların yanlışlıklarının kanıtlanması için çalışmayı, ancak (şimdilik) yanlışlanamadıkları sürece varlıklarına katlanmayı-kullanılmalarını öneriyordu.

Bu soyut kavramları, Türkiye'nin yakın geçmişine ilk uygulama girişimim, Samet Ağaoğlu'nun Kuva-yı Milliye Ruh'u'nu hatırlayarak oldu. Samet Bey, bu kitabı, DP'nin muhalefet döneminde, CHP'lilerin kendi tarih-öncelerinin önem ve değerini vurgulayarak tek-parti otokrasisine saldırmak için yazmıştı. (Bizde tek-parti yönetiminin kurulmasını, Sol üstüne çalışmamdan sonraki yıllarda ayrıca araştırdım.) Hürriyetin ilân edildiği 1908'den, Takrir-i Sükûn'un getirildiği 1925'e kadar, İttihatçı diktası altında geçen 1913-1918 alt-dönemi hariç, biz "Siyaset" yaşamıştık.

1960 Devrimi, bana da, kamusal yaşamda iyi niyet ve samimiyet gibi niteliklere bakmanın beyhudeliğini gösterdi. Tepeden-inme zorlamalarla çağdaşlaşma olamıyor, az gelişmişlik çemberi kırılmıyordu. Sol değer ve düşüncelere yakınlık duymaya başladım. İngiltere'de o ülke sosyalizminin (genellikle Marksist olmayan) geçmişini araştırdım; bu bana, Marksist arkadaşlarıma oranla daha geniş bir perspektif kazandırdı.

Marx için, insanlık Komünist aşamaya erişince Siyaset sona erecek, onun yerini "Şeylerin İdaresi" alacaktı. Sınıfsal anlamda, siyaset olumsuz, idare olumlu kavramlardı. Oysa, Komünizm gelmeden siyaset kaldırılır, insanlar "siyasetsiz idare" edilirse, buna olumsuz gözlerle bakmalıydık. Ben de, bizde 1925'te başlayan "İdare" döneminin çok-partili yaşama dönülen 1945'e kadar sürdüğünü yazdım. Siyasetin yerine idareyi geçirme eğilimleri, iktidar sürelerinin ortalarında buyurganlaşmış DP'den sonra da, 20. yüzyılın ikinci yarısında birçok kereler askerlerce temsil edildi.

Şimdiden geriye bakınca, çalışmamın kuramsal çerçevesi bana böyle olmuş görünüyor. (Gerçekte o zaman neler düşündüğümü hiç kimse bile-

mez!) Pekiyi, bu ayrıntıları niçin anlattım? *Tarih Nedir*'in (ve Sovyetler Birliği tarihi üstüne bir dizi cildin vb.) yazarı E. H. Carr, (TC'nin 23 Ekim 1923'te kurulduğu gibi) olgusal doğrulardan sapmamanın, tarihçi için bir erdem değil, ödev olduğunu belirtmişti. Gerçekten, tarihyazımını başka yazın türlerinden ayıran, burada yapılan yorumun niteliğidir. Tarihyazımında yorum, nelerin kurulacak anlatıda "olgular" sayılacağına saptanmasıyla başlar. Bu anlam yakıştırma işlemi, tarihçinin kafasındaki çerçeve uyarınca yapılır. O çerçeve ise, (tarihçinin zekâsı ve yaratıcılığı gibi öznel öğeler bir yana) toplumsal olarak belirlenir. Tarih yazarı, (başka bütün insanlar gibi, ama diyalim sanatçılardan daha çok) yaşadığı çağın ürünüdür. Ben, anlattığım çalışmayı Türkiye'de 1960 Devrimi'ni izleyen yıllarda yapmamış, İngiltere'ye gidip sözünü ettiğim düşünsel etkilenmelere uğramamış olsaydım, vb. böyle bir dönemlendirmeye gider miydim?

Bu süreçte (tarihyazımcı) birey önemli gibi duruyor; ama daha yakından bakınca, o kendi üstüne düşen ışıkları kafasında kırarak yansıtan bir prizmadan başka bir şey değildir. (Benzetme/analoji ile akıl yürütmenin aldatıcı olduğunu biliyorum; ama bunun anlatım kolaylığı sağladığı açıktır.) Aynı ortam ve çağda başka bir prizmadan farklı görüntüler yansıyacağı gibi, aynı prizmanın bir başka ortam ve çağda yansıtacağı görüntüler de farklı olacaktır. Burada, postmodern tarih kuramlarının tartışmasına hiç girmek istemiyorum. Geçmişin olayları verilidir; varolmayanı uyduramayız. Ancak, kimilerini anlam yakıştırarak "tarihsel olgu" düzeyine yükseltip, anlatımımızı onların üstünden kurabiliriz. Aynı ortam ve çağda yaşayan ve aynı geçmiş dilimini araştıran iki tarihçi, dikkatlerini başka başka olgulara odaklayıp, bunların arasında farklı ilişkiler görebilirler. Birbirlerini etkilese de, ayrı tarihler yazarlar. Daha önemlisi, belirli bir tarihyazımcının aynı konuyu başka bir ortam ve çağda olsaydı farklı yazacağını düşünmemizdir. (Ötekinin tersine bu, varsayımsal kalmak zorunda bir örnek!) Geçmiş öylece durup durur; ama oradaki olaylara bakan kişinin benimsediği değerler, duyarlılıkları, kurduğu ilişki çerçeveleri, farklı tarihyazımlarına yol açacaktır.

Yazımın en başında, tarihçinin neler yapması, neler yapmaması gerektiğini sıraladım. Ama kendi tanımladığı malzemeyi incelerken, asıl, "sorun yakalama"ya çalışmalıdır. Bilinenlere yenilik getirmenin, katkı yapmanın yolu budur. Sorun yakalamak, varolan öykünün öğeleri arasında ya da onlarla (henüz o öyküye katılmamış) sizin anlamlı gördüğünüz bir bilgi parçası arasında bir çelişki, en azından bir uyumsuzluk bulunduğunu saptamak demektir. Sorunu çözmek, genellikle sorunu yakalamaktan daha kolaydır. Yeterince düşünürseniz, bir açıklama bulursunuz. Farkettiğiniz aykırılıkların üstesinden gelmeye çalışmanız, katkının-yeniliğin söz konusu olmadığı durumlarda da hayli işe yarar.

Yine kendi deneyimimden bir örnek vereyim. Ben, yakın dönem Türkiye tarihini biraz araştırmış olmakla birlikte, öteden beri “Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi” öğretmenliği yapıyorum. Rahmetli Nurullah Ataç, edebiyat öğretmenlerine “edebiyat memuru” derdi. Benimki de, “siyasal düşünceler tarihi memurluğu” gibi bir şey. O alanda katkılara yol açabilecek araştırmalar falan yapmış değilim. İşim, geçmiş düşünceleri doğru dürüst anlamaya ve öğrencilerime doğru dürüst anlatmaya çalışmakla sınırlı. Bir keresinde, Aristoteles okuturken, onun hocası Platon’u ne kadar kötü anlattığı dikkatimi çekti. İngilizcesinden Türkçeye çevirdiğim *Politika*’da (Remzi Kitabevi), Platon’un *Devlet*’ine (*Politeia-Republic*) ilişkin olarak söylediklerini, sınavda benim bir öğrencim yazsa kırık not verirdim. Üstelik, Aristoteles’in Akademi’de uzun yıllar Platon’dan ders gördüğünü biliyoruz. Başvurduğum hiçbir felsefe tarihi kitabında bu sorunun açıklamasını bulamadım. Sonra, Platon’un *Yasalar*’ını (*Nomoi*) okudum. Aristoteles’in *Politika*’sındaki çoğu fikirlerin bu kitaptan esinlendiğini gördüm. Sorun (bence) aydınlandı: Aristoteles Platon’un *Politeia*’yı yazdığı dönemde değil, *Nomoi*’yle uğraştığı yaşlılık yıllarında öğrencisi olmuş, onun o zamanki görüşlerinin etkisi altında kalmıştı. Herhalde, hiç değilse bazı klasik çağ felsefe tarihi uzmanları bunu biliyorlardır; ama ben onlardan öğrenmedim, kendim farkettim.

Başta sıraladığım tarihçilik kurallarından birinin daha uygulanışını göstermek için, kendi mütevazı tarihyazımcılık serüvenimden bir başka örneğin üstünde durayım. Inkılap Tarihi denilen alanda çalışanlar, bilindiği gibi, kabaca ikiye ayrılır: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte süreklilikten çok kopuş yaşandığını düşünenler ve bu süreçte kopuştan çok süreklilik görenler. “Resmî tarihçiler” ilk eğilimdendirler; ben diğerleri gibi, sürekliliğin daha ağır bastığını düşünüyorum. “Kopuş” kuramcıları, bunu belirtmek kendi tezlerini kuvvetlendireceği halde, (TBMM Tutanakları, Düsturlar, gündelik gazeteler gibi sıradan kaynakları zahmet edip incelemedikleri için) Cumhuriyet kurulurken Osmanlı asker ve sivil bürokrasisinin esaslı bir biçimde tasfiye edildiğini yazmamışlardır. Ben, bu ayıklamayı yapan “Heyet-i Mahsusalar”ın varlığını keşfedince, süreklilik tezini zayıflatacağını bile bile, hiç duraksamadan, bu konuda uzunca bir makale yazdım ve *Kanun-u Esasinin 100. Yılı Armağanı*’nda yayımladım (SBF Yayınları, 1978, s. 307-329.). Daha sonra, Cemil Koçak arkadaşımın da *Tarih ve Toplum* dergisinin 52. sayısında (Nisan 1988) tamamlayıcı bir yazısı çıktı. (Bildiyim kadarıyla, ondan beri Heyet-i Mahsusalar üstünde hiç durulmadı.)

Bizim yazdıklarımızla konu tüketilmiş, iş bitmiş midir? Elbette, hayır. Biz sadece bir olguyu saptadık. Benim bir dipnotunda değindiğim gibi, Genelkurmay Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Danıştay arşivlerinde bulunması gereken ilgili belgelerin incelenmesi, erken Cumhuriyet döneminde dev-

letin benlik-imgesini, hatta o zamanki “vizyon”u kavramamıza hâlâ yardım edebilir.

Bizde tarihyazımcılığın hal-i hâzır hakkında söylenecek şeyler çok. Hiç kuşkusuz, genç tarihçilerimiz değerli çalışmalar yapıyorlar. Ama birçok bilgiyi, güvendikleri (ikinci el) kaynaklardan eleştirisiz aktarıyorlar, girdikleri çizgide yeterince aykırı düşünmüyorlar gibi bir izlenimim var. İnşallah, yanılıyordumdur.

Toplum ve Bilim, sayı 91, Kış 2001-2002

Yahuda İskariyot

Bizde, nedense, herkes olmadığı şeye özenir; siyasetçi kendisini ozan sanır, fikir adamı eylemci olur, mizahçı oyun yazarıyım der, asker ülkeyi en iyi kendisinin yöneteceğine inanır, romancı tarih bilgini geçinir. Ben haddimi bilip bu eğilimlere kapılmamak, neysem o kalmak istiyordum. Ama bırakmadılar: Biri kalkıp benim de olmadığım bir şey olduğumu ilan etti.

Kemal Tahir hakkında kalın bir kitap yazan ya da daha doğrusu derleyip kotaran Dr. Hulusi Dosdoğru şu tezi ileri sürüyor: Kemal Tahir'e Batılılaşma konusundaki temel düşünceleri ve kişilerin putlaştırılmasına karşı çıkışından ötürü düşman olunmuştur; bunlar uydurma bir dokunulmazlık zırhına da büründüklerinden, (Kemal Tahir gibi) karşıt düşüncedekileri vatan-millet düşmanlığı, gericilik, halifecilik, bölücülük ile suçlamaktadırlar. Bu tez, merhum romancının birçok görüşleri gibi "yarı-doğru"larla doludur.

Dr. Dosdoğru özel olarak benim için de birtakım sözler söylüyor: "Meğer Mete Tunçay, Kemal Tahir'in öteden beri arkasından veristirenlerden biriymiş... Hazreti İsa Havarilerinden birinin [Bu zatın adı Yahuda İskariyot'tu] kendisini yarın gün batmadan önce ele vereceğini (Son Yemek'te) açıklamıştır. Arkadaşımız da (Son Taam'ında öyle yapmıştır)... Sofrada Kemal Tahir'le tanışır tanışmaz birden saldırıya geçen ve onu tarihi değiştirmekle suçlayan Mete Tunçay... hasta bir yazara karşı hiçbir nezaket kuralına girmeyecek biçimde 'sizin eserlerinizi toplatmak lazım' yollu suçlamalara kalkışmış" (s. 411-419). Bu sözler ise "yarı-doğru" bile sayılmaz pek.

Kemal Tahirci düşünüş gibi önemli bir sorun (tehlikesinden ötürü önemli bir sorun) söz konusu olmasaydı, belki kişisel bir savunma yapmam ge-

rekmezdi. Ama bu nedenle, söylemek zorunda bırakıldığım sözler dolayısıyla okurlardan peşinen özür dilerim.

1. İnsanların arkalarından veristirmeyi hiç sevmem. Bir kimse hakkında söylediğim en ağır sözü, mutlaka yüzüne söylemişimdir. Nitekim bana burada yöneltilen suçlama da, merhum romancının yüzüne karşı söylediklerim.

2. Yahuda Iskariyot yakıştırmasından hoşlanmadım. Kemal Tahir'in Dos-toyevski'ye, Sokrates'e vb. gibi Hazreti İsa'ya da benzetilmesinin ne ölçüde uygun olacağını kestiremem, ama benim o haine benzetilmem hiç uygun değil. Şunun için ki, ben hiçbir zaman Kemal Tahir'in havarilerinden olmadım. Sonra onu “ele vermiş” falan değilim. Zaten ele verilecek bir suçu olduğunu bilseydim de, muhbirlik etmezdim.¹

3. Kemal Tahir'le ilk kez, o Son Yemek'te tanışmış değilim. Kendisiyle yıllar önce Ankara'da teşerrüf etmiştim.

Ünlü romancıyla ilk tanışmam bende gayet canlı bir izlenim bırakmıştır. Daha elimi sıkımayı bitirmeden, bana “Falancanın Entelicans Servis ajanı olduğunu biliyor musun?” diye sormuştu. Benim şaşkınlıkla, “Nereden çıkarıyorsunuz bunu?” demem üzerine, kanıtını açıkladı: Rahip Frew'la temastaymış! Daha sonra birçok benzerlerine tanık olacağım bu olay, bana Kemal Tahir'in düşünce üslubunu öğretmişti. Diyelim, Milli Mücadele'de İngilizlerin bir noktadan sonra bizim yenilmemizi istemedikleri gibi, resmî tarihte yeri olmayan bir gerçeği sezinliyor, fakat bir sezgisini –kafalarını ciddi olarak çalıştırmaktan hoşlanmayanların herhalde kolay ve sevimli buldukları– çılgın bir fanteziyle, öyleyse “en baştaki falanca mutlaka düşman casusudur” diye dile getiriyordu.

4. Ben Kemal Tahir'e saldırmadım – kendisinin yıllar yılı uğrunda acı çektiği sol düşünceyi Kemal Tahir'e karşı savundum. Çünkü ne yazık ki, gerekiyordu.

5. Kemal Tahir'in hastalığını gerçekten bilmiyordum. Mehmet Barlas'ın evinde kendisini son kez gördüğüm zaman, rakısını içiyor, yemeğini yiyor ve heyecanlı heyecanlı “Türk insanının başkalarına benzemezliği” üstüne nutuk çekiyordu. Kendisine yönelttiğim eleştirilerin doğruluğuna kesinlikle inanmakla birlikte, hemen o gece vefat edeceğini bilseydim, onu daha çok övücü bir biçimde konuşurdum. Nitekim Son Yemek'te birlikte olduğumuz kişilere, bu üzüntümü cenaze töreninde içtenlikle söyledim.

6. Onun abartmacı üslubuna ayak uydurmak çabasıyla, “sizin eserlerinizi zi toplatmak isterdim” dediğim doğrudur. Bence kitaplarının “toplatılma”yı hak etmelerinin nedeni, porno oluşları değil, o geceki toplantıda özellikle

1 İsa, Yahuda'nın kendisini ele vereceğini açıklarken bir süre belirtmemiştir. “Yarın”a ilişkin kehaneti en sevdiği havarilerinden (Hristiyan Kilisesi'nin Kurucusu) Petrus'un yarın gün doğmadan önce kendisini üç kere inkâr edeceği sözünde geçer. Bkz. Yuhanna İncili, XIII, 36-38

belirttiğim gibi, tarihsel gerçeklerin iç yüzünü ancak birkaç yüz kişi ciddi kaynaklardan araştırabilecekken, onun büyük bir sorumsuzlukla, sahici kişilere asla kendilerinin olamayacak görüşler yakıştırması ve bu efsaneyi işin doğrusu böyledir diye geniş yığınlara yaymasıdır. *Kurt Kanunu* romanındaki Kara Kemal'i örnek gösterdim; o böyle yazınca, tarihteki Kara Kemal'in bu roman kahramanı gibi olamayacağını kanıtlamanın gerektiğine, fakat kuyuya atılan taşı kırk kişinin çıkaramayışı misûllü bunun son derece zor bir iş olduğuna değindim.

Kemal Tahir, tekniği bakımından usta bir romancıydı. Bizde ender bir şey: Okurdu da. Daha ender rastlanan bir erdemi vardı: Düşünür ve oldum olası kör değnegini beller gibi benimsenmiş bazı basmakalıp görüşlere karşı çıkardı. Fakat onun lehine söylenebilecek şeyler bunula bitiyor. O kadar çok şeyi aklından geçirmişti ki, bunlardan bazılarının doğru olmaması imkânsızdı. Ancak, başkaldıra başkaldıra, başlangıçta başkaldırdıklarının tam yanına kadar gelmişti. Çıkışında bir hayli haklı olduğu sezgilerini, fantezi paradokslar yapa yapa, haklı olmaktan büsbütün çıkacağı noktalara kadar getirirdi. (Mantıkta *reductio ad absurdum*, yani "saçmaya indirgeme" dedikleri yöntemi, o kendisinin hemen bütün düşüncelerine uygulamıştı.)

Son Yemek'te, merhuma "Ben Kemal Tahir'den çok, Kemal Tahircilere kıyıyorum" demiştim. Yaşasaydı, o nasıl olsa –belki yenilerine kapılma pahasına– eski yanlışlarından cayacaktı. Müritlerinin ise böyle bir yetenekleri yoktu. Dr. Dosdoğru'nun kitabı, bu sözümün haklılığını gösteriyor. Kişilerin putlaştırılmasına karşı olduğu için övülen bir adam, bu kadar putlaştırılmamalıydı. Hele, yeni yetme bir delikanlı değil de, birçok şeyleri eskiden beri bilmesi gereken bir kimse tarafından.

Yeni Hayat, 20 Temmuz 1974

Kemal Tahir'in Yeni-Eski Romanı

Kemal Tahir'in, sonundaki kayda göre, 1946 Ağustosunda Çorum Hapishanesi'nde tamamladığı bir roman, toplamı 700 sayfalık iki cilt halinde yayımlandı.¹ Merhum yazar, bu yapıtında, babasının mülkiyet tutkusuyla tatlı tatlı dalga geçiyor. Kendisi de bu zanaata pek meraklı olan Padişah II. Abdülhamit, özel marangoz ustalarından Mahir Efendi'ye (gerçekte, Tahir olması), sahipleri kalıtcı bırakmadan ölen emlaktan bir ev ihsan eder. 31 Mart'tan sonra efendisi halledilince, Mahir Efendi'nin de Tasfiye-i Rüteb Kanunu uyarınca, eskiden sultan tarafından verilen askerî rütbesi indirilir; üstelik evi için de yüklüce bir vergi ödemek zorunda bırakılır. Sonra, Mahir Efendi Balkan, Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katılır; bu serüvenlerinde yararlıklar gösterir. Fakat barış döneminde tam rahata ereceği sırada, bir yangında evini kurtarmaya çalışırken yaralanır ve ölür.

Kemal Tahir'i sevenlerin sevinçle karşılayacakları bu kitapta, tarihî roman türünün bazı acemilikleri göze çarpıyor. Örneğin son bölümler, H.İ. Dinamo'nun *Kutsal Savaş* ve *Kutsal Barış* ciltlerinde bolca uyguladığı, makas ve zamkla roman yaratma tekniğini andırıyor. Buralarda, Mustafa Kemal Paşa'nın söylevlerinden, araları hayal gücüyle doldurulmuş, uzun uzun alıntılar var. Kitabın bu gibi aksaklıklarını, otuz küsur yıl önce yazılmış olmasıyla açıklamak mümkün. Ama birçokları gibi ben de, Kemal Tahir'in en iyi yapıtlarını o ilk yazarlık döneminde verdiği kanısında olduğum için, başka nedenler aramak istiyorum. Hem unutmayalım ki, merhum, romanını bu haliyle beğenseydi, sağlığında bastırırdı.

Kemal Tahir'e benim en büyük itirazım, tarihî romanın sorumlulukları-

1 *Bir Mülkiyet Kalesi*, Kemal Tahir'in romanı. Ankara, Bilgi Yayınevi, 1977.

nın bilincinde olmamasıydı. Bir yazar, kendi hayal hanesinde bir kişi yaratırsa, ona elbette dilediğini yaptırır, dilediğini söyletebilir; ama kitabında sahici bir kişi kullanırsa, onunla ilgili olguları göz önünde tutmakla, ona yapamayacağı şeyleri yaptırmamakla, söyleyemeyeceği şeyleri söyletmemekle yükümlüdür.

Bir *Mülkiyet Kalcsi*'nde de, olgular açısından iç içe iki anakronizm fark ettim. Güya, Jeneral Frunze'yle birlikte Türkiye'ye gelen bir Bolşevik zabiti, Enver Paşa'nın nasıl şehit olduğunu anlatıyor (s. 525-526). Oysa böyle şey olamaz. Frunze, 23 günlük bir ziyaret için 13 Aralık 1921'de Ankara'ya gelmişti. Enver Paşa ise, 4 Ağustos 1922'de can verdi. Üstelik Kemal Tahir'e göre, Frunze'nin bu ziyareti, Sakarya Meydan Muharebesi'nden önceye geliyor. Aslında üç-dört ay sonradır ve de Sakarya'nın bizim yengimizle sonuçlanmış olmasıyla yakından ilgilidir. Bence, tarihi bir romanda, binlerce okuyucunun kafasına yayılan olgusal yanlışların, gerçeklikteki birtakım ilişkileri kurduramama gibi çok önemli sakıncaları var.

Bir de, Balkan Savaşı sırasında Osmanlı hariciye nazırlığı yapan "Ermeni milletinden Redükyan (?) efendi" (s. 508), herhalde Gabriyel Noradun-giyan olacak.

Milliyet Sanat, 12 Aralık 1977

Yavuz Abadan İçin

Yavuz Bey, benim hocamdı. Bugün, yaşlı diyemeyeceğimiz bir çağında bizi bırakıp gitmesine rağmen, o daha ben doğmadan önce hoca olmuştu. Şimdi burada, Yavuz Abadan'ın yetiştirdiği binlerce öğrenciden biri olarak konuşmak, bana acı bir kıvanç veriyor.

Hocamın, kısalığını şimdi içimiz burkularak kavradığımız hayatı, başarılı bir hayattı. Bu başarının altında, onun kişiliğinin önemli bir özelliği yatar. Ben size, işte bu özellikten söz etmek istiyorum.

Hocam Yavuz Abadan Bey, hukukta, siyaset ve toplum bilimlerinde ne kadar olunuyorsa, o kadar büyük bir bilgindi. Ama ben bundan söz etmeyeceğim. Eserleri, onun bilginlik yanını, daha uzun yıllar kendi başlarına anlatacaktır.

Çoğumuz, hoşgörülü olmayı ahlâkça büyük bir erdem sayarız. Hele biz, bu kurumda siyasal bilimler okuyanlar pekiyi biliriz ki, hoşgörü demokrasinin temel direğidir. Böyle lafını ederiz de, kendi yaşantımızda uygulamaya gelince, her zaman hoşgörülü olamayız; hoş görülmek isteriz, kuşkusuz, ama hoş görmek kolay kolay elimizden gelmez, çoğucası. Hoca ise, hoş görülmemeye pek aldırmaz etmezdi; ama başkalarını hoş görmek – bu, onun yaşadığı bir ilkeydi. Ya da daha doğrusu, bu ilke Yavuz Abadan olarak yaşardı.

Bu dediğim, boş bir övgü değildir. Hoşgörü, eski deyimle müsamaha, tesamüh, daha bir yüzyıl önce, alaturka kullanışta iyi bir değer sayılmazdı. Müsamaha deyince, bu söz ihmalle, lakaydiyle yan yanaydı. Tesamüh fikrinin, hoşgörünün bir değer, bir erdem olarak gelip bizim dudağımıza yerleşmesi, gerçek Batıcılığın eseri olmuştur. Hocamı tanımak mutluluğuna erenler,

hoşgörünün onun gönlünde yer ettiğine, bütün davranışlarında kendini gösterdiğine tanıklır.

Yavuz bey, sosyalist değildi. Halk Partili'ydi, bir çeşit. Yoksul bir köy çocuğu olarak doğmuştu – hem de yeni göçmen olmuş bir ailenin çocuğu. Sıkıntılı koşullar içinde yetim büyümüştü. İlerlemesinde mutlu rastlantıların yardım payını inkâr etmezdi, ama kendi gayretinin payını da katiyen gizlemezdi. İyi yaşamayı severdi. İnce, sosyetik zevkleri yoktu, ama onlara katlanmayı bilirdi. Aslında hoşlandığı, sade şeylerdi. Böylesine iyi yaşamayı başkaları için de isterdi. Bugünlerde pek gevşekleştirilmiş bir terimi, hocam için bilinçli olarak, sıkı, pekin bir anlamda kullanacağını: Yavuz Bey, bir Atatürkçüydü. Ogluna Mustafa Kemal adını vermesi, bu bağlılığının bir delilidir. Hocam, artık iyice seyrekleşen o ilk Atatürkçüler kuşağının, belki son temsilcilerinden biriydi. Halkın çektiklerini bilirdi, unutmamıştı; dedim, yoksul halktandı, kendi. İyi hayatı da bilirdi; geniş ölçüde kendi bileğinin, kendi kafasının hakkıyla toplumumuzun en üst katına yükselmişti. İyi niyetliydi – halkça yükselmemizi isterdi. Yalnız, bizlerin acele etme duygumuz onda yoktu. Dertlerin bilincinde olduğu ölçüde, memleketçe aşılın mesafenin de farkındaydı. Aydın olarak görevinin, önce topluma işleri düzeltme isteğini kazandırmak, sonra da bunun gerçekleştirilmesinin yolunu aramakta ona yardım etmek olduğuna inanıyordu; kendisinde halka bir şeyler zorlama hakkı bulunduğunu asla vehmetmemişti.

Hocanın hoşgörölülüğü, Osmanlı müsamahasının umursamazlığı değildi, kesinlikle. O, Batılı anlamında bir fikir savaşçısıydı. Ölümünden iki gün öncesine kadar, memleket sorunlarını izliyordu. Viranşehir kaymakamı, sınıf arkadaşım Doğan'ı intihara sürükleyen feodal ortamdan ileri gelen nedenleri tartışıyor, Çetin Altan'a yapılan haksızlığa özellikle içerliyordu. Doktorlarına sık sık, bu konularda düşündüklerini gazetelere yazacak kadar iyi olmasına esef ettiğini söylüyordu.

Yavuz Bey, 1933'ten beri hemen her yıl yeni bir öğrenci kuşağına, "Bütün eski Yunanın öz cevheri, agora mihrakında toplanır" deyip, belki siyaset yapmanın değil, fakat siyasetle ilgilenmenin, hatta siyasal sorunlarda taraf tutmanın herkes için kutsal bir yurttaşlık ödevi olduğunu anlatarak, bu cümlelerin anlamını açıklarken, kendi siyaset felsefesi tutumunu da ortaya koymuş olurdu.

Yavuz Abadan, aslında bir siyasal bilim öğrenimi görmemişti. Doğrusunu söylemek gerekirse, özellikle yeni Anglo-Amerikan tipi siyaset bilim yaklaşımlarıyla da pek ilgilenmezdi. Ancak hocam bir hukuk tekniği ustası olmasına rağmen katiyen dar bir hukukçu değildi. Kendisi felsefi bir eğilimle siyasal teorileri çözümlemeye uğraşırken, bizleri de hep yine siyaseti bilimsel olarak incelemenin çeşitli metotlarına doğru iterdi... Hukuk, onca önemli

bir kalıp, ama yalnızca bir kalıptı; toplumsal yaşayışın asıl değeri verdiği özü ise, siyasetti.

Bugün SBF’de, başta kendi eşi olmak üzere, genç bir siyaset bilimcileri kuşağı varsa, bunun en güçlü teşvikçisi, kuşkusuz Yavuz Abadan olmuştur. İyi biliyorum ki, hocamın da en büyük iftihar bu gelişmeye yardım edebilmiş olmasıydı. Eğer ben de, günün birinde kendimden, kendi çalışmamdan memnunluk duyarsam, bunu en başta Yavuz Abadan’ın en son çıraqlarından biri olmama borçlu bulunduğumu unutmayacağım.

Hepimizin başımız sağ olsun.

(SBF’de yapılan törendeki konuşma metni),

Forum, 15 Temmuz 1967

Yirmisinden yetmişine her kuşakta, Şevket Süreyya Bey'in dostu olmakla övünebilecek insanlar çoktur. Kendimden iki kat yaşlı bir insanı "dostum" diye düşünmeyi yadırgamakla birlikte, ben de onlardan biriyim. Gençleri sevdi. Oldukça yeni dostlarından sayılırım. Kendisini on beş yıl kadar önce tanıdım. Bahçelievler'deki apartmanının yerinde, eskiden küçük, sevimli bir evi vardı. Şevket Süreyya Bey'in semaverinden ilk çaylarımı o evde içmiştim. (O zaman bile ellerinde bir titreme vardı, ama herkesin çayını kendisi koymakta ısrar ederdi. Sonraları, "kendiniz koyun" demeye başladı.) Birçok akşamüstleri Bahçelievler'deki evine gittim, gün oldu, beraberce Kayaş'taki eski çiftliğinde piknik yaptık, gün oldu, onu Umurbey'de ziyaret ettim, pişirdiği yemekleri yedim.

Şevket Süreyya Bey'in dostu çoktu. Bana göre, gereğinden çoktu. Ona telefon edip de görüşmek isteyen hiç kimseyi geri çevirmezdi. Zamanını nasıl idare ederdi bilmem. Galiba, konuklarını kabul ettiği saatleri sınırlamıştı. Birçok ziyaretçiyi birden ağırlardı. Bu oturumlarda ne türlü bir fikir alışverişi olduğunu söylemek güçtür. Daha çok, Şevket Süreyya Bey cömertçe verirdi. Siz başka bir şey sorsanız bile, kendi söylemek istediği şeyi söylerdi. Onun her zaman anlatacak – belli bir entelektüel düzeyin altına düşmeyen bir fikri olurdu, onu anlatırdı. Nadiren alırdı. Bu, almak istediği, araştırmalarıyla ilgili bir noktaydı, çoğucası.

Haklarında uzun uzun yazdığı büyüklerin biyografi kitaplarından öğrenemeyeceğiniz gerçek havasını, onun evinde anlattıklarından sezerdiniz. Örneğin, Afet Hanım'ın Atatürk'ün yaşamındaki yerini, insanca bir bakışla görmeyi, ben Şevket Süreyya Bey'in bu konuşmalarından öğrendim. (Afet Ha-

nım'ı eskisinden daha çok sevdim.) Bir devlet adamının "hususiyet"ine ait bilgilerden çok daha önemlisi, onun sunduğu, insanın doğasına ilişkin derinlemesine bir kavrayıştı.

Bazen, baş başa kaldığımızda, kendisinden söz ederdi. Olduğu her şeyi sahiden olmuştı. Sakarya'da dövüşülürken, Karadeniz dağlarında gözlemler görevli bir partizandı. Daha sonra, *Aydınlık*'a yazarken, Rumeli göçmeni bir köylü kılığına girer, pek güzel becerdiği şive taklidiyle kahvehanelerde propaganda yapardı.

Türkiye'de sol akımların tarihi üstüne kitabımı yazarken, Şevket Süreyya Bey'in 1932-1934'te yarattığı Kadro hareketinde 1925 öncesindeki çizgisinden sapmadığını gözlemlemiştim. Gerçekten, Kadrocular hakkında dillere dolanan "dönüş" hikâyesi pek doğru değildir. Asıl, görüşünü değiştiren, parti olmuştur. (Kitabımda Ankara hükümetinin de bu arada nitelik değiştirmiş –artık kapitalist olmayan bu yola sevk edilemeyecek kadar burjuvalaşma yoluna girmiş– olabileceğine işaret ederim.) Cumhuriyetin ilk yıllarında TKP, Komintern'in en çok ulusal bilinç gösteren seksiyonudur. Bunun sevabı ya da günahı geniş ölçüde Şevket Süreyya Bey'indir.

TKP içinde, Komintern'in isteklerine uygun hareket ederek, onu ve arkadaşlarını alt eden Dr. Şefik Hüsnü Değmer olmuştı. Şevket Süreyya Bey, Doktor'un eline fırsat geçseydi, Stalin gibi çok sert bir diktatör olacağına inanıyordu. Fakat onun yeteneklerini takdir ederdi. Kadroyu çıkartırlarken, Viyana'dan imzasız bir mektup almış. Bunu Dr. Şefik Hüsnü Bey'in yazdığına emindi. "İleride, sana gösteririm, okursun" demişti. "Kadro üstüne ortodoks Marksist açıdan en iyi eleştiri odur." Ama bir türlü bu mektubu bana okutmadı. Belki fazla beğenirim diye endişe ediyordu.*

Türkiye'de 1960'tan sonraki solun yeniden canlanması içinde, Şevket Süreyya Bey'in etkisi, en çok Yön-Devrim çizgisinde görülür. Fakat bu kanadın gelişmesinin bütün sorumluluğuna onu ortak etmek haksızlıktır. Belki, bu hareketi bir Yeni-Kadro saymak eğilimindeydi. Fakat 30 yıl önceki koşullarda geçerliği kuşkulu bir yaklaşımın, sınıf ayrımları iyiden iyiye belirginleşmiş 1960'lar-1970'ler Türkiye'sinde ne kadar ters tepebileceğini doğru dü-rüst düşünmemişti sanıyorum.

Şevket Süreyya Bey'in eskiden yazdığı kitaplardan, en çok *İnkılap ve Kadro* bilinir. Bu, zaten *Kadro* dergisinde çıkan başyazılardır. Yazar olarak ün kazandığı son dönem yapıtları ise, 1959'da yayımlanan *Suyu Arayan Adam*'la başlar. Bütün insanlık tarihinin en ilginç dönemlerinden birinin –Sovyet devriminin– ortasında kendi yaşamını anlattığı bu kitap, onun şaheseridir.

(*) Söz konusu mektup George Harris tarafından "The Communists and The KADRO Movement Shaping Ideology in Atatürk's Turkey" kitabında (The ISIS Press İstanbul, İstanbul, 2002) yayınlanmıştır. Ek 2: KADRO, s. 206-223.

Konularına yer yer orijinal katkılar getiren ama yer yer de fazla bir şey söylemeden uzayıp giden 10 ciltlik biyografik tarih kitapları (3 *Makedonya'dan Orta Asya'ya* + 3 *Tek Adam* + 3 *İkinci Adam* + 1 *Menderes'in Dramı*), *Suyu Arayan Adam*'ın derinliğine erişememiştir. O da bunu biliyor ve böyle olmasını doğal buluyordu. Yıllardır yazmayı tasarladığı *Kırmızı Mektuplar*'ı yayımlanabilecek bir duruma getirebilmiş miydi, acaba?¹ Kendi payıma, benim en az hoşlandığım kitabı *İhtilalin Mantığı* oldu. Kamuoyunda değeri en çok tartışılan kitabı ise, *Toprak Uyanırsa* adlı ütöpik köy romanıydı. Bu kadar çok övülen ve bu kadar çok yerilen bir edebiyat eseri zor bulunur. Bence onu hiç yazmasaydı daha iyi ederdi.

Birçok kereler, ona “hocam” derken yakaladım kendimi. Sahiden hocam olmamıştı. Ama daha genel bir anlamda, hiç kuşkusuz “hocamdı.”²

Şevket Süreyya Bey'in, neredeyse umursamazlık denecek kadar geniş bir hoşgörüsü vardı. 1967 yılında olacak, bir gün, Sosyalist Kültür Derneği'nde Türk solunun tarihi üstüne bir konuşma yapmaya çağırılmıştım. Kafamda SKD üyelerinden birçoğunun “sosyalizm” anlayışı hakkında pek olumlu sayılamayacak bir izlenim olduğu için, paralel bir düşünüş diye gördüğüm *Kadro*'ya çatarak aşırı endişe bir eleştiri yapmaya hazırlandım. Doğrusu, Şevket Süreyya Bey'in de toplantıda hazır bulunacağı aklıma gelmemişti. Oysa yanı başıma oturuverdi. Ben de hazırladığım konuşmayı öylece okudum. En ufak bir tedirginlik göstermedi. Hatta toplantı dağılırken, beni bir yana çekip, “Bu gece ziyaretçilerin olabilir, hazırlıklı bulun” demeyi de ihmal etmedi.

Şevket Süreyya Bey'in en sert saldırılar karşısında bile sarsılmayan hoşgörüsü, yıllardır kişiliğinin bir parçası haline getirmeyi başardığı özeleştirici alışkanlığının bir sonucuydu. Onun özeleştirici gücünün en güzel örneği, gençlik arkadaşı Vâ-Nû'ya armağan ettiği *Suyu Arayan Adam*'ın iç kapağına “galiba suyun bulunması, yolun yitirilmesi pahasına oldu” gibilerden bir ithafiye yazmasıdır.

Şevket Süreyya Aydemir'in ölümüyle, Türkiye iyi bir aydın, meraklı bir araştırmacı, değerli bir yazar, ciddi bir devrimci ve gerçek bir insan kaybetmiştir. Şu avuntumuz var ki, kitaplarını okuyarak onunla dostluğumuzu daha yıllarca sürdürebiliriz.

Milliyet Sanat, 2 Nisan 1976

- 1 Bu kitap, sonradan Çağdaş Yayınları arasında çıktı: 1979
- 2 Bu mesleki dil alışkanlığının, kendi muhatap olduğum bir başka örneği, aklıma geldikçe gulumserim. Yıllar önce, bir arkadaşım, Sivrihisar'da konuşurken komünizm propagandası yapma suçu işlediği iddiasıyla Ankara'da tutuklanmıştı. Sivrihisar hapisanesine gitmesi gerekiyordu. Onu arabamla ben goturdum, yanıma iki de sivil polis verdiler. Arkadaşımı yatırdık, donerken ahbablığı ilerttiğim polisler dalıp da benimle şefim şefim diye konuşmaya başlamazlar mı.

Bir Soruşturma: C. O. Tütengil

Ülkemizde Prof. Tütengil kadar iyi toplumbilimci az yetişmiştir. Tütengil’de, bir üniversite hocasından beklenebilecek bütün olumlu nitelikler vardır: Hem kendi alanını bilir, hem konusuna değgin memleket sorunlarıyla ilgilendirir. Bu kitabında da yıllardır çeşitli dergi ve gazetelerde çıkan, Atatürk üstüne 20 denemesi bir araya getirilmiş; ayrıca, altı yerde kendisine yöneltilen sorulara verdiği karşılıklarla üç tane de belgesel ek, bunlara katılmış.¹

Tütengil, sağlam ve tutarlı bir biçimde, Atatürk’ü her çeşit putlaştırma eğilimine karşı çıkmakta ve Atatürkçülüğü, sürekli olarak geliştirilmesi, yeni koşullara uyarlanması, eksiklerinin tamamlanması gereken değerli bir kalıt diye görmektedir. Bunun, düşünülebilecek en verimli yaklaşım olduğuna şüphe yoktur. Ancak, ben burada, sayın yazarın görüşlerini tartışmak yerine, kitabında aktardığı belgesel eklerden biri üstünde durmak istiyorum.

Tütengil’in “Devrim Tarihi Öğretimi Araştırması” başlığı altında sunduğu bu yazı, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu’na öngörölüp bu kuruluşun Sosyal ve Beşeri Bilimler Komitesi’nce yürütölen bir soruşturmanın raporudur. 1971’de, Türkiye’deki bütün üniversite ve yüksekokullarda devrim tarihi dersini okutan 73 öğretim üyesine ayrıntılı bir soru kâğıdı gönderilmiş, alınan sonuçlar üstüne 1973’te Dr. Yıldız Kuzgun’un yaptığı değerlendirme, Türk kesimi Genel Kurulu’nun XIII. Dönem 1. Toplantısı’nda açıklanmıştır. Bildiğimiz kadarıyla da, bu değerlendirme ilk kez Tütengil’in kitabında yayımlanmaktadır.

Bir kere, kendilerine başvuruölenlerin ancak üçte bir kadarı (26 kişi) soruşturmaya karşılık vermiş. Onların da yarısından çoğunun devrim tarihini “özel

1 Cavit Orhan Tutengil, *Atatürk’ü Anlamak ve Tamamlamak* (İstanbul Varlık Yayınları, 1975)

ilgi”leri dolayısıyla değil, “meslek gereği” okuttuklarını belirtmeleri, bu işin vazifeten, istemeye istemeye yapıldığını ortaya koyuyor. Üstelik soruşturmayı yanıtlayan hocaların hemen hepsi, devrim tarihi derslerinin amacına uygun olarak yürütülmediği kanısındadır. Ne var ki, bir başka soruya verdikleri karşılıklardan anladığımıza göre, bu hocaların aşağı yukarı yarısı, devrim tarihinin –şimdiki gibi– 2 sömestre (bir yıl) olmasını savunurlarken, öbür yarısı daha uzun bir süre okutulmasını istemektedirler.

Öğrencilerin bu derse gösterdikleri ilgi derecesi hakkında, hocalar tam yarı yarıya bölünmüş durumdalar: öğrencilerin ilgisini 13’ü yeterli bulurken, 13’ü yetersiz saymaktadır.

Daha ilginç olanı, devrim tarihi hocalarının okuttukları konuya başkışlarında birbirleriyle anlaşılamamaları. Bu hocaların yarısı bir “Atatürk Devrimi”nden söz etmeyi seçerlerken, bir kişi fazlasıyla öbür yarısı, çoğul olarak “Atatürk Devrimleri” demeyi daha uygun bulmaktalar. (Oysa bu, sözel bir yeğleme sorunu olmaktan fazla bir şey.) Üçte birine yakını, bu “devrimler”in bazılarının ulusça benimsendiği, bazılarının benimsenmediği gibi bir ayırım yapmaktan yanadır. Böyle düşünenler, laiklik ve kadın-erkek eşitliği gibi alanlarda yapılan hamlelerin “tutmadığı” görüşünde birleşirlerken, Latin alfabesi ve kılık-kıyafet konularında atılan adımlarına benimsenip benimsenmediği üstünde anlaşmazlığa düşmektedirler.

Devrim tarihi hocalarının pek çoğu Atatürk Devrimi’ni, devam edegelen bir gelişme süreci diye göstermektedirler, ama aralarında azımsanamayacak bir azınlık da, bunu olup bitmiş, tamamlanmış bir eylem saymaktadır. Hocaların yine büyük bir çoğunluğu (24 kişi) Atatürk Devrimi’nin ya da devrimlerinin uygulamadaki başarı derecesini “yetersiz” saymakta birleşiyor. Fakat bu başarısızlığın nedenleri konusunda yaptıkları açıklamalar birbirlerinden çok farklı. Hatta bunu, yükseköğrenim kurumlarında verilen devrim tarihi derslerinin yetersizliğine de bağlayanlar bile var (8 kişi).

Devrim tarihi dersinin amacı konusundaki görüşler de oldukça geniş bir dağılım göstermekte. Hocaların üçte birine yakını, amacın “yeni kuşaklara Atatürk ilkelerini tanıtmak” olduğunu söylerken, daha çoğu bu amacın söz konusu ilkeleri benimsetmek olduğunu savunuyor; amacın bu ilkeleri yeni koşullara göre uygulamak, uyarlamak olduğunu ileri sürenler, her ikisinden de daha az! Bazılarıysa, devrim tarihi derslerinin, çağdaş rejimlerinin en iyisinin bizimki olduğunu kanıtlamayı, zararlı ideolojilerden, aşırı sağ ve sol akımlardan bağışık kalmamızı vb. sağlamasını umuyorlar. Kısacası, ağır basan “amacı propaganda”, hatta aşılama (endoktrinasyon) oluyor.

Soruşturma sonuçlarını böylece özetledikten sonra, Sayın Tütengil’in konunun daha çok araştırılmasını istemekle yetinmesine, bir yargıya varmakta acele etmemesine karşılık, biz şöyle demektedir her hangi bir sakınca görmüyoruz:

Vaktiyle, otoriter bir tek parti zihniyetiyle bütün yükseköğrenim kurumlarında okutulması zorunlu kılınan devrim tarihi dersleri, bugün süratle ıslah edilmez, Türk Devrimi'nin niteliğini anlamayı ve bu konu üstünde eleştireci bir biçimde düşünmeyi sağlayacak bir hale sokulmazsa, böyle gerek öğrenci gerek öğretmen için ilkel bir angarya halinde yürütüleceklerine, büsbütün kaldırılmaları evlâdır.

Milliyet Sanat, 26 Aralık 1975

Doğan Avcıoğlu'nun Arkasından

Eski gazetecilerden Asım Us'un *Hatıra Notları*'nda okunabileceği üzere, İnönü cumhurbaşkanı seçildiğinin ilk haftasında, Çankaya'daki bir özel sohbetinde, bir çeşit imrenmeyle, İngilizlerin büyük adamlarının arkasından iyi yanlarıyla birlikte yanlışlarını da tartışmaktan kaçınmadıklarını söylemiştir. Bizim gelenegimizse, öleni yalnız hayırla anmaktır. Ben, rahmetli Avcıoğlu için bu gelenegin biraz dışına çıkacağım.

Doğan Avcıoğlu, yakın dönem düşünce tarihimizde çok önemli işlevler görmüş bir aydınımızdı. Kurucu Meclis üyesi olarak –tümüne karşı oy vermiş olsa da– Komisyonunda hazırlanışına hiç kuşkusuz büyük katkılar yaptığı 1961 Anayasası'nın özgürlük olanaklarını geniş ölçüde yaşama geçiren (“kuvve”den “fiil”e çıkaran), onun *Yön* dergisiydi. (Bu haftalık derginin öteki kurucuları *Yön*'le Avcıoğlu kadar özdeşleşmiş değillerdir.)

Doğan Avcıoğlu, *Akis* okulundan yetişmiş, başarılı bir gazeteciydi. Yazdığını okutmasını ya da okunacak biçimde yazmasını bilirdi. Üstelik, yazdıkları, havadan sudan konular değil, ciddi sorunlardı. Birçok tabuları kırmış, sosyalizmi meyhane köşelerinde gizlice konuşulmak yerine, kamuoyunun önünde açık açık tartışılır hale getirmişti. Bu, tabiatıyla, tek başına onun eseri değildir; ama Avcıoğlu'nun payı, başlangıçta belki başka herkesinkinden çoktur.

1961'de “devletçilik” savunusuyla yola çıkıp altı yıl boyunca genel davalara çözüm arayan *Yön*'den sonra, 1969'da yayımlamaya başladığı haftalık *Devrim* gazetesinde Doğan Avcıoğlu günlük politikaya da eğildi. (*Devrim*, 12 Mart'tan sonra Sıkı Yönetimce kapatılacaktı.) Birçok görüş ortaklıklarına karşın, bu dergiler hiçbir zaman sol partilere yanaşmamıştır.

Bence, Avcıoğlu kendisinin sosyalist olduğu iddiasındaydı, ama demok-

rat değildi. Sosyalizmi de araçsal bir anlayıştan kaynaklanıyor; bir yönetim-
de ekonomik kalkınma yolunda belirli önlemler alınır, birtakım kamulaştır-
malar yapılırsa, sosyalizm gerçekleşir sanıyordu. Bunu, çoğulcu-özgürlükçü
bir felsefe, halktan yana bir dünya görüşü olarak anlamıyordu.

Onunla hiç anlaşılmadık. Ama seyrek görüşsek de, uygar ve saygılı iliş-
kilerimiz vardı. *Yön*'ün ilk yıllarında, isteği üzerine, ona Londra'dan S. Fi-
ner'in *At Sirtındaki Adam* kitabını özetleyerek çevirip yolladım. Bu çeşitli ül-
kelerdeki askerî müdahaleleri destekleyen değil, tehlikelerine işaret eden
bir kitaptı. Avcıoğlu, yazarın çıkardığı "hisse"leri umursamaksızın, anlattı-
ğı "kıssa"lardan hoşlanmış olacak ki, birkaç sayı boyunca, *Yön*'de bir yazı di-
zisi olarak yayımladı. "Londra Muhabirimiz" diye benim de imzamı koydu.

Sonraları, Doğan Avcıoğlu'na karşı bir tek eleştiri yazdım. 12 Mart'tan ön-
ce, *Yön* ve *Devrim*'in yanı sıra, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın* best-
seller'i büyük bir ün kazanmıştı. 859 dipnotuyla bu kitap, akıllı bir gazete-
cinin, geniş okuyucu kitlesine ulaşmayan bilimsel araştırmaların kendi çö-
zümlemesine ve strateji anlayışına uygun düşen yanlarını ayırıp çarpıcı bir
dille sunmasından ibaretti. Nitekim, gazetelerde, dergilerde ona övgü dü-
zenler, hep aktardığı malzeme parçalarını alıntılıyorlar, bunların gerisindeki
teorik çerçeveyi, asıl Avcıoğlu'na özgü fikirleri tartışmıyorlardı. Kitabı oku-
yan asker-sivil yarı aydın bürokratlar, –Avcıoğlu'nun istediği– pek çok şeyi
bir çırpıda öğrenmiş oluyorlar ve yine onun çizdiği stratejide kendilerine dü-
şen görevden pek hoşlanıyorlardı. Doğan Avcıoğlu, bundan (ve 12 Mart'tan)
sonra, *Milli Kurtuluş Tarihi*'ni yazdı; daha kitap halinde bastırmadan (üç cilt:
sonradan üçüncüsü ikiye ayrılarak dört oldu) bazı bölümlerini *Yeni Halk-
çı*'da tefrika etmeye başladı. O sıra, benim de haftada bir aynı gazetede fık-
ralarım çıkıyordu. Avcıoğlu'nun ilk on tefrikasından sonra, "Tarihi Kullan-
mak" başlığı altında bir yazı yazdım. Onun dizisiyle aynı sayfada yayımlandı
(17 Temmuz 1973). Orada şöyle demiştim:

Şimdiki Avcıoğlu'nun söylediği, 'bakın nice nice büyüklerimize bile bolşevik-
komünist-sosyalist-solcu demişlerdi'den ibaret. Bu yorumun okuyucuya dü-
şündürtmek istediği ise 'bugün bize de öyle diyorlar ya siz bakmayın' olma-
lı. Ben kendi payıma zaten, Avcıoğlu'na ve onun gibi düşünenlere yöneltilen
sosyalistlik suçlamasına inanmıyorum. Bir kimsenin ne olmadığını açıklama-
sı (canı istiyorsa veya buna ihtiyacı varsa) elbette hakkıdır... İyi ya da kötü,
haklı ya da haksız, 1938'e kadar Cumhuriyet Türkiye'si, solculara karşı tutu-
mu bakımından, hiç de Avcıoğlu'nun anlattığı gibi değildir. Avcıoğlu'nun, es-
ki bir takım solculara, o dönemde devlet görevleri verildiğine işaret etmesini
de, kanıt olarak kabul edemeyeceğim. Soldan geri edenlerin 'kullanılmış' ol-
ması, başka bir şeydir.

(Doğan Avcıoğlu'na, sosyalist-değil değişim, polemik havasına girmemden olacak. Gerçekte, benim görüşlerini paylaşmadığım türden bir sosyalistti. O da ölümünden birkaç ay önce, ortak bir dostumuza, gelip bana söylemesi için "Mete İngiliz liberalidir" diyerek öcünü almış.) Yazım şu sözlerle bitiyordu:

Yeni Halkçı, Avcıoğlu'nun çalışmasını yayınlamaya başlarken, 'Tarih Bilinmeden Kurtulamayız' diye bir sunuş yazmıştı. Doğrusu, ben tarih bilmenin böyle bir işe yarayacağı konusunda pek o kadar iyimser değilim. Üstelik, yakın tarihimizi hâlâ doğru dürüst bilebileceğimize de güvenim yok. Geçmiş olaylara beylikleşen kalıplar içinde bakılıp duruluyor. Bu kalıpları aşmak isteyen dengesiz birkaç çaba, rahmetli Kemal Tahir'in romanlarıyla daha yaşlıların içki sofralarında kalıyor. Özetle, Avcıoğlu'nun milli kurtuluş hareketimizin tarihine eğilmesi, yine, Damat Ferit'le Ali Kemal'e küfretmenin, Kâzım Karabekir'le Fevzi Çakmak'a övgüler düzmenin özgürlüğü içinde, o ünlü Mart'ın ilk haftasını kurtarmaya çabalamakta.

Doğan Avcıoğlu, son yıllarını beş ciltlik *Türklerin Tarihi*'ni yazmakla geçirdi. Bu, onun klâsik tezinin yanında masum kalan, akademik bir çalışmaydı. Keşke ömrü olsaydı da, devam edebilseydi. Bildiğim kadarıyla, bu yapıtından sonra, yine Devrimci çözümlemeler yapmak istiyordu.

Avcıoğlu, en başından beri Devrimciydi. Devrim'den anladığı da, iyi-niyetli, ilerici bir askerî cuntanın müdahalesiyle Türkiye'nin toplumcu bir çizgiye girmesi idi. Bu beklentilerinin yadsınmasını iki kere yaşadı, ama yılmadı ve caymadı. Herhalde, olanları rastlantıya yoruyor, bunların oldukları gibi olmalarında sosyolojik bir zorunluluk görmüyordu. Türkiye'nin bir ordu müdahalesiyle daha ileriye götürülemeyecek kadar gelişmiş olduğunu bir türlü anlamak istemiyordu.

Bazı durumlarda, bizde 12 Eylül'de olduğu gibi, askerî siyasete dur deyip yönetimi eline alması gerekebilir. Fakat, bu tür bir karışmanın, Türkiye'ye sosyalizmi getireceğini ummak abes olur. Bazı Afrika ülkelerinde kurulan askerî sosyalist rejimlerinse, Türkiye gibi hayli ileri bir ülke açısından hiç de özenilecek şeyler olmadığı açıktır, sanıyorum.

Doğan Avcıoğlu, demokrat olmanın, toplumculuk için yeterli değil, ama zorunlu bir koşul olduğunu hiçbir zaman kabul etmedi. Bu bakımdan, onu, siyasal düşünceler tarihindeki "aydın despotizm" geleneği içinde görmek gerekir. Tanrı taksiratını affetsin.

Yapıt, sayı 47'2, Aralık-Ocak 1983

Mete Tunçay’la Sylesi:
“Yapmam Gereken İşler Var...
Bunun Huzursuzluğunu Duyuyorum”

MEHMET . ALKAN - TANIL BORA - MURAT KORALTÜRK

• Bir soruyla ya da tespitle başlayalım. Sizin Tarık Zafer Tunaya ile ilgili bir benzetmeniz var...

– Palto benzetmesi mi?

• Evet palto benzetmesi, Tarık Hoca’nın Siyasi Partiler kitabını, bir bakıma sizin kuşağın “palto”su olarak nitelendirdiniz. Öte yandan bizim kuşağın çıktığı yer de büyük ölçüde sizin eserleriniz. Hem Türkiye’de Sol Akımlar hem Türkiye’de Tek Parti Yönetiminin Kurulması hem de Tarih ve Toplum (sonra da Toplumsal Tarih). Şimdi bunu söylerken abarttığımı da düşünmüyorum, kendi kuşağımı kendi arkadaşlarımı, bu bağlamda çalışanları düşününce... oradan iki şey öğrendik biz. Hem bir tarihe yeni bir bakış ve araştırma titizliği öğrendik hem de bir akademik ahlāk öğrendik. Her ikisi beraberdi. Tarih ve Toplum dergisi ise hakikaten yeni bir tarihçi kuşak yetiştirdi, yani benim kuşağım da büyük ölçüde hep sizin bu eserlerinizden çıktık. Bazılarımız da hem ders aldık ki bizim büyük şansımızdı yani hocamız olmanız... hem de Tarih ve Toplum’dan çıktık veya büyüdük. Herhalde şu an Türkiye’de tarihçi olup da Tarih ve Toplum’dan geçmemiş biri az bulunur diye düşünüyorum.

– Bir tarihte Mübeccel Hanım [Kıray] bir konuşmasında şunu söyledi: Türkiye’de sosyal bilimlerin gelişmesi çok yavaş oldu ve çoğu bu alana giren genç insanlar tarihe yöneldi. Ben de herhalde bireysel bir şey olarak değil biraz da kendi kuşağımın ve hani ‘Zeitgeist’in [zamanın ruhu] bir itmesiyle daha çok tarihe yöneldim. Şimdi benim lise yıllarımda

heves ettiğim şey edebiyat üzerine felsefeydi. Ne okumuştum? Fazla bir şey de okumamıştım. Anatole France (1844-1924) falan, beylik şeyler, mesela Bertrand Russell (1872-1970) benim büyük idolümdü öğrencilik yıllarımda falan. En çok okuduğum adamlar herhalde Aziz Nesin'di, onun bütün eserlerini okumakla iftihar ediyordum. Kitaplaşan öykülerini... Bertrand Russell dışında bir de garip bir İngiliz vardır, sonradan çok tartışıldı: George Orwell. Orwell (1903-1950) 1984 ve *Hayvan Çiftliği* eseriyle ünlüdür ama ben onun bugün pek hatırlanmayan birçok kitabını okudum. *Burma Günleri*; ondan sonra *Down and Out in Paris and London*, lokantalarda bulaşıkçılık garsonluk falan yapmış, o anılarını anlatıyor. *The Road to Wigan Pier*. Bunların çoğu galiba Türkçeye çevrilmedi de. Onları merak edip okudum. En etkilendiğim de *Katalonya'ya Selam* diye Türkçeye tercüme ettirdiğim: *Homage to Catalonia*. Bu *homage* lafını çevirmek kolay değil tam bir karşılığı yok bizde feodalite kurumları olmadığı için. İspanyol iç savaşı hatıraları. Bu bana çok etkileyici gelmişti. Çünkü bu adam hem solcu, hem Stalin düşmanı ve İspanya iç savaşını Stalin'in sattığını düşünüyor. Bugün de galiba uluslararası tarihçilikte bu artık kabul edilen bir şey. Yani İspanya'da bir sol cumhuriyetin yaşaması İngiltere'yi ve Fransa'yı Rusya'ya karşı daha tedirgin hale getirecek, oysa Stalin fena halde onların ittifakına muhtaç Almanlara karşı. Onun için İspanya'ya yapabileceği yardımı yapmıyor. Bunu ilk söyleyen galiba Orwell'dir. Ama Orwell'in İngiliz istihbaratıyla ilişkileri konusunda son zamanlarda birtakım şeyler çıktı. Benim de çok canımı sıktı. Benim hayatımda böyle bir şeyim olmadı; istihbaratla asla ilişkim olmadı. Bizim sınıftan bazıları MIT'e gittiler, biliyorduk. Bir gün onlardan biri okuldayken benim ziyaretime geldi ve masamın üzerine üç dört tane isim yazılı bir kâğıt koydu. Dedi ki "bunlar bizim burslumuz, bunlara iltimas yap". Ben dedim ki "ben bu çocukların adını görmeyeyim, bunlara bir fenalığım dokunur. Üstelik bunlar sizin burslunuzsa bu dersleri iyi öğrensinler". Böyle kovaladım. Bunun ötesinde bir ilişkim olmadı.

• *Edebiyat üzerine felsefi çalışmalar...*

– Lisede hedefim oydu ama cesaret edip de bir edebiyat fakültesinin felsefe bölümüne girmedim. Anlaşılan öyle bir idealizm yoktu. O zaman galiba Teknik Üniversite'nin dışında sınavla girilen yoktu. Ben istesem tıbbı da yazardım, hukuku da yazardım falan... Üniversiteye girişim 1954. Orada da devletimizin bir küçük kazığını yedim. Çünkü bir

ara liseyi on iki yıla çıkarma denendi. Ben on iki yıl okuyanların son-
dan bir öncesiyim galiba – üç dört yıl devam etti. Oysa muhtemelen ba-
bam beni hazırlığı olan bir tatlısu kolejine ya da İngiliz, Amerikan mek-
tebine vakit kaybetmeyeyim diye göndermediler ama ben liseyi on iki
yıl okudum. 54'te mezun olup sınavla Siyasal'a girdim. Ne yapmak ist-
tiyordum o zaman, bilmiyorum. Herhalde çoğu kişi gibi bende de hari-
ciyecilik hevesi vardı. Ama kısa zamanda "diplomat olmak üniformasız
asker olmaktır ve bu bana göre değil"i keşfettiğimi hatırlıyorum. Biz iki
sene ortak okurduk, ondan sonra bölümler ayrılırdı. Şimdi değişti o Si-
yasal'da. Ben dolayısıyla siyasi şubeye, diplomasi şubesine heves etme-
dim. Birkaç hoca beni seviyordu. Birisi rahmetli Turan Feyzioğlu, biri-
si Bahri Savcı, birisi Yavuz Abadan, daha çok da Nermin Hanım üzerin-
den... Mesela ilk rakı içmeyi öğrenmem Yavuz Bey ile oldu. Beni ikin-
ci sınıftayken evlerine yemeğe davet ettiler. Bu büyük bir onurdu, her-
halde bugün de öyle olur bir lisans talebesinin hocanın evine çağırılma-
sı falan. Ben de o zaman anason kokusunu hiç sevmezdim. Heves edi-
yordum. Bira içiyordum, votka içiyordum, cin içiyordum falan da rakı-
ya yanaşmıyordum. Yavuz Bey "Sofrada rakı içeriz değil mi Mete?" de-
yince; sıkıysa "Değil" de. Yavuz Bey müthiş bir içiciydi ama bir garip
özellliği vardı. Çok içebiliyordu hoca ve dışardan belli etmiyordu ama
iyice sarhoş oluyordu. Onunla sarhoş muhabbeti gibi konuşmaya kalk-
mak hep aldatıcı oluyordu çünkü birden çok ciddi bir şey söylüyordu,
ben toparlanıyordum. Ben ciddi bir şey söyleyince hoca gevşemiş olu-
yordu. Yani hoca, ne durumda, karar vermek çok zor oluyordu. Sarhoş-
la mı konuşacağım, ciddi ciddi mi konuşacağım? Yavuz Bey çok zeki bir
insandı. Zamanında Heidelberg'de doktora yapmış. Kendi doktorasını
bir hayli alayla anlatıyordu; tam da Hitler günleri. Yavuz Bey'e Doktor-
vaterlik [doktora babalığı] yapan Alman hoca varmış. Yahudi olmadığı
halde Hitler iktidarı üzerine üniversiteden çekilmiş. Çekilmiş ama Dok-
tarandı olarak Yavuz Bey'i de güvendiği bir Nazi yanlısı genç profesöre
emanet etmiş. Yavuz Bey'le birlikte birçok Yahudi çocuk da varmış dok-
toralarını hazırlayan, onlar da sınava girecekler. Yavuz Bey'in yeni Dok-
torvateri onu çağırmış, demiş ki: "Bu en son çıkan evlilik sınırlamaları
ile ilgili yasaları çalış, Yahudilerle Cermenlerin evlenmesini falan yasak-
layan, onları oku," demiş. Yani önceden soruyu vermiş. Sonra sınavda
önce Yahudi çocuklara sormuş, onlar nefretle bu soruya cevap verme-
mişler. "Bilmiyoruz" demişler. Sonra Yavuz Bey'e "Siz söyleyin" demiş.
Yavuz Bey bülbül gibi anlatınca "Utanın" demiş, "bakın Türk biliyor si-

zin milli kanunlarınızı da siz bilmiyorsunuz”. Ama Yavuz Bey’in bunu anlatacak kadar cesareti vardı. Bir de tabii o enflasyon... Bunlar Türkiye’den gelen dövizin öglene kadar yetecek kadarını bozduyorlarmış. Öğleden sonra o para hiçbir işe yaramıyormuş. Böyle şeyler anlatıyordu. Yani en takdir ettiğim tarafı hocanın kendine de eleştirel bakabilmesi, “ben Heidelberg doktoralıyım” falan diye böbürlenmek yerine böyle şeyleri de anlatması. Doktora tezi Weimar’daki Cumhurbaşkanıyla Türkiye Cumhurbaşkanının hukuki durumlarının karşılaştırılması gibi bir şey olmalı Yavuz Abadan’ın. Sonra biliyorsunuz o siyasete girdi.

- *Mazbatasını reddetmiş kendisi...*

– Onun mazbatasını reddetmesi değil, Eskişehir’de seçilen Demokratlar’ın mazbatasını reddedilince sıra ona geliyor, giriyor Meclise ama bu skandal oluyor galiba, hoca da çekiliyor. Benim aklımda öyle kaldı. Sonra Ankara Hukuk Fakültesi’ne giriyor. Hukuk felsefesine geçiyor. Yavuz Bey girebilmek için Hirsch’i itelemiş anlaşılan çeşitli şeylerle. Ve Hirsch biliyorsunuz Hür Berlin Üniversitesi’nin rektörü olarak kalkıp Almanya’ya gitti. 1959’da yani benim asistanlığımın birinci senesi dolunca Mülkiye’nin kuruluşunun yüzüncü yıldönümü dolayısıyla bir tören yapıldı. Hirsch de geldi. Yavuz Bey ona beni takdim etti “işte asistanım” diye. Hirsch gayet düzgün bir Türkçeyle “Çok memnun oldum. Üç jenerasyon: sen benim asistanım o senin asistanın” diye Yavuz Bey’e had-dini bildiren bir şey söyledi. Yavuz Bey kıpkırmızı oldu, fiilen hiçbir zaman asistanı falan olmamış Hirsch’in!

- *Gidebileceğiniz istikametlerin şekillenmesine en fazla Yavuz Hoca mı katkıda bulundu?*

– Tabii Yavuz Bey’i Nermin Hanım’dan ayrı olarak düşünmek mümkün değil. Çünkü Yavuz Bey’i beni asistan almaya teşvik eden belki de Nermin Hanım olmuştur daha çok. O zamanki hocalarımdan şimdi çok azı hayatta. Bir genç asistan olarak Şerif Mardin vardı, Necat Erder vardı, DPT’ye gitti o, kariyerine devam etmedi. Ama bütün eski hocalar, Nermin Hanım dışında öbür tarafa gittiler. Benim öğrenciliğimde ilginç bir gözlemim şuydu: Bir adamın kendi alanında iyi araştırmacı olmasıyla iyi hoca olması nadiren üst üste geliyordu. Genellikle iyi araştırmacılar, iyi bilginler kötü hocalar, iyi hocalar ise iyi bilgin değil. Bunun birkaç örneğini hatırlıyorum. Mesela Kemal Fikret Arık medeni hukukta esas olarak müthiş iyi bir öğretmendi. Biz geniş ölçüde yatılıydık. Bizi ders

saatinden önce yedi buçukta sınıfa çağırır fazla ders yapardı. Tabii o zaman ek ders ücreti falan, söz konusu değil böyle şeyler. Gönüllü olarak ve bayağı iyi öğretirdi. Turan Feyzioğlu inanılmaz iyi bir hocaydı. On-
dan öğrendiğim idari kaza, tam kaza davasıyla iptal davasının farkı falan hâlâ aklımda. Hukukçularla konuşunca, sen bunları nereden biliyorsun diyorlar! Ama Fikret Bey olsun Feyzioğlu olsun kendi alanlarında otorite falan değillerdi. Ama mesela Muammer Aksoy çok titiz bir hukukçuydu, çok kötü bir hocaydı. Derslerinde sıkılıyordum. Kayboluyordu, bir konunun arkasından gidip kayboluyordu. Bir şey öğretemiyordu.

• *Bence siz istisnasınız o zaman. Sizin hocalığınız çok önemliydi. Siz hep genel kültür bilgisi eşliğinde bir şeyler anlatmaya çalışırdınız.*

– Benim etimoloji merakım vardır. Bir kelime nereden geliyor? Bir şey öğrenince paylaşmayı eskiden de severdim, hâlâ da o ilğim var.

• *Araya girerek bir karşılaştırma yapacağım. İlber Hoca da siz de bizim gözümüzde çok geniş bir genel kültüre sahipsiniz. Arada çok temel bir fark var ama. İlber Hocanın bilgisiyle ‘ezen’ bir tavrı vardı; insana kendisini bir işe yaramaz, bir şey bilmez hissettiren. Oysa sizin dersinizden çıktuktan sonra gidip sözgelimi bir Yunan mitolojisi okumak hevesi gelir insana. Bir Osmanlı tarihi okumak. Çok önemli bir fark bu.*

– Anlıyorum. Hocalıkta önemli olan öğrenciyi özendirmek. Ben de bu adamın bildiği şeyleri bilsem ne iyi olur, duygusu. Bu mümkün. İlber ne yazık ki öteden beri “sizin hiçbir şansınız yok, adam olmanız mümkün değil” duygusu uyandırır. Onun bu hakaretâmez tutumuna rağmen birşeyler yapabilenler de oldu tabii ama sıradan öğrenci için ezicidir İlber’in tavrı. Dil bilmiyorsunuz. Şunu da bilmiyorsunuz bunu da bilmiyorsunuz. İlber biraz kendi bildiğinden fazlasını da biliyormuş gibi yapan bir insandır öteden beri. Ne bileyim doğru dürüst Farsça bilmeden konuşmasının içinde ezberlediği uzun bir Farsça şiiri uygun bir telaffuzla okuyunca herkesin ağzı açık kalıyor ama İlber Farsça biliyor muydu o zaman? – Hâlâ biliyor mu, emin değilim. O önemli bir fark, yani özendirmek lazım ama özendirirken ezmemek, onların da bir şans olduğunu hissettirmek. Gerçek de odur zaten.

• *Sizin öğrenciyle öyle çok laubalileşmediğinizi ve kendini bir şey zannetmesine izin vermediğinizi de bilirim. Bilmem hatırlar mısınız, bir ders-te bir şey anlatmıştınız feodalite üzerine, birisi kalkıp “hocam size katılı-*

yorum” diye söze başlamıştı da, “sen bana nasıl, neyinle katılıyorsun?” diye kesmiştiniz sözünü!

– Gerçekten, birinci sınıf çocuğu bir derste Hegel’in adını ilk defa duyar. Zaten Hegel’i ben doğru dürüst bilmiyorum. Ondan sonra da kalkıp bana o konuda katıldığını söyleyince benim cinlerim tepeme çıkıyordu. Sen kimsin de bana katılıyorsun!

• Son on yılda öğrenci jenerasyonlarını nasıl tanımlarsınız? Önemli değişimler görebiliyor musunuz?

– Her dönemde farklı bir çağın ruhu oluyor ama mesela benim ilk asistanlık yıllarımda solcu öğrenciler aynı zamanda daha bilgili, daha meraklı, daha çalışkan öğrencilerdi. Bunların son kuşağı Cengiz Çandar, Nuri Çolakoglu, Şahin Alpay, Açık Radyo’daki Ömer Madra. Ama bununla birlikte Maoculuğa öyle bir kapılmışlardı ki kendimi tutmasam sopalamak istediğim insanlar haline gelmişlerdi. Bunlarla tartışmak falan mümkün değildi. Ne söylesen başkan Mao’nun Kızıl Kitabından bir cümleyle cevap veriyorlardı. Kendine ait bir şey söyle! Yanlış da olsa kendi düşünceni söyle! Mümkün değildi. Tabii hepsi çok değişti. Önemli olan, ondan sonra gelen solcu öğrenci kuşağının tam tersine öğrenmeyi reddetmesiydi. Onlar cahil kalmanın bahanesi olarak solculuğu kullanıp bana da derste “hocam ne diye bize Platon, Hegel bilmem ne okutuyorsun, Marx, Lenin falan okut” diye konuşan çocuklar haline geldiler. Onları doğru dürüst öğrenmeniz için bunların temellerini de bilmeniz lazım. Hayır, onlar slogan istiyorlardı. Böyle bir değişiklik oldu. Ama sonraki kuşaklarda onları da arar olduk, çünkü hiç değilse siyasal kaygıları vardı. Ondan sonrakilerle bu seksenlerin kuşağını kastediyorum. Tabii öğrencilerin apolitize olması da geniş ölçüde pompalanmış bir şeydi. Kıcındaki blue jeanin markası, giydiği lastik ayakkabının markası falan daha önemli. Kendilerinin dışında bir dünyayla ilgili, kendi ülkeleriyle ilgili herhangi bir değer sistemleri kalmayan çocuklar oldular. Benim bir acıklı gözlemim var birkaç senedir yaptığım: Allah, yaratan, her neyse bu ülkeye belli bir kontenjan ayırmış, kafaca parlak çocuk kontenjanı, ama bu nüfusla orantılı değil sabit. Tahmin de edebiliyorum sayılarını. Aşağı yukarı her kuşakta otuz bin. Türkiye Cumhuriyeti nüfusu on milyonken otuz bin, fena değil. Şimdi yetmiş milyon oldu, kontenjan yine otuz bin, dolayısıyla o parlak çocukların seyrekleştiğini görüyorsun. Mesela kendi öğrencilik yıllarımla bugünkü çocuklara baktığı zaman bir temel fark da, bizimki daha istikrarlı

bir dönemdi. Biz hepimiz daha üniversitede öğrenciyken ne olmak istediğimizi biliyorduk ve bu da çok gerçekçiydi. Maliye müfettişi olmaya heves eden oldu, şimdi maliyeden emekli. İdareci olmak isteyen, şimdi emekli vali. Asistan kalıp hoca olmak isteyen onu başardı. Daha sonraki kuşaklar giderek böyle bir yönelimin gerçekliğini tamamen kaybetti. Zaten daha üniversiteye girerken kayboldu bu. Bizim kürsünün adı galiba siyasi hukuk ve devlet nazariyeleri idi. Herhalde bir Alman Fransız karışık etkisi. *Staatslehre* [Devlet öğretisi] Yavuz Bey'in kafasındaki şey oydu tabii. Ama siyasi hukuk, *droit politique* de bir Fransız kavramı. Bu ikisi meczedilmiş. Genellikle amme hukuku deniyordu, dersin de adı oydu. Ama biliyorsunuz amme hukuku iki ayrı anlama geliyor, özel hukuk olmayan her şey amme hukuku mesela; usul hukuku, ceza hukuku, idare hukuku, vergi hukuku, bütün bunlar amme hukuku dalları. Bir de umumi amme hukuku diye; devlet nasıl ortaya çıkmış, onu inceleyen bir dal var. Bizimki o ikinci anlamdaydı. Ama bu benim başıma bir iş açtı. Doçent olmaya kalkınca İsmet Giritli benim komünist olduğuma hükmedip çıkartmaya kararlı olarak bir idare hukuku sorusu sordu. Madem ki amme hukuku doçentliğine giriyorsunuz, bileceksiniz. Ben “bilmiyorum efendim” dedim büyük bir cesaretle. Üstelik *collegeum* olduğu için, en genç, birinci soruyu o soruyor. Ben bir sıfır mağlup başlıyorum. Peki, dedi, ikinci soru: o sorunun bir alt başlığını sordu. “Evleviyetle bilmiyorum efendim” dedim yemediğimi gösteren; meydan okudum. Fakat öteki hocalar İsmet'in bu tavrına kızdılar, onlar da tam tersine bana pas atan sorular sordular. Mesela Kubalı [Hüseyin Nail Kubalı] bana İngiliz sosyalizmini sordu ki ben ondan daha fazla biliyorum! İngiltere'den yeni gelmişim. İsmet'e kızmaktan öyle yaptı, bana iltimas etmek için değil. Çünkü ben o manada hukukçu degildim. Ve döner dönmez doçent olarak kurula girince Yavuz Bey'e rağmen el kaldırıp bizim kürsünün adının değiştirilmesini teklif ettim. Kabul ettirdim, çünkü benden önce aynı şey Şerif Mardin'in başına gelmiş. Şerif Mardin de amme hukuku doçenti olarak “hukukçu” diye sınanmış. Tabii Şerif Bey'in hukukçuluğu benim kadar bile yok, çünkü ben hiç değilse Mülkiye'de biraz hukuka bulaşmışım. O tamamen Amerika'da okuduğu için hiç hukukla ilgisi yoktu. Felsefi planda hukuk nedir biliyor ama, o kadar. Yavuz Bey'in itirazına rağmen kabul ettirdik. Siyasal Teoriler Kürsüsü oldu kürsünün adı 1980 öncesinde. Yoksa anlattığımı nedenle herkesin önünde problem olacaktı. Doktora tezi konusunda... Doktora tezi hatırlamak bile istemediğim bir şey.

• Neden?

– Özgürlük değil erkinlik lafını tercih etmişim ben. Çünkü 1960'ta özgürlük mü tutacak erkinlik mi tutacak henüz belli değildi. Hürriyet ve serbestliğe karşılık özgürlük ve erkinlik öneriliyordu. Ben yanlış ata oynadım, erkinlik dedim. Siyasal'da okurken bir yandan da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde bazı derslere gidiyordum. Başka fakültelerde derslere de gidiyordum. Böyle bir keyifli şey yaptım, iyi de yapmışım. Ne bileyim Tıp Fakültesi'ne Rasim Adasal'a (1902-1982) gittim dinledim.

Rasim Adasal çok enteresan bir adamdır. O zaman psikiyatri ile nöroloji beraberdi. Tıp Fakültesi'nde disiplin vardı. Adasal görüldüğü zaman doçentler, baş asistanlar, asistanlar falan rütbe sırasına dizilirler ve her sabah hocayı selamlarlar. Hilmi Ziya'nın İlahiyat Fakültesi'ndeki derslerine devam ettim. Bizde de hocalık yapan Hans Freier orada bazı dersler veriyordu. Devam ettiğim bazı ders ve konferanslara Hasan Ali Yücel de geliyordu. Özellikle Freier'inkilere pek meraklıydı. İşsiz de dönemi. Ömrünün son yılları. Ama en çok Nusret Hızır (1899-1980). Nusret Hızır İstanbul'a sürgün edilmiş, Kürt beyinin oğlu, burada tamamen Fransız mekteplerinde okumuş, sonra Almanya'ya gidip talebe prenslik yapmış. Altı yedi yıl gezmiş. Bir sömestr bilmem hangi üniversitede bir hocayı dinliyormuş. Bir sömestr başka bir şeyi. Bu, on sekiz - on dokuzuncu yüzyıllarda yaygın bir şey ama artık Nusret Bey'in zamanında o kalmamış. Hiçbir sınava girip hiçbir diploma almadan gelmiş Nusret Hızır. Burada da İstanbul'da oturuyor. Hans Reichenbach kısa bir süre İstanbul Üniversitesi'nde ders verdi. O gidip Reichenbach'ı da dinliyormuş. Bir gün Reichenbach'ın çevirmeni hastalanmış gelmemiş, Reichenbach "siz beni tercüme edin" demiş. Nusret Bey kalkmış tercüme etmeye başlamış ve artık o devam etmiş. Sonra Reichenbach gittikten sonra Nusret Bey'e demişler ki "Gel seni Dil ve Tarih'e doçent yapalım." Ama üniversite mezunu değil. Alelade bir diploma yapıp doğrudan doçent tayin etmişler. Ama gerçekten çok bilgili bir insandı. Geniş merakları vardı, mesela klasik müziği, orkestra şefini ayıracak kadar iyi biliyordu. Bir parçayı Karajan mı yönetiyor Toscanini mi yönetiyor, ayırabiliyordu. Asıl alanı mantıktı; sembolik mantık. *Logics* denen şey. Ben daha çok onun felsefe tarihi derslerine eski çağdan itibaren üç dört sene devam ettim. Benimle birlikte başka gelenler de oldu. Sonra Nusret Bey 1960'ta 147'lik olunca evinde devam etti. Ben evine de gidiyordum. Sonra döndü. Nusret Bey kendisi için Reichenbach'ın yaptığı bir

paradoksu bana uyarlamıştı. Reichenbach dermiş ki: Nusret benim en iyi doçentimdir ama doçent değildir. O da Mete benim en iyi asistanımdır ama benim asistanım değildir, diyordu. Ben o sırada Siyasa’da Yavuz Bey’in asistanıydim. Gönüllü olarak gittiğim için gerçekten o dersin en iyi öğrencisi bendim. Sınıftaki felsefe talebeleri bana kızıyorlardı, sen hocanın beklentilerini yükseltiyorsun diye. Nusret Bey’den ne öğrendim genel felsefe tarihi dışında? Dedğim gibi, geniş kültürlü bir insandı; bilim tarihi, bilim sınıflamaları gibi şeyler yapardı. Ama ondan esas olarak bu Viyana Çevresi işini öğrendim ki, yeni felsefe tarihinde önemli bir akım otuzlarda... Yeni pozitivist denen bir grup. Kendilerine pozitivist denmesinden hoşlanmıyorlar ama böyle bir hareket, Nazilik öncesi Viyana’da 1920’lerde 30’larda gelişmiş hayli bulaşık bir grup, yani siyasi tarihleri farklı insanlar. Naziler gelmeden önce bunların bir kısmı İngiltere’ye bir kısmı Amerika’ya gidip gerçekten damgalarını vurmuşlar felsefenin gelişmesine. O çevrenin içinde ama parti içi muhalif gibi bir durumda Karl Popper var. Nusret Bey’den ben öyle bir ümit edindim ki felsefi analiz artık lafıgüzaf değildir. Sembolleştirmekle en muğlak argümanlarda bile kesinkes sonuçlara varılabilir. Vaktiyle Leibniz bir şey söylemiş, Nusret Bey onu ağzından düşürmezdi; demiş ki ileride tartışalım denildiğinde, *kalkulieren* yani hesap yapalım denecek. Matematiksel olarak kimin tezi doğru kimin tezi yanlış, ayrılacak. Mantıkçı pozitivistizmin böyle bir programı vardı. Bunlar Amerika’da *unified science* diye bir hareket yarattılar. Buna göre tek bir bilimsel yöntem vardır. Fizikten felsefeye her konuda kesin sonuçlara varır. Nusret Bey’den benim aldığım bu ilham: Acaba siyasi düşünceler tarihine de bu uygulanabilir mi? Siyasi düşünceler tarihinde de büyük bir bulanıklık var. Aynı terimleri kullanıyorlar ama bir adam bambaşka bir şey kastediyor onunla, başka bir adam başka bir şey kastediyor. Ben doktora çalışması diye yaptığım erkinlik üstüne denemede, düşünürü ele aldım. Aristoteles’ten Jean Paul Sartre’a kadar... Bu adamlar özgürlük konusunda –ben erkinlik diyorum o zaman– ne demişler? Bunlar acaba sembolleştirilebilir mi? Sembollerle formüle döndürüldüğünde kim aynı şeyi söylemiş oluyor, kim farklı şeyler kastediyor aynı şeylerle? Böyle bir denemeydi. Bu, İngiltere’ye gitmeden önce... Ben 58’de asistan oldum. Mezun oldum, kısa süre sonra da asistan oldum. O zaman Yavuz Bey bana, benim de bugün asistanlarıma söylediğim bir şeyi söyledi: “Bak,” dedi: “burası matematik ya da fizik değil, o alanlarda senin yaşında insanlar çok parlak bir şey yapabilirler ama bizimki gibi alanlarda bir birikim

gereği vardır. Sen günün birinde iyi bir şey yazacaksan bu senin doktora tezin olmayacak, daha ileride yapacağın bir şey olacak. Onun için sen bu aşamayı en ucuz bir şekilde atlamaya bak. Burada perfeksiyonizme [mükemmeliyetçiliğe] falan kapılma. Asgari düzeyde bir işle bunu geç. Olsun bitsin, daha iyi bir şey yapacaksan ileride yapacaksın. Bunun ben doğru bir şey olduğuna inanıyorum. Gerçekten matematikte on sekiz yaşında yirmi yaşında insan kalıcı eser verebilir ama sosyal bilimlerde tarihte falan böyle bir şey mümkün değil. Onun için ben 1962'de tezi mi tamamladım. Ve herhalde bizim kuşak şanslıydı, herhalde değil kesin şanslıydı yurtdışına gitmek için. Şimdi çocuklar perişan oluyorlar lisansı bitirip de lisansüstüne yurtdışına gitmek için bir burs bulmak konusunda. O zaman ben üç tane burs aldım: British Council bursu verildi bana, Fulbright Hays bursu verildi ve Rockefeller bursu verildi. Ben birini seçtim: Rockefeller. Dünyanın istediğin yerinde istediğin konuda çalışmak konusunda serbest bırakıyor, mali olarak da daha iyi bir burs-tu. 100 sterlin falandı, mesela British Council'in bursu onun üçte biri kadardı. İngilizler daha cimridi.

Öyle anlıyorum ki benim gittiğim dönemin yani 1961-1963 dönemi-nin LSE'si (London School of Economics) en parlak zamanlarını yaşı-yormuş. Biliyorsunuz o okulu Fabian sosyalistleri bir çeşit parti okulu gibi kurmuşlardır. Bilgili sosyalist düşünürler yetiştirmek amacıyla ama tipik İngiliz denge fikri de var. Mesela uzun bir dönem Harold J. Las-ki (1893-1950), sol düşünceden önemli bir adam, orada hocalık yapı-yormuş. Laski ölünce mi emekli olunca mı ne, galiba ölünce denge ol-sun diye bu sefer onun tam karşıtı birini aramışlar. Oxford, Cambridge çevresinden –Don denir bu klasik hocalara– Michael Oakeshott (1901-1990), muhafazakâr bir adam, onu getirmişler. Siyasal düşünceler tari-hi derslerini o veriyordu. Herkes küçücük sınıflarda ders verir LSE'de, bu tiyatro salonunda ders veriyordu. O kadar çok dinleyicisi vardı, her-kes Oakeshott'u dinlemeye geliyordu. Kronolojik de anlatmıyordu Si-yasal Düşünceler Tarihini. Tahtaya bir şey yazıyor; doğadan farklı olan, insan yapımı olan bir şey ve bu kavram üzerinden ta Eski Yunan'dan gü-nümüze kadar birçok örnek vererek gidiyordu. Çok iyiydi Oakeshott. Her ne kadar Siyasal [SBF] modernize edilmiş bir program ile eğitim ve-riyor idi ise de daha Türkiye'de adı duyulmamış birçok dalın, konunun orada derslerini görünce çılgın gibi derslere girmeye çıkmaya başladım. Normal talebe LSE'de üç ders falan alırdı sömestrde, ben on-on bir der-se giriyordum. Okumasını falan yapmasam bile dinleyici olarak hiç de-

gilse bir fikrim olsun... Kültürel Antropoloji'den Sosyal Psikoloji'ye kadar. Psikoloji konusunda o zaman da  nyargılıydım bugün de önyargım devam eder. Psikolojinin sahte bir disiplin olduğunu düşünürüm. Ama sosyal psikoloji değil. Sosyal psikolojinin farklı bir şeyi olduğunu düşünüyorum. Bireysel psikoloji, klinik psikoloji belki edebiyat fakültelerine daha uygun dallar ama sosyal psikoloji gerçekten bir bilimsel  ze sahipmi  gibi geliyor bana. LSE'de böyle iki sene geçirdim. Bir taraftan da hani büyüyünce doçent olacağım ya... İngiliz sosyalizmini merak ediyorum. Çünkü o sırada Türkiye'de 1960 devrimi olmuş; 60 devriminden önce muhalefet ne söylüyor: Menderes'e "sen plansız gidiyorsun" diyorlar, o da pilav mı dediniz diye alay ediyor. Kurtuluş için, dengeli bir siyasal hayat için ikinci meclis gerekir deniyor. Hâkim teminatı sağlanırsa yargı i leri yoluna girer deniyor falan... 27 Mayıs'tan sonra bildiğiniz gibi 61 anayasasıyla bütün bunlar kısa zamanda yapıldı ve bunların yetersizliği ortaya  ıktı. Ama o zaman tabii büyük mesele kalkınma fikriydi. Hızlı kalkınmayı sağlama tartı malarıyla beraber o dönemde ilk sol ortaya çıktı, daha çok da Doğan Avcio lu'nun sayesinde... Rahmetli Doğan'ın sosyalizm anlayışı son derece enstr mantalist bir anlayı tı: Hızlı kalkınmak için devlet eliyle bir eyler yapmak. Mesela o dönemde Milli Birlik Komitesi, çok iyi haurlıyorum, Sadun Aren'i davet etmiş ve ona sormu lar: Bilimsel olarak en etkili kalkınma yolunun sosyalizm olduğu söylenebilir mi? Sadun Bey büyük bir dürüstlükle "hayır" demiş: Hatta belki tersine daha istismarcı, daha sömürücü bir düzen olsa; zenginler daha zengin olsa onlar yatırıma y nelseler bu daha hızlı olabilir ama sosyalizm bununla ilgili değildir. Sosyalizm daha çok bu sosyal adalet kavramıyla ilgili bir değer setidir. Doğan'dan çok daha farklı bir yakla ımdı.

• *Sosyalizmin kalkınma yöntemine indirgenemeyece i fikri.*

– İndirgenemez, evet. Dolayısıyla o dönemde, ortamda, nasıl bir sosyalizm sorusu vardı... Tabii bir taraftan da Rusya dolayısıyla sosyalizmin, komünizmin itici, korkutucu bir etkisi var... Dolayısıyla "İngiliz sosyalizmi gibi bir şey anlamlı olabilir mi?" sorusu benim de zihnimi meşgul ediyordu. LSE'de dediğim gibi çok parlak hocalar vardı. Gellner (Ernest A. Gellner 1925-1995) da o hocalardan biriydi. Yani mesela Leonard Schapiro (1908-1983) diye Amerikan başkanının, Kennedy'nin falan mu avirli ini yapan birçok parlak Rus Yahudisi adam vardı. Bir de Mr. Pickles diye bir adam vardı. Bu adam benim hayatımda g rd  m

en *bilingual* adamlardan biriydi. İngilizce'si, Fransızca'sı, ikisi de anadili. Bir cümleye Fransızca başlayıp İngilizce devam ediyor; İngilizce başlayıp Fransızca devam ediyor. Nitekim Nazilere karşı direnişte Fransa'da görevli bir İngiliz ajanıymış. Fransız'dan ayırmak mümkün değil Fransızca konuştuğu zaman. Sosyalizmler tarihi üzerine bir ders veriyordu. Ona da devam ediyordum. Bu herif de müthiş anti-bolşevikti, İşçi Partisi'nin içinde... Mesela hatırlıyorum, Avrupa Birliği'ne İngiltere'nin girmemesini savunan yazılar yazıyordu. Fakat arasıra anti-bolşevik, komünizmi eleştiren yazıları da Türk basınında tercüme edilip çıkıyordu. Ben de gazeteyi aldım götürdüm. Dedim ki: "Mr. Pickles, bakın sizin Rusya'ya karşı argümanlarınız, revizyonist sosyalizmden yana argümanlarınız Türkiye'de de kullanılıyor ama bizim şartlarımız sizinkilerden çok farklı. Türkiye'de böyle bir demokratik sosyalizmi savunmak zor. Ne dersiniz?" dedim. Şöyle bir baktı: "*Read your Babeuf well.*" dedi. Babeuf Fransız devriminde o darbeci girişimi örgütleyen adam. Yani Türkiye gibi bir yerde İngiliz sosyalizminin geçerli olamayacağını, orada ancak darbe yoluyla sosyalizme gidilebileceğini söyledi bana Pickles. Bu da hoş bir epizoddur. "*Read your Babeuf well.*" "İyi oku Babeuf'ünü." Ben İngiliz sosyalizmi hakkında bir hayli bilgi edindim. İngiliz sosyalizmi, Marksizmi hemen hiç tanımamış daha pragmatik bir gelenek. İşte bu Fabian çevresi, Webb'ler, Bernard Shaw var, öbür taraftan H. G. Wells onlarla ilişki içinde. Garip insanlar falan var. Aralarında Annie Besant diye bir kadın var. Sonradan aklını iyice ilmi nücumla, okült bilimlerle bozuyor. O da Fabiancı. Marx İngiltere'de yaşamış ama garip bir şekilde etkileşim yok. İngiliz ruh haline uyum sağlayamamış olmalı.

Çılgın gibi derslere girdiğimi söyledim. Mesela bir iktisat profesörü vardı; ben oradayken herifi lord yaptılar. Lord Robins, İngiliz kömür kurulunda yönetici. Feodalizmin ne olduğunu da Robins'i lord yaptıkları zaman anladım. Tabii lordluğu *life-period* [ömür boyu, kaydı hayat şartıyla] verdiler. Büyük bir bilim adamına ömür boyu soyluluk veriliyor, artık bütün sülalesi baron olarak devam etmiyor. Lord Robinson Haymarket oldu; İngiltere'de, Londra'da operanın olduğu saman pazarının lordu oldu. Bu ona operaya bedava girme hakkını vermiyordu. Tamamen itibari bir ünvan... Oradan da bir şeyler öğrendim bençe, müthiş bir genişleme sağladı bunlar bana. Dedğim gibi Siyasal'ınki de modernleştirilmiş bir programdı ama daha yeni değişmişti. Sosyolojiye Hans Freier gelmişti. Hayli tutucu bir Alman sosyolog ama bilgili bir adamdı. New York Üniversitesi'yle Siyasal'ın anlaşması vardı, bize

hocalar gönderiyorlardı. Bir kısmı iyice ihtiyarlamış değerli hocalar ama bir kısmı da çok uydurma adamlardı. Çünkü Kore savaşı dolayısıyla bir düzenleme yapmışlar; Kore’de çalışan bu işlerle biraz ilgili insanlara bir uydurma sözleşmeyle New York Üniversitesi hocası sıfatını verip onları gönderiyorlar. Özellikle bu *public administration* (kamu yönetimi) gibi alanlarda bizim okulun talep ettiği insanları pek göndermek istemiyorlardı. Ama benim öğrencisi olmadığım çok parlak bir adam geldi Heimann diye. İktisat metodolojisi konusunda Arif Payaslıoğlu’nu yetiştirdi. Bilim nedir, teori nedir, kanıtlama nedir üzerine dersler veriyordu.

1963’te ikiz çocuklarım İngiltere’ye gitmeden üç ay önce doğmuşlardı. Oradan bir de babam bana para gönderdi, bir küçük otomobil aldık. Öğrenciler sonra Mete Ağabey çeke çeke giriyor tirbuşonla çıkıyor diyeceklerdi. Austin’in bir modeli. İlk araba sahibi asistanlardan biri ben oldum, herhalde ilk ben oldum. Şimdi burada öğrencilerin otomobilleri park sorunu yaratıyor! O zaman öyle bir şey yoktu, araba sahibi olmak bayağı özel bir durumdu. Ben Londra’dan Ankara’ya arabayla geldim. O zaman doçentlik için tez hazırlama işi var. Benim kafamda da İngiliz sosyalizmini anlatmak... Rahmetli Tahsin Bekir Balta, çok huysuz ama bilgili bir adamdı. Bir türlü de lehçesini düzeltememişti. Bir Girritliler bir de Lazlar... Tahsin Bey Almanca’yı da Laz aksanıyla konuşur İngilizce’yi de, Fransızca’yı da... O, kısa bir konuşmada “ne yapacaksın sen?” diye sordu. Muhtemelen benim doktora jürimde de vardı ve bana fazla yüz vermemişti. Dedim: İngiliz sosyalizmini çalışacağım. “Yeni bir şey söyleyebilecek misin?” dedi. Dedim ki, hocam sanmıyorum yeni bir şey söyleyebileceğimi ama Türkiye’de bu işler hiç iyi bilinmiyor, ben iyi bir şekilde bu konuyu anlatabilirim. Ee, dedi, Türk sosyalizm tarihini çalışsana! Dedim ki: Var mı böyle bir tarih? Hakikaten, ne kadar biliyordum, bilmiyorum gerçekten. Piyasada Fethi Tevetoglu, Aclan Sayılğan gibi birtakım adamlar komünizme kara çalmak için birşeyler yazıyorlar. Onların yazdıklarını biliyorum ama... Yok, dedi, bu işin bir geçmişi var bizde. Zaten o sırada hâlâ amme hukuku kürsüsündeyim; adı Siyasi Hukuk ve Devlet Nazariyeleri. Dolayısıyla hukuk doçenti olacağım. Hukuk doçenti olmak için şartlardan biri de eski harf, matbu metinleri okuyabilmek. *Collegeumda* o da bana soruldu. Bir metin verdiler, hadi oku bakalım, dediler. Okumaya başladım, satırın sonuna geldim kıvrırmıyorum. Kubalı yukarıdan baktı, “nedir okuyamadığın?” dedi. Hocam şu işaret dedim. Tire o be, dedi! Çizgiyi tireyi harf sanıp okumaya çalışıyorum! İyi kötü matbu şeyleri okuyacak hale gelmiştim. Onun üzeri-

ne çalışmaya başladım ve tabii 1925 öncesini keşfetmek, *Aydınlık* dergisini keşfetmek falan bana çok heyecan verdi. Bir de daha işin başında ne kadar önemli şeyler tartıştıkları, aradan geçen sürede iyice unutulmuş. Durmadan hayretlere düşüyordum. Mesela “kapitalist olmayan kalkınma yolu”nu 1960’larda çıkmış bir laf sanıyordum. 1920’de “kapitalist olmayan kalkınma yolu”, “üçüncü yol” falan gibi şeyleri görünce bunlar beni çok etkiledi. İyi kötü bu sol akımlar üzerine çalıştım. Tabii başlangıçta kendime büyük bir proje çizmiştim; 60’a kadar getireceğim diye. Hâlâ vicdanımın bir yerinde asılı o. İkinci Meşrutiyetin önemini keşfettim, yani 1908’in. 1908 öncesi ve sonrası arasında büyük fark var. Ama 1908 öncesinde bu fikirler ilk defa azınlıklar arasında tanınmaya başlanıyor. Bizim çok ciddi bir handikapımız, anasır dillerini bilmememiz. Bir hayli sıkı çalıştım o dönemde, ondan sonra bu tez ortaya çıktı: 1908-1925. Bir de bu dönüm noktası meselesi. Benim eğer bir “katkım” ol-duysa, 1925’in önemini vurgulamaktır. Herhalde ilk vurgulayanlardan biri ben oldum. Cumhuriyetin kurulması sembolik olarak çok önemli ama 29 Ekim 1923’ten birkaç ay öncesi ile birkaç ay sonrası arasında bir fark yok. Cumhuriyetin ilanı sembolik bir nitelik taşıyor, oysa 1925 Mart’ında olanlar, Takrir-i Sükûn Kanunu, gerçek bir dönüm noktası. Buna hafif teorik bir çerçeve de getirdim. Daha önce dedim, Türkiye’de bir siyaset dönemi yaşıyordu; en azından Meşrutiyetin ilanından itibaren. Bu çeşitli dalgalanmalarla 1925’e kadar devam etti ama 25’ten sonra idare dönemi diye bir başka devir açıldı ve siyaset fiilen rafa kaldırıldı. Bu 20 sene devam edecek bir şeydir, Atatürk ve İnönü’nün ebedi ve milli şeflikleri altında. Bu, dönemlendirme bakımından da önemli.

Bugünden bakınca bir kere benim sosyalist değerlere, sosyal adalete bağlılığım herhalde hiç değişmedi. Ama hiçbir zaman Stalinist hatta Leninist bir eğilime sempati duymadım. Her zaman o konularda eleştirel bakmak ihtiyacı duydum. Ama bir yandan da hep şöyle gibi geldi bana: Ailenizin içinde bir katil amcanız olabilir, dolandırıcı dayınız olabilir ama sizin ailenizin bir parçasıdır o da. Sizin mirasınızın bir parçasıdır. Bana öyle geldi Rusya’da olup bitenler. Onları da anlamaya çalıştım, dışlamadım. Oysa tam o sıralarda Maocular falan “yeni Rus çarları” diye konuşuyorlardı. Bunu hiçbir zaman hazmedemedim.

• Akademik ve düşünsel ilgilerinizle politik ilgileriniz sürekli bir diyalog halinde olmuş...

– Herhalde öyle...

• Mesela ilgilerinizi, akademik çalışma alanınızı da 60'ların tartışmalarına atıfla belirlediğinizi söylüyorsunuz... Siyasal tartışmalar, “Türkiye nasıl kurtulur?”, hızlı kalkınma ya da “sosyalizm bir yol olabilir mi?” arayışları buna paralel. Ama bir yandan da hep mainstream’e kuşkuyla bakıyorsunuz, yani her dönemde en yüksek sesle söylenen şeye kuşkuyla bakıyorsunuz. Mesela o sosyalist düşünce derlemesini yaptığınız dönemde de, Türkiye’de sosyalizmi yorumlamanın belirli bir yolu galebe çalmak üzereyken siz başka bir iş yaptınız.

– Evet, evet...

• Bernstein, Troçki, Kautsky gibi “utanç verici” sayılan portreleri hatırlatma gereği duydunuz.... Herkesin baktığı, herkesin kolaydan benimsediği şeylerle yetinmiyorsunuz. Öte yandan aykırı laf söylemenin fiyakalı havasından da uzak durdunuz hep. Zahmetini üstlenerek, başka istikametler, başka seçenekler de olduğunu göstermeye çalıştınız.

– Crosland da var benim o 1970’lerin sonlarında çıkan antolojide, Che Guevera da var.

• İşte zaman da kendi döneminin akıntısına karşı bir iş...

– Evet, kendi döneminin akıntısına karşı. Ben sosyalizmi herhalde hiç kimsenin kolay kolay kabul etmeyeceği bir şekilde tarif ettim. Mesela böyle bir kitap Rusya’da olamazdı, çünkü içinde hainler var. Buna karşılık sosyal demokrat bir çizgide de dışlanacak adamlar vardı; Stalin’in kendisi gibi, daha sivri şeyler yapanlar gibi. Kendim öğrenmek istedim ve kimseyi dışlamaya gönlüm razı olmadı. Ne bileyim ben, Edward Kardeli de vardır, Yugoslav muhalifi... Djilas, *The New Class*, Yeni Sınıf. Bütün bunları kendim de öğrenmek istiyordum. Bu gözlemim çok önemli, benim akademik meraklarım çağın sorunlarıyla bir şekilde eklemlenmiş, onlardan bir itki almış olmalıyım. Ama kapılıp gitmediğim de var. Bir de mesela beni yaşımın kurtardığını düşünüyorum. Ben on yıl daha genç olsaydım, daha eylemci yönelimler var ya hani Murat’ın da [Belge] içine girdiği... Ankara’da da onun farklı versiyonları vardı. Ben de öyle bir Dev-Genç hizbine katılabilirdim ama yaşım... O dönem yaş daha önemli. Şimdi altmış ile yetmiş arasındaki fark o kadar fazla değil ama yirmi ile otuz arasındaki yaş çok önemli. Giderek önemsizleşiyor sayılar büyüdükçe. Beni onun kurtardığını düşünüyorum. O çocukların hepsiyle ilişkim iyiydi. Eylemci çocuklar sık sık da benim ofisime yakın yerdeki konferans salonunda forum yaparlardı. Geçerken bana uğrarlar,

ben onlarla dalga geçerdim: “bugün düşman kim?” diye! Şunu da dediğimi hatırlıyorum o zaman: Ulan bu Süleyman Demirel’in hiç akli yok, iktidarı bir hafta size verse siz bir hafta sonra birbirinizi asar bu problemi ortadan kaldırırsınız! Çünkü hiç kimsenin kafasında Süleyman’la mücadele etme yok! Yekdiğerine, daha dünkü arkadaşına bir şey yapma derdiyle meşgul. Benim böyle bakabilmemi o yaş farkım sağladı diye düşünüyorum. Çünkü benden sonraki yaş kuşağındaki insanlar çok daha hızla savrulduklar. Savrulmamamı buna borçluyum. TIP’e girmem için bir hayli ısrar oldu çünkü hep iyi ilişkilerim vardı Mehmet Ali [Aybar] Bey’le de Yaşar Kemal’le de. İlk defa onunla telefonla konuştum, yarı küfür yarı sevgi ile, “Gir ulan” diye yüklendi. Dedim ki, ben ucuz bir herifim, TIP’e girmem. Siyasal’da bir asistan İşçi Partisi’ne katıldı. Bir damlacık bir şey olur. Ama yarın öbür gün ben bir kavgayla ayrılırım, daha büyük zararı olur o ayrılmanın dedim, ben girmeyeyim. Ben parti dışı kalayım. Tabii en yakın hissettiğim şey TIP’ti. Bir süre sonra bölünmeler başladı. Aydınlık hareketi başladı, onlar da bölündüler. Beyaz Aydınlık, Proleter Devrimci Aydınlık, Mihri Belli. O arada ben *Sosyalist Siyasal Düşünüş Antolojisi*’ni hazırlıyordum. Oturup *Komünist Manifesto*’yu İngilizceden tercüme ettim. Ondan sonra onu Süleyman Ege bastı, fakat Mihri Belli düzeltti benim tercümemi. Mihri Belli’nin düzelttiği tercüme, beni değil Marx’ı düzeltiyor.

• Çeviri düzeltmesi mi?

– Hayır, ahlâki açıdan düzeltiyor. *Manifesto*’da yaklaşık olarak şöyle bir argüman var: Siz bizi bu kadınları da ortak mal olarak kullanacağız diye suçluyorsunuz, çünkü burjuvanın gözünde kadın da bir maldır. Biz malda ortaklık getireceğiz deyince siz kadında da ortaklık getireceğimizi bize söylüyorsunuz bir suçlama olarak. Aslında kadınların ortaklığı burjuva toplumunda esasen varolan bir şeydir. Kadınlar zaten ortaklaşadır burjuva sosyetesinde. Biz olsa olsa bunu legalize edeceğiz diye ironik bir argüman var. Mihri bunu sakıncalı buldu ve düzeltti. Ona da büyük kızgınlık duyduğumu hatırlıyorum. Ulan ne hakla buna dokunursun, diye! O sıralarda ben doktora dersleri falan da veriyorum. Bir sınıfımda Cengiz Çandar da var. Ben Çinlileri sevmiyorum ama öğrenmek ihtiyacıydım. Keşfettim ki Mao’nun Marksizme en büyük katkısı 1926’da Hunan raporunda. Bu büyük yürüyüşün başlangıcında bir analiz yapıyor ve köylülerin devrimci potansiyelini övüyor. Fakat bu rapor Mao’nun eserleri arasında basılırken “proletaryanın rehberliğinde köy-

lölüğün devrimci potansiyeli" diye değiştirilmiş. Ben bunu nereden bileceğim; Amerikalılardan okudum! Şu anda hatırlamıyorum ama saygın bir Amerikalı bunu yazıyor. Ben bunu derste söyleyince Cengiz itiraz etti. Öyle şey olmaz, dedi. Böyle bir düzeltme olmaz. Birdenbire tepem attı. Dedim ki: Bak Çince zor bir dil ama imkânsız değil. Bu Mao'nun 1926 Hunan raporunun özgün baskısı birtakım büyük kütüphanelerde, Congress Library'de, British Museum'da falan mutlaka vardır. Biz bunu bir yeminli tercümana tercüme ettirebiliriz. Çünkü ben şuna dayanıyorum: Bir Amerikalı Çin uzmanı, böyle bir iftirada bulunamaz; kalıp da kitabında böyle bir tahrifat yapamaz; herifi tükürükle boğarlar. Academia geleneginden biliyorum. Fethi Tevetoğlu gibi bir şey uydurabilir, o yutturulur da bu adam öyle yapamaz. Dedim, ben bunu tahkik eder ortaya koyarım ama bunu yaparsak senin imanın yıkılacak. Çünkü sen iman ediyorsun, bir kuşkuyla yaklaşmıyorsun. "Mao öyle şey yapmaz" diye bir önkabul. E, yaparsa? Yaparsa tamamen vaz mı geçeceksin Mao'dan? Bu epizodu hatırlıyorum. Bu onların en kötü dönemi. Onlar artık lisansüstü çalışmalar yapmaya başladıklarında yeni gelen kuşaklar onları aratır hale gelmişlerdi. Çok daha kestirmeden gitmek istiyorlardı. Ben 1925'e kadar iyi kötü bu sol tarihini yazdım. Dönem dolayısıyla herhalde bayağı başarılı oldu. Önce Fakülte bastı. Ama herhalde bin basıp dokuz yüzünü dağıtıyordu bedava olarak. Peşinden Bilgi [Yayınları] bastı. Ben bu konuda çalışmaya devam ettim. Cilt kalınlaştı, bir daha basıldı. Bunu sürdürüyorum ama asıl daha öteye götürmek istiyorum. [19]25'ten sonra ne oldu? Tamam, 25'te İstiklal Mahkemesi bunları mahkûm etti. Çeyrek asırda [19]36'ya kadar güç bela bir ön metin yazdım. Onu da yine BDS [Yayınları] bastı; 1925-1936. Ama benim asıl istediğim şey 60'a kadar getirmektir. Sonra Sovyet İmparatorluğu çöktü. Bunun tarihçilik için faydalı bir tarafı arşivlerin açılabilmesi oldu. Komintern arşivlerinden Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü çekimler yaptı, mikrofilmler aldı ve onlardan bir seti de Türkiye'deki eski komünistlerin kurduğu TÜSTAV'a hediye etti. Otuz beş bin poz, TÜSTAV'a gelen malzeme. Bir hayli büyük bir rakam. Ama bir kere tamamı değil. Ruslar iyi bir arşivcilik yapmışlar ama Türkiye ile ilgili malzeme sadece Türkiye Komünist Partisi bölümünde değil, genel sekreterlikte de var, köylü enternasyonalisi bölümünde de var. Bunlar taranamadı. Gelen malzemenin çoğu 1936 öncesine, özellikle ilk yıllara değinir. TÜSTAV'da Erden Akbulut diye gerçekten iyi bir kardeşimiz var, Mülkiyeli kardeşimiz. Siyasal mezunu. O bunlarla başa çık-

mak için güzel bir ekip kurdu, Osmanlıca metinlerin transkripsiyonlarını yapıyor. Bir dizi belge, kitap çıktı. Aşağı yukarı üç senedir de bana malzeme taşıyor. “Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 1920-23”; herhalde bu yıl içinde bu kitap çıkacak. Benim eski harf bilgim yetmez onları okumaya, çünkü silik, kurşun kalemle yazılmış el yazısı metnin fotokopisi, bayağı uzmanlık gerektiriyor. Bunların transkripsiyonları yapıldı. Rusça ve Fransızca malzeme tercüme edildi. Fransızcaların çoğunu kendisi yaptı. Rusçaları yaptırdı. Benim hevesim 36 sonrasını yapmak yahut 25-36’yı işlemekken, daha geriye çekiyor beni bu çalışma! Ama esasa dair çok şey değiştirmese de önemli birşeyler ortaya çıkıyor. En basiti, 1922 Ağustos’unda Ankara’da toplanan Halk İştirakiyun Kongresi, TKP tarihinde ikinci kongre, çünkü birinci kongre Bakü’de Eylül 1920’de Mustafa Suphi’nin yaptığı. Üçüncü Kongre Akaretler’de, Şefik Hüsnü’nün evinde 1925’te yapılan kongre. Bu tamamen uydurma, sonradan icat edilmiş bir şey. Ankara’daki Halk İştirakiyun Kongresi birinci kongre olarak sunuluyor. Ve benim öteden beri bir sezgim var, yakın tarihin en karanlık yılı 1920 yılı, çünkü 1920’de insanlar ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Bunun en parlak örneği de ne? Son Osmanlı Meclisi Mebusanında hemen tamamı İttihatçı ve Milli Mücadele yanlısı mebuslar İstanbul’da toplanıyor. Ondan sonra bunlara hadi Ankara’ya gelin denildiğinde, yarısından azı gidiyor. İnsanların gözü yemiyor. Ankara’da da ne olacağı o kadar belli değil. Nasıl TKP kendisine bir tarih uydurmuşsa; Birinci Kongre Bakü, İkinci Ankara, Üçüncü İstanbul falan diye... Bizim devrim tarihinde de böyle bir efsane var: Atatürk baştan beri ne yapacağını nereye gideceğini biliyor. Bu Birinci Meclis konusunda sonradan tesadüfen bir çalışma yaptık: *İlk Meclis Anketi* [Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004] Necmettin Sahir Silan diye uzun yıllar yaşamış bir zatın evrakı bilgi belge merkezinde Tarih Vakfı’nın. Bir proje yaptık. Bu adam tam da Sakarya öncesinde Kütahya, Eskişehir muharebelerinde bizim ordu yenilip, Ankara, Kayseri’ye taşınsin gibi tartışmaların olduğu sırada enteresan bir anket yapmış: Zaferden sonra Türkiye nasıl feyyaz ve müsmir bir geleceğe ulaşacak diye. Herkes yenilgiyi yaşarken, zaferin kazanılacağı ihtimalini öngörüp... hoş bir şey... Çok sayıda insan “Neye bağlıdır Türkiye’nin parlak bir geleceği?” sorusuna el yazısıyla cevap vermiş. Tek kelimeyle cevap verenler var, paraya bağlı diyenler var, orduya diyenler var, sayfalarca yazanlar var. Biz bütün bunları yayınladık, Meclis bastı kitap olarak. Hem orijinal facsmile’sini bastık yazının, hem transkripsiyonunu. Ben

de oturup onları tercüme ettim günümüz diline. Orada birisi var; Salih Yeşil hoca, Yeşiloğlu Salih, Sanklı Salih Efendi. O müfrit bir sosyalizmin kabulüne bağlıdır. Müfrit bizim dilimizde ancak olumsuz kullanılan bir laftır: İslâmiyet'le bolşevizm o dönemde zaten bütün Milli Mücadele Anadolu'sundaki solun ortak özelliği. Resmi TKP de o fikirde, Halk İştirakiyun da her ne kadar daha laikçiler hâkim olmak istiyorlarsa da o fikirde. İnsanlar halka sosyalizm fikrini götürmek için mutlaka İslâmiyet'le bir bağ kurmak lazım diye düşünüyorlar. Biz bir süredir dört kişi bir çalışma yapıyoruz *Nutuk* üzerinde. Kritik edisyon. Ben de o çerçevede bir essay yazmaya niyetleniyorum. Atatürk'ün dini ne kadar siyasete alet ettiği konusunda herhalde hiç kimse ondan önce ve sonra bu kadar gözü kara olmamıştır. Meclis Başkanı sıfatıyla Şerife Encümeni'nin bildirilerini yayınlıyor. Kendisi namazlara katılıyor...

• *Balıkesir hutbesi var...*

– Balıkesir hutbesi daha sonra. O çok tehlikeli bir çıkıştır. Ne diyor orada? Camiler yatıp kalkmamız için değil, sosyal meseleleri konuşacağız burada diyor. Siyasi İslâm'ı gözeten bir parti bunu şiar edinse, doğrudan doğruya Atatürk'e göndermeyle! O müthiş bir şey. Ama daha önce de çok malzeme var. Tabii bu anlaşılabilir bir şey çünkü bu milli fikir sadece subaylar arasında, okumuş yazmış insanlar arasında falan var. Halk kitlelerinde Türk milliyetçiliği fikri yok. Zaten "milli" lafının özgün manasıyla İslâm milletinın mücadelesi demek olduğunu çok sonra idrak edebiliyoruz. İslâmiyet mesela Osmanlı Meclis-i Mebusanı'yla karşılaştırıldığında Milli Mücadelede müthiş önde. Biz hepimiz o sahte "Hâkimiyet Milletindir" sözünü biliyoruz. Oysa Meclis Başkanının arkasında Kuran'dan bir ayet var: "Meşveretle idare edin ülkeyi." diye Şuraya gönderme yapan bir söz. Tabii bu kadar çok dinle uğraşıp askeri zaferden sonra birdenbire sırt çevirmek çok büyük şok yaratmış. Solun tarihine dönersek, benim hep derdim solun tarihini ileriye götürmekti ama [19]25'ten sonra Türkiye ne biçim bir Türkiye? O dönemin siyasi kadrosunu öğrenmek ihtiyacını duydum. Tek parti yönetimini yazma sebebim, kendim öğrenmek. Sol ne yapmış, onu öğrenme çabasıyla bağlantılı. Çünkü çok erken bir dönemde şunu fark ettim ki Türk komünistleri iktidara karşı o kadar keskin değiller. Mesela 1920'lerin sonlarında bir Bulgar komünisti, bir Yunan komünisti kendi ülkesindeki iktidara karşı çok daha acımasız. Bizimkiler Türkiye'de olup biten şeyleri, Cumhuriyet devrimleri denen şeyleri kendileri de olsalar yapacakla-

rı için çok daha sıcak bakıyorlar. Laiklik konusunda yapılanlar, demir-yollarının devletleştirilmesi, diğer millileştirmeler falan bunlar hep çok sıcak geliyor. Söyledikleri ne? İki şey; bir, toprak reformu yapmadı dolayısıyla burjuva devrimi eksik kaldı, iki, işçilerin örgütlerine ve TKP'ye özgürlük tanımıyor bu sistem. Tenkit bununla sınırlı gibi, bunun dışında pek çok şey, özellikle cumhuriyet iktidarının Sovyetlerle iyi geçiniyor olması elini ayağını bağıyor. Bunu deşmeye çalıştım. Orada da tabii yine başından sonuna kadar öğrenmeye kalkmak ama [19]31'le kesmek kötü oldu. Ben önce [19]45'e kadar geleyim diye düşünüyordum. Tek parti yönetiminin tamamı... Sonra hiç olmazsa Atatürk dönemi, Atatürk'ün 38'de ölümüne kadar... daralta daralta [19]31'e kadar indirebildim.

Sıçraya sıçraya konuştuk ama... Tek parti yönetiminin kurulması ile ilgili çalışma 1981'de yayımlandı. Ben herhalde en uzun doçentlik yaşayan insanlardan biriyimdir. Otuz yıl doçent kaldım ben. 66'da doçent oldum, 96'da burada uydurma bir profesörlüğe gelinceye kadar. Doçentlik de hoşuma gidiyordu, daha genç havası veriyordu bana...

- *Çok etkilendik ondan hocam...*

– Birçok arkadaşım benden önce profesör olduğu gibi öldü bile. Gündüz Ökçün rahmetli benim sınıf arkadaşımdı. Tabii çalışkan bir oğlandı. Cumhurbaşkanı adayı bile oldu 80'de Gündüz. Resmi olmasa da Halk Partisi'nin önerilerinden biri oydu.

- *Yani Tek Parti dönemi çalışmasını siz, esas olarak, solla ilgili asıl çalışmanızın zeminini düzlemek için yaptınız...*

– Evet. Bir yandan da, ben bu sol akımları çalışırken, ilk yıllarda, bu konuda sadece Tevetoglu, Sayılğan ve benzerlerinin çalışmaları vardı. Dolayısıyla solcular hep şüpheyle baktılar: Bu herif polis mi? Buna karşılık sağcılar da mutlaka komünist diye baktılar. Yine de ben sol akımları çalışmaktan çok önemli bir zarar görmedim.

- *Hocam onu ben de soracaktım: Ne gibi güçlüklerle karşılaştığınızı. Bu alanın mutfağıyla ilgili, bugün de çok güc malzeme bulmak. Sizin çalışmalarınızda biliyoruz ki çok zengin bir malzeme var. 60'ların sonlarında ve ya 70'lerin başlarında Türkiye'de solun tarihiyle uğraşırken malzemele-ri gidip herhalde kütüphanelerden rahatca edinecezdiniz. Neydi o zamanlar kanallar?*

– Hiçbir yerli yabancı kitapta olmayan bir şey yaptım ben. Bulduğum bir derginin, kitabın hangi kütüphanede hangi numarayla kayıtlı olduğunu yazdım. Normal olarak insan gönderme yaptığı bir kitabın nerede bulunduğunu yazmaz ama Türkiye’de öyle ki durum... Mesela benim çok iftihar ettiğim bir şeydi o *Aydınlık* koleksiyonunu beş ayrı kütüphaneden toplamak. Şu sayılar şurada var, şu sayılar şurada var, şu numarada diye gösteriyorum. Tabii zamanla kütüphaneler de gelişiyor. Batı dillerinde benim kovaladığım malzemeye “gri literatür” deniliyor. Bunlar yeralı yayınları, kütüphanelerde pek bulunmuyor. Bazı özel koleksiyonlarda oluyor, onları bulmaya çalıştım. Mesela *Anadolu’da Yeni Gün*... Yunus Nadi’nin *Cumhuriyet*’ten önce çıkardığı gazete. Büyük Millet Meclisi’ndeki *Anadolu’da Yeni Gün*’ün belli sayıları ciltten kopartılmış, Yunus Nadi’nin kendisi tarafından benim tahminim. Çünkü o dönem bu gazete Komünist Partisi’nin naşir-i elkârı [yayın organı] olarak çıkıyor. Fakat bir şeyi unutmuş, kendi memleketi olan Fethiye’ye hep bir sayı göndermiş. Orada çocuk kütüphanesinde birikmiş bu. Fethiye çocuk kütüphanesinde *Anadolu’da Yeni Gün*’ün tamamen yakın bir koleksiyonu var. Mesela onu keşfettik. Şimdi artık Milli Kütüphane’de yahut Tarih Kurumu’nda da onun fotokopileri, mikrofimleri var. Tabii yurtdışına gidince birşeyler bulabildim. Ben hep Rusya’ya gitmek istiyordum. Rusça bildiğimden değil, yahut öğrenmek istediğimden değil ama oraya gitmiş sığınmacıların ailelerinden falan birşeyler bulurum ümidiyle. Gerçekleşti de bu. Ama uzun süre bana izin vermediler. Beni Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü davet etti. Gel biz sana burs verimiz, yatacak yer verimiz falan diye... Bir türlü Türkiye’den izin verilmiyordu. Gündüz [Ökçün] dışişleri bakanı olunca ona bir not gönderdim: “Ulan senin zamanında da gidemezsem çok ayıp olmaz mı?” diye. Nihayet izin çıktı. Ben [19]78’de üç aylık bir imkân buldum, Moskova’ya gittim. Orada eskilerden birşeyler buldum. Bütün bunları yazdım, ondan sonra Bakü’ye gittim, o zamanki Leningrad’a, Saint Petersburg’a gittim. Orada topladığım malzemeyi kattım. Bir hayli şey bulmuştum. Peşinden Amerika’ya gittim, Amerika’da Stanford Üniversitesi’nde ciddi bir koleksiyon var. Dağdeviren; soyadı herhalde adamın, bir emekli subay. Geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet’e ait pek çok kitap, risale, el ilanı bilmem ne toplamış, adam ölünce de ailesi bunu Amerikalılara satmış. Büyük kısmını Stanford almış. Bir miktarını Los Angeles Üniversitesi almış. Stanford aldığı şeylerin katalogunu yapmış. Ben Amerikalılardan aldığım bursla oraya gittim. Ondan sonra da mü-

dürüne çıktım Hoover Library'nin. Orada bir büyük kule vardır Hoover Kulesi diye. Eski Cumhurbaşkanı Hoover'ın adına. "*Hoover's last erection*"; Hoover'ın son sertleşmesi, dikmesi diye talebeler dalga geçer. Oranın müdürüne çıktım dedim ki: "Türk kanunlarına aykırı bir şey yapmışsınız, Türkiye'de olmayan malzeme burada." Aslında doğru değil, sadece antikalar için geçerli, matbu şeyler falan o kapsama girmiyor. Ben dedim, "Türkiye'den buraya gelmek mecburiyetinde miyim, bunları okumak için, bunları iade edin Türkiye'ye," falan. Adam güldü, dedi ki: "Bakın bizim kataloğumuz var, sizin Türkiye'deki kütüphanenizde, Milli Kütüphane'nizde ne eksikse söyleyin ben size fotokopisini vereceğim. Ben uçtum tabii sevinçten. Hemen Milli Kütüphane'ye yazdım. Milli Kütüphane'de var kataloğu. Şunlara bakın, şunlar bizde yok diye ne işaretlerseniz getireceğim. Cevap gelmedi. Tabii o bir iş, karşılaştırmak tek tek. Orada hâlâ çok enteresan şeyler çıkabilir. Mesela Tiflis'te basılan bir Menşevik *Yeni Dünya* gazetesi var Türkçe. Ben Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya*'sının başına öyle küçük bir şey koydum. *Tarih ve Toplum*'da yayınladım. Herifler anti-bolşevik ama sosyal demokrat ve Marksist ve Türk...

• *Ve kendi Yeni Dünya'larını çıkartmışlar.*

– Ve kendi *Yeni Dünya*'larını çıkartmışlar. Mesela böyle bir koleksiyon insanın aklına gelmez. Orada da birşeyler çıktı. Daha genişledi... Sonra ben [19]86'da Berlin'e gittim. Hür Berlin Üniversitesi'nde ders verirken Einheitspartei'a [Sozialistische Einheitspartei Deutschlands / (Doğu) Almanya Sosyalist Birlik Partisi], onun kardeş partiler bölümüne müracaat edip "Beni Türk komünist partisiyle temasa sokun" dedim. Bana hiçbir adres vermediler. Neyse, Ahmet Kardam kalktı geldi Berlin sorumlusu olarak. Dedim ki: Ulan bana malzeme verin. Laz İsmail vaktiyle o arşivlerde birşeyler bulup onların fotokopilerini çekmiş, bana onları verdi. Ben de kopyalarını yapıp iade ediyorum. Ama Ahmet Kardam istediğim *efficiency* [etkinlik] ile çalışmıyor. Dedim ki seni şikâyet edeceğim partiye... Et dedi, şikâyet edersen benim prestijim artar! Dedim ki bir şey yazacağım partiye sana teşekkür edeceğim. "Aman ağabey yapma" dedi! Ama oradan bir hayli şey elime geçti. *Eski Sol Üstüne Yeni Bilgiler*, sonra kattığım, eklediğim şeyler falan... Arada başka tuhallikler da oldu. Mesela senin çok iyi bildiğin bu *Amele Birliği* 1923, ona ait birşeyler buldum. Sonunu Mehmet [Alkan] buldu da onun için söylüyorum. Mesela o da ilginç bir epizod. Şakir Rasim diye birisi var, bir Amele

Birliğı kurmaya kalkıyor ama yanlış ata oynuyor. Rauf Bey, Kazım Karabekir kanadına oynuyor ve hiçbir zaman izin alamıyor. Anti-komünist olmasına, rejime sadakatle hizmet etmeye amade bulunmasına rağmen.

Ben yeni bir şey bulduğum zaman çok seviniyorum. Mesela uzun bir müddet bir malzemeyle oynadım. Tarık [Zafer Tunaya] Hoca rahmetli bana “Mesai” başlıklı bir şey verdi. Nedir bu? Tarık Hoca kim olduğunu anlamıyordu. Ama ben literatürü okuya okuya o hale gelmişim ki bir metni okuyunca bunu TKP mi yazmış, İttihatçılar mı yazmış, yoksa başka bir grup mu yazmış falan terimleri kullanışlarından anlıyordum. O Mesai de başlı başına bir iş oldu. İttihatçıların 1920’de alternatif program olarak geliştirdikleri metin değil mi? Böyle şeyler insanı çocuk gibi sevindiriyor ama çok sık olmuyor tabii.

• *Siz çok sayıda eski TKP’liyle, eski komünistle temas ettiniz. Şu aralar çok moda olan sözlü tarih yöntemini kullanmayı düşündünüz mü? Gerçi mutlaka fiilen o bilgilerden de yararlandınız da, bunu daha fornel biçimde yapmayı düşündünüz mü?*

– Sözlü tarihe her zaman şüpheyile baktım. Çünkü mesela bir Şoför İdris vardı zamanında... O kadar çok şey uyduruyordu ki! Ancak anlattığı şeylerde bir maddi hata yakalarsan, bu olamaz diyebiliyorsun. Sözlü tarih ipucu vermekte işe yarar. Bana öyle geliyor ki sözlü tarih ancak sorgulayan, mülakatı yapan kişi ne cevap alacağını bilirse anlamlıdır. Yoksa birine gidip de “Anlat anam” deyince kayboluyorsun. Adamın sana söyleyebileceği şeyleri bile öğrenemiyorsun.

• *Sınayamıyorsun...*

– Sınayamıyorsun, dinlediklerini. Bu konuştuklarımıza uygun hoş bir epizod: İsmail Hüsrev Tökin hakkında konuşmak üzere Vâlâ Nurettin’e gittim. Vâlâ Nurettin kanser, çok hasta. Şevket Süreyya’nın kitabı yeni çıkmış: *Suyu Arayan Adam* ve Vâlâ Nurettin’e şöyle bir ithafiye var: –ben bunu yazdım daha önce– “Suyun bulunması galiba yolun kaybedilmesi pahasına oldu” diye. Şevket Süreyya biz Moskova’da bir halt öğrenmedik o parti mektebinde ama bir şey öğrendik demişti bana: Özeleştiri. Bu kitap sözde onun bir uygulaması. Vâlâ dedi ki: Ben bazen çok ısırap duyuyorum. Morfin falan kâr etmiyor. O zaman İsmail Hüsrev’e telefon ediyorum kalkıyor geliyor. O yogidir. Beni okuyor, üflüyor ağrımı geçiriyor. Vâlâ öyle dindar bir adam değil ama gerçekten işliyor. Ben İsmail Hüsrev’e gitmek istediğim zaman henüz Ticaret Odası genel sek-

reteriydi. Efendim sizinle konuşmak istiyorum, falan diye telefon ettim. Konuyu söyleyince bilmiyorum dedi. Kabul etmedi benimle görüşmeyi. Ben size hatırlatırım, dedim. Hatırlamak istemiyorum efendim, dedi. Yıllar sonra Siyasal'da bir öğrenci *Kadro* çalışacak. İsmail Hüsrev'e gönderdim. Sen demiş, kiminle çalışıyorsun? Mete Tunçay'la. Sen, demiş, hocanı bana gönder. Kalktım gittim. Ve uzun bir konuşma yaptık, not aldım. Daha sonra da Ülkü Özen bizi filme aldı. İki saat bir konuşma. Çok ilginç şeyler anlattı tabii. Otuz üçüncü derecede mason, bir ara bir mistik dergi çıkartmış 1940'larda *Sohbet* mi ne?

- *Kadro kitabında rastladım, bahsediliyor dergiden.*

– Evet. Bayağı enteresan bir adam. Sonra da Korkut'un önsözüyle onun *Kadro*'da çıkan *Türkiye'de Köy İktisadiyatı* kitabını da İletişim'de bastık, çok sevindi ileri yaşında. Ama mesela İsmail Hüsrev'e sorduğum sorulardan aldığım bilgileri kullanabilir miyim? Ancak tahkik ederek kullanabilirim. Partiden nasıl ayrıldınız? Anlattı işte: İstiklal Mahkemesi kurulmuştu, pabuç çok pahalı... ben Vâlâ ile birlikte Vedat Nedim'e gittim, "Biz partiden ayrılıyoruz." dedim. Vedat Nedim gerçekten o zaman genel sekreter mi falan, bütün bunlar tahkik edilmek gerekir çünkü insan farklı kurgulayabiliyor yani istemeden geçmişini...

- *Kendi tarihini yazıyor.*

– Kendi tarihini yazıyor. Sözlü tarih çok sıkı denetim altında işe yarayabilecek bir yöntem. Bana daha çok ipucu sağlamak bakımından anlamlı görünüyor. Yoksa Mihri [Belli] ile de konuştum Mehmet Ali [Aybar] Bey'le de konuştum. Mehmet Ali Bey tabii çok ketumdu. Mesela beni açığa düşürmeye çalıştı. Kendisi domuzuna biliyordu tabii evveliyatını, TİP öncesini, ama onları hiç hesaba katmadan, bizimle başlıyor bu iş havasındaydı. Doğan Avcıoğlu'yla bir hayli yakındık, hatta ben ona İngiltere'ye gittiğim zaman yazılar falan gönderdim *Yön*'e. *At Sırtındaki Adam* diye bir popüler kitap vardı, tefrika ettim özetini, *Yön*'de uzun boylu çıkmıştı o. Bir atasözüyle başlar: "Kaplan'a binen bir daha inemez." Askerlerin siyasete müdahaleleri ile ilgili bir gönderme; binmeye binersin belki ama inemezsin diye...

- *Doktor Hikmet Kıvılcımlı'yla tanıştınız mı?*

– Evet. Hikmet Kıvılcımlı'yla da, Kerim Sadi ile de tanıştım. Doktor Hikmet hayli tuhaf bir adamdı. Şimdi onun yayınlarına falan bakıyorum

...1936'da falan bu desantralizasyon, separat kararı var. Komintern'de diyorlar ki Türk hükümetinin canını sıkıp durmayın, Sovyet dostudur. Siz sadece faşizm yükselirse buna karşı mücadele edin, falan. Dr. Hikmet de "Emperyalizm, geberen kapitalizm" diye bir şey yazıyor tam o sırada. Bunu bilerek mi yapıyor, bilmeyerek mi yapıyor? O kendine mahsus bir adamdı. Bir hayli sefil bir hayat yaşıyordu. Salacak civarında ahşap bir eve gittiğimizi hatırlıyorum. Çok fazla açılmadı bana. Daha çok da merak ettiğim onun Kerim Sadi ile ilişkisiydi. Çünkü 30'larda çok kavga ediyorlar. Kerim Sadi de bir başka nev-i şahsına münhasır zat. O da Moskova'ya gitmiş mesela. Kıvılcımlı hiçbir zaman gitmemiş. Moskova'ya gitmiş ama iade etmişler Kerim Sadi'yi. Bir ara Troçkist diye adı çıkmış. Troçki büyük adamdı diye bir laf yazıyor. Ama sonra Şefik Hüsnü [Değmer] ile birlikte Uluslararası Barış Kongresi'ne gitmiş. Tabii Nâzım çok önemliydi. Nâzım'ın partiden dışlandığını görünce çok etkilendim. Herhalde benim kuşağında ilk öğrenenlerden biri bendim, Nâzım'ın partiden atıldığını. Bulunca atıldığının belgelerini, neye dayanıyor bu muhalefet deyince...

- *Ada kongresi...*

– Evet Pavli o zaman ada, şimdi artık tamamen karaya bitleştirilmiş vaziyette. Pendik'te tersanenin bir parçası. Bunlar orada buluşmuşlar ve Merkez Komitesi'ni şikâyet eden bir yazı göndermişler Moskova'ya. Merkez Komitesi'nden de "Sizin yaptığınız Troçkist polis muhalefeti'dir" diye bir tepki gelmiş. Buna da dayanarak parti bunları ihraç etmiş. Gerçekten Troçkizm var mı, anlamak kolay değil. Çünkü Troçkist lafı o dönemde bir küfür gibi kullanılıyor. Alçak herif diyeceğine Troçkist diyor. Ama ilginç olan tam o sırada Troçki'nin Türkiye'de olması!

- *1929'da mı?*

– Yok 1929'da henüz adada değil, daha sonra adaya gidiyor. Önce burada kalıyor. Bütün bunları keşfetmek çok hoş. Mesela İngiltere'deyken Isaac Deutscher bir konferans vermişti revizyonizm üzerine. Revizyonist olmamak mümkün değildir, Lenin de revizyonistti falan diyordu konferansında. O da Troçkist olarak başlıyor kariyerine. Benim hayatımda gördüğüm en güzel yazıları yazmıştır. Amerikalıların propaganda amacıyla çok kullandıkları bir kitap vardı: *The God That Failed* (Başarısızlığa Uğrayan Tanrı). Bir dönem komünist olup da dönenlerin metinlerini toplamışlar bir kitap olmuş, aralarında André Gide falan da var. Amerikalılar bunu her tarafta yaydılar, komünizmin nasıl aldatıcı bir

şey olduğunu anlatmak için. Deutscher'in bu kitap üzerine yazdığı bir *book review* var: *Heretics into Renegades*, Sapkınlıktan Döneklige diye bir kitap. Harika bir kitap. Anlatıyor ki, zaten bu herifler yanlış sebeplerle komünist olmuşlardı. Bir hareket içinde *heretic* [sapkın, aykırı] olmak çok şerefli bir şeydir ama dönek olmak şerefli değildir. Deutscher gerçekten bir 19. yüzyıl adamı. Marx kuşağından birisini dinliyor gibisin. Ve o diyalektiği nasıl ustaca kullanıyor. Konferansı bitirirken: "Size gıpta ediyorum", gençlere konuşuyor, "çünkü siz benim görmediğim, göremeyeceğim pek çok şeyi göreceksiniz ama size acıyorum aynı zamanda, çünkü sizler benim gördüğüm şeyleri göremediniz. Umudum odur ki sadece şahit olmakla kalmaz bu olaylara, sosyal mücadelelere katılırsınız da" dedi. Çok güzel bir hatipti. Cin gibi bir herif... O zaman Troçki'nin *Harvard*'daki evrak-ı metrukesini bir tek o görmüştü aileden özel izinle. Ben ona mektup yazdım: "Ben sizi tanıyorum, Türk Troçkistleri hakkında bana bilgi verir misiniz?" diye. Enteresan, o da cevap verdi. Abartmayın, ben bütün arşivi baştan sona okumuş değilim ama bildiğim kadarıyla bir Troçkist Türk örgütü yok –çok olmakla birlikte– diye yazdı. *Quatrième Internationale*, Pierre Frank diye birinin adresini verdi bana. Pierre Frank, *Quatrième Internationale* dergisini çıkartıyordu. Büyükada'da kâtipliğini yapmış Troçki'nin. Onunla bir süre mektuplaştık. Ben İngilizce yazıyorum, o Fransızca cevap veriyor. Ben onun Fransızca yazdığını anlayabiliyorum, o benim İngilizce yazdığımı anlayabiliyor ama aynı dilde devam edemiyoruz. Bunlar hoş şeylerdi. Düşünüyorum; bayağı girişken ve cesurmuşum. Üstelik o dönemde böyle adamlarla mektuplaşmak falan bile herhalde riskliydi. MIT dosyalarında *Quatrième Internationale* ile mektuplaştı diye fişler açılabilir.

• Kerim Sadi?

– Kerim Sadi'ye büyük iyilik yaptım. Onun kitaplarını toplayıp İletişim'de bastık. Onun yazdığı birtakım şeyler sonradan daha geniş olarak başka yerlerde çıktı ama bazı şeyler hâlâ ondan öğrenilmek zorunda. Bir özensiz tarafı vardı tabii... akademik teamüle uygun yazmıyor. Bazen dilini değiştiriyor, ıtnak içinde verdiği şeylere bile tekrar bakmak lazım. İlginç insanlar tanıdım.

• Peki sol içindeki anarşizm Hocam... Sizin anarşizme bir sempatiniz var. En azından anarşizmi de sosyalizmin içinde hesaba katmak gerektiğini ilk siz söylediniz. O da 70'lerin akıntıya karşı dikkatlerinizden birisidir.

– Geçen gün de internette bir mesaj gördüm: “Mete Tunçay ancak mahcup bir şekilde sempatisini satırlar arasında, kitabında söylüyor.” diye. Benim anarşist sağduyuyu öven bir cümlem vardı bir dipnotumda herhalde...

• Tarih ve Toplum’daki sunuş yazılarınızdan birinde de yazmıştınız anarşizmin otoriteye dair söyledikleri önemlidir diye...

– Bakunin mesela, Marx’a “Alman” diye hakaret ediyor. Yahudi diye falan değil Alman diye. Kamçılı Alman İmparatorluğu. Bir kitabının adı odur. “Sen onun taraftarısın” diyor. Marx’ı Hegel diyalektikine sığınarak devleti kuvvetlendirmekle onu sonuna yaklaştırmış oluyorsun, olmaz öyle şey diyor. Devlet kuvvetlenirse, daha kuvvetli olur, o kadar basit! Sonra başka bir yerde tabii, Marx için köylülük, tarının her zaman bir “Akhi-leus topuğu”. Köylülüğe hiçbir sempatisi yok, Marx çok ilerlemeci, herhalde onun kadar burjuva kapitalizmini öven insan azdır. Oysa sosyalizm tarihi içinde, kaybettığımız şeyler içinde de birtakım değerler vardı, ağılık düzeninin de bazı değerleri vardı diyen, mesela lonca örgütlenmelerine dayalı bir sosyalizm olsa, diyenler var. Hristiyan sosyalizmi falan... Marx’ın bunlara hiçbir sempatisi yok, köylülüğü de tamamen devre dışı bırakmaya çalışıyor. Bakunin tam tersine köylülüğün devrimci potansiyelinden söz ediyor. Hani o Mao’nun Bakunin’i bilmeden söylediği fikre dayanıyor! Gerçekten de anarşizm, olduğu yerlerde, İsviçre’de, İtalya’da, İspanya’da, Çin’de falan köylülük arasında bir devrimci, başkaldırcı bir hareket niteliği alıyor. Ben erken bir zamanda isyan ile anarşinin farkını fark ettim. Devrimci olmakla isyancı olmak çelişen şeyler. Mesela öğrencilere hep şeyi söyledim: “Unutmayın, Lenin Ortodoks kilisesinde evlendi Krupskaya’yla.” [Aleksandra] Kollontay’ın cinsel özgürlük arayışlarına hiç yüz vermiyor Lenin; çünkü devrimci, isyancı değil. Oysa gençlikte bunlar çok karışabiliyor. İsyancı birtakım duygular devrimcilik sanılıyor. Türkiye’nin daha 60 sonrası sosyalizmin tarihinde benim gördüğüm iki zaaf: Bir tanesi solculuğu anti-emperyalizmle özdeşleştirmek, öteki de gençlik ve öğrencilikle sınırlı kılmak. Çocuk isyan etmek için mi devrimci oluyor? Oysa devrimci olmak için pek çok noktada konvansiyonel tutumları kabul edip hedef küçültmek gerekir diye düşünüyorum.

• Anarşizmle isyankârlığı ayırt ediyorsunuz.

– Kendisini anarşist diye niteleyen insanlar, bakıyorum ki içki, uyuşturucu, hatta ufak tefek gasp, el koyma, hırsızlık gibi şeyleri mübah gö-

rüyör. Böyle olmasa gerek. Sosyalizm eğer günün birinde her türlü baskının, özellikle devlet baskısının da kalkmasına varmayacaksa uğrunda mücadele etmeye değmez diye inanıyorum... Marx'ın da öngördüğü o ya: Komünist aşamada devlet de ortadan kalkacak sınıfsız toplumla birlikte. Böyle bir vizyon olmazsa sosyalizm bir devlet kapitalizmine, Rusya'da ve başka yerlerde örnekleri yaşanan rejimlere dönüşür. Anarşist ideal günün birinde gerçekleşmeyecekse, sosyalizm uğrunda mücadele etmeye değmeyebilir. Şunu söylemek istiyorum: İki tür tarihçi var; işin esnaflığını yapan, bir kunduracı gibi monografik çalışma yapan, bir de başkalarının yazdıkları yazıları okuyup bunları anlamlandırmaya çalışan. Mesela Perry Anderson monografik bir çalışma hayatında hiç yapmamış, zaten pek akademik *background'u* da yok. Bizde de Halil Berktaş öyle sayılabilir. Ama çok bilgili, bu malzeme üzerine makro yorumlar kurmaya çalışan insanlar. Bir de hem monografik çalışma yapan hem de dönüp, "Ulan ne yapıyorum?" diyen insanlar var. Bir dereceye kadar Eric Hobsbawm, daha çok mesela Marc Bloch. Braudel böyle... Tabii ben kendimi asla böyle isimlerin yanında düşünmüyorum ama şunu görüyorum ki nihai tarih diye bir şey yok. Bir insan bir konuyu çalışsın, onu tüketsin artık bundan sonra sonsuza kadar bir daha kimsenin ona bakmasına ihtiyaç olmasın – böyle bir şey tarihçilikte söz konusu değil. Zaten her şeyin tarihini yapmak mümkün değil. Milyon kişi çalışsa yine de her şeyin tarihini yapmak mümkün değil. Gerekli de değil. Tarihçilik demek ki bir bakış açısı ve sürekli eleştirel duyguyu ayakta tutmayı gerektiren bir etkinlik. Mesela tarihçilikte benim de küçük bir katkım Heyeti Mahsusalar konusundadır. Cemil [Koçak] sonradan koca bir kitap yaptı, bana ithaf etme nezaketini gösterdi. Bu gerçekten, "Ben ne yaptım Türkiye tarihçiliğinde?" dendiğinde onur duyabileceğim bir şey. Çünkü Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte bir tasfiye olduğunu hiç kimse bilmiyordu. Herhalde bilen insanlar vardı ama akademik yazına bu hiçbir zaman geçmemişti. Adımlarını da göstermişimdir, ben böyle bir şeyin varlığını hissettim. İstanbul'da kalıp da Milli Mücadeleye katılmayan askerler, subaylar... Askeri Heyeti Mahsusalarda bürokrasiden davet olup da gitmeyenler, mülki heyeti mahsusalardan tasfiye edilmişler. Yıllarca devam eden bir macera. Bununla ilgili ilk ben yazdım diyebilirim. Hiç şüphesiz o dönemlerde yaşamış insanlar bunları biliyorlardı ama hiç kimse böyle bir genel çerçeve içinde bakmamıştı.

Oralarda çok hain şeyler de yapılmış. Osmanlı döneminde emekli olan adamın emeklilik maaşı kesiliyor... Ama uzun dönemde bu iş hal-

ledilmiş. İftihar ettiğim için kitapta da yer verdiğim bir başka nokta: Kanuni Esasi'nin son tadilleri ile ilgili, insanlar hep birbirlerinden kop-ya çekmişler. Mesela uzun müddet, İngiliz Muhipleri Cemiyeti *unique* [biricik] bir şeydir, Fransız Muhipleri Cemiyeti olmamıştır diye konuşanlar vardı, Sina [Akşin] gibi. Günün birinde çıktı, bir Fransız Muhipleri Cemiyeti de varmış meğer. Yani “bir şey yoktur” demek çok riskli bir şey...

- *Bir basit misalle...*

– Çoküveriyor. Tabii burada marifet onu görmeye hazır olmakta, öyle bir duyarlılık olmasında. İngiliz iç savaşı sırasında Cromwell'in ordusunda tartışmalar vardır. Çünkü o zaman İngiltere'de bir çeşit komünizm fikri de var. *Leveller*'lar [Düzleyiciler] denen bir grup var. Askerler arasında da bu bir hayli yaygın. Orada bir tartışmada bir subay diyor ki: Yalvarırım yanılmış olabileceğinizi düşünün. İngilizce'si çok güzel onun. İnsan her attığı adımda yanılmış olabileceğini, başka bir boyut olabileceğini, hesaba katmalı tarih yaparken. Yoksa birtakım bilgileri alt alta dizip bundan bir yere varmak hep mümkün. Ama tabii her türlü çalışmada bir aykırılık yakalamak önemli. Yani ezberlediğimiz şablona aykırı bir şey görürsek orada ckmek var demektir. Oradan bir yenilik çıkabilir. Yoksa o bir çeşit iç üremeye kendini tekrarlar gider.

- *Sizin derste de söylediğiniz bir şey var, en çok doğru bildiğinizden kuşulanarak başlayın işe diye...*

– Kendimle dalga geçtiğim örnekleri yayınlamıştım. Ben eski harfleri yeni okurken “hür talak” okumuşum bir şeyi. Hani bunlar komünist olduğuna göre boşanma özgürlüğünü savunuyorlar diye, hortlakmış meğer o! Dolayısıyla emin olduğun şeyden şüphe etmen lazım. Ben bunu biliyorum demekle bir yere varamazsın. İnsan niye tarih öğrenir? Bu herhalde jimnastik gibi bir şey, yaşadığımız dönem için... Bugün Tayyip Erdoğan konusunda fazlasıyla duygu yüklüyük, pozitif-negatif duygu yüklüyük. Bir türlü serinkanlı bir değerlendirme yapamayız. Ama Tanzimat Paşaları, Âli Paşa konusunda böyle bir yükümüz daha azdır. Dolayısıyla tarihte bir egzersiz yapabiliriz, daha eleştirel bakma, objektif olma egzersizi yapabiliriz. Eğer bu marifeti çok geliştirirsek kendi yaşadığımız günlere de böyle bakma şansımız olabilir. Ama eğer bir ideolojiyi belleyip sırf onu doğrulayacak örnekler üzerine gidersen hiçbir yenilik olamaz.

• *Bir anlamda bizim kuşağın büyüdüğü Tarih ve Toplum dergisini çıkarma fikri nereden çıktı?*

– 1983 yılının Şubat'ında, galiba 8 Şubat'ta "1402'lik" oldum. Daha önce araştırma görevlisi, yardımcı doçent falan konumunda olan insanların sözleşmelerini uzatmayarak tasfiye ettiler. Biz o zaman "istifa edelim" diye konuşmuştuk. Ben o zaman ona muhalefet ettim. Hayır, dedim, bizi atmak isteyen insanların işini kolaylaştırmanın manası yok. Ellerini kana bulasınlar, bizi atsınlar. Nitekim bir süre sonra da o yazı geldi. Benim bakımından hayırlı olan tarafı, sekiz, on ay içinde Murat Belge'nin yönetimindeki İletişim Yayınları ile bir ilişki kurup, bir aylık tarih dergisi çıkarmaya başlanması oldu.

• *Öneri sizden mi geldi?*

– *Tarih ve Toplum, History and Society* diye Batı'da da yeni başlamış radikal, sol-liberal bir yayın organı vardı. Ben o zaman ne kadar farkındaydım bilmiyorum ama dünyada tarih anlayışında, *historiography* anlayışında bir kayma çoktan başlamıştı. Tam o sıralarda biz Tarih Vakfı'nı da kurarken, *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı* adını tercih ettik. Klasik siyasi tarihten kaçma fikri, daha geniş bir tarih anlayışı. Giderek sosyal tarih ve iktisat tarihinin de *dépassé* olduğu [aşıldığı] söylenebilir. Bugün artık bir total tarihten bahsediliyor. Özellikle de kültür tarihi... Bununla çok kafam meşgul çünkü bu yaz Peter Burke'nin *Kültür Tarihi Nedir?* diye bir küçük kitabını tercüme ettim. Eskiden kültür tarihi deyince yüksek kültür kastediliyordu. Büyük kamu binaları, mimarlık eserleri, tablolar, klasik müzik falan, yüksek kültür kastediliyordu. Oysa yeni kültür tarihinde yüksek kültür hemen hemen dışlanıyor. Bundan kimsenin söz ettiği yok, tabii bunun politik bir tarafı da var. Demokrasinin ve sıradan halkın önem kazanması demek bu. Artık insanlar "ulan padişah ne yiyormuş" değil, bilmem neredeki köylü, bilmem neredeki işçi ne yiyormuş, nasıl yaşıyormuş merak etmeye başladılar. Gastronomi tarihi belki daha eskiden vardı ama dediğim gibi yüksek kültür tarihi içindeydi. Sıradan insanın ne yaptığı, ne ettiği, ne yediği, ne içtiği, ne düşündüğü merak konusu değildi. Bu, 70'lerden 80'lerden bu yana müthiş değişti, belki sona bile erdi eski kültür tarihi denen şey. Öyle en akla gelmedik konularda monografiler yazılmış. Her şeyin tarihi var. Düşünce tarihinde bile; mesela matbaa tarihi... Neler çıkmış? Neler okunuyor? Dipnotunun tarihi falan gibi noktalara gidilmiş. Daha tuhaf şeyler de var... Penisin tarihi, cinselliğin tarihi, tuvaletin ta-

rihi, her şey böyle gelişmiş vaziyette. Benim tabii *Tarih ve Toplum*'u çıkartırken böyle bir bilincim yoktu. Ama dergi olunca ister istemez sadece böyle büyük adamların karıştıkları büyük olaylar değil, daha sıradan şeyler de işin içine girdi. Edebiyat tarihinde olsun... daha *curiosité* [merakilik, ilginçlikler] denebilecek şeyler...

• Tarih ve Toplum'un ilk sayılarında *Portakalın Tarihi* vardı galiba...

– O rahmetli hocam Vedat Örs'ün bir yazısıydı, Aydın Uğur'un karısı Canan Uğur tercüme etti. Bu Vedat Bey çok enteresan bir adamdı. Bir dil bilgini. Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın iki deli oğlu var: Biri Salih Zeki Örs, biri Vedat Zeki Örs. Zeki, işte o Zeki Paşa'nın Zeki'si. Salih Zeki Örs, diplomat. Çok öne çıkmamış. Bu kardeşler kavgalı, birbirleriyle konuşmuyorlardı. Vedat Bey 1920'lerin başında İsviçre'de klasik diller, Yunanca, Latince doktorası yapmış, Türkiye'ye gelmiş. Çok çok bilgili bir insandı. *Poliglott* demeye, çok dilli demeye layık bir adamdı. Bütün Avrupa dillerini biliyordu. Mesela yabancı sefaretlerden Brezilya'ya tayini çıkanlar ondan Brezilya şivesiyle Portekizce dersi alıyorlardı! Rusça biliyordu. Yunanca, Latince'nin üzerine bütün Avrupa dilleri... Mesela Webster'ın yeni edisyonu çıktığı zaman bir mektup göndermişti, yanlış var, şu yanlışları düzeltin diye. Ömrünün sonlarında Japonca öğrendi ve hizmetçisine Japonca öğretmiş pratik yapabilmek için. İkisi Japonca konuşuyorlarmış. Çok ilginç bir adamdı. Benim Mülkiye'deki öğrenciliğim sırasında idollerimden biriydi. Bir gün, Vedat Bey dedim, denizde bazı geceler bir şey parlıyor, yakamoz diyorlar bu nedir, diye sordum. Ayak üzeri bana bir saat nutuk çekti. Bu nutuk bir makaleye dönüştürülse başlığı şöyle olabilirdi: "Gökteki Ayın Safahatının Yeryüzündeki Canlıların Cinsel Yaşamına Etkileri Üzerine Teorilerin Tarihi". Ta eski Yunan'dan tutturup gelmişti: Denizdeki tek hücreli bir yaratık –bitki mi hayvan mı olduğu tartışmalı–, herhalde planktonun bir türü, belli günlerde o ışığı salıyor. Ama buradan tutturup, kadınların âdet görmesi, memeli hayvanlardaki ay hali, buna dair neler düşünülmüş, sonradan bunlar nasıl değişmiş falan, onlara kadar anlattı. Siyasal'da da İngilizce dersleri veriyordu, ileri kur. Ama Vedat Bey sıradan insanların anlayışından uzaktı. Çocuklar sululuk olsun diye ayıp laflar sorarlardı, o büyük bir ciddiyetle onların etimolojisi hakkında bildiklerini falan da anlatır. Sınıf kıkırdar, güler müler... Vedat Bey ayırmazdı, bu ayıp sözcüktür diye. Ondan gerçekten çok etkilendim. Sonradan Nusret Hızır anlattı... Vedat Bey'de bir tüberküloz fobisi varmış. Yaz kış paltoyla ge-

zerdi. Kimsenin elini sıkmazdı. Pek konuşmayı da sevmezdi akademik bir şey sorulmadıkça. Pek eser bırakmadı ama *Inönü Ansiklopedisi* diye başlayıp isim değiştirerek devam eden bir ansiklopedi var ya... Ben doçent olduktan sonra bir ara bir Platon, Eflatun dersi verdim ve o zaman açtım bakım *Britannica*'ya, başka ansiklopedilere falan... *Türk Ansiklopedisi*'ndeki Eflatun maddeleri hepsinden daha iyi ve doğrudan Yunan-caya dayanarak yazılmıştı. İmzasız maddeler, Vedat Bey'in yazmış olabileceği geldi aklıma, ona sordum, ıkına sıkıla "Evet" dedi. Başka hiçbir ansiklopedide o kadar ayrıntılı ve o kadar doğrudan bilgi bulmak mümkün değildir. Her neyse, *Tarih ve Toplum*'dan bahsediyordum. O sırada Vedat Bey'in bir Fransızca yazısı aklıma geldi. Portakalın meyve olarak ve dilsel olarak Batı'ya nasıl geldiğine dair. Araplar, Yunanlılar, Türkler, Bulgarlar falan portakal diyor; Portekizliler getirdiği için. Zaten portakal, Portekizli demek. Narenciye lafı Arapça'da Narank, ateş renkli meyveden geliyor. İspanya üzerinden maranj, oranj oluyor. Ama vahşi Almanlar onu ayıramadıkları için ona *Apfelsine*, yani Çin elması diyorlar! Bütün bu hikâye de 16. yüzyıl dolaylarında cereyan ediyor. Mesela Fatih Sultan Mehmet'in bir portakal yemiş olması mümkün değil. Çok hoşuma gitmişti bu yazı. Böyle şeyler yayınladık. Sonra mesela bir gün bir Fransız kızı geldi bana derginin editörlüğünü yaparken, dedi ki, ben mutfak tarihi çalışıyorum. Yayınladık da bir yazısını. Ermenilerin *anuşabur*, Rumların *koniva*, Türklerin, Müslümanların aşure dediği tatlının gerisindeki anlayışı ele alıyor. Bütün bunları anlattıktan başka diyor ki, Rumların kafasında su, rutubet ölüm demektir. Dirilik kurutmaya dayanıyor, onun için onlar haşlanmış buğdayı kavurup üzerine toz şekeri falan serpip o *koniva*yı yapıyorlar. Ermenilerin ve Türklerin, diğer Müslümanların inanışında ise tam tersine hayat suyla ilgili, onun için bunu ıslatıyorlar. Mesela mutfaka böyle bir yaklaşım olabileceği, aklıma gelmezdi. Bu tür şeyler de yayınladık.

• Geçmiş kuşağın temsilcisi önemli insanların, sol yayıncılığın veya akademik tarihçiliğin dışında kalmış yazarların çalışmalarını tanıtma işlevi de oldu *Tarih ve Toplum*'ün.

– İletişim bir sol yayınevi olmakla birlikte dedik ki biz öncelikle kaliteye bakacağız. Çünkü o vakte kadar tarih dergiciliği hep mefahir üstüne yürümüş: İşte sultan palamut devrinde bilmem şuraları aldık buraları aldık falan... Bundan farklı bir yaklaşım, metinlere daha eleştirel bakmak... Mesela ben Orhan Şaik Bey'i [Gökyay] çok eskiden tanıyorum,

dürüst bir insan olduğunu biliyorum. 1952 yılında ben izci olarak İngiltere'ye gittim küçük bir grupla, Orhan Şaik Bey Londra'da talebe müfettişiydi. Hatta benim izci kılığım la Orhan Şaik Bey'le bir fotoğrafımız bile var. Aradan otuz yıl geçmiş, ben Orhan Şaik Bey'e *Tarih ve Toplum* için yazı istemek için gittiğimde, hocam dedim, ben sizi biliyorum ama sizin beni hatırlamanız mümkün değil. Şöyle bir baktı, 1952 Londra dedi. Sakallı, kazık kadar adam olmuşum, benim o kısa pantolonlu halimi hatırladı! Orhan Şaik Bey bir hayli şoven bir insandı ama dürüst ve titizdi. Doksanını biraz geçtikten sonra vefat etti. Son zamanlarında, seksenli yaşlarındaydı, her ay onu ziyaret ediyordum, konuşuyorduk. İlk galiba "Şeyh Bedrettin'in, babası İsrail kadı mıdır, gazi midir?" üzerine bir tartışmayla başladı o sırada dergiye katkıları. Sonra kendi hayatından pek çok şey anlattı ama onlar pek dergiye yansımadi. Çünkü Orhan Şaik Bey, Pertev Naili'yle, Nihal Atsız'la falan aynı çevrenin üyesi olmuş... Onun da başına çok şeyler gelmiş...

- *Turancılık davasında...*

– Turancılık davasında ve eskiden solda olan arkadaşları bunu görmezlikten gelmişler falan... Müthiş kırılmış buna. Dediğim gibi milliyetçi, şoven tarafı vardı ama bunu yaptığı işlere hiç karıştırmazdı. Ben o zamana kadar itiraf ederim ki *Dedem Korkut* çalışmasını ve bir de *Kâbusname*, Mercimek Ahmet çevirisini günümüz diline uyarlayışını biliyordum. Onun edebiyat tarihinde ne kadar geniş bir gücü olduğunu gördüm. Tabii çok da huysuz bir adamdı, kimseyi de beğenmezdi. Sonra *Destursuz Bağa Girenler* diye bir kitap yazdı. Orada bir tek kişiye destur var, sen bağa gir diye isim veriyor. Sonradan onu da eleştirdi. Mutlaka herkeste bir açık bulurdu. Çok sert yazıları vardı: "Kim etti sana bu kârı teklif?" diye, senin ne haddine böyle bir şeyi yapmaya kalkıyorsun diye, piyasadaki namlı edebiyat tarihçilerine müthiş hücumlar yaptı. Aslında düşünüyorum da bu epizod olmasaydı, yani ben üniversiteden atılmasaydım, orada Batı siyasal düşüncüsü üzerine birşeyler yapmaya çalışıyorum. Ama şunu da fark etmişim: Biz siyasal düşünceler tarihi diye Batı'dan aldığımız bir birikimi aktarıyoruz ama Türk-İslâm düşüncesi bunun neresinde? Şunu da gördüm: Batı, sadece İslâmiyet ve Türk dünyasına değil mesela Bizans'a da son derece soğuk, dolayısıyla biraz Bizans'ı merak ettim. Çünkü bizim açımızdan Bizans'ın etkisi herhalde doğrudan doğruya Batı'dan gelen fikirlerden daha fazla olmak gerekir. Bir iki çeviri yaptım... Sonra *Kutadgu Bilig*'den ne çıkar, *Divan-ı Lugat-ı*

Türk'ten ne çıkar, ona bakmaya çalıştım. Bu arada başka bir vesileyle tanıştığım Şinasi Tekin'den de çok yararlandım. O da birtakım tartışmalı etimolojik konularda "İştikakçının Köşesi" diye bir dizi yazdı. Türkçeye ve Türklüğe dair kendim de öğrenmek istiyordum. Mesela Şinasi'den onun uzmanı olduğu Eski Türk Diliyle ilgili öğrendiğim bir şey: O dil çok kısa, iki harfli üç harfli sözcüklerden oluşmuş ama eğilim, uzamasına doğru. Mesela mutlu sıfatı kullanılıyor ama mutlar dilemiyorsun mutluluklar diliyorsun. Sıfatı yeniden isim yapmak için mutluluk haline getiriyorsun, oysa isim hali zaten var. Türkçede böyle bir uzama eğilimi var. Bir ara Siyasal'da ilk yıllarımda Öztürkçeye merak sarmıştım. Şinasi'den ay, su, han gibi birtakım bana çok Türkçe gelen sözcüklerin bile Çince'den ödünç alınmış olduğunu öğrenince bütün hayallerim yıkıldı! İnanamadım. İnsan artık suya da bir isim söylemez de başkasından mı alır diye. Kafamdaki kalıplar yıkıldı. Biraz da metodoloji konusunda dolaylı olarak düşündüm, anarşik bir bilgi teorisinde karar kıldım. Dünyada hangi konuda olursa olsun keşfedilecek bir kural, kanun falan yok, çünkü şeylerin keşfedilecek anlamları yok. Biz bir anlam atfediyoruz; eğer bu anlam, koyduğumuz kurallar işimize yarıyorsa devam ediyoruz. İşin doğrusu denebilecek şeyler yok, anlamlar atfediliyor. Bunun devam edip etmemesi esas itibariyle ekonomik bir mesele. İşimize yarıyorsa devam ediyoruz, işimize yaramaz hale gelirse bırakıyoruz. Karl Popper'in yahut Thomas Kuhn'un çok mükemmel şekilde teorileştirdiği anlayışa da bir hayli yakın. Bunları ben üretmedim ama onlardan da etkilenererek yavaş yavaş kafama oturdu. Tabii biz *Tarih ve Toplum*'u çıkartırken hep bir resmi tarih hikâyesi vardı. Ama bu resmi tarihi eleştirenlerin çoğunun yanlış düşündüğünü, çünkü onların kafasında da o resmi tarihe alternatif başka bir 'doğru tarih' olduğunu fark ettim. Doğrusu o değil bu diyerek bir karşı resmi tarih kuruyorlardı. Oysa tarihte yapılması gereken şey her türlü versiyonu bir eleştiri süzgecinden geçirmek. Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik'in de birçok yazıları çıktı. Sonradan kitabını da İletişim bastı.

Ama bir noktada büyük bir hayal kırıklığımız oldu. Özellikle orta öğrenim yani lise tarih öğretmenlerinin üzerinde etkili olmayı umuyorduk. Onların ilgisini çekemedik. Çok küçük bir oran dışında ilgisini çekemedik. Rahmetli Nurullah Ataç edebiyat öğretmenlerine edebiyat memuru diyordu. Tarih öğretmenlerinin de büyük bir kısmı tarih memuru.

• *Çok mu iyimserdiniz acaba? Sizin öğrenci olduğunuz dönemdeki tarih öğretmenleriyle, derginin çıktığı dönemdeki tarih öğretmenlerini mi karşıtıldınız? Darbe dönemi sonrası eğitim sistemindeki öğretmenlerden söz ediyoruz. Hiç eleştirellige sıcak bakmayacak...*

– Bu konudaki ümitlerimizin, hayallerimizin bir temel gerekçesi vardı. Üniversite düzeyinde çok az kişi tarih okuyor. Büyük çoğunluğun tarih hakkındaki bilgisi ilk ve ortaöğretimde öğrendikleriyle sınırlı kalıyor. Dolayısıyla akademik tarihçiliğe erişsek bile büyük çoğunluk yine kalıplanmış, resmi tarih diye aşağılanan müfredatla yetişip orada kalacak. Onun için bence asıl problem hâlâ devam ediyor. Tarih konusunda asıl ilk ve ortaöğretimde bir değişim lazım. Çocuklara birtakım sayıları, 1453, 29 Mayıs'ı ezberletmek, Fatih'in ardılı sofu Beyazıt'tır, Cem Sultan da onun oğludur falan gibi şeyler ezberletip orada bırakmak tarihi öldürüyor.

• *Bunu Tarih ve Toplum'la yapma şansı pek bulamadınız ama sanırım Tarih Vakfı, tarih eğitimi konusunda daha ilgili. Bu çeşit girişimleri projelendiriyor.*

– Projelendirdi ama dediğim gibi yine de bu işin içindeki insanlar tarih öğretmenleri kitlesinin küçük bir fraksiyonundan ibaret. Tabii Tarih Vakfı bu projeleri ancak dış destekle falan yapabildi. Tarih Vakfı'ndan da kısaca söz etmek gerekirse; bu işin asıl motoru Orhan Silier'dir. Orhan Silier, TİP içinde yönetici durumundaydı, 12 Eylül'den sonra yurtdışına kaçıp Almanya'da ve Hollanda'da çalıştı. Hollanda'da Sosyal Tarih Enstitüsünde bir Türkiye bölümü kurulmasına önayak oldu ve Türkiye'de muhafaza edilmeyen belgelerin hiç olmazsa orada ile-riki kuşaklara sağ salım bırakılması için çalıştı. Çünkü sahiden 12 Eylül'de hatırlarsanız arşivlerin yok edilmesine veya izinin kaybedilmesine dair birçok olay işitildi. Mesela hâlâ bir efsane: Halk Partisi arşivi ne oldu? Amerika'ya mı gitti, SEKA'ya mı gitti? Yoksa hiçbir zaman varolmamış mıydı böyle bir arşiv? Ben de özellikle *Tek Parti* kitabını yazarken, Altan Öymen'le falan konuştum. Doğrusu şüphelerim var. Cumhuriyet Arşivine intikal etmiş olan malzemeden birşeyler ümit edebiliriz. Çünkü Halk Partisi arşivinin asıl önemli bölümü, 1950 öncesi Tek Parti olarak ülkede hüküm sürdüğü dönem. Demokratlar bir kanun çıkardılar ya Halk Partisi'nin yoluyla edinilmiş mallarına el konulmasıyla ilgili... O sırada Halk Partisi'nin arşivi niteliğindeki birtakım çuvallar dolusu kâğıdı da almışlar. Son yıllarda bunlar Cumhuriyet arşivine gitti.

Ama tasnif galiba yavaş devam ediyor. Ne kadar güvenli olduğu da belli değil çünkü daha envanter kaydı yapılmadan oradan birtakım insanların birşeyleri alıp götürdüğü söyleniyor.

- *Cemil Koçak bu malzemeden yararlanmaya çalışıyor.*

– Cemil yararlanıyor ama o da envantere geçmiş şeylerden yararlanıyor. Başka çalışanlar var, İzmir'deki çocuklar falan da bakıyorlar. Mesele çok ilginç bir şey: Grup zabıtları hikâyesi. Ben onu yazdım, çok yerde anlattım da... Meclis genel kurulu, İngilizce tabiriyle *rubber-stamping body*, yani önüne gelen şeyi onaylayıp geçiriyor. Meclis genel kurulunda çok az tartışma oluyor. Ama işleri bilenler diyorlar ki, kanun teklifleri genel kurula inmeden önce Meclis kurulunda adamakıllı tartışılıyor ama bir kere grup kararı olunca artık genel kurulda kimse kâlık da bir şey söylemiyor. 1946-1950 dönemine gelinceye kadar böyle... Dolayısıyla grup zabıtlarına gitmek lazım. Başlangıçta grup zabıtları Büyük Millet Meclisi genel kurulu zabıtlarıyla aynı formatta basılıyor-muş. Sonradan herhalde basılmaktan vazgeçilmiş ki biz sekiz on zabıttan ötesine erişemedik. Ama basılmasa bile bunlar mutlaka zabıt tutuluyordu. Daktilo yahut en azından stenografik kayıt olarak bunlar hâlâ çıkabilir bir yerden... Çıkarsa da bu Cumhuriyet Arşivinden çıkar diye ümitle bekliyoruz.

- *60'larda sizin tarihe yöneldiğiniz bir dönem var. O dönemin önemli özelliklerinden biri solun kendi tarihine yönelmesi, ikincisi solun genel anlamda tarihe yönelmesi. Bu 70'lerde biraz yavaşladı ama 80'lerden itibaren yeniden bir ivme kazandı. Dolayısıyla 60'ları, 70'leri, 80'leri, 90'ları Türkiye'de tarihçilik açısından, tarihe bakış açısından değerlendirdiğinizde ne söylersiniz? Bir cümlenizi tekrarlayarak acayım konuyu: Her kuşakta tarih yeniden yazılıyor diyorsunuz, bu çok önemli. Belki bu anarşist bilgi kuramı dediğiniz de biraz bununla ilgili.*

– Aklıma hemen Herakleitos'un sözü geliyor: Aynı nehre iki kere giremezsiniz, çünkü nehir değişmiştir, bir de giren siz aynı siz değilsiniz bir önceki girişinizle. Özellikle bu ikinci kısmı önemli. Her kuşakta malzemeye yeniden gitmek lazım; nihai tarih diye bir şey herhangi bir kuşak için söz konusu değil. *Tarih ve Toplum*'u çıkartmaya başladığımız dönemde henüz tarihçilik Türkiye'de milliyetçi, muhafazakâr insanların tekelindeydi ve onlar da biz eskiden çok büyüktük, patates gibi en değerli kısmımız toprağın altında, gibisinden havâî şeyler anlatıyor-

lardı. Hayır, bu tarih herkese lazımdır, sağcılara olduğu kadar solculara da lazımdır ama verilere doğru bakmak gerekir. Yavaş yavaş bu anlayış oturdu. Solun kendi tarihine bakması ise bundan biraz farklı. Çünkü sol kendi tarihine ta Mustafa Suphi'den Deniz Gezmiş'e kadar fikirleri uğruna can veren devrim şehitleri edebiyatıyla hep bir kahramanlık hikâyesi olarak bakma ve hiç öyle eleştirel yaklaşımlardan hazzetme eğilimindeydi.

- *Mağduriyetleri öne çıkarmak...*

– Mağduriyetler, fedakârlıklar... Tabii çok farklı insanlar da var. Mesela Kemal Tahir asıl direnenler bu şehir çocukları falandır, sizin o yücelttiğiniz adamlar iki tokat yiyince çözülürler falan diye aykırı şeyler söylüyordu. Tabii Kemal Tahir tarihçiliğin oluşmasında, tarihçiliğin mahiyet değiştirmesinde çok önemli oldu. Düşünen bir insandı ve paradokslarla düşünen bir insandı, hep aykırıların peşine gidiyordu ama abartınca yanılmışım deyip fikir değiştirebiliyordu. Ama onun başlattığı akım o kadar etkili oldu ki, Bülent Ecevit'ten edebiyatçılara, sinemacılara pek çok insan onun birçoğu fantezi niteliğinde olan fikirlerini son hakikat olarak benimsediler. Böyle bir hava ortaya çıktı. Benim o ünlü Kemal Tahir'in son gecesi hikâyesi vardır. Orada da tartışma tarih açısından önemliydi: *Kurt Kanunu* kitabıyla ilgili. Ben Kemal Tahir'e dedim ki, siz bir Kara Kemal çiziyorsunuz, bunu çizdiğiniz kitabınız otuz bin satmış durumda, daha ilerde de satacak, ben Kara Kemal bu değildi şuydu diye bir kitap yazsam beş yüz tane ya okunur ya okunmaz. Dolayısıyla tarihi roman yazmanın büyük bir sorumluluğu var ve siz bu sorumluluğu kötüye kullanmış durumdasınız falan demiştim. Bu, hâlâ geçerli olduğunu düşündüğüm bir argüman. Daha önce de Nizamettin Nazif, *Kara Davud* diye bir şey yazmıştı, 1920'lerin ikinci yarısında. Bir kısmı eski harfli bir kısmı Latin harfli... Orada Fatih'e tokat atıyor yanındaki sergerdelerden biri. Tamam bu yapılabilir, tabii Fatih'e tokat atan adamın sağ kalması biraz meşkül ama... Hiç değilse somut, tarihsel bir figür değil o sergerde. Bizim Kara Kemal ise bilinen biri, özellikle örgütçü biri. Birçok milli şirketler kurmuş, hamalları örgütlemiş. İttihat Terakki'yi okuyunca, onların çeşitli meslek kuruluşlarını kontrol etme politikalarının cumhuriyette hâlâ devam ettiğini görüyorsunuz. Bir takım kayırlamak istenen insanlar yukarıdan aşağı kurulmuş olan müesseselerin, diyelim Liman Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti Sendikası'nın yönetim kuruluna sokuluyor. O fukara işçilerden kesilen paralar-

la bayağı iyi maaşlar alıyorlar. Benim niyetim hep solu çalışmaktı ama daha siyasal düşünceler tarihini çalışırken farkına varmışım ki düşünce tarihiyle olaylar tarihini ayırmak mümkün değil. Daha doğrusu olaylar tarihine hâkim olmadan düşünce tarihini doğru değerlendiremezsin. Değil mi, Hobbes'u, Locke'u anlatırken 17. yüzyılda İngiltere'de olup bitenleri, kralın kafasının kesilmesini, falan bileceksin. Benim de dedim solun düşünce tarihini yapmak ama olaylar tarihini bilmeden bunu yapmak mümkün değil. Mesela en enteresan bulduğum konulardan biri, öğrenmeye başlayınca, Cumhuriyetin ilanı günlerindeki, İstanbul'daki Marksist çevre; Şefik Hüsnü'ler, Sadrettin Celâl'ler falan, onların akıl yürütmeleri. Bir kere şunun farkına vardım ki: Bu adamlar milliyetçi ve devletçi. Bu tabii Türk solu için her zaman bir bela oluyor çünkü hiçbir zaman hükümete tam karşı çıkamıyorlar. Kendileri de gelseler yapacakları şeylerin birçoğunu Kemalist iktidar yapıyor. Ama gerçekten ne olduğunu anlamak için o dönemin tarihini bilmeye ihtiyaç var. Baktım ki erken dönem cumhuriyet tarihi hakkında söylenen şeyler çok basmakalıp ve hep Atatürk'ü öne çıkartarak, biz dağda geziyorduk o bizi indirdi, sakalımızı kesti, adam etti falan havasının dışına çıkamıyor. Şeyh Sa'it İsyani, Takrir-i Sükun Kanunu ile ilgili çalışmaları ben solun içinde cereyan ettiği ortamı öğrenmek için yaptım. Ama sol çalışmamda da bir çıkmaz noktaya gelmişim çünkü özellikle 1925'ten sonra sol tamamen yeraltı. Yeraltı basını, gizli yahut yurtdışında basılıp sokulan bildiriler falan da çok sınırlı, arşivlere erişmek mümkün değil. Onun için ortamı öğrendim ama o ortam içinde neler yapıldığını bir türlü bulamadım. Daha önce konuştuğumuz gibi, Sovyetler'in çökmesi ve arşivlerin açılmasına gelinceye kadar. Sovyet arşivciliği müthiş bir şey, ama yine daha önce konuştuk ya, Türkiye'ye verilen sadece Türkiye partisinin dosyaları. Oysa mesela Komintern'in doğu bölümü sekreteryasının dosyalarında Türkiye ile ilgili şeyler olabilir. En düşünülmelik yerlerden Türkiye ile ilgili şeyler çıkabilir. Ne bileyim mesela Kızıl Ordu arşivinde... Komintern'in MOPR diye bir kızıl yardım teşkilatı var. Krestintern denen bir köylü enternasyonalisi var, bu gibi yerlerde, birçok şey çıkabilir ileriki yıllarda. Ama mevcut malzemeden de bir fikir ediniliyor. Benim bir şanssızlığım aynı konuyu çalışmak isteyen insanların olmaması. Oysa bu işler bir takım oyunu halinde yapılabilse... İlk defa bu Halk İştirakiyun konusunda, TUSTAV'dan Erden Akbulut'la birlikte çalışabildik. Böyle bir ekip olsa ve Rusya ile daha fazla ilişkimiz olabilse... 2006'nın Şubat'ında Erden'le Moskova'ya gittik ve birtakım yoklamalarda bulun-

duk. Rusya Dışişleri Bakanlığında Türkiye'deki sefaretlerin ve konsoloslukların merkezle yazışmalarını görmek istedik. Hık mık dediler. Arkası getirilebilse sadece dar manada Türk solunun tarihi değil Türk-Rus ilişkileri konusunda da ufuk açıcı bilgilere ulaşabiliriz. İnsanların ne görmeye hazır oldukları kendi bilgileriyle sınırlı. Mesela Milli Mücadele sırasında Ankara'ya Rus yardımı konusunda Ali Fuat Cebesoy'u okursan, bu hep Stalin'in yürüttüğü bir iş. Ben sonradan niçin Stalin'in bu işi yaptığını keşfedince çok şaşırdım. Ali Fuat Paşa bunu hiçbir zaman bilmeden öldü. Sovyet Komünist Partisi'nin merkez komitesinde Türkiye'ye yardım edip etmeme konusu tartışılıyor. Lenin'le Troçki Türkiye'ye yardım edilmesini savunuyorlar. Türkiye'nin komünist olacağından falan değil ama bizim düşmanlarımız olan emperyalistlerle bunlar savaşıyor diye. Stalin, Türklere güven olmaz, bunlar aldıkları yardımı bize karşı kullanabilirler diye muhalefet ediyor. Fakat parti disiplini gereği çoğunluk Türkiye'ye yardıma karar verince bu karara muhalefet eden kişi bu işi yürütmekle görevlendiriliyor. Stalin muhalefet ettiği için görevlendiriliyor. Parti disiplini... Dolayısıyla Ali Fuat Paşa'nın karşısında gayet anlayışlı bir Stalin var. Belli ki bunu kerhen yapıyor. Mesela bu çok ilginç bir nokta, o gözle okuduğun zaman Ali Fuat Paşa'yı hayret ediyorsun.

• *Bu noktada Tarih Vakfı'nın çalışmalarına dönmek iyi olabilir. Vakfın kurulması çok önemliydi.*

– Biz önce Hollanda'da bir vakıf kurmaya kalktık. Orhan yavaş yavaş oradaki Hollandalılardan sogudu. Tabii Hollandalıların bizim telakki-lerimize göre bencilce tavırları var. Bunu da anlamak lazım. Hollandalılar aman bu belgeyi kaybolmaktan kurtaralım, böyle bir yerde kalsın, korunsun diye Türkiye'den taşıyorlar. Orhan, artık Türkiye'de de şartlar düzeliyor, Türkiye'ye dönelim ve Hollanda'daki Türkiye bölümünün arşivini Türkiye'ye geri alalım gibi bir öneride bulundu. Tabii Hollandalılar buna hiç yanaşmadılar. Peki o zaman bir bilgi belge merkezi oluşturalım, dendi. Bu maksatla önce Hollanda'da bir vakıf kurmuştuk, sonra Türkiye'de bir vakıf kurduk, beşer yüz bin liralar vererek. Böyle bir para toplandı, yetmedi birtakım kitaplar falan gösterildi, çünkü vakıf olarak tescil edilebilmek için belli bir vakfedilmiş servet olması lazım. Temel amaç bir bilgi belge merkezi oluşturmaktı. Sivil toplum örgütlerinin genel kaderi, birkaç kişi bir araya geliyor, belli konularda konuşmak, tartışmak, yayın yapmak için bir yerde toplanmanız lazım. Ha-

di bir lokal, orada bu toplantıyı örgütleyecek sekreter lazım, telefon lazım, elektrik su faturası derken bir sabit masraf çıktı. Bunu da ilk gelen insanların iyi niyetle verdikleri üçer beşer lirayla karşılamak mümkün değil. O zaman ne oluyor, proje şirketi haline dönüşüyor. Tarih Vakfı da kent tarihi olabilir, kurum tarihi olabilir, birtakım projeler alıp, onun üzerinden kendisine bir gelir yaratma yoluna gitti. Bu yolda ilk yapılan iş Tarih Vakfı'nda: Beni Milli Piyango'ya sattılar! Ben, Piyango Tarihi ve Türkiye'de Milli Piyango üzerine bir çalışma yaptım. Ama o kadar acelemiyiz ki biz, başta Milli Piyango'yla dört yüz seksen sayfalık kitap diye bir sözleşme imzalanmış. O dört yüz seksen sayfayı biz nasıl dolduracağız? Bunlar bilinmiyor. O zaman ben dört defa beş milyon lira mı ne aldım. 80'lerin sonları herhalde. Sonra bunlar çok gelişti, şehir tarihleri yazıldı, kurum tarihleri yazıldı. Kontrol edilemez bir hal de aldı. Bir proje alınıyor, Tarih Vakfı'nda soruşturuluyor bizden bu işi yapabilecek kimse var mı, diye. Tanıdığınız kimse var mı diye araştırılıyor, ona bir miktar para veriliyor, bu iş yaptırılıyor ve Tarih Vakfı kendi cari giderlerini karşılamak için buradan para kazanmaya çalışıyor. Bilgi belge merkezi, Eminönü'nde belediyeden alınan yer, o da bir hayal kırıklığı oldu. Tarih Vakfı'nın üyelerine hadi kitaplarınızı bağışlayın dediler. Herkes kurtulmak istediği sol literatürü. Aynı kitaptan on beş tane yirmi tane nüsha var. Hâlâ biz kütüphane fazlasını, ya da kütüphaneye konulmasında mana olmayan birtakımı bağışlanmış kitapları satmayı beceremedik. Normal olarak bağış kabul edilirken bir sözleşme yapmak lazım: Sen kitaplarını veriyorsun, biz bunların arasından bir seçme yapacağız, kütüphanemizde bulunmasında fayda gördüğümüz kitapları alacağız, bu kritere uymayan kitapları ise piyasada satacağız, o parayla senin adına başka kitaplar, sözlükler, ansiklopediler alıp senin bağışın olarak koyacağız. Herkesle böyle bir sözleşme yapılamamış, dolayısıyla piyasaya Tarih Vakfı'nın envanter damgasını taşıyan kitaplar satılırsa büyük dedikoduya yol açacak diye korkudan onu da yapamıyorlar. Depo, kira demek. Ayrıca deponun sağlıklı şartları olması da önemli, yoksa rutubetten falan o kitaplar ziyan olup gider. Ama birtakım önemli bağışlar yapılabilirdi. TSIP arşivi alındı, TİP'le ilgili bazı şeyler, DISK'in bazı şeyleri alındı. Ama ben geçenlerde Sami Nabi Özerdim'in arşivine gideyim bakayım dedim, *Nutuk* çalışması dolayısıyla; büyük bir hayal kırıklığına uğradım. Bir sürü karton kutular var, bir tanesinde Sami Bey'in yayınladığı bir kitabın matbaa tashihleri, sonradan o tashihlere göre kitap yayınlanmış çıkmış. Onun saklanmasında, muhafaza edilmesinde hiç-

bir sebep yok. Orada arşive bakan insanın neyin muhafaza edilip neyin edilmesine lüzum olmadığına sağlıklı karar verebilmesi lazım. Önemli bir şeyi atmaması lazım ama önemsiz şeylere de yer ayrılması, masraf edilmemesi lazım. En ilginç şeylerden biri Necmettin Sahir Sılan'ın arşivleri. Ondan biz bir yayın yapabildik. İdeal olanı hep bu tür şeyler bulup onları yayına hazırlayabilmek. Dolayısıyla bilgi belge merkezi bizim istediğimiz gibi yürümedi. Bir başka problem de Darphane'de İstanbul Müzesi kurma projesi oldu. Darphane Aya İrini'nin yanında ve Arkeoloji Müzesi'nin karşısında önemli bir mekân. Ama öyle anlaşılıyor ki İlber Ortaylı Topkapı Sarayı'nın müdürü olarak bu projeye karşı muhalefetin başında görünmekle birlikte iş İlber'den ibaret değil. Derin devletimiz birtakım sol geçmişli insanların kurduğu örgütün sarayın selâhiyet alanı içinde böyle muzır bir işle uğraşmasını istemiyor. Onun için Koruma Kurulu falan gibi uydurma gerekçelerle, siz burayı tahrip ediyorsunuz falan gibi bahanelerle engel çıkarıyorlar. Sahiden biz orada bir tahribat yapmadık. Tarih Vakfı çöp temizledi uzun müddet ve birtakım çelik konstrüksiyonlarla falan duvarların yıkılmasını engelleyecek tedbirler aldı. Ben baştan beri bu işten korkuyordum... Çünkü darphane'nin sadece binalarının ayağa kaldırılması için o zaman kırk milyon dolar gibi bir hesap çıkartmışlardı. Bu parayı nasıl buluruz? Yıllara bölüp bu yapılabilir. Ama öyle anlaşılıyor ki özellikle Kültür Bakanlığı tarafından başlanan muhalefet bizi oradan çıkarttıracak. Orada ısrar etmenin çok da anlamı yok. Kırk milyon dolar belki abartılı bir tahmin, daha az bile olsa mesele sadece binaların yapılması değil ki. İçinde ne teşhir edeceksin? Kim hangi koleksiyonları bulacak getirecek? En son havadis, 2010 Avrupa Kültür Başkenti İstanbul, Sirkeci Tren Garı'nın Kültür Bakanlığı, İstanbul Belediyesi ve Tarih Vakfı bir de Kültür Başkenti Kurulu, Nuri Çolakoglu, onların bir ortaklaşa projesi haline getirilmesi. İstanbul Müzesi'nin orada yapılması... Olur mu, olmaz mı? Bana öyle geliyor ki bizim Darphane'de geleceğimiz yok. Darphane'yi bu kadar çok anlattım çünkü Tarih Vakfı'nı en çok bu işgal etti. Tarih Vakfı başka yayınlar yaptı, *İstanbul Ansiklopedisi* çıkardı. Belediye ile işbirliği halinde bir *İstanbul* dergisi çıkarmaya başladı. *Toplumsal Tarih*'i 1994'ten itibaren yayınlamaya başladı, demek ki on iki yıldır çıkıyor. Ama bu Darphane her zaman bizi en fazla işgal eden konuların başında geldi ve öyle anlaşılıyor ki bu işte ısrar etmenin fazla bir manası yok. Tarih Vakfı sadece *Toplumsal Tarih* dergisini değil birçok başka proje yürüttü: Tarih öğretmenleriyle yaptığı çalışmalar, Avrupa Birliği'nden bazı yayınların

tercümeleri: Tarihin kötüye kullanılması, Avrupa tarihi nasıl yazılmalı falan... Bilmiyorum bunlar da ne kadar Türkiye historiografisini etkiledi ya da etkileyecek? Böyle şeyler bir anda olmuyor. Zaman içinde ortaya çıkıyor. Tarih Vakfı macerası da bu.

• *Elinizdeki son çalışmalara değinsek hocam. Yazmayı arzu edip yazmadığınız bir kitap ya da malzemesi hazır, zaman bulsam yazacağım dediğiniz bir kitap var mı? Benim size her zaman önerdiğim, dipnotsuz bir Türkiye tarihine bakış gibi... Böyle bir şeye gerçekten çok ihtiyaç var. Okullarda modern Türkiye tarihi veya devrim tarihi kitapları yeterli değil, Türkiye tarihine eleştirel bakışın hâkim olduğu, geçmişin sorgulandığı, kırılganlıklarının değerlendirildiği çalışmalar...*

– Bu benim şimdiye kadar yapmadığım bir şey. Günün birinde yapabilir miyim? Ben de hissediyorum, böyle bir şey yapılabilse iyi olur diye ama bunu yapacak adam ben miyim çok emin değilim. Konuşurken bir iki vesileyle bahsettim, Zafer Toprak, Ahmet Kuyaş, Cemil Koçak ve ben *Nutuk*’un bir edisyon kritiğini hazırlamaya çalışıyoruz. Ben de bu arada bol bol anılar falan okuyorum: Rauf Bey’in yakın tarihimizde tefrika edilmiş anıları... Cemal Kutay, İsmet Bozdağ, Nurer Uğurlu... ve tabii ilk Kandemir. *Nutuk*’ta Atatürk’ün en çok uğraştığı adamların başında Rauf Bey geliyor. Rıza Nur’un yasaklanmış olan *Hayat ve Hatıratım* kitabını okudum mesela. Ama garip bir şeyi de söylemeden geçemeyeceğim. Bu yaz biz kısa bir gezi yaptık, Sinop’a gittik arabayla Gönül ile birlikte. Ondan sonra sahil sahil Amasra’ya kadar gelip döndük. Benim atalarım Abana’dan gelmiş. Ben Abana’yı hiç görmemiştim, utanıyordum da... Abana’yı, Cide, İnebolu, Abana falan o Batı Karadeniz şehirlerini gördük. Sinop’ta Doktor Rıza Nur İl Halk Kütüphanesi var. Rıza Nur’un böyle bir vakfı olduğunu ve kütüphane kurduğunu biliyorum ta 1924’te, ama o son iktidarla falan ilgisi yok. Son iktidardan önce o bina tamir edilmiş. Rıza Nur’un kitabını Sacit Bey’den aldım, Sacit Kutlu’dan... Her neyse, Rıza Nur’un itibarı o kadar da kötü değil demek ki diye hayretle düşündürdü bu beni. Çünkü adam kesinlikle patalojik, Mustafa Kemal’in müthiş düşmanı ama beğendiği hiç kimse yok, kendi karısı dahil. Öz kardeşi dahil... Cinsel takıntıları da var. Mustafa Kemal’e söylemediğini bırakmıyor, sarhoşluğundan despotluğuna kadar. Kitabı da yasaklanmış, bunu zamanında Fethi Tevetoglu ve Kadir Mısıroğlu yayımlamışlardı...

• *Almanya'da bir baskısı çıkmıştı galiba hocam.*

– Yok, Türkiye'deki baskısı daha önce sanki, sonra Türkiye'de yasaklanınca Almanya'da çıktı.

Esası British Museum'da, bunu Tütengil çıkartmıştı, kim bu herif, böyle şeyler söylüyor falan diye. Tütengil çok negatif yaklaşıyordu. Tabii negatif yaklaşılması gerekir ama ihmal edilmemesi gereken bir adam. Enteresan bir adam. Türkiye kitabını yasaklıyor ama Kültür Bakanlığı'nın resmi kütüphanesi içinde de adını muhafaza ediyor. Demek ki o kadar kötü bir yerde değil! Biz bu gittiğimizde Yücel [Demirel] etrafına bakıyordu. Kızıl Acaristan Salnamesi gördü orada, eski harfli. Hemen fotokopisini istedik aldık. Tabii zülfiyare dokunacak bir tarafı olmadığı için... Batum'da basılmış.

• *Kızıl kelimesi eskisi gibi tüyleri diken diken etmiyor Hocam!*

– Ama Rıza Nur herhalde bu herifler de Türktür diye bakmış, Acaralar Türk ve Müslüman kökenli diye... Ama kütüphane güzel bir bina, deniz kenarında, şehrin merkezinde, iki üç katlı...

• *Sürgünlerin gittiği bir yer, İttihatçıların...*

– Ama tabii ironi şu ki: Her il halk kütüphanesinde olduğu gibi Atatürk kitapları bölümü var. Herhalde Rıza Nur da mezarında dönüyordur! İki tane oda ayrılmış onun koleksiyonuna. Kendi kitapları var orada. *Hayat ve Hatıratım*'ın yasaklanan edisyonu muhtemelen yoktur orada.

Yapmak istediğim çok şey var mı diye soruyordun. Var tabii ama imkânlarla ilgili bir şey. Ben sol tarihini daha ileri götürmek istiyordum, hep söylüyorum, daha sonraki yıllara 60'lara kadar ama bir türlü buna zaman bulamadım. Çünkü daha önceki yıllar, başkaları tarafından çalışılmış, Kerim Sadi, Aclan Sayılğan, Tevetoglu falan onların gösterdikleri kaynaklardan da istifade ederek biraz yol almak mümkün ama 30'lu yıllar, 40'lı yıllar, 50'ler daha kolay. Çünkü çok partili hayata geçtikten sonra iki tane parti var, biri Şefik Hüsnü'nün biri Müstecaplıoğlu'nun... Onlar hakkında bilgi var da bu arada bayağı çalışmak, mesela *Tan* gazetesini okumak lazım. Ben bir ara okumaya başladım, ancak üç ay okuyabildim. Bir ay her gün giderek üç ay okuyabildim. On senelik koleksiyonu okumak gerekiyor. Sizler de çok iyi bilirsiniz, gazete koleksiyonu okumak müthiş disiplin isteyen bir şey çünkü ister istemez gözün başka bir şeye kayıyor. Bilmiyorsun ne çıkacak, ne bileyim Suat Derviş'in bir yazısı çıkıyor, Sadrettin Celâl'in bir yazısı... Bunu dikkatle okuya-

yım, bir sol liberal, eleştirel unsur var mı diye bakıyorsun falan, çok yavaş giden bir iş. Bir de hiç üstüne vazife olmayan şeylere dikkatin kayıyor. Takım oyunu olur olmaya da ben bir başkasının yaptığı bir taramanın senin tarafından kullanılmasının da doğru olduğuna inanmıyorum. Senin bizzat yapman lazım yahut o taramayı yapanın bunun yorumunu da yapması lazım. Neye bakarsan onu görüyorsun.

- Sizin bir sözünüz var: Ne biliyorsan onu öğreniyorsun.

– Evet, bilmediğin şeyi öğrenemezsin.

- Hocam sizin çeviri merakınızı unutmayalım. Bayağı çok çeviri eser var kazandırdığınız. İlk çeviri hangisi?

– İlk çeviri herhalde Jefferson. Türk Siyasi İlimler Derneği'nden [Thomas Jefferson'dan Seçme Parçalar (Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği, 1961)].

- Mahpusta yaptığınız Sorokin'di öyle değil mi? Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri...¹

– Sorokin bayağı ileri bir tarihti, 71'de başladım, herhalde 72'de çıktı. Ama ondan önce de yaptığım şeyler var, mesela Lipset'in² Siyasi İnsan'ı herhalde daha eski.

Bilineceği Bilmek'in³ arkasında yer alıyor; ben şimdiye kadar ne yapmışım diye, o zaman büyük bir hevesle dosya tutmuşum, ya not almışım ya kupürünü saklamışım. Lüzumlu lüzumsuz her şey var. Hatta ilk yazım, Forum'da bir okuyucu mektubu olarak... Dil üstüne bir mektup yazmışım – talebeliğimde olmalı.

- Müstear isim kullandınız mı, takma isim?

– Hayır hiç kullanmadım.

- Hâlbuki müstear isim deşifre etmek için ne kadar çok mesai vermişsinizdir konularınız itibarıyla... Peki çeviriye ilginiz nereden geliyor?

– Sanıyorum geniş ölçüde devlet üniversitesindeki asistan maaşının yetersizliği ile ilgili bir şeydi, bir ek gelir sağlaması umuduyla çeviri yap-

1 Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972; İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.

2 Siyasi İnsan, Ankara: TSİD Yayınları 1964; Ankara: Teori Yayınları, 1986.

3 Bilineceği Bilmek, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1983

tını. Aslında benim zamanımda asistanlık doktora bursu gibi bir şeydi. Derse sokulmazdı, *repetitörlük* yaptırılmazdı. Bazen hoca sınav kâğıtlarını okuturdu. Bizim için hocanın iyisi angaryası az olan hocaydı. Hoca-dan olumlu bir şey beklenmezdi, zararı dokunmaması daha öndeydi. O zaman ben birtakım çeviriler yaptım. Nermin Hanım'ın ve Yavuz Bey'in Siyasi İlimler Türk Derneği Amerikalılardan bazı fonlar alıp kitaplar yayınlıyordu. İlk çevirilerim orada çıktı. Sonra başka yerlere de çeviriler yapmaya başladım. Bazı arkadaşlarım, canım bu kitabı okuyacak olan zaten o dili bilir diyordu, bunun doğru olmadığını düşünüyorum. Çevirdiğim kitaplar arasında *Açık Toplum ve Düşmanları* önemlidir, Karl Popper. Solcular ihanet ettiğimi düşünüyorlardı Karl Popper gibi bir adamı çevirmemle. Anti-Marksist olduğu inkâr edilecek bir şey değil. Ama ben onun önemli olduğuna inandım. Zaten benim LSE'ye gidişimin sebeplerinin başında da o geliyor. Konuşmamızın başlarında anlatmıştım, Nusret Hızır'dan aldığım rüzgârla sembolik mantığın uygulanmasının analize çok faydalı olacağı sanısına kapılmıştım. Ondan sonra mesela Aristoteles'in *Politika*'sını İngilizcesinden çevirdim, çünkü Niya-zi Berkes'in daha eskiden yine İngilizceden yaptığı çeviri benimkinden çok daha kötü. Zaten öyle anlaşıyor ki Yunancadan çeviri yapmak geniş ölçüde yorum meselesi. Aynı cümleyi ne kadar farklı anlamak mümkün. Almanca felsefe metinlerinin çevrilmesinin zorluklarını hepimiz biliyoruz ama Yunanca daha da farklı bir şey. Peter Burke'in iki kitabını zaten yapmıştım şimdi üçüncüsü olacak. Sorokin'i çevirdim. Isaiah Berlin'den *Romantikliğin Kökleri* diye bir kitap çevirdim. Her halde çevirdiğim kitaplar Mehmet Ali Kılıçbay'inkiler kadar çok olmasa bile yirmiye falan bulur. Jefferson'dan *Seçme Parçalar*'dan tutun, en son Diakonoff diye bir adamın *Tarihin Yörüngeleri* diye bir kitabını çevirdim Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan. Tabii Diakonoff'u çevirmemin asistanlık maaşımı takviye etmekle ilgisi yoktu. Peter Burke'ü çevirirken de kaç para alacağımı düşünmüyorum. Zaten çeviri ücretleri çok düşük, onun içindir ki piyasada iyi çevirmen yok. İyi çeviriye öğrenen artık çeviri yapmıyor. Yapı Kredi'den çıkan Isaiah Berlin kitabı herhalde benim bir altı ayımı falan aldı, bana ödenen çeviri ücreti sadece bin Yeni Türk Lirası. Bir daha da basılacağı yok.

- *Hayır için yapılmış iş.*

– Hayır için yapılmış iş gibi. Ama benim o çeviriye koyduğum bir not var, diyorum ki: Ben vazife bilinci olan bir insanım, yapmam gereken

birtakım işler var. Bunun huzursuzluğunu duyuyorum. Bu huzursuzluğu bastırmak için kendime iş icat ediyorum. Bunu da onun için tercüme ettim. *Nutuk* çalışmasından sonra eğer yeni belgeler bulabilirsem yine sol üstüne çalışmak istiyorum. Çünkü dünyada 80 sonrasında garip bir şey oldu, sadece Sovyet komünizminin yandaşları değil genel olarak sosyal demokrasi geriledi. Bütün dünyada geriledi. Ben bunun geçici bir şey olduğunu düşünmek eğilimindeyim. Çünkü sosyal demokrasinin temel değerlerinin kaybolmadığını, hiçbir zaman da kaybolmayacağını düşünüyorum; eşitlik, adalet falan gibi değerler. Herhalde bu sağın yükselmesi sür git devam etmeyecek. Amerika'nın Afganistan'dan sonra Irak macerasını eleştirirken, Sovyetler olsaydı dünyada bir denge olurdu, diye düşünmeye başladığımızı fark ettik. Amerika bu kadar fütursuzca hareket edemezdi diye...

Mete Tunçay'a Armağan, der. Murat Koraltürk, Tanıl Bora, Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL GELİŞME

Siyasal Gelişmenin Evreleri

Osmanlı İkinci Meşrutiyeti'yle Kurtuluş Savaşı yılları (1908-1922), Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş dönemini oluşturur. "Hürriyetin İlanı" diye de tanınan, 1876 Anayasası'nın (Kanun-u Esasi) 23 Temmuz 1908'de yeniden yürürlüğe konulması olayından itibaren geçen 15 yıllık sürenin, gerçekten, cumhuriyetin maddi ve manevi koşullarını hazırladığı söylenebilir. Kurtuluş Savaşı'nı fiilen sona erdiren Büyük Taarruz'la İzmir'e girilmesinden sonraki on dört ay boyunca ise, cumhuriyet hazırlığı daha somutlaşmıştır. 29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet'in altmış yıllık tarihi, 1950 genel seçimleri sonucunda 27 yıllık iktidar partisinin barışçı bir biçimde devrilmesiyle, ortaya yakın bir yerinden ikiye ayrılır. Biz de, TC'deki siyasal gelişmeleri, cumhuriyetin kuruluşundan 14 Mayıs seçimlerine ve Demokrat Parti iktidarının başından 12 Eylül olayına kadar iki ana döneme böleceğiz. 1980 güzünde başlayan yeni alt dönemi ise, artık tarih değil, içinde yaşanan zaman sayıp, değerlendirilmesini geleceğin tarihçilerine bırakalım.

CHP'nin kesintisiz iktidar olma dönemi (1923-1950)

Bu dönem de, iki doğal bölümden oluşmaktadır.

Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı (1923-1938)

TC'nin bu ilk evresi, gelişme özellikleri bakımından beş alt döneme ayrılarak incelenebilir.

Takrir-i Sükûn öncesi demokrasi (1923-1925)

Kurtuluş Savaşı'nın yürütülmesini denetleyen Birinci TBMM, olağanüstü oluşumuna karşın, sofu İslâmcısından komünistine kadar geniş bir siyasal görüşler yelpazesini temsil eden ve hoşgörülü bir özgürlük ortamı içinde çalışan bir kuruldu. (Olağandışı oluşumundan söz etmekle, bu Meclisin İstanbul Mebusanı'ndan gelebilenlerin yanı sıra, her sancaktan ikinci seçmenler, sancak ve il idare ve belediye meclisi üyeleri ve yerel Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti heyet-i idare üyelerinin seçtikleri beşer kişiden meydana gelişini kast ediyorum. Elbette, bu olağandışılık normal demokrasi uygulamalarına göredir; yoksa ilk meclisin oluşumu, daha sonraki örneklerle karşılaştırıldığında demokrasi kurallarına çok daha uygundur.)

10 Mayıs 1921'de TBMM içinde kurulan Birinci Grup, askerî zaferden ve saltanatın kaldırılmasından sonra partileşme yoluna girmiştir. Adı 1922 sonlarında belirlenen (Halk Fırkası), platformu da ikinci dönem genel seçimlerine gitme kararı alındıktan sonra 1923 Nisan'ında açıklanan (Dokuz Umde Beyannamesi) yeni parti, ancak 11 Eylül'de resmen kurulabilmiştir. Bu arada, 11 Ağustos'ta İkinci TBMM toplanmış, Fethi (Okyar), Rauf (Orbay) yerine hükümeti kurmuş ve Lozan Barış Antlaşması 23 Ağustos'ta yeni Meclisçe onaylanmıştır. Halk Fırkası, partili olacak milletvekillerinin 9 Eylül'de yaptığı bir toplantıda ilk tüzüğünü hazırlamıştır. Dahiliye Vekâleti'ne tescil için başvurulmasından üç gün önce yapılan bu toplantının İzmir'in kurtuluşunun yıldönümüne denk getirildiği görülmektedir. CHP'nin oluşturulmasının, yönetici kadro tarafından Kurtuluş Savaşı zaferinin siyasal üstünlüğe çevrilmesi anlamını taşıdığı, bu simgesel olaydan da anlaşılabilir.

On hafta kadar yaşayabilen, Cumhuriyet-öncesinin Fethi Bey başkanlığındaki son TBMM hükümeti, ilk dönem meclisindeki muhaliflerin tekrar seçilmemelerine özel çaba gösterilmesine karşın, yeni meclise bir türlü egemen olamamıştır. TBMM'nin de HF'nin de reisi olan Mustafa Kemal Paşa, bu duruma köktenci bir çare bulmak için, önce bir hükümet bunalımı çıkarttırmış, sonra da Cumhuriyetin ilanını sağlamıştır.

Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa TC'nin ilk cumhurbaşkanı, İsmet Paşa ilk başbakanı, Fethi Bey de TBMM başkanı olmuştur. Aynı zamanda HF Meclis Grubu reisliğine de seçilen İsmet Paşa'ya, Gazi "fırka reis-i umumiliğiyle fiilen iştigale tevkil" etmiştir; yani başbakan ayrıca partinin genel başkan vekilliğine getirilmiştir.

Genç Cumhuriyet'in karşılaştığı ilk iç politika sorunu, kaldırmak istediği halifelik kurumuyla ilgili olarak, esbak (bir önceki) Başvekil Rauf Bey'in çevresinde oluşan bir muhalefet grubudur. İstanbul basınının önemli bir bölü-

mü de bu muhalif hareketi desteklemektedir. Rauf Bey ve arkadaşlarına göre, Cumhuriyet ileri gelenleri biraz fazla radikal ve acelecidirler.

Hint Müslümanlarından İsmailiye mezhebinin başı Ağa Han ile Londra'daki İslâm Cemiyeti'nin reisi Seyit Emir Ali'nin halifelik makamının bütün Müslüman halklar arasında manevi bir bağ olarak korunmasının gereğini vurgulamak için Türkiye Başvekili'ne yazdıkları bir mektubun bazı gazetelerde çıkması ve İstanbul Barosu'nun reisi Lütfü Fikri Bey'in *Tanin*'de halife hitaben bir açık mektup yayımlayarak, istifa edeceği söylentilerine karşın, kesinlikle böyle bir şey yapmamasını öğütlemesi, 8 Aralık 1923'te İstanbul'da Cumhuriyet'in ilk İstiklâl Mahkemesi'nin kurulmasına yol açmıştır. TBMM'den bir hayli direnişle çıkan bir karar uyarınca, Cebelibereket Mebusu İhsan (Eryavuz) Bey'in başkanlığında oluşturulan bu mahkeme, gazetecilerin yalnızca gözlerini yıldirtmayı amaçladığı için onları hapse mahkûm etmemiş, Lütfü Fikri Bey için ise 5 yıl hapis hükmü vermiştir. (Bu ceza da, daha iki ay geçmeden bir özel yasayla affedilecektir.) Bu olaylardaki ilginç nokta, iki Hintli önderin İngilizlerin adamı oldukları için Türkiye'nin çağdaşlaşmasını engellemek amacıyla ve İngilizlerin buyruğuyla hilafetten yana çıkuklarının resmen iddia edilmesidir. Oysa, halifelğin kaldırılması, imparatorluğunun Müslüman uyruklarının dış bir güce bağlanmalarını önlemek bakımından İngiltere'nin son derece işine gelmiştir.

3 Mart 1924'te TBMM, (Genelkurmay Başkanlığı'nı kabinenden çıkardık-tan başka) laiklik yönünde, halifelğin ilgası başta olmak üzere, bir dizi karar almıştır: Şer'iye ve Evkaf Vekâleti, Diyanet İşleri Riyaseti ile Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne dönüştürülmüş, mahkemelerde ve okullarda birlik sağlanmıştır.

Bu olaylarda laiklikle ilgili olarak belirginleşmeye başlayan muhalefetin, 20 Nisan 1924'te tamamlanan yeni anayasa görüşmeleri sırasında meclis çoğunluğuna egemen olduğu, Kanun-u Esasî Encümenince –Cumhuriyetin (ve HF'nin) üst yöneticilerinin isteklerini yansıtarak– önerilen taslağın birçok noktadan yürütme yetkilerini sınırlayıcı ve yasama yetkilerini genişletici bir biçimde değiştirilmesinden anlaşılmaktadır. Bunun anlamı, henüz parti-içi demokrasi çerçevesinde kalan muhalefetin başarılı olduğudur. Şurasını da belirtmek gerekir ki, 1924 ilkbaharında HF daha ülke çapında örgütlenmiş olmayıp, Meclis grubunu oluşturan milletvekillerinden ibarettir. Mart ayında yapılan grup idare heyeti seçimlerinde, merkezden gösterilen adayların önemli bir bölümü seçilmemiş, yani parti içinde disiplinli bir yukarıya bağlılık sağlanamamıştır. O yılın yaz aylarında merkezin gönderdiği teşkilat yapmakla görevli milletvekilleri birçok illerde çalışmaya koyulmuşlar ve parti mutemetleri atamışlardır. Böylelikle, HF'nin yerel düzeyde örgütlenmesi başlamıştır.

1924 Kasımı'nda, göçmenlerin yerleştirilmelerindeki beceriksizlik ve yolsuzlukların eleştirilmesinin yol açtığı bir gensoru oylamasında, İsmet Paşa hükümeti güvenoyu alırken, muhalif kalan milletvekilleri Halk Fırkası'ndan istifa ederek 17 Kasım'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Bu yeni partinin başkanı Kâzım Karabekir Paşa, ikinci başkanları Dr. Adnan (Adivar) ve Hüseyin Rauf (Orbay) Beyler, genel sekreteri de Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ydı. Partinin 25 milletvekili daha vardı. TCF'nin kuruluşunun dördüncü gününde, CHF Meclis Grubu hükümetin sıkıyönetim ilanı önerisini reddedince, İsmet Paşa sağlık bozukluğu bahanesiyle istifa etmiş, TCF'nin de güvenoyu verdiği yeni kabine Fethi Bey tarafından kurulmuştur. Bu hükümetin yumuşak ve uzlaşıcı karakteri, CHF'den kopmaları durdurmuştur. Ancak, Fethi Bey kabinesi, Doğu'da patlak veren Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle çok kısa ömürlü olmuş, CHF'deki sertlik yanlılarının ağır basmaları sonucunda devrilmiştir. Bir kısım Sünnî Kürtlerin, hilafetin kaldırılmasını kendilerini merkezî devlete bağlayan bağın çözülmesi diye görerek ulusal nitelikte bir ayrılımcı harekete kalkışmaları, genç TC'nin siyasal yaşamının altüst olmasına yol açmıştır. Hükümet, bu hareketi ülke çapında genel bir bastırma politikasına gerekçe edebilmek için, olayları ulusal-ayrılımcı yerine, dinsel-karşıdevrimci terimlerle içinde görmeyi yeğlemiş ve yine İngiliz emperyalizminin bir oyunu olduğunu ileri sürmüştür. Oysa, bu konuda herhangi bir kanıt olmadığı gibi, o dönemde bir Kürt ayaklanmasını desteklemek de İngiliz çıkarlarına aykırı görünmektedir.

İstiklal Mahkemeli Takrir-i Sükûn dönemi (1925-1927)

2 Mart 1925'te yapılan bir CHF grup toplantısında, Fethi Bey'in taraftar olmadığı sert bastırma politikasının 60'a karşı 94 oyla kabul edilmesi sonucunda hükümet istifaya zorlanmış ve yeni kabineyi, başvekillikten ayrıldığı aylarda da CHF umum reis vekillliğini sürdürmüş olan İsmet Paşa kurmuştur. İsmet Paşa'nın ilk icraatı, TBMM'den bir Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarttırmak, biri isyan mıntıkasında, öteki yurdun geri kalan her yerinde gezici olarak vazife görecek iki tane de İstiklâl Mahkemesi kurdurmak olmuştur.

Takrir-i Sükûn Kanunu öncelikle basını yola getirmekte kullanılmış, çeşitli illerde yayımlanan birçok gazete ve dergi, hükümet ya da İstiklâl Mahkemesi kararıyla temelli kapatılmıştır. Bir grup gazeteci de, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırtıkları gerekçesiyle, Şark İstiklâl Mahkemesi tarafından tutuklanmıştır. Aralarında Eşref Edip, Velid Ebüzziya, Sadri Ethem (Ertem), Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri) Beylerin de bulunduğu bu gazetecilere bir süre gözdağı verildikten sonra serbest bira-

kılmışlardır. Ankara İstiklâl Mahkemesi ise, *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'i ömür boyu sürgün cezasına mahkûm etmiştir.

Basından sonra, sıra muhalefet partisine gelmiştir. TCF programındaki "*efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkâr*" olma ilkesi (madde 6), irtica kışkırtıcılığı sayılmıştır. Şark ve Ankara İstiklâl Mahkemelerinde görülen iki dava sonucunda, İsyân Mıntıkası Mahkemesi kendi görev bölgesi içindeki bütün TCF şubelerini kapatmış, öteki mahkeme de partinin toptan kapatılması için hükümeti uyarmıştır. Bakanlar Kurulu, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak, 3 Haziran 1925'te TCF'yi kesin olarak yasaklamıştır.

Şeyh Said Ayaklanması'nın yenilgiye uğratılması ve İstiklâl Mahkemelerinin şiddetli hükümleri, bir dizi toplumsal düzeltimin yürürlüğe konmasıyla laikleşme sürecinin daha ileriye götürülmesine olanak sağlamıştır. Bunlar arasında, şapka giydirilmesi, tarikatların yasaklanması ve tekkelerin kapatılmasını saymak gerekir. Fakat bu reform hareketleri, ülkenin birçok yerinde "din elden gidiyor" diye tepkiler doğurmuş, gezici Ankara İstiklâl Mahkemesi de gericileri sindirmiştir. Sıkıyönetim Mahkemeleriyle iki İstiklâl Mahkemesinin 1925-1926'da verdiği idam kararları yüzlerce olmuştur. Bu davalar tavsamaya başlamışken, İzmir'de cumhurbaşkanına yönelik bir suikast girişiminin ortaya çıkması, yeni bir sertlik dalgasına yol açmıştır. Derhal Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin el koyduğu bu olay dolayısıyla, suikast düzenleyicilerinin yanı sıra, eski Terakkiperverler de, daha eski İttihatçılar da yargılanmışlardır. Suikast girişimiyle ilişkilendirilen TCF'li paşalar bile, ancak ordunun örtük baskısı ve cumhurbaşkanının araya girmesi sonucu beraat ettirilmişlerdir. Hele Ankara'da muhakeme edilen Cavit Bey gibi İttihatçılar suikastla herhangi bir ilgileri kanıtlanamadığı halde, sırf eski kırgınlıklar ve geleceğe ilişkin endişeler nedeniyle asılmışlardır.

Takrir-i Sükûn döneminde gerçekleştirilen önemli bir düzeltim de, "Hukuk Reformu"dur. Gerçekte, Tanzimat'tan beri Avrupa yasalarını benimseme hareketi başlamıştı; fakat bu vakte kadar, şeriatın düzenlediği medeni hukuk alanında İslâmî kurallar korunuyor ve böylelikle (eski şer'î-örfî hukuk ayırımından çok daha keskin) bir ikilik sürdürülüyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında olsun, Cumhuriyet'in ilk yıllarında olsun, genel eğilim Mecelle'yi günün koşullarına göre uyarlamak, yani İslâmî düzenlemeden büsbütün ayrılmamak yolundaydı. Fakat 1926 yılının ilk yarısında, İsviçre'den Medeni Kanun ile Borçlar Kanunu'nun alınmasını daha sonra başka yasalar izlemiş, böylece Türk hukuk sistemi tümüyle Batılılaştırılmıştır. Bunun anlamı, günlük yaşamımızda laikliğin bile aşılması ve Avrupa hukuk sisteminin temelindeki başka din değerlerinin hiç değilse bazı etkilerinin kabul edilmesi olmuştur. (Bu nokta, çağdaşlaşma coşkusu içinde ya gözden kaçmış ya da fark edilmişse, Batı'ya benzemek için doğal ve gerekli sayılmıştır.)

Büyük Nutuk ve yapay bir demokrasi denemesi (1927-1930)

Başlangıçta iki yıl için çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, 1927 Mart başında süresi dolduğu zaman iki yıl daha uzatılmış, ama İstiklâl Mahkemelerinin faaliyetleri sona erdirilmiştir. Ancak İstiklâl Mahakimi Kanunu yirmi iki yıl daha yürürlükte tutularak herhangi bir anda kullanılmaya açık bulundurulmuştur. Doğu illerimizde, 22 Ekim 1926'da 271 sayılı Heyet-i Umumiye Kararı ile bir yıl daha uzatılan sıkıyönetimin süresi dolduktan sonra ise, bu yörede bir çeşit bölge valiliği niteliği taşıyan Birinci Umumî Müfettişlik kurulacaktır.

TBMM'nin, iki yıllığına seçildiği halde, 1924 Anayasası'yla görev süresi dört yıla çıkarılan ikinci dönemi, 1927'nin ilk yarısında fiilen sona ermiştir. Genel seçimler için Ağustos ayında ikinci seçmenler belirlenmiş ve yeni bir tüzük değişikliği uyarınca, Mustafa Kemal Paşa tarafından saptanan milletvekilli adayları Eylül başında "oybirliği" ile seçilmişlerdir. Ekim'in ikinci yarısında CHF'nin (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni oluşturan Sivas Kongresi ilk kongre sayılarak) ikinci kongresi toplanmış ve burada Umumî Reis –(Gazi)– altı gün boyunca Büyük Nutku'nu söylemiştir.

Nutuk, Atatürk'ün 1919 Mayıs'ında Samsun'a çıkışından o güne kadar geçen yüz ayın olaylarını konu edinerek, Kurtuluş Savaşı'nın ileri gelenleriyle hesaplaşmasıdır. Bu konuşmanın, yakın tarihimiz bakımından çok büyük bir önemi olmakla birlikte, özünde siyasal nitelik taşıdığı ve yaşanan olağanüstü dönemin haklı gösterilme çabasını içerdiği unutulmamalıdır. Öyle ki, 1927 güzüne gelindiğinde, Milli Mücadele'nin ilk önderler kadrosundan yalnız İsmet ve Fevzi Paşalar (başbakan ve genelkurmay başkanı olarak) Atatürk'ün yanında kalmışlardır. Rauf Bey giyabi bir mahkûmiyetle yurt dışındaki gönüllü bir sürgün yaşamı geçirmektedir; Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalar ise TCF'nin ön saflarında yer almışlar, partileri iki yıl önce kapatılmış, geçen yıl İstiklâl Mahkemesi'nden güç bela kurtulmuşlar, şimdi de milletvekillikleri sona ermiş ve menkûp olmuşlardır. İkinci derecede kadrolar için de durum farklı değildir. Tabiatıyla, Atatürk söylevinde olayların gelişmesini belirli bir görüş açısından sunmakta ve giderek, iki buçuk yıldır, yürürlükteki Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kolaylaştırıcı etkisi altında gerçekleştirilen düzeltimleri savunmaktadır.

Büyük Nutuk'tan bir yıl sonra, Arap harfleri yerine Latin harflerinin kullanılması anlamında, kültürel geleneklerden kopma dolayısıyla çok büyük önem taşıyan bir Yazı Devrimi gerçekleştirilmiştir. Bu olayın zaten düşük olan okuryazarlığı büsbütün azaltmasına karşı, Millet Mektebi teşkilatıyla bir okuma-yazma seferberliğine girilmiştir.

Şurasını da unutmamak gerekir ki, 1927-1930 dönemi, Atatürk'ün Büyük Nutku'ndan ve alfabe değişikliğinden başka, Dünya Ekonomik Bunalı-

mı'nın etkilerinin Türkiye'ye yansımaları sonucu, ekonomimizdeki yabancıların payının çok azalarak doğrudan devletçilik politikasının zorunlu hale gelmesiyle de niteliklenir. Gerçekten, 1929'da patlak veren bunalımın özellikle tarım ürünlerimizin satış değerini düşürmesi ve dış alımlarımızı adanmaklı güçleştirmesi karşısında, devletin özel sermayeyi teşvik ve himayeciliği aşarak ekonomiye kurucu ve işletmeci sıfatıyla girmesi kaçınılmaz olmuştu. Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi de, başka bütün etkenlerin üstünde, bu yönelişin hazırlığıyla ilgili görünmektedir. Öyle ki, bu denemeye açık ve gizli liberalizm yanlıları bir parti içinde örgütlenip denetim altına alınmak istenilmiştir.

Gazi, 1930 yazında, gençlik arkadaşı Fethi (Okyar) Bey'e bir parti kurmasını önermiş; adını, programını, üyelerini vb. "empoze" etmiştir. Fethi Bey'in bu öneriyi benimsemesi üzerine, 12 Ağustos'ta İstanbul'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. (24 Eylül'de bir ara seçimle Gümüşhane milletvekili olan) Fethi Bey'den başka, bu partiye CHF'den ayrılan 14 mebus girmiştir.

30 Ağustos 1930'da, Başvekil İsmet Paşa, Ankara-Sivas demiryolunu açarken, kendilerinin ılımlı devletçilik yanlısı olduğunu ilk kez belirtmiş, yeni parti de devletçilik karşıtı liberal bir platform tutturmuştur. İsmet Paşa bu konuşmasında, SCF'nin hükümetin demiryolu politikasına karşı yönelttiği eleştirileri üç noktada yanıtlamaktadır: Bir kere, bu siyaset askerî ve siyasî bir önem taşıdığı için zorunludur; ikincisi, yabancı sermaye biz istemediğimizden değil, kendisi yeterince kârlı bulmadığından gelmemektedir; üçüncüsü, Türkiye'de yapılacak daha o kadar çok iş vardır ki, şimdiki kuşağa aşırı yüklenildiği doğru değildir. gelecek kuşaklar da en az bu kadar yük taşımak zorunda olacaklardır. Fethi Bey, Eylül başında yaptığı gösterişli Ege gezisinde, halkın her şeyi hükümetten beklemesinin devlet müdahalesinin yarattığı bir alışkanlık olduğunu ileri sürmesinin dışında, doktriner bir tartışmaya girmemiş, daha çok uygulamalardaki aksaklık ve yolsuzlukları vurgulamıştır. Bu gezide SCF önderinin o zamana dek görülmemiş kalabalıklar tarafından coşkuyla karşılanması, bu denemenin sonunu hazırlayan bir işaret olmuştur. Ekim ayındaki belediye seçimleri, birçok illerde baskı altında yapılmış ve SCF'nin kazançları çok sınırlı kalmıştır. TBMM'de seçim yolsuzlukları konusunda açılan gensoru görüşmeleri hükümetin güvenoyu almasıyla sonuçlanınca, Fethi Bey 17 Kasım 1930'da Dahiliye Vekâleti'ne bir dilekçe vererek, gidişata göre "Gazi Hazretleriyle siyasî sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği" anlaşıldığı için partisini kapattığını açıklamıştır.

Bu arada, SCF'den başka birtakım siyasal parti kurma girişimlerinde de bulunulmuş olmakla birlikte, bunların çoğuna çalışma izni bile verilmemiş. izin verilen biri (Ahali Cumhuriyet Fırkası) ise, SCF'den beş hafta sonra Heyet-i Vekile kararıyla kapatılmıştır.

Planlı devletçiliğin başlaması (1931-1935)

SCF'nin kurucusu tarafından feshedildiği gün, Atatürk'ün kalabalık bir danışmanlar topluluğuyla birlikte çıktığı uzun bir yurt gezisi sonucunda, ülke için yeni bir yönetim tasarımı oluşturulmuştu. Ekonomi politikası bakımından, ilk Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulamaya konulması, artık doğrudan devlet işletmeciliği dönemine girildiğinin işaretidir. İçişleri alanında ise, buna koşutlukla, CHF bütün toplumsal örgütlenmeleri kendi yapısı içinde tekel-
leştirmeye başlamıştır. Partinin 1931 Mayısı ortalarında toplanan Üçüncü Büyük Kongresi'nde Türk Ocakları'nın infisah-tasfiye-iltihak kararı onaylanmış; basın, kadın vb. dernekleri de bu örneği izleyerek "kendi kendilerine" kapanmışlardır. CHF, Recep Peker'in genel sekreterliği altında, 1935 yılında toplanan Dördüncü Büyük Kongre'ye kadar tırmanmasına devam etmiş; ancak bu Kurultay arifesinde Recep Bey'in hazırlayıp İsmet Paşa'nın onayladığı partinin devlete el koyma tasarısı Atatürk tarafından bozulmuştur.

1930'ların başları, aynı zamanda, tarih ve dil çalışmalarına hız verildiği yıllardır. Geçen yüzyılda Türkçülük akımı oluşurken ortaya atılan kültür tarihine ilişkin birtakım savlar, İttihat ve Terakki döneminden sonra TC'nin başlarında da özellikle Türk Ocakları çevresinde yaşatılmaktaydı. Ancak, bu yeni evrede İttihatçıların Türkçülüğünden birçok noktada ayrılmıştır. En önemlisi, İslâm'la uzlaşmadan vazgeçilmiş olmasıdır. Türk Ocaklarından sonraki evrede de, ırkçılık artık birleştirici bir öge olarak kullanılmakta, Türkiye coğrafyasında eskiden yaşamış olan ve halen yaşayan bütün halklar Türk sayılmaktadır. Genç Cumhuriyet'te böylesi bir resmî görüşe gerek duyulmasının başlıca nedeni, azınlıklarla ilgilidir. Bir yandan Ermenilerin ve Yunanlıların (Rumların) Anadolu üstündeki en eski sahiplik iddialarının önü alınmak, bir yandan da Kürtlerin kendilerini ayrı bir ulus olarak tanımlamaları engellenmek istenmiştir. Ayrıca, "Osmanlılık" ideolojisinin son zamanlara kadar gölgede bıraktığı Türklük bilinci yükseltilmeye çalışılmıştır.

Türk tarih tezi, yeryüzünde gelmiş geçmiş hemen bütün yüksek uygarlıkların Türk kökenli olduğunu ileri sürerek, dikkatleri eski tarih devirleri üstünde yoğunlaştırmıştır. Türklüğün efsane olmaktan çıktığı, somut gerçek olduğu altı yüzyıllık Osmanlı döneminin ise pek üstünde durulmayarak, safdilce "İyi sultanlar başa geçince ilerledik, kötü sultanlar gelince geriledik" anlayışıyla geçiştirilmiştir. Bu da, hiç kuşkusuz, İslâm geleneğinden büsbütün sıyrılma arzusuyla ilgilidir. İslâm-öncesi Türklük, daha yararlı bir araştırma konusu gibi görünmüştür.

Dil alanındaki çalışmalar tarih ideolojisinin gereği ve sonucu olmuş; fakat, güdüleyici neden değişmemekle birlikte, iki uç arasında yalpalanmıştır. Önceleri tutulan yol, dili Arap-Fars etkilerinden ayıklayarak özleştirmektir. As-

lunda, bu eğilim Osmanlı devletinin son on yıllarında halkçı bir içerikle başlamıştı: Aydınların dilini halkın anlayış düzeyine indirmek istiyor, özentili yazıyı ve sözü bir statü simgesi olmaktan çıkarmayı amaçlıyordu. Sonraları ise, tarih tezinin aşırılışmasına koşutlukla icat edilen Güneş-Dil Teorisi, dünyadaki bütün dillerin ortak bir kökeni bulunduğunu, bunun da Türkçe olduğunu savunmuştur. Buna göre, artık bir ayıklama sorunu kalmıyor, hangi yabancı sözcüğü kullansak, eski malımızı geri almış oluyorduk.

Bu dönemde oluşturulan Türk Tarih ve Türk Dil kurumları, açıkladığımız tezler çerçevesinde, ama sivrilikleri zamanla aşınan bir biçimde çalışmışlar ve zaman zaman değerli inceleme ürünleri de ortaya koymuşlardır. 1931-1935 arası, yeni bir dizi toplumsal ve kültürel düzeltime de tanık olmuştur. Bunlar arasında Üniversite Reformu, Soyadı ve Pazar Tatili yasaları, lakap ve unvan, dinsel giysi yasakları sayılabilir. Ayrıca, kadınların siyasal hakları da bu dönemde tanınmıştır. Kadınların 1931'de belediye seçimlerine, 1935'te de genel seçimlere katılması, biçimsel bir adım olarak kalmakla birlikte, ileri bir görüşün eseridir.

Atatürk'ün son yılları (1935-1938)

TBMM'nin Beşinci Dönemi 1 Mart 1935'te başlamış ve Atatürk dördüncü kez cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Yenilenen İnönü hükümeti de o hafta içinde güvenoyu almıştır. Mayıs ayında toplanan 4. CHP Kurultayı'nda genel sekreterliğini koruyan Recep Peker ise, ertesi yılın haziranında yayımlanan bir parti bildirisiyle bu görevden alınmış ve parti genel sekreterliği, işçileri bakanlığıyla aynı kişide birleştirilmiştir. Böylelikle, İnönü kabinesinde Atatürk'ün iki yakın adamından biri olan Şükrü Kaya (öteki, Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras'tı) partinin en üst yöneticiliğine getirilmiştir. Bu olayın anlamı, Peker ekibinin istediğinin tam tersine, devletin partiyi özümlemesidir ve bu süreç, 5 Şubat 1937'de yapılan bir anayasa değişikliği sonucu, parti ilkelerinin (altı ok) devlet yapısına mal edilmesiyle noktalanacaktır.

1936 Temmuzunda yapılan Montrö Antlaşması, Lozan'da askerden arındırılmış olan Boğazlar'ın Türk egemenliğine sokulmasını sağlamıştır. Aynı yıl, TC ilk aşamada Hatay'a bağımsızlık tanınması için girişimlere başlamıştır. 1937 Ocak-Mayıs ayları arasında bu istek gerçekleştirilmiş ve bir sonraki adım olan Hatay'ı anavatana katma çalışmalarına girilmiştir. Türkiye, 1937 Eylülünde de, İspanya İç Savaşı'na başka Akdeniz ülkelerinin karışmamalarını öngören Nyon Konferansı'na katılmıştır. Bu olayın, böyle bir katılmayı riskli gören başbakanla rizikoyu göze alan cumhurbaşkanının aralarının açılmasında önemli payı bulunduğu söylenmektedir. Nitekim, 20 Eylül'de İnönü "dinlenmek üzere" bir buçuk ay izin almış ve Ekonomi Baka-

nı Celâl Bayar ona vekâlet etmekle görevlendirilmiştir. İsmet Paşa daha izin süresi dolmadan istifa edecek, Bayar'ın vekâleti de asalete dönüştürülecektir. Eski hükümet tek bir değişiklikte aynen devam etmiş, İnönü'ye özel bir yakınlığı olan Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın yerine bir başkası getirilmiştir. İnönü'nün böylelikle işbaşından uzaklaştırılmasının nedenleri hayli karmaşıktır ve uzun bir birikim sonucudur. Değindiğimiz dış siyasete ait görüş ayrılıklarından başka, asıl ekonomi politikasıyla ilgili anlaşmazlıkların varlığı hissedilmektedir. İnönü'nün devletçiliğine karşılık Bayar'ın özel girişimciliği savunduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, 1936 Ocak ayında kabul edilen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanması sürdürülmüştür. Ayrıca, başbakanın değiştirilmesiyle devlet kadrolarında başka önemli değişiklikler yapılmadığı da anlaşılmaktadır. Hatta, İsmet Paşa'nın Atatürk'ün yakın çevresindeki eski taraflarının bile yerlerinde kalmış oldukları anlaşılmaktadır. Aksi takdirde, Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün nasıl olup da cumhurbaşkanı seçilebildiği açıklanamaz. Atatürk'ün cumhurbaşkanlığının son aylarında, "Yüzellilikler"i de içine alan geniş kapsamlı bir af yasası çıkarılmıştır (yayımı: 16 Temmuz 1938).

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı (1938-1950)

TC'nin bu ikinci evresi, biri giriş biri çıkış niteliğindeki iki geçiş alt dönemi arasında yer alan bir esas alt dönemden oluşmaktadır.

Bayar'ın ikinci başbakanlığı (1938-1939)

İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçildikten sonra, Celâl Bayar'ın kurduğu yeni kabine, 11 Kasım 1938'den 25 Ocak 1939'a kadar sadece iki buçuk ay dayanmıştır. Bu hükümetin kuruluşunda, bir öncekinden farklı yalnız iki isim vardır. İnönü'ye karşı oldukları bilinen, fakat Atatürk'ün üstlemesiyle onun kabinelerinde de gedikli üyeler olan Dahiliye ve Hariciye vekilleri Şükrü Ka-ya ile Tevfik Rüştü Aras'a bu hükümette (hiç kuşkusuz, İnönü'nün isteği üzerine) yer verilmemiş, Refik Saydam içişlerine getirilmiş, Şükrü Saraçoğlu adliyeden dışişlerine kaydırılmış, adliye de Hilmi Uran atanmıştır.

Bayar, yeni hükümeti için Meclis'ten güvenoyu isterken söylediği program nutkunda, kendilerinin "*Kemalizmin azat kabul etmez kulları*" olduğunu ileri sürerek, izleyecekleri siyasette herhangi bir kesinti olmadığını vurgulamış; özellikle dış politikanın değişmeyeceğini ve laiklik ilkesinin eskisi gibi uygulanacağını belirtmiştir.

Bu kabine, kısa ömründe dört değişiklik geçirecektir. 28 Aralık 1938'de Saffet Arıkan'ın yerine Hasan Âli Yücel maarif, Şakir Kesebir'in yerine ise

Hüsnü Çakır iktisat vekili olmuşlardır. 3 Ocak 1939'da CHP Grup Başkan Vekilliği'ne seçilen Hilmi Uran'ın yerine Tevfik Fikret Silay adliye, on beş gün sonra da Kâzım Özalp'ın yerine Naci Tınaz Milli Müdafaa Vekilliği'ne getirilmişlerdir. Fakat bunlardan önce 1938 yılının bitmesine beş gün kala toplanan Üsnomal (Olağanüstü) Kurultay'dan söz etmek gerekir. Atatürk'ün "Ebedî Şef" İnönü'nünse "Millî Şef" (ve öncelinin yerine "Değişmez Genel Başkan") ilan edildikleri bu kurultaydan sonra, Bayar CHP Genel Başkan Vekilliği'nde tutulmuş, Refik Saydam ise genel sekreter seçilmiştir. (Hükümet değiştiğinde, Bayar başbakanlık gibi parti genel başkan vekilliğinden de olacak, yerini yeni Başbakan Saydam alacaktır. Parti genel sekreterliğine ise Dr. Fikri Tüzer getirilecektir.)

Kurultay'ın hemen ertesinde Kâzım Karabekir, bir ara seçimde milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. 10 Ocak 1939 günü de, Atatürk'ün sağlığında "rehabilit" edilerek bağımsız milletvekili seçilen Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele paşalar CHP Grubu'na katılmışlardır. Böylelikle on beş yıl önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na gidenler, yeniden ana kucığına dönmektedirler. Gerçekten, İnönü'nün, cumhurbaşkanlığının ilk günlerinden başlayarak, Atatürk döneminde kırılgan ve küskün duruma itilen Kurtuluş Savaşı kadrolarıyla barışma çabasına giriştiği dikkati çekmektedir. Bu cümleden olarak, Dr. Rıza Nur'un, Halide Edip Hanım'ın ve eşi Dr. Adnan Adıvar'ın gönüllü sürgünlüklerinden yurda dönmeleri anılmak gerekir. Muhafif gazetecilerden Hüseyin Cahit Yalçın 1939 Mart ayı sonundaki genel seçimlerde, eski başbakan Rauf Orbay ise 22 Ekim 1939'daki bir ara seçimiyle milletvekili olmuşlardır. Eski Serbest Fırka lideri Fethi Okyar da, 26 Mayıs 1939'da adliye vekili yapılarak ikinci Saydam kabinesine girmiştir.

Bu barışma ya da bağışlama jestlerinin nedeni, dünya ufuklarında savaş bulutlarının belirdiği bir sırada, memleketin hemen hemen bütün eski yüklerinin birleşmesiyle, Atatürk'ün ölümünden sonra ülkede bir otorite boşluğu bırakmama ihtiyacının duyulması olabilir. Aslında, Atatürk'ün vaktiyle bu kişilerle çatışması, İnönü'nün kişiliğinden hiç de ayrı ve bağımsız değildi; geniş ölçüde onun üstünden ve onun yüzündendi. Dolayısıyla, bu jestler bir açıdan da İsmet Paşa'nın eski aktüel ve şimdiki potansiyel rakiplerini kendisini destekleyen bir konuma getirmesi anlamını taşımaktadır. Geriye bir tek, Atatürk'ün İnönü'ye yeğleyerek başbakan yaptığı Bayar kalıyordu ki, cumhurbaşkanının ölümünden sonra herhangi bir ani sarsıntıya meydan vermemek için yerinde tutulmuştu. Onun da tasfiyesiyle, Millî Şef'in mutlak iktidarının önünde hiçbir engel kalmamış olacaktı.

Atatürk'ün ölümünden hemen sonra açılan (en ünlüsü, eski cumhurbaşkanının özel istihbaratçılarından Ekrem König'in sahte MSB belgeleriyle Kanada'dan uçak satın alarak İspanyol İç Savaşı'nda Cumhuriyetçilere satma gi-

rişimi olmak üzere) birtakım yolsuzlukları kovuşturma kampanyası da, yine aynı sürecin bir parçası olarak yorumlanabilir.

Millî Şef rejimi (1939-1945)

Bu dönemi 25 Ocak 1939'da kurulan Refik Saydam hükümetiyle başlatmak yanlış olmaz. Gerçekte, başbakanın dışında, Saydam kabinesinin ikinci Bayar kabinesinden pek farkı yoktur; bakanların büyük çoğunluğu göreve devam ettirilmişlerdir. Saydam'ın ilk hükümeti, iki ay sonra yapılan genel seçimlerin ardından 3 Nisan'da yenilenmiş ve başbakanın 8 Temmuz 1942'deki ölümüne dek sürmüştür. Bundan sonra Saraçoğlu kabineleri kurulmuştur. Fakat, Millî Şef'in yönetim yıllarını başbakanlara göre değil, İkinci Dünya Savaşı'nın evrelerine göre dönemlendirmek, gerek iç gerekse dış politika bakımından daha anlamlı olacaktır. Alman-Sovyet çatışmasının patlak verdiği 1941 ve bu savaşta Alman üstünlüğünün sona erdiği 1943, Türk siyaseti için de gerçek dönüm noktalarıdır.

11 Kasım 1938'de İnönü, Atatürk'ün dönemini tamamlamak üzere cumhurbaşkanı seçilmiş, hemen toplanan olağanüstü kurultayla da parti bakımından gerekli geçiş düzenlemeleri yapılmıştı. TBMM'nin beşinci dönemi 1939 ilkbaharında sona erecekti.

Mart sonunda yapılan genel seçimlerle Meclis'e giren 420 üyeden 130'u yeni isimlerdir. Seçilemeyenler arasındaysa, eski bakanlardan Şükrü Kaya ile Atatürk'ün sofra arkadaşlarından Kılıç Ali'nin bulunduğu göze çarpmaktadır. (Aras, Ocak ayında Londra Büyükelçiliği'ne gönderilmişti.)

Haziran başında, CHP'nin (olağan) Beşinci Kurultayı toplanmış, yeni bir tüzük ve program kabul edilmiştir. Bu arada, yapay bir denetim mekanizması olarak CHP milletvekillerinden 21 kişilik bir Müstakil Grup oluşturulmuştur. Aynı hafta içinde, Parti İdare Heyeti'nin –iki yıldır uygulanan– devlet ve parti yönetimlerinin birliğini yeniden çözdüğü görülüyor.

İkinci Saydam Hükümeti'nin iç politika gelişmeleri bakımından en önemli girişimlerinden biri, 1939 yazında Meclis'ten çıkarttığı bir yasayla Köy Enstitülerini başlatması olmuştur. Sonraki yıllarda çoğu ilericilerin sahip çıktığı tutucularına “komünist eğilimli” nifak yuvaları diye saldırdığı bu kuruluşlar, o zamanlar nüfusun beşte dördünü oluşturan köylüleri eğitimle aydınlatmak ve kalkındırmak gibi idealist bir amaç güdüyorlardı. Fakat birtakım solcular, Köy Enstitülerinin köylüyü köyünde tutmak, şehirlere gelmesini engellemek gibi Tek-Parti ideolojisine uygun bir işlev yapmalarının hedeflendiğini ileri sürmüşlerdir.

Savaş yıllarında izlenen ekonomi politikası ise, Millî Korunma Kanunu ve çeşitli tadilleriyle düzenlenmiş, zorlaşan dış alımlar ve yetersiz yerli üretimin

kıt kaynakları üstünde vurgunculuk yapılması –pek başarılı sayılamayacak bir biçimde– önlenmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki dış politikasını, üç köşeli uluslararası kutuplaşmanın taraflarına karşı ayrı ayrı davranışlarıyla incelemek gerekir. 1939 güzüne gelindiğinde, Atatürk zamanında Ortadoğu ve Balkanlar'da yerel bağlaşımlarla sağlanmaya çalışılan güvenliğin artık işe yaramayacağı anlaşılmıştır. İlk önce Sovyetler'le yakınlaşma denenmiştir. Fakat Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun 1939 Eylülünde Moskova'dan eli boş dönmesi üzerine, ertesi ay İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardımlaşma antlaşmaları imzalanmıştır. Almanya'yla ise dostluk ve ticaret ilişkileri sürdürülmüştür. (Almanya 1930'ların ikinci yarısında Türk dış ticaretine egemen durumdayken, savaş başlayınca alım-satımlarımız birdenbire düşmüştü. Fakat, Almanya'ya özellikle savaş endüstrisinde kullanılan krom cevheri satmamız sayesinde, bu hacim yeniden yükselmiştir.) Nazi Reich'ıyla yakınlığımız, Almanların Sovyetler Birliği'ne saldırılarından birkaç gün önce Türkiye ile yaptıkları dostluk antlaşmasında doruk noktasına ulaşmıştır. Daha önce, 1941 Mayısı başlarında, Hitler Reichstag'taki bir konuşmasında, "Genç Türkiye'nin dâhi yaratıcısı"na çiçek atarken, Türk hükümetinin şimdiki gerçekçi tutumunu da, "İngiliz entrikalarına kurban giden Yugoslavya" ile karşılaştırarak, bağımsız kalmayı başardığı için övüyordu.

Alman-Sovyet Savaşı'nın Almanların üstün görüldüğü ilk döneminde, Türkiye dolaylı bir anlamda Almanya yanlısı olmuş, ama üçüncü köşeyi meydana getiren Sovyetler'in müttefikleriyle de arasını iyi tutmuştur. Hatta, 1941 yılının sonuna doğru, ABD Başkanı Roosevelt Kiralama ve Ödünç Verme Yasası'nın Türkiye'ye de uygulanmasını kararlaştırmıştır.

8 Temmuz 1942'de Refik Saydam'ın ölmesiyle onun yerini alan Şükrü Saraçoğlu, öncelinin dış politikasını daha Alman ağırlıklı olarak sürdürmüştür. İç siyaset bakımından anılması gereken önemli bir konu, 11 Kasım 1942'de çıkarılan 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu'dur. Zenginlerin olağanüstü bir vergi ödeyerek savaşın ekonomik yükünü hafifletmelerini amaçlayan bu yasa, gerçekte gayrimüslim azınlıklara yönelik bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Keyfi bir biçimde saptanan yükümlülüklerini 20 Ocak 1943'e kadar yerine getirmeyen Yahudi, Rum ve Ermeni zenginleri, Aşkale'ye bedeni mükellefiyetle (taş kırmaya) gönderilmişlerdir. Bu uygulama bir yıldan fazla sürmüş; ancak 1944 Martı'nda o vakte kadar toplanan 316 milyon lirayla yetinilerek, gerçekleştirilemeyen 110 milyon liralık tahsilattan vazgeçilmiştir.

1942/43 kışında savaşın yön değiştirmesinden sonra Türkiye'de BMM seçimleri yenilenmiş ve 15 Mart 1943'te Saraçoğlu ikinci kabinesini kurmuştur. Bunu izleyen iki yıl, Almanya'ya karşı savaşa girmemiz için yapılan Müttefik baskıları ve İnönü'nün bunları geçiştirme başarılarıyla geçecektir. 8 Ha-

ziran 1943'te CHP'nin Altıncı Kurultayı toplanmış ve on bir ay önce Dr. Fikri Tüzer'in İçişleri Bakanlığı'na getirilmesiyle parti genel sekreterliğine atanan Memduh Şevket Esendal, yeniden bu göreve seçilmiştir. 1943 sonunda İnönü'nün Kahire'de Roosevelt ve Churchill'le buluşmasından sonra, Türkiye yavaş yavaş eskisinden farklı bir tutum takınmaya başlamıştır. 12 Ocak 1944'te yirmi yıldan fazladır genelkurmay başkanlığı yapan Mareşal Fevzi Çakmak emekliye ayrılarak bu görev Orgeneral Kâzım Orbay'a verilmiştir. O yılki 19 Mayıs söylevinde, İnönü Turancılara karşı sert suçlamalar yaparak Alman işbirlikçilerinin kovuşturulmasını başlatmıştır. Daha sonra, Haziran ayında Numan Menemencioglu, Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmiş ve ardından Almanya ile ilişkiler kesilmiştir. 13 Eylül'de bu göreve getirilen Hasan Saka zamanında Müttefik yanlısı yeni siyaset daha belirginleşecektir.

Millî Şef rejimi aslında 1945 yılı içinde çözülmeye başlamıştır. Dış politika bakımından bu süreç, 23 Şubat'ta Türkiye'nin Japonya ve Almanya'ya karşı savaş ilan etmesi kadar gerilerden başlatılabilir. (Mihver devletlerine savaş açmamız, Birleşmiş Milletler Örgütü'ne kurucu üye olabilmemiz için zorunlu bir koşuldur.) İç politika bakımından ise, İnönü'nün 19 Mayıs 1945 söylevinde demokrasiye geçiş işaretini vermesinden sonra, aynı ay bütçe aleyhine Meclis'te 7 oy çıkması, Haziran'da da bu oy sahiplerinden dördünün "Dörtlülük Takrir" diye tanınan bir belgeyi CHP Meclis Grubu'na vermeleri, tek-parti otoritesinin sonunu simgelemektedir. Nitekim, Temmuz ayında ilk muhalefet partisinin (zengin işadamı Nuri Demirağ'ın Millî Kalkınma Partisi) kurulmasına izin verilmiştir.

4 Aralık 1945'teki *Tan* olayı, tek-parti hükümetinin düzenlediği son kuvvet gösterilerindendi. CHP'nin üniversite gençliğini kışkırtarak ülkedeki solcu aydınlarla gözdağı vermesi, kurulan demokrasinin belli sınırlar içinde tutulacağı anlamına gelmektedir.

Çok-partili yaşama geçiş (1946-1950)

1946 yılının ilk haftasında Demokrat Parti kurulmuş ve genel başkanlığa Celâl Bayar getirilmiştir. Yeni parti, programında, (özel girişimcilik vurgusunun dışında) CHP'den farklı pek bir şey getirmemekle birlikte, halktan gelen bir kuvvet yaratarak hükümeti ve idareyi denetim altına almayı vaat ediyordu. DP, Ankara ve İstanbul'un yanı sıra, öncelikle Batı Anadolu'da örgütlenmiştir. Aynı yılın Mayıs'ında toplanan olağanüstü bir CHP Kurultayı, çok-partili yaşama geçmek için bir yandan yasalardaki pürüzleri (iki dereceli seçim gibi) temizleme kararı alırken, bir yandan da kendi tüzüğünü demokratlaştırmış, değişmez genel başkanlığı kaldırmıştır. Yine de, CHP egemenliğindeki TBMM'nin yedinci dönemi, DP'nin yurt çapında doğru dürüst örgütlen-

mesine olanak bırakmadan, ertesi yıl yapılması gereken seçimleri erkene almış ve 1946 Temmuz'unda yaptırmıştır. Üstelik, bu seçimlerin baskı ve zorlamalar altında geçtiği anlaşılmaktadır. Seçimlerden sonra Recep Peker gibi otoriter eğilimli bir kişinin başbakanlığa getirilmesinin de, demokrasiye geçiş için uygunluğu oldukça tartışmalıdır. Ancak, 1924'teki Fethi Bey'den beri, ilk kez CHP genel başkan vekilliğinin yeni başbakana teslim edilmeyip eskinde bırakılması (o zaman İsmet Paşa, bu kere Şükrü Saraçoğlu), dikkate değer. Ekim ayında da, CHP genel sekreterliğine, ılımlığıyla tanınan Hilmi Uran getirilmiştir.

1947 Ocak ayında toplanan DP'nin ilk büyük kongresi, çok-partili yaşamın sürebilmesi için muhalefetin başlıca istemlerini ortaya koymuştur (Hürriyet Misakı): Demokrasiye ve anayasaya aykırı yasaların kaldırılması, cumhurbaşkanlığının parti başkanlığından ayrılması, seçimleri idare yerine yargı organlarının denetlemesi.

İnönü, 11 Temmuz 1947'de yaptığı bir radyo konuşmasında, partiler arasında yansız kalacağına söz vermiş ve DP'ye sertlikle karşı çıkan kendi başbakanını dolaylı olarak eleştirmiştir. Recep Peker, iki aya kalmadan kabinesinde esashi değişiklikler yaptığı halde, dört gün sonra sağlık bozukluğu bahanesiyle istifa etmiş, yerine Hasan Saka yeni hükümeti kurmuştur. Kasım'da toplanan CHP (olağan) Yedinci Kurultayı'nda, ılımlılarla aşırıların arasındaki anlaşmazlık partiyi çatlamanın eşiğine getirecek kadar gelişmiştir. Fakat sonunda ılımlılar ağır bastığı gibi, parti platformu da iyice yumuşatılmıştır.

Hasan Saka'nın hükümetinden sonra, 1949 Ocağı'nda Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığa geçmesi, CHP'nin DP'den ayırt edilemeyecek ölçüde liberal bir çizgiye yerleşmesi sonucunu vermiştir. Fakat, halk kitleleri arasında tek-parti yönetimine karşı yıllardır biriken tepkiler ve İkinci Dünya Savaşı döneminde çekilen yoksunlukları hükümetin kötü yönetimine yorma eğilimi, bu ödönlere bakmayıp, 14 Mayıs 1950'de iktidarı devirecektir. 1950 Nisan sonlarında açıklanan aday listesinde CHP'nin milletvekillerinden beşte ikisini geri çekerek ortaya yeni adlar koyması da bu akıbeti önleyememiştir. İki büyük partinin adayları mesleklerine göre karşılaştırıldığında, DP'nin CHP'den daha çok çiftçi, tüccar ve avukatı aday gösterdiği, CHP listesinde ise, berikilerin iki katı bürokrat ve öğretmenle (DP'de hiç bulunmayan) 14 eski general olduğu görölmektedir.

1950'de iktidarın seçimle el değıştirmesi gibi büyük bir olay, bu vakte kadar çeşitli açılardan yorumlanmaya çalışılmıştır. Konunun ileride de tartışılmaya devam edileceği kuşkusuzdur. Kimileri dış nedenlere ve başka istemsel (voluntarist) etkenlere ağırlık vermekte, kimileri yerleşik bir iktidara karşı yıllardır biriken yakınmaların (nasıl bir seçenck oluşturulabilece-

gi pek hesaba katılmadan) üst üste yığılarak bu sonucu doğurduğunu ile-ri sürmekte, kimileri de olayı iki parti arasındaki yapısal farklarla açıkla-maktadır. Gerçekte, bütün bunların birer payı olmak gerekir. Ancak, CHP döneminde siyasetle uğraşma tekeli elde etmiş (belki de, İkinci Meşrutı-yet'ten beri sürdürögelmiş) bir egemen azınlığın dışında kalan bazı toplum-sal sınıf ve tabakaların DP içinde örgütlenerek politika sahnesine çıkmış ol-maları, ne denli vurgulansa abartılamayacak bir önem taşımaktadır. DP'nin temsil ettiği taşra küçük burjuvazisinin, Batı Anadolu'daki büyük toprak sa-hipleri ve tüccarlarla yaptığı ittifak, köylülüğün önemli bir kesimini de pe-şinde sürükleyerek, bürokrasinin önderliğindeki geleneksel CHP tabanını yenilgiye uğratmıştır.

Çok-partili yaşam ve askerî müdahaleler (1950-1980)

"Cumhuriyet" in sözlük anlamı, devlet başkanının seçimle geldiği rejimdir. Ama, uygulamada bu terim, devlet başkanlığının kalıtsal (ırsî) olmadığı bü-tün ülkeler için kullanılmaktadır. Oysa, bilimsel açıdan, "cumhuriyet" i, ta-nımının içerdiği demokratik öze uygun ve işlemsel araştırmalara yararlı bir kavram haline getirmek, kapsamını genişletmekle değil, sözde benzerle-rinden ayıklayarak daraltmakla mümkün olabilir. Onun için, ancak devlet başkanının gerçekten seçimle değiştiği anayasal düzenleri cumhuriyet say-mak gerekecektir. Bu anlamda, TC "cumhuriyet" olma niteliğini, 14 Mayıs 1950'deki "kansız devrim" le kanıtlamıştır.

Ne var ki, 1950 yılından sonraki yıllarda demokrasiye doğru kesintisiz bir gelişme olmamış, ordu çeşitli kereler sivil siyasete el koymak gereğini duy-muş ve bunların üç keresinde de başarıyla amacına ulaşmıştır. Türkiye'de askerî müdahalelerin genellikle halk çoğunluğunun desteğini görmüş olma-ları, ortaya çıkan durumun nasıl nitelenebileceği sorununu karmaşıklaştı-rmaktadır. Bunda, ordunun geçici bir süreyle ve çığırından çıkmış olan siya-set sürecini yeniden rayına oturtma niyetini açıklayarak işbaşına geçmesinin büyük payı olsa gerektir.

Demokrat Parti'nin iktidarı (1950-1960)

On yıllık DP egemenliği iki genel seçimle üç alt döneme ayrılmaktadır. Çoğunluk sistemiyle yapılan bu seçimlerde, görece küçük oy farklarını n ka-zanılan sandalye sayısında çok büyük farklar yarattığını göz önünde tutmak gerekir. Nisbi temsil sisteminin siyasal istikrara imkân bırakmadığından (haklı olarak) yakınanların, 1950'lerdeki deneyimizin ne kadar adaletsiz so-nuçlar verdiğini hatırlamaları faydalı olur. Kütüklere kayıtlı seçmenlerin %

88,88'inin oy kullandığı 1950 genel seçimlerinde oyların % 53,59'unu alan DP 408 milletvekili çıkarmış, oyların % 39,98'ini toplayan CHP'nin payına ise 69 milletvekili düşmüştür. Oy verme oranının % 88,63'e indiği 1954 genel seçimlerinde DP daha güçlenerek aldığı oyların % 58,42'siyle 488 sandalye kazanmış, % 35,11 oy alan CHP ise ancak 31 milletvekili çıkarabilmiştir. 1957 genel seçimlerinde oy verme oranı % 79,4 olmuş, DP'nin oyları azalmaya, CHP'nin oyları artmaya başlamış; buna karşın, DP oyların % 47,70'iyile 424 milletvekili, CHP ise % 40,82 oyla 178 milletvekilliği kazanmıştır. Bu anımsatmadan sonra, zamandizime dönelim.

Demokrasinin umutlu yılları (1950-1954)

Celâl Bayar cumhurbaşkanı seçilince DP genel başkanlığından istifa ederek, İnönü'nün kişiliğinde eleştiregeldiği yola kendisi girmemiş ve yeni bir anayasa geleneği başlatılmıştır. Genel İdare Kurulu, onun yerine Başbakan Menderes'i parti başkanlığına getirmiştir.

DP iktidarı daha ikinci ayını doldurmadan, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Kore'de kuzey saldırısına karşı koyma kararını fırsat bilerek, NATO'ya kabul edilmemizi sağlamak amacıyla, savaşa bir tugay göndermiş, muhalefet ise biçimsel bir itirazla yetinmiştir. Yalnızca bir grup solcu aydının kurduğu Barışseverler Derneği durumu protesto etmek istemiş ve derhal kovuşturmayla uğramıştır. Yeni iktidarın ilk günlerinde çıkarılan Af Yasası'na Nâzım Hikmet'in de dahil edilmesi dışında, DP sola karşı katı bir tutum takınmıştır. (1951'de hükümet TKP-167'ler tutuklamasına başlarken, meclis de Ceza Kanunu'ndaki 141 ve 142. maddelerin öngördüğü cezaları artırıyor-du.) Bu tavır, izlenen dış politikayla bağlantılıdır.

ABD ekonomik yardımı DP döneminde de sürmüş ve Türkiye'de özel girişimciliğin büyümesini teşvik etmiştir. Aslında, ekonomik durum, Türk bütçesinin yarıdan çoğunu yutan askerî giderlerle yakından ilişkiliydi. ABD'nin ısrarıyla alınan NATO'ya kabul edilmemiz kararını (17 Ekim 1951), TBMM'nin 18 Şubat 1952'de onaylamasından sonra, savunma harcamalarına daha çok dış katkı sağlanması, dolaylı olarak ülke ekonomisini de bir ölçüde rahatlatmıştır. Ekonominin yapısında henüz tarımın egemen durumda bulunması, ekonominin günlük siyaseti etkilediği ölçüde, rastlantısal etkenlerin partilerin geleceklerini belirlemesi anlamına gelmekteydi. Nitekim, birçok iktisatçı CHP'nin 1950 yenilgisini 1949'daki kötü hasatla ilgili gördükleri gibi, DP'nin 1950'lerin ilk yıllarındaki başarılarını da 1950 ve 1951'in iyi hasatlarıyla ilgili saymaktadırlar.

CHP'nin 1950 Haziran ayı sonlarında toplanan Sekizinci Kurultayı'nda genel başkanlığını korumuş olan İnönü, genç sekreterliğe Nihat Erim'in geti-

rilmesini istediği halde, bu mevkie partiyi çağdaştırma akımının temsilcisi olan Kasım Gülek seçilmişti. Gülek, halka yakın bir politikacı imgesi vermekle birlikte, onun da kafasındaki düşünce özgürlüğünün sınırları vardı. Örneğin, 1951 sonlarında CHP’de bir sol kanat gelişmeye başlayınca, örgüt tarafından dışlanmıştı. DP’nin başlıca sorunuysa, istediklerini daha çok yaptıramadığından yakınan yerel örgütün merkezle çatışmasıydı.

İki büyük parti arasındaki karşıtlık, DP döneminin ilk günlerinden itibaren – tarafların rolleri değişmiş olarak – yeniden siyasal özgürlük terimleriyle anlatım kazanmıştır. Bu kere, radyoyu kendi tekeli altına almakla suçlanan DP, radyonun bir hükümet organı olduğunu ileri sürerek, CHP iktidarı sırasında şiddetle eleştirdiği devlet olanaklarıyla parti propagandası yapmak yolunu tutmaktadır. Öte yandan, İnönü’nün siyasal yaşamının en büyük iki başarısından biri diye gördüğü Köy Enstitüleri (öteki “çok parti”), sıradan ilköğretmen okullarına dönüştürüldüğünde (27 Ocak 1954), muhalefetin fazla sesi çıkmamıştır. CHP’nin mallarının elinden alınmasıysa (14 Aralık 1953) çok daha sert tepkiyle karşılanmıştı.

1954 Mayıs başında yapılan genel seçimleri (bu kere artık adayları arasında eski yüksek bürokrat ve generallere de yer veren) DP, CHP’yle arasındaki farkı büyüterek kazanmıştır. Şu ufak gözlemi yapmakta da fayda olabilir: CHP, 1954 seçimleri arifesinde, Celâl Bayar’ın köyde davar güden bir resmini dağıtarak onu yıpratmak istemiş ve DP örgütünden şiddetli karşılıklar görmüştür. Oysa, ileriki yıllarda Süleyman Demirel’i çocukluğundaki “Çoban Sülü” imgesiyle tanıtmak için bizzat kendi partisi çaba harcayacaktır. Bu karşılaştırma, Türkiye’de siyasal anlayış düzeyinin on yıl içinde ne kadar değiştiğinin ilginç bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Ekonomik-toplumsal sancıların başgöstermesi (1954-1957)

DP iktidarının ikinci döneminde iktisadi refaha erişileceği iddia edilirken böyle olmamış, girilen yatırımlar (önce Amerika’dan, sonra da Almanya’dan) beklendiği kadar dış yardım gelmediği için sürdürülememiştir. Hızla artan hayat pahalılığı, özellikle değişmez gelirli kesimleri fena halde etkilemeye başlamıştır. 1954’te hasat hiç de kötü olmadığı halde, ABD’den 300 bin ton buğday ve 200 bin ton arpa almak gerekmiştir. Ayrıca şeker sıkıntısı da çekiliyordu. Hükümet ise, bu durumun halkın satın alma gücünün artmasından ileri geldiğini ileri sürerek iyimser yorumlar yapmaktaydı.

Seçimlerden sonra toplanan On Birinci CHP Kurultayı’ndan DP ile uzlaşmayı savunan Nihat Erim, Kasım Gülek önünde bir kez daha yenik düşmüş; parti eski çizgisinden siyasal muhalefetini devam ettirmiştir. 1955 Mayıs’ında DP milletvekilleri arasından 11 kişilik bir grup, TBMM’ye “İspat

Hakkı”nın tanınmasını isteyen bir önerge sunmuşlardır. Bu hareket genişleterek aynı yılın sonunda Hürriyet Partisi’ne dönüşecektir.

Türk dış politikasında çok uzun bir süre önemli bir etken olan Kıbrıs sorunu da 1954’te başlamıştır. Türkiye’nin ilk tezi, Kıbrıs’ın Yunanistan’a verilmemesi, İngiltere’nin elinde kalmasıdır. Yine de, DP iktidarı Yunan dostluğunu sürdürmek istiyordu. 1954 Ağustosunda Yunanistan ve Yugoslavya ile karşılıklı savunmayı öngören bir antlaşma imzalamıştı. 1955 Şubatı’nda Irak’la yapılan (sonradan Pakistan’ın da katılacağı) Bağdat Pakı da, tıpkı bu Balkan Pakı gibi, ABD’nin çıkarları doğrusunda bir hareketti. Amerika’yı hoşnut ederek daha çok ekonomik yardım sağlanmaya çalışılmaktaydı.

DP hükümeti, 6-7 Eylül 1955’te, Kıbrıs’la ilgili olarak, Yunanistan’a karşı İstanbul, İzmir ve Ankara’da halk gösterileri düzenlemiş, fakat olaylar denetimden çıkarak genel bir “servet düşmanlığı”na dönüşmüştür. İşin gerçeği Yassıada muhakemelerinde anlaşılacaktır, ama o zaman bütün sorumluluk “komünistler”e yüklenmiştir. Menderes, Ekim’de toplanan DP Büyük Kongresi’nde yeniden parti genel başkanlığına seçilmekle birlikte, ertesi ayki meclis grubu toplantısında, ancak bütün kabine üyelerini feda ederek başbakanlığını koruyabilmiştir.

1956 yılında, muhalefet partililerin işbirliği yapmaları konusu gündeme gelmiştir. Cumhuriyetçi Millet Partisi’yle yeni kurulan Hürriyet Partisi’nin DP iktidarına karşı CHP’yi desteklemelerinin kısa sürede başarıya ulaşabileceği umuluyordu. Ancak, bu iki parti İnönü’nün yeniden cumhurbaşkanı olmasını istememekteydi. 1957’nin hemen ilk günlerinde başbakan, erken seçim olasılığını yalanlamış olmakla birlikte, genel seçimler Ekim’de yapılacaktır. Muhalefetin ortak cephe hazırlığına karşı Seçim Kanunu’nda değişiklikler yapılarak partiler arası işbirliği olanaksızlaştırılmıştır. Bu durumda, CHP’nin öteki iki partiye kendileri seçime girmeyerek onu desteklemeleri önerisi kabul edilmemiştir. İktidar ve ana muhalefet partilerinin gösterdikleri adaylar bakımından bir karşılaştırma yapılırsa CHP’lilerin büyük çoğunluğunun yerel örgütlerce belirlendiği, DP’lilerin arasındaysa seçim bölgelelerinden elenerek gelenlerin yerine merkezden atananların çoğaldığı gözlemlenebilir. Oğlu zaten HP’ye geçmiş olan Fuat Köprülü’nün seçimlerden bir buçuk ay önce DP’den istifası kamuoyunda yankılar yaratmıştır. Daha sonra HP adına bir konuşma yapan Köprülü, o günkü durumu, *“tek-parti, tek-seç sistemini yeniden canlandırmak isteyen bir adam”a karşı ülke çapında bir mücadele* diye özetlemektedir. Muhalefet oyların % 52’sini topladığı halde, aday listeleri bölündüğü gibi, iktidarınkilerin yarısından çok daha az milletvekili çıkarabilmiştir.

DP'nin otoriterliğe kalkışması (1957-1960)

Bu dönemde DP'ye karşı muhalefet giderek sertleşmiştir. Fakat dış politikanın hiçbir zaman eleştirilen konular arasına alınmaması dikkate değer. Menderes, Batı yardımı sağlamak amacıyla, sürekli soğuk savaşa oynamaktadır. Yine de, Sovyetler'in Türkiye'ye yıllardır yaptıkları barış saldırısına da, ekonomik nedenlerle ilk kez bu dönemin sonlarında olumlu karşılık verilektir. Kıbrıs sorunda ise, hükümetin yeni tezi "taksim"dir.

1957'de seçilen Meclis çoğunluğunun ilk işi, bir içtüzük değişikliği yaparak muhalefet milletvekillerinin görüşlerinin kamuoyuna yansıtılması olanaklarını kıstak olmuştur. Menderes ise, DP'nin aldığı baskı önlemlerine muhalefetin sebep olduğunu savunmaktadır.

1958 başında, bir darbe hazırlığına giriştikleri ileri sürülen dokuz subay tutuklanmıştır. Ancak, doğru olduğu sonradan anlaşılan bu tasarı kanıtlanmadığı için, mahkeme 25 Kasım 1958'de sanıkları salıvermiş, yalnız muhbir subayını iki yıl hapse mahkûm etmiştir.

1958 yazında Irak'ta bir darbe sonucu Kral II. Faysal'la hükümet reisi Nuri es Said'in devrilip öldürülmeleri Türkiye'yi çok etkilemiş, ABD Irak'a silahlı müdahaleden Menderes'i güçlkle alıkoymuştur.

19 Ağustos'un başında Türk parası devalüe edilerek on iki yıldır 2.80 lira olan dolar 9 liraya çıkarılmıştır. Bu, yeni kredi bulmanın koşulu olarak alınan bir istikrar önlemiydi. Ekonomik durumun bozukluğu, kabinede sıklaşan değişikliklere yansımaktadır. DP milletvekilleri arasında, sayıları Meclis grubunun üçte birini bulan "Yaylacılar" türemiştir. Menderes, ilk kez, muhalefeti ihtilal komploları düzenlemekle suçlamaya başlamıştır. Bunun ardından da, muhalefetin kin ve husumet cephesine karşı, "Vatan Cephesi"nin kurulması gelmiştir. İlk tepki, HP'nin 24 Kasım 1958'de olağanüstü bir kongre toplayıp kendi kendisini dağıtarak CHP'ye katılma kararını alması olmuştur.

1959 Ocak ayının ortalarında toplanan CHP'nin On Dördüncü Kurultayı'nda, 10 maddelik bir *İlk Hedefler Beyannamesi* kamuoyuna sunulmuştur. Bu talep ve vaatler, 1961 Anayasası'nın gerçekleştireceği çoğu bilimsel, kurumsal noktaları kapsamaktadır. Kurultay'da seçilen İnönü-Gülek ikilisinin yanı sıra, yeni parti meclisi üyeleri arasında HP'den gelenler dikkati çekmektedir.

Şubat ayında, Türkiye ile Yunanistan'ın Zürih'te imzaladıkları Kıbrıs'la ilgili antlaşmanın ardından üçlü görüşmeler için İngiltere'ye giden Menderes'in uçağının Londra yakınlarındaki Gatwick Havalimanı'na düşüp parçalandığı halde, kendisinin kazadan sağ olarak kurtulması, Türkiye'de mucize diye karşılanmış ve bir propaganda aracı yapılmıştır. Kısa süren bir yu-

muşamadan sonra, ilkbaharda İnönü'nün yurt gezileri çok olaylı geçmektedir. Bu konuda bir soruşturma açılmasını Meclis çoğunluğu kabul etmeyince, CHP'li milletvekilleri oturumları topluca boykot etmeye başlamışlardır. Basın hakkındaki kovuşturmalar da artmıştır.

1960 yılının başına gelindiğinde, İnönü, Menderes'i "Devlet benim" anlayışını benimsemekle suçlamaktadır. Menderes'i Güney Kore diktatörü Syngman Rhee'ye benzetmek kısa sürede bir tür moda olacak, hele Rhee'nin bir askeri darbeye devrilmesinden sonra daha da tutulacaktır. 18 Nisan'da muhalefeti yıldırma için TBMM'de 15 kişilik bir Tahkikat Komisyonu kurulmuştur. Bu kurula tanınan yetkilerin anayasaya aykırı olduğu hukukçularca belirtilmesine karşın, tasarı Meclis'ten geçince, aydın kesim çok sert tepki vermiştir. 28-29 Nisan günleri, İstanbul ve Ankara'da yapılan öğrenci gösterileri üzerine, her iki ilde de sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Mayıs başında arka arkaya beş gazete kapatılmıştır. Menderes olayları kışkırtıcıların eseri diye görmekte, halk çoğunluğunun kendisini desteklediğine inanmaktadır. Ama askerler yavaş yavaş ağırlıklarını koymaya başlamışlar ve uyarıları yerine getirilmeyince de yönetimi kendi ellerine almışlardır.

Adnan Menderes, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına öncelik veren hamlecisi bir önderdi. Toplumsal gelişme, onun gözünde, ekonomik kalkınmaya bağımlı ikincil bir konuydu. Gerek ekonomik gerek siyasal liberalligi üstündeyse fazlaca durulmaya gelmez. Çünkü Menderes bunlarda pek yüzeysel kalıyor, kolayca tutarsızlıklara düşüyordu. Herhangi bir ideolojik bütünselliği olmayan eklektik ve pragmatik bir politikacıydı. İzlediği ekonomik model, olanca başarısına karşın, plansızdı, yeterli yardım alınamadığı dönemlerde önemli dış ticaret açıkları vererek tüketim alışkanlıklarını bozuyordu, enflasyonistti. Gelir dağılımı bakımından, onun döneminde yaratılan durumun eskisinden kötü olduğu söylenemez; ama yerleşik prestij sırasını hayli değiştirmişti. Yapılan enflasyon ise, 1970'lerdeki ölçülerle masum sayılırdı (% 15-20), fakat o zamana değin görülmedik bir şey olduğundan, toplumsal sonuçları birçoklarına katlanılmaz gelmişti.

27 Mayıs'tan 12 Mart'a (1960-1971)

Milli Birlik Komitesi'nin egemenliği (1960-1961)

27 Mayıs 1960 Cuma günü Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'in başkanlığında, çeşitli rütbelerdeki 36 subaydan oluşan bir Milli Birlik Komitesi yönetime el koymuş, ertesi gün de asker-aydın karması partiler-üstü bir hükümet kurulmuştur. Gürsel, hem devlet başkanı hem başbakan hem de başkomutan olmuştur. Aynı gün, CHP eğilimli bir hukukçu-

lar kurulu, darbenin meşruluğunu onaylayan bir rapor düzenlemiştir. MBK, mücadelesinin amacını, yolundan çıkmış olan demokrasiyi yeniden rayına oturtmak diye açıklamaktaydı. Dış siyasette ise herhangi bir değişiklik yapılmayacağı belirtilmişti.

MBK cuntası, devirdiği iktidar partisinin önderlerinden başlayarak bütün milletvekillerini, DP'ye yatkınlıklarıyla tanınan yüksek rütbeli bazı subayları ve adları yolsuzluklara karışmış birtakım sivil idarecileri tutuklayarak, Yassıada'da toplanan bir Yüksek Adalet Divanı'nda yargılatmaya başlamıştır. (Em. Gen. Ali Fuat Cebesoy'un DP listesinden seçilmesine karşı, "bağımsız" olduğu gerekçesiyle tutuklanmaması, ilginç bir istisnadır. Herhalde, Cebesoy'un Kurtuluş Savaşı'ndaki hizmetleri hatırlanmıştı!)

MBK içinde, daha ilk günden itibaren, iktidarı bir an önce sivillere bırakmak isteyenlerle, bunun CHP'ye haksız bir çıkar sağlayacağını düşünerek, ancak, siyasal çekişmeler içinde gerçekleştirilemeyen köktenci birtakım düzeltimler yapıldıktan sonra normale dönme taraftarı olanlar arasında anlaşmazlık çıkmıştır. İlk aylarda, ikinci eğilimin ağır bastığı bellidir. Giderek bozulmuş olan hiyerarşi piramidini düzeltme amacıyla 3 Ağustos'ta yapılan ordu tasfiyesi, birçok alanda niyet edilen benzeri hareketlerin öncüsüydü. Bu tasfiyeyle, çeşitli rütbelerdeki 4.000 subay emekliye ayrılmıştır (Emekli İn-kılâp Subayları = Eminsular). İkinci temizlik, 27 Ekim'de üniversitede yapılmış ve 147 öğretim üyesi ve yardımcısı, "tembel, yeteneksiz ve reform düşmanı" denerek işlerinden çıkarılmışlardır. Üçüncü bir operasyonun basında yapılacağı söylentileri dolaşırken, 13 Kasım'da MBK'nin 14 üyesi (geçici anayasa hükümleri görmezlikten gelinerek) tasfiye edilip yurt dışına gönderilmiş ve bu tür eylemler sona erdirilmiştir.

14'ler olayı henüz tamamıyla aydınlığa kavuşmuş değildir. Siyasete dönmekte acele etmek istemeyenlerin MBK içinde çoğunluğu oluşturduğu ve bazı ordu kademeleriyle çıkarları tehdit altındaki iş çevrelerinden gelen birtakım baskılar sonucu, bu grubun büyücek bir bölümünün (böyle bir tasfiyeyi kim yapsa kurtulmak isteyeceği birkaç üye eklenerek) iktidardan uzaklaştırıldığı, komite içinde kalan aynı eğilimdeki üyelerinse güçsüz bırakıldığı sezinlenebilmektedir.

14'lerin tasfiyesinden önce, MBK'ce Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması ve Toprak Reformu yapılması için alınan önlemler sürdürülmüş, ama bizzat Türkeş'in örgütlemeye çalıştığı ülkücü Türk Kültür Derneği oluşturulmamıştır. Yeni yılın ilk günlerinde, ordunun yerleşik ekonomik düzenle bütünleşmesi açısından büyük önem taşıyan Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) yasası çıkarıldıktan sonra, 6 Ocak'ta (oldukça korporatif nitelikteki) bir Temsilciler Meclisi ile MBK'den oluşan Kurucu Meclis çalışmaya başlamıştır. Bir ay sonra da, siyasal partilerin faaliyete geçmelerine izin verilmiş-

tir. Şubat ayında, eski CHP'nin ve CKMP'nin yanı sıra, Adalet, Yeni Türkiye ve Türkiye İşçi Partisi gibi yeni birtakım partiler kurulmuştur.

MBK egemenliğinin gerçek sonu, komitenin 1961 Haziranı başında Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel'i bir büyükelçiliğe tayin ederek görevinden uzaklaştırmak istemesinin, işbaşındaki komutanların ağır basması sonucu gerçekleştirilememesi olmuştur. Hukuken ise, MBK 15 Ekim 1961 genel seçimlerinin ertesine kadar devam etmiştir. Bu arada, Kurucu Meclis'in hazırladığı Anayasa Tasarısı, 9 Temmuz'da halkoyuna sunulmuştur. Oy vermeye hakkı olanların % 83'ünün katıldığı bu referandumda, tasarı % 39,6 hayıra karşılık, % 60,4 evetle benimsenmiştir.

Ağustos sonlarında toplanan CHP On Beşinci Büyük Kongresi'nde, İsmail Rüştü Aksal'ın açık farkla Kasım Gülek'i yenerek genel sekreterliğe seçilmiş olması, kayda değer. 5 Eylül'de (TIP hariç) belli başlı partilerin önderleri Çankaya'da bir Yuvarlak Masa toplantısına çağrılarak, kendilerinden siyasete dönüş sürecinde belli sınırlamalara uyma sözü alınmıştır. On gün sonra, Yassıada Mahkemelerinin kararları açıklanmış, 15 kişi idama, 32 kişi müebbet hapse, birçokları da 4 ila 15 yıl arası hapis cezalarına mahkûm edilmişlerdir. MBK, 12 idam cezasını onaylamamış, Başbakan Menderes, Maliye Bakanı Polatkan ve Dışişleri Bakanı Zorlu hakkındaki hükümlerse onaylanarak yerine getirilmiştir. 15 Ekim'de yapılan seçimlerde, asıllı daha bir ay olmayan Menderes'in galip geldiğini düşündürecek sonuçlar doğmuştur. Doğrudan doğruya DP'nin kalıtıcısı oldukları izlenimini vermeye çalışan iki parti, AP ve YTP, oy toplamının yarıya yakını almışlardır. CHP'ninse gerek milletvekili gerek senatör seçimlerinde topladıkları oylar, üçte birin biraz üstünde olmuştur.

İnönü'nün koalisyon hükûmetleri (1961-1965)

25 Ekim 1961'de TBMM açılınca, Cemal Gürsel cumhurbaşkanlığına, Suat Hayri Ürgüplü senato başkanlığına, Fuat Sirmen de meclis başkanlığına seçilmişlerdir. Bir aya yakın süren zorlamalardan sonra, TC'nin ilk karma hükûmeti, İnönü'nün başbakanlığında CHP-AP ortaklığıyla kurulmuştur.

1961 Anayasası, Türkiye'de o vakte kadar görülmedik ölçüde özgürlükçü bir siyasal ortama yol açmıştır. Bu arada sol fikirler de, bir yandan hızlı ekonomik kalkınma ve bir yandan sosyal adalet temalarıyla kamuoyunu etkilemeye başlamıştır. Fakat siyasete dönülmesinden ve iktidarın sivilere devredilmesinden hoşnutsuzluk duyan bir grup subay, 22 Şubat 1962 günü Harb Okulu komutanı Albay Talât Aydemir'in önderliğinde bir darbe yapmaya kalkışmıştır. Ordunun büyük çoğunluğu hükûmete sadık kalınca, bu girişimin başarısızlığa uğraması, Başbakan İnönü'nün siyasal konumunu kısa va-

dede güçlendirmiştir. Fakat İnönü ayaklanmacılara af sözü vermişti. AP ise, siyasal bir yatırım olarak eski DP'lilerin affını sağlamaya çalışıyordu. Örtük asker baskısıyla, ilk affın çıkarılıp ikincisinin ertelenmesi, AP kanadının Haziran başında koalisyonu çökertmesine yol açmıştır. İki haftalık bir bunalımdan sonra, İnönü ikinci koalisyon hükümetini, CHP, YTP, (Osman Bölükbaşı'nın 29 milletvekiliyle birlikte terk ettiği) CKMP ve AP'den ayrılan bağımsızlardan oluşturmuştur. Bundan önce, 22 Nisan 1962'de, yeni anayasanın öngördüğü Anayasa Mahkemesi kurulmuştur.

Uzunca bir süredir hazırlanmakta olan Birinci Beş Yıllık Plan kesin biçimini alırken, Eylül sonlarında, bir grup teknokrat uzman, siyasetçilerin plan fikrini yıpratıklarını ileri sürerek topluca istifa etmiştir. Yapılan bu değişikliklerle, iki ay sonra bu plan TBMM'den geçerek yürürlüğe konulmuştur. Bu arada, bir kısmı af yasasıyla eski DP'lilerin cezaları azaltılmıştır. Hoşnutsuz askerî cuntaların etkileri hissedilmeye devam etmektedir. 1962 sonuna gelindiğinde, Ankara'da 40 aydın tarafından bir Sosyalist Kültür Derneği'nin kurulduğu, ama bir yandan da sosyalist düşüncenin kovuşturulduğu gözlemlenebilir.

1963 Martı'nda eski cumhurbaşkanı Celâl Bayar, AP'nin af kampanyası sonucu, Kayseri Cezaevi'nden şartlı olarak salıverilmiştir. Bunu dengeleyen bir hareket ise, ertesini ay başında "27 Mayıs"ın Hürriyet ve Anayasa Bayramı diye kabul edilmesi olmuştur. Talât Aydemir, 20-21 Mayıs gecesi ikinci kere İnönü Hükümeti'ni devirme girişiminde bulunmuş ve yine başarısızlığa uğramıştır. Hareketin elebaşları bu kere ölüm cezasına çarptırılmış, kalkışmaya katılan Harbiye öğrencileriye toptan okuldan çıkarılmışlardır.

1963 Kasımı'nda yapılan seçimler, AP için büyük *zafer* olmuş, CHP oyları pek değişmezken, YTP ve CKMP'nin gerilemesiyle AP oyları % 46'ya yaklaşmıştır. Bu durum, ikinci koalisyonun sonunu getirmiş ve 25 Aralık'ta İnönü CHP ve bağımsız milletvekilleriyle üçüncü karma hükümetini kurmuştur. Aynı gün, Türk jet uçakları Kıbrıs göklerinde bir gövde gösterisi yaparak Makarios yönetimini hizaya getirmeye çalışmıştır.

1964 Ocak ayı sonunda, Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu'nun, bu yıl için istenen 250 milyon dolar yerine yalnızca 100 milyon dolar vermeyi kararlaştırması, iktidar için büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Muhalefetteki AP ise, çekilen ekonomik sıkıntıların CHP devletçiliğinden ileri geldiğini öne sürmektedir.

Haziran'da yapılan kısmi senato seçimlerinde, katılım düşüklüğüne karşın, AP yine öndedir. Bu seçimlerden hemen önce, Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine partide bir genel başkanlık sorunu ortaya çıkmış ve daha sonra (29 Kasım'daki AP Kongresi'nde) Süleyman Demirel bu makama seçilmiştir.

1965 yılının başlarında, bir yandan TIP gelişirken, bir yandan da özellikle AP aşırı sol akımların toplum üstündeki baskılarından yakınmaktadır. Şu-

bat ortalarına doğru bütçenin Meclis'te reddedilmesi üzerine, üçüncü İnönü hükümeti istifa etmiş ve Senato'ya AP listesinden seçilmiş olan Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığa getirilmiştir. AP, YTP, CKMP ve MP'li bakanlardan oluşan Ürgüplü koalisyonunda, Demirel de başkan yardımcısı olarak yer almıştır. Bu, memleketi genel seçimlere kadar yönetecek bir bekçi hükümetiydi. 10 Ekim 1965'te yapılan seçimlerde, AP oyların % 53'üne yakınıni toplayarak tek başına iktidar olma şansını kazanmış, CHP'nin oyları ise % 29'un altına düşmüştür. Milli Bakiyeli nisbî temsil sistemi sayesinde, TIP de % 3'e yaklaşan oylarıyla 15 milletvekili çıkararak, muhalefet saflarında sosyalist bir parti meclis grubunun da oluşmasını sağlamıştır.

AP iktidarının ilk devresi (1965-1969)

1965 güz seçimlerinden sonra, Meclis başkanlığına Ferruh Bozbeyli seçilmiş, dış yardıma bel bağlayarak özel sektörü ve yabancı sermayeyi teşvik edeceğini açıklayan Süleyman Demirel de yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmiştir. Demirel'in parti içindeki Saadettin Bilgiç grubunun muhalefetine karşın ve onları dışarıda bırakarak kurduğu hükümet 252 oyla güven almıştır. 1966 Şubat başında Cumhurbaşkanı Gürsel, ABD'ye tedaviye gönderilmiş ve Senato Başkanı İbrahim Şevki Atasagun kendisine vekâlet etmeye başlamıştır. Kıbrıs sorunu dolayısıyla dış politika tartışılırken, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini önlemek için Johnson'un vaktiyle İnönü'ye yazdığı mektup basında açıklandıktan sonra, NATO'nun Türkiye'yi koruyup korumayacağı düşünülmeye başlamış ve sol çevrelerde Tarafsız Üçüncü Dünya'ya katılma istekleri ortaya atılmıştır. Başbakansa, emperyalizm yardakçısı olma suçlamaları karşısında, Türkiye'le "üs" olmayıp, yalnızca "tesis"ler bulunduğu ileri sürmektedir.

Mart ortasında, önceden hazırlanan bir düzenle, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay askerlikten ayrılmış, kontenjan senatörü yapılmış, yerine de Orgeneral Cemal Tural getirilmiştir. Ay sonunda Gürsel'in sağlığının görevine devam etmesine elverişsiz olduğu bir raporla saptandıktan sonra, Sunay, Türkiye'nin beşinci cumhurbaşkanı seçilmiştir. (Bütün bu düzenlemeye, yalnızca yeniden kurulan MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı karşı çıkmıştı.)

CHP ileri gelenlerinden Turhan Feyzioğlu, AP iktidarında bütün kamu işlerinin durakladığını ileri sürerken, sağcılık-solculuk çatışmaları gelişmeye başlamıştır. Haziran başlarındaki kısmî senato seçimlerinde AP, CHP'nin iki katına yakın oy almış, TIP'in oyları da % 4'e yaklaşmıştır. Ağustos başında çıkarılan eski DP'liler hakkındaki af yasası, 27 Mayıs'ın son yenilgisi olmuştur.

1966 güzünde, Demirel partisinin anayasayı değiştirecek çoğunluğa sahip olmadığından yakınmakta, bu anayasayla ülkeyi yönetmenin çok zor oldu-

ğunu ileri sürmektedir. Ekim'de toplanan CHP On Sekizinci Kurultayı, "Ortanın Solu" politikasını savunan Bülent Ecevit'i genel sekreterliğe seçmiştir. Kasım'daki TIP Büyük Kongresi'nin yeniden genel başkanlığa getirdiği M.A. Aybar ise, Türkiye'nin en önemli sorununun "Tam Bağımsızlık" olduğunu vurgulamaktadır. Yıl sonunda, SSCB Başbakanı Aleksı Kosigin görüşmelerde bulunmak için Türkiye'ye gelmiştir. AP iktidarının olanca sağ eğilimine karşın (ya da bu eğilimi sayesinde) Sovyetler'le ilişkilerde CHP'ye oranla daha rahat davrandığı gözlemlenebilir.

CHP içinde (İnönü'den sonra gelmek üzere) Ecevit'in egemen oluşu, Turhan Feyzioğlu ve arkadaşlarının bir muhalefet oluşturmalarına yol açmış, fakat İnönü'nün Ecevit'i desteklemesiyle, bu grup savaşımında yenik düşerek partiden kopmuştur (Nisan'daki CHP IV. Olağanüstü Kurultayı'ndan sonra, Güven Partisi'nin kuruluşu: 12 Mayıs 1967).

Genelkurmay Başkanı Tural'ın silahlı kuvvetlere, aşırı solla mücadeleye girişmeleri için verdiği emir, kamuoyunda bir süre tartışılmış, ama hükümetçe onaylanmış, Meclis de kendisi hakkında gensoru açılmasını reddetmiştir. 12 Şubat 1967'de (TIP'in altıncı kuruluş yıldönümünde) Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DISK) kurulmuştur. Bu örgüt, Türk-İş'in işçi sınıfını yeterince ve gereğince korumadığını ileri sürmekteydi. TIP Başkanı Aybar da, tam bu günlerde, Demirel hükümetini faşizme ortam hazırlamakla suçlamıştır.

Sıkıntılı ekonomik durum hakkında, DPT danışmanı Prof. Tinbergen'in genel teşhisi, özel sektörün ne kendisinin yatırım yaptığı ne de yeterli vergi ödeyerek devletçi yatırım yapılmasına olanak sağladığı yolundadır. Öte yandan, salt siyasal düzeyde, ileri kesim, hükümetin hazırladığı "Temel Hak ve Hürriyetleri Koruma" yasa tasarısına karşı çıkmaktadır.

1967 Nisanı'nda Demirel, kabinesinde büyük değişiklikler yaparak Bilgiççileri de yanına alıp kendi konumunu pekiştirmiştir. O ay, Yunanistan'da bir Albaylar Cuntası, Yorgi Papandreu'nun yaklaşan "Ortanın Solu" iktidarını önlemek için bir darbeyle başa geçmiştir. (Yunan cuntası, yedi yıl sonra, 1974 yazısında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesiyle çökecektir.)

27 Mayıs konuşmasında, Cumhurbaşkanı Sunay 1961 Anayasası'nın sosyalizme kapalı olduğunu ileri sürünce, sert tepkilerle karşılanmış, Demirel ise Sunay'ın görüşünü kuvvetle desteklemiştir. Oysa, Anayasa Mahkemesi, o yaz, TCK'nin 141 ve 142'nci maddelerinin anayasaya aykırı olmadığını bildirirken, anayasanın "sınırlı" bir sosyalizme açık olduğunu ilan etmiştir. Yazılılarıyla bu maddeleri çiğnediği iddia edilen TIP milletvekili Çetin Altan'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılması kararını da, Anayasa Mahkemesi bozmuştur.

Temmuz'da İkinci Beş Yıllık Plan TBMM'de geniş bir muhalefete rağmen kabul edilirken, CHP adına Nihat Erım, gelir adaletsizliklerini arttıracak ge-

rekçesiyle bu belgeyi eleştirmiştir. Bunu 1967 Eylülü'nde, Demirel'in Romana ve Sovyetler Birliği'ne yaptığı resmî geziler izlemiştir.

Ekim başında İstanbul'u ziyaret eden Amerikan 6. (Akdeniz) Filosu aleyhine büyük gösteriler yapılmıştır. 23 Kasım'da da, Kıbrıs'la ilgili olarak Türk-Yunan anlaşmazlığına arabuluculuk etmek üzere Ankara'ya gönderilen ABD Başkanı'nın özel temsilcisi C. Vance'nin uçağı gösteriler yüzünden Esenboğa yerine Mürted askeri alanına inmek zorunda kalmıştır. Kıbrıs sorunu 1967 yılının sonlarında, Türk siyasetinde yine önemli bir rol oynuyor, dolaylı olarak da ABD'nin Türkiye'deki itibarının yıpranması sonucunu doğuruyordu.

1968 Ocak ayının sonunda Ankara televizyonunun yayına başlaması, o zamana kadar kamusal iletişim aracı olarak radyonun tek başına taşıdığı önemi birdenbire artırmış ve TRT'yi dilediğı gibi denetlemek, bütün siyasal akımların başlıca amaçlarından biri olmuştur. Mart başında, Meclis, seçim yasasını değiştirerek milli bakiye sistemini kaldırmıştır (Senatoca kabulü: 20 Mart). AP bununla yetinmeyerek, anayasayı da değiştirecek çoğunluğa erişmek istediğini yineliyordu. Mart ayı içinde, İstanbul'da yapılan "Uyanış" mitinginde sağcılar TIP'ten CHP'ye kadar bütün sola karşı tehditler savurmuşlardır; Bursa'da toplanan Türkiye Milliyetçi Kuruluşları İstişari Kongresi'nde iyiden iyiye gerici bir hava egemen olmuştur; Ankara'daki "Milli Şahlanma Mitingi" de yine aynı türdendir.

1968 ilkbaharı, Türkiye'de öğrencilerin yoğun bir biçimde siyasetle ilgilenmeye ve "eylemler koyma"ya başladıkları bir tarihtir. Bir bakıma, Fransa'daki öğrenci olaylarının bize yansması diye görünen bu olayları, aslında toplumsal yapı uzun zamandır hazırlamaktaydı. İlk günlerde üniversite içi sorunlara yönelen, daha sonralarıysa anti-emperyalist (özellikle ABD aleyhtarı) bir nitelik taşıyan sol gençlik eylemlerini TIP denetleyemediğı halde, gerek iktidar gerek ana muhalefet partileri durmadan TIP'i suçluyorlardı.

Haziran'daki kısmi senato, milletvekili ara ve yerel yönetim seçimlerinde, CHP'nin oy oranı küçük bir artış göstermiş, fakat AP önde gitmeye devam etmiştir. 1969 Ağustos'unda, yıllardır bu görevlerde bulunan kuvvet komutanları kendi istekleriyle emekli olmuşlar ve yerlerine yenileri atanmıştır. Eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Uran ile Hava Kuvvetleri Komutanı Tansel'in büyükelçi yapılması, MP Genel Başkanı O. Bölükbaşı tarafından şiddetle eleştirilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin önderliğindeki Varşova Pakı kuvvetlerinin Çekoslovakya'yı işgali, bütün Türk siyasal partilerinde tepkiler doğurmuş, bu arada TIP Genel Başkanı M.A. Aybar işgali çok sert bir dille kınamıştır. Bu olay, ileride solun yeni bölünmelerine yol açacaktır. CHP On Dokuzuncu Kurultay'ından sonra genel sekreterlik görevine yeniden seçilen Ecevit, partisinin

her zaman değişmeye hazır olduğunu söylemiş ve Ortanın Solu öğretisinin takılıp kalmayacağını açıklamıştır.

1968 Kasım ayı başında, TIP'ten kopan birtakım genç aydınlar, Mihri Belli'nin yönetiminde *Aydınlık* dergisini çıkarmaya başlamışlardır. Daha sonra, hızla Maoculuğa kayan bu gençleri, Mihri Belli de denetimi altında tutamayacaktır. AP Dördüncü Büyük Kongresi'nde Demirel yeniden genel başkanlığa getirilmekle birlikte, eski DP'lilere siyasal haklarının geri verilmesini sağlama kararı, onun önderliğine karşı dolaylı bir eleştiri niteliğinde olmuştur.

1969 başlarında, ABD Büyükelçisi R. Kommer'in otomobili ODTÜ öğrencileri tarafından yakılmıştır. 16 Şubat'ta, Taksim'de meydana gelen "Kanlı Pazar" olayında ise, 6. Filo'ya karşı gösteri yapan solculara sağcılar saldırmışlardır. Aynı günlerde, hükümet Anayasa Nizamını Koruma Kanunu diye bir tasarı hazırlamaktaydı. Mart ayında, genelkurmay başkanlığında süresi dolan Tural'ın yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Memduh Tağmaç getirilmiştir.

Yaklaşan genel seçimlerle ilgili bir taktik olarak, CHP önderi İnönü, eski DP'lilere siyasal haklarının geri verilmesini desteklemeye başlamıştır. Bu manevra, Bayar'ın Demirel'e karşı çıkmasıyla başarıya ulaşmıştır. Bu arada, 35 komando kampı açtığı ileri sürülen MHP, küçük esnafı kendisine çekmeye çalışmaktaydı. GP ise, komünizmle savaşma gereğini vurgulayarak büyük sermayeden destek arıyordu.

12 Ekim 1969 seçimlerinde, katılma oranı % 65'in altında olmuş, verilen oyların % 46,5'ten fazlasını AP, % 27,5'e yakınını ise CHP toplamıştır. Yani AP oylarında bir azalma olmuş, GP'nin kopmasına karşın CHP pek gerilememiştir.

Öğrenci olaylarının tırmanışı (1969-1971)

Seçimlerin hemen ertesinde yayımlanmaya başlayan, (eski Yön başyazarı) Doğan Avcıoğlu'nun *Devrim* dergisi, köktenci bir yaklaşımla ilerici bir ordu müdahalesinin düşünsel hazırlığını yapmaya girmiştir. Önceki dönemde, öğrenci hareketleri yoğunlaşmakla birlikte, katili bulunamayan cinayet kurbanı öğrenciler toplamı 7-8'i geçmemiştir. Bundan sonra bir buçuk - iki yıldaysa, şiddet eylemleri büyük bir hızla çoğalacaktır.

Ekonomik bakımdan, bu dönemde, yurt dışında çalışan işçilerin gönderdikleri döviz miktarı önemli boyutlara ulaşmış, daha sonraki yıllarda patlak verecek olan petrol bunalımının öncesinde Türkiye'yi görece rahat ettirmiştir.

1970 Şubatı'nda AP içinde büyüyen iç muhalefetin Meclise yansıması sonucu, bütçe reddedilmiş ve kabine istifa etmiştir. Fakat yeniden hüküme-

ti kuran Demirel, kendisine karşı çıkan AP'lileri çeşitli yollarla yatıştırmayı başarak güvenoyu almıştır. Ertesi ay CHP'de de iç çekişmeler baş göstermiş, Nihat Erim ve Sadi Koçaş, Ecevit ekibi karşısında yenik düşmüşlerdir.

1970 ilkbaharında, Anayasa Mahkemesi hükümetin bir süre önce aldığı, ilerici öğrenci derneklerini kapatma kararını bozmuştur. Meclis'te ise, sol gençlik hareketlerine karşı sert önlemler isteyen iktidar partisiyle, Demirel ailesinin yolsuzluklarının soruşturulmasını isteyen muhalefet partisi birbiriyle yarışmaktaydı. TIP'in içinde de "Sosyalist Devrim"çilerle "Proleter Devrim"çiler çatışmaya başlamıştır. Bazı sol gruplar, Türkiye'deki Amerikan kuruluşlarına karşı şiddet eylemlerine geçmişlerdi. Fakat başlıca örgüt sorumluları, bunların baskı yasalarını çıkartmayı amaçlayan hükümetin kışkırtmaları olduğunu ileri sürüyorlardı.

Yaz başında "Yahya Han formüllü" bir askeri darbe söylentileri ortada doluşmakta, başbakansa ordunun rejime sadık kalacağını söylemektedir. Sendikalar için hazırlanan yasa tasarısına karşı, 15-16 Haziran'da işçiler İstanbul-Izmit arasında büyük bir protesto yürüyüşü yapmışlar ve derhal bölgede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu olayın sorumluluğu TIP'le DISK'e yüklenmiştir.

Temmuz'da toplanan CHP Yirminci Kurultayı'nda, Ecevit, Kemal Satır'ın önderliğindeki tutucu kanadı yenilgiye uğratmıştır. Genel Sekreter, "su kullananın, toprak işleyenin" sloganıyla Ortanın Solu'nu keskinleştirmekteydi. O yaz, önce Hava kuvvetleri Komutanı Batur, sonra da Genelkurmay Başkanı Tağmaç, başbakana açık uyarılarda bulunmuşlardı. Ağustos'ta yapılan % 66'lık devalüasyon bir yandan dış kredi sağlanmasını kolaylaştırırken, bir yandan da fiyat artışlarını kaçınılmaz hale getirecekti. Demirel, endüstrinin dış alıma bağımlılıktan kurtarılmasının baş hedef olduğunu açıklamıştır. Aynı ay, Faruk Gürler Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na yükselmiştir.

Ekim'de yapılan Dev-Genç Kurultayı öncesinde, polis çeşitli sol öğrenci örgütlerini basarak önderlerini tutuklamıştır. Ay sonunda toplanan TIP Büyük Kongresi'nde parti-içi bölünmeler su yüzüne çıkmış ve Behice Boran genel başkanlığa seçilmiştir. Ondan önceki AP Büyük Kongresi'nde de, Demokratik Parti'ye gidecekler zaten ayrılmış olduğundan, Demirel kendisine rakip aday olarak çıkan iki profesörün birinden elli, ötekinden yüz kat fazla oy alarak yeniden genel başkanlığa seçilmiştir.

Kasım'da Tekin Araburun (60. turda) Senato, Sabit Osman Avcı da Meclis başkanlıklarına getirilmişlerdir. Ankara'da ABD kuruluşlarına saldırılar sürmektedir. Yılın son günlerinde, komutanlar açıktan açığa siyasete karışmaya girişmişlerdir. Tağmaç, yeni yıl mesajında bir müdahale olacağını ima etmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay ise, Demirel'i destekler gibi görünmektedir. 1970 sonlarında Demokratik Parti'nin kurulması, 1971 başlarında da GP'nin ba-

zı YTP ve MP üyelerini alarak genişlemesi, fazlaca önem taşımayan hareketler olarak kalmışlardır.

Üniversitelerde şiddet olaylarının önü alınamayarak ODTÜ süresiz kapatılmış, bunu başka üniversite fakültelerinin kapatılması izlemiştir. Mart ayına girildiğinde şehir gerillası eylemleri, büyük şehirleri sarmıştır. 12 Mart'ta genelkurmay başkanı ile kuvvet komutanlarının cumhurbaşkanına ve meclis başkanlarına ortak bir muhtıra vererek, hükümeti devirmelerinden ve çok-partili siyasal yaşamı tatil etmelerinden birkaç gün önce, yönetime el koymaya hazırlanan bir sol cuntanın gizlice tasfiye edildiği artık bilinmektedir. İşin en garip yanı, bu cuntaya giren birçok subay emekliye ayrılırken, cuntanın başı olarak tanınan Gürler Paşa'nın son anda bir dönüş yaparak, muhtıracılar arasında yer almasıdır.

12 Mart'tan 12 Eylül'e (1971-1980)

12 Mart öncesinin asayişsizlik bunalımından çeşitli istifa önerilerini, güvensizlik oyu almadan çekilmeyeceğini açıklayarak geri çeviren Başbakan Demirel, muhtıra karşısında, bu müdahalenin anayasa ve hukuk devleti anlayışıyla bağdaşamayacağını söyleyerek görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Ana muhalefet partisinin önderi İnönü ise, düzeni sağlayacak geçici bir hükümetin ülkeyi seçimlere götürmesi gerektiği kanısındadır. Ama siyaset-karşı birçok çevreler, böyle bir ara dönemde "partiler üstü" bir hükümet eliyle toplumsal düzeltimler yapılabileceğine bel bağlamışlardır. 27 Mayıs'ın yanlış bir imgesiyle olmalı, TİP'ten başka, (DISK'ten Dev-Genç'e) hemen hemen bütün sol örgütler de, 12 Mart'ın ilk günlerinde bu boş umudu paylaşmaktadırlar.

"Partiler üstü" hükümetler (1971-1973)

27 Mayıs deneyinden ders almış olan ordu, bu kere, parlamentoyu dağıtmadan ve siyasal partileri kapatmadan istediğini yaptırmak yolunu seçmişti. 19 Mart'ta, önceden kararlaştırıldığı anlaşılan bir düzene uygun olarak, Nihat Erim CHP'den istifa ederek bağımsız başbakanlığa atanmıştır. CHP Genel Sekreteri Ecevit ise, partisinin kurulacak "reform hükümeti"ne katılmasına kesinlikle karşı çıkmış, fakat İnönü'nün askeri baskıya karşı diretmeyi uygun görmediğini anlayınca da, görevinden istifa etmiştir. Gerçekten, CHP ortak grubu, tıpkı AP ortak grubu gibi. Erim hükümetine bakan vermeye razı olmuştur.

N. Erim 26 Mart 1971 günü, on dört teknokrat ve (beşi AP'li, üçü CHP'li ve biri MGP'li) sekiz siyasetçiyle ilk kabinesini kurmuştur. Kamuoyuna "Be-

yin Takımı” diye sunulan bu hükümet, Ecevit’e göre, halk desteğinden yoksun olduğu için, egemen çevrelere dayanacak ve herhangi bir ciddi düzeltim yapamayacaktı.

Meclis’te 46 ret, 3 çekimsere karşılık 321 güvenoyu olan ilk partiler üstü hükümet, şiddet eylemlerini durduramayınca, Türkiye’nin belli başlı on bir ilinde sıkıyönetim ilan ederek sert önlemler almaya girişmiştir. İlk iş, solcu, milliyetçi ve İslâmcı örgütler kapatılmış, basın özgürlüğü iyice kısılmıştır. Erim, 1961 Anayasası’nın Türkiye’nin kaldıramayacağı bir lüks olduğunu ileri sürüyordu.

Mayıs ayında, İsrail’in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom’un Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi adlı yeraltı örgütü tarafından kaçırılması ve tutuklu arkadaşları serbest bırakılmazsa öldürüleceğinin açıklanması, hükümetin her türlü hukuk kurallarını çiğneyerek, geriye yürümeli (makable şâmil) yasalar çıkarma tehditlerinde bulunmasına ve rehine olarak rastgele beş yüz ilericiyi gözaltına almasına yol açmıştır.

Bu dönemde, Anayasa Mahkemesi dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle MNP’yi, bölücülük yaptığı gerekçesiyle de TİP’i kapatmıştır. Anayasanın “Temel Hak ve Özgürlükler”le “Dernekler ve Sendikalar” hakkındaki maddelerinde kısıtlayıcı değişiklikler yapılmıştır. Sıkıyönetim mahkemeleri birçok terör sanığını ağır cezalara çaptırırken, bazı tutukluların askerî cezaevlerinden –hiç kuşkusuz, üniformalı yandaşlarının yardımıyla– kaçabilmele-ri, durumun vahametini göstermektedir.

Yapılan yasal kovuşturmalar, anayasa hukukuyla ilgili ders kitabından ötürü AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mümtaz Soysal’a, TKP’yle ilişki içindeler diye de Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat ve Vedat Günyol’a kadar yüzlerce aydını kapsamaktadır. Bu arada, tasarlanan toplumsal-ekonomik reformların hiçbirini gerçekleştirilmemiş, ama ABD baskısıyla haşhaş ekimi yasaklanarak üreticiler büyük zarara sokulmuştur.

Beyin Takımı’nın uygulamak istediği ekonomi politikasını özel kesim tutmadığı için, ilkin Eylül sonunda Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı İhsan Topaloğlu görevinden istifa etmiş, iki buçuk ay sonra da Onbirler diye tanınan tepeden inme “radikaller” 3 Aralık’ta hep birden kabineden ayrılmışlardır. Bunun üzerine, Erim de başbakanlıktan istifa etmiş, ancak yeni hükümeti oluşturma görevi yine kendisine verilmiştir. İkinci Erim hükümeti Demirel’le uzlaşmaktan başka çare bulamamıştır. Fakat bu kabine de ancak dört ay dayanabilmiş ve 17 Nisan’da Erim yeni bir hükümetin bile kurulmasını beklemeksizin Savunma Bakanı Ferit Melen’i kendisine vekil bırakarak iktidardan çekilmiştir. 22 Mayıs’ta Melen bu makama aslen getirilecektir. Ama bu arada pek önemli birtakım olaylar olmuştur.

Meclis ve Senato’da onaylanan Deniz Gezmiş’le iki arkadaşının idam ka-

rarları Anayasa Mahkemesi'nce bozulmuşken, yeniden onaylanarak infaz edilmiştir. Yine Mayıs ayında üst üste iki CHP olağanüstü kurultayı toplanmış ve ilkinde, İnönü'nün cephe aldığı Ecevitçi Parti Merkezi'nin güvenoyu alması üzerine, İnönü genel başkanlıktan istifa etmiş, ikincisinde de Ecevit genel başkanlığa seçilmiştir. Sonra, yeni karma hükümeti kurmakla görevlendirilen Suat Hayri Uğüplü'nün AP'li ve CHP'li bakan adaylarından oluşan kabine listesi, cumhurbaşkanınca onaylanmayarak reddedilmiştir.

Geniş ölçüde, ikinci Erim hükümetinin üyelerinden meydana gelen Melen kabinesi, reform özentilerini boş yere canlı tutmaya çalışmış; ama çok geçmeden, gelecek yıl içinde seçimlere gidileceğini açıklamak durumunda kalmıştır.

1972 yılının 30 Ağustosunda 12 Mart muhtıracılarından ikisi emekli olmuşlardır. Deniz Kuvvetleri Komutanı Eyicioğlu'nun ayrılması belki pek önemli değildir, ama Tağmacı'nın süresinin dolmasına birkaç gün kala genelkurmay başkanlığından ayrılarak Gürler'in (Kara Kuvvetlerinden emekliye ayrılmak yerine) bu göreve getirilmesini sağlaması, 1973 ilkbaharında yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimi açısından büyük önem taşımaktadır.

Ekim 1972'de toplanan AP Altıncı Büyük Kongresi'nde, Demirel kesin egemenliğini yeniden kanıtlamıştır. Ecevit de, ertesi ayın başlarında hükümeti bir an önce işbaşından ayrılmaya zorlamak için, partisinin bakanlarını geri çekme kararını açıklamıştır. İnönü'nün buna tepkisi, CHP üyeliğinden de istifa etmek olmuştur. Onu partiden birkaç istifa izlemiştir. (Daha sonra bağımsız milletvekili İnönü, meclis üyeliğini de bırakacak ve eski cumhurbaşkanı sıfatıyla tabii senatör olacaktır.) Sunay ise CHP desteği olmadan da Melen'in iktidarda kalmasını istemiştir.

CHP'den en son ayrılan Dr. Kemal Satır ve arkadaşlarının kurduğu Cumhuriyetçi Parti, 1973 Mart başında T. Feyzioğlu'nun başkanlığındaki MGP'ye katılmışsa da, bu partinin (CGP) olağan bir "siyasal" ortamda iktidarın başını çekemeyeceği besbelliydi. Melen hükümeti, yalnızca askerlerin örtülü desteğine dayanıyordu.

1973 ilkbaharında cumhurbaşkanlığıyla ilgili bir düzen hazırlanmıştır. Plan uyarınca, bir kontenjan senatörü görevinden istifa ettirilerek onun yerine, genelkurmay başkanlığından ayrılan Faruk Gürler kaydırılmış ve böylelikle cumhurbaşkanı seçilebilmek için zorunlu olan parlamento üyesi durumuna gelmiştir. Sunay'ın cumhurbaşkanlığına getirilmesinde başarıyla uygulanan düzen, bu kere, askeri müdahaleden siyasete dönüş koşulları içinde, beklendiği gibi işlemeyecektir. Gürler'e karşı çıkarılan AP adayı Arıburun TBMM'de ondan çok daha fazla oy almış ve uzayan turlar sonucunda, Demirel, Ecevit ve Feyzioğlu'nun adaylığı üstünde uzlaşmaya vardıkları emekli Oramiral Fahri Koruürk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ertesi gün istifa eden

Melen'in yerine, Korutürk 15 Nisan'da Naim Talû'ya bir geçiş hükümeti kur-
durmuştur. Bu, bir AP-CGP koalisyonudur ve temel hedefi, altı ay sonra ge-
nel seçimlere gitmektir. Muhalefette CHP'nin yanı sıra, MNP yerine kurulan
MSP, Bayar'ın desteklediği DP, Türkeş'in MHP'si, Alevilerin (eski TIP önde-
ri M.A. Aybar'ın da 1973 Seçimlerinde adayları arasında yer aldığı) TBP ve
kendisini siyasetten emekliye ayıran O. Bölükbaşı'nın yerine, C. Tural'ın ge-
nel başkanlığındaki MP de vardır.

Siyasete dönüş ve Kıbrıs zaferi (1973-1974)

12 Mart döneminden siyasete dönüş, aslında Talû hükümetiyle başlamış-
tır. Fakat bu sürecin doruk noktası, 14 Ekim 1973 seçimleridir. Oya katıl-
ma oranının % 66,8 olduğu 1973 senato kısmi ve milletvekili genel seçim-
lerinde, AP askerî müdahale öncesi aldığı sonuçlara göre büyük bir düşüşle,
oyların ancak % 30'dan azını toplayabilmiş (149 milletvekili), CHP ise ge-
çerli oyların tam üçte birini kazanmıştır (% 33,3 - 185 milletvekili). DP ile
MSP'nin her ikisi de % 12'sere yakın oy almışlardır (48'er milletvekili) ki, bu
başarılar seçim sonuçlarının en ilginç yanını oluşturmaktadırlar. 12 Mart re-
jiminin yıldızı CGP, iyice sönmüştür: % 5,3 (13 milletvekili). MHP'nin oy-
ları % 3,5'e yaklaşmaktadır (3 milletvekili). TBP % 1'in azıcık üstündeki oy-
larıyla herhangi bir varlık gösterememiş, MP ise bütünü silinmiştir: % 0,6.
Bağımsız olarak da 6 milletvekili çıkmıştır.

Hiçbir partiye tek başına hükümeti kurma olanağı vermeyen bu sonuç-
lar karşısında, uzun koalisyon pazarlıkları yapılmıştır. Bu arada, 30 Ekim
1973'te Asya'yı Avrupa'ya bağlayan Boğaz Köprüsü açılmış, 17 Aralık'ta da
İnönü ölmüştür.

26 Ocak 1974 günü, CHP ile MSP B. Ecevit'in başkanlığında bir karma hü-
kümet kurmuşlardır. Bu olay, ülke siyasetinin son yıllarda ne kadar değiştii-
ğini göstermektedir. Laikliği getiren partinin, günün birinde İslâmcı bir parti-
yle iktidar ortaklığı kuracağı, kırk yıl önce düşünülemezdi bile. Fakat bu
işbirliği pek de sorunsuz olmamıştır. İlk önce, 12 Mart döneminin açtığı ya-
raları sarmak için çıkarılacak affın kapsamı konusunda, iki parti anlaşmaz-
lığa düşmüşlerdir.

Türk-Yunan ilişkileri, Ege sorunu dolayısıyla 1974 yaz başında son dere-
ce gerginleşmişti. Ecevit hükümetinin haşhaş ekimine yeniden izin verme-
sine karşılık, ABD'nin Türkiye'ye askerî yardımı kesmesinden hemen son-
ra, 15 Temmuz'da Yunan cuntasının teşvikiyle Kıbrıs'ta Nikos Sampson adlı
bir EOKA'cı darbe yaparak Makarios'u devirmiş ve kendisini devlet başkanı
ilan etmiştir. Böylelikle, Atina Enosis'i gerçekleştirerek askerî rejimine pres-
tij kazandıracaktı. Bunun üzerine, Türk hükümeti Londra ve Zürih antlaş-

malarına göre, İngiltere'yle birlikte, garantici yükümlülük ve haklarını kullanmak istemiş, İngilizler yan çizince de tek başına 20-22 Temmuz'da adada bir askeri harekâta girişmiştir. Buna ve bununla elde edilen köprübaşını geliştirmek için 14-16 Ağustos'ta yapılan ikinci harekâta, Ecevit'in savaş yerine "Barış Harekâtı" demesi, süslü bir ad vermeden fazla bir anlam taşımaktadır. Türkiye Başbakanı, herhalde güç koşullar içindeki Kıbrıslı Rumların, Türk askerlerini belirli bir ölçüde "kurtarıcı" olarak karşılayacaklarını umuyordu.

Kıbrıs savaşı, insan ve para maliyeti ne olmuş olursa olsun, Türkiye'de orduya ve hükümete büyük itibar sağlamıştır. (Asıl kârlı çıkanın ise, başındaki cuntadan kurtulan Yunanistan olduğu söylenebilir.) Koalisyon ortağı Erbakan'ın bütün adayı fethetme çağrılarına yanaşmayan Ecevit, erken bir seçimle askeri zaferi kendi partisi için bir seçim zaferine dönüştürmek hevesine kapılmıştır. MSP ise bunu istememektedir. O sıra, DP'nin CHP ile bir seçim kabinesi kurmaya razı olacağı sanıldığından 16 Eylül'de hükümet istifa etmiştir. İki ay boyunca böyle bir kabine kurulamayınca, başbakanlık görevi ister istemez Ecevit'ten başkasına verilmek gerekmiştir.

Güvenolsuz kabineden

AP ağırlıklı Milliyetçi Cephe'ye (1974-1977)

Cumhurbaşkanı Korutürk, 17 Kasım 1974'te Sadı Irmak'ı hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Güvenoyu alamayacağı baştan kestirilebilecek böyle bir kabineyi işbaşına getirmekle, Korutürk yanlış bir karar vermiştir. Herhalde yapması gereken şey, ikinci büyük partinin başkanını (Demirel'i) görevlendirmektir. Irmak hükümeti, dört buçuk aylık icraatında ılımlı ve ölçülü davranmakla birlikte, hiç kimseye yaranamamıştır. Nihayet, 31 Mart 1975'te Demirel başkanlığındaki AP-MSP-CGP-MHP dörtlüsünden oluşan ilk MC hükümeti 218'e karşı 222 güvenoyu almıştır. Bundan sonra, meclis ve senato başkanlarının (Kemal Güven ve Tekin Arıburun) seçilebilmeleri ise, iki aya yakın sürmüştür.

1975 Şubatı'nda (daha Irmak kabinesi zamanında) Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuştu. Bu, tek yanlı bir evlilik ilanına benziyordu; federasyon olmadan, kurucu öğelerinden biri varlığını açıklamıştı. ABD'nin geçen yıl askeri yardımı kesmesinden sonra, Kıbrıs olaylarıyla ilgili olarak koyduğu silah ambargosu 24 Temmuz 1975'te hafifletilmiş ama kaldırılmamıştır. Türk-Yunan ilişkileri ise, ertesi yıl Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkartmak istemesi ve Türkiye'nin Hora gemisini donatıp (MTA - Sismik 1) Ege kıta sahanlığında petrol araması nedeniyle daha da gerginleşmiştir.

12 Ekim 1975'te yapılan senato üçte bir yenileme ve milletvekili ara seçimlerinde, 1973'e oranla AP ve CHP oylarını arttırmışlar. DP'ye adeta si-

linmiştir. MHP durumunu korurken, MSP'nin ve CGP'nin oyları azalmıştır.

Bu arada, 27 Haziran 1973 tarih ve 1773 sayılı Devlet Güvenlik Mahkeme-leri Yasası Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmiş ve yeni bir yasa çıkarılması için bir yıllık süre tanınmıştır. Bu süre içinde, CHP'nin engellemesiyle yeni yasa çıkarılamayınca, 10 Ekim 1976'da konu kapanmıştır.

MC hükümeti, Ecevit'in TRT genel müdürlüğüne getirdiği İsmail Cem'in (İpekçi) yerine, Prof. Nevzat Yalçıntaş'ı atamış; fakat Danıştay bu tayini iptal edince, 24 Kasım 1975'te görevinden ayrılan Yalçıntaş'ın yerine, Prof. Şaban Karataş atanmıştır. Danıştay bu tayini de iptal ettiği halde, Karataş işba-şından ayrılmamıştır. Koalisyonun MSP'li İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk, Vedat Dalokay'ı Ankara belediye başkanlığından almak isteyince, Danıştay bu kararı da durdurmuştur.

1 Mayıs 1976 günü, İşçi Bayramı olarak büyük gösterilerle kutlanmıştır. O yılın Kasım ayı sonunda toplanan CHP Kurultayı yeni bir program ve tüzük yapmıştır.

Dünya petrol bunalımının etkilediği fiyat artışları, 1976'da Türkiye'de enflasyonu % 20-30 dolaylarına çıkarmış, ertesi yılsa bu oran % 40-50 düzeyine fırlamıştır. Fakat 1977'de seçimlerin dört ay öne alınmasının gerekçesi, ekonomik durumun kötüleşmesi değil, "anarşi"nin tırmanması olmuştur.

CHP'nin umut olmaktan çıkışı (1977-1980)

5 Haziran 1977 senato üçte bir yenileme ve milletvekili genel seçimlerinde oya katılma oranı hayli yükselmiştir: % 72. Meclis seçimi sonuçlarına göre, CHP (% 41,4 - 213 milletvekili), AP (% 36,9 - 189 milletvekili) ve MHP (% 6,4 - 16 milletvekili) paylarını artırmışlardır. Üçüncü büyük parti olan MSP'nin oylarında ciddi bir düşüş görülmüştür (% 8,6 - 24 milletvekili). CGP de bir hayli oy ve on milletvekili kaybetmiştir (% 1,9 - 3 milletvekili). En dramatik çözülme, geçen kere 48 milletvekili çıkaran DP'dedir (% 1,8 - 1 milletvekili). TBP'nin de oyları, eskisinin yarısından aza inmiş (% 0,4), ilk kez seçime giren yeni TIP herhangi bir varlık gösterememiştir (% 0,1). Bağımsız olarak 4 milletvekili seçilmiştir.

Bu sonuçlar karşısında, başbakanlık görevi, aydın kamuoyunun hakkın- da büyük heyecan duyduğu Ecevit'e verilmiştir. Ancak CHP, kendisine hiç- bir koalisyon ortağı bulamayarak bir azınlık hükümeti denemek istemiştir. Fakat 21 Haziran'da cumhurbaşkanınca onaylanan ikinci Ecevit kabinesi, 3 Temmuz'da güvenoyu alamayınca çekilmiş ve bir ay sonra, yerine AP-MSP-MHP'den oluşan ikinci MC hükümeti kurulmuştur.

1977 yılı, grev ve direniş gibi işçi hareketlerinin yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. 1 Mayıs 1977'de 50'ye yakın insan Taksim Meydanı'nda öldürülmüş-

tür. Şiddet olayları da tırmanışını sürdürmektedir. 11 Aralık'ta yapılan yerel seçimlerin ertesinde, CHP, AP milletvekillerinden birkaçını bakanlık vaadiyle partilerinden istifa ettirip kendi yanına çekmeyi başarmınca, dördüncü Demirel hükümetini, CGP ve DP'nin toplam dört milletvekiliyle birlikte, bir gen-soru sonucu devirmiştir. Bundan sonra, 5 Ocak 1978'de de aynı bağlaşmayla üçüncü Ecevit hükümeti oluşturulmuştur. AP'den ayrılarak "bağımsız millet-vekili" sıfatıyla bu kabineden bakan olanlar konusu (hele 12 Eylül'den sonra, bunlardan bazılarının yolsuzlukları ortaya çıkınca) Ecevit'e karşı sert eleştiriler yöneltmesine yol açacaktır. Ama o günlerde, Ecevit'in ne yapıp edip ikinci MC hükümetine bir alması (alternatif) yaratması için büyük bir baskı altında olduğunu hatırlamak gerekir. Parlamenter rejimin oyun kuralları, böyle düzenlemelere olanak tanımaktadır. Ancak, hükümetine aldığı bakanları denetleme sorumluluğu, hiç kuşkusuz başbakanın üstündedir.

Bu hükümet zamanında, üç yıl önce hafifletilmiş bulunan Amerikan silah ambargosu, Türkiye'nin Kıbrıs sorununda iyi niyet göstermesi koşuluyla kaldırılmış, askeri yardımdan başka, ekonomik destek de sağlanmıştır. Fakat dünya petrol bunalımının etkileri ekonomiyi fena halde yıpratmakta, bu duruma koşutlukla siyasal cinayetler de hızlanarak devam etmektedir. On yıl önce, üniversite öğrencileri arasında başlayan şiddet eylemleri, sağlı-sollu geniş halk kesimlerine yayılmaktadır. Sağ-sol çatışmasının mezhep ayrılığı terimlerine yansıtılması sonucu, 1978 sonlarında Kahramanmaraş'ta büyük olaylar çıkmış ve 111 kişi öldürülmüştür. Bunun üzerine, on üç ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bireysel öldürmeler, alınan önlemlere karşın sürmektedir. 2 Şubat 1979'da *Milliyet* gazetesi Genel Yayın Müdürü Abdi İpekçi'nin katli, benzeri olayların ne ilki ne de sonuncusudur. Bu cinayetin sağcı faali Mehmet Ali Ağca yazın yakalanmış, fakat Kasım sonunda askeri cezaevinden kaçırılmıştır. (Ağca 1981 Mayıs'ında da Roma'da Papa'yı vurarak İtalyan polisince tutulacaktır.)

1 Mayıs 1979'da, geçen yıllardaki gibi büyük olaylı İşçi Bayramı kutlamalarını engellemek için, İstanbul'da sıkıyönetimce sokağa çıkma yasası konulmuş, fakat Behice Boran'la birlikte birçok TIP'li (kısa süren) bir protesto yürüyüşü yapmışlardır.

Ne şiddet olaylarının önünü alabilen ne de gitgide ekonomik durumla başa çıkabilen üçüncü Ecevit hükümeti, 14 Ekim'de yapılan ara seçimlerde halk desteğini kaybettiğini görünce istifa etmiş ve yerine MSP-MHP desteğiyle altıncı Demirel kabinesi kurulmuştur. Bu hükümet de ilk gününden itibaren öncelinin karşı karşıya kaldığı sorunlarla yıpranmaya başlamıştır. Yıl sonunda genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları, cumhurbaşkanına bir uyarı mektubu vermişler, o da 1980'in ilk günlerinde bu mektubu Demirel'le Ecevit'e bildirmiştir.

Demirel, ekonomiyi yoluna koymak umuduyla, DPT müsteşarı Turgut Özal tarafından hazırlanan bir dizi önlemi 24 Ocak 1980’de yürürlüğe sokmuştur. Bu önlemler (Amerikan Doları karşısında Türk Lirası’nın değerini 1/47.1’den, 1/70’e indiren) sert bir devalüasyon, çeşitli zamlar, faizlerin serbest bırakılması ve vergi düzenlemelerinden oluşmaktaydı.

İlkbaharda süresi dolan Korutürk’ün yerine yeni bir cumhurbaşkanı seçmek için, TBMM’nin boşu boşuna aylar geçirmesi, parlamentonun itibarını çok sarsmıştır. Yeni ekonomi politikasının sonuçlarını almaya fırsat kalmadan, bütübütün artan şiddet olayları karşısında, 12 Eylül’de Türk Silahlı Kuvvetleri adına, genelkurmay başkanı, üç kuvvet ve jandarma genel komutanından oluşan “Milli Güvenlik Konseyi” yönetime el koymuştur. Sıkıyönetimi bütün yurda yaygınlaştıran MGK, hükümet ile parlamentoyu feshetmiş, siyasal partileri kapatmış, parlamenter dokunulmazlıklarını kaldırmış, emekli generallerle teknokratlardan meydana gelen sivil bir hükümet kurmuştur.

*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt 7,
İletişim Yayınları, 1983-1985, s. 1967-1990*

Misak-ı Milli'nin 1. Maddesi Üstüne¹

1976 Nisan ayında, Siyasî İlimler Türk Derneği'nce düzenlenen "Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı" sempozyumuna "T.B.M.M. ve Hatay Sorunu" diye bir bildiri hazırlarken ilk kez Misak-ı Milli hakkında düşünmek gereğini duydum.

Kurtuluş Savaşımız'da büyük bir önem taşıyan bu belgeyle ilgili olarak, son Osmanlı Meclis-i Mebusanınca (28 Ocak 1920'de) kabul edilmiş ve sonradan T.B.M.M.'ce onaylanmış olduğunu bütün tarih kitaplarında okuyabilirsiniz.

Bu yazımda, asıl, Misak-ı Milli'nin birinci maddesinin içeriği üstünde durmak istiyorum. Fakat önce metin üstünde anlaşılmamız gerekir.

Birçok kitaplara göre (örneğin, S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya*, cilt III, s. 18/dn.), Misak-ı Milli'nin birinci maddesi (aynen) şöyledir:

1 *Birikim*'in 2. sayısında (Nisan 1975), Kurtuluş Savaşı sorununa değinmiştik. Bundan sonra, çeşitli nedenlerle, bu konuya yeniden eğilemedik. Bunun bir nedeni, Kurtuluş Savaşı'nın yanlış değerlendirilmesi üzerine kurulmuş teorilerin, sosyalist hareketimiz üzerindeki etkilerinin hafiflemesiydi.

Söz konusu sayıda yayımladığımız yazılardan biri Talât Paşa'nın, Kurtuluş Savaşı sırasında, Almanya'da bir İngiliz casusuyla yaptığı konuşmaydı. Bu konuşma, Talât Paşa'nın Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ile bağlantısı olduğunu gösteriyordu; biz de, böyle bir bağlantının gerçekten var olduğunu tahmin ettiğimizi belirtmiştik. Bu yakınlarda, İlhan Tekeli ile Selim İlkin'in buldukları ve *Milliyet* gazetesinde yorumlanarak yayımladıkları mektuplar, bağlantının gerçekliğini ortaya koydu.

Bu sayımızda, Mete Tunçay'ın kaleminden, Kurtuluş Savaşı ile ilgili yeni bir belge yayımlıyoruz. Konu, "Misak-ı Milli" sınırlarında, günün politikası gereği yapılan bazı değişiklikler. İlk düşünülen sınırlar Kerkük'ü de kapsarken, sonradan bu tasarıdan vazgeçiliyor. Bizce bu, sadece, dönemle ilgili nesnel bir bilgidir. Ancak, son günlerde, şoven-saldırgan tutumlarıyla Türkiye'nin bütün komşularıyla arasını bozma azminde görünen faşistler de, Kerkük'ün Türklüğü konusunda sloganlar haykırmaya başladılar. Biz bu nesnel belgeyi yayımlarken, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Kerkük konusundaki *son kararlarının* olumlu ve gerçekçi olduğu görüşündeyiz – *Birikim* dergisi yazı kurulunun notu.

Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde muhasım ordularının işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikân ta'yin edilmek lâzım geleceğinden; mezkûr hatt-ı mütareke dahilinde (x) dinen, ırken ve aslen (xx) müttehit, yekdiğerlerine karşı hürmet-i mütekaabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuku ırkiye ve içtimaiyelerleriyle (xxx) muhihiyelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı-İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiç bir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Bu metin, örnek verdiğim kitapta gösterildiği gibi, Tarih Tetkik Cemiyeti'nin 1931 yılında liseler için hazırladığı tarih kitabının 4'üncü cildinden alınmıştır (s. 45-46/dn.). *Tarih* 4'ten kopya edilen metinleri, bu kitaba atıf yapmasalar da, (xxx) işaretli yerde "şerait-i" kelimesinin bulunmayışından kolayca tanıyabilirsiniz. Ama bu kelimenin eksik olmadığı metinler de vardır (örneğin, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 1973, s. 13). Bunlarda, yukarıda aktarılan metinle hiçbir fark bulunmamaktadır.

Metnin doğrusunu ise, merhum Faik Reşit Unat'ın bir yazısında görebilirsiniz: "Misak-ı Milli (Ahd-ı Milli Beyannamesi)", *Aylık Ansiklopedi*, 1944, no. 3, s. 92-93. Unat'la benim okuyuşum arasında küçük bir fark var: o (xx) işaretli yeri "ırken ve emelen" diye aktarıyor, ben "örfen ve emelen" diye okuyorum. (Eski yazı bilenler, bunun bir nokta farkı olduğunu anlayacaklardır.) Önemli olan, Unat'ın verdiği gerçek metnin (x) işaretli yer için "mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde" demesidir ki, sonradan bunun yalnız "dahi-linde" biçimine sokulmasının, zuhul değil, kasıt eseri olduğu düşünülebilir.

Merhum Unat, Misak-ı Milli'nin, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın gizli bir toplantısında kabul edildiğini yazmaktadır. Buradaki "gizli toplantı" sözünü, "celse-i hafî" diye anlamamak gerekir; çünkü o gün Osmanlı Meclis-i Mebusanı hafî ya da alenî, herhangi bir toplantı yapmamıştır. Demek ki, gayri-resnî bir toplantı söz konusudur. Misak-ı Milli'nin bu tarihten 20 gün sonra Meclis-i Mebusan'da açıklanışını, tutanaklardan şöylece izleyebilirsiniz:

MECLİS-İ MEB'USAN ZABIT CERİDESİ

11. İnikat, 17 Şubat 1336 Sah

s. 114-115

İkinci celse

Saat 3 Dakika 30

(Reis: Birinci Reis Vekili Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım Beyefendi)

Siyasiyat

Ahd-i Milli Beyannamesi

Reis – Edirne Mebusu Şeref Bey'in bir takriri var, okuyorum:

Meclis-i Meb'usan Riyaseti Cellesine

Ahd-i Millî'nin parlamentolara ve umum matbuata tebliğ edilmesini ve ter-
cihan müzakeresini teklif eylerim. 18 (!) Şubat 336

Edirne Mebusu Şeref

Reis – Bu teklifi kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın: kabul edilmiştir. O
halde arize-i cevabiye müzakeresini tehir ediyoruz efendim.

Mustafa Arif Bey (Kırk Kilise) – Takrirdeki müzakereden maksat nedir
efendim? “Ahd-i Millî”nin matbuata tebliği teklif ediliyor, Heyet-i Muhtere-
me de kabul ediyor. Şu halde divan-ı riyaset tebliğ eder. Müzakereye hacet
yoktur efendim.

Reis – Zapta geçmek için herhalde okunması lâzım gelir. Bu beyanname
bütün Millet Meclisi namına bir takım beyanat ve tezahürattır. Bunu okuma-
mak nasıl olur? Müzakere etmeyeceğiz, yalnız okuyacağız efendim. (Okun-
sun sedaları)

Ziya Bey (Erzurum) – Reis beyefendi, elsine-i ecnebiyeye tercümeleri de
yapıldı mı efendim?

Reis – Evet yapıldı efendim.

Şeref bey (Edirne) – Muhterem arkadaşlarım, devair-i intihabiyeden mün-
tehiplerimiz bizi gönderdiği zaman hepimizin düş-i tahammül ve hamiyeti-
ne bir yük yükletti. Altı asırdır, makam-ı satvetinde seyf-i sarim-i adaletine
dayanarak kaimen duran bu mina-ı saltanatı, etrafında bütün efrad-ı ümmeti
ve tarihi ve dini ve her vechile mahfuz kalan hukuku ile beraber, şuraya ge-
len ve milletin zübde-i irfan ve kemalâtı olan rûfeka-ı muhteremenin bütün
vicdan ve imanıyla müdafaa etmesini tekellüf eyledi ve siz de kabul ettiniz ve
öyle geldiniz. İşte buraya geldiğiniz gün hepimizin hararetle çarpan tekmil
yürelerinde, dimağlarında bir fikir hasıl oldu. İçimizden herhangi bir hami-
yetli arkadaşımız sulh deyince bütün yüreklerden kopan seda, hepsini bir ye-
re topladı ve nihayet bütün vicdanlar hep bir yere geldi. Ortaya şu peyman-ı
müebbed-i millî çıktı, bu bir nısak-i millidir ki, altı asrın şihabe-i mevcudi-
yetini sırtında taşıyan tarihimizin vekayi-i hiyresine şimdi Meclis-i Milli öy-
le bir azım ve iradetle bunu kaydederken mâzisinin metin, parlak gunleri ka-
dar istikbalin de inşaen milletimiz için ümid ettiğimiz ve devletimiz için bek-
lediğimiz en parlak gunlerini ihzar etmiş olacağız (inşallah sedaları). Efendi-
ler, biz Türkler ve Müslümanlar esasen “demokrat” bir milletiz. Hiç bir va-
kit yükselip aşağıda kalmış bir tabakayı çiğnemek katiyen bir Türk'ün aklın-
dan geçmemiştir. Şu halde nasıl ki, bizim inandığımız, iman ettiğimiz din, bir
mihrap arkasında, bir imamın arkasına düşerek, bir muktedabih'in ardına ge-
çerek bizi böyle bunyan-ı mersus gibi toplarsa işte orada, bütün âlem-i İslâm-
da, bütün Müslümanlar'da ve bütün Türkler'de câri olan bu, aynı musavattır.

Bu kadar müsavat ve adalete riayetkâr olan ve böyle en derin hislerle daima yanyana ve birlikte yürümeye azmetmiş bir ümmet ve millet şu son günlerde ezilen hukukunun tebahını, emin olunuz efendiler, ne Allah ve ne de insaniyet terviç eder. Biz hiç bir şey istemiyoruz; ancak hakk-ı sarihimizi istiyoruz. En tabiî, en bediî hakkımız olan yaşamak hakkının bizden nez edilmesini Cenabı Hak takdir etmemiştir. Onun için peyman-ı milliyi şimdi okuyacağım ve bunun bütün muzdarip beşeriyete bir yövm-i huzur vermek için bu cidal-i mühimmi meydana getiren ve nihayet galiplerin neticede insanları çiğnemek ve esir yaşatmak istemediklerini ilân eden bütün Avrupa düvel-i mütemeddinesi parlamentolarına tebliğini teklif ediyorum (Bravo sedaları, alkışlar).

“AHD-I MILLÎ” BEYANNAMESİ SURETİ

“Osmanlı Meclis-i Meb’usan âzâları istiklâl-i milletin, haklı ve devamlı bir sulhe nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın hadd-i azamisini mutazammın olan esaset-i âtiyeye tamimi-i riayetle mümkünnite-min olduğunu ve esaset-ı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devam-ı vücudu gayr-i mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir:

Birinci madde – Devlet-i Osmaniye’nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukaddera-tı ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâyâ tefvikan tayin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen orfen, emelen müttehit ve yekdiğerine karşın hürmet-i müteakile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-u ırkiye ve içtimaiyeleriyle şerait-i muhiyiyelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı-İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiç bir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür. (Alkışlar)

İkinci madde – Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâ-i âmmele-riyle anavatana iltihak etmiş olan elviye-i selâse için leddelicap tekrar serbestçe ârâ-i âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Üçüncü madde – Trakya sulhüne talik edilen garbî Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin kemâl-i hürriyetle beyan edecekleri ârâyâ tebaen vaki olmalıdır. (Bravo sedaları)

Dördüncü madde – Makarr-ı hilâfet-i İslâmiye ve payitaht-ı saltanat-ı seniye ve merkez-i hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü haleden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticaret ve münakalât-ı âleme küsadı hakkında bizimle sair bilumum alâ-

kadar devletlerin müttefikane verecekleri karar muteberdir. (Alkışlar)

Beşinci madde – Düvel-i İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikle-ri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiye dairesinde ekalliyetler hukuku –memalik-i mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri ümniyesiyle– tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

Altıncı madde – Milli ve iktisadi inkişafımız daire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvafık olabilmek için her devlet gibi bizim de temin-i esbab-ı inkişafımızda istiklâl ve serbesti-i tamme mazhar olmamız üssülesas-ı hayat ve bekamızdır. (Şiddetle alkışlar)

Bu sebeple, siyasi, adli ve sair inkişafımıza manî kuyuda muhalifiz. (Devamlı ve sürekli alkışlar)

Tahakkuk edecek düyunatımızın şerait-i tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır.”

28 Kânunusani 1336

Efendiler,

28 Kânunusani 1336 tarihinde bütün Türk ve Osmanlı tebayı teşkil eden efrad-ı milletin intihap ile buraya gönderdiği ve bütün muhabbetleriyle, bütün namus-u devlet ve millet ve dini müdafaa ve muhafaza için ittihat ve ittifak eden umum arkadaşların burada gösterdikleri azim ve imanı tevfiakat-ı ilâhiye, daima kabul edecek ve daima daima muvaffak edecektir. (Sürekli alkışlar)

Reis – Bunu kabul ediyor musunuz efendim? (Umumen ve müttefikane kabul sedaları) O halde icap eden mehafile tebliğ edeceğiz efendim.

Unat’a göre, Misak-ı Milli, T.B.M.M.’nin (Sar; Gönübol, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası 1919-38*, MEB 1973, s. 12’de ileri sürüldüğü gibi, 18 Haziran değil), 18 Temmuz 1920 tarihli gizli bir toplantısında benimsenmiş ve milletvekilleri bu belge üstüne ant içmişlerdir. Nitekim o tarihli tutanakları incellerseniz, kısa bir ilk celsede “harcırah ve sair meseile ait” olmak üzere bir hafi celse kararı verilerek, dinleyicilerin çıkartıldığını, ikinci celsenin kapalı geçtiğini saptayabilirsiniz. Fakat bundan on hafta önce, daha 9 Mayıs 1920’de de, Meclis’te İcra Vekilleri Heyeti’nin programını okuyan Dr. Rıza Nur’un “Hedefimiz Ahd ü Misak-ı Milli’ye göre istiklâldir” dediğini bulabilirsiniz.

* * *

Gerçek metinde, silah bırakışma çizgisinin içinde ve dışında kaydı olunca, bu çizginin saptanması çok önemli değildir. Yine de, kendi kaynaklarımıza göre, bunun nasıl bir şey olduğunu, Harb Tarihi Dairesi’nin yayımlamak-

ta olduğu *Türk İstiklâl Harbi Tarihi*'nin ilk cildini meydana getiren *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* adlı kitaptaki bir haritadan izleyebilirsiniz.

Buradan, Iskenderun-Miyadin-Musul'un bizde kaldığı, Antakya'nın elimizde olmadığı, Kerkük'ün ise düşmanda bulunduğu anlaşıyor.

Ashında, Mondros Silah Bırakışması herhangi bir çizgi getirmemektedir. Bu anlaşmanın güney topraklarımıza ilişkin 16. maddesi şöyledir:

Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaat en yakın itilâf kumandanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktezi miktarından maadası 5. maddedeki şeraite tevfikân takarrür ettirilecek veçhile geri çekilecektir.

“Kilikya” ve “Suriye”den ne anlaşılağı kesinlikle belli değildir. Savaşın sonunda birkaç gün Yıldırım Orduları Grubu'na komuta eden Mustafa Kemal Paşa, “Kilikya”nın açıklanmasını Harbiye Nezareti'nden istemiş, “Suriye” içinse, 2. ve 7. ordulara gönderdiği 2 Kasım 1918 tarihli grup emrinde şu yorumu yapmıştır:

(1) Suriye hududu, Suriye vilâyetinin şimal hududu, telâkki edilmelidir. Bu hudut, Lâzkiye şimalinden Hanşeyhun cenubundan geçerek şarka doğru imtidat eder.

“Suriye”yi, Halep vilayetini dışarıda bırakacak biçimde ve yalnız Şam vilâyeti diye anlayan bu emrin 2. maddesi de ilginçtir:

(2) Iskenderun - Antakya - Cebelseman - Kaına - Kilis havalisinin Türkler'le meskûn olduğu ve Halep ahalisinin $\frac{1}{4}$ 'ünün Arapça tekellüm eder Türk olduğu her vesile ile hatırdâ tutulmalı ve her davada bu esas itihaz edilmelidir.

(Dört kelimenin altını ben çizdim.)

* * *

Üstünde durulmak gereken bir nokta da, Misak-ı Milli'nin 1. maddesinin “muhasım orduların işğali altında kalan” yerlerden söz edişidir. Haklı bir akıl yürütmeyle kendi birliklerimizin hâkim olduğu topraklar bizimdir, demek yerine; muhasım orduların işgal ettiği yerlerin dışında kalan topraklara sahip çıkılmıştır. Bu iki ölçüt arasında açık bir bakışsızlık vardır ve kendi lehimize olanı seçilmiştir.

Fakat “muhasım ordular”dan ne anlamak gerekir? Yalnız İngiliz ve Fransız orduları mı muhasım ordulardır? Yoksa Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmış olan Arap kuvvetleri de mi bu kavramın kapsamına girer? Bu ikinci yorumdan kaçınılmak istendiği bellidir. Nitekim Mondros Mütarekesi'nin yukarıda aktarılan 16. maddesi için ilk İngiliz önerisi, “Hicaz, Asir, Yemen,

Suriye ve Kilikya, Mezopotamya'da bulunan garnizonların en yakın itilâf kumandanına veya Arap mümessiline teslimi"ni öngörürken, Osmanlı delegeleri, Araplarla karşı karşıya gelmemek için, bu hükmün değiştirilmesinde iletmişlerdir.

* * *

Hatay sorunu üstüne hazırladığım bildiride, "Misak-ı Milli'den öyle söz ediliyor ki, nerede var insan bunu bir harita sanacak" demiştim. Gerçekten de, Milli Kütüphane'nin Haritalar Bölümü'nde böyle bir harita buldum. Kanaat Kütüphanesi (İstanbul) tarafından, muhtemelen 1920 yılında, Hilâl Matbaası'nda bastırılarak yayımlanmış olan (boyutları: 95x62 cm.) "Yeni Misak-ı Milli Haritası", aşağı yukarı şöyle bir şey:

Vilâyet sınırları kırmızı çizgilerle gösterilmiş; Nokta noktalarla bağlı ve bağımsız livalar da işaretlenmiş, ama onları kopya edemedim. Bu haritanın ilginç yanı, Misak-ı Milli gereğince, Iskenderiye-Port Sait hizasına kadar olan Suriye-İrak-Lübnan-Filistin toprakları üstünde hak iddia ettiğimizi açıkça göstermesidir. Oysa bize, Misak-ı Milli'nin harfi harfine gerçekleştirildiği söylenir: Hattâ Lozan'dan sonra ayrı bir anlaşmayla yitirdiğimiz Musul bile unutturulmak istenir.

Belki, bu haritanın önemli bir kanıt olmadığı, son bir iki yılda piyasaya çıkan birçok "Kıbrıs-Türktür" haritasına benzediği ileri sürülebilir. Fakat böyle olsa bile, nasıl o Kıbrıs haritaları, 1974-1975 yıllarında kamuoyumuzun Kıbrıs'ın tümünü isteme eğilimini belirtmek bakımından sosyolojik bir anlam taşırlarsa, "Yeni Misak-ı Milli Haritası"nın da, 1920 yılına ilişkin bir gösterge olduğu yadsınamaz – üstelik dayandığı metin, bu gibi bir yoruma pekâlâ elverişlidir.

Amacım yanlış anlaşılmasın: Ben bu Arap çoğunluklu ülkeleri neden elimizden kaçırdık diye hayıflanmıyorum; yalnız, hükümetçe birçok sorunun temellendirilmesinde kullanılan Misak-ı Milli'nin bir efsaneden pek başka bir şey olmadığını göstermeye çalışıyorum. İngiliz Elçiliği İşgüderi (Maslahatgüzarı) Henderson'un 25 Temmuz 1922 tarihli *İkdam* gazetesinde aktarılan "Misak-ı Milli belki güzel bir tumturaklı sözdür" yargısı, çok da haksız olmasa gerek (Jaeschke, *Kronoloji*).

Tarihçi bir dostumla konuşurken, bana Misak-ı Milli'nin kapsamının işlemsel bir tanımının şöyle düşünülebileceğini söyledi: Son Meclis-i Mebusan için hangi livalarda seçim yapıldığına bakarsak, gerçek bir Misak-ı Milli haritası elde edebiliriz. Şunu da ekledi: Galiba, bu Meclis'e Antakya'dan mebus seçilmemiştir, ama Kerkük'ten (Şehr-i Zor), Musul'dan, Gümülcine'den, hatta Kıbrıs'tan mebuslar seçilmiştir.

Ne yazık ki, son Meclis'i Mebusan'ın tutanaklarındaki intihap mazbata-

larını tasdik kararlarında ve tahlif listelerinde, bu seçim çevrelerinden gelen mebuslara rastlanmamaktadır. Hatta, (M. Goloğlu'nun *Üçüncü Meşrutiyet* adlı kitabının eklerinin incelenmesiyle de anlaşılabileceği üzere) bugünkü sınırlarımızın içinde kalan yerlerden bile, Antakya şöyle dursun, Adana vilayetinden ve bu vilayete bağlı üç livadan (Mersin, Kozan, Osmaniye) da mebus gelmemiştir.

Birikim, sayı 18-19, Ağustos-Eylül 1976

Milli Mücadele Sırasında Yayımlanmış Resimli Bir Propaganda Broşürü

Şimdi bizden 1921 ilkbaharında Milli Mücadele'nin ne durumda olduğunu anlatmamızı isteseler, aradan geçen yarım yüzyılı aşkın süre boyunca yer alan gelişmelerden etkilenmemiz kaçınılmaz olur. O sırada önem ve değeri doğru olarak kestirilemeyen olayları, sonradan bakışın yardımıyla ya belirginleştirir ya da silikleştiririz. Ancak bir dönemin geride kalması, yani "tarih" olması, sonradan onun mutlaka daha doğru olarak değerlendirileceği anlamına gelmez. İçinde yaşanan ana bakışın da, yine o anda belli bir zaman diliminin ötesinden bakışa oranla birtakım üstünlükleri olabilir.

Bu kuramsal düşüncelerden sonra, (üzerinde yayın tarihi olmamakla birlikte, 1921 yılı Nisanı'nda basıldığı kesinlikle anlaşılan) enine 20 x 14 cm boyutlarında 28 sayfalık bir propaganda broşürünü –bütün yazılarını yeni harflere aktararak– betimlemek istiyoruz (resim altları ayrıca Fransızca da yazılmıştır). Bu betimlemenin ardından vereceğimiz notlar, 1921 ilkbaharında Milli Mücadele'nin kendi içinden nasıl görüldüğünü belki daha iyi anlamaya yardım edecektir.

Sayfa 1: (dikey) Veliahtı Saltanat Devletlü Necabetlü Abdülmecit Efendi Hazretleri.

Sayfa 2: (ilk yarı) Beynelmüttefikin Londra Konferansı'na Davet Edilen Hükümeti Osmaniye Sulh Konferans Heyeti Reisi Sadnazam Tevfik Paşa Hazretleri.

(İkinci yarı) Bekir Sami Bey.

Sayfa 3: (ilk yarı) Makâmı Hilâfet ve Âlemi İslâm'ın Derin Duygularını Anadolu B.M.M.'ne Eriştiren Esbak Sadırazam Salih Paşa Hz.

(İkinci yarı) İzzet Paşa

Sayfa 4: (ilk yarı) Mücahedatıyla "Hiç"ten Varlık Çıkaran Kuvâyı Milliye Müessisi B.M.M. Reisi Mustafa Kemal Paşa Hz.

(İkinci yarı) Düşmanın İlk Muhacematında "İn Önü" Muzafferiyetini Kazanmakla Mirivalığa Terfi Edip Bu Kere İkinci Hezimetlerini İdare Eden Er-kânı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Paşa Hz.

Sayfa 5: Düşmanın İkinci Hezimet ve Perişanisine Şahit Olan "İn Önü" Kasabası.

Sayfa 6: (ilk yarı) Anadolu Şark Ordusu Umum Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

(İkinci yarı) Müdafaai Milliye Vekili Olup B.M.M. Tarafından Birinci Ferikliğe Terfi Eden Fevzi (Çakmak) Paşa Hz.

Sayfa 7: Düşmanın Müteaddit Tecavüzlerine Maruz Kalan Afyon Karahisarı.

Sayfa 8: (ilk yarı) Bursa'da Yeşil Türbe

(ikinci yarı) Bursa Hüdavendigâr Camii Şerifi

Sayfa 9: Bursa Menazırından Çekirge

Sayfa 10: (ilk yarı) Anadolu Kahraman Türk Kumandanlarından Muhittin (Akyüz) Paşa Hz.

(ikinci yarı) Anadolu Kahraman Türk Kumandanlarından Kâzım (Özalp) Paşa Hz.

Sayfa 11: (ilk yarı) Ötedenberi Kahramanlığı ile Şehrteşâir Anadolu Kumandanlarından Nurettin ("Sakallı") Paşa Hz.

(ikinci yarı) Anadolu Kahraman Türk Kumandanlarından Cevat (Çobanlı) Paşa Hz.

Sayfa 12: İlk Seferberlikten Beri Anadolu Evlâdını Müteaddit Sahneî Harbe Sevke Vasıtai Nakl. Bu Kere de Düşmanın Kendi Yurduna Tecavüzü Üzerine Kahraman Vatan Evlâtlarını Sevk Eden Eskişehir İstasyonu.

Sayfa 13: Yunanlıların Defaatle Tecavüzüne Maruz kalan Gemlik Kasabası.

Sayfa 14-15: B.M.M.'nin Makarrı İçtimai Olan Ankara Şehrinin Manzarai Umumiyesi.

Sayfa 16: Öz Ana Vatan İzmir Gümruğu Menazırından.

Sayfa 17: Ankara B.M.M. Tarafından Londra Sulh Konferansı'nda Heyeti Murahhasaya İştirak Eden,

(ilk yarı) Ahmet Rıza Bey,

(ikinci yarı) Cavit bey (Eski Maliye Vekili, 1926'da İstiklâl Mahkemesince asıldı),

Sayfa 18: Edirne Şehri

Sayfa 19: "Edirne İçin: (manzume)

– Hemşehrilerime –

Yâd ellere düştün, yine ağyara verildin...

Lâkin bunu bilsin ki o kalbinde yanan kin,

Tahkir ile, tehdit ile hiç sönmeyecektir,

Türkün yüzü senden yine hiç dönmeyecektir.

Huniyle, hayatıyla ve azmiyle bu millet,

Aksettirecek şarka yine nuru hakikat!

Bir Kâbesisin sen de bugün milletin işte:

Suzişli nazarlar yine titrer üzerinde.

Hicranlı dudaklarındaki feryat ve münacaat

Allaha çıkar, inleşiir aksiyle semavat,

Allahı işaret ediyor ufka minarat,

Elemini tevcih ediyor hakka bu hey'at.

Binlerce yıllık hakkı olunmaz bugün ifna,

Hak kuvvet ise kuvveti hakır eden ilâ!...

Azminde devam et vücudunda metin ol:

Elbette muvaffak olacaksın sen emin ol.

Edirneli

Mahmut Nedim

Sayfa 20: (ilk yarı) Ankara B.M.M. Tarafından Sulh Konferansına İzam Edilen Câmi Bey,

(ikinci yarı) Londra Sulh Konferansında Mevcut Bulunan Türkiye Hükümeti Paris Mümessili Nâbi Bey,

Sayfa 21: Necip Bir Hissi Aşk ile Mağdur ve Mazlum Türklüğü Hakiki Fransız Faziletine Has Bir Surette Bir An Bile Müdafaadan Farig Olmayan Asil Piyer Loti Cenapları,

Sayfa 22: (ilk yarı) Kahraman Rauf Bey,

(ikinci yarı) Anadolu Kahraman Türk Kumandanlarından Miralay Hasan İzzettin (Çalışlar) Bey,

Sayfa 23: Anadolu Kalbgâhi Konya Şehri,

Sayfa 24: Kuvâyi Milliye Mumessillerinin İlk İctimağâhları Olan (Sivas) Mektebi Sultanisi,

Sayfa 25: Esseyit Ahmet Eşşerif Es Sunusî Hazretleri.

Sunusîlerin Şeyhi Ekberi Esseyit Ahmet Es Sunusî Hazretleri.

Harbi Umumînin Her Türlü Müşkilâtı Arasında Bahri Sefidi Geçmiş Merkezi Hilâfete Gelmiştir. Maksadı Ulvisi Âlemi İslâmî Nifak ve Şikaktan Beri Kılmak ve Bircümle Düşmanlara Karşı İttihat İdi. İstanbul'a Teşrifleri (2 Eylül 1334/1918) Tarihinde Padişahımızın Kılıç Kuşanma Merasimi Arifesine Tesadüf Etmişti. İcra Olunan Taklidi Seyf Merasiminde Hazreti Ömer El Faruk'un Kılıcını Halife ve Padişaha Bu Şeyhi Mukerrem Kuşatmıştır.

O Zamandan Beri Makamı Hilâfette Bulunan Şeyhi Mukerrem Mütarekeyi Muteakip Bursa'ya ve Sonra Konya'ya ve Oradan Müdafaai Hak Kuvâyi Milliye Mumessillerine İştirak ile Sâyi Mesaiî Dindaranede Bulundular ve 18 Şubat 1337 Cuma Günü Sivas'ta Camii Kebirde Hutbe Kiraat Edip Bizzat Vazife-i İmameti İfa Buyurmuşlardır.

Sayfa 26: Muteaddit Defalar Düşmanın Şenaatine Sahne Olan Karamürsel Kasesabası,

Sayfa 27: (Dikey iki resim) İnebolu menazırından.

Sayfa 28: İstiklâl Marşı (altı kıta).

- 1) Broşürün başına Padişah Vahidüddin'in değil de, ileride "halife" seçilecek olan Veliaht Abdülmecit'in resminin konulması, bir buçuk yıl sonraki gelişmelerin yönünü, bir bakıma daha o günden haber veriyor.
- 2) İlk sayfalarda yer alan İstanbullu üç devlet adamının resimlerinin altındaki yazılar da ilginçtir. Bilindiği gibi, 1920 yılının son ayında Bilecik'e gelen, İzzet ve Salih paşalardan kurulu "Heyeti Nasiha"ya İstanbul Hükümeti diye bir şey tanınmadığı bildirilmiş ve bu paşalar Ankara'ya götürülüp bir süre zorla orada alıkonulmuş ve kendilerinin Milli Mücadeleyi destekledikleri kamuoyuna ilan edilmişti. Üstelik Fransızca altyazılarda esbak sadrazamlıklarının yanı sıra, halen İzzet Paşa'nın *ministre de l'intérieur*, Salih Paşa'nın *ministre de la marine* olduğu da belirtilmiştir.
- 3) Bekir Sami Bey'in ise "Hariciye Vekili" olduğunun hiç yazılmaması, Ankara'da ayrı bir BMM Hükümeti olduğu iddiasında bulunulmadığı anlamını taşımaktadır. (Yalnız Fevzi Paşa için "Müdafaai Milliye Ve-

kili” deniliyor. Ayrıca Fransızca altyazılarda, Bekir Sami Bey *Président de la délégation ottomane Angora* (!) diye nitelenmiştir.

- 4) Mustafa Kemal Paşa için çok övücü bir dil kullanılmış olmakla birlikte, resmine ayrılan yer ve sıra, onun memleketin “Birinci Adam”ı olduğunu yeterince açıklıkla ortaya koymamaktadır.
- 5) İkinci İnönü Muharebesi’nin sonu ve Miralay İsmet Bey’in mirlivalığa terfii tarihi 31 Mart 1921’dir.
- 6) Ahmet Rıza ve Cavit beylerin resimleri, İttihatçılara bir çiçek atılması gibi yorumlanabilir.
- 7) Bursa (s. 8-9), İzmir (s. 16) ve Edirne (s. 18-19) Yunan işgali altındadır.
- 8) Câmî Bey (s. 20), kısa bir süre dahiliye vekilliği yaptıktan sonra silah satın alması için Roma’ya gönderilmiştir; daha sonra Meclis’e devamsızlığından ötürü milletvekilliğinden düşürülecektir. Resmine onunla birlikte yer verilen Nâbi Bey, İstanbul Hükümeti’nin mümessili olsa gerektir.
- 9) Rauf Bey (s. 22) Malta’da sürgündedir.
- 10) Miralay İzzettin Bey’e (s. 22) ve Muhittin Paşa’ya (s. 10) yer verildiği halde, örneğin İsmet Paşa ile birlikte generallığe yükseltilen Refet (Bele) Paşa’nın ve Miralay Fahrettin (Altay) Bey’in broşüre alınmaması, bu günden bakılınca garipsenecek bir değerlendirmedir.
- 11) Tarih kitaplarını iyice ararsanız, 1 Şubat 1921’de “Libya Şeyhi” idaresinde Sivas’ta bir İslâm Kongresi toplandığını öğrenirsiniz. Ama broşürde en geniş yerin verildiği bu zatın çalışmaları konusunda bildiğimiz kadarıyla sonradan herhangi bir inceleme ya da araştırma yapılmamıştır.¹
- 12) Mehmet Akif’in şiiri, 12 Mart 1921’de BMM tarafından “İstiklal Marşı” olarak kabul edilmiştir.

Millî Mücadelenin inişli çıkışlı birçok evreleri vardır. Özellikle 1920 sonlarında Batı Cephesi’nde uğranılan yenilgilerden sonra gerillacılıktan umut kesilmiş, yeniden örgütlenen nizami orduya ise güvenilememiştir. Bu hava içinde İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleriyle bir barış antlaşması yapılmasına çok bel bağlanmıştır. Gerçekten, yeni yılın ilk aylarında (21 Şubat - 12 Mart tarihleri arasında toplanan) Londra Konferansı bütün dikkatlerin odak noktasıydı. Fakat konferans sırasında Yunan Ordusu ileri harekâta geçmiş, ama İnönü’de üst üste iki çarpışmayla durdurulmuştur. Sonuçsuz kalan konferanstan sonra, Bekir Sami Bey’in tek tek devletlerine imzaladığı antlaş-

1 Bkz. Dr. Orhan Kologlu, *Mustafa Kemal’in Yanında İki Libyalı Lider* (Ankara: Libya Kültür Merkezi Yayını, 1981)

ma metinleri, bu askerî başarıların verdiği güvenle onaylanmamış ve kendisi de gözden düşürülmüştür. (Daha sonra Kütahya-Eskişehir muharebelerinde uğranılan yenilgilerle umutlar bir kez daha zayıflayacak, ancak yaz ortasında Sakarya zaferiyle yeniden güçlenecektir.) Anadolu'nun uzlaşıcı atmosferini yansıtan bu broşürde ise, Londra Konferansı'nın başarısızlığı henüz kavranamamış ve bunun yaratacağı hayal kırıklığı daha başlamamıştır.

Yeni Halkçı, 21 Ağustos 1974

Kurtuluş Savaşı'nda İstiklâl Mahkemeleri

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıp işgalci düşman kuvvetlerine karşı Kurtuluş Savaşı örgütlenmeye başlandığı zaman, üstesinden gelinmesi gereken en önemli sorunlarından biri, “asker kaçakları” idi. Bu, aslında, Birinci Dünya Savaşı yıllarından süregelen bir alışkanlıktı. 1918'de Osmanlı ordusunun üç yüz bin kaçağı vardı. Üstelik, Mondros Mütarekesi'ni izleyen genel terhis uygulaması, Kâzım Karabekir Paşa'nın komutasındaki Doğu Cephesi (15. Kolordu bölgesi) dışında, nizami ordu birliklerinde asker bulundurmaya çok güçleştirmişti. İstanbul'daki padişah hükümetinin TBMM hareketine karşı çıkması da, Meclis'in denetimindeki ordulara asker alınmasını büsbütün zorlaştırmaktaydı. Kuvayı Milliye döneminde çetelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için başvurdukları adam toplama yöntemleri, ülkede ayrıca yaygın huzursuzluk ve yakınmalar yaratıyordu. TBMM, Hiyanet-i Vatanîye Kanunu'nu çıkararak meşruluğunu güvenceleme kararıyla Padişah hükümetinin olumsuz etkisini ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Divan-ı harpler tarafından bozguncu ve kaçaklara uygulanan 1914 tarihli Hiyanet-i Harbiye Kanunu'nun hükümleri yetersiz kalıyordu. Bu koşullar altında TBMM, 11 Eylül 1920'de kabul ettiği 21 sayılı Fırariler Hakkında Kanun'la yeni bir olağanüstü yargı mekanizması kurmuştur. Bu mekanizma, üyeleri Meclis'in kendi içinden seçeceği üç kişiden meydana gelen (sonradan bir de yedek üye seçilmesi öngörülebcektir) ve kararları kesin olan (istinafı-temyizi bulunmayan) İstiklâl Mahkemeleri'dir.

İstiklâl Mahkemeleri, Fransa'da 1793 yılında oluşturulan Devrim Mahkemeleri örneğine göre kurulmuşlardır. Yalnız, Fransız Devrim Mahkemeleri'nde bir de jüri varken, bizimkilerde yoktur; bizde yargıçların milletveki-

li olmaları şartken, Fransa'da böyle bir koşul aranmamıştır. Her iki ülkedeki uygulamada da, olağan kanıtlama yöntemleri yerine “vicdani kanaat”a dayanarak hüküm veren ve genellikle savunma avukatı tutulmasını kabul etmeyen bu mahkemelerin kararlarına karşı daha üst bir düzeyde itiraz imkânı bulunmamaktadır. Jean-Jacques Rousseau'nun kuvvetler birliği kuramı uyarınca, Fransız örneğindeki gibi, TBMM de bu mahkemeleri kurmakla yasama ve yürütme işlevlerinin yanı sıra yargı işlevini de doğrudan doğruya yerine getirebildiğini ortaya koymuştur.

Birinci Dönem

Firariler Hakkında Kanun'un çıktığı 1920 Eylül ayı içinde, TBMM'de uzun tartışmalardan sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Miralay İsmet Bey'in (İnönü) teklifi uyarınca yedi İstiklâl Mahkemesi oluşturulmuş (çok geçmeden sekizincisi de kurulacaktır) ve kanuna eklenen bir maddeyle bu mahkemelerin kovuşturacakları konuların kapsamı genişletilmiştir. Böylelikle, İstiklâl Mahkemeleri yalnız asker kaçaklığı değil, hıyanet-i vataniye, herhangi bir yoldan memleketin maddi ve manevi gücünü azaltma, askeri ve siyasi casusluk suçlarına da bakıp cezalarını yerine getirmekle görevlendirilmişlerdir.

Bu ilk İstiklâl Mahkemeleri'nin üyeleri şunlardır:

- Ankara İstiklâl Mahkemesi:
Reis (Cebelibereket) İhsan (Eryavuz, 1877-1947)
Aza (Antep) Kılıç Ali (Kılıç, 1889-1971)
Aza (Elaziz) Hüseyin (Gökçelik, 1867-1933)
Aza (Kütahya) Cevdet (Izrap/Barlas, 1891-1960)
- Eskişehir İstiklâl Mahkemesi:
Reis (Denizli) Yusuf (Başkaya, 1879-1945)
Aza (Antalya) Rasih (Kaplan, 1883-1952)
Aza (Bursa) Muhittin Baha (Pars, 1885-1954)
Aza (Kütahya) Haydar (?, 1878-?)
- Konya İstiklâl Mahkemesi:
Reis (Bursa) Osman Nuri (Özpay, 1878-?)
Aza (Çankırı) Tefvik (Durlanık, 1871-1944)
Aza (Isparta) Hacı Tahir (Kucur, 1885-1960)

- Isparta İstiklâl Mahkemesi:
Reis (Biga) Hamit (Karaosmanoğlu, 1886-1961)
Aza (Biga) Hamdi (Dumrul, 1879-1947)
Aza (Eskişehir) Hüsrev Sami (Kızıldoğan, 1884-1942)
Aza (Maraş) Tahsin (Hüdaioğlu, 1874-?)
- Sivas İstiklâl Mahkemesi:
Reis (Canik) Emin (Gevelioğlu, 1889-1934)
Aza (Bursa) Necati (Kurtuluş, 1882-1956)
Aza (Saruhan) Mustafa Necati (ailesi Uğural soyadını almıştır, 1892-1929)
Aza (Dersim) Mustafa Zeki (Saltuk, 1881-1969)
- Kastamonu İstiklâl Mahkemesi:
Reis (Mardin) Necip (Güven, 1876-1960)
Aza (Saruhan) Refik Şevket (İnce, 1885-1955)
Aza (Kozan) Dr. Fikret (Onuralp, 1887-1946)
Aza (Bitlis) Yusuf Ziya (1882-1925 idam)
- Pozantı İstiklâl Mahkemesi:
Reis (Kastamonu) Abdülkadir Kemali (Öğütçü, 1889-?)
Aza (Bayezıt) Atıl (Bayezıt, 1882-?)
Aza (İçel) Şevki (Göklevent, 1886-1955)
Aza (Ergani) Sırrı (Özata, 1887-1936)
- Diyarbakir İstiklâl Mahkemesi:
(Kimin reis, kimin aza seçildiği bulunamamıştır):
(Malatya) Sıtkı (Gür, 1874-1952)
(Bursa) Şeyh Servet (Akdağ, 1880-1962)
(Çorum) Sıddık (Mumcu, 1881-1943)

Bu mahkemeler hemen yayımladıkları ortak bir bildiride, getirdiği özel yargılama mekanizması dolayısıyla İstiklâl Mahkemeleri Kanunu diye anılmaya başlayan Fırariler Hakkında Kanun'un başlıca maddelerini aktardıktan sonra, halka şöyle seslenmişlerdir:

Kardeşler!

İşte bizler bu kanunu tatbik için bu mıntıkaya geldik. Şimdi de bu cihetleri biraz daha izah edelim: İstiklâl Mahkemeleri zirde münderiç mevaddı takip ve muhakeme edeceklerdir.

1 – Milletle hilâfet makamını düşmanlar elinde esir bırakan muahhedanemeyi kabul ve tervic edenlerle bu gibilere uyanlar,

2 – Gerek gönüllü ve gerek muvazzaf olsun askerliğe dahil olan bilcümle efrad ve zabitanın firar edenler,

3 – Ahali ve efrad ve zabitanın firara sebebiyet verenler, yani askerin kaçmasını kolaylaştıracak bir surette söz söyleyen, yazı yazan, iltimas eden veya rüşvet alan vesair her türlü harekâtta bulunanlar,

4 – Firarileri derdest ve sevkte tekâsül ve iltimas gösteren bilumum mülki ve askeri jandarma memurin ve efrad ve zabitanı,

5 – Firari efrad ve zabitanı saklayanlar, besleyenler, elbise verip giydirenler,

6 – Büyük Millet Meclisi'nin ve Meclis dolayısıyla millet hakimiyetinin düşmanlarını takdir veya onları ister yollu teşvikat ve ifsadatta bulunanlar,

7 – Memlekette yekdiğeri aleyhine nifak çıkararak devlet ve milletin işini bozanlar, kuvvetini azaltanlar,

8 – Milletin zihnini yalan, yanlış havadisle çelenler,

9 – Büyük Millet Meclisi'nin haberi olmaksızın millet namına düşmanlarla görüşenler,

10 – Düşmanlarımıza milletimizin ahvalı hakkında her ne suretle olursa olsun malûmat verenler.

Bunlardan maada herkes bilmelidir ki;

A – İstiklâl Mahkemeleri nokta-i nazarında bütün efrad-ı millet, her ne rütbe ve derecede memuriyet ve meslekte bulunursa bulunsun müsavidir.

B – İstiklâl Mahkemeleri'nin kararı katidir. Verilir verilmez derhal icra olunur.

C – İstiklâl Mahkemeleri'nin verdiği emirleri yapmayanlar bu mahkemeler tarafından derhal taht-ı muhakemeye alınır. Ve azl, tard, haps, nefy, kal'ebendlik, kürek ve icabında idam cezalarına mahkûm edilir.

D – İstiklâl Mahkemeleri seyyardır. Lüzum gördüğünde kazaları, nahiyeleri, köyleri dolaşarak muhakemesini yapar ve icra eder. Hülâsa İstiklâl Mahkemeleri vatani bugünkü ağılatıcı vaziyetten kurtarıp evvelki şerefli mevkiine çıkarmak için elini vicdanının üzerine koyarak Allah'ın inayetine sığınır, vatan hainleri hakkında ceza verir ve vatan ve millet istiklâli kaygusundan başka bir şeyi düşünmez, yalnız Allah'dan korkar, içtihadında fevkalâde müstakil bir hey'ettir.

Vatandaşlar! Size son bir defa daha ilân ediyoruz, iş bu beyannamenin tebliğinden itibaren on gün zarfında hemen askerliğinize koşunuz, mücahede kuvvetimizi zaafa uğratacak yolsuzluklardan, tecavüzlerden ictinap ediniz, boşboğazların sözlerine inanmayınız, sizi fesada sevk edenlere uymayınız, vatani vazifelerinizi takdir ediniz ve daima biliniz ki başınızda vatani ve sizi düşünen Büyük Millet Meclisi ve o Meclisin maksadını temine çalışan İstiklâl Mahkemeleri vardır.

Kurtuluş Savaşı döneminde üç kere kurulan İstiklâl Mahkemeleri, gerek bu ilk oluşumlarında gerekse bundan sonrakilerde, doğal olarak, en çok asker kaçaklarıyla uğraşmışlardır. Yakaladıklarını idam etmişler veya dayak atırıp tekerrürü halinde derhal idam şartıyla cepheye yollamışlar; yakalayamadıkları hakkında ise evlerini yıktırma, yerlerine en yakın aile efradını askere alma, ailesi yoksa köy veya mahallesi halkına ağır para cezaları yükleme, yardım edenlere ya da ihbar etmeyenlere çeşitli cezalar verme gibi yollara başvurmuşlardır.

Asker kaçakları dışında da, özellikle Ankara İstiklâl Mahkemesi, ilginç bazı davalara bakmıştır. Bunlar arasında, Sevr Muahdesi'ni imzalayan Sadrazam Damat Ferit Paşa ve Âyândan Hadi Paşa'lar ile Filozof Rıza Tevfik ve Bern Sefiri Reşat Halis Beyler hakkındaki gıyabi idam kararı başta gelmektedir. Ayrıca, Kuvayı İnzibatiye'den tutsak düşenlerle Askeri Nigehban Cemiyeti mensuplarından da ele geçenler yargılanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Çerkes Ethem Yunanlılara sığındıktan sonra, ağabeyleri ve adamlarıyla birlikte, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce yine gıyaben idama mahkûm edilmiştir. Aynı kararda, sanki onlar da Ethem'le işbirliği halinde "taklib-i hükûmet teşebbüsü"nde bulunmuşlar gibi, Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası yöneticileri için de ağır hapis cezaları verilmiştir. Ankara İstiklâl Mahkemesi, İngilizler hesabına casusluk etmek için kendisine Hint Hilafet Komitesi murahhası süsü vererek Ankara'ya gelen Mustafa Sagır'ı de asmıştır. Bunlardan başka, bütün İstiklâl Mahkemelerinde birçok yolsuzluk ve soygunculuk davaları görülmüş, asker aileleri aleyhine işlenen suçlar şiddetle kovuşturulmuştur. Bu arada Konya'da çıkan Delibaş İsyanı bastırılınca, divan-ı harpler yedi yüzü aşkın idam kararı vermişlerdir. Bu şehre gönderilen İstiklâl Mahkemesi de ayaklanmayı kıskırtanları çeşitli cezalara mahkûm etmiştir.

İkinci Dönem

İlk İstiklâl Mahkemelerinin kurulması, TBMM'de ancak uzun tartışma ve tereddütlerden sonra mümkün olabilmişti. Başlıca bu nedenledir ki, dört aylık bir çalışma sonucunda asker kaçaklığının önü alınınca, Ankara'dakinin dışında kalan yedi İstiklâl mahkemesi (Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra ve Londra Konferansı'nın arifesinde) 17 Şubat 1921'de "şimdilik" kaydıyla kaldırılmıştır. Fakat, aradan birkaç ay geçince, özellikle Kütahya-Eskişehir muharebelerindeki yenilgimiz üzerine, iç ayaklanmaların sorumlularını yargılamak için, Sakarya Meydan Savaşı öncesinde, 24 Temmuz 1921'de yeniden üç İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur. İki hafta sonra, TBMM'nin Mustafa Kemal Paşa'ya kendi adına diktatörlük yetkileri veren Başkumandanlık Kanunu'nu kabul etmesiyle İstiklâl Mahkemeleri doğrudan doğruya ona bağlanmışlardır.

Bu ikinci dizi İstiklâl Mahkemelerinin üyeleri şunlardır:

- Ankara İstiklâl Mahkemesi:
Esasen kaldırılmadığından aynı üyelerle çalışmaktadır.
- Konya İstiklâl Mahkemesi:
Reis (Karasi) Hâcim Muhittin (Çanklı, 1881-1965)
Aza (Bursa) Muhittin Baha (Pars, 1886-1954)
Aza (Urfa) Ali Saip (Ursavaş, 1887-1939) 9.1.1922'de istifa
Aza (Denizli) Yusuf (Başkaya, 1879-1945)
Aza (İçel) Ali Rıza (Ataışık, 1865-1942) Başkumandanın emriyle.
- Kastamonu İstiklâl Mahkemesi:
Reis (Saruhan) Mustafa Necati (1892-1929)
Aza (Çankırı) Neşet (Akkor, 1889-1964)
Aza (Canik) Hamdi (Yalman, 1877-1959)
Aza (İzmir) Mahmut Esat (Bozkurt, 1892-1943) 15.8.1921'de istifa
Aza (Trabzon) Hamdi (Ülkümen, 1888-1969) Başkumandanın emriyle.
- Samsun İstiklâl Mahkemesi:
Reis (Canik) Emin (Gevelioğlu, 1889-1934)
Aza (Bursa) Necati (Kurtuluş, 1882-1956)
Aza (Burdur) Veli (Saltıkgil, 1880-1935)
Aza (Sinop) Şevket (Peker, 1880-1936)
Aza (Yozgat) Bahri (Tatlıoğlu, 1880-1957) Başkumandanın emriyle.
- Yozgat İstiklâl Mahkemesi:
Başkumandanın emriyle 8 Eylül 1921'de kurulmuştur.
Reis (Konya) Refik (Koraltan, 1889-1974)
Aza (Menteşe) Ethem Fehmi (Aslanlı, 1867-1947) istifa
Aza (Lâzistan) Ziya Hurşit (1890-1926 idam)
Aza (Hakkâri) Mazhar Müfit (Kansu, 1873-1948)
Aza (Mardin) Necip (Güven, 1876-1960) Başkumandanın emriyle.

İstiklâl Mahkemeleri 1 Ağustos 1922'ye değin süren bu ikinci dönemlerinde, asker kaçaklarını kovuşturma ve âsileri cezalandırmalarının yanı sıra, Başkumandanın Tekâlif-i Milliye emirlerinin süratle yerine getirilmelerini sağlamışlardır. Bu arada, Samsun İstiklâl Mahkemesi de Merkez Ordusu Komutanı (Sakallı) Nurettin Paşa ile işbirliği yaparak, Pontusçu olduklarından kuşku edilen Orta Anadolu Rumlarını tenkil etmiştir.

Büyük Taarruz öncesinde, TBMM, Firariler Hakkında Kanun ve tādillerini yürürlükten kaldırarak İstiklâl Mehakimi Kanunu'nu yeniden düzenlemiştir. 31 Temmuz 1922 tarih ve 249 sayılı bu yasada hem mahkemelerin kurulması Meclis'in mutlak ekseriyetine bırakılıyor, hem de şimdiye kadar hayli belirsiz olan yetkileri bir ölçüde belirleniyordu. Ayrıca, heyetlere yine milletvekilleri arasından seçilecek birer müddeiumumi ekleniyordu. Bu değişikliklerin asıl anlamı, Mustafa Kemal Paşa'nın giderek artan gücünü frenleme isteği olmalıdır. Çünkü ertesi gün mevcut mahkemeler kaldırıldıktan sonra, üçüncü bir dizi mahkeme kurmak gerektiğinde, bunları, Başkumandanlık yetkileri devam eden Mustafa Kemal Paşa re'sen kuramamış, Meclis –çoğu da sonuçsuz kalan– oylama turlarına başvurulmuştur.

Üçüncü Dönem

Yeni yasadan sonra ilk kurulan İstiklâl Mahkemesi, Amasya İstiklâl Mahkemesi olmuştur. Mustafa Necati'nin reis, Osman Nuri'nin müddeiumumi seçildiği bu mahkemenin azaları da Hamdi ve Hakkı Beylerdir. Amasya İstiklâl Mahkemesi, 1922 Ağustosunda ortalarından itibaren bir ay kadar çalışmıştır.

Büyük Zaferin ertesinde, düşmanla işbirliği edenleri yargılamak için, kuratılmış (müstahlâsa) bölgelerde İstiklâl Mahkemeleri kurulmak istenmişse de (hükümet ilk olarak İzmir, Bursa ve Eskişehir'i önermiştir) bu kurullar oluşturulamamıştır. Ancak 22 Ocak 1923'te güneydoğu bölgesinde faaliyet gösterecek olan Elcezire İstiklâl Mahkemesi'nin kurulması karar altına alınmıştır. ("Ada" anlamına gelen "Elcezire" sözcüğü ile Fırat-Dicle arasında kalan topraklar kastedilirdi.) Hâcîm Muhittin'in reis, Halil İbrahim'in müddeiumumi, Yâsin Bey'in aza olduğu bu mahkeme, 9 Mart 1923'ten 11 Mayıs'a kadar iki ay çalışmıştır.

Cumhuriyet'ten önce, Kurtuluş Savaşı sırasında işleyen İstiklâl Mahkemeleri hakkında şu genel gözlem yapılmalıdır. Bu kurulların çoğu kere acımasız davrandıkları doğru olmakla birlikte, onlar oluşturulmadan önce, gerek Kuvayı Tedbiye (yola getirme birlikleri), gerek nizami divan-ı harpler, gerekse tek başlarına komutanlar öylesine sert hareket etmişlerdir ki, İstiklâl Mahkemeleriyle –biçimsel kalmış olsa bile– sanıklar için bir yargılanma imkânının getirilmesi, önemli bir düzeltim olmuştur. Fakat öteki yollardan yapılan kovuşturmalar da, kamuoyunca İstiklâl Mahkemelerine mal edilmiştir. Gerçekte, İstiklâl Mahkemeleri'nin Kurtuluş Savaşı sırasında astıkları adam sayısı binden biraz fazladır; diğer yollardansa, bunun en az on katı idam icra edilmiştir ve cepheye düşmanla çarpışırken şehit olanların sayısı bile o kadar tutmamaktadır.

Cumhuriyetin ilanından sonra

Cumhuriyet döneminin (İkinci TBMM) ilk İstiklâl Mahkemesi, 8 Aralık 1923'te İstanbul ve havalisi için kurulmuştur. Bu karar, kurtarılmış bölgeler için İstiklâl Mahkemeleri kurma tasarısının bir uzantısı sayılabilir; ama asıl amacı, işbirlikçileri cezalandırmak değil, Halifelîği destekleyen İstanbul başına gözdağı vermektir:

Reis (Cebelibereket) İhsan (Eryavuz, 1877-1947)
Müddeiumumi (Saruhan) Vasıf (Çınar, 1892-1935)
Aza (Konya) Refik (Koraltan, 1889-1974)
Aza (Hakkâri) Asaf (Doras, 1883-1946)
Aza (Kütahya) Cevdet (İzrap/Barlas, 1891-1960)

Basına Karşı: İki aydan kısa süren ömrü boyunca, bu mahkeme baktığı başlıca iki davadan ilkinde, Ağa Han ile Emir Ali'nin başvekile yazdıkları mektubu yayımlayan gazetecileri beraat ettirmiş, ikincisiyse *Tanin* gazetesinde Halifeye hitaben bir açık mektubu çıkan Baro Reisi Lütü Fikri Bey'i beş yıl küreğe mahkûm etmiştir. Mahkeme reisi, bu son karara katılmamış ve Lütü Fikri Bey'in affı için çalışacağını söylemiştir. Gerçekten, İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nin 1924 Şubat ayı başlarında kaldırılmasından bir hafta sonra, söz konusu af gerçekleşmiştir.

Takrir-i Sükûn: İstiklâl Mahkemeleri, asıl, Cumhuriyet döneminde ikinci kez, Şeyh Said Ayaklanması dolayısıyla çıkarılan 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak, aynı gün (117 sayılı) Heyet-i Umumiye Kararı'yla kurulmuştur. Böylelikle oluşturulan iki mahkemeden biri (vereceği idam kararları Meclis'ce onaylanmak gerekmeden yerine getirilmek üzere) isyan mıntıkasında; Ankara İstiklâl Mahkemesi adını taşıyan (ve idam kararları önce Meclis'ce onaylanması gereken) diğeri de, Türkiye'nin sıkıyönetim ilan edilmeyen geri kalan her yerinde gezici olarak çalışacaktır (Ancak, bir buçuk ay sonra Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne de onaysız idam yetkisi tanınmıştır.)

- Isyan Mıntıkası İstiklâl Mahkemesi:
Reis (Denizli) Mazhar Müfit (Kansu, 1873-1948), sonra.
(Giresun) Hâcim Muhittin (Çanklı, 1881-1965), daha sonra.
(Urfa) Ali Saip (Ursavaş, 1887-1939)
Müddeiumumi (Karesi) Süreyya (Örgeevren, 1888-1969)
Aza (Kırşehir) Lütü Müfit (Özdeş, 1874-1940)

(Ali Saip riyasete geçince onun yerine seçilen) Aza (Kocaeli) İbrahim (Tolon, 1880-1956)

Yedek Aza (Bozok) Avni Doğan (1892-1965)

- Ankara İstiklâl Mahkemesi:

Reis (Afyon) Ali (Çetinkaya, 1879-1949)

Müddeiumumi (Denizli) Necip Ali (Küçüka, 1892-1941)

Aza (Rize) Ali (Zırh, 1888-1951)

Aza (Gaziantep) Kılıç Ali (1889-1971)

Yedek Aza (Aydın) Dr. Reşit Galip (1893-1934)

Çeşitli uzatmalar sonucunda iki yıl süreyle görev yapan bu mahkemelerin çalışmaları şöyle özetlenebilir:

Şark İstiklâl Mahkemesi, Şeyh Said Ayaklanması'na fiilen katılanlarla bu ayaklanmayı doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak kışkırttıkları iddia edilenlerin davalarına bakmıştır. Silahlı harekâta girenlerin büyük bir bölümü, zaten bu mahkeme Diyarbakır'a gelmeden önce kurulan divan-ı harplerce cezalandırılmışlardır. Şark İstiklâl Mahkemesi'ne ancak Şeyh Said ve arkadaşları gibi elebaşlarının yargılanması kalmıştır. Bunlardan başka, Kürt ayrılmacılığı akımıyla ilişkili olan Şeyh Eyüp, Dr. Fuat, Seyyit Abdülkadir gibi birtakım önderler de Şark İstiklâl Mahkemesi'nce yargılanmışlardır. Bu mahkeme tarafından "kışkırtıcılık" genel suçlamasıyla kovuşturulanlar ise başlıca üç gruba ayrılabilir: Bazı gazeteciler, Terakkiperver Fırkacılar ve tarikat mensupları.

Hükümetin Tahrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak birçok gazeteyi kapatmasının yanı sıra şu gazeteciler de tutuklanıp Diyarbakır'da İstiklâl Mahkemesi huzuruna çıkarılmışlardır: Eşref Edip, Velid Ebüzziya, Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Ethem (Ertem), İsmail Safa, Gündüz Nadir, Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri) ve İsmail Müştak (Mayakon). Bu gazetecilerin iyice gözleri korkutulmuş ve kendilerine, kurtulmak istiyorlarsa, Cumhurbaşkanına telgraf çekerek yalvarmaları söylenmiştir. Onlar da bunu yapmışlar ve serbest bırakılmışlardır.

Şark İstiklâl Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Urfa Kâtib-i Mesulü Emekli Yarbay Fethi Bey'i yargılarken, bu partinin görev bölgesi içindeki bütün şubelerini kapatmaya karar vermiştir. Aynı şekilde, tekke ve zaviyelerin de amaçlarından saparak siyasetle uğraşan "ruhsatsız cemiyet" niteliği aldıklarını ileri sürerek, görev bölgesi içindeki bu gibi bütün kuruluşları kapatmıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesi de benzer bir tutum takınca, çok geçmeden gerek muhalefet partisi gerek tarikatlar hakkındaki bu ka-

rarlar hükümet ve Meclisçe yurt çapına genellenecektir. Şark İstiklâl Mahkemesi bu konuları çözüme bağladıktan sonra Şeyh Sait Ayaklanması'nın ardından gelen "Hazo isyanı" gibi serpintileri bastırmakla uğraşmıştır.

Ankara İstiklâl Mahkemesi ise, önceleri dolaylı kışkırtıcılık yolundan ayaklanmayla ilişkilendirdiği kişi ve kuruluşları yargılamıştır. Bunlar arasında, yine Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası örgütü ve bazı gazeteciler olduğu gibi, bir sol çevreyle bir de gerici dernek vardır.

Üsküplü Salih Başo, dini siyasete âlet etme ithamıyla Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırken, Mahkemenin gösterdiği lüzum üzerine, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul'daki merkez ve şubeleri zabıta- ca aranmış ve bütün vesikalarına el konarak İstiklâl Mahkemesi savcılığına teslim edilmiştir. Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'e ait *Tanin* gazetesinin 13 Nisan 1925'te bu havadisi "Dün gece Terakkiperver Fırka basıldı" başlığıyla vermesi üzerine, yazı işleri müdürleriyle birlikte Hüseyin Cahit Bey de tutuklanarak Ankara'ya getirilmişlerdir. O sırada (sonraları Halikarnas Balıkcısı diye tanınacak olan) Cevat Şakir (Kabağağaçlı) Bey'in *Resimli Hafta* mecmuasında çıkan bir yazısı bahane edilerek, derginin sahip ve sorumlu yöneticisi Zekeriya (Sertel) Bey'le birlikte bu yazar da, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmiştir.

Yargılanmaları sonucunda, Hüseyin Cahit Bey Çorum'da "nefy-i ebedi"ye (sonsuz sürgüne), arkadaşları ise ikişer yıl hapse mahkûm olmuşlardır. Cevat Şakir ve Zekeriya Beyler üçer yıl sürgüne; ayrıca, başka bir davadan da (Mersin'de çıkan) solcu *Doğru Öz* gazetesinin sahip ve başyazarı Ata Çelebi de bir yıl hapse mahkûm edilmişlerdir.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, kuruluşunun ilk aylarında asker kaçaklarıyla uğraşmış; başkaca suçu olmayan kaçak erleri 30-80 sopa attırdıktan sonra kıtalarına göndermiştir. Daha sonra, bu suçların kovuşturulması divan-ı harplere bırakılmıştır.

İstanbul'da yayımlanmakta iken Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkmasından hemen sonra, hükümetçe kapatılan *Aydınlık* ve *Orak-Çekiç* dergileri, Kürt ayaklanmasını karşı-devrimci bir tepki sayarak Ankara hükümetini desteklemelerine rağmen, başlıca yazarları ve yandaşları "Komünistlik teşkilâtı ve propagandası yapmak suretiyle emniyet-i dahiliyeyi ihlâl ve binnetice şekli hükümeti tagyire matuf efal ve harekâtta bulunmak" ithamıyla muhakeme edilmişler ve 7-15 yıl arasında değişen sürelerle hapis cezalarına hüküm giymişlerdir.

İlâ-yı Vatan (Vatanı Yükseltme) adını taşıyan bir derneğin üyeleri ise, Takrir-i Salâhiye diye dinci bir gizli örgütü perdelemekte bulunduğu suçlamasıyla, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne çıkarılmışlardır. Saltanatın geri getirilmesini amaçlayan bu örgüt, yurt dışındaki Yüzelliliklerden bir kısmını (ve

Vahdettin'i) kapsıyordu; yurt içinde de bazı propagandacıları vardı. 1923 yılı sonlarında İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nce mahkûm edilip kısa bir süre sonra affa serbest kalan Lûtfi Fikri Bey de sanıklar arasına katılmıştı. Ancak, onu bu davaya dahil etmekte başlıca amaç, özel yaşamını teşhir ederek itibarını yıpratmaktır. Lûtfi Fikri Bey, bir günce tutmuş ve Cumhuriyet'e karşı Meşrutiyetçi görüşlerini buraya yazmıştı. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İstiklâl Mahkemesi'ne bir mektup göndererek, kendisinin Lûtfi Fikri Bey'den şahsen davacı olmadığını bildirmesi üzerine, onun hakkında beraat kararı verilmiş, Tarık-i Salâhiyeciler ise 5-15 yıl haptiden idama kadar değişen cezalara çarptırılmışlardır.

Bu davalar sonuçlandıktan sonra, 1925 güzünde çıkarılan şapka giydirilmesi hakkındaki yasa, bütün yurt çapında bir dizi tepkiye yol açmıştır. Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine... Dair Kanun'un bütün tarikatları yasaklaması da, ayrıca tepkiler doğurmuştur. Hükümet, baş gösteren protesto hareketlerini Cumhuriyet'in meşruluğuna karşı ayaklanma girişimleri sayarak, bunları gezici Ankara İstiklâl Mahkemesi aracılığıyla sindirmeye çalışmıştır.

Erzurum, Sivas, Rize, Giresun, Trabzon, Maraş gibi illerde çıkan olaylar hemen bastırılmış ve Ankara İstiklâl Mahkemesi buralara giderek müsebbiplerini şiddetle cezalandırmıştır. İstanbul'da da "şapka aleyhine tahrikatta" bulundukları ileri sürülen kalabalık bir grup tutuklanarak yargılanmak üzere Ankara'ya sevk edilmiştir. 1925 yılı sonlarında başlayan bu davalar, 1926 yılının ilk yarısında karara bağlanmışlardır. (Tutuklular arasındaki, Kanundan çok önce şapka aleyhine bir risale yazmış olan İskilipli Atıf Hoca da –Müddeiumumi sadece hapsini istediği halde– asılanlar arasında yer almıştır.)

İzmir suikastı

Bunlardan sonra, 1926 Haziran ayı ortalarında, İzmir'de, Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen bir suikast girişimi ortaya çıkarılmış ve Ankara İstiklâl Mahkemesi derhal bu olayı kovuşturmaya başlamıştır. Neticede, suikast tertipçileri olan Ziya Hurşit (Meclis'in ilk döneminde Lâzistan mebusu) ve arkadaşları İstiklâl Mahkemesi tarafından idam edilmişlerdir. Aynı davanın İzmir'de görülen ilk yarısında bir önceki yıl kapatılmış olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın milletvekilleri, Ankara'da görülen ikinci yarısında ise (canlandırılmaya çalışıldığı iddia edilen) eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın bazı ileri gelenleri de yargılanmışlardır.

Aralarında (askerlik sıfatları devam eden, yani henüz emekliye ayrılmamış olan) Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar (Eğilmez), Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet

(Bele) Paşaların da bulunduğu bir grup mebus, “suçüstü” bahanesiyle dokunulmazlıkları kaldırılmadan tutuklanmışlardır. Fakat adları sayılan bu generaller (ve milletvekili olmayan Mersinli Cemal Paşa), Reisicumhur’un aracılığı ve ordunun baskısıyla beraat ettirilmişler; başka sanıkların yanı sıra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinden Şükrü (İzmit), Abidin (Saruhan), Albay Arif (Eskişehir), İsmail Canbolat (İstanbul), Halis Turgut (Sivas) Beylerle Rüştü Paşa (Erzurum) da idam edilmişlerdir.

Davanın Ankara safhasında ise, “Kara Çete” diye anılan esbak Maliye Nâzırı Cavit Bey ve arkadaşları yargılanmışlar; suikastla doğrudan bir ilişkileri kanıtlanmaksızın geçmişin hesabı ve geleceğin endişesiyle, içlerinden dördü asılmışlardır (Cavit Bey’den başka Dr. Nâzım, Ardahan mebusu Hilmi ve Nail Beyler). Eski başvekil Rauf (Orbay) Bey de (gıyabında) on yıl kalebentliğe mahkûm edilmiştir.

İttihatçıların tasfiyesinden sonra gerek Şark, gerekse Ankara İstiklâl Mahkemelerinin işleri azalmış ve her ikisinin de görev süresi 7 Mart 1927’de sona ermiştir. Tahrir-i Sükûn Kanunu, pek kullanılmadan, iki yıl daha yürürlükte kalmıştır.

İstiklâl Mahakimi Kanunu, ancak 4 Mayıs 1949’da, 5384 sayılı yasayla kaldırılmış olmakla birlikte, bu tarihe kadar geçen yirmi iki yıl boyunca bir daha İstiklâl Mahkemesi kurulmamış, fakat çok partili yaşama girilinceye kadar bu olanak kullanılmaya her zaman açık tutulmuştur.

*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt 4,
İletişim Yayınları, 1983-1985, s. 938-943*

KAYNAKÇA

- Ergun Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri 1920-23*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.
Ergun Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri 1923-1927*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982, Dogumunun 100. Yılında Atatürk Yayınları, 38.
Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri*, İstanbul, Temel Yayınları, 1971.
Feridun Kandemir, *İzmir Suikastının İçyüzü*, 2 cilt, İstanbul, 1955.
Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul, 1955.
Mete Tunçay, “Ankara İstiklâl Mahkemesinde Bir Heyet-i Fesadiye Davası ve Kuvâ-yı Milliye”, *Birikim*, sayı 33, Kasım 1977, s. 51-62.
Mete Tunçay, *TC’nde Tek-Parti Yönetiminin Kuruluşu 1923-1931*, Ankara, Yurt Yayınları, 1981.

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Bir Heyet-i Fesadiye Davası ve Kuvâ-yı Milliye

Savaş, ister istemez, acımasızca "kirli" bir şeydir. Eskiden de öyleydi, teknik imkânların gelişmesiyle dehşeti artarak, çağımızda da öyledir. En haklı bir savaşta bile birçok zulümler olur. Bunun doğallığını, hatta bir yere kadar önlenemezliğini kabul etmek zorundayız. Resmî tarihimizin yalnızca övgü terimleriyle yaklaştığı Kurtuluş Savaşımızda da bu tür kötülükler vardır: Hem, yalnız Kuva-yı Milliye döneminde (1919-1920) değil, Nizamî Ordu döneminde (1921-1922) de. Örneğin, ben Atatürk'ün *Nutuk*'taki bir değinmesi nedeniyle, (Sakallı) Nurettin Paşa'nın Merkez Ordusu Komutanlığı'nda (Aralık 1920-Kasım 1921) Rumlara ve Kürtlere yaptıklarını merak eder dururum.¹ Ve

1 "Nurettin Paşa, merkez mıntıkasında bir seneye karip ifa-yı vazife etti. Fakat, salâhiyeti haricinde, ahaliden bazıların hukukuna tecavüz ettiği hakkında meb'usların vukubulan şikâyetleri ve Dahiliye Vekâletinden istizahları ve Vekâletin de şikâyatı muhik görmesi üzerine, Meclisin talebiyle Teşrinisani 1921 bidayetinde azledildi. Meclis, Nurettin Paşa'nın taht-ı muhakemeye alınmasına karar verdi. Bu husus, benimle Hey'et-i Vekile arasında da bir mes'elenin hudusunu intacetti. Ben Nurettin Paşa hakkında tatbik olunması talep olunan muameleye iştirak etmedim. Fevzi Paşa Hazretleri de benimle hemfikir oldu. İkimizle Hey'et-i Vekile arasında tahaddüs eden ihtilâf Meclisçe hallolundu. Mecliste Nurettin Paşa'yı müdâfaa ettim. Ağır muameleye maruz kalmaktan kurtardım." *Nutuk* (6. Bas.), cilt II, s. 630.

(Atatürk, TBMM'nin İkinci Döneminde Nurettin Paşa'nın kendi kendine Bursa Meb'usu olmaya kalkmasına çok kızmış ve bu nedenle ona karşı *Nutuk*'ta yirmi sayfa tutan ağır sözler söylemiştir. A.g.e., s. 729-749.)

Genel Kurmay Harb Tarihi Dairesince yayımlanan *Türk İstiklâl Harbi*'nin 6. cildini oluşturan "Ayaklanmalar" kesiminde (genişletilmiş 2. bas., 1974, s. 294), Nurettin Paşa'nın komutası altındaki Merkez Ordusunun 11.188 âsi Rum'u öldürdüğü, bir o kadarını da zararsız hale getirdiği, ayrıca kıyı köylerinde yaşayan Rum erkek nüfusu içerilere tehcir ettiği yazılıdır. Aynı ciltte, Nurettin Paşa'nın Koçkiri ayaklanmasını bastırdıktan son-

de İzmir'in kurtarılmasından sonra düzenlediği kıyımı (orada Metropolit Hristosomos'la İzmir'te Ali Kemal'i linç ettirmekle mi yetindi, acaba?).

Bu yazımda, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin (besbelli yapay bir birleştirmeyle) topluca gördüğü bir davada verdiği dört idam hükmünden yola çıkarak, asılan kişilerden kimilerinin Kuvâ-yı Milliye dönemindeki eylemleri konusunda bulabildiğim ilginç birtakım bilgileri aktaracağım.

* * *

Cumhuriyet terörünün en önemli araçlarından biri olan Ankara İstiklâl Mahkemesi, Şeyh Sait ayaklanması üzerine Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasından sonra kurulmuş olan iki olağanüstü mahkemeden biriydi. Şark İstiklâl Mahkemesi'nin görev alanının isyan bölgesiyle sınırlı olmasına karşılık, Ankara İstiklâl Mahkemesi geri kalan bütün Türkiye içinde seyyardı. 8 Mart günlü *Cumhuriyet* gazetesi TBMM'ce bu mahkemeye seçilen üyeleri şöyle saymaktadır:

- 1) Afyon Meb'usu Ali (Çetinkaya) – Reis
- 2) İzmir Meb'usu Necati (istifa edince yerine Denizli Meb'usu Necip Ali (Küçüka) seçilmiştir) – Müddeiumumi
- 3) Gaziantep Meb'usu (Asaf) Kılıç Ali
- 4) Aydın Meb'usu Dr. Reşit Galip
- 5) Rize Meb'usu Ali (Zırh)

O yıl içinde, başka birçoklarının yanı sıra "Aydınlık"çıları da mahkûm eden bu kurul, daha sonra özellikle "Şapka Devrimi"ne karşı ülkenin dört bir yanında patlak veren hareketleri bastırmak için şehirden şehire koşmuş, pek çok adam asmıştır. 1926 yazında İzmir suikast girişimi sanıklarının da bu kişiler yargılayacak, o davanın devamı olarak Ankara'da son İttihatçıların defterlerini düreceklidir.

ra, Kürt köylerini da dağıtmayı ve tehcir etmeyi önerdiği, fakat Meclis'teki Doğulu milletvekillerinin şiddetle karşı çıkışı üzerine Genel Kurtmay Başkanlığınca vazifesinden affedilmek zorunda kaldığı belirtiliyor ve bunun, sonradan acısı çıkan "yanlış bir adım" olduğu ileri sürülüyor (s. 281). Oysa, azil ve mahkemeye verilme kararının, yalnızca bir tasan değil, eylemlerinin sonucu olduğu açıktır.

Ülkemizde okumak, hele eleştirici gözle okumak alışkanlığının yaygın olmayışı çok hayıflanılacak bir durum. Sayın Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasal Tarihinde CHP'nin Mevkii* adlı kitabında (Ankara: 1965, cilt II, s. 411), Nurettin Paşa'nın Şapka Devrimi'ne karşı çıkmasından ötürü, İskilipli Atıf Hoca ile birlikte İstiklâl Mahkemesince idam edildiğini yazmıştı. Her araştırmacı bir yanlış yapabilir. Ama, bu kitabın yayımlanmasından beri, 12 yıldır, bildiğim kadarıyla bir kişi çıkıp da yanlışla itiraz etmedi. Gerçekte, Nurettin Paşa 18 Şubat 1932'de eceliyle ölmüştür.

Bir gazete havadisı

11 Ocak 1926 tarihli *Cumhuriyet*'in "Hey'et-i Fesadiye Mensupları Hakkında Hüküm" diye haber verdiği, dört kişinin idam kararı ile ilgili bir yazıyı aynı günkü *Vakit*'ten okuyalım:

Ankara 10 Kânunusâni (AA) – İstiklâl Mahkemesi bugün Eyüp Sabri, Şükrü, Sâmi, (İsmail Hakkı, Hüsrev Sâmi) ve Miralay Osman Beylerle Çerkes Rüstem'e altfolunan Hıyanet-i Vataniye davasıyla tevhiden muhakeme olunan Kırşehirli Rıza Bey dâvâsı ve Yemenli Fatma'nın katline dair olan dâvâ hakkında hükümlerini vermiştir.

Müddeiumumi iddianamesinde her üç dâvâyı teşrih etmiş, dahilde ve hariçte Cumhuriyet aleyhine isyanı mutazamın bir hareket-i fiiliye ihzarıyla maznunen muhakeme edilen zevatın mes'eledeki vaziyetlerini ayrı ayrı izah ederek, Kuva-yı Milliye'de Çerkes Ethem maiyetinde müfreze kumandanlığı yapmış olan İsmail Hakkı'nın Atina'da Ethem ve rüfekasında maada Yunan Erkân-ı Harbiye-i Umumiyesi ve Hariciye Nezaretiyle vâki olan temaslarının şayan-ı dikkat olduğu ve hükümetten taltif görmek niyetiyle namuslu adamları sehpa-yı idama sürükleyecek ve ortada esaslı bir mes'ele yokken bütün memleketi heyecana verecek derecede şen'iyâne müfteriyatta bulunduğunu, Cumhuriyet Türkiyesinde böyle sergüzeştçü şahsiyetlerin ortada oyun icat etmelerine meydan verilmemesini bizzat irticâın tenkili kadar ehemmiyetli gördüğünü ve harekât-ı vâkiası Hıyanet-i Vataniye Kanununun 10. maddesine tevafuk eder ef'al-i cürmiyeden olduğunu beyan ve sâbık Meb'us Eyüp Sabri, (Hüsrev Sâmi) Şükrü, sâbık Bursa Belediye Reisi Sâmi, Miralay Osman, Çerkes Rüstem Beylerin bu noktadan beraatlerini talep etmiştir. Makam-ı iddia, vaktiyle Kuva-yı Milliye kumandanlığında bulunmuş olan Kırşehirli Rıza Beyin hilâf-ı usûl vesikalar verdiğini ve bu vesikalarla hükûmeti iskat için bir takım eşirrayı toplayarak memlekette anarşi tevli dine kıyam ettiğini ve harekât-ı vâkiasının Kanun-u Ceza-yı Umuminin muadeli 55. Maddesinin fıkra-yı mahsusasına temas eylediği dermeyan etmiştir.

Yemenli Fatma'nın katli dâvâsına gelince: Miralay Osman Beyin Rifat Reis ile görüşerek kendisinden nafaka talebinde bulunan mutallâkasını öldürttüğü sâbit olduğu ve Rifat Reis'in vaziyeti Kanun-u Ceza-yı Umuminin 180. maddesine, Osman Beyin vaziyeti, 45. maddesine tevafuk ettiği cihetle her kişinin de fâil-i aslî olarak ve cürmün ika'ını teshil eden Fatma kadının fer'an zimethal addiyle mücrimiyetleri talep edilmiştir.

Bâdehu Reis Ali Bey kararı tefhim ederek makam-ı iddianın talebi vechile, hareketi Hıyanet-i Vataniye Kanununun 10. maddesine temas eden İsmâ-

il Hakkı'nın idamına ve bu sefil ile temasında şahsî bir hırsa kapılıp ihanete doğru yürümüş olan ve bununla kalmayarak nafakadan kurtulmak için mu-tallâkasını Rifat Reise öldürten Miralay Osman Beyin silk-i askeriden tardıyla Kanun-u Cezanın 45. maddesinin fıkra-yı ulâsına tevfi kanun idamına, Rifat Re- isin 180. madde mucibince idamına, Rifat'a refakat eden Fatma kadının 10 sene hapsine ve Osman Bey gibi yüz senelik mahkûmları hapishaneden çı- kararak Kürt isyanıyla beraber Ankara muhitinde bir isyan yapmak ve hükû- meti ıskat etmek istediği sâbit olan Keskinli Rıza Beyin 55. madde delâletiyle ve 57. madde mucibince idamına, Eyüp Sabri, Şükrü, Sâmî ve Hüsrev Sâmî Beylerle Rüstem'in beraatine karar verildiğini tebliğ etmiştir.²

Bu kararla aklananlardan Şükrü, Karacabeyli Rüstem ve Bursa Belediye Re- is-i sâbıkı Sâmî'nin kimlikleri üstüne herhangi bir bilgimiz yok. Eyüp Sabri (Akgöl 1876-1940) ve Hüsrev Sâmî (Kızıldoğan 1884-1942) ise, her ikisi de TBMM'nin Birinci Döneminde Eskişehir Meb'usu olan eski İttihatçılardır. Bir başka ortak özellikleri, Yeşil Ordu Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyesinin üyeleri ol- malandır. (1923'te Meclisin İkinci Döneminde seçilmeyen bu iki zat, 1935'te yeniden göze girmiş olacaklar ki, biri Kars'tan, öteki Çorum'dan milletvekili yapılmışlar ve ölümlerine değin bu görevlerini sürdürmüşlerdir.)

Çerkes Ethem'in Kuvâ-yı Seyyaresinin Bolşevik Taburu Kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı

Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925 adlı kitabımı hazırlarken, 1926'da İzmir su- ikastı girişimiyle ilgili olarak asılan, eski Eskişehir Meb'usu, ("Ayıcı" namıy- la maruf) Miralay Mehmet Arif'in *Anadolu İnkılâbı: Mücadelât-ı Milliye Hatı- ratı 1335-1339* başlıklı kitabının (İstanbul: 1340), s. 59'daki bir dipnotun- da Kuvâ-yı Seyyarenin içinde "bir Bolşevik taburu da vardı" sözünü görerek, bu birlikle ilgilenmiş ve *Çerkes Ethem'in Hatıraları*'nda şu açıklamayı bulmuş- tum (s. 164):

700 mevcutlu bu milis kıt'asını ekseriyette Karakeçili aşireti efradından mü- rekkep olarak Eskişehir Müdafaa-i Milliye teşkilâtı kurmuş, emrinize gön- dermişti. Taburun kumandanı Yzb. İsmail Hakkı efendi, harpçi olmaktan zi- yade hakikaten Bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu harp aleyhi-

2 Gazetede bu mahkeme kararının eksik aktarıldığı, anlaşıyor. İki buçuk yıl sonra 3 Ağus- tos 1928 tarihli *Vakit*'te "Ankara İstiklâl Mahkemesi'nden Devralınan Bir Dava" başlığı al- tında verilen bir haberde Kasap Osman'ın kansını öldürmekle suçlanan ve giyaben ölü- me mahkûm edilmiş olan Hasan Kaptan'ın bu kere yakalanarak Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılandığı anlatılmaktadır.

ne teşvik kabiliyetinde birisi idi. Son zamanlarda muharebeden bıkmış (Yunan) askerlerini hükümetleri aleyhine isyana teşvik ediyordu. Kendisine bu yüzden fazla taksyat vermekte idim. Tabura nam, bu kumandan yüzünden verilmişti.

Daha sonra, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi'nce yayımlanan *Türk İstiklâl Harbi* adlı çok ciltli yapının II. cilt 3. kısmında (Ankara: 1966, s. 135), Çerkes Ethem ayaklanması bastırılırken, 16 Ocak 1921 günü Bolşevik Taburu komutanının 5 subay ile 261 erden oluşan birliğini terhis ettiğini söyleyerek Kütahya'da hükûmete sığındığını okudum.

Bu zat hakkında, 1925 yılına gelinceye değin herhangi bir bilgi edinemedim. Bugün aslı TTK-ATDAM'da bulunan bir ihbar mektubunda ise şunlar yazılı:

Dahiliye Vekili Muhterem Cemil Beyefendiye

Muhterem Beyefendi Hazretleri

Vesatet-i aliyyeleriyle Gazi Paşa Hazretlerine takdim ettiğim son raporda, Yunanistan'da (ki) firarilerden bahseylemiş idim. Bu defa muttali olduğum pek mühim bir meseleyi bervechiâti arza mücaseret eyliyorum.

1 – İstanbul'a bu günlerde Enver Paşa'nın yaverliğinde bulunmuş olan Çerkes Yüzbaşı İsmail Hakkı gelmiştir. Bu adam Çerkes Ethem ile teşrik-i mesâi etmiş ve Bolşeviklerle alâkadar olmakla o muhitte tanınmış bir şahsiyettir. Müteaddit defalar Rusya'ya azimet ve avdet ederek Çerkes Ethem ile Bolşeviklik münasebetini tesise teşebbüs eylemiş ve muvaffak olamamıştır. Elyevm Çerkes Ethem teşkilâtının buradaki mümessili ve vasita-yı muhaberesidir. Geçenlerde İstanbul Polis Müdüriyetince derdest edilen İsmail Hakkı (Kiraz) Hamdi'nin yaveri olan İsmail Hakkı'dır. Bu İsmail Hakkı müteaddit lisanlara âşina, uzun boylu (gözlüksüz görmeyecek derecede kör) gözlüklü zayıf bir şahsiyettir. Bu adamın derdestinden ziyade İstanbul'da tarassut edilmesi lâzımdır. Ve bu tarassut sayesinde de pek mühim serrişte elde edilecek ve burada bu teşkilâtle alâkadar en mühim şahsiyetlerin hüviyeti tesbit edilmiş olacaktır. Ve Bolşevik teşkilâtında ismi mevzubahs olan Komünist Mehmet de birkaç gün evvel av maksadıyla İzmit'e gideceğini söyleyerek buradan gitmiş ve elyevm Eskişehir'de olduğu anlaşılmıştır. Evvelki raporlardan birisinde mevzubahs ettiğim Çerkes Çolak Aziz elyevm Ankara'dadır. Orada bazı arkadaşların teveccühüne mazhar olan bu adam ile refikinin ehemmiyetle takip ve tetkik olunacak câlib-i dikkat şahsiyet olduğunu ilâveten arz eylerim. Bilhassa İsmail Hakkı meselesini ehemmiyetle ve gayet müdebbirâne takip eylemek pek büyük mesailin hâlini intaç edeceği

kanaatini tekrar izhar ile teyid-i rabıta-yı ihtiramat eylerim, efendimiz hazretleri.

Beşiktaş'ta Sinan Paşa Cami Sokağında
Yozgat Valisi Abdülaziz 12.03.314³

Haklanndaki hükmün infazından sonra ("Ankara'da İdam Edilen Hâinler" ve aynı ayn dört sehpa da asılmış adam fotoğrafları – 13 Ocak 1926) *Vakit* gazetesinin "... mahkemedeki isticvaplarını, ifadelerini ve mahkeme safahatını kâhilerimize takdim ediyoruz" diyerek başlattığı yazı dizisinde İsmail Hakkı'ya iki gün ayrılmıştır: 14 Kânunusânî – "İsmail Hakkı hâini Atina'da ne yaptı, Reşit'le nasıl buluştu. Şehbenderimiz ne söylüyor?" ve 15 Kânunusânî – "Yunan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye dairesi İsmail Hakkı'yı Hariciye Nezaretine niçin gönderdi?"

Burada verilen bilgilerden, İsmail Hakkı'nın İstanbul'da Yunan uyruklu bir Yahudi dostu olduğunu, kendisinin bu hanımla ilgili bir miras işini takip etmek amacıyla Atina'ya gittiğini, orada dostunun akrabalarının yanında kaldığını, aynı zamanda para kazanmak için kaçakçılık yaptığını, dönüş için vize sağlamakta güçlük çektiğini, bir akşam bir gazinoda (Çerkes Ethem'in ağabeyi) Reşit'i görerek ondan yardım istediğini (o sıra Ethem Yunanistan'da de-ğilmiş), Reşit'in onu Yunan Genel Kurmayı'na götürdüğünü, oradan da Dışişleri Bakanlığı'na gönderildiğini öğreniyoruz. Yine, mahkemede söylenenlerin bu gazeteye yansıyışından anlaşıldığına göre, İsmail Hakkı Atina'daki Türk konsolosuna başvurarak casusluk yapmayı önermiş, fakat yüz bulamamıştır.

İstiklâl Mahkemesi savcısının iddianamesinden de, İsmail Hakkı'nın hükûmete yaranmak için, aralarında eski Yeşil Orduca yoldaşlarının da bulunduğu birtakım kişileri, ayaklanma hazırlıyorlar diye yok yere ihbar ettiği sonucu çıkıyor. Zaten, idamı da "iftira"dan ötürüdür:

Hıyanet-i Vataniye Kanunu madde 10 – İsyana iştirak etmeyen eşhas hakkında ligarazın isnadatta bulunanlar isnat ettikleri cürmün cezasıyla mücazat olunurlar.

Dava dosyasını göremediğimiz için, İsmail Hakkı'nın eski yoldaşları hakkında neden gazetle suçlamalarda bulunduğunu bilemiyoruz. Yozgat valisinin ihbar mektubundaki, 150'liklerden, son Padişahın maiyet erkânından Ki-

3 Bu belgeyi bulan Türk Tarih Kurumu Atatürk ve Türk Devrimi Araştırma Merkezi Sekreteri Arı İnan'a teşekkür borçluyum.

Muhbir, herhalde, 22 Kasım 1923 - 25 Şubat 1925 tarihleri arasında Yozgat Valiliği yapan Abdülaziz Nami'dir. Bu mektubu, valilik görevinin sona ermesinden 15 gün önce yazmış olması dikkati çekiyor.

raz Hamdi Paşa'nın yaveri olduğu iddiası doğruysa bile, bu herhalde Kurtuluş Savaşı'ndan öncedir ve zaten önemli bir şey değildir. (Mustafa Kemal Paşa da o Padişahın yaveriydi!) Yine aynı kaynaktan bildiğimize göre, Yzb. İsmail Hakkı İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılanmasından bir yıl önce polisçe gözaltına alınmıştır. Acaba, kurnaz valinin öğütlediği gibi, ilişkilerinin izlenebilmesi için sonradan serbest mi bırakılmıştır, yoksa bütün bir yılı tutuklu olarak mı geçirmiştir?

Sezinlenebildiği kadarıyla, İsmail Hakkı lekesiz bir kahraman olmaktan uzak bir kişidir. Fakat bu davadan önce, birtakım kimseleri suçlaması için kendisine baskı yapılmış olabileceği akla yakın geliyor. Gerçek böyleyse, sonra da iftira etti diye asılmışsa...

Kuvâ-yı Tedibiye Kumandanı Miralay (Kasap) Osman

Bu acımasız albayla ilkin İkinci Anzavur Ayaklanması sırasında (henüz yarbayken) karşılaşırız. 1920 başlarında Bandırma'daki 14. Kolordu'nun kumandanı Yusuf İzzet Paşa'dır; bu Kolordu'ya bağlı 56. Fırkanın kumandanı Miralay Bekir Sâmî (Gündav) erkân-ı harbi Kur. Yzb. Hüseyin Rahmi (Apak), yaveri Yzb. Selâhattin'dir (Yurtoğlu). Fırkanın 174. Alayının kumandanı Kaymakam Rahmi, 172. Alayının kumandanı ise Kaymakam Osman'dır. (172. Alay K. Kaymakam "Kel" Ali'nin son Osmanlı Meclisi'ne Afyon Meb'usu seçilerek gitmesinden sonra, yerine Osman Bey atanmıştır. Altı yıl sonra, Ali Bey Ankara İstiklâl Mahkemesi başkanı olarak, alay komutanlığındaki halefi Osman Bey'i asacaktır.)

26 Mart 1920'de âsiler 174. Alay'ı dağıtarak Rahmi Bey'i öldürürler. Kolordu komutanı, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) –Karacabey– Susıgırlık yöresi-ne konmuş bulunan 172. Alay'a ayaklanmayı bastırmasını emreder. Osman Bey, alayının zayıflığını ileri sürerek bu emre karşı direnince, Yusuf İzzet Paşa tarafından tutuklanır.⁴ Divan-ı Harb'e verilecektir. Ama Fırka yaveri Yzb. Selâhattin'in yardımıyla bu vartayı atlattır. Çerkes Ethem kuvvetleri Anzavur'a karşı harekete geçerler. Osman Bey de alayını toparlar, Seyyar Kuvâ-yı Tedibiye kumandanı olarak o yörede teröre başlar. Güzün de, 12. Kolordu merkezi olan Konya'daki Delibaş ayaklanmasını bastırma harekâtına yardım etmesi için, oraya gönderilir.

Kuvâ-yı Milliye dönemi sona erince, Osman Bey Bolu ve Havalisi Kumandanlığına atanır, miralaylığa yükselir. Zaferden sonra da, Bursa'daki Hey'et-i Mahsusa'ya üye seçilir.

4 Bkz. Sabahattin Selek, *Millî Mücadele* (İst.: Ağaoglu Yayınları, 1971), cilt II, s. 63-65.

Şimdi de, bu nesnel bilgileri anılarından derlediğim üç tanığın, Osman Bey'in kişiliği ve zulümleri hakkında anlattıklarını dinleyelim:

Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?* (İstanbul, 1942), s. 109'da "Kasap Osman ve İlk Vahşetleri" başlığı altında "İnkılâp tarihinde kanlı tırnakları, köpüklü bıyıkları ile kendini gösteren" Osman Bey'in Karadenizli olup 1899'da Harbiye'yi bitirdiğini yazıyor (Bekir Sâmî (Gündav) ile Fahrettin'in (Altay) sınıf arkadaşı olmalı). "... askerlik hayatının mühim bir kısmını Yemen'de geçirmiş, orada kızgın güneş altında ve katı kavgalar içinde yüreği katılaşmıştır. ... Şahsen cesur ve fedakâr olmayan Kasap Osman menfi ruhlu, kavgacı, kimseyi beğenmez ve kimseye inanmaz karakterde idi. Bununla beraber vatansever, mert tabiatlı bir adamdı." Bundan sonra, o zamanki tümen kurmayı Yzb. Hüseyin Rahmi, Osman Bey'in Anzavur taraftarlarına karşı giriştiği terörde her gün yargılamasız 8-10 kişi astırdığını, kendisinin sıkıştırması üzerine, alelusul bir alay mahkemesi kararına bağlayarak icraatına devam ettiğini anlatıyor. Rahmi Apak'ın deyişiyle, Osman Bey orduda "muhtelit bir siyaset" izlemiş, yani hem nizamiye askeri hem de çeteci olmuştur. Alayının yanı sıra 40-50 milis beslemiştir. Anlaşılan, bu tutum o dönemde oldukça yaygındır. Örneğin, (yukarıda bir kitabına değindiğim) Miralay Ayıcı Arif de öyle yapmıştır. Yazarın, anlattığına göre ayrıca, Osman Bey Padişaha ait olan Karacabey Hârâsının binlerce koyununa el koyarak bunları alay levazımına ve civar kazalara sattırmış, çeteci sermayesi edinmiştir. Bununla birlikte, "açık elli bir adamdı, arkadaşlarına ve sıkışık olanlara binlerce liralık yardımlar yapmıştır" (s. 111). Rahmi Apak, Osman Bey'in zalimliği konusuyla ilgili olarak da şunu belirtiyor: "O zaman gösterilen bu gibi terörler olmasaydı ve bu terörleri tatbik edecek katı yürekli bulunmasaydı, belki de yer yer çıkan Anadolu isyanlarının önüne geçilemezdi." (s. 112.)

İlhan Selçuk'un basıma hazırladığı *Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı*'nda (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975), cilt 2, s. 209-210'da, o zamanki fırka yaveri, Osman Bey'e yaptığı yardıma karşılık olmak üzere, onun kendisine iki yüz koyun hediye gönderdiğini, s. 255'te de, 1920 yılı sonlarında Afyon'da yüz altın verdiğini anlatıyor. Yzb. Selâhattin'e göre (s. 210-211), Bursa Vilâyeti Seyyar Tedip Kuvvetleri komutanlığına tayin edilen "Yarbay Osman Bey'e hapis, idam, köy yakmak ve bir bölge halkını sürmek gibi ceza yetkileri verilmişti." Aynı anılarda, bu konuyla ilgili bir de belge aktarılmakta.

İttihaz etmekte olduğunuz tedabir-i tazyikiyeden kadınların hariç tutulması(nı) ve bilhassa nefiy ve tebit cezalarının kadınlara tatbik edilmesini rica ederim.

56. Fırka K. Bekir Sâmi

Yine *Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı*'nda (s. 252-253), Rafet Bey Delibaş ayaklanmasını bastırdıktan sonra, Osman Bey'in de Kadınhan ile Ilgın'ı âsile-rin elinden geri aldığı, bu arada tanıdığı mühlet süresinde kendisine teslim olmadığı için, bir köyü içindeki insanlarla birlikte yaktığını; Akşehir'de Kuvâ-yı Milliye'ye karşı bir fetva yayımlayan 42 hocayı yedirip içirdikten sonra, karar-gâhına götürüp astığını okuyoruz. "O tarihte Konya'daki çocuklar: – Osman Bey geliyor uyuyun, diye korkutuluyordu."⁵

1920'de Konya'da 12. Kolordu Komutanı olan Fahrettin Altay da, *10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası* (İstanbul: Insel Yayınları, 1970) s. 273'te şöy-le diyor:

... Konya kazalarında tedibat yapan Alb. (!) Osman B. ve müfrezesi emrimi-ze gönderilerek Banaz ilerisinde bir cepheye yerleştirildi. İsyanları bastırma-da şiddet gösteren ve bu sebeple Kasap lâkabı takılan Osman B. Karargâ-hında boyunlarında ipler taşıyan bir cellât müfrezesi bulundurur, askerî di-siplini kendi telâkkisi tarzında görürdü. Elindeki kuvvet takviyeli bir alay ol-masına rağmen tümen flâması taşırdı ki, bunun da rengi yeşil-kırmızı idi. Bir muharebe olursa göstereceği kabiliyete göre hakkında icabı yapılmak üze-re şimdilik bir muamele yapmayı vakitsiz gördüm, yalnız bazı taşkın yazıla-rını önledim.⁶

5 Yzb. Selâhattin'in sonradan çok dost olduğunu söylediği Kasap Osman hakkında s. 177-178/dipnotunda verdiği bilgilerden kimileri doğru görünmüyor. Örneğin, Dumlupınar'da 23. Tümen Komutanı olduğu, Kastamonu bölge komutanlığına tayin edildiği, Bursa Har-bi Divanı'nın (Hey'et-i Mahsusa) başkanlığına getirildiği.

6 (s. 276) "Ankara'dan gelen haberlerden bir Yeşil Ordu havadisi yayıldı, bize gelen Osman B.'in flâmasının yeşil-kırmızı oluşu dikkati çektiyse de pek üzerinde durmadım, şimdiki haberler Ankara'da bir İslâm Bolşevik idare kurulacağı suretinde idi, yeşil renk İslâmlığı, kırmızı Bolşevikliği gösteriyormuş."

(s. 282) Yeni oluşturulan Cenup Cephesi komutanlığına atandıktan sonra "Uşak karşı-sındaki İslâmköy'de ... yanımıza gelen Refet B.'nin flâmasının yeşil ve kırmızı renkte olu-şu dikkatimizi çekti. KO karargâhı binasına girerken kapıdaki flâmamızın kırmızı ve be-yaz oluşunu kendisine göstererek:

– Kusura bakmayınız, bu yeşil-kırmızı rengi Osman B.'in flâmasında da görmüştüm, medun olduğu için aldırmadım. Fakat siz mafevkimin de bu renkleri taşıdığınızı görünce,

Osman Bey'in Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanması sırasında ortaya konulan belgelerden biri de, savaştan sonra Bursa valisine yazdığı bir mektuptur. Kuva-yı Milliye döneminde yanında çarpışan bir çete reisi lehinde tanıklık etmek amacıyla yazdığı anlaşılan bu mektupta, Kasap Osman'ın kendi birliğini nasıl oluşturduğu konusunda ilginç bilgiler buluyoruz: (Vakit, 21 Ocak 1926, s. 3)

Zât-ı âli-i vilâyetpenahîlerine

Kanun devrinin vürudıyla işgal-i makam ve ibraz-ı sandalye edenler amâl-i milliyenin iktihamı için nasıl gayr-i kâbil-i tasvir ve tarihlerin kaydetmediği mezalimle elde edildiğini derhal unuttular. Yunanlılarla teşrik-i mesai eden yerli ahali ve memurlar bermucib-i müsalâha-i düvel tahliye olundular. Çünkü Osmanlıların şimdiye kadar ecanibe karşı ahdinden nükûl ettiği vâki olmadığından istifade etmişlerdir. Maalesef memurlarımız temin-i mevki ve istikbâl için adl ve hakkı sürüncemede bırakmayı bir düstur ittihaz etmişlerdir. Muameleten elimden geçen ve amâl-i milliyeye cüz'i veya küllî hizmet edenler takdir olunmayarak hapisanelerde sürünmektedirler. Halbuki gâvurlara az veya çok hizmet edenler çoktan mazhar-ı afv ve atıfet bile oldular.

Vali beyefendi zât-ı âlilerini temin ederim ki, tarihin kaydetmediği o kara günlerde şu Hüdavendigâr vilâyetindeki memurlarımız bugün hakir görülen çete efradı kadar ibraz-ı fedakârî ve izhar-ı vatanperveri edememişlerdir.

Jandarmalarımız karakollarından, devriyelerimiz mevkilerinden silâhları- la âmir ve memurlarını bırakarak firar ettikleri gibi polislerimiz de aynı halde idiler. Bugün bu vatanperverlerin tahkikatı alelusul o gün için vatanperver olmayanlara düşüyor. Buna ise (Alma mazlumun âhını, çıkar aheste aheste) demekten başka çare yoktur. Bundan dolayıdır ki, daima ileri değil geri gidiyoruz. O kara günleri adliyeciler ne çabuk unuttular! Muahedename mucibince afv olanlar hemen tahliye olundular. Bu tahliye olunanlar gâvurlar hesabına müddeiumumilerin ayaklarını yere bastırmaksızın dört kişi havada tutmak ve birisi kamalamak suretiyle teslim-i ruh ettiriyorlardı. Bu felâketlere yetişerek kurtardıklarına Hüdavendigâr Ceza âzâlarından şahit olanlar da vardır. Adliyeciler adaleti tatbik etmek istiyorlarsa akidesi bozuk olmayarak vatanın selâmetine velev bir gün olsun hizmet edenleri takdir etmeleri lâzımdır.

Beyefendi! O muzlim ve korkunç günlerde hiç bir memur makam-ı memuriyeti dolayısıyla silâh omza edemedi. İşte vatanın tahlisi için memleketin be-

artık benim flâmanın da rengini değiştirmem zarurî oldu. Benim bu sözlerim üzerine Refet B., hemen elini omzuma koyarak:

– Sakın yapma. Seninki doğrudur. Bizimkiler muvakkattir cevabını verdi. O vakit Yeşil Ordu hikâyesinin içyüzünü anlamış oldum.”

ğendiği ve mahkûm ettikleri bence pek hamiyetli olan kâtil âmirleri sayesinde işgal olunan makamlar husule gelmiştir. Bu zavallı vatanperverler için vâki müracaat-ı mütevaliyeme rağmen müstacelen af kanunu çıktığı halde elân kelime ve cümle ile oynayarak birçok dava vekillerine hakk-ı meşru'alan için para kazandırılıyor. Yine bu suretle bu biçareler tûl müddet hapishanelerde sürünüyorlar. Gaye-i milliyenin mebbeinde âtik Hüdavendigâr vilâyeti dahilinde, bundan başka Biga, İzmit ve Bilecik sancakları da dâhil olduğu halde Hüdavendigâr ve havalisi Akıncı Kollan ve Kuvâ-yı Tedibiye ve Alay (172) Kumandanı iken o hakir görülen kâtil âmidlerden 101 senelikleri zâbit, 15 senelikleri Çavuş, 10 senelikleri onbaşı, beş senelikleri nefer tayin etmek suretiyle tevsi an müfrezeler teşkil ve gaye-i milliye hizmet ve fedakârlıkları sayesinde Konya, Bolu, Yozgat ve Manyas('ın) küçük ve büyük bilcümle isyanlarını itfada ve bu hakimlerin hizmeti ile amâl-i milliyeyi istihsale muvaffak olduk. Binaenaleyh herşeye tercihan bu zavallıların tahliyesinin azim vezaiften addedilmesini rica eder, Nuri efendinin verdiği vesika makbul ve muteber olup kendisini(n) o mıntıkada çete kumandanı olduğunu tasdiklen arz ve takdim ederim efendim.

9 Ağustos 1340

Sabık Hüdavendigâr ve havalisi

Kuvâ-yı Tedibiye ve Akıncı Kumandanı ve

Heyet-i Mahsusa Âzâsından Miralay Osman

Bu mektupta anlatılan, mahbuslardan birlik kurma işi bir abartma sanılırsa, şu İcra Vekilleri Hey'eti kararına bakılması doğru olur:

Mahkûm ve mevkuf bulunan eşhasın hidemat-ı vataniyelerinin ifasını temin ve teshil için tahkikat ve muhakemelerinin tecili hakkında kararname 15 Haziran 1336 (1920) - No. 41⁷

- 7 Darülharbe Gidecek Eşhas Hakkındaki Takibat ve Mücazatın Teciline dair Kanun-u Muvakkat 19 Şubat 1330 (4 Mart 1915)

Madde 1 – Sinn-i mükellefiyete dahil olup da bir sene veya daha ziyade hapis veya nefy-i muvakkat cezasıyla veya mücazat-ı terhibiye ile ve keza sinn-i mükellefiyet haricinde bulunup da gerek cünha gerek cinayetden dolayı mahkûm bulunanlardan ve sinn-i mükellefiyet dahilinde olsun olmasın alehtlak cünha ve cinayet nev'inden bir cürüm ile maznun-un aleyh olanlardan darülharbe sevk ve i'zamlarını talep ve istida edenler ahlâken ve cismen evsaf-ı lâzimeyi haiz oldukları halde kıtaat-ı askeriye sevk ve haklarındaki takibat-ı kanuniyenin icrası veya hükümlerin infazı zaman-ı avdetlerine kadar tecil edilebilir, ancak hetk-i ırz ve fiil-i şeni'den dolayı mahkûm ve maznun-un aleyh olanlar bundan müstefit olamazlar.

Madde 2 – Birinci maddede mevzuubahs olan eşhasın tahkik-i ahvali hakkında Dersaadet'te Harbiye ve Dahiliye ve Adliye nezaretlerinden Sıhhiye müdiriyyet-i umumiyesinin intihabıyla yine Dahiliye nezaretinden tayin olunacak birer zattan ve vilâyet ve müstakıl livalarda vali ve mutasarrıf veya erkân-ı memurından bir zat ile istinaf veya bidayet müdde-i umumisi ve Ahz-ı Asker Şubesi reisi ve Jandarma kumandanı ve Sıhhiye müdü-

Hüdavendigâr Vilâyeti İstinaf Müddeiumumiliğinin 6 Haziran 1336 tarih ve 36 numaralı tahriratına derkenaren mahkûmin ve mevkufinin hizmet-i va-

rû veya hükümet tabibinden mürekkep olmak üzere birer komisyon teşkil olunacaktır.

Madde 3 – Birinci maddede mevzuubahs olan eşhasın ahval ve ahlâkı madde-i sabıkada muharrer komisyonlar tarafından tahrik ve Ahz-ı Asker Şube reisi tarafından dahi kabiliyet-i bedeniye talimatı ahkâmına nazaran hidemat-ı müsellâhayı ifaya muktedir olup olmadıklarını tetkik ile askerliğe muktezi evsaf ve şeraiti haiz oldukları tebeyyün edenlerin esami ve nev-i cürüm ve maznuniyet ve müddet-i bakiye-i cezaiyelerini hâvi mezabıt tanzim ve bulundukları mahallin vali veya mutasarrıfına ita olunacaktır.

Madde 4 – Valilerle mutasarrıflar tarafından mezabıt-ı mezkûreye istinaden Adliye nezaretine vuku bulacak iş'ar üzerine maznunfn ve mahkûminden bilmuhabere Harbiye nezaretince de münasip görülenlerin darülharbe sevk edilmek üzere cihet-i askeriyyeye teslimine Adliye nâzırı tarafından mezuniyet verilecektir.

Madde 5 – Maznunfn ve mahkûmin cihet-i askeriyyeye teslim olunduktan sonra bir cürüm irtikap ettikleri halde evveleminde bu cürüm hakkında kavanin ve nizamât-ı askeriyyeye tevfiikan tatbikat-ı kanuniye ve ahkâm-ı cezaiye icra olunarak badehu madde-i atıye vechile mazbar-ı af olmadıkları takdirde tecil edilmiş olan takibat ifa veya mücazat-ı mahkûme tenfiz olunmak üzere cihet-i adliyyeye iade edileceklerdir.

Madde 6 – Eşhas-ı merkume esna-yı harbte âmirlerinin ve kolordu veya müstakil fırka kumandanlarının tasdikı tahtında olarak hüsn-ü hizmet ve yararlık ibraz eyledikleri halde hukuk-u şahsiyyeye hâlel getirilmemek üzere maznun olanlar hakkında takibat-ı kanuniye icrasından sarf-ı nazar olunmasına ve mahkûm bulunanların müddet-i mahkûmelerinin affına veya cezalarının tahfif ve tenziline teşebbüs olunacaktır.

Madde 7 – Harbe iştirak etmek üzere Meclis-i Vükelâca mukaddema mütteha tecil kararıyla tahliye olunanlar hakkında da beşinci ve altıncı maddeler hükmü tatbik edilecektir.

Madde 8 – İşbu kanun tarih-i neşrinden mer'idir.

Madde 9 – Bu kanun icrasına Harbiye ve Dahiliye ve Adliye nâzirıları memurdur.

Meclis-i Umuminin in'ikadında kanuniyeti teklif edilmek üzere işbu lâyiha-yı kanuniyenin muvakkaten mevki-i mer'iyete vaz'ını ve kavanin-i devlete ilâvesini irade eyledim.

17 Rebi'ülâher 1333 19 Şubat 1930

Mehmet Reşat

Harbiye Nâzırı	Sadrızam
Enver	Mehmet Said
Adliye Nâzırı	Dahiliye Nâzırı
İbrahim	Talât

Yedinci maddeden anlaşıldığına göre, 1915 Martından önce de Osmanlı Bakanlar Kurulunca tutuklu ve hükümlülerden orduya yararlanılması yoluna gidilmiştir.

İlginç bir nokta, bu geçici yasa uyarınca, haklarındaki koğuşturmanın sürdürülmesi ya da cezanın çektilirilmesi etelerek Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda kullanılan kişiler için, Birinci TBMM'nin bir af yasası çıkarmış olmasıdır:

Darülharpta hüsn-ü hizmet ve yararlık ibraz eden mahkûminin müddet-i mahkûmelerinin affına dair 14 Temmuz 1337 (1921) tarih ve 135 sayılı kanun

Madde 1 – Cinayete maznun ve mahkûm ve cünhadan dolayı maznunen mevkuf ve mahkûm olup da Mükellefiyet-i Askeriye Kanununa ve Darülbarbe Gidecek Eşhasın Tecil-i Takibat ve Muhakematına dair olan 19 Şubat 1330 tarihli kanuna tevfiikan seferberliğin ilânından mütaakenin akdi tarihine kadar askere alınan ve o tarihe kadar askerde bulunmaları dolayısıyla her ne suretle olursa olsun mukaddema işledikleri cürümden dolayı haklarında takibat icrası tecil olunan eşhas hukuk-u şahsiyyeye hâlel gelmemek şartıyla affolunmuşlardır.

Madde 2 – İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 3 – İşbu kanunun icrasına Dahiliye ve Adliye Vekilleri memurdur.

taniye ifa etmelerini temin ve teshil için neşrolunan kanun-u muvakkat ah-kâmına tevfikân tahkikat ve muhakemelerinin tecili ve bunlardan işe yaraya-cakların fırka kumandanlıklarınca müddeiumumilerden talep olunarak alın-maları hakkında Umur-u Adliye Vekâletinin mütalâaları hey'etimizce ledet-tezekkür aynen kabulü karargir olmuştur.

TBMM hükümetinin, herhalde İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkardıkları bir geçici yasaya dayanan bu kararı uyarınca, gönüllü olarak ya da hapisteyken çıkartılıp alınarak Kuva-yı Milliye saflarında hizmet eden sa-nık, tutuklu ve hükümlüler, Cumhuriyetin ilânından hemen sonra yapılan bir yasayla bağışlanmışlardır:

30 Teşrinievvel 1334'ten (1918) 23 Ağustos 1339 tarihine kadar geçen müd-det zarfında müdafaa-i memleket uğrunda ika edilmiş olan efâl ve harekâtın cü-rüm addolunmayacağı hakkında kanun

19 Teşrinisani 1339 - No. 372⁸

Madde 4 – Maznun veya mahkûm oldukları halde kendiliklerinden veya bittahliye Kuva-yı Milliyeyle iltihak ederek hizmetlerinden istiğna hasıl olun-caya kadar ifa-yı hüsn-ü hizmet ettikleri hükûmet-i mahalliyece tahakkuk eden eşhasın kableliltihak sebeb-i maznuniyetleri olan efâlden dolayı takibat icra ve haklarındaki hüküm de infaz olunmaz ve bunlardan elân mevkuf ve mahbus bulunanlar tahliye kılınır.

Aslında ben, bundan 35 gün sonra çıkarılan *Hiyanet-i Vatanîye ve Harbiye Kanunlarında munderîç suçların birbirine müşabeheti dolayısıyla hasıl olan te-reddüdün izalesi için tamimen tebliğ olunan 20 Temmuz 1336 tarih ve 81 nu-maralı Kararname'nin 3. maddesinin de Osman Bey'le ilgili olduğu kanısın-dayım:*

Makam itibarıyla Kolordu ve müfrez Fırka kumandanlığı salâhiyetini haiz olan zevattan maada harekât-ı dahiliye için doğrudan doğruya Erkânihar-biye-i Umumiye Risayetinden veya Cephe veya Kolordu kumandanları ta-rafindan tavzif olunarak sevk olunan kıtaat kumandanları dahi hiçbir tasri-ha lüzum görülmeksizin vazife-i te'dibiye devam ettiği müddetçe şimdi-ye kadar olduğu gibi müfrez Fırka kumandanlığı salâhiyetini istimal ederler.

Bu madde, Kasap Osman'a belki Fahrettin Altay'ın anlattığı gibi tümen flâması taşıma hakkını vermezdi, ama herhalde alayında kurduğu Divan-ı

8 17 Teşrinisani 1340 (1924) tarih ve 51 sayılı Tefsire göre, 19 Teşrinisani 1339 (1923) ta-rih ve 372 numaralı kanun, Kuva-yı Milliyeçilerin yanı sıra nizâmî ordu mensuplarını da kapsamaktadır.

Harb'in Fırka Divan-ı Harbi yetkilerini kullanmaya devam etmesinin yasallığını sağlamıştır.

İşte, Osman Bey'in Bursa Valisi'ne yazdığı mektupta yakındığı başlıca nokta, bu yasa çıkılı neredeyse on ay olduğu halde, hâlâ hak sahiplerine uygulanmamış bulunmasıdır. Mahallî hükûmetlere, yani vali ve kaymakamlara tanınan, bir kimsenin bu haktan yararlanmaya müstahak olup olmadığına karar verme yetkisi, çok önemlidir. Fakat, vali ve kaymakamlar nereden bilecekler, elbette eski Kuvâ-yı Milliye komutanlarına soracaklardır – örneğin Kasap Osman'a. Yüzlerce suçlunun bütün geleceği, böyle birinin iki dudağı arasındadır. Savaşta yiğitlik göstererek suçunun kefaretinin ödemiş birini, o dilerse, zindanda çürümeye bırakır; dilerse, hiçbir hakkı olmayan âdi bir cânıyı haptiden çekip çıkarır, ömrü boyunca kendisine kul köle eder. (Aşağıda, Rıza Bey'in idama mahkûm edilmesinin de, yine bu sorunla ilgili olduğunu göreceğiz.)

* * *

"Asker olmasına rağmen, memleketi muntazam ordudan ziyade milli müfrezelerin, yani çeteciliğin kurtaracağına dair acayip fikirler" besleyen Miralay Kasap Osman hakkında, İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Kılıç Ali, onun emekliye ayrıldıktan sonra, özellikle "tehlikeli ve menfi" bir tutuma büründüğünü ileri sürüyor: "... benim ve İhsan beyin (eski İstiklâl Mahkemesi reislerinden, Bahriye Vekili Topçu İhsan –Eryavuz–) şahsî arkadaşımız olduğu için, Ankara'ya her gelişinde bizi ziyaret eder: 'İnkılâp bitmedi, daha yapacağımız çok şeyler var' diye dertlerini ve fikirlerini söylerdi."

(Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*; İstanbul, Sel Yayınları, 1955, s. 102-105.) Osman Bey, bu sohbetler sırasında devrimin artık tamamlandığı inancını savunan Kılıç Ali'ye, "Henüz birbirimizi asmaya sıra gelmedi" diye takılmış...

"... günün birinde, aklınca bir komplo kararı almak için birtakım arkadaşları ile yaptığı bir içtima üzerine tevkif edilerek mahkememize tevdi edildi." Bundan sonra, "Ağır Ceza Mahkemesinde derdest-i rüyet cinayet dâvâsı da tevhit edildi."

Gazetedeki havadiste, iddianameyle karar arasındaki küçük bir uyuşmazlık göze çarpıyor. Savcı, Osman Bey'in (ve yargılanan bütün sanıkların) ayaklanma girişimi noktasından beraatini istemiş olduğu halde, mahkeme hey'eti, onun İsmail Hakkı ile "temasında şahsî bir hırs kapılıp ihanete doğru yürümüş" bulunduğu kanısına varmıştır. Asıl, idam sehпасına gönderilmesine vesile edilen olay ise, bir süre önce boşadığı eski karısını bir adama öldürtmesidir. Bu cinayetin ayrıntıları, 16-18 Ocak 1926 tarihli *Vakit* gazetelerinden

öğrenilebilir: “Fatih yangın yerinde maktul bulunan Necidli Fatma Hanım’ı kim öldürmüştü? –Miralay Osman Bey’in eski zevcesiyle münasebeti; kadın nasıl terk edildi, nasıl öldürüldü?– Miralay Osman, Rıfat’la nasıl tanıştı, Fatma Hanım’ı öldürmek için nasıl anlaştı?”

Kuvâ-yı Milliye Kumandanlarından Kırşehir Meb’usu Sabıkı Keskinli Rıza Bey

Bu zat hakkında bulabildiğim bilgiler pek sınırlı.

TBMM albümünden, 1877 doğumlu olduğu, (baba adı: Halil Bey) ailesinin sonradan Silsüpür soyadını aldığı, İstanbul Meclis-i Meb’usanı’ndan geldiği, Rüştîye mezunu olduğu, Fransızca ve Arapça bildiği, evli ve iki çocuklu olduğu anlaşıyor.

Harp Tarihi Dairesi’nin arşivinde Kuvâ-yı Milliyecilere ilişkin çok az belge bulunduğu için, *Türk İstiklâl Harbi* ciltlerinde de Rıza Bey’e ancak bir iki değinme var: Bunlardan birincisi, Çapanoğlu isyanı sırasında, 17 Haziran 1920’de Trabzon Meb’usu Hüsrev (Gerede) ile birlikte TBMM’ye gönderdiği bir telgrafta, Çerkes Ethem’in iddiası doğrultusunda, “Yozgat ayaklanması Ankara Valisi Yahya Galip (Kargılı) Bey’in idaresizliği, belki de düzenlediği fesat yüzünden çıkmıştır” demiş olması (cilt 6, 2. bas., s. 150). İkincisi de, Garp Cephesi Kumandanlığı’nın Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne gönderdiği 9 Eylül 1920 tarihli rapordaki bir cümle: “Kırşehir’de örgütlendikten sonra Ankara’ya gelen Rıza Bey emrindeki millî süvari alayı, personel ve diğer yönlerden desteklenerek cepheye gönderilmiştir.” (cilt 7, s. 75.)

Bir de, Rıza Bey’in akrabalarından (*Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir* adlı kitabın yazarı Sayın Halil İbrahim Göktürk’ün, Rıza Bey’in Ankara’da oturan bir yeğeniyle benim için yaptığı bir görüşmeden dolayı olarak ve kendim, Keskin’de Rıza Bey’in amca oğlu Sayın Ethem Silsüpür’le konuşarak) edindiğim şu bilgiler var: Rıza Bey, Keskin-Karaman’ın Hamit köyünde yaşayan Cerit adlı Türkmen aşiretinin bey ailesindendir. Biri kız, yedi kardeşin en büyüğüdür. Koyu İttihatçı olup, Birinci Dünya Savaşı sırasında Keskin’deki Ermeni kıyımına katılmış bulunduğu suçlamasıyla Mütareke döneminde koğuşturulmak istenmiştir. Daha 1919 sonlarında, Keskin yöresinde ilk Kuvâ-yı Milliye örgütlerinden birini kurmuş ve İstanbul hükûmetince Ankara’ya vali olarak gönderilen (Refii Cevat’ın [Ulunay] babası) Muhittin Paşa’yı Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle tutuklayarak bir süre Elmadagı’ndaki bir hısmının evinde alıkoymuş, sonra da Sivas’a göndermiştir. (Bu olayın anlatıldığı, Mazhar Müfit Kansu’nun *Erzurum Kongresinden Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*

adlı kitabın dizininde ayrı ayrı gösterilen "Keskinli Rıza Bey", besbelli "Kırşehir Meb'usu Rıza Bey"dir.) İstanbul Meclisi kapanınca Ankara'ya gelmesinden sonra da, 500 atlı toplayarak İnegöl cephesinde görevlendirilmiştir. Nizamî ordu fikrine şiddetle muhaliftir. Kuvâ-yı Milliye döneminin sona ermesi üzerine, Meclis'teki İkinci Gruba katılmıştır.

Savaşın sonra, Rıza Bey'e de ilk TBMM'nin bütün üyelerine verilen yeşil kurdeleli İstiklâl Madalyası gönderilince, buna itiraz etmiş ve itirazı kabul edilerek, madalyası asker-meb'uslara mahsus kırmızı-yeşil kurdeleli bir madalyayla değiştirilmiştir. Yukarıda değindiğim af yasası uygulanırken, Rıza Bey vaktiyle kendi müfrezesinde çarpışan 60-70 kişiye ve bu arada, Keskin yöresinden 16 eşkiyaya da kurtulmalık belgeler vermiştir. İkinci dönemde Meclis dışında kalmakla birlikte, Terakkiperver muhalefet hareketiyle ilişki kurmuş ve aile çevresinde ileri sürüldüğüne göre, Kılıç Ali ve arkadaşlarınca sözde Mustafa Kemal Paşa'yı devirmeyi amaçlayan bir provokasyona getirilmiş, mahkemede de bir komşu köy halkından devşirilen yalancı tanıklar, Rıza Bey'in sahte af belgeleri dağıttığı birtakım mahbuslara ayrıca İngiliz altını karşılığında kendisiyle birlik olmalarını önerdiğini anlatmışlardır.

* * *

Yzb. İsmail Hakkı'nın "iftira" cılığının bana kuşkulu gelen yönünü yukarıda belirtmiştim. Miralay Kasap Osman'ın ise, karısının öldürülmesinde, sahidin aslı fâile denk tutulacak ölçüde "müşevvik" ya da "azmettirici" olup olmadığını, tabiatıyla bilemem. Rıza Bey'in, 1925'te Mustafa Kemal Paşa'nın devrilmesini *istemiş* olabileceğini de aklım kesiyor. Fakat, mahkemece yöneltilen komploculuk suçlamaları, o günkü koşullarda bile gerçekleşmeyecek, hayalde kalmaya mahkûm tasarılar gibi görünüyor. Açıkçası, "hey'et-i fesa-diye" balonundaki bu eski kahramanlar, "tehlikeli" sayıldıkları için temizlenmiş olmalılar.

EK: Demirci Efe'nin Bir Mektubu

1919 sonbaharı

Bu davayla ilgili olmamakla birlikte, Kuvâ-yı Milliye'nin sınıfsal yapısına ışık tutması bakımından, ilk kez, benim 30 Ağustos 1974 tarihli *Yeni Halkçı* gazetesinde yayımladığım, aslı Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bulunan bir belgenin transkripsiyonunu da yazımın sonuna ekliyorum.

Çal Hey'et-i Milliye Riyasetine,

Elyevm cephede bulunan mücahidinin yekûnunu köylülerle kasabalıların fakir sınıfına mensup halk teşkil etmektedir.

Zengin eşraf evlâtlarından ferd-ı vâhit bulunmadığı gibi, mutavassıt tabakaya mensup ahaliden de pek az kimse mevcuttur. İşbu efrat, Hükûmet-i Osmanînin bidayet-i teşkilinden beri, bilhassa Balkan ve beş senelik Dünya Harbinde olduğu gibi Millî Harpte de müdafaa-i vatan hukukunun münhasıran zayıf omuzlarına yükletilerek diğer halkın türlü türlü bahanelerle gerilerde mazhar-ı himaye olduklarını ve menafi-i şahsiyelerini teminden başka bir düşünceleri olmadığından bahisle pek muhik olarak şikâyetle bulunmaktadırlar.

Ezcümle derdest edilen firari efrat, işbu adaletsizlikten dolayı firar için kendilerinde bir hak gördüklerini alenen söylemektedirler.

Bu halin devamı hoşnutsuzluğu tezyit ve binnetice mülk ve millet için vahim ve hiç de arzu edilmeyecek vekayi-i müessifenin tahaddüsüne sebebiyet vereceği cihetle, her sahib-i vicdan Müslümanın meseleyi lâıyk olduğu ehemmiyetle nazar-ı dikkate alarak bir seneye karip bir zamandan beri ihtiyar edilen bunca fedakârlığın netayic-i mes'udesini idrak edeceğimiz bir sırada menafi-i vataniyeyi her şeyin fevkinde tutarak ibraz-ı fedakârî eyleyeceklerinden ümitvarım. Çünkü danayı yüzdük, kuyruğuna geldik. En nazik olan tehlikeli saat ve günleri yaşıyoruz. En iyi siyaset ancak kuvvetle olur. Bazan kulaklarımıza yürek parçalayıcı haberler geliyor. Silâhı olan her Müslümanın hemen cepheye koşacağı bir devredeyiz. Geçirmekte olduğumuz mühim ve tarihî dakikaların bilhassa şu günlerde ehemmiyeti takdir edilmeyerek fiiliyattan ziyade bilumum münakaşat ve muhaberat ile zayi-i evkat edilirse kıymettar topraklarımızın alçak düşmanın pâ-yi tecavüzü altında inlemesinden mütevellit maddî ve manevî mes'uliyetin doğrudan doğruya hey'et-i milliyelere râci olacağını bir kere daha tekrar ediyorum.

Vebal günah bizden gitsin. Allah rızası için, milletini sevenler bu ricalarımızı yapsınlar.

1. Cepheden firar edenleri tutup kıt'alarına iade etmek.
2. Kimin elinde silâh varsa cepheye göndermek (bu bapta cephe kumandanlığına malûmat verip, silâhı hey'et-i milliyeye teslim etmek).
3. Eli silâh tutan ve silâhı olan cepheye gelmek.
4. Mücahidîn reisleri hiçbir bahane ile firarileri (bilhassa efrad-ı nizamiyeyi) maiyetlerine kabul etmemek ve has kızanlarından maada kimseleri derhal cepheye göndermek.
5. Hey'et-i milliyeler, zâbit olsun nefer olsun, zengin evlâtlarını iltimas edip şehirlerde bırakmasınlar. Bu günahdır. Yalnız fakirlere yükletmek, daha

sonra ağır ziyanlara sebep olur. Hey'et-i milliyeler hiç olmazsa mevcut müsellâh neferlerinin yarısını cepheye göndersinler.

Hüdanekerde bir defa cephe bozulursa şehirlerde saklanan bu kuvvetler kendi evlerini bile muhafaza edemezler. Evde kalanlar eğer bu dediklerimiz yapılmazsa, günden güne cephe kuvveti azalıyor, düşman da kuvvetleniyor. Elimizdeki mevzileri kaybedersek başka mevzileri hiç muhafaza edemeyiz. Son pişmanlık fayda vermez. Biraz milleti ve memleketi de düşünelim. Sade şahsî hatır düşünmeyelim. Şimdiye kadar edilen istirahat ve kazanılan menafi-i şahsiye kâfi görülsün.

Hülâsa: Memleketin menabi-i varidatından azami istifade temin eden ağıniya başlarında olmak üzere bilumum münevverân ve sanatkârânın bilâ (?) müddet-i kalile için hüsn-ü menfaatinden tecritle güzel Aydın'ımızın züm-rüt sahalarını çorak bir çöl haline ifrağ için musallat olmuş olan Yunan çekirge sürülerinin imhası ameliyesine iştirak ile her an intizar eylediğimiz yevm-i mes'ud-u istihlâsta mücahidîn saflarında isbat-ı vücut eylemelerini bilhas-sa rica ederim.

Aydın ve Havalisi Cephe Kumandanı

Mehmet Efe

Birikim, sayı 33, Kasım 1977

Ortaçağ Avrupası'nda din siyasetin en önemli belirleyicisi iken, yeniçağın başlarında da uzun bir süre bu konumunu sürdürdüğü ve ulusların kendilerini tanımlamalarında büyük bir etken olduğu halde, sonradan yavaş yavaş dinî ayrılıkların hoş görülmesinin zorunluluğu kabul edilmiştir. Böylelikle, din ve dünya işleri ayrılarak, Hristiyanlık'ta öğretisel bir temeli de bulunan laiklik ilkesi benimsenmiştir.

Osmanlı düzeni ise, İslamî devlet teorisindeki din ve dünyaya karşılık şerî ve örfî hukuklar ayrımına rağmen, özellikle sultan şeyhülislamla ilişkisinde Doğu Roma'nın Caesaropapizm'ini devam ettirmiş ve dinî otorite dünyevî otoritenin denetimi altında tutulmuştur ki, bu durumun esas itibarıyla laik Cumhuriyet'te de süregeldiği söylenebilir.

Çok-uluslu ve çok-dinli bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nde (Osmanlı millet sistemi, çok-ulusluluğun değil, çok-dinliliğin anlatımıydı), he-le gerileme dönemine girildiğinde, topluluklararası ilişkileri egemen dinin (Sünnî İslâm'ın) çıkarlarına göre yürütmek olanaksızlaşmıştı. Dış güçlerin baskıları sonucunda, 19. yüzyılın siyasal düzeltimleri, azınlıkların din-sel haklarını güvence altına alırken, aynı süreç, İslâm'ın siyasal önemini de keskinleştirmiş ve güçlü olunan evrelerde başka din mensuplarına tanınan hoşgörüyü azaltmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda istilacı düşmanlara karşı örgütlenen direniş, Meşrutiyet dönemlerinin uygulamalarına oranla çok daha İslâmî bir nitelik taşımıştır. Bütün Müslüman Osmanlı vatandaşları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin doğal üyesi sayılmış, ilk TBMM'ye Müslüman olmayan tek bir üye girememiştir. Bunun pratik nedeni, hiç kuşkusuz, Kürt, Çerkez, Laz vb. Müslüman azınlıkların işbirliğini sağlamaktı. Yine dinî kaygı-

larla içki yasağı koyan ilk Meclis'te başkanlık kürsüsünün arkasına "Ve emrehüm şurâ beynehüm" diye ("birbirinize danışarak yönetiniz" mealindeki) bir ayet-i kerime levhası asılmış olması, bu İslâm ağırlığının bir simgesiydi.

Cumhuriyet döneminde atılan ilk önemli laiklik adımları, 4 Mart 1924'te Halifelik ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması, eğitiminde ve sonra da yargıda birliğin sağlanmasıdır. Bunları, ileriki yıllarda halka şapka giydirilmesi, tarikat ve tekkelerin yasaklanması, Batı yasalarının benimsenmesi gibi başka adımlar izlemiş; nihayet 5 Şubat 1937'de 3115 sayılı Kanun'la gerçekleştirilen değişiklik, laikliği bir anayasa ilkesi haline getirmiştir.

Diğer Ülkelerde Durum: Laikleşme süreciyle ilgili gelişmeleri ayrıntılı olarak incelemeye geçmeden önce, Türkiye Cumhuriyeti'nde bu düzeltimlerin yapıldığı yıllarda başka ülkelerin durumuna da bir bakmakta yarar vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, dinin devlet yapısı içindeki kurumsal yeri, çeşitli ülkelerde değiştirilmiştir. Faşist ve yarı-faşist rejimlerde dinle devlet arasında bir yakınlaşma belgindir. İtalya ve Avusturya'da Katolik ve Lutherci kiliseler millileştirilmiş, Japonya'da Şinto devletle özdeşleştirilmiştir. İlerici rejimlerde ise, tersine, din kayıtları kaldırılmıştır. Sovyetler Birliği'nde Ortodoksluk; Çekoslovakya, Macaristan ve Meksika'da Katoliklik; Türkiye'de İslâmiyet resmî din olmaktan çıkarılmıştır. Bu karşılaştırmanın da gösterdiği üzere, laiklik ilerici bir hareket olmakla birlikte, Türkiye'de özellikle cumhuriyetin ilk yıllarındaki anlaşılış ve uygulanışı demokrasi ilkesiyle çatışmış ve halk kitlelerinin yönetimden soğumasına yol açmıştır.

Türkiye'deki uygulamalar

Saltanatın kaldırılmasından itibaren, 16 ay boyunca, Türkiye'de Alman tarihçisi Jaeschke'nin deyişiyle bir "Sözde-Halifelik" yaşanmıştır. Halifeliğin saltanatla birlikte 1922 Kasım ayının başında kaldırılmasının, yapılacak barış görüşmeleri için faydalı olması gibi dış ve tedrici-kademeli bir reform stratejisi izlenmesi gibi iç nedenleri vardır. Saltanat ilga edilirken hilafetin dünyevi iktidarı olmadan pekâlâ sürdürülebileceği söylenmiş; yine de, cumhuriyet ilan edinceye kadar halifenin devlet başkanı olduğu yolunda (o zamanki başvekil Rauf Bey'in bile paylaştığı) bir izlenim doğmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki çağdaşlaşma modelinde ise, halifelige yer olmadığı bellidir. Cumhuriyetten sonra bu kurumun artık yaşatılamayacağı anlaşılınca, ortaya çıkan Lütü Fikri Bey'inki gibi iç, Ağa Han ve Emir Ali'ninki gibi dış kaynaklı direnişler kurulan özel bir İstiklâl Mahkemesi tarafından bertaraf edilmiş ve Kurtuluş Savaşı'nın ertesinde hâlâ kabarık duran ulusçu duygulardan yararlanılarak, İngiltere'nin, halifeliğin devam ettirilmesi istediği ileri sürülmüştür. Cumhurbaşkanı, etkili basın, üniversite ve or-

du çevreleriyle hazırlık görüşmeleri yaptıktan sonra, parti grubunda fikirlerini kabul ettirmiş ve 4 Mart 1924'te hilâfetin ilgasıyla birlikte bütün Osmanlı hanedanı üyelerinin sınır dışı edilmeleri de yasalaşmıştır. Aynı gün kaldırılan Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin yerine Diyanet İşleri Riyaseti ile Vakıflar Umum Müdürlüğü örgütleri kurulmuş, bu bakanlığın eğitimle ilgili işlevleri ise Maarif Vekâleti'ne devredilmiştir. Maarif Vekâleti de, çok geçmeden bütün medreseleri kapatmıştır. Bu sırada, girişilen laikleştirme hareketinin Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların dini örgütleriyle okullarını da kapaması istenmiş, fakat bu toplulukların Lozan Antlaşması'yla korunan hakları böyle bir değişikliğe olanak vermemiştir. Yine, kaldırılan vekâlete bağlı olarak şeri işlere bakan mahkemeler 8 Nisan 1924'te lağvedilmiş ve Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesine kadar bu tür davalar, Adliye Vekâleti'nin nizami mahkemelerince görülmüştür.

Takrir-i Sükûn Dönemi: Laikleşmeyle ilgili önemli yeni gelişmeler, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasına neden olan Şeyh Sait Ayaklanması, aslında ulusal-ayrılımcı bir Kürt hareketiydi, fakat Sünni İslâm tepkiciliği dilini kullanıyordu. Hükûmet de bunu bir dinsel gericilik sayarak, bastırma eylemini Doğu'yla sınırlamayıp bütün memleketi susturmak yolunu seçmişti.

1925 güzünde, ordudan başlanarak, İstiklâl Mahkemeleri'nin kanatları altında, simgesel bir değer taşıyan şapka devrimine girilmiştir. Fes, ancak yüz yıl önce zorla benimsetilmiş bir başlık olmakla birlikte tutulmuştu, şapkaysa kesinkes "gâvur"lara özgü sayılmaktaydı. Peçe ve çarşaf da eleştirilmiş, ama kadın giyimi konusunda herhangi bir yasal düzenlemeye kalkışılmamış olması, ayrıca dikkate değer. Bundan bir ay kadar sonra, tarikat ve tekkeler yasaklanmıştır. Şapkaya ve bu yasaklamaya karşı ülkenin birçok yerinde yükselen tepkiler, İstiklâl Mahkemeleri'nin sert davranışlarıyla cezalandırılmışlardır. Bu hava içinde, birtakım temel yasaların Batı'dan alınması güç olmamıştır. Bütün bunlara karşın, 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki İslâm'ın resmî din olduğu kaydı, 10 Nisan 1928'de yapılan anayasa değişikliğine kadar süregelmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan toplumsal ve kültürel düzeltimlerden pek çoğu dolaylı da olsa laiklikle ilgilidir. Bunlardan ("bidat" niteliğindeki, heykel, resim, müzik gibi sanat dallarında çağdaş Batılı örneklerin benimsenmesi, güzellik yarışmaları yapılması, balolar verilmesi vb. bir yana) yasa düzenlemelerine dayananları şöylece sıralayabiliriz:

İslâm öğretisinde hafta tatili kavramı yoktur, ama cuma günü, cemaatle birlikte ibadet etmenin istenildiği özel bir kutsallık taşır. Osmanlı uygulamasında, okullar ve resmî daireler cumaları tatil edilirdi. Ankara Hükûmeti, 1920'de demiryolu işçileri için kabul edilen cuma tatilini 1924 başında genelleştirmiş, 27 Mayıs 1935'te ise hafta tatili pazara alınmıştır.

İki dinî bayram sürdürülmekle birlikte, Osmanlı döneminde resmen kutlanan peygamberin doğum günü, 1922’de saltanatın ilgasına denk düştüğü için ikisi bir arada Hâkimiyet-i Milliye Bayramı olarak kabul edildiği halde, 19 Nisan 1925 tarihli yasayla yeniden düzenlenen resmî tatil günleri arasına alınmamıştır.

26 Aralık 1925 tarihli iki yasayla, miladi takvimin ve alafranga saatin kabul edilmesi, yine İslâm geleneklerinden kopmalardır. 28 Mayıs 1928’de beynelmilel erkamın (rakamların), 1 Kasım 1928’de de Latin alfabesinin benimsenmesi, laiklik yönünden büyük anlam taşır. 26 Mart 1931’de metrik ölçülere geçilmesi, 1934’te çıkarılan Soyadı Yasası, eski unvan ve payelerin kullanılmasının ve mabetler dışında dinî kisvelerin giyilmesinin yasaklanması, hep laikleşmeyle ilgili –ama daha az önemli– düzeltimlerdir.

İlk laiklik adımları, dinin gerçek özüne dönmek ve gericilerin zararlı etkilerini önlemek savlarıyla gerekçelendirilmiştir. Çoğu hocaların Kurtuluş Savaşı’nı desteklemiş bulunmalarına rağmen, Saray Hükümeti’nin dini kullanarak Anadolu hareketine karşı çıkmış olması da, ayrıca bir tür din adamı karşıtlığına bahane edilmiştir. Bir ara (1928 yılında), İslâmlık’ta reform yapılması tasarlanmış ve bu amaçla İlahiyat Fakültesi’nde Fuat Köprülü’nün başkanlığında özel bir komisyon kurulmuştur. Fakat ibadetin biçiminde, dilinde, görünümünde devrimci değişiklikler öneren, camilere müzik sokulmasını ve hutbelerin içeriğinin kesinlikle uhrevi konulara ayrılmasını isteyen bu komisyonun raporu, hiçbir zaman uygulamaya konulmamıştır. Bunun olası nedeni, din adamlarını yeniden güçlendirmekten çekinilmesidir.

Din adamı karşıtlığı, 1930 yılının son günlerinde Menemen’de çıkan bir gericilik olayının bastırılmasında açıkça görülür. Bir yedek asteğmenle (Kubilay) iki mahalle bekçisinin öldürülmesine varan kalkışma, ordu tarafından şiddetle bastırıldıktan başka, faillerin Nakşibendilik’le ilgisi var diye, bu tarihin mensuplarının kovuşturulmasına vesile edilmiştir.

1930’ların başlarında ortaya atılan tarih ve dil tezleri de, laikleşmeyi dolaylı olarak etkilemişlerdir. Yukarıda andığımız komisyonun önerileri arasında, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi yönünde birçok yoklamalar yapılmış olmakla birlikte, sonunda, yalnızca ezanın ve kametin Türkçe okutulmasıyla yetinilmiştir. On yıl kadar sonra, şapka ve yeni harflerin yanı sıra bu zorunluluğa da ceza yaptırımları getirilmiştir (Türk Ceza Kanunu’nun bazı maddelerini değiştiren 2 Haziran 1941 tarih ve 4055 sayılı Yasa’yla 526. maddede konulan hüküm).

Çok Partili Dönem: 1945’ten itibaren Türkiye’de çok-partili hayata geçilmesi, laiklik ilkesinin katılıkla uygulanmasına gevşemeler getirmiştir. Ancak, söz konusu yumuşamaların CHP iktidarının son döneminde (1946-1950’de) bu hükümetçe başlatıldığını ve DP iktidarının ilk yıllarında da sür-

dürülmekle birlikte, o dönemde (1950-1954'te) 1965 sonrasına oranla, dinin siyaseti etkilemesine pek izin verilmediğini belirtmek gerekir.

13 Kasım 1947'de toplanan CHP VII. Kurultayı'nda DP ile yarışabilmek için devletçiliğin yanı sıra laikliğin de "liberalleştirilmesi"ne karar verilmiştir. Nitekim, 10 Şubat 1948'de CHP Meclis Grubu, ilkokullarda ihtiyarî olarak din dersleri okutulmasını ve din bilginleri yetiştirmek üzere, 1933 Üniversite Reformu'nda kapatılanın yerine yeniden bir İlahiyat Fakültesi kurulmasını kabul etmiştir. 1949 başında Şemsettin Günaltay'ın (İttihat ve Terakî'nin İslâmcı kanadından bir tarih profesörü) başbakan olması da, din konusunda yumuşamanın belirtilerinden biridir. Gerçekten, altı ay sonra Günaltay, TBMM'de şöyle övünmekteydi: "İlkmekteplerde din dersleri okutmaya başlayan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için İmam-Hatip kursları açan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başkanıyım." Bu hükümet, 1950 ilkbaharında, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanunu değiştirerek, bazı türbelerin ziyarete açılması olanağını da sağlamıştır.

Menemen olayı

Halifelikğin kaldırılmasına ve Cumhuriyetin ilanına tepki gösteren dinci çevrelerin başında Nakşibendiler gelmektedir.

Nakşibendî tarikatından Şeyh Sait'in Doğu Anadolu'da başlattığı ayaklanmanın (13/14 Şubat 1925) bastırılmasından, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasından ve İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulmasından sonra bile seslerini yükseltmek cesaretini göstereceklerdir: Mustafa Kemal'in 1925 Ağustosunda İnebolu, Kastamonu ve Çankırı'da yaptığı konuşmalarda "medenî ve milletlerarası kıyafet" için şapkanın alınacağını açıklamasından sonra Nakşibendiler tarafından hükümetin zorla şapka giydireceği, kadınların çarşafını kaldıracığı, Kuran'ı yasaklayacağı yolunda söylentiler yayılmıştır. Bunun üzerine Rize'de silahlı bir ayaklanma girişimi olmuş (25 Kasım 1925), Erzurum, Maraş ve Çerkeş'te şapkaya karşı yürüyüşler düzenlenmiş, bildiriler dağıtılmıştır. Ankara'da kurulan İstiklâl Mahkemesi, bu tür olaylara katılanları ağır cezalara çarptırdığı gibi *Frenk Mukallitliği ve Şapka, Tesettür-ü Şerî* adlı kitapların yazarı İskilipli Atıf Hoca için idam cezası vermiş; İstanbul'daki kimi kitapçılarla Ömer Rıza (Doğrul), Tahir-ül Mevlevî gibi İslâmcı yazarları da yargılamıştır.

Serbest Fırka'nın kurulması (1930) rejime karşı hoşnutsuzlukların dile getirilmesine imkân verince, dinci çevreler de bundan yararlandılar. Nakşibendiler yine başı çekiyorlardı.

Tarihe “Menemen Olayı” adıyla geçecek ayaklanma teşebbüsünü Derviş Mehmet başlattı. Bir süredir Manisa’nın Tefikiye Mahallesi’nde gizli toplanmalar düzenleyen Derviş Mehmet, ortamı elverişli bulunca “mürit”leri Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Mehmet Emin, Nalıncı Hasan, Küçük Hasan ve Ramazan’la birlikte Menemen köylerini dolaşarak “dinin elden gittiği” yolunda propaganda yaptı. Kışkırtmalarına kapılan köylüleri silahlandırarak ardına takıp Kese Köyü’ne geldi. Burada 770 bin kişilik kuvvetleri olduğunu, İstanbul’u sardıklarını söyledi. Bütün isyancılar köyde buluşarak Menemen’e yürüdüler.

Ertesi gün Menemen’de sabah namazından sonra Derviş Mehmet, camide toplanan halka Ankara hükümetini düşürüp II. Abdülhamit’in oğlu Selim’i halifelğe getireceğini bildirdi. Isyancılar, üzerinde “İnnafetahneke...” yazılı yeşil bir bayrak altında, hükümet konağına doğru yürüdüler. Derviş Mehmet orada da bir konuşma yaptı; ardından da herkesin şapkalarını çıkararak kendisiyle birlikte zikretmelerini istedi.

Olayı haber alan Jandarma Alay Komutanlığı, askerliğini yedek subay olarak yapmakta bulunan öğretmen okulu çıkışlı Mustafa Fehmi Kubilay (1906-1930) komutasında bir müfrezeyi ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Hükümet konağı önüne gelen Kubilay, Derviş Mehmet’ten teslim olmasını istedi. Derviş ise Şamdan Mehmet’e Kubilay’ı öldürmesi buyruğunu verdi.

Kubilay, bin kişiyi aşkın kalabalığın tek bir sesleri arasında öldürülerek başı testereyle kesildi ve yeşil bir bayrağın ucuna takılıp Menemen sokaklarında dolaştırıldı. Menemenliler de isyancıları desteklediğinden, komutansız kalan askerler kaçıştılar. Kubilay’ın kanını içen Derviş Mehmet, “ya eheyyül müslimin, Halife hudutta bekliyor, kalkınız Müslümanlığı kurtaralım” diye bağıırıyordu. Olay yerine gelen Jandarma kıtası yeniden ateş açınca, ayaklananlar kendilerine kurşun işlemeyeceğini öne sürdüler. Derviş Mehmet ile iki kişi öldürüldü.

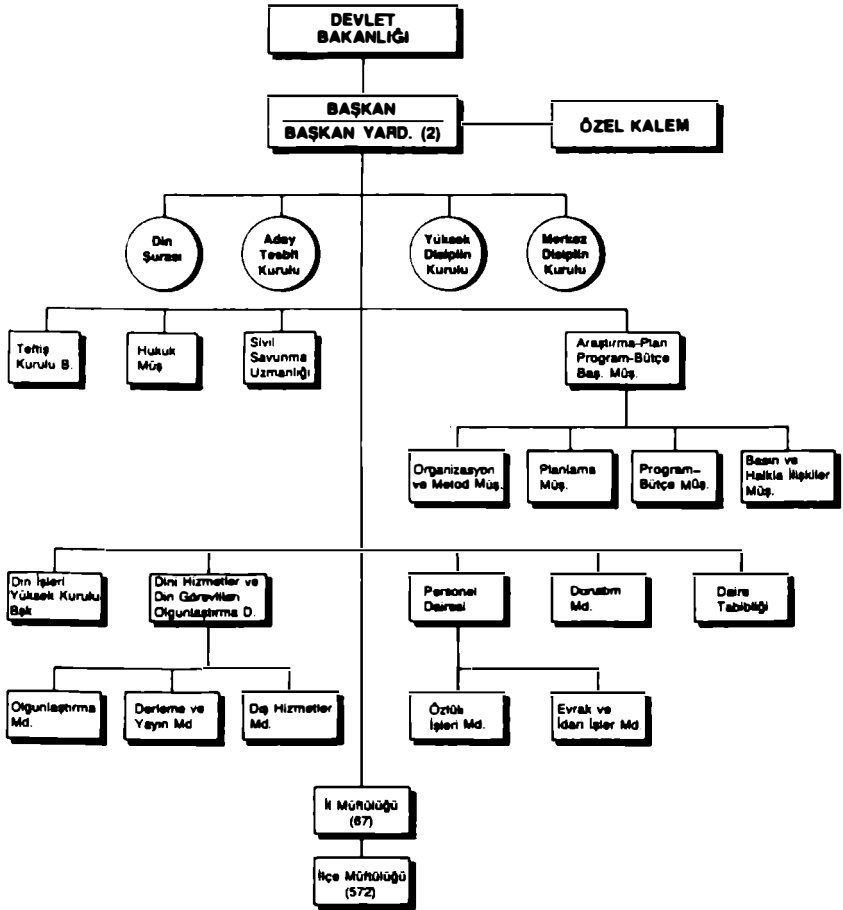
Olayın duyulmasından sonra olağanüstü toplantıya çağrılan Bakanlar Kurulu, Menemen, Manisa ve Balıkesir’de sıkıyönetim ilan etti; suçluların yargılanması için Korgeneral Mustafa Muğlalı başkanlığında bir askerî mahkeme kuruldu (31 Aralık). Sıkıyönetim ilan edilen illerle Antalya’da 2.200 kişi tutuklandı.

Başbakan İsmet Paşa, Meclis’in 1 Ocak 1931 günlü oturumunda olayı “yüzlerce seneden beri dini siyasete alet itti haz eden bütün hareketlerin bir tekerrürü” olarak niteleyip, “bu zavallılar laikliğe karşı gelerek şeriat istemektedirler. Gerçekte ise menfaatlerini kaybetmişlerdir, onu istiyorlar” dedi. Mustafa Kemal ise olayı rejime yönelmiş bir eylem olarak görüyor ve olayın siyasal nedenlerini araştırıyor; kısa bir süre önce kapatılmış olan Serbest

Fırka ileri gelenlerinin gözaltında tutulmasını istiyor, Fırka'yı destekleyen *Yarın* ve muhalefetteki *Son Posta* gibi gazetelerle olay arasında bir ilişki bulunup bulunmadığını öğrenmeye çalışıyordu. Bu arada, olaya katılanların tümüyle cezalandırılması amacıyla, Menemen ile çevredeki köylerin dağıtılıp oturulamaz duruma getirilmesini öngören bir yasa önerisi de hazırlanmıştı.

Araştırmalar, olayın tarikat şeyhlerinden, "Nakşibendî Halifesi" sayılan Esat Efendi ile Şeyh Halit ve Hoca Saffet'in yönetiminde, Nakşibendiler tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu, bu kişilerin dış ülkelerle de ilişkileri bulunduğunu ortaya koydu. 15 Aralık 1931'de başlayan duruşmalar sonucu 28 kişi idam edildi, birçok kişi ağır cezalara çarptırıldı. Nakşibendiler ileriki yıl-

Diyanet İşleri Başkanlığı Örgütlenme Şeması

larda da Bursa'da Arapça ezan olayını (1933), Iskilip olayını (1936) vb.ni çıkartarak "irtica" girişimlerini sürdürmüşlerdir.

Ancak, iktidarın el değiştirmesine varan genel seçimlerin hemen öncesinde, 12 Nisan 1950 günü eski Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinde yapılan gerici gösteriler, CHP kadar DP'nin de gözünü korkutmuş ve dine ödün verme sürecini yavaşlatmıştır.

Yeni iktidar daha ilk ayını doldurmadan, yeni muhalefeti irticai teşvik etmekle suçlarken, seçim platformunda verdiği sözleri tutarak Arapça ezan yağının cezai yaptırımlarını kaldırdığı gibi (16 Haziran), radyoda dinî program yapma imkânını da yaratmıştır (5 Temmuz).

1950'lerin başlarından itibaren, Türk siyasal hayatında CHP muhalefeti-nin DP iktidarını dinî siyasete alet etmekle suçlaması yolunda sık sık yinelenen bir kalıp oluşmuştur. Oysa, Ekim 1957 genel seçimlerinin arifesinde başvekil Adnan Menderes, yedi yıllık iktidarlara sırasında on beş bin cami yapıldığını, Süleymaniye başta olmak üzere 86 caminin de onarıldığını söyleyerek övünmüş olmakla birlikte, bunun yapılan suçlamaları doğruladığı şüphelidir. Hatta, DP'nin dine ödün vermekte daha ileri hareketlere karşı sert önlemler aldığı bile söylenebilir. Buna çeşitli örnekler göstermek mümkündür. 1951 yılında, Atatürk'ün büst ve heykellerini tahrip etmeyi alışkanlık haline getiren Ticaniler tarikatının şeyhi Kemal Pilâvoğlu 10 yıl hapse mahkûm edilmiştir. 1951 Ağustosunda Cevat Rifat Atilhan tarafından kurulan İslâm Demokrat Partisi, 3 Mart 1952'de mahkeme kararıyla kapatılmıştır. 1952 Kasımında gazeteci Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da suikast girişiminde bulunulunca, bundan *Büyük Doğu* dergi ve derneği sorumlu tutulmuş, Samsun milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu bu dergideki laiklik aleyhtarları yazılarından ötürü DP'den çıkartılmış, dernek kapatılmış, Necip Fazıl Kısakürek hapse mahkûm edilmiştir. İşbaşına gelince dinle ilgili bütün yasal sınırlamaları kaldıracağına söz veren Millet Partisi, 8 Temmuz 1953'te hükümetçe faaliyetten alıkonulmuş, 27 Ocak 1954'te de mahkeme kararıyla kapatılmıştır. 1952'de ve 1959'un sonlarında, Said-i Nursi'nin faaliyetleri hakkında kovuşturmayla girişilmiştir.

Çok partili düzenin işleyişi içinde bu gibi hareketlerin, ilkelere bağlılıktan çok siyasal yarışma koşullarıyla ilgili olduğu, DP iktidarının din sömürçülüğüyle kendisine karşı üstünlük sağlayabilecek gelişmeleri önlemek istediği besbellidir. Öte yandan, Başvekil Menderes, Atatürk'ün mirasçısı olmanın siyasal yararlarından da partisini yoksun bırakmak istememiş, Atatürk inkılâplarının bekçisinin CHP değil, Türk milleti olduğunu ileri sürmüştür. 25 Temmuz 1951'de 5816 sayılı Atatürk'ü Koruma Yasası çıkarılmıştır.

DP'nin laiklik ve genel olarak Atatürk Devrimleri konusundaki düşünsel tutumu, Menderes'in 1952 yılının son aylarında yaptığı çeşitli konuşmalarla

ra dayanılarak şöylece özetlenebilir: (1) CHP'nin "gericiliğin arttığı" iddiası, halkı, ancak süngü tehdidiyle durdurulabilen bir yobaz sürüsü diye görme anlamına gelmektedir, (2) Köylünün hayatına yol, elektrik, su, tarım makineleri vb. girdikçe, bu insanlar artık boş inançlara kapılmayacaklardır, (3) Türk toplumundan beklenen görev, Atatürk'ün başarılarını özgün nitelik ve biçimlerinde korumak değil, bu başarıları, ortaya çıkışlarının amaç ve nedenlerine uygun olarak geliştirmektir. Bu doğru kuramsal değerlendirmelere karşılık, DP iktidarının sonlarında, özellikle Menderes'in Londra'daki uçak kazasından sağ kurtulması olayı, yeni bir dinden yararlanma dalgasına vesile edilmiştir. Bir yandan kamuoyuna bu kurtuluş bir "mucize" olarak sunulurken, bir yandan da o zamana kadar görülmemiş yarı resmî iftar ziyafetleri çekilmiştir (örneğin, 12 Mart 1959'da, aynı zamanda Türkiye Başmasonu olan Başvekâlet Müsteşarı Ahmet Salih Korur'un Eyüp'te verdiği büyük iftar yemeği).

27 Mayıs Dönemi: 27 Mayıs hareketini gerçekleştiren askerler, din aleyhtarları oldukları yolunda bir izlenim yaratmamak için özel bir çaba harcamışlardır. İşbaşına gelmelerinden iki ay sonra, Milli Birlik Komitesi 25 Temmuz 1960 günü yayımladığı 35 numaralı bildirisinde, dinin siyasetten ayrılmasını öngörmekle birlikte, kendilerinin Müslümanlığa karşı olmadıklarını ileri sürmüş, "Hürriyet ve vicdanın hazinesi olan kutsal dinimizi, gerici siyasal eylemlerin aleti haline sokmaksızın, saf ve lekesiz kılmak, MBK'nin en büyük amacıdır" demiştir.

Siyasete yeniden dönülürken, Çankaya'da yapılan partilerarası toplantının, taraflara zorlanan kararlarından biri de (5 Eylül 1961), İslâmiyet'i siyasal amaçlara alet etmemek olmuştur. Fakat, çok partili hayata geçişle birlikte, bu ilkeye pek aldırış edilmemiştir.

1965 Sonrasında Laiklik Tartışmaları: 1965 güz genel seçimleriyle koalisyon hükümetleri dönemi sona erip de AP iktidarı başlayınca, laiklik yeniden önemli bir siyasal konu haline gelmiştir. Örneğin 1966 Nisanı'nda ana muhalefet partisi önderi İnönü, TBMM'deki bir konuşmasında, taşra illerinde Atatürk'ün büst ve heykellerini kıran gericiilere karşı, irticanın da komünizm kadar tehlikeli olduğunu ileri sürmüş; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Korgeneral Refet Ülgenalp da, "Bu memleketi sakallı keçiler ile keçi sakallılar kemiriyor. Biri ormanları, diğeri cemiyetin bünyesini" demiştir. Başbakan Demirel ise, bu gibi eleştirilere karşılık, bugün artık Türkiye'de bir Derviş Vahdeti'nin (31 Mart 1324= 13 Nisan 1909 olayının kışkırtıcısı *Volkan* başyazarı) yaşamasına uygun koşullar olmadığını belirtmiştir. Demirel bir buçuk yıl sonra da, yine İnönü'ye karşı, "din ve vicdan hürriyetini irtica olarak göstermeye siyasi baskı denir" diyecektir.

İlerici basın, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Sultanahmet Ca-

mii'nde Suudi Arabistan Kralı Faysal'la (3 Eylül 1966) ve Irak Cumhurbaşkanını General Arifle (25 Şubat 1967) namaz kılmasını ve başbakanın Hacı-bayram'a Cuma namazına gitmesini (22 Aralık 1967) din sömürücülüğü olarak göstermiştir. Öte yandan 1966 Ekim ayı başlarında İstanbul'da toplanan "Türkiye'de Diyanet ve Laiklik" konferansında, laiklik şiddetle eleştirilmiştir. Demirel de, bundan birkaç gün önce, "Din hürriyeti, baskı ve istismar vasıtası olamaz" diye bir demeç vermiştir. Yine de, AP hükümeti teokratik amaçlı örgütlenme girişimlerine karşı kayıtsız kalmamış, örneğin (yasadışı İslâmcı Özgürlük Partisi) Hizb-üt Tahrir'in 1967 yılının 11 Nisanı'nda dö-rdü Ürdünlü olmak üzere yedi, 5 Ağustos'u'nda da beş üyesi tutuklanıp mah-kemeye sevk edilmişlerdir.

1965 sonrasının laiklik açısından ilgi çekici gelişmelerinden biri de, Ale-vilerin çok-partili siyasete Alevi olarak katılmalarıdır. Bu mezhebin üyeleri, öteden beri destekledikleri CHP'nin yanı sıra dönemin solcu partisi TİP'in saflarına girerlerken, bir yandan da kendi partilerini kurmuşlardır (17 Ekim 1966'da Türkiye Birlik Partisi). 1966 Haziranı'nda, Cumhurbaşkanı Sunay, Türkiye'de Sünni-Şii ayrımını bulunmadığını söyleyince, iki bin Alevi devlet büyüklerine telgraf çekerek, başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere, hü-kümet katında farklı muamele gördüklerinden yakınmışlardı. Ertesi yıl, Ehl-i Beyt gecesinde Elbistan'da çıkan Alevi-Sünni çatışması ise, daha ileriki yıl-ların Kahramanmaraş olaylarının bir habercisi olacaktır. Alevilerin bağımsız siyasal örgütlenmeleri, geleneksel partileri olan CHP'yi AP iktidarı karşısın-da zayıflattığı gibi, daha sol partilerin etnik ve dinî azınlıkların haklarını sa-vunma görevini üstlenmeleri de, hem öğretilerinin çarpıtılması tehlikesini içinde taşımış, hem de uzun dönemde, başlangıçta sağladığı yararları kat kat aşan sakıncalar getirmiştir.

1967 başlarında Süleyman Demirel, hiç şüphesiz kendi durumunu güven-ce altına almak için, partisinin "mukaddesatçı-milliyetçi" kanadını tasfiyeye girişmiştir. Bu arada, Antalya milletvekili Osman Yüksel Serdengeçti, daha sonra da Prof. Osman Turan, AP'den çıkarılmışlardır.

1967 Eylülü'nde, Yargıtay Başkanı İmran Öktem, adalet yılını açış konuş-masında gericiliği sert bir dille yermiştir. Bundan sonra, dinin siyasette tır-manmaya geçtiğini gözlemliyoruz. Nurcuların yanı sıra Süleymancılar da ör-gütlenip siyaseti etkilemeye başlamışlardır. 1968 Martı'nda Bursa'da topla-nan Türkiye Milliyetçi Kuruluşları İstişari Kongresi'nde anayasa yerilmiş, "Hâkimiyet Milletindir demek, hâkimiyet Müslümanlığıdır demektir" de-nilmiştir. Aynı ay içinde Millî Türk Talebe Birliği'nin Ankara'da düzenlediği Millî Şahlanma Mitingi'nde "Yasamız Ordumuz-İslâmiyettir Yolumuz" diye slogan atılmıştır. 15 Nisan 1968'de Türk üniversitelerinin ilk boykotu, An-kara İlahiyat Fakültesi'nde bir kız öğrencinin başörtü giymekte direnmesi-y-

le ilgili olarak çıkmıştır. Aynı yılın Ekim ayında, YTP Genel Başkanı Yusuf Azizoglu, Doğu Anadolu'da dinin apaçık siyasete alet edildiğini açıklamıştır. 16 Şubat 1969'da, "Kanlı Pazar" diye tanınan olayda, Taksim'de ABD 6. Filosu'na karşı gösteri yapan solcu gençlere "Müslüman Türkiye" diye bağırان bir grup silahla saldırmıştır. 3 Mayıs 1969'da da, İmran Öktem'in cenazesinde olaylar çıkmıştır.

12 Mart öncesinde, laiklik bakımından anlamlı bir gelişme de, Milli Nizam Partisi'nin ve Prof. Necmettin Erbakan'ın siyaset sahnesine çıkması olmuştur. AP içinde Demirel'in önderliğine karşı bir muhalefet hareketi ile ortaya atılan Erbakan, bir yıl kadar çalıştıktan sonra, 23 Ocak 1971'de MNP Birinci Kongresi'nde genel başkanlığa seçilmiştir. Fakat, Erbakan'ın 12 Mart sonrasında Milli Selâmet Partisi hareketiyle Türk siyasetinde oynadığı önemli role geçmeden önce, Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının, sürgünden dönüşlerinde CKMP'ye egemen olup İslâm'la uzlaşmaları ve partilerine Milliyetçi Hareket Partisi adını vermeleri olayına da değinmek gerekir. Franco İspanyası modelinden esinlenmiş olmakla birlikte, bu strateji, aslında Türkiye için bütünü yeni değildir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki'nin Türkçüleri (örneğin, Enver Paşa) dış politikada pan-İslâmizmi kullanmak istemişlerdi. Fakat o zaman, uluslararası alanda bu strateji pek yürümemiş, özellikle Araplar din birliği adına da olsa Türk çıkarlarına hizmet etmeye yanaşmamışlardı. Bu kere, aynı yaklaşım iç politikada deneniyordu. İslâm'la uzlaşma, 1965'ten itibaren Türkçülüğe saf pagan ulusçuluk günlerine oranla daha geniş bir destek sağlamıştır, ama "Müslüman Türkler", "Türk Müslümanlar"ı diledikleri gibi peşlerine takamamışlardır. 1961-1980 döneminde İslâmiyet'i siyasette temsil eden başlıca hareket MNP-MSP çizgisi olmuştur. Ancak, daha sofu İslâmcılar, bu partileri bile, özünde İslâm'a aykırı bir sistemle bütünleşme sayarak onaylamamışlardır. Onların istediği, hiçbir ödün vermeyen, köktenci bir "İslâmi Devlet"tir.

12 Mart Dönemi ve Sonrası: 12 Mart 1971'de başlayan ordu güdümündeki hükümetler döneminde, Anayasa Mahkemesi Siyasî Partiler Kanunu'nun dini siyasete alet etme yasağını çiğnediği gerekçesiyle MNP'yi kapatmış, fakat çok geçmeden aynı doğrultuda MSP kurulmuştur. Önderliğini Necmettin Erbakan'ın yaptığı MSP, yeniden siyasete dönülen 1973 seçimlerinde genel oy toplamının % 12'ye yakını (1977'de ise % 8.6'sını) toplayarak, CHP ve AP'nin ardından üçüncü büyük parti olmuştur. MSP, kendisinden daha çok milletvekili çıkaran partilerin her ikisini de "Batı Kulübü"nın biri solcu görüşü temsil eden, ötekisiyse renksiz-liberal üyeleri diye küçümsemiştir. Fakat önce (1973-1974'te) CHP'ye, sonra da (iki kez, 1975-1977'de ve 1977-1978'de) AP'ye ortak olarak hükümete katılmakla, bazı çevrelerin kuşku duyduğu meşruluğunu kamuoyuna onaylatmıştır. Koalisyon pazarlıkla-

rında dikkati çeken bir nokta, MSP'nin bütün ortaklarından daha kesin bir biçimde sanayileşme gereğini vurgulaması ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nı almasıdır.

Bu bakımdan Meşrutiyet'in modernist İslâmcılarının bir devamı olan MSP, Türkiye'nin tarihteki önemini yeniden kazanmasının, ancak böyle bir endüstrileşme seferberliğinin gerçekleştirilmesine bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Uygulamada her ne kadar hayalci kalmış olsa da, partinin sanayi konusundaki ısrarlı tutumu, çağdaş Türkiye'de "ilericilik" iddiasında olan kesimin MSP'de en çok eleştirdiği ahlâk bağnazlığından çok daha önemlidir. Şurası da var ki, Erbakan gibi ileri gelen MSP yöneticilerinin demagojik eğilimleri, birçoklarında haklı tedirginlikler yaratmıştır. Fakat dinin siyasette temsil edilmesiyle, Cumhuriyet tarihinde çoğulcu demokrasinin gereklerini yerine getirmeye en çok yaklaşmıştır.

*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt 2-3,
İletişim Yayınları, 1983-1985, s. 570-578*

Heyeti Mahsusalar (1923-1938): Cumhuriyet'e Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasisinin Ayıklanması

Yakın tarihimizin doğru anlaşılabilmesi için, kimi konularda derinliğine araştırmalar yapılması gerekiyor. Bu kilit konular arasında, olağanüstü yargı organlarının etkenlikleri ilginçlik yönünden başta gelmektedir. Cumhuriyet döneminde birtakım İstiklal Mahkemeleri ve Divan-ı Harbi-i Örfiler (Sıkı-yönetim Mahkemeleri) kurulduğu bilinmekle birlikte, bunların üstünde henüz çalışılmamıştır.¹ Olağanüstü idarî yargı işlevi gören Heyet-i Mahsusalar-la da bugüne kadar hiçbir araştırmacı uğraşmamıştır.* Oysa bunların dosya ve kararları üstünde yapılacak bilimsel bir araştırma, genç Cumhuriyetin benlik-imgesini, kendisine nasıl baktığını, başka herhangi bir yoldan kolay kolay erişilemeyecek sağlıklı bir biçimde ortaya koyabilirdi.²

Ben bu yazımda, başlıca yasa metinlerinden yararlanarak, kuruluşlarından kararlarının bütünü kaldırılışına değin, Heyet-i Mahsusalara ilişkin gelişmelerin ana çizgilerini vermekle yetineceğim.

Yeni bir devletin eskisinden devraldığı askeri ve mülki kadrolarında bir tasfiye yapmak istemesi doğal sayılır. Bu ayıklamada uyguladığı ölçüler ise, yeni yönetimin hem geçmiş deneyi nasıl değerlendirdiğini hem de gelecek-

1 Cumhuriyetten önceki (Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan) İstiklal Mahkemeleri üstüne, A.Ü. Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi'nde Sayın Ergun Aybars bir doktora tezi yapmıştır: Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.

(*) Cemil Koçak'ın *Belgelerle Heyeti Mahsusalar* (İletişim Yayınları, İstanbul, 2005) çalışması, Mete Tunçay'ın bu makalesinden ilham alan en kapsamlı eserdir. Bkz. a.g.e., s. 13-14.

2 Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsusalarla, bunların kararlarına yapılan itirazların yeniden gözden geçirilmesi için kurulan Âli Karar Heyeti'nin evrakı Genelkurmay Başkanlığı ya da Milli Savunma Bakanlığı ile İçişleri ve Başbakanlık arşivlerinde olsa gerektir. Âli Karar Heyeti'nin işlevini sürdüren Danıştay'ın ilgili dairesinin dosyaları ise, herhalde o kurumdadır.

le ilgili ne gibi özlem ve beklentileri olduğunu gösterecek niteliktedir. Ancak, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin önünde böyle bir işlemi engellediği düşünülebilecek yasal bir güçlük vardı. Şöyle ki, Lozan Barış Antlaşması'nın eklerinden VIII'incisi (yine 24 Temmuz 1923 tarihli "Aff-ı Umumiye Mütellak Beyanname ve [150'likleri ayrı tutan] Protokol") ile Türkiye ve Yunanistan savaş yıllarındaki askerî ve siyasal tutumlarından ötürü hiç kimsenin "izaç ve tazip" edilmeyeceği konusunda karşılıklı söz veriyorlar ve genel bir af çıkarmayı yükümleniyorlardı. Nitekim Türkiye 16 Nisan 1924 tarihli Af-ı Umumî Kanunu'nu çıkararak bu yükümlülüğünü yerine getirmiştir. Oysa Ankara Hükûmeti daha savaş sırasından başlayarak, yeniden kamu görevi vereceği Osmanlı memurları için, ulusal emellere hizmet etmiş ve karşı hareketlere katılmamış olmak, düşmanla işbirliği yapmamış bulunmak gibi koşullar aramaya başlamıştı bile.³ Fakat bir kimseye bu gibi nedenlerle iş vermemek, işten çıkarmak ve emekliye ayırmak, hatta kazanılmış emeklilik haklarını elinden almak, Lozan'daki söze ve genel affa aykırı değil midir? Bu görüş, TBMM'nin 27 Aralık 1924 ikinci oturumunda Hakkı Tarık [Us] tarafından savunulmuş; Dahiliye Vekili Recep [Peker] ise, ona karşı Aff-ı Umumî Kanunu'nun "ceza"yı kaldırdığını, bu işlemlerin "ceza" niteliğinde olmadığını ileri sürmüştür. Bence, bakanın yorumu kabul edilebilse bile, Lozan Antlaşması (ekleriyle birlikte) TBMM'ce onaylanıp ulusal yasalar arasına girdiğine göre, anılan işlemlerin "ceza vermeme"den çok daha geniş kapsamlı olan "izaç ve tazip etme" yükümlülüğüyle çeliştiği açıktır. Ne var ki, uygulamada Lozan Bildirisi ve Genel Af Yasası, bu yola gidilmesini önleyememiştir.

3 İcra Vekilleri Heyeti, Memalik-i Meşgule Memurları hakkında olunacak muameleye ilişkin 18 Ocak 1922 tarih 1328 numaralı kararnamesinde bu gibi kimselerin "amâl-i milliyeye ettikleri hizmetlerine nazaran istihdamı daire-i aidesinin kararına vabestedir" hükmünü getirmiştir. Daha sonra, bu kararnamayı "tavzihan", İşgal mıntikasında memuriyetlerine devam veya memuriyet kabul edenlerin veya işgal esnasında İstanbul Hükûmetince tayin olunanların istirdatta istihdam olunamayacakları hakkında 5 Eylül 1922 tarih ve 1810 tarihli bir kararname çıkarılmıştır. Ancak, bu hüküm biraz sert bulunduğu için, üç hafta sonra buna bir ayrık (istisna) eki getirilmiştir: Mücbir sebeplere binaen işgal altında bulunan mahallerde kalan memurin ve muallimin hakkında 28 Eylül 1922 tarih ve 1865 numaralı müzeyyel kararname.

27 Ocak 1924 tarih ve 336 numaralı bir Heyet-i Umumiye kararında ise, "Memalik-i müstahläsa memurininin istihdamı için (caizüstihdam) olmasından başka bir şarta lüzum olmadığına karar verildi" denilmektedir. Böylelikle, TBMM'nin kamu görevlisi almanın genel koşullarına gönderme yaparak, Bakanlar Kurulu'nun daha önceki kısıtlamalarını ortadan kaldırdığı düşünülebilir. Ancak, uygulamada işe almaların siyasal nedenlerle ayıklanarak yapılmasına devam edildiği anlaşıyor.

Askerler için ise, daha da katı ölçüler kullanıldığı kuşkusuz olmakla birlikte, savaş yıllarındaki bu tür işlemler konusunda, yukarıdaki mülki memurlara ilişkin metinler gibi açık belgeler bulunmamaktadır.

Askerî Heyet-i Mahsusa

Hükümet, 20 Eylül 1923'te TBMM'ye bir yasa önerisi getirmiş ve bu öneri o gün yapılan bir gizli oturumda görüşülmüştür.⁴ Beş gün sonra, açık bir toplantıda tartışılmaksızın kabul edilen yasa şudur:

14 Sefer 1342 - 25 Eylül 1339 tarih ve 347 numaralı
Mücadele-i Milliyeye iştirak etmeyen
ve hudud-u millî haricinde kalan erkân, ümera
ve zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriye
hakkında yapılacak muameleyi ve cidal-i millîye iştirak edenlerin tekaüt müddetlerinin suret-i hesabını nâtik kanun

MADDE 1 – İstanbul ve vilâyet-i müstahlâsa ile Türkiye haricinde kalarak millî mücadeleye iştirak etmeyen, berri, bahri ve havaî ve jandarma sınıflarından muvazzaf, mütekait ve ihtiyat bilûmum erkân, ümera ve zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriyeden herhangi bir suretle harekât-ı millîye aleyhindeki teşkilâta dahil oldukları veya münferiden çalıştıkları bir heyeti mahsusa tarafından yeniden tetkik ve tahkik neticesinde sabit olanların bir daha hidemat-ı Devlette istihdam edilmemek üzere nisbet-i askeriyele-ri kat'olunur.

MADDE 2 – Millî orduya resmen davet edilip de icabet etmemiş olan ordu mensubininin dahi nisbet-i askeriyeleri kat'olunur.

MADDE 3 – 26 Ağustos 1338 tarihine kadar İstanbul'da ve vilâyet-i müstahlâsada kalmış olan berri, bahri, havaî ve jandarma sınıflarına mensup erkândan müddet-i muayyene-i kanuniyesi olan otuz seneyi ve ümera ve zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriyeden yirmi beş seneyi ikmâl edenlerin bir defaya mahsus olmak üzere rızalarına bakılmaksızın tekaütleri icra edilir.

Âtidedeki fıkralarda gösterilenler işbu madde ahkâmından müstesnadırlar:

a) Türkiye bahriye kadrosunu teşkil etmek üzere 1340 bütçesine dahil olcaklar,

b) Erkânıharbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletlerince ve jandarma mensuplarından Dahiliye Vekâleti ve Umum Jandarma Kumandanlığınca herhangi bir müessesede tanzif veya herhangi bir mahalde hidemat-ı milliyede istihdam edildikleri sabit olanlar ve berri ve bahri mekâtib-i askeriye muallimleriyle idare memurları,

4 Askerî ve mülki Heyet-i Mahsusa kararlarının temyizi için bir Âli Karar Heyeti kurulması amacıyla 20 Mayıs 1928 günü TBMM'de görüşmeler yapılırken söz alan Recep [Peker], kendisinin dört buçuk yıl önceki o celse-i hafiyede Müdafaa-i Milliye Encümeni Mazbata Muharriri sıfatıyla bu tür geçici özel yargı organlarına karşı çıktığını ve böyle işlemler için "hakk-ı kazası devletin teşkilât-ı daime-i umumiyesi meyanında bulunan" mahkemeleri önerdiğini, fakat görüşünü kabul ettiremediğini açıklamıştır.

c) 1338 senesi Martından sonra esaretten İstanbul'a veya memalik-i müstahlasaya avdet edenler,

d) Caizülistihdam oldukları halde kadroların adem-i müsaadesinden dolayı vücutlarına lüzum olmadığından Anadolu'ya gelmemeleri hakkında kendilerine tebligat ifa olunanlar.

MADDE 4 – Üçüncü maddede zikrolunan müddetleri ikmal etmemiş olanlardan hazarî kadro haricinde kalacak olanlar dahi müddet-i hizmetlerine göre tekaüde sevkolunurlar. Bunlardan kadro haricinde kalacakların son rütbe-lerine mahsuse terfi kıdemlerinden birer sene tenzil olunacağı gibi orduda bir sene hizmet etmedikçe terfi dahi edemezler.

MADDE 5 – İlân-ı Meşrutiyetten itibaren anavatandan ayrılarak bugünkü Türkiye hudutları haricinde kalmış bulunan bilumum memalikte hizmet kabul ederek veya etmeyerek bilihtiyar kalan veyahut memalik-i mezkûreye bilâ mezuniyet giden veya mezunen ve tebdil-i hava suretile gidip de müddet-i mezuniyetlerini tecavüz ettiren berrî, bahrî, havaî ve jandarma sınıflarına mensup muvazzaf ve mütekait ve ihtiyat erkân, ümera, zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriyenin mezuniyet veya tebdil-i hava müddetlerinin hitamından itibaren nisbet-i askeriyeleri kat'olunur.

Yemen'in vaziyet-i mahsusasından dolayı orada kalmış olan Türkiyeli muvazzaf ve mütekait ve ihtiyat erkân, ümera, zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriyeden Türkiye'ye avdetleri Hükûmetçe temin ve kendilerine tebligat icra edildikten sonra dört mah zarfında iltihat edenler bu madde hükmünden müstesnadırlar. Bu kabil zabitan işbu müddet zarfında esir zabitan hakkındaki ahkâm-ı kanuniyeye tâbi tutulurlar.

MADDE 6 – Memleketleri hudud-u millî haricinde kalan ve halen orduyu millide istihdam edilmekte olan berrî, bahrî, havaî ve jandarma sınıflarına mensup muvazzaf, mütekait ve ihtiyat erkân, ümera, zabitan, memurin ve mensubin-i askeriyeden memleketlerine iltihak etmek arzu ve talebinde bulunanlar istifa ve tekaüt ve tahdid-i sin gibi müddet-i muayyene-i nizamiyelerinin ikmaline bakılmaksızın ve ileride hiçbir hak talebinde bulunmamak şartile 1339 sene-i maliyesi nihayetine kadar memleketlerine terhis olunurlar.

MADDE 7 – Harekât-ı milliyenin mebd-i fiilîsi İzmir'in tarih-i işgali 15 Mayıs 1335 ve münteha-yi fiilîsi Lozan Muahedesinin Meclis-i Millî tarafından tarih-i tasdiki olup mezkûr tarihler arasında Anadolu'ya iltihak ederek millî orduda hizmet eden sunuf-u muhtelif erkân, ümera ve zabitan ve memurin ve mensubini askeriyesine hizmette bulundukları müddet nazar-ı dikkate alınarak Askerî Tekaüt ve İstifa Kanununun beşinci maddesi mucibince muamele yapılır.

MADDE 8 – İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'iyülicradır.

MADDE 9 – İşbu kanunun icra-yı ahkâmına Müdafaa-i Milliye ve Erkânı-harbiye Vekilleri memurdur.

Bu yasanın birinci maddesi ile kurulun Heyet-i Mahsusa'nın Bursa'da çalıştığını biliyoruz. O zamanki rütbesiyle Miralay Ahmet Derviş beyin resmî biyografisinde, 3 Ekim 1923 - 2 Ocak 1924 arasında bu özel askerî mahkemeye başkanlık ettiği yazılıdır.⁵ Bu tarihler, Bursa Heyet-i Mahsusa'sının bütün çalışma süresi olabilir. Ama belki de, kurul bu üç aydan sonra bir başka askerin komutanlığında görevini sürdürmüştür. TBMM'nin daha ileri tarihlerde tefsir kararları çıkarması,⁶ hatta üç yıl sonra bir ek yasa kabul etmesi, ikinci olasılığı pekiştiriyor. Meğerki, Heyet-i Mahsusa üç ay içinde görevini tamamladıktan sonra, Genelkurmay örgütü ilgili işlemleri sürdürmüş olsun.

Yasada öngörülen “nisbet-i askeriyenin kat'ı” cezasının, emeklilik hakkından da yoksun bırakılma anlamını taşıdığına değindikten sonra, yukarıda sözünü ettiğim üç yıl sonraki ek yasa metnini veriyorum:

26 Aralık 1926 tarih ve 946 numaralı
*Mücadele-i milliyeye iştirak etmeyen ve hudud-u milli
haricinde kalan erkân, ümera, zabitan ve mensubîn-i
askeriye hakkında yapılacak muameleyi ve cidal-i
milliye iştirak edenlerin tekaüd müddetlerinin
suret-i hesabını nâtık 25 Eylül 1339 tarih
ve 347 numaralı kanunun yedinci
maddesine müzeyyel kanun*

BİRİNCİ MADDE – Fiilen Anadolu'ya iltihak etmeyip de Erkânı harbiye-i Umumiye Riyasetince veya Müdafaa-i Milliye Vekâletince herhangi bir mahalde usulen tanzif edilmiş olanlar dahi bu haktan aynı suretle müstefit olurlar.

İKİNCİ MADDE – İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

ÜÇÜNCÜ MADDE – İşbu kanunun icrasına Müdafaa-i Milliye ve Maliye Vekilleri memurdur.

Öyle anlaşıyor ki, Askerî Heyet-i Mahsusa, Kuvayı İnzibatiye ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyelerinin yanı sıra, “Kızıl Hançer” ve “Nigehban” gibi karşı-devrimci (yani İttihatçı-düşmanı) gizli örgütlere giren kişileri de özellikle ayıklamaya çalışmıştır.

5 *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri* (Genel Kurmay Harb Tarihi Başkanlığı Yayınları). Derviş Paşa, 1926'da mirliva, 1930'da ferik olmuş ve 1932 Ocak ayında vefat etmiştir.

Askerî Heyet-i Mahsusa'nın renkli bir üyesi de, Miralay (Kasap) Osman Bey'di. Bak. M. Tunçay, “Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Bir Hey'et-i Fesadiye Davası ve Kuva-yı Milliye”, *Birikim*, Sayı 33 (Kasım 1977), s. 51-62.

6 5 Aralık 1924'te TBMM 25 Eylül 1339 tarihli kanunun 3. maddesinin B fıkrasının ve 4. maddesinin yorumlarını yapmıştır (29 ve 30 numaralı Tefsir Kararları). 16 Ocak 1926 tarih ve 81 numaralı bir tefsir kararında da şöyle denilmektedir: “Kuva-yı İnzibatiyeye girmek için tahriran müracaat eden zabitanın harekâtı 5 Eylül 1339 tarihli Kanunun 1. maddesindeki vatan aleyhinde münferiden çalışmak fıkrasının daire-i şumulündendir.”

Mülkî Heyet-i Mahsusa

Askerî tasfiye kanunundan altı ay kadar sonra, 3 Nisan 1924'te hükûmet, uygulamada zaten yaptığı ayıklama işlemlerine çekidüzen verebilmek amacıyla, buna koşut bir yasa tasarısı hazırlayarak TBMM'ye sunmuştur (*Zabıt Ceridesi*, eski harfli bas., devre 2, cilt 11, sıra no. 191). Fakat bu layiha encümenlerde uzun süre oyalanmış ve ancak aradan iki yıl daha geçtikten sonra yasalaşabilmiştir. Bu metin şöyledir:

26 Mayıs 1926 tarih ve 854 numaralı

Mücadele-i milliyeye iştirak etmeyen memurîn hakkında kanun

BİRİNCİ MADDE – 14 Sefer 1342 ve 25 Eylül 1339 tarihli kanunun hâricinde kalan eşhas veya müstahdem ve mazul memurlardan her hangi bir suretle millî hareket aleyhindeki herhangi bir teşkilâta dahil olduklarına veya bu teşkilâtı tertip ve icra ettiklerine veya millî hareket aleyhinde kavlen veya fiilen münferiden veya müctemian çalıştıklarına ikinci maddede zikrolunan heyeti mahsusaca lâzım gelen tetkikat, tahkikat icra ve talep vukuunda müdafaaları istima' olunduktan sonra karar verilenler bir daha Devlet hizmetinde ve müessesesinde istihdam olunmazlar.

İKİNCİ MADDE – Birinci maddede mezkûr heyeti mahsusa Müdafaa-i Milliye ve Bahriye Vekâletlerinden maada diğer vekâletlerden, millî hareketin başlangıcı olan 15 Mayıs 1335 tarihinden itibaren millî hudutlar dahilinde mebuslukta veyahut Hükûmet hizmetinde bulunmuş olan zevattan, tayin olunacak birer âzâdan terekûp eder. Bu heyete Dahiliye Vekâletince mezkûr evsafı haiz ayrıca bir de reis tayin olunur. Heyetin bâmazbata vereceği kararlar kat'idir. İşbu heyetin bir sene içinde ikmâl-i vazife etmesi şarttır.

ÜÇÜNCÜ MADDE – 23 Nisan 1336 ve 26 Ağustos 1338 tarihleri arasında Devletçe bir vazifeye tayin edildikleri halde veya vazifede iken bir özr-ü makbule müstenit olmaksızın terk-i vazife ile memalik-i meşgule veya ecnebiyyeye bilâmezuniyet giden memurlar bir daha hizmet-i Devlette istihdam olunmazlar.

DÖRDÜNCÜ MADDE – Meşrutiyet İlânından itibaren anavatandan ayrılarak bugünkü Türkiye hudutları haricinde kalmış bulunan memleketlerde kalıp da bugüne kadar avdet etmeyen Türk memurîn veya 15 Mayıs 1335 ve 26 Ağustos 1338 tarihleri arasında her hangi bir ecnebi memlekette hizmet kabul ederek veya etmeyerek ihtiyarile kalan veya mezkûr memleketlere mezuniyetsiz giden veya mezunen ve tebdilîhava suretile gidip müddetlerini ihtiyarlarile tecavüz ettiren bilumum memurin ve istilâyâ maruz menatukta işgalin vukuundan sonra tayin edilerek vazife kabul eden vali, mutasarrıf, kaymakam ve mahallin zabıta âmirleriyle işgal mıntakasından düşman tarafından

veya düşman nüfuzile tayin ve intihap edilmiş oldukları ikinci maddede mezkûr heyeti mahsusa tarafından tevsik ve tesbit edilecek olan her sınıftan bilmum memurlar Devlet hizmetinde ve müessesasında istihdam olunmazlar ve bunlara mazuliyet maaşı verilmez.

Yemen'in vaziyet-i mahsusasından dolayı orada kalmış olan Türk memurinin Türkiye'ye avdetleri temin ve kendilerine tebligat icra edildikten sonra dört mah zarfında iltihak edenler bu madde hükmünden müstesnadırlar.

BEŞİNCİ MADDE – İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

ALTINCI MADDE – İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Yasanın gecikmesinden ötürü olacak ki, Sinop Mebusu Recep Zühtü'nün önerisiyle, bu sivil Heyet-i Mahsusa'nın "kanunun neşrinden itibaren azamî 20 gün içinde kurulması" da ayrıca hükûmete bildirilmiştir. (ZÇ, eski harfli bas., devre 2, cilt 25, s. 664)⁷

Aynı yılın sonunda, Meclis 4. madde ile ilgili yumuşatıcı bir yorum yapmıştır.

13 Aralık 1926 tarih ve 105 numaralı Tefsir Kararı:

Kanunun 4. maddesindeki 'tayin edilerek vazife kabul eden' hükmü iptidaen tayin mahiyetinde olup temadi-i vazife demek olan tahvil-i memuriyete teşmil edilmez.

Kezalik istilâya maruz menatıkta Kuva-yı Milliye teşkilâtına hizmet maksadıyla vazife kabul edip de bu maksatları hükûmet-i milliyeye kabule şayan vesai-i kat'îye ve mutebere ile sabit olanlar Kanunun 4. maddesi şumulünden hariçtir.

[Bu yorumun ikinci fıkrası, yukarıda aktardığımız (iki hafta sonra yapılan) Askerî Heyet-i Mahsusa Kanunu'nun 7. maddesine müzeyyel 946 numaralı yasaya koştur niteliktedir. İki buçuk yıl sonra ise, TBMM'nin aynı 4. maddeyi yeniden yorumlamayı kabul etmediğini aşağıda göreceğiz.]

Bundan beş ay sonra, 12 Mayıs 1927'de 1022 sayılı yasayla Mülkî Heyet-i Mahsusa Kanunu'nun yine 4. maddesine şöyle bir "zeyl" eklendiğini görüyoruz.

7 Bu kurulun çalışmalarıyla ilgili, ertesi yıldan bir gazete havadisî örneği şöyledir: "Peyam-ı Sabah'ta Çalışanlar. Komisyon-u Mahsus bunlar hakkında bir karar vermek üzere eski nüshaları tetkik ediyor." *Vakit*, 27 Kanunusani 1927.

Aynı gazetenin 18 Nisan, 21 ve 25 Temmuz tarihli sayılarında "Kuva-yı Milliye'nin taazzuuna bilfiil mâni oldukları için haklarında adem-i istihdam kararı ittihaz edilen" kişilerin listeleri yayımlanmıştır. (Dr. Abdullah Cevdet de, devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verilenler arasındadır. Bak. M. Zekeriyâ [Sertel], "Ziya Gökalp'i Tel'in Eden Adam!" *Son Posta*, 17 Haziran 1931.)

M. 1 ... Hicaz ve Suriye Demiryolları Türk memur ve müstahdeminden Türkiye'ye gelmiş veya bundan böyle gelecek olup da ledettetik istihdamlarına mâni bir halleri olmadığı tahakkuk eden Türklerin nafıa işlerinde istihdamı caizdir.

Bu arada, Mülkî Heyet-i Mahsusa üyelerine yapılacak ödemeler için de bir yasa çıkarılmıştır.

19 Şubat 1927 tarih ve 976 numaralı

Mücadele-i Milliye'ye iştirak etmeyen memurin hakkındaki 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 numaralı kanuna müzeyyel kanun

BİRİNCİ MADDE – 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 numaralı Kanunun ikinci maddesi mucibince teşkil edilmiş olan heyetin reis ve âzâsına, ibtidasından nihayetine kadar iştirak ettikleri her içtima için, İcra Vekilleri Heyetince takdir olunacak miktarda, ücreti huzur verilir.

İKİNCİ MADDE – Ücreti huzur, heyeti terkiib eden zevatın mensup oldukları vekâlet bütçesinde rakamsız olarak açılacak bir fasl-ı mahsusdan, heyet reisinin ısharı üzerine, tesviye olunur. İşbu ücret heyetin ilk içtimaidan itibaren verilir.

ÜÇÜNCÜ MADDE – İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

DÖRDÜNCÜ MADDE – Bu kanunun ahkâmını icraya, İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Bir karşılaştırma

Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusaların kuruluşları arasında, doğal benzerliklerin yanı sıra birtakım ayrılıklar da göze çarpıyor. Örneğin, askerî kurulun çalışması için yasasında bir süre saptanmadığı halde, sivil kurul için bir yılda görevini bitirme koşulu konulmuştur. Askerî kurulun yetkisi, kazanılmış emeklilik haklarını kaldırmaya kadar vardığı halde, sivil kurul yalnız 4. maddede sayılan nitelikteki kişilerin işten el çektirilmeleri durumunda mazuliyet maaşlarını kesebilmektedir. En önemlisi, askerî kurulun dosya üstünden (savunma almaksızın) karar vermesine karşılık, sivil kurul ilgili kişi isterse savunmasını dinlemek zorundadır. Bu yumuşamalar, hizmetlerin gereğiyle olduğu gibi, iki yasa arasında geçen iki buçuk yıl boyunca heyecanın bir ölçüde yatışmasıyla da açıklanabilir.

Askerî Heyet-i Mahsusa'nın kararları hakkında sayısal bir bilgiye sahip değiliz.⁸ Fakat Mülkî Heyet-i Mahsusa'nın kaç kişiyi, ne gibi suçlamalarla yargı-

8 Bu yazıyı yayımladıktan sonra, TBMM Zabıt Ceridelerinde rastladığım bazı konuşma kayıtlarından, çok erken bir tarihe ait olsa da, bir miktar fikir edinebiliriz.

Bir kere, 6 Şubat 1924 tarihinde, Milli Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa, bir soruya ce-

ladığı, sivil kurula başkanlık etmiş olan Rize Mebusu Âtîf Beyin, Âli Karar Heyeti kurulması önerisine karşı, 20 Mayıs 1928 günü TBMM'de yaptığı bir konuşmada şöylece açıklanmaktadır (ZC, eski harfli bas., devre 3, cilt 4, s. 208):

Efendiler, 854 numaralı kanun mevki-i tatbikiye vaz olunduğu zamanda teşkil edilen Heyette bulunmuş bir arkadaşınız sıfatıyla size biraz malûmat vereceğim. Bu kanun mucibince Heyeti Mahsusa teşkil edildiği zamanlarda vekâletlerden, vilâyattan, müdiriyet-i umumiyelerden harekât-ı milliyeye muhalif olanların dosyalarını Heyeti Mahsusaya tevdi ettiler. Heyet (3150) zata ait evrakı tetkik etti. Bu evrak içerisinde ancak (1250) zatın aleyhinde, diğerlerinin lehinde olarak karar verdi. Aleyhte karar alanlar bir kaç kısma tefrik edilebilir. Bir kısmı, 290-300 kadar olan kısmı doğrudan doğruya İngiliz Muhipleri Cemiyetine dahil olanlardır. Bunların hareketlerinin, harekât-ı milliyeye muhalif olup olmadıklarını ben uzun uzadıya izah edecek değilim. Büyük reberimiz tarihî Nutuklarında buna, birçok sayfalar işgal eden sözler tahsis etmişlerdi. Binaenaleyh bunların evrakını yeniden tetkik kat'iyen caiz değildir. İkinci kısım ise –birinci kısım ile beraber miktarı altı yüze balığ olur– doğrudan doğruya hiyanet-i vataniyede bulunmuş insanlardır. Lozan muahedesi mucibince 150'lik listeye ithali için her daire kendisini alâkadar edenleri aramış taramış ve nihayet bunlardan 105'si tefrik olunduktan sonra bakiye kalanların da hiyanet-i vataniyeleri tahakkuk etmiştir. Binaenaleyh hiçbir kimse bunların evrakını tetkik etmek salâhiyetinde bile değildir. Hatta bunların içerisinde 80-90 kişi vardır ki ait olduğu mahkemelerce idama mahkûm edilmiş, Birinci BMM cezalarını af etmiştir. Üçüncü kısım insanlar ilhak beyannamesini imzalayanlardır ki Eskişehir'de, İzmir'in bazı kazalarında kendi imzalarıyla meydana çıkmış varakaları vardır. Bunların da itirazı kat'iyen tetkike

vap olarak, Askerî Heyet-i Mahsusa çalışmalarının durumu hakkında bilgi vermiş; 295 evrakın sonuçlandırılmış olduğunu, incelenecek daha 608 evrak bulunduğunu açıklamıştır. Bu kişilerin rütbe dağılımı şöyledir: 1 müşir, 1 birinci ferik, 6 ferik, 7 liva, 23 miralay, 26 kaymakam, 74 binbaşı, 2 kolagası, 153 yüzbaşı, 88 mülâzım-ı evvel, 114 mülâzım-ı sani, 6 zabıt vekili, 13 imam, 72 memur-ı ve mensubın, 2 zabıt namzedi, 30 esnafat-ı askerî.

Aradan dokuz ay geçince, 6 Kasım 1924 günü tartışılan bir gensoru sırasında, Eskişehir Mebusu (Ayıcı-maslup) Arif Bey, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden, "İstanbul'da kalan ve Mücadele-i Milliye iştirak etmeyen zabitan hakkındaki kanuna tâbi olmaları iktiza ederken, kanuna muhalif olarak orduda istihdam edilen" bazı kişileri sormuştur. Vekil Kâzım Paşa'nın cevabından bir bölüm şöyledir: "... bu kanunun tatbikine bir heyet-i mahsusanın memur edileceği ve bu heyetin, evrak ve vesai ki tetkik ederek karar vereceği tasrih edilmiştir. Yani bu heyet bir mahkeme heyeti, bir divan-ı harp heyeti değildir. Teşekkül eden Heyet-i Mahsusaya, İstanbul'da kalmış olan ve Millî Mücadeleye iştirak etmemiş bulunan bilumüm zabitanın evrakını tevdi ettik. Heyet-i Mahsusa vesai ki arız ve amik tetkik ederek İstanbul'da kalmış olanlardan kanunun tasrih ettiği mevad dahilinde bulunanlara sualler sordu, cevaplar aldı. Haklarında hükümler verdi. Bundan ancak birkaç yüz zabitan nisbet-i askeriyesi kat' edilmiş, diğerleri beraat etmiştir. ... Mesela o zamanki kumandanlardan bir zat İstanbul'da sen orada kalacaksın ve şu vazifeyi ifa edeceksin demiş; bu vesai tesbit olunursa ve Heyet-i Mahsusa vesai ki görürse ancak o zaman beriüzzimmedir (aklanmıştır), denir."

değmez şeylerdir. Bazıları da gazetelerle muhalif neşriyatta bulunmuş insanlardır ki, bunların da vasıta-i hıyanet olan gazeteleri meydanda duruyor. Geri kalanlara gelince: Bunlar kanunun birinci ve dördüncü maddeleri mucibince tecziye edilen insanlardır. Kanunun birinci maddesi kavlen, fiilen, münferiden ve müctemian muhalefette bulunanlara ceza tahsis etmiştir. Bir de kuva-yı milliyeye herhangi bir şekilde muhalif teşkilâta girenler mevcuttur. Birinci madde mucibince tecziyesi takarrür eden kimseler hakkında, Heyeti Mahsusa içtihadıyla hareket etmiştir. Binaenaleyh Âli Karar Heyeti evvelce teşekkül edip içtihadıyla hareket eden bir Heyetin kararlarını nasıl nakz edebilir. İctihat ile verilmiş bir karar, yine bir ikinci içtihat [ile] nasıl kabil-i tâdil olur?...

Fakat Askerî Heyet-i Mahsusa gibi, Mülkî Heyet-i Mahsusa'nın da verdiği bazı kararlara karşı itirazlar yükselmiş, şikâyetçilerin bir kısmı TBMM Dilekçe Komisyonu'na başvurmayı denemişlerdir.⁹ Bu yolu tıkamak için, Meclis 23 Haziran 1927 tarihinde bir Heyet-i Umumiye Kararı almıştır (Karar No: 352):

Mücadele-i milliyeye iştirak etmeyen memurin hakkındaki 854 numaralı kanunun 2. maddesinde zikrolunan Heyeti Mahsusaca ittihaz edilen kararlar Arzuhal Encümeni tarafından tetkik ve nakzedilemez.

- 9 Bu gibi başvurular, bazen olumlu sonuç almışlardır. Örnek olarak, beş kişi hakkında verilen kamu hizmetinde çalıştırmama hükümlerinin TBMM Genel Kurulu tarafından kaldırıldığına dair bir karar aşağıda sunulmuştur. (Üçüncü tertip *Düstur*'un 8'inci cildinin 1172'nci sayfasında bulunan bu karar, yeni harflı ikinci basımda yoktur!)

"Mülkiye Heyet-i Mahsusasınca devlet hizmet ve müessesatında adem-i istihdamlarına karar verilen Mühendis Hilmi ve Mustafa Beylerle Dr. Nurettin, Muhasebeci Süleyman Faik ve Ressam Eşref Beyler hakkında -9 Mayıs 1927 tarih ve 332 numaralı- Heyet-i Umumiye Kararı. (*Resmî Ceride* ile neşr ve ilânı: 14 Mayıs 1927, sayı 592)

Nafia Yolları İdare-i Umumiyesi Heyet-i Fenniye mühendisi Hüseyin Hilmi ve Ankara-Sivas Demiryolları tabibi Nurettin, mezkûr hat ressamlarından Eşref ve Mersin Devlet Yolları Mühendisi Mustafa ve Ankara-Sivas Demiryolu muhasebecisi Süleyman Faik Beyler, Hicaz hattında iken Ankara İtilâfnamesinin tarihi olan 20 Teşrinievvel 1921'den sonra anavatana avdet etmiş oldukları cihetle 854 numaralı kanunun 4'üncü maddesinin 2'nci fıkrasına tevfiakan bir daha hizmet-i devlet ve müessesatta adem-i istihdamlarına Mülkiye Heyet-i Mahsusasınca karar verilmiş ise de 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 numaralı kanunun 4'üncü maddesinde, anavatana gelmek için Ankara İtilâfnamesinin tarih ittihaz olunduğuna dair bir güne sarahat olmamakla beraber mezkûr maddenin ilk fıkrasındaki 'Meşrutiyet ilânından itibaren anavatandan ayrılarak bugünkü Türkiye hudutları haricinde kalmış bulunan memleketlerde kalıp da bugüne kadar avdet etmeyen' ibaresinden vazı-ı kanunun maksadı kanunun neşri tarihi olan 14 Haziran 1926 senesine kadar avdet etmemiş bulunanlar olduğu ve binaenaleyh Ankara İtilâfnamesinin tarihi esas ittihaz olunarak devlet hizmet ve müessesatında adem-i istihdam kararı verilmesi, ruh-u kanuna mugayir bulunduğu cihetle mumaileyhimin kemekan vazifelerinde istihdamları, Heyet-i Umumiyenin 9 Mayıs 1927 tarihinde münakit 65'inci inikadının birinci celsesinde takarrür etmiştir."

Birkaç gün sonra ise, metinde daha önce değindiğim gibi, Mülki Heyet-i Mahsusa Kanunu'nun 4'üncü maddesine yapılan bir eklemeye, yukarıdaki kararın dayandığı ilke genişletilip geliştirilerek, Hicaz ve Suriye demiryollarında çalışan Türklere ülke kadar gelmiş ve bundan böyle gelecek olanların bir araştırmadan sonra, kamusal bayındırlık işlerinde çalıştırılabilecekleri hükme bağlanmıştır. Bu genişletmede, sıkıntısı çekilen teknik eleman kıtlığının payı olduğu düşünülebilir.

Âli Karar Heyeti

Yine de, gerek askeri gerekse sivil Heyet-i Mahsusa kararlarından kimilerinde haksızlık yapılmış olunabileceği düşüncesi zamanla ağırlık kazanmış ve aradan bir yıl geçmeden, üç kişilik bir yeniden-inceleme kurulu oluşturulmuştur. Bununla ilgili yasa şudur:

21 Mayıs 1928 tarih ve 1289 numaralı

Âli Karar Heyeti hakkında kanun

MADDE 1 – 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 numaralı kanun mucibince adem-i istihdamlarına karar verilenler ile 25 Eylül 1339 tarih ve 347 numaralı kanunun birinci ve ikinci maddelerine tevfikân nisbet-i askeriyeleri kat'edilenler haklarındaki kararları ikinci derecede tetkik etmek üzere Âli Karar Heyeti teşkil edilmiştir.

MADDE 2 – Âli Karar Heyeti 15 Mayıs 1335 tarihinden itibaren milli hudutlar dahilinde aleddevam hükümet hizmetinde bulunmuş olan Mahkeme-i Temyiz ve Şura-yı Devlet Reis-i sânileri veya âzâları arasından Mahkeme-i Temyiz ve Şura-yı Devlet heyet-i umumiyelerince müntahap iki zat ile Erkânıharbiye-i Umumiye Reisinin erkân-ı askeriye arasından intihap edeceği bir zattan teşekkül eder.

Aynı şeraiti haiz olmak üzere birer de ihtiyat âzâ intihap olunur.

Asli âzâdan birinin mazereti vukuunda mensup olduğu heyet veya makamca intihap edilmiş olan ihtiyat âzâ onu yerine geçer.

Âli Karar Heyeti ilk içtimasında kendi reisini intihap eder.

MADDE 3 – İşbu kanun neşri tarihinden itibaren on beş gün içinde Âli Karar Heyetinin teşekkülü için lâzım gelen muamelât ikmal edilecek ve bu müddetin hitamında heyet vazifeye başlayacaktır.

MADDE 4 – Âli Karar Heyeti vazifeye başladığı tarihten itibaren üç ay zarfında birinci madde mucibince haklarında karar verilenler tarafından, ve-fat etmişlerse veresesi taraflarından vâki olacak müracaatları kabul eder. Bu müddetin mürurundan sonra hiçbir müracaat kabul olunmaz. Müracaat müddeti dahil olduğu halde heyetin azamî bir buçuk sene zarfında ikmal-i vazife eylemesi şarttır.

MADDE 5 – Âli Karar Heyetine arzuhal ile müracaat olunur. Heyetçe lâzım gelen tetkikat ve tahkikat icra ve talep vukuunda veya re'sen alâkadarlar veya görülecek lüzum üzerine hadiseden malûmatı olanlar istima edildikten sonra karar verilir. Mukarrerat ekseriyetle ve suret-i kat'iyede ittihaz olunur.

MADDE 6 – Heyetçe verilen karar mukaddema verilmiş olan kararın ref'ini mutazammın ise bunlardan orduya mensup bulunanları Erkân-ı harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Jandarmaya mensup olanları Dahiliye Vekâleti ve diğerlerini vekâlet-i aideleri istihdam edip etmemekte muhtardır.

MADDE 7 – Âli Karar Heyetinin kalemi ve memurları heyet reis ve âzâsının mensup oldukları vekâletler tarafından Âli Karar Heyetinin göstereceği ihtiyaca göre ve heyet âzâsı için ikinci maddede muharrer şeraiti haiz bulunanlardan temin ve Âli Karar Heyetinin hakk-ı huzur ve masarifi ile kalem memurlarının yevmiyesi masârifi gayri melhuzadan İcra Vekilleri Heyeti kararla tahsis olunur.

Gerek Heyet ve gerek kalem memurları dördüncü maddedeki müddetin hitamına kadar münhasıran bu iş ile iştigal ederek memuriyet-i asliyelerinden mezun addedilirler.

MADDE 8 – Âli Karar Heyeti tarafından ittihaz olunan kararlar ile 854 ve 347 numaralı kanunlar mucibince mukaddema ittihaz olunup Âli Karar Heyeti tarafından tetkik olunamıyan mukarrerat dahi kat'i ve nihai olup bunlar aleyhine hiçbir mercie müracaat olunamaz.

MADDE 9 – Bu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

MADDE 10 – Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Meclisteki görüşmeleri sırasında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Adliye Vekili Mahmut Esat [Bozkurt], hatta Maarif Vekili Necati Bey gibi hükümet üyelerinin söz almalarından büyük önem verildiği çıkarsanabilecek olan bu yasa, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusalarca cezalandırılanlar tarafından üç ay içinde yapılacak başvuruların en çok bir buçuk yıl boyunca incelenerek kesin karara bağlanmasını öngörmektedir.¹⁰

Âli Karar Heyeti'nin, yasanın 5. maddesi uyarınca geniş soruşturmalar yaptığı ve bu arada, Kurtuluş Savaşı yıllarında İstanbul'da çalışan Mim Mim grubu üyelerinden birinin bilgisine de başvurduğu anlaşılmaktadır. İşgal altındaki İstanbul'da Anadolu'ya silah ve cephane kaçırmanın yanı sıra, muhalif kuruluşlar ve zararlı kişiler hakkında da istihbaratta bulunan bu gruptan Topkapılı (ve "Canbaz" namıyla maruf) Hâkimzade Mehmet Bey, Âli Karar Heyeti Başkanlığı'na yazdığı bir mektupta şöyle diyor (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Dosya 39L, No. 16420):

... Gerek İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve gerekse o zamanki diğer dahili siyasi teşekküller ve bunların müntesipleri hakkında zamanında çok çalışılmış, çok malûmat elde edilmiştir.

Çok garip olmuştur ki, eşhas-ı muzır rayı tefrik ve tecziye maksad-ı âliyesiyle Muahedeyi müteakip teşkil edilen Bursa'daki Heyeti Mahsusa hüsnüniyetle meşbu olduğuna şüphe etmediğim halde, kısmen pek sathî, kısmen hakiki menbaa istinat etmeyen tahkikatla ve belki de kısmen bilâtahkikat verdi-

10 14 Haziran 1928 tarihinde Ankara'da işe başlayan Âli Karar Heyeti 14 Eylül 1928 tarihine kadar verilecek dilekçeleri kabul edeceğini, ondan sonraki başvurularınıysa göz önüne almayacağını açıklamıştır. Vakıf, 18 Haziran 1928.

gi kararıyla bazı namuskâr eşhas tecrim edilmiş ve yine aynı esbap dolayısıyla elân ferih ve fahur dolaşan bazı hakiki mücrimleri bulamamak noksanıyetine düşmüş olduğuna şahsen kanaatkâрім.

Nitekim bu hâl, bir müddet sonra Hükümet-i Cumhuriyemizce nazar-ı itibare alınmış ve Heyet-i Âliyelerinin teşkilini intaç etmiştir.

Memleket hesabına pek hayırlı ve o nisbette pek müşkül ve mukaddes bir vazife deruhte buyurmuş olan Heyeti Âliyeri hiç şüphe yok ki, birçok masum müracaatlar arasında hakiki mücrim ve mürai eşhas-ı muzırta istirhamlarıyla da karşılaşacaklardır.

Masum ve namuskâr zevatın iade-i itibarları ne derece zevk-i manevî tev-lit ederse, mürai ve vatanını en tehlikeli zamanlarda hiçe saymış olanların bu mukaddes haktan istifadeye şıtaban olabilmeleri de o derece bâis-i hüzn olur.

Muhterem Heyeti Âlinin her ciheti vukuf ve isabetle tetkik ve hakkı, ancak hakkı olanlara ita edeceğine mütereddit değilim.

Riyaset-i aliyelerinde bulunduğunuz Âli Heyete, düş-u hamiyetine aldığı bu mübeccel vazifesinde muvaffakiyet temenni ve icap ettikçe her an ve her suretle emr-i âlilerine ifa-yı hizmete âmade olduğumu arz ederim...

Âli Karar Heyeti Reisi Dr. Süleyman Emin Paşa'nın,¹¹ Topkapılı Mehmet Bey'e –T.I.T.E. Arşivindeki aynı dosyada bulunan (No. 16439) ve yine eski harflerle yazılmış– 8 Nisan 1929 tarihli resmî mektubu (Â.K.H. – Sayı 162), herhalde yukarıdaki arz-ı hizmet başvurusuna karşılıktır:

Heyetimizin vazifeye mübaşeretinden şimdiye kadar haklarında karar verilmiş olanların bir kıt'a cetveli leffen takdim kılınmış olduğundan bu zevat hakkında zat-ı âlileri nezdinde ne gibi vesaik varsa aynının veya suret-i musaddakalarının Heyetimize tevdi ve iadesini arzu ettiklerinize işaret buyurulmasını rica ederim efendim.

Gerçekten, bu mektuba ek olarak 8 sayfalık bir listede Âli Karar Heyeti'nin 104 kararının özeti sunulmaktadır.

Âli Karar Heyeti'nin birçok kararları gazetelere yansıyan haberlerden de izlenebilir. *Vakit* gazetesi koleksiyonunu tararken, Heyet-i Mahsusalarca verilen devlet hizmetinde adem-i istihdam kararlarının bu kere kaldırıldığı yolunda, benim gözüme çarpan kimi havadisler şunlar:

1928:	10 Ekim	1 ref kararı
	23 Kasım	1 ref kararı
	26 Kasım	1 ref kararı

11 Süleyman Emin Paşa riyasetinde çalışmaya koyulan Âli Karar Heyeti'ne, 1928 Ağustos başına kadar 540 müracaat olmuştur. Kurul, "mahut kirli cemiyetlere ait müfsidat varakaları" toplamaktadır. *Vakit*, 2 Ağustos 1928.

	28 Aralık	1 ref kararı
	31 Aralık	3 ref kararı
1929:	3 Ocak	3 ref kararı
	19 Ocak	2 ref kararı
	11 Haziran	2 ref kararı
	6 Temmuz	4 ref kararı
	9 Temmuz	1 ref kararı
	27 Temmuz	4 ref kararı
	31 Temmuz	2 ref kararı
	2 Ağustos	2 ref kararı
	13 Kasım	7 ref kararı
	28 Kasım	2 ref kararı

Bu gazete yazılarının bazılarında, söz konusu kişilerle ilgili suçlamalar ve aklanma gerekçeleri oldukça ayrıntılı bir biçimde aktarılmaktadır.¹²

Şimdi de, yine *Vakit* gazetesinden, biri aklanmanın sonuçlarıyla ilgili, ötekiye yeni kurulan görev süresinin bittiğini bildiren iki haber daha okuyalım:

Evvelce Heyet-i Mahsusa kararıyla devlet hizmetinden ihraç edilmiş ve bilâhare de Âli Karar Heyeti tarafından masumiyetleri tebeyyün ederek beraatlerine karar verilmiş olan Dahiliye memurlarından bazıları Dahiliye Vekâletine müracaatla tekrar istihdamlarını talep etmişlerdir. ... lehlerine bir karar verilmesi muhtemeldir. (5 Eylül 1929).

12 Bunlardan ilk birkaçını örnek olarak sunuyorum: “Sadaret müsteşarlığından mazûl iken Yunan-ların taht-ı işgalinde bulunan Bursa Vilâyeti valiliğine tayin edilmiş olan Emin Bey’in meşgul mahallerden olan Bursa valiliğini kabul etmesinden dolayı Mülkiye Heyeti Mahsusasınca 854 numaralı kanunun 4. maddesine tevfiakan devlet hizmet ve müessesesatında adem-i istihdamına karar verilmiş ise de, müşarûnileyhin evvelden beri kuva-yı millîye taraftarı olduğu ve işbu vazifeyi kuva-yı millîyeye hizmet ettiği arız ü amik icra kılınan tahkikat ve zevat-ı muteberenin şahadeti ve birçok delâil-i muknia ile mer-tebe-i sübuta vasil olmuş bulunduğundan hakkındaki Heyeti Mahsusa kararının ref’ine 8 Teşrinievvel 1928 tarihinde müttelifikan karar verilmiştir.”

“Anadolu’ya geçmesi için vâki olan davate adem-i icabetinden dolayı Bursa Heyeti Mahsusasınca nibet-i askeriyesi kat’ edilmiş olan Piyade Yzb. Mesut bin Ömer Lütfi Efendi’nin o aralık davate adem-i icabeti kerimesinin ehemmiyetli ve muhtac-ı ameliyat bir hastalığa duçar olmasından ileri geldiği ve bu mazeret münasebetiyle bir müddet tevhürüne müsaade buyurulmasını Müdafaa-i Milliye Vekâletine arz eylediği ve kerimesinin vefatından sonra davet vuku bulmaksızın vâki olan müracaatında ise Anadolu’ya gönderilmediği ve bulunduğu vazifede âmâl-i millîyeye muvafık hizmetleri tahakkuk eylediği, bu babta şahadetlerine müracaat edilen zevatın ifadati ve vesaik-i muteberenin ve mevcut raporların münderecatıyla sabit olmasına binaen, hakkında Bursa Heyeti Mahsusası tarafından 7 Şubat 340 tarih ve 495 numaralı mazbata ile verilmiş olan kararın ref’ine müttelifikan karar verilmiştir.”

“Âli Karar Heyeti, Cebelibereket mahkeme-i asliyesi sabık mübaşiri Kürdoğlu İbrahim Efendi hakkında Mülkiye Heyeti Mahsusasınca verilmiş olan adem-i istihdam kararını ref’ etmiştir.” *Vakit*, 10 Teşrinievvel, 23 ve 26 Teşrinisani 1928.

Ankara (14) – Âli Karar Heyeti dün geceyarısına kadar çalışarak müddetini ikmâl etti. Bilhassa mağdur vaziyette olanların dosyalarını kâmilten intaç ve yeniden birçok ref kararları verdi. Heyet intaç olunamayan bazı dosyaların tasnifiyle meşguldür. Tahkikat esnasında ele geçmiş bazı mühim ihanet dosyaları da bu meyandadır. Bunlar Hükûmete iade olunacaktır. (15 Aralık 1929).

Âli Karar Heyeti çalışırken, Mülki Heyeti Mahsusa Kanunu'nun evvelce yorumlanmış bulunan (bu tefsir kararını yukarıda vermiştim) 4. maddesini nasıl anlayacağına kuşkuya düşerek TBMM'ye başvurmuş olacak ki, 30 Mayıs 1929 tarihinde "854 numaralı Kanunun 4. maddesinin tefsirine mahal olmadığına dair" bir Heyet-i Umumiye Kararı çıkarılmıştır (No. 490):

Her ne sebep ve suretle olursa olsun azledilmiş olan bir memurun herhangi bir memuriyete tayini iptidaen tayin mahiyetinde olup temadi-i vazife demek olan tahvil-i memuriyet demek olmadığı ahkâm-ı kanunimizle müeyyet bir keyfiyet olduğundan, her ne sebep ve suretle olursa olsun azledilmiş olan bir memur 854 numaralı kanunun 4. maddesinde muharrer menatıkta vazife kabul etmiş olduğu takdirde mezkûr maddeye müteallik 105 numaralı tefsirdeki hükme tâbi bulunamayacağı sarîh görülmüş ve binaenaleyh ayrıca tefsire mahal olmadığı Heyeti Umumiyenin 46. inikadının birinci celse-sinde takarrür etmiştir.

Bundan bir yıl sonra da, aklanan askerlerin emeklilik işlemleriyle ilgili yeni bir yasa yapıldığını görüyoruz:

24 Mayıs 1930 tarih ve 1638 numaralı

Askerî nisbetlerinin kat'ı kararı ref' edilmiş olanların tekaüt muamelâtına dair kanun

M. 1 – 347 numaralı kanun ahkâmına tevfikân Heyeti Mahsusaca nisbet-i askeriyelerinin kat'ına karar verilmiş olup da sonradan Âli Karar Heyetince kararları ref' edilmiş bulunanlardan Hükûmetçe istihdâm edilmeyerek tekaüde sevkolanlara Heyeti Mahsusa kararı tarihinden itibaren ve o tarihteki istihkaklarına göre tekaüt maaşı tahsis olunur. Bu gibilerden esasen mütekait bulunanların maaşları kat'ı tarihinden iadeten tahsis olunur.

Kararların hükümsüz sayılacağı söylentileri

Daha Âli Karar Heyeti görev süresini tamamlamadan, basında gerek eski Heyet-i Mahsusaların gerekse bu yeni kurulun verdiği bütün kararların TBMM'ce "keenlemeyekün" sayılacağı konusunda haberler çıkmaya başlamıştır. 18 Kasım 1929 tarihli *Vakit* gazetesinde, bir gün önce bir başka gazetede çıkan bir yazı aktarıldıktan sonra eleştirilerek yorumlanıyor:

Dünkü refiklerimizden birinde şunları okuduk:

Rivayet edildiğine göre Büyük Millet Meclisi Heyeti Mahsusa mukarreratı ile Âli Karar Heyeti kararlarının keenlemyekûn addedilmesine karar verecektir.

Heyeti Mahsusa tarafından birçok kararların Âli Karar Heyetince refedilmiş bulunması bundan maade birçok mücrimlerin liste haricinde kalmaları suretile adaletin temin edilmemiş olması böyle bir kararın sebepleri meyanında görülmektedir.

Âli Heyetçe Heyeti Mahsusa kararlarının hemen nisfından fazlasının refedilmiş olması Heyeti Mahsusa âzâsından bazılarını müteessir etmiştir. Fakat gene bu zevatın ifadelerine nazaran; mezkûr Heyetin kararı âzâların ittifakile verilecektir. Birçok kararlara muhalif kalanlar olduğu gibi birçoklarının da müzakeresine iştirak etmemiş olanlar vardır.

Hele Heyeti Mahsusanın, müddetinin hitama ereceği gün birçok kimseler hakkındaki dosyalar tetkik edilmeden ekseriyetin alelacele listeyi imzalamak suretile Heyetin işlediği hata gene aynı Heyet âzâsından olup da bu son içtima-i iştirak etmemiş olanlar tarafından şiddetle tayip edilmektedir.

Bu habere bizim iyi anlaşılmamış sıfatını vermemiz: Âli Karar Heyeti kararlarının da ref edilecek kararlar arasında söylenmesinden ve ittifak ile karar verilmek lâzım iken böyle yapmamış olan heyetin Heyeti Mahsusa mı, Âli Karar Heyeti mi? Bunun her iki heyete de râci olacak şekilde yazılmasındandır.

Halbuki Âli Karar Heyetinin "ekseriyetle" karar verebilmesine kanun müsaittir, bu cihet nazarı dikkate alınır ve millî mücadeleye iştirak etmeyen memurlar hakkında –askerlere olduğu gibi– bir karar vermek gene bir kanun icabından olduğuna bakılırsa, bu havadisi şöyle tevil etmek mümkün olur.

Âli Karar Heyetinin müddeti bir buçuk yıldır; bu da, takriben Kânunuevvelde bitecektir. Âli Karar Heyeti elinde neticelendirilmemiş birçok müracaat da vardır. Meclis bu müddeti uzatmak istemeyecektir. Heyeti Mahsusa'nın kararlarından yüzde ellisi bozulduğuna göre, geri kalanları da toptan battal etmek adilâne olacaktır.

İhtimal ki böyle bir iptal kararı da Âli Karar Heyetince reddolunmuş itirazlar da bulunduğu noktasından adilâne bulunmayabilir. Ve bu da hem Âli Karar Heyetinin verdiği menfi kararları, hem de Heyeti Mahsusa'nın geri kalan kararlarını hükümsüz saymaya yol açabilir. Lâkin bizce mesele bu kadar basit olarak hallolunamayacaktır. Meğer ki, o zaman devlet memuru olmanın evsafını tayin telâkki olunan bu kanunun, sulhten sonraki umumî af ile telif edilemeyeceği fikri galebe çalmış olsun...

Bu yazıdan, yalnız sivil Heyeti Mahsusa'nın düşünüldüğü çıkarsanabilir. Öte yandan, ne Askerî ne de Mülkî Heyeti Mahsusa yasalarında, yazıda ile-

ri sürüldüğü gibi, oybirliği ile karar alma zorunluluğu vardır. Ama belki, kurulların kendileri çalışırken böyle bir ilkeye uymayı kararlaştırmışlardır.

Bu tür söylentiler, altı ay sonra, kesin bir görünüme bürünmüş olarak yeniden karşımıza çıkıyor. Yine *Vakit* gazetesinden okuyalım:

Heyet-i Mahsusa Kararları

Verilen Kararlarda Adaletsizlik ve İsabetsizlik mi Var?

Bütün Kararlar Niçin Affediliyor?

Âli Karar Heyetince ve Heyeti Mahsusalarca verilen kararların affı hakkındaki temayül ve bu hususun Başvekâletçe de tasvip edildiği malûmdur. Af için tanzim edilecek lâyiha yakında Meclise takdim olunacaktır. Bu tarz-ı hareketin esbab-ı mucibesi nedir? Heyeti Mahsusalar ve Âli Karar Heyetince verilen hükümlerde adaletsizlik ve isabetsizlik mi vardır? Bu سوالin cevabını almak için alâkadarlar nezdinde yaptığımız tahkikat neticesinde şu malûmatı elde ettik:

Heyeti Mahsusalar kararlarını vekâletlerce tevdi edilen dosyalara istinat ettirmişler, yalnız dosyası verilen memurlar hakkında karar ittihaz etmişlerdir. Halbuki millî mücadelede iştirak etmeyen veya muhalefette bulunanlar yalnız bunlar mıdır? Diğer dosyası verilmeyen veya olmayan memurlar arasında tetkikat neticesinde hüküm giyecekler yok mudur?

İşte bu suretle bir kısım memurların cezalandırılması ve diğerlerinin cezalandırılmaması binnetice adalet yerine adaletsizlik yapmak endişesi bu karara sâik olmuş, bütün kararların keenlemeyekûn addedilmesi daha muvafık görülmüştür.

(9 Nisan 1930)

Oysa bu ikinci yazıdan hemen on gün sonra, Meclis'in aldığı bir karara (25 Eylül 1339 tarih ve 347 numaralı kanunun 5. maddesinin tefsirine mahal olmadığı hakkında 19 Nisan 1930 tarih ve 562 numaralı Heyet-i Umumiye kararına) bakarsak, toptan hükümsüz sayma söylentilerinin pek ciddi olmadığına hükmetmemiz gerekir. Nitekim bir ay içinde (metnini yukarıda aktardığım) 1638 sayılı yasa da yapılacaktır.

Serbest Fırka deneyinin yaşanmasından sonra, 1931 yılında, bu tür söylentilerden artık hiçbir iz kalmamıştır. 11 Mart 1931 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, "Dünkü Fırka Grubu"nda Adliye Vekili Yusuf Kemal [Tengirşek] beyin şu açıklamayı yaptığını yazıyor:

Heyeti Mahsusaca hidemat-ı devlette kullanılmamasına karar verilmiş olanlar suişöhret sahipleri meyanına giriyorlar. Binaenaleyh istihdam kabiliyetini kaybediyorlar. Şu takdirde bunların avukatlık yapmamaları lâzım geliyor. Âli Karar Heyetinden beraat kararı alanlar bundan müstesnadır.

TBMM de bu görüşe uyarak, bir hafta içinde, “Mücadele-i Milliyeye iş-tirak etmeyen memurîn hakkındaki 854 numaralı kanunun 1. maddesiyle Avukatlık Kanunu’nun 2 maddesinin tefsirine mahal olmadığı hakkında” 16 Mart 1931 tarih ve 621 numaralı Heyeti Umumiye kararını alacaktır.

Âli Karar Heyetinin işlevinin Devlet Şûrâsı Mülkiye Dairesince sürdürülmesi

Heyet-i Mahsusalar ve Âli Karar Heyeti kararlarının 1930’ların başlarında toptan kaldırılacağı söylentisi, anlaşılan öylesine çürükmüş ki, bu özel yargı organlarınca cezalandırılanlar, onuncu yıl affı kapsamına bile katılmamışlardır. Ancak, Âli Karar Heyeti’nin sonuçlandıramadığı dosyaların Danıştay’ın bir dairesince altı ay içinde incelenerek karara bağlanması kabul edilmiştir.

Sözünü ettiğim 26 Ekim 1933 tarih ve 2330 sayılı Af Kanunu’nun, ayrıkla-rı (istisnaları) sıralayan 12. maddesinde şöyle denilmektedir:

... 347, 854 ve 1289 numaralı kanunlar mucibince devlet hizmet ve müesse-sesatında istihdam edilmemelerine dair verilen karara bu kanun ahkâmı şâ-mil değildir.

Âli Karar Heyetince intaç edilmeyen evrak Devlet Şûrâsına tevdi ve Mül-kiye dairesince altı ay içinde 1289 numaralı kanun dairesince tetkik oluna-rak karara bağlanır.

Heyet-i Mahsusa kararlarının kesinlikle sona erdirilmesi

Heyet-i Mahsusaların, Âli Karar Heyeti’nin ve Devlet Şûrâsı Mülkiye Da-iresi’nin konumuzla ilgili kararları, onuncu yıl affından sonra, beş yıla ya-kın bir süre daha yürürlükte kalmış ve bu kurullarca cezalandırılanlar, an-cak Atatürk’ün ölümünden önce çıkarılan son genel afta, 150’liklerle birlik-te aklanabilmişlerdir. (Cezanın affı değil, kararın refi kabul edildiği için, bu deyimi kullanabiliriz.) Ancak, bu kesin kaldırma kararında bile, iki yıllık bir süre için daha, normal devlet memuru olamama kaydına yer verilmesi dik-kati çekiyor.

Son beş yıl boyunca da, haksız uygulamalardan yakınmaların süregeldiği anlaşılmaktadır. Örneğin, birtakım kişiler, haklarında alınan kararlar kendi-lerine bildirilmediğinden, Âli Karar Heyeti’ne itiraz amacıyla zamanında baş-vuramadıkları için mağdur olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle, 1937 sonlarında, “Heyeti Mahsusalarca aleyhlerine verilip kendilerine tebliğ edil-meyen kararlara karşı alâkalıların itiraz edebilmeleri hakkında” Millî Mü-dafaa Vekâletince bir kanun layihası hazırlanmış ve İcra Vekilleri Heyeti ta-

rafından TBMM'ye sunulmuştur. Millî Müdafaa ve Dahiliye Encümenlerince tetkik edilip mazbataya bağlanan bu öneri, yasanın yayımlanmasından ya da kararın ilgiliye bildirilmesinden itibaren 60 günlük yeni bir itiraz süresi getiriyordu. Fakat tasarının daha sonra gönderildiği Adliye Encümeni, bu sorunun hazırlanmakta olan Af Kanunu layihasıyla kesin olarak çözüleceğini gördüğü için, onunla birleştirmiştir (ZC, devre 5, cilt 26, sıra sayısı: 309).

29 Haziran 1938 tarih ve 3527 numaralı Af Kanunu'nun 3. maddesinde şöyle denilmektedir:

25 Eylül 1339 tarih ve 347 ve 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 sayılı kanunlara göre teşekkül etmiş olan Heyeti Mahsusalarca haklarında bir daha devlet hizmetlerinde istihdam edilmemelerine karar verilen eşhasın ve 24 Mayıs 1928 tarih ve 1289 sayılı kanunla Âli Karar Heyeti ve 26 Teşrinievvel 1933 tarih ve 2330 sayılı kanunun 12. maddesi mucibince Devlet Şûrâsı Mülkiye Dairesi taraflarından tetkik ve tasdik edilenler de dahil olmak üzere verilmiş olan kararlar ref edilmiştir.

Ancak bu suretle haklarındaki kararlar ref edilmiş olanlar bu kanunun mer'iyetinden itibaren iki sene müddetle maaşlı memur olarak istihdam edilemezler.

Dördüncü maddede ise, bu kaldırma kararının askerî nisbetin kesilmesi ne şümülü olmadığı belirtilmektedir. Yani, Bursa Heyet-i Mahsusasınca ordudan çıkarılmış olup da, Âli Karar Heyeti ya da Danıştay önünde aklanamamış olanlar, hiçbir zaman askerliğe dönemeyeceklerdir. Bu gibi kimselerin emeklilik haklarının ise geri verilip verilmediğini bilemiyorum.

Not: Bu sorun nerelerden dikkatimi çekti?

1) Merhum Orgeneral Ali Fuat Erden, *İsmet İnönü* adlı kitabında (İstanbul: 1952, s. 230-231), Atatürk'ün 1932'de kendisine güvenmesinin nedenini, komutanı olduğu Harp Akademisi öğrenci subaylarını, I. kolordu komutanıyken vefat eden Derviş Paşa'nın cenazesine göndermemiş olmasıyla açıklar. Babamdan dinlediğime göre, Derviş Paşa Bursa Heyet-i Mahsusası'nın başkanı sıfatıyla, Ali Fuat Paşa'yı Kurtuluş Savaşı'na katılmadığı için ordudan çıkarmak istemiş; ancak Atatürk araya girerek, "Sağlık nedenleriyle İstanbul'da kalması için ona ben izin vermiştim" diyerek Ali Fuat Paşa'yı tasfiye edilmekten kurtarmış. Fakat Ali Fuat Paşa, bu olay dolayısıyla Derviş Paşa'ya muğber olmuş.

2) *Yeni Ortam* gazetesinde yayımladığım "İngiliz İşçi Partisinde Bir Osmanlı Amirali" başlıklı yazı dizisi (30 Eylül - 4 Ekim 1972) üstünde çalışırken, orada söz konusu olan Bahriye Feriki Ahmet Besim Paşa'nın Muta-

reke'de İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne üye olduğu için (daha 1909'da askerlikten ayrılarak almaya başladığı) emeklilik maaşının Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kesildiğini, ancak sonradan Bursa Heyet-i Mahsusasınca bu üyeliğinin doğru olmadığı [!] anlaşarak emeklilik maaşlarının geri verildiğini öğrenmiştim.

3) Ayhan Hünalp'in *Dağlara Giden Yollar* adlı kitabında şöyle bir söz vardır (İstanbul: 1974, s. 18): "Miralay (Kasap) Osman Bursa'da kurulan 'Orduyu Tasfiye ve Cumhuriyet Ordusunu Kurma' Heyetinin başkanı [!] olarak ödev yaparken, 'Kel' namıyla marul Ali Çetinkaya'nın İstiklâl Savaşına katılmayan bacanağını harbe girmiş gösterme talebini reddederek husumet ve gazabını kazanıyor."

Armağan, (Kânunu Esâsi'nin 100. Yılı),
SBF Yayınları, Ankara, 1978, s. 307-329

Londra Konferansı'nın Altmışıncı Yıldönümü

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi dergisinin son sayısında (cilt 34, 1979, s. 111-146) "Sèvres'e Karşı Anadolu'nun Bir Yayını" başlığı altında, 1920'de Hikmet (Bayur) tarafından yazıldığını sandığım Türk Muahede-i Sulhiyesi ve Mahiyet-i Hakikiyesi adlı ilginç bir kitapçığın yeni harflere çevrim yazısını kısa bir sunuşla yayımlamıştım.

Burada ise, 1979-1980 kışında Stanford Üniversitesi'nde Fullbright araştırmacısı olarak bulunduğum sırada, "Savaş, Devrim ve Barış Üstüne Hoover Kurumu"nun arşivindeki Eliot Grinnell Mears Koleksiyonu'nda gördüğüm, Amiral Bristol'ün bu zata yazdığı üç mektuba değinmek istiyorum.¹ Bu mektuplar şimdiye kadar herhangi bir yerde çıkmadığı gibi, yazılırken günün birinde yayımlanacakları da herhalde hiç düşünülmemiştir.

İstanbul'daki Amerikan Hastanesi'nin adını taşıdığı, Amiral Mark Lambert Bristol'ün kim olduğunu anlatmam gerekmez bile. 1868-1939 yılları arasında yaşayan bu denizci-diplomat, 1919 başlarında Akdeniz'deki Amerikan filosunun komutanlığına atanmış ve İstanbul'a gelerek, aynı zamanda ABD'nin yüksek komiserliği görevini üstlenmişti. 17 Şubat 1927'de TC ile ABD arasında resmî ilişkilerin kurulmasını sağlayan ve yeni Türk devletini tanıyan anlaşma da, ABD adına onun imzasını taşımaktadır.²

Mektupların kendisine yazıldığı E. G. Mears ise, Atina ve İstanbul'da ABD Ticaret Komiserliği (ataşeliği) yapmış, bırakışma döneminde Ermenistan ve Transkafkasya'ya gönderilen Amerikan Askerî Heyeti'nde (Harbord Missi-

1 Box 1 - Accession No. 25004-8.09. Ts. Turkey B 861.

2 On yıl önce, ABD dünya savaşına girince, Osmanlı devletiyle de ilişkileri kesilmişti. Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması, 18 Ocak 1927'de ABD Senatosunca kabul edilmiştir.

on) iktisat uzmanı olarak bulunmuş, sonra Washington'da Amerikan ticaret bakanlığı dış ticaret komiseri (daire başkanı) olmuş, daha sonra Stanford Üniversitesi'nde iktisat okutmuştur. Evrak-ı metrukesi bu nedenle Stanford'daki Hoover Arşivi'nde bulunmaktadır. E. G. Mears, Cumhuriyetin hemen ilk günlerinde Çağdaş Türkiye diye büyük bir kitap hazırlamıştır: *Modern Turkey. A Politico-Economic Interpretation, 1908-1923 inclusive, with Selected Chapters by Representative Authorities* (New York: McMillan, 1924), xvi + 779 sayfa. (Siyasal-ekonomik bir yorum. 1908-1923, 1923 dahil, konular üstünde temsil edici nitelikte yetki sahipleri tarafından yazılmış seçkin bölümlerin eklenmesiyle.)

Açgözlülük itirafı

Amiral Bristol İstanbul'dan, Washington'daki Dış Ticaret Komiseri Mears'e 24 Mayıs 1920 tarihli mektubunda, Sèvres hakkında şunları yazıyor (Mears'in kitabında yazdığı önsözle birlikte gönderilen bu mektubun tümü 2 sayfadır):

Türk (Barış) Antlaşması yavaş yavaş gazetelerde çıkıyor. Pek şaşırtıcı bir yanı yok. Bu olanları bekliyordum. Yapılan, salt bir emperyalizm ve ticaret egemenliği (komersiyalizm) antlaşması, insanlığa ve azınlık haklarına aldıracağı yok. Gayri Müslim ırklar kendi başlarının çaresine bakmaları için bırakılmış. Antlaşmanın tümü yayımlandıktan sonra da pek değişiklik beklemiyorum. Koşullar fazla değiştirilmemiş. Şimdiki Türk (İstanbul) hükümetinin hiçbir gücü yok. Bağlaşıkların elinde bir araçtan başka bir şey değil.

Belirtmek gerekir ki, Sèvres üstüne Bağlaşık Devletler açısından bu olumsuz değerlendirmenin çok daha ağırını, Türkiye'de "İngiliz Casusu Lavrens" diye tanınan Albay T. E. Lawrence 30 Mayıs 1920 tarihli *Sunday Times*'da çıkan bir yazısında yapmıştır:

Türk Antlaşması'nın hükümleri, onları düzenlemekte parmağı olanlarca bile yerine getirilmesi olanaksız sayılıyor. Eski Türk imparatorluğunun gerçek koşulları olsun, onu paylaşan ülkelerin askeri ve mali güçleri olsun hesaba katılmamış. Hükümleri saptayan tarafların her biri yalnızca ne koparabileceğine, daha doğrusu komşuları için alınması en güç olup da reddedilecek ne bulunduğu bakmış. Bu belge, yeni Asya düzeni değil, fatihlerin açgözlülüklerinin bir itirafı, adeta bir ilanı. Tek bir maddesi bile üç yıl uygulamaya dayanamaz. Alman (Versailles) Antlaşması'ndan yalnız bir bakıma daha mutlu olacak – çünkü düzeltilmeyecek, unutulacak.³

3 E. G. Mears'in yukarıdaki metinde andığım kitabının (Prof. Albert Nutchinson Putney tarafından yazılan "Uluslararası İlişkiler" bölümünde) s. 516'ya eklediği dipnotundan aktarılmıştır.

Amiral Bristol'un aynı adresteki Mears'e 19 Kasım 1920 tarihli ikinci mektubu (tümü 8 sayfadır), Rusya'daki iç savaşta yenilen beyaz önderlerinden General Vrangeli'nin ve 125.000 yandaşının St. Louis Kruvazörü, altı destroyer ve bir ticaret gemisi ile Türkiye'ye nasıl taşındığını anlattıktan sonra, sözü Yunanlılara, Ermenilere ve Türklere getiriyor:

Venezelos'un Yunanistan'daki seçim yenilgisi: İngiltere'nin yanlış ata oynadığının bir başka kanıtıdır. Ayrıca, burada herkesin bildiği, ama bizde, bizim halkımızın inanmayacağı bir şeyi gösteriyor – Yunanlıların değersizliğini. Venezelos'un bu yenilgisini, bizim insanlarımızın, Yunanlıların işe yaramazlığını anlamaları için kullanabilmenizi isterdim.

Arslanı inine sıkıştırırsan

Aynı mektupta, Türklerin Ermenistan'a saldırısı için Amiral Bristol'un söylediği şudur: "Arslanı inine sıkıştıran bir kimse, onun şiddetli tepki göstereceğini bilmeli." Anadolu'daki Yunanlıların ne yapacakları ve Ermenilere verilmesi istenen topraklar konusunda da, Amiral Bristol'un yorumu şöyle:

Herhalde ardlarını dönüp kaçacaklar, sonra Türkler onları kovalayıp kesecek. Bütün dünyada Türklerin aleyhine atılıp tutulacak. Ama elbette, Yunanlılar Anadolu'ya oraya gitmek istedikleri için gittiler, oraya gitmeleri için yalvararak gittiler, durum hakkında birazcık bir şey bilen herkes oraya gitmeleri için haklı bir neden olmadığını düşündüğü halde gittiler.

Herhangi bir komitenin Türkiye'nin herhangi bir parçasının Ermenistan'a verilmesini öğütleyebileceğini düşünemiyorum –meğerki, ya 'Kuvvet Haktır'– ilkesine ya da büyük bir Müslüman çoğunluğunun yaşadığı belli bir araziye onlardan alıp ceza olsun diye Ermenilerin egemenliği altına koyarak Türkiye'nin cezalandırılması gerektiği görüşüne dayanan keyfi bir karar alınsın. Fakat bu durumda da, cezalandırılanlar muğber olacaklar ve muhtemelen, cezalandırılmak istenenler, onlar olmayacak.

Her şeye asıldılar, sonra vazgeçtiler

Amiral Bristol'un değineceğim üçüncü mektubu, ikincisinden üç yıl sonra, yine İstanbul'dan, bu arada Stanford Üniversitesi İktisat Bölümü'nde öğretim üyesi olan Mears'e 8 Kasım 1923'te yazılmış (tümü 5 sayfa). Bu mektubunda Amiral Bristol, birinci bölümüne ABD delegesi olarak katıldığı Lozan Konferansı'yla ilgili izlenimlerini anlatmaktadır:

... bir kenarda oturmak ve başkalarının çalışmalarını seyretmek, seyretmek-ten başka yapılacak işi olmamak, bir yandan da, yapıldığını gözlemlediğin işin, en aptalca ve ilginçlikten uzak bir biçimde yapıldığını hissetmek.

Amiral Bristol, “Bilgiçlik taslamak küçümsenmeye yol açar” özdeyişini hatırlattıktan sonra, “Avrupa diplomatlarını hakir görmüyorum, ama onlara saygı ve hayranlığım azaldı” demektedir. “Lozan’da, Bağlaşıklar her şeye asıldılar, sonunda her şeyden vazgeçtiler.” Bristol, –hiç kuşkusuz, ABD çıkarlarını düşünerek– kapitülasyonların toptan kaldırılmış olmasına hayıflanmaktadır. Ona göre, “gözden geçirilip 3-5 yıllık geçici bir süre yaşatılabilirlerdi.” Aslında, Amiral’in istediği olmuş, Türkiye beş yıl süreyle dış alım gümrüklerini değiştirmemeyi yükümlenmiştir. Ama önemli olan, onun şu son gözlemidir:

Buradaki sorunun ekonomik bir sorun olduğunu hep söyledim. Lozan’da-ki durum tam böyleydi.

Milliyet, 31 Ocak 1981

İngiliz İşçi Partisi'nde Bir Osmanlı Amirali'

Mektupların hikâyesi

1) Bristol Üniversitesi'nden Bay R. Bruce Aubry, 16 Nisan 1971 tarihli bir mektupla bana başvurdu ve Bağımsız İşçi Partisi Arşivleri'nde araştırma yaparken, Ahmet Paşa adlı bir koramiral tarafından 1909-1914 tarihleri arasında Keir Hardie'ye yazılmış 28 tane mektup bulduğunu bildirdi. Bay Aubry, bu mektuplara Keir Hardie'nin verdiği karşılıkları bulmak için kendisine yardım etmemi istiyordu.

2) Önce bu Ahmet Paşa'nın kimliğini öğrenmek amacıyla, Sayın Tümamiral Fahri Çoker'in hazırladığı *Son Yüzyılda Türk Bahriyesini Yönetenler* adlı kitabı inceledim. Bu kitabın ikinci cildinin 11'inci sayfasında verilen listede, birkaç Amiral Ahmet Paşa olduğunu, ancak sonradan edindiğim başka bilgilerin ışığında anlayabildim:

Sınıfı – Makina (*Buhar*)

Baba adı – Şükrü

Memleketi – Eyüp “Aslında Girit olmalı”

Bahriye Mektebinden çıkışı – 1413/1870

Liva (Tüm)Amiralliğe yükseltilmesi – 1897

Ferik (Kor)Amiralliğe yükseltilmesi – 1906.

3) Bay Aubry, 1 Ekim 1971 tarihinde, Ahmet Paşa'nın bütün mektuplarını daktiloya çekerek hazırladığı (benim de burada çevirisini sunduğum) bir metnin kopyasını bana gönderdi ve İngiltere'deki Makina Mühendisleri Enstitüsü'nün *Memoirs*'ında Ahmet Paşa hakkında şu kaydı gördüğünü bildirdi:

Koramiral Ahmet Paşa, emekli, İstanbul'daki İmparatorluk Bahriye Tersanesi eski Baş Mühendisi. Babasının görevli olduğu gemi oradayken 1850'de Girit'te doğmuştur. 1864'te Bahriye Mektebi'ne girmiş, 1869'da asteğmen olarak Türk Bahriyesi baş mühendisine yardımcı olarak atanmıştır. 1873'te kendisi baş mühendisliğe getirilmiş ve 1909'da emekliye ayrılıncaya kadar bu makamda kalmıştır. 1879'da yüzbaşı, 1889'da albay, 1897'de tümamiral ve 1906'da da koramiral olmuştur. 1887'de enstitüye üye olarak girmiş ve 1914'e kadar yaz toplantılarına düzenli olarak devam etmiştir. 31 Ağustos 1928'de ölmüştür.

4) Ahmet Paşa'nın ölüm tarihini öğrenince, ertesi günkü gazeteleri taradım ve o zaman henüz eski harflerle çıkmakta olan *Cumhuriyet* gazetesinin 1 Eylül 1928 tarihli sayısında şu ilanı buldum:

İRTİHAL-I MÜESSİF

Safiye Hüseyin hanım ve Doktor Iskender Ahmet ve Şükrü Ahmet beylerle, Nesime Mukadder hanım ve Harun Ahmet beyin pederleri

ve esbah Seyrisefain Müdürü Hüseyin ve Düyün-ı Umumiyye Müfettişlerinden Mukadder beylerin kayınpederleri

ve Mühendis Tarık beyin büyük pederi

ve Hamidiye Süvarisi Hidayet ve Harita Müdüriyeti Deniz Şubesi âzasından

Sırnı Ragıp beylerin büyük kayınpederleri.

Bahriye Ferikliğinden mütekait sabık Ser Mühendis

Ahmet Besim Paşa

Bostancı'daki sahilhanesinde dün akşam vefat etmiştir.

Cenazesi bugün bâdezzeval kaldırılacaktır.

5) Ahmet Paşa'nın ölüm ilanında adları geçen çocuklarından merhum Dr. Iskender (Ülman) Bey'in eşini ve Deniz İnşaat Mühendisi Harun (Ülman) Bey'i, iyi bir rastlantıyla benim annem ve babam tanıyorlarmış. Onlardan edindiğim bilgi sayesinde, halen İzmit'te Maşukiye köyünde eşiyle birlikte yaşamakta olan Sayın Nesime Mukadder (Dölen) Hanım'ı 30 Ekim 1971 günü ziyaret ettim. Nesime hanımefendi bana babası hakkında bilgi lütfetti ve bir fotoğrafını verdi. Fakat ne yazık ki, Keir Hardie'nin Ahmet Paşa'ya yazdığı cevaplar bulunamadı. Bunlar bulunabilseydi, önemli bir İngiliz sosyalis-

tinin Osmanlı İkinci Meşrutiyeti hakkındaki şüphesiz çok ilginç görüşlerini de öğrenebilecektik.

6) Başta Bay B. Aubry ve Ahmet Paşa'nın mektuplarını Türkiye'de yayınlamama izin veren İngiliz Bağımsız İşçi Partisi Arşiv Komitesi olmak üzere, bu kısa araştırmada bana yardımları dokunan herkese içtenlikle teşekkür ederim.

Bu mektupları çevirirken, bazen köşeli parantez içinde metne bazen de dipnotlar halinde birtakım açıklamalar ekledim. Bunların doğruluğundan yalnızca ben sorumluyum.

Keir Hardie kimdir?

James Keir Hardie, 15 Ağustos 1856'da yoksul bir ailenin çocuğu olarak İskoçya'da Lanarkshire'da doğmuş ve on yaşından itibaren madenlerde çalışmaya başlamıştır. Sağlam kişiliği ve keskin zekâsıyla yavaş yavaş arkadaşları arasında sıvırılmış ve toplum sorunlarına ilgi göstermiştir. Keir Hardie siyasete önce liberal olarak girmiş ve 1887 yılında *Miner* (Madenci) gazetesini çıkarmıştır. Daha sonra çeşitli sendikalarda çalışmış, Batı İskoçya'nın ilk sosyalist gazetesi olan *Labour Leader*'i (İşçi Öncüsü) yayımlamaya başlamış ve 1888'de sosyalist bir programla Midlanark seçim bölgesinden milletvekili seçimlerine "Bağımsız İşçi Adayı" olarak katılmış, fakat başarı kazanamamıştır. Daha sonra 1892'de aynı sosyalist programla South West Ham'den seçilmiş ve 1895'e değin milletvekilliği yapmıştır. 1900'de Merthyr'den yeniden milletvekili seçilen Keir Hardie, ölümüne değin sürekli olarak Avam Kamarası'nda yer almıştır.

Keir Hardie 1888 yılında İskoçya İşçi Partisi'nin 1893'te de Bağımsız İşçi Partisi'nin (*Independent Labour Party*) kurulmasına önyak olmuş, 1899'daki Sendikalar Kongresi'ne (*Trades Union Congress*) –parlamentoya sürekli olarak işçi milletvekillerinin seçilmesini sağlamak üzere– bir İşçi Temsil Komitesi (*Labour Representation Committee*) kurulması fikrini kabul ettirmiştir. Bu komite 1906 yılında İşçi Partisi (*Labour Party*) adını almış ve Keir Hardie bu partinin önderliği demek olan meclis grubunun ilk başkanlığını yapmıştır.

İşçi hareketi içinde, soldan "kuramca zayıf ve uzlaşıcı" diye eleştirilen, sağdan ise "fazla haşın" bulunan Keir Hardie, sosyalist bir düşünür olmaksızın çok, önemli bir örgütçü ve eylem adamı olarak sosyalizm tarihine adını yazdırmıştır. Keir Hardie'nin başlıca düşünsel özelliği, uluslararası kardeşliğe inanması, savaşa her zaman karşı çıkmasıdır. İkinci Enternasyonal içinde barışçı kanadın önderlerinden olan Keir Hardie, Eduard Vaillant'la birlikte

uluslararası bir genel grev düzenleyerek Dünya Savaşı'nın önünü almaya var gücüyle çalışmış, **fakat** bu felaketi önlemeyi başaramayınca hayal kırıklığına ve karamsarlığa uğrayarak 26 Eylül 1915'te Glasgow'da ölmüştür.

Ahmet Paşa'nın Keir Hardie'ye yazdığı mektupların çevirileri

Özel ve Mahrem

Bay Keir Hardie (*Milletvekili*)

İstanbul

2 Eylül 1909

Aziz Dost,

Buraya geçen perşembe günü geldim, geçen ayın 26'sında. Sizi her zaman hatırlayacağım ve sizinle tanışmamı ... hayatımın en mutlu olayı sayacağım. Değerli çaba ve uğraşınızda size cidden başarılar dilerim. Ne yazık ki, ben despot hükümdar ve tiranların pençesinde bunca yıldır inlemiş bir ülkedeyim; şimdi de bir yanda sözümona bir anayasamız (Kanun-u Esasi), bir yanda sıkıyönetimimiz, üçüncü bir yanda da sınırsız bir despotlukla hükümlan iktidar olan bir komitenin (İttihat ve Terakki Komitesi) elinde kukla olmuş zayıf bir padişahımız var (Mehmet V, Sultan Reşat). Komitenin üyeleri yetenekli olsunlar olmasınlar, en yüksek makamlar... En iyi ve en yetenekli insanlar işbaşından uzaktalar. Zavallı ülke ve halk, (adı üstünde bir şeyler olan) bir despot ve tiranın (Abdülhamit II) pençesinden, hiçbir şey olmayan birçoklarının pençesine düştü. Basın özgürlüğü, söz söyleme özgürlüğü, hatta konuşma özgürlüğü bile yok. Size böyle şeyler yazdığımı bilseler, beni asarlar. Onun için lütfen adımı gizli tutun. Aziz dost, en iyi anılarla, içtenlikle sizin,

Ahmet

Ferik Amiral Ahmet,

Makine Mühendisleri Enstitüsü Üyesi.

İngiliz Postanesi eliyle,

Kutu 18 - İstanbul

Aziz Dost Bay J. Keir Hardie,

15 Eylül 1909

... Çaresini buluncaya kadar, ne yazık ki, despotluğun, iltimasçılığın, hısım-akraba kayırmanın, yiyiciliğin ve adaletsizliğin yoğun olduğu bir yerde yaşamak zorunda olduğumu tekrarlıyorum. İngiltere'nin buradaki anayasa ve reformlara inanması aptallıktır. Daha önce yazdığım gibi, bir yanda üyeleri ve görevlileri seçilmek yerine, komitenin iradesiyle onun tasarılarını uygulayabilmek için sözümona bir parlamento var... En yetenekli, en iyi ve en liberal insanlar işbaşından uzaktalar; komiteden olmadıkları için onlara iş verilmi-

yor. Bir kimse devlet hizmetine girmek isterse, yetenekli olsun olmasın, komiteye girmek zorundadır; bunu yapabilmek için de bir şeyler ödemelidir. Eski rejimde bu rüşvet saraya ödenirdi, şimdi komiteye ödeniyor. Eski rejimde her yer sarayın casusları ile doluydu; şimdi bunlar komite için çalışıyorlar. Doğru hareket etsin etmesin, hiç kimse komiteye karşı herhangi bir şey söyleyemez.

Aziz Dost Bay Keir Hardie,

30 Eylül 1909

... Burada işler, size evvelce yazdığım gibi, parlamentomuzun üyelerinin çoğunun seçilmek yerine atanmış olması... Bazı mahalli gazeteler bunun hakkında yazılar yazdılar... Düşünüp de bu iddialar haklı ve doğru iseler onları kabul etmek, değil iseler yanlışlıklarını göstermek yerine, basın özgürlüğüne karşı yasalar yaptılar. Bu özgür gazetelerin sahipleri, buradan ve komitenin kovuşturmasından kaçmak zorunda kaldılar. Avrupa'ya gittiler; bazıları da komite adına öldürtüldü, katiller ne arandı ne de yakalandı... Kurbanlardan biri Hasan Bey'di.² Bir gece evine giderken vuruldu ve öldürüldü. Hasan Bey büyük bir adamdı. Özgürlüğün ve sosyalizmin gerçek bir dostuydu. Eski rejimin baskısından ve tiranlığından Avrupa'ya kaçmıştı; buradaki değişikliğe kadar orada kaldı, sonra (hürriyetin ilanı üzerine) geri geldi ve *Serbesti* gazetesinin başyazarı oldu. Bildiğim kadarıyla birçokları Fransa'ya kaçmış ve orada komitenin hataları, entrikaları vb. hakkında yazılar yazmak için gazeteler çıkarmaya başlamışlardır. Fakat bu gazetelerin hiçbiri Türkiye'ye sokulmamaktadır. Eğer bir kimse onlardan birini okurken görülürse, hemen komitenin casusları tarafından hapse atılır. Diyorum size, bu yer casus dolu... Eski Rejim, sanayii teşvik etmediği ve ona saygı göstermediği için (şimdiki sanayiden daha çok nefret ediyor ya), bizim öteki Avrupa ülkeleri kadar çok işçimiz yok. Fakat biz Türk nüfusunu meydana getiren bütün işçilere ve köylülere "amele" diyoruz. Buradaki bir köylünün yaşayışından daha kötü bir şey olamaz. Baskı altında inlemiş bir ülkenin... kısa bir zamanda reformlarla düzeltilip iyi bir düzene sokulamayacağını söyleyebiliriz. Pekâlâ, fakat yakınlarındaki değişikliklerden sonra, atılan temeller ve girilen işler eskisinden beter. Onun için, sonuç da daha kötü olacak... Bütün nazırlar ve yüksek memurlar, komitenin üyeleri; hepsi kötü ilkelere bağlı, okumamış ve tecrübesiz adamlar. Muhalefetle karşılaşmadan kendi tasarı ve entrikalarını yürütmelerine elverişli olacak yasalar ve tüzükler yapıyorlar.

Size bahriyemiz ve kendim hakkında da bir şeyler söyleyeceğim. Ailem aslında, bir Venedik kolonisi olan Kandiyalıdır (Girit); adları Saroze imiş. Annemin ailesi İrlanda asıllıdır, karımınkı İskoç. Türklerin Kandiya'yı fethetme-

2 6/7 Nisan 1909'da köprü üstünde vurulan Hasan Fehmi Bey (doğumu 1886).

sinden sonra, Venedikliler öğrenim görmüşler ve (tıpkı şimdi buradaki yönetim gibi olan) Venedik Cumhuriyeti'nin yönetiminden daha iyi olan Türk hükümeti onlara iyi davranmış ve saygı göstermiştir... Bütün ailem kaptan ve denizci olduğu gibi, dedem de Donanma Kumandanlığı'na getirilmiş, Mekteb-i Bahriye'yi de o kurmuştur. Babam da Bahriyeliydi.³ Ben mühendislik (çarkçı = makina sınıfı) okudum; Mekteb-i Bahriye'den birinci sınıf bir diplomam, iki de birinci sınıf İngiliz diplomam var. İngilizler arasında yetiştim ve burada herhangi bir topluluğa hiç girmedim. Buranın gelenek ve göreneklerini hiçbir zaman benimsemedim, ama mesleğimde elimden gelenin en iyisini yaptım, bu mesleğin burada kurucusu gibiyim. 1869'da Glasgow'daki Napier and Sons Şirketi'nin Türkiye mümessili Bay Alexander Shanks'ın yanına girdim ve mühendishane tesisleri (*engineering works*) kurmakta, devlete ait tersane ve doklarda makina planları çizip imal etmekte onun yardımcısı olarak çalıştım. 1876'da Bay Shanks'ın ayrılması üzerine başmühendis olarak tayin edildim ve geçen yıla kadar bu işe baktım. Burada bir makine planı çizen –eğer kendime böyle diyebilirim– ilk yerli ben oldum. Benim çizdiğim planlardan 120 tane makina yapıldı, planlarımdan bir çoğu İngiliz teknik dergilerinde yayımlandı. Övünmek istemiyorum, fakat doğrusunu söylemek gerekirse, burada benim mesleğimde bana eşit olacak kimse yok. Bunun doğrulğundan kuşkulanicak olunursa, Londra'daki Makina Mühendisleri Enstitüsü'nden benim 22 yıllık bir üye olduğum öğrenilebilir. Mesleğimde ilerlemek için yazlık toplantılarımıza katılmak üzere, masrafı kendi cebimden her yıl İngiltere'ye giderim. ... Sizin partinize gönlümden bağlıyım. Burada bir parti olmadığı için, bu yerde herhangi bir parti ya da komiteye girmedim. Siyasete hiç karışmadım. Şimdi olduğum gibi hep tarafsız kaldım. Geçen yıl bu hükümet değişikliği olduğu zaman, ben Bristol'de enstitünün yazlık toplantısında idim. Bu değişiklik olur olmaz, komite onların dilediği gibi hareket etmesi için kendi içinden bir bahriye nazır seçti.⁴ Bu adam tamamıyla cahildir. Eski Rejimin bir saray subayıydı; sabık, lanet olası Sultanın yaveriydi – Sultan bir teveccüh eseri olarak, ona evlenmesi için (haremindeki) köle karılarından birini vermişti. Ben bu göreneklerden nefret ederim ve onlara inanmam. İltimasla ferik amiral rütbesini elde etti, şimdi de yine iltimasla ve para yedirerek bahriye nazır oldu. Komite üç tane genç, tecrübesiz ve cahil subayı iktidara getirdi (bunlardan biri nazırın damadıydı). Hâlâ iktidardalar, bahriye dairesi de ellerinde. Bu adamlar tecrübesiz, kötü, kıskanç ve kara cahil oldukları için, kendi tasarılarını yürütmek ve komiteye hizmet etmek istedikleri için,

3 Bayan Nesime Dölen'den öğrendiğime göre, Ahmet Paşa'nın babası Şükrü Kaptan, dedesi ise ihtida etmeden önce Kont Saroze adını taşıyan ve bahriyemizde "İbro Kaptan" namıyla tanınan İbrahim Bey (sonradan paşa?) imiş.

4 Bahriye Ferik Arif Hikmet Paşa olmalı. İkinci Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi için bkz. *Takvim-i Vekayi*, 23 Nisan 1325, sayı: 202.

her bakımdan kendilerine üstün bir kimsenin kendi tasarılarına karşı çıkmamasından hiç hoşlanmadılar. Bütün en iyi ve en yetenekli subaylar makamlarından atıldı. Kendileri yeteneksiz oldukları, sorumluluktan da korktukları için, yönetim iktidarını kendilerine ayırarak işlerin başına bir İngiliz amirali getirdiler. Bu amiral buraya gelince, bütün yetenekli insanlar işlerinden uzaklaştırılmış olduğu ve o da hiçbir işe yarar subay bulamadığı için, kendisine yardım etmek üzere birçok İngiliz subayının bulunmasını istedi. Bu adamlar tutuldu ve şimdi hükümet, bu İngiliz subaylarına yılda aşağı yukarı 8.000 sterlin ödüyor. Kendi yetenekli insanlarımız, işbaşından uzakta hiçbir şey yapmadan para alırlarken, maaşları yalınayak, karnı aç ve baskı altındaki yoksul köylünün vergilerinden ödenen bu subaylara ihtiyacımız yok.⁵

Bütün bu işler, cahil ve bağınaz (mutaassıp) insanlara kendilerini reform yapıyorlarmış gibi göstermeleri için oluyor. Böyle bir kimse tarafından örgütlenecek bir donanmamız olmadığı ve tasarı ve entrikaları yürütecek gelirimiz de bulunmadığı için, bir İngiliz amiraline ihtiyacımız yoktur. Şimdiki mevcut-olmayan donanmayı örgütleyebilecek, İngiliz donanmasında yetişmiş birçok iyi ve yetenekli subaylarımız var. Ama bunların hepsi makamlarından atılmış durumdadır. İngiliz amirali bu yerin, gelenek ve göreneklerinin tüm cahili olduğu için... buraya hiç uymayacak yönetmelikler yaptı, böylelikle Bahriye Dairesi, özellikle de mühendislik şubesi tamamıyla düzenden çıktı ve bitti. Ben, mühendislik şubemizin örgütlenmesi için sözde-parlamentomuza birçok raporlar ve programlar sundum, fakat bilimlere ve teknik insanlara karşı oldukları için hiç kimse kulak asmadı. Ben de işimden çıkarıl-

5 "Alman Askeri Hey'eti İstanbul'a geldiği zaman (1913 sonları), burada uzun süredir faaliyette bulunan bir İngiliz Deniz Hey'eti vardı. Hey'etin başında Amiral Limpus (Lympos) bulunuyordu." Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl* (İstanbul: Burçak Yayınları, 1968), s. 27.

Ne var ki, Cemal Paşa *Hâtıralar*'ında Amiral Lympos'tan önce gelen iki İngiliz amiralinin raporlarından da söz etmektedir (bkz. s. 95). Bunlar Amiral Gamble ve Amiral Williams'tır. Dolayısıyla, Ahmet Paşa'nın bu mektubunda andığı, Amiral Gamble olmalı.

Yeri gelmişken bir noktaya işaret edelim:

Liman von Sanders, yukarıya aktardığım sözünü "Bu hey'etin çalışmaları, sonradan bir hayli tenkide uğramışsa da, bunların isabeti konusunda bir şey söyleyemem. Zira 'Şark'ta her türlü iftira kolaylıkla yapılır ve bunlar ağızdan ağıza dolaşarak çığ gibi büyür" diyerek sürdürmektedir. Sayın Sabahattin Selek ise, bir kitabında "İngilizler Türk Donanmasını Nasıl İslah Etmişlerdi?" başlığı altında von Sanders'in bu sözlerini ele alarak, Emil Ludwig'in *Goeben ve Breslau* adlı eserinde anlatılan birtakım sabotaj hikâyelerini aktarmakta ve şöyle demektedir. "Liman von Sanders, belli ki, Alman yazarı Emil Ludwig'in kitabını okumak fırsatını bulamamış. Eğer bunu okusaydı kimbilir ne derdi?" *Milli Mücadele - Ulusal Kurtuluş Savaşı*, cilt 1 (İstanbul: Ağaolu Yayınları, 1970), s. 28.

Oysa gerçeği en iyi bilecek durumdaki bir yetkili olarak, sonraki Bahriye Nazırı Cemal Paşa, "Alman gazetelerinden naklen" yayılan "bu yalan havadis'i kesin bir dille tekzip etmekte ve "gerekle İngiliz İslah Hey'etinin, gerekse tersanelerimizin ıslah ve ihyasını üzerlerine almış olan İngiliz şirketleri mühendislerinin ta hizmetlerini terk ettikleri güne kadar pek namuskârane vazife ifa etmiş ve hiçbir ihanete teşebbüs etmemiş oldukları"nı belirtmektedir. *Hâtıralar: İttihat-Terakki ve Birinci Dünya Harbi* (İstanbul: Selek Yayınları, 1959), s. 104 ve 105.

dım (Ser Mühendislik'ten). Hemen bunun üzerine, resmen nedenini sordum ve herhangi bir kusurum olup olmadığını bilmek istedim. O zaman, ne bir neden ne de bir kusur bulunduğunu resmen açıkladılar. İşbaşından uzaklaştırıldığım için şikâyet ettiğimi sanmamalısınız, çünkü maaşımı alıyorum ve rütbemi muhafaza ediyorum. Fakat orasının bana ihtiyacı varken, ben hiçbir iş yapmadan bunlara sahip oluyorum. Yasalarımıza ve benim hizmet süreme göre, emekli olur ve emeklilik maaşı almaya başlarsam, elime şimdikininkin hemen neredeyse bir buçuk katı geçecek. Yine yasalarımıza göre, bir tüm (Ferik) amiral 65 yaşında emekli maaşı bağlatır ve daha çok para alır. ...yaşında olduğum için, istersem, kendime emekli maaşı bağlatır ve daha çok para alırdım. Fakat hiçbir iş yapmadan maaşımı aldığım kaynağın yoksul köylülerin vergileri olduğunu bildiğim için, vicdan azabı çekiyorum. Bu da benim çok kötü bir hayat sürmeme sebep oluyor. Buradan uzaklaşırsam, maaş ve emeklilik hakkımı kaybedeceğim. Bakmak zorunda olduğum geniş bir ailem var. Dünyanın herhangi bir yerinde bir mühendis ve teknik adam olarak iş bulabilirim, fakat hastalanıp da çalışamazsam, o zaman ne yaparım? Genç bir adam değilim. Her daire berbat vaziyette. Komite en yetenekli insanları seçip çalıştırmalı, yoksul işçi ve köylülerin durumlarını düzeltmeli, sanayi ve ticareti teşvik ederek ülkenin gelirini arttırmalı ve özgürlük için elinden geldiğince çalışmalıydı. Tek kelimeyle, burada bütün işler kötü. Güya eşitlik, özgürlük ve kardeşliğe özeniyorlar. (Müsavat, hürriyet, uhuvvet), fakat bu sözde kalıyor, fiiliyata dökülmüyor. Bir Hristiyan'ı selamlamak için kullanılan söz bile farklı. Bir Hristiyanın bir yere kaydedilmesi (bir Müslümanınkinin) aynı unvanla olmaz. Ya o Ermeni kıyımları nedir? Tekrarlıyorum size, bir Türk işçisinin ve köylüsünün yaşayışından daha kötü bir şey olamaz. ...Liberal gazetelerin bütün sahipleri ve başyazarları Paris'e kaçtılar, gazetelerini orada çıkarıyorlar. İsterseniz, birini alabilirsiniz. Sanırım, en iyileri *Serbesti*...⁶

Size vermek için bu gazetenin adresini bilmediğime üzgünüm. Mamafih Paris'teki herhangi bir dostunuza yazarsanız, size o adresi verebilir, gazete-yi de gönderir. Ben burada hiçbir mahallî gazete okumuyorum, çünkü sansür altında olan ve basın özgürlüğü bulunmayan bir ülkenin gazetesini okuyamam.

Aziz Dost Bay J. Keir Hardie,
3 Ekim 1909

Fizyoloji Profesörü Kadri Raşit (Paşa) ve başka ünlü kimseler gibi yetenekli bir öğretici kadrosu olan çok iyi bir tıp fakültemiz vardı. Şimdi bunları hep işlerinden attılar ve yerlerine kendi adamlarını geçirdiler: Cenali Hamil, Raşit Tahsin, İsmail Derviş ve başkaları – bunlar bilgisiz ve bu gibi makamlara la-

6 *Serbesti* bu dönemde, Paris'te Mevlânâ'de Rifat Bey tarafından çıkarılıyordu.

yık olmayan adamlar. Şimdi öyle görünüyor ki, bir zamanlar iyi olan tıp okulumuzun da, mühendislik ve öteki dairelerimizin olduğu gibi sonu geldi... Hariciye Nazırı (eskiden Londra'da sefirdi) iyi ve dürüst bir insan, fakat aptal ve cahil, böyle bir mevkie layık değil.⁷ Bir Rus generalinin kızı olan karısı onu güdüyor. Dahiliye Nâzırı, (aynı zamanda) meclisimizin ikinci reisi Talât Bey tamamıyla tecrübesiz ve bilgisiz bir adam. Edirne telgrafhanesinde 4 sterlin maaşlı alelade bir kâtipti. Türk mebusları İngiltere'ye gittikleri zaman, o da başlarındaydı. İngiltere bu heyeti uygun bir saygı ve içtenlikle karşıladı. İngiltere'yi geçen temmuzda ziyaret ettiler, (daha önce de) despot ve menfur Çar'a gitmişlerdi. İngiltere'yi ziyaret edenler arasında iki tane yetenekli ve iyi adam vardı: Biri Dr. Rıza Bey, öteki de Bassandi Efendi. En iyi, en muktedir, liberal ve yüksek derecede öğrenim görmüş, birçok yılların tecrübesi olan insanlarımızdan biri, İsmail Kemal Bey'dir. Kendisi Arnavut'tur. Hükûmette en yüksek rütbe ve makamdayken eski rejimin baskısından ve tiranlığından kurtulmak için yurt dışına kaçmıştı. Avrupa'ya gitti ve bütün zamanını orada geçirdi. Buradaki hükûmet değişikliğinden sonra döndü ve meclise Arnavutluk (Avlonya) mebusu olarak seçildi... Komitenin parlamentodaki kötü hareketlerine karşı koymak yolunda elinden geleni yaptığı için, komitenin kovuşturulmasından, baskısından ve tiranlığından, hapse atılma ve öldürülme tehlikesinden ötürü yine kaçmak zorunda kaldı. Şimdi İtalya'da, Londra'daki Word, Bock and Co.'nin yayımladığı Kaptan (yahut Deniz Albayı?) F. C. Armstrong'un *The Sunny South* (Güneşli Güney) adlı kitabını okur ve orada anlatılan Venedik'in durumunu bizim buradaki işlerimizle karşılaştırırsanız, bizimki daha kötü... Maaşımı alıyorum; rütbem var ve hayatın her rahatlığının tadını çıkarabilecek bir durumdayım. Fakat ne yazık ki, hiçbir iş yapmadan, baskı altında inletilen aç köylünün kanını emiyorum.

Aziz Dost Bay J. Keir Hardie,

9 Ekim 1909

.... Öteki nazırlar gibi komitenin bir üyesi olan Maliye Nazırı,⁸ komite üyesi olmaktan başka hiçbir şey olmayan ötekilerine oranla yeterince yetenekli bir adam. Eski rejimin iltimasçılığıyla terfi ettirilmiş olan subayların rütbelerini, hizmet sürelerine göre kendi akranlarının sahip oldukları rütbeye indirdikleri doğru.⁹ Fakat bunların arasında birçok muktedir ve yetenekli insanın, komite üyesi olmamaları yüzünden, rütbeleri indirilmekle kalmadı. Hizmetten (Silahlı Kuvvetlerden) de çıkarıldılar. Komite üyesi olan Muhtar Paşa gi-

7 Gabriel Noradunkyan Efendi olmalı.

8 Cavit Bey olmalı.

9 25 Temmuz 1325 tarihli "Tasfiye-i Rütbe-i Askeriyye Kanunu" gereğince. Bkz. *Düstur*, ikinci tertip, cilt I, s. 421 vd.

bi başkaları ise, eski rejimin gözdeliğinden yeni egemen komitenin gözdeliğine sıçrayıverdi. Evet, öteki meslektaşları gibi Muhtar'ın da rütbesi indirildi ama aldığının iki katından fazla bir maaşla İzmir valisi tayin edildi. Şüphesiz iyi bir asker, ama bu makama hiç de layık değil. Yine, yeni valilerin komite üyeleri arasından tayin edildikleri, ama yetenekli insanların arasından seçilmedikleri doğrudur.

Aziz Dost Bay J. Keir Hardie,

11 Ekim 1909

... İnkılap iyi örgütlenmişti, burası doğrudur. Ama bu, komite sayesinde olmamış, ordu subayları sayesinde olmuştur... Bir avuç saray memurundan başka, eski rejimin lehinde olan tek bir Allah'ın kulu yoktu. Şimdi de, rüyalarında bile görmedikleri yüksek maaşlı yüksek makamlarda bulunan kendi üyelerinden başka, bugünkü yeni, despotik komite rejiminin lehinde olan tek bir Allah'ın kulu yok. Dedığınız çok doğrudur. Bunlar hatalardan daha derin şeyler... Mektuplarınızı aldıkça rahatlık ve avuntu (teselli) buluyorum.

Aziz Dost Bay J. Keir Hardie,

26 Ekim 1909

Siz orada değilken, Bay M. Traves Symons'un gönderdiği çok nazik mektubu aldım.

Benim mektuplarımla ilgileceğinizi ve takdim mektubunu göndereceğinizi öğrenmekle gerçekten çok memnun oldum. Burası her zamankinden daha kötü olduğu için, yarın emekliliğimi isteyeceğim. Liverpool'daki (Creewood Buildings Street) W. Mansfield and Co.'den Bay W. Mansfield diye bir İngiliz bayı iş yapmak için buraya geldi, arttırmaya çıkarılan filomuzun bazı eski gemilerini alacaktı. Onun teklif ettiği fiyat, kendisinden sonra geleninkinden 10 bin sterlin daha yüksek olmasına ve peşin para ödemeye hazır bulunmasına rağmen, hükümet –yazıp da ona sorarsanız size bildireceği– bir entrikayla bu gemileri ona bırakmadı. Size burası hakkında da bilgi verecek. Dosyumdur.

Aziz Dost Bay J. Keir Hardie,

3 Kasım 1909

... Emekliliğimi istedim, vicdan azabıyla iş yapmadan ayda aşağı yukarı 55 sterlin alacağım ve böylelikle, baskı altındaki aç köylünün kanını emmiş olacağım... Bahriye Feriği Hüsnü de emekliliğini istedi. Tanınmış bir özgürlük taraftarıdır. Bahriye Eğitimci Steven'in gözetimi altında, mektep gemisinde yetiştirilmişti. Ona yardımcılık etti, sonra da onun yerini aldı. İngiliz donanmasında yetişmiş, ünlü ve okumuş bir adam olan Bahriye Livası Halil de

emekliliğini istedi.¹⁰ Bir İngiliz gazetesi, örneğin *Daily News*, (bunu benim bildirdiğimi hiç kimseye duyurmadan) burada hizmetten ayrılan yetenekli adamlar hakkında bir yazı yazsa, iyi ve ilgi çekici olurdu. Bazı İngiliz gazetelerinin, gerçeği bilmeden, aslında bir sıfır olan Türk Bahriyesi'nden övgüyle söz etmeleri çok garip.

Sermayedar olarak Leeds'ten Bay Rowland Edward Dixon'la birlikte bir Elektrikli Tramway imtiyazı, sermayedar olarak 90 Aylmer Road'dan (Londra) Nafia Mühendisi (C. E. = Civil Engineer) Bay H. I. Cook ve arkadaşlarıyla birlikte bir tünel imtiyazı, sermayedar olarak 13 Victoria Street'ten (Londra) Müşavir Mühendis Bay W. Ryle Wright ve arkadaşlarıyla birlikte Soma ve Bandırma'da bir Şimendifer imtiyazı için müracaat ettim. Memleket ve halk için en elverişli şartları teklif etmemize rağmen, rüşvet vermediğimiz için hemen hemen tam bir başarısızlığa uğradık. Bay Wright buradaydı, geçen hafta nefretle İngiltere'ye döndü. Bu işler hakkında sadrazama sert bir protesto gönderdim. Şimdi sonucu bekliyorum. Bu imtiyazları istemekten maksadım, memleketi geliştirmek, iş bulacak yoksul halka ve durumunu düzeltecek yoksul köylüye iyilik etmek, kendime de faydam dokunmak ve emekli aylığını almamanın yolunu bulmaktır... Üç haftaya kadar komiteden tayin edilmiş üyeleriyle bizim o sözümona parlamentomuz açılacak, sıkıyönetim de yürürlükte.

Aziz Dost Bay J. Keir Hardie,
29 Kasım 1909

... Emekliliğimi istemiştım, kabul edildi.¹¹ Şimdi vazifeden ayrıldım ve hiçbir iş yapmadan aynı maaşı alıyorum, halbuki dairemin bana çok ihtiyacı var...

10 Burada anılan Hüsnü Paşa, Sayın Tümmamiral Fahri Çoker'in *Son Yüzyılda Türk Bahriyesini Yönetenler* (Deniz B., 1969) kitabındaki Osmanlı Amiralleri listesindeki (cilt II, s. 11) şu kaydın sahibi olsa gerektir:

Sınıfı – Güverte (Harb)

Baba Adı – Ahmet

Bahriye Mektebinden çıkışı – 7/3/1871.

Liva (Tüm) Amirallığe yükseltilmesi – 1897.

Ferik (Kor) Amirallığe yükseltilmesi – 1900.

Birinci Ferik (Or) Amirallığe yükseltilmesi – 1905.

Emekliye ayrılması – 13/11/1909.

Ayrıca öğrendiğime göre, bu Hüseyin Hüsnü Paşa, yakın geçmişteki fikir hayatımızın renkli simalarından "Sakallı Celâl"ın babası imiş.

Mektupta anılan Halil Paşa ise, aynı listedeki şu kaydın sahibi olmalı:

Sınıfı – Güverte (Harb).

Baba adı – Veli.

Bahriye Mektebinden çıkışı – 20/7/1883.

Liva (Tüm) Amirallığe yükseltilmesi – 1899.

Emekliye ayrılması – 8/2/1911.

11 Gerçekten, Sayın Çoker'in kitabında Ahmet Paşa'nın 16/11/1909'da emekliye ayrıldığı kaydedilmiştir (cilt, II, s. 20).

Sizden mektup gelmesini merakla bekliyorum, çünkü sizin mektuplarınız bana en büyük hazzı ve rahatlamayı veriyor.

Aziz Dost Bay J. Keir Hardie,

5 Aralık 1909

Mektubunuzla göndermek lütfunda bulunduğunuz, Uluslararası Sosyalist Bürosu dergisinin kupürlerini ... aldım. “Derneğin (?) bütün dinlerden işçileri kapsamak üzere, adından “Müslüman” sözünü çıkarması şartıyla, temsilciliğinin kabul edilmesini destekleyişiniz çok haklı. Aydınlanmış, eğitilmiş, Avrupalılaştırmış görünmeye özenen ve hükümler komitenin bütün memur ve üyelerini teşkil eden Müslüman Türkler, en kötüler. Bunlar ne serbest meslek sahibidirler ne teknik adam ne işçi ne de zanaatçı. Yiyici ikiye bölünmüşler (mürtekip mürailer), despotlardır; bilimlere, sanatlara ve işçilere karşıdır. Eğitimleri ciladır (salt gösteriştir). Kanıtı şu ki, sendikalardan korktukları için, Bahriye Dairesi’nde yaptıkları gibi, en işe yarar sanatçıları, meslek adamlarını ve işçileri, özellikle mühendisleri çıkarıp yabancıları kiralyorlar. Türklerin sıradan sınıfları ve köylüleri saf, temiz, uysal (itilmedikçe ya da kandırılmadıkça) saldırgan olmayan, yiğit, konuksever insanlardır, daha iyisi olamaz; bu sınıf Hristiyanlarda da aynıdır. Fakat baskı altındadırlar, soyulmaktadır ve cahildirler. Onun için, onlardan çok azı dernekten, sendikadan vb. anlayabilir. Rumlar: Burada bunlar zekidir, iyi zanaatçıdırlar, aralarından pek işçi çıkmaz, kurnaz, bağınaz ve güvenilmez insanlardır. Kendi aralarında bile hiç kimseye karşı dostça bir duyguları yoktur. Ermeniler: Türklerin sözde okumuş takımıyla ve memurlarla birlikte olanları kötü ve güvenilmez kişilerdir. Geri kalan çoğunluğu, burada her meslekten çok çalışkan, iyi insanlardır. Pazartesi sabahı, sözde parlamentomuzun Ermeni Mebusu Vartkes’le buluşmaya sözüm var.¹² Size yazmak üzere daha çok bilgi almak için onu yoklayacağım (bu gibi şeyler hakkında açık konuşmak yasak). Ordu: Subayların çoğunluğu, yukarıda söylediğim Türklerin ilk sınıfından, çıkarlarını sağlamak için de komiteye üyeler... Sendika ya da sosyalizm ve özgürlük sözlerini anmak bile burada tehlikeli şeyler. Aziz dostum, eğer bana programınızı göndermek lütfunda bulunursanız, burada gerçekten eğitilmiş sınıflara gösterip onların arasında sosyalistçe duygu ve fikirler yaratmaya gizlice çalışabilirim. Not: Yukarıdaki şeyleri yazdığımı ve böyle liberal fikirlerim olduğunu burada bilseler beni asarlar. Ne anayasalı (Meşrutî) memleket!

12 Ermeni Sosyalist Taşnaksutyun Partisi üyelerinden olan Vartkes Efendi İkinci Meşrutîyetin ilk meclisinde Erzurum mebusuydu. 1910-1911 yıllarında Meclis-i Mebusan’da yaptığı bazı konuşmaları, Fethi Tevetoglu, *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler: 1919-1960* adlı kitabında aktarmaktadır. (Ankara, 1967), s. 37-45.

Aziz Dost ve Kardeş Bay J. Keir Hardie,

15 Aralık 1909

O dernek (?) hakkında bilgi edinmek için elimden geleni yaptım... Fakat bu gibi şeyler hakkında herhangi bir şey bilen hiçbir inanılır ve güvenilir insana rastlanmıyor. (Bu iş için) Selanik'e gitmek gerek, fakat şimdiki hükümetin idaresindeyken benim oraya gitmem imkânsız. Hükümet en iyi gazeteyi kapattı: *Sadda-yı Millet* ("Ulusun Sesi"). Burada gerçekten aydınlanmış (münevver) ve eğitilmiş sınıflar arasında sosyalistçe fikirler yaratmak için elimden geldiği kadar çalışıyorum. Fakat derneğin programını görmek istiyorlar. Burası eskisinden beter.

Aziz Dost ve Kardeş Bay J. Keir Hardie,

2? Aralık 1909

... Başlıca mahalli gazetelerden biri olan *Yeni Gazete*'nin 15 Aralık 1909 tarihli sayısında, buradaki İngiliz postanesinin liberal fikirler taşıyan bütün Yunan gazetelerini geri çevirdiğini bildiren bir haber görünce çok şaşırdım. Bu gazeteler, Yunanistan'dan adreslendikleri kimselere ulaştırılmak üzere İngiliz postanesi aracılığıyla gönderiliyor... Özgürlükçü Türk Partisi tarafından Paris'te yayımlanıp İngiliz postanesi aracılığıyla buraya gönderilen bütün liberal gazetelere de aynı şey yapılmış... İngiliz postanesinin buradaki despotik hâkim iktidarı memnun etmek için böyle hareket etmesi çok ayıp.

Aziz Dost ve Kardeş Bay J. Keir Hardie,

27 Aralık 1909

Gazetenin Cemal Bey hakkında dedikleri doğrudur. Yetenekli olduğu gibi, (kendisine göre) reformist tabiatlı enerjik bir insan. Türk memurları arasında işgal ettikleri mevkilere layık iki adam var: biri Cemal Bey,¹³ öteki Maliye Nazırı Cavit Bey. Her ikisi de yetenekli kimseler ve İttihat ve Terakki adını taşıyan o komitenin üyeleri... Bu komitenin şimdiki üstü-örtülü despotluğunun yerini, yine gerçek özgürlük, adalet reform ve özgürlükten yana bir komitenin alacağını umarım... Görebildiğim kadarıyla, özgürlük, adalet, konuşma, toplanma, söz söyleme ve basın özgürlüğü olmadan bütün reformlar gelip geçicidir. Diyelim Cemal Bey öldü, çok kötü bir adam onun yerini alabilir ve kötü işlerine karşı hiç kimse bir şey diyemeyeceği için, Cemal Bey'in reformları da kendisiyle gider... Cemal Bey'in daha önceki durumlarda yaptı-

13 Cemal Bey, 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra Üsküdar Mutasarrıflığı'na, Adana'da patlak veren Ermeni olayları üzerine de aynı yılın (1909) Ağustosunda Adana Valiliği'ne tayin edilmişti. Oğlu, Sayın Behçet Cemal'in, Cemal Paşa'nın *Hâtıralar*'ına yazdığı giriş bölümüne bakınız (İstanbul: Selek Yayınları, 1956), "Başlarken", s. 14.

Anlaşılan Cemal Bey, daha bu kadar erken bir tarihte örgütçülük yetenekleriyle tanınmaya başlamıştır.

ğı gibi, bu kere de sıkıyönetimi kaldırmak, gerçek bir anayasa, özgürlük, konuşma özgürlüğü, söz söyleme özgürlüğü, toplantı özgürlüğü ve basın özgürlüğü kurmak için elinden geleni yapacağını umarım; bunlar onun önerdiği reformları kolaylaştıracak ve başarı kazanması halinde de sürekli olmalarını sağlayacaktır.

Aziz Dost ve Kardeş Bay J. Keir Hardie,

8 Mart 1910

... İngiliz postanesi eski politikasına döndü. Bütün mektup ve gazeteleri gereği gibi iletiyor... Dedğim gibi, buradaki gerçekten aydınlanmış sınıfların arasına sosyalizmi sokmak istiyorum. Fakat bu işin bir programını görmek istiyorlar. Onun için, böyle bir program varsa lütfen bana bir tane gönderin.

Aziz Dost ve Kardeş Bay J. Keir Hardie,

6 Haziran 1910

Mektubunuzla birlikte göndermek lütfunda bulunduğunuz "Bağımsız İşçi Partisi Üyelik Kartı"nı aldım. Doldurup size yollayacağım. Lütfen aynısından iki tane daha gönderin. Çok değerli mektubunuza daha önce cevap vermediğim için beni bağışlamak lütfunda bulunacağınızı umarım. İşlerim öyle karışık ki, anlatamam. Elimden geldiğince gayret ettiğim halde, liberal bir insan bu ülkede yaşayamaz. Burasını size tekrar tekrar yazmıştım; yenilemek gerekmez. Tamamıyla tarafsız olduğum ve buradaki hiçbir partiye karışmadığım halde, buradan uzaklaşmanın yolunu bulmak için zihnim çok meşgul. Sizinkinden başka partiye giremem.

Aziz Dost ve Kardeş Bay J. Keir Hardie,

28 Ağustos 1910

Buraya döndüm. Sizi orada görmek şeref ve zevkine erişme fırsatını bulamadığımı söylemekle gerçekten üzgünüm. Bununla birlikte, kalbim hep sizinle birlikte.

Aziz Sör ve Kardeş,

13 Kasım 1911

Size yine rahatsızlık verdiğim için gerçekten üzgünüm, fakat şimdiki koşullar beni insanlık adına böyle hareket etmeye zorluyor. Bir sosyalist, dolayısıyla da özgürlük, adalet ve insanlığın bir savunucusu olarak, aşağıdaki rica ve yalvarışımı kabul etmek lütfunu göstereceğinizi umuyorum. Lütfen, Trablus'taki vahşet ve felaketi protesto eden ve İngiliz hükümetinin¹⁴ arabulucu-

14 Paşanın bu İngiliz yanlılığı, bana, mütarekeden sonra (Ağustos 1919'da) kurulan İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne (*Friends of England Association*) katılmış olabileceğini düşündürdü. Nitekim Ta-

luk yapıp bu faydasız insan kıyımı ve kan dökümüne bir son vermesini ve sorunun barışçı bir yoldan çözülmesini öneren bir toplantı (miting) düzenler misiniz? Bir sosyalist olarak benim tarafsız bir insan olduğumu biliyorsunuz. Amacım, Türk hükümetini desteklemek değil... fakat İtalyan, Arap, bütün insanlara iyilik etmek. Bu felaketlerin, Trablus'u İtalyan işgaline açık bir şekilde savunmasız askersiz bırakıp çekilen Türk makamlarının kabahati olduğuna şüphe yok. Yine aynı makamlar, Arapları İtalyanlara saldırmaya ittiler, bu felaket ve vahşete sebep oldular. Eğer ricamı makul bulur ve kabul etmek lütfunu gösterirseniz, lütfen bana haber verin. İsterseniz gelir sizi görür ve toplantıda hazır bulunurum.

Aziz Dost ve Kardeş Bay Keir Hardie,

24 Aralık 1911

Ayın 15'i tarihli mektubunuzu, ölçülemeyecek kadar büyük bir sevinç ve şükranla aldım. Dedığınız çok doğrudur. Bu kan dökümünün kısa zamanda sona ereceğini umarım. Görebildiğim kadıyla, sosyalizm bütün ülkelerde kabul edilip kurulana kadar bugünün sözde uygarlığı bir hiçtir. Türk hükümetini desteklemediğimi tekrarlıyorum... çünkü bu hükümet, Trablus'u gerekli asker ve savunmaları hazırlamadan bırakmakla, İtalyanlara işgal fırsatını verdi ve bu faydasız insan kıyımına da sebep oldu. Trablus bunca yıldır Türk yönetimi altındaydı. Türk yönetimi ve hükümeti orada ve bütün imparatorlukta ne yapmıştır? Ne ticaret ne sanayi ne fen ne sanat; ne de iyi bir tarım; varsa yoksa haydutluk, kölelik, hadımlar vb.

Aziz Dost ve Kardeş Bay J. Keir Hardie,

28 Ekim 1912

... yine komiteden söz etmeme gerek yok. Neredeyse dört yıl olacak, iyi reformlar yapmak, özgürlük ve adalet sağlamak yerine, tiranlıkları, kötü hükümet etmeleri ve imparatorluğun her yanındaki Rus ve Bulgar entrikaları yüzünden, ihtilaller ve kıyımlar devam etti ve nihayet şimdiki insan kıyımı ve kan dökümü ortaya çıktı. Öteki devletlerin yukarıda sözünü ettiğim kan dökümünü ciddi bir şekilde önlemek yerine, aralarından bazılarının kendi gayri meşru çıkarları için onu körüklemiş olmaları çok yazık. Sosyalizm iktida-

nk Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952* (İstanbul, 1952) kitabında (s. 435'te) bu derneğin "daimî âzaları" arasında "Bahriye Feriklerinden Ressam Ahmet Paşa" kaydını buldum. (Sayın Tunaya, yararlandığı 28 Eylül 1335 tarihli *Sabah* gazetesindeki "Besim" sözünü "Ressam" okumuş olmalı. Ahmet Paşa'nın "ressamlığı" hakkında hiçbir bilgim yok!)

Ahmet Paşa'nın Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi'ndeki (Lalahan'da) sicil dosyasında, Millî Mücadeleden sonra Bursa'da toplanan Heyet-i Mahsusa tarafından İngiliz Muhipleri Cemiyetini dahil olması dolayısıyla ulusal emellere aykırı davranışından ötürü emekli maaşının kesilmesine karar verilmiş, fakat sonradan bu husustaki ihbar teyyüt etmeyerek aynı heyet tarafından beraat ettirilmiş, emekli maaşı da iade tahsis olunmuştur.

ra gelince, kuşkusuz böyle şeyler olmayacaktır. Benim bu yasadışı mücadelede hiçbir payım olmamakla birlikte, öyle üzgünüm ki, buradan özgürlük ve adaleti teneffüs edebileceğim ve serbestçe sosyalizmi yayabileceğim bir ülkeye nasıl gidebileceğimi düşünüyorum.

Aziz Dost ve Kardeş Bay Keir Hardie,
29 Aralık 1912

Mektubunuzla gelen gazete kupürünü ölçülemeyecek kadar büyük bir sevinçle aldım. Adımı saklı tutmanıza gerçekten çok memnunum. Görebildiğim kadarıyla, hâlâ iktidarı ele geçirmek için var gücüyle çalışan ve elinden geleni yapan İttihat ve Terakki Komitesi var oldukça, barış, kardeşlik ve mutluluk olmayacak. Burada bir işçi ya da bir serbest meslek sahibi yahut bir bilim adamı hiçbir şeydir, çünkü komiteye ne yeteri kadar para verebilir ne de onun tasarılarının gerçekleşmesine yarayabilirler. Şimdiki yaşlı Sadrazam Kâmil Paşa, İngiliz ilkeleri ve sosyalistçe fikirleri olan bir insan, fakat komitenin partizanlarınca eli kolu bağlanmış durumda. Buradaki saray giderlerine bir bakın. Bunca prens ve prenses. Bütün prenslerin, karı diye tuttukları kadın kölelerle (cariyelerle) dolu o nefrete şayan haremli dolayısıyla, bakmaları gereken, normalden çok daha kalabalık aileleri ve çocukları var. Ben bunu bir türlü anlayamıyorum, çünkü hemen bütün dünya Tanrı'nın ilk erkeği, Âdem'i yarattığına inanıyor; pekâlâ ama öyleyse, aynı Tanrı Âdem'in karısı olması için bir tane de kadın yaratmıştır, Havva'yı. Kadınların karı olmak üzere satılıp alındıkları, zavallı hadımların da onlara harem hapishanelerinde bekçilik ve bakıcılık ettikleri anayasalı (meşrutî) bir ülke. Burası büyük değişiklik ve reformlara muhtaç.

Aziz Dost ve Kardeş Bay Keir Hardie,
6 Ocak 1913

Burada hâlâ sürüp giden kan dökümünü ve insan kıyımını bir devletin çıkıp da durdurmayı çok yazık. Yaşlı Kâmil (Paşa) barış ve gerçek reformlar yapmaya çalışıyor. Fakat bu barış ve reformlar komitenin çıkarlarına aykırı olduğu için, komite entrikaya başvuruyor, partizan subay ve askerlerini savışı sürdürmek, Kâmil'i indirmek ve yeniden iktidarı elde etmek amacıyla kandırmak yolunda gizlice elinden geleni yapıyor. Diyorum size, bu komite burada var oldukça hiçbir şey yapılamaz. Komite şu anda iktidarda olmamakla birlikte entrikalara giriyor ve kabinenin elini kolunu bağlıyor. Benim görebildiğim kadarıyla, bu komiteyi yok edecek hiçbir kuvvet olmadığı için, burada özgürlük, barış ve mutluluk olamaz. Meğerki bir başka kuvvet onu yok etsin ve iyi bir kabine kursun yahut reformları yapması için ellerini serbest bırakarak yaşlı Kâmil'i yerinde tutsun. Ne zalimlik! Bir yöneticinin oğlu, kı-

zı ya da yakını azıcık rahatsızlanmaya görsün, bütün tedaviler ayağına götürülür ve yoksul işçiden parası soyulup bol bulamaç harcanır. Ama işçilerden biri ya da birkaçı, diyelim bir madenci ocakta kazayla ölecek olsa hiç kimse aldırış etmez. Aynı yönetici, o orduları meydana getiren yoksul askerlerden soyulmuş paralarla ordular donatır ve onları kendi şanı uğruna din ve cennet uğruna binlerle öldürmeye ve ölmeye sürer... Görüşüm yanılsıza lütfen beni düzeltin. Siz ne derseniz tereddütsüz kabul edeceğim. Burada sarsıcı sahneler görülüyor. Yunan ve Bulgar işgali altındaki yerlerin bütün nüfusu, sürülmüş, yağmalanmış, kadınların ırzına geçilmiş ve birçokları kesilmiş durumda. Özellikle adalarda Rumlar işkenceyle kıyım yapıyorlar. Binlerce kişi neredeyse çınlıçiplak, buraya sığınyor. Birçokları yolda soğuktan ve açlıktan ölüyorlar. Bu kıyımlara izin veren bir Rum papazından, dünyada daha kötü bir insan bulunamayacağını söyleyebilirim. Müslüman hocaları da kötüdür, ama onlar ne savaş esirlerine ne de teslim olmuş halkın kıyılmasına izin verirler. Türk tarihine bakacak olursak, Türklerin o yerleri işgal ettikleri zaman Rumları, Bulgarları vb. ne sürdüklerini ne de kestiklerini görürüz; çünkü Türkler böyle yapmış olsalardı, oralarda Rumlar, Bulgarlar vb. kalmamış olurdu. Tersine, eski günlerde Türk hükümeti çok daha iyiydi, dinlerini, ulusluklarını ve dillerini korumaları için Rumlara, Bulgarlara vb. özgürlük tanırdı. Fikrimi tekrarlıyorum: Bütün bu tahripler, yıkımlar, kesimler ve kıyımlar vb. hep komitenin kötü, tiranca ve despotik yönetimi ve despot Rus hükümetinin entrikaları yüzündendir. Fakat komitenin hükümeti Rus hükümetine entrikalarını kullanma fırsatını veriyor.

Aziz Dost ve Kardeş Bay Keir Hardie,
23 Ocak 1913

... Ayın 15'i tarihli mektubunuzu aldım, söylediklerinizden ve önerdiklerinizden daha doğru, daha açık ve daha haklı hiçbir şey olamaz. Yaşlı Kâmil'in beni kabul etmesini isteyip onunla konuşacağım... Fakat maalesef bu İttihat ve Terakki Komitesi buranın başında bir tabiat afeti. Hâlâ, barış anlaşmasını imzalamasını önlemek için Kâmil'in ellerini bağlamaya çalışıyorlar. Bu komite (adındaki) "İttihat" sözünü "İttihatsızlık"a (birliksizliğe) ve ayrı mezhep ve milliyetler arasında nefret yaratıcısına, "Terakki" sözünü de "Gerisin Geriye İllerleme"ye çevirmeli. Müttefiklerin¹⁵ (bize karşı) dinî savaş ilanı da, komitenin entrikasına ve insan kıyımının devamını sağlamasına fırsat verdiği için bir başka bela. Bu durumda öteki devletler gibi müttefikler de kabahatlıler; çünkü insanlığa hizmet etmek yerine Türk hükümetini yalnızca Hristiyan nüfus için reformlar yapmaya zorluyorlar. Fakat öteki halklar da aynı şeylerin sıkıntısını çekiyor. Onun için, Türk hükümetini ayrımsız bütün nüfus için reform

15 Balkan Harbi'nde "Müttefikler" = Bulgaristan + Yunanistan + Sırbistan + Karadag.

yapmaya zorlayacak herhangi bir devleti buradaki halk kucaklayacaktır. Müttefikler, bir din savaşı açmak yerine, bütün nüfusu komitenin despotluğundan ve kötü yönetiminden kurtarmak için savaş ilan etmiş olsalardı ve işgal ettikleri yerlerde yağmacılık ve kıyım yapmak ve Türk nüfusunu sürmek yerine iyi bir düzen kursalardı, onlar da iyi karşılanırlar, hatta kucaklanırlardı. Belki askerler bile aynı şeyi yaparlardı. Fakat Müttefiklerin yukarıda anılan kötü davranışları, halkı ve orduyu savaşı sürdürmek ve kabineye karşı çıkmak için kandırmak bakımından fırsat veriyor. Burada herkes kötü ve bilgisiz. Bütün dinlerin, Bulgar, Sırp, Yunan vb. papazları feci mutaassıplar ve barışın yapıcıları (amilleri) olmak yerine, savaşın, kıyımın vb. aletleri. Örneğin, Matta İncili'nin Vinci bölümünde 39, 40, 42 ve 44'üncü satırlar hep sınırsız bir merhamet salık verir ve dostları olduğu kadar düşmanları da sevmeyi öğütler. Onun için, Müttefiklerin dinî savaş ilanının anlamını kavrayamıyorum. Umarım ki, çok geçmeden barış sağlanır. Benim baş amacım, buradan uzaklaşmak ve sosyalist kardeşlerim arasında özgürlük, adalet ve kardeşlik meltemini teneffüs etmek. Not: Görüşlerimde yanlış şeyler varsa, lütfen bağışlayın ve düzeltin.

Aziz Dost ve Kardeş Bay Keir Hardie,

14 Eylül 1914

... 28 Ağustos 1914 tarihli *Daily Mail*'da çok tuhaf bir makale gördüm: "Alman taraftarı İngiliz Önderi." Hiç kuşkusuz, sizin dediğiniz çok doğru ve haklı. Bir sosyalist olarak bu adaletsiz savaşa ve faydasız insan kıyımına ve o sözde şanşerefe derinden esef ediyorum... İngiltere hükümetinin Rusya ile birleştiğini görünce çok şaşırdım; bu, yozlaşmamış gerçek bir İngiliz'in ve sosyalistin kalp ve vicdanına, ateşin barutla birleşmesi gibi görünecektir. Belçika'nın tarafsızlığı (nı desteklemek) örtüsü altında Panslavizmi desteklemek. Almanları Belçika'nın tarafsızlığını bozmak zorunda bırakan nedeni insan kolaylıkla görebiliyor. Her özgür ve akıllı adam bilir ki, Panslavizm özgürlüğe, uygarlığa, eğitime, dürüstlüğe, alçak gönüllülüğe ve insanlığa vb. vb. karşıdır ve de İngiltere'nin kesin bir Asyalı rakibi ve düşmanıdır. Eski İngiliz diplomatları ve Kraliçe Victoria her zaman Rus saldırganlığını önlemeye çalışmışlardır. Heyhat! Şimdi kafalarını kaldırınsınlar da, bir torunun bir başka gözde torunun gırtlığını kesmeye çalıştığını ve kendi halkını, kendi Anglosakson ırkını doğramaya ve onun tarafından doğranmaya ittiğini görseler... Benim anlayabildiğim kadarıyla, eğer Almanlar Rus gücünü ezerlerse, bu dünyaya, özgürlüğe, uygarlığa vb. iyi bir hizmet olacaktır; çünkü o zaman bir devrim patlayabilir ve zavallı mujik (Rus köylüsü) özgür bir adam olabilir.¹⁶ Belçika'ya, böylesine güzel bir ül-

16 Ahmet Paşa'nın bu fikri, o günlerde Parvus'un (Alexander Israel Helphand) İstanbul'da Türk Yurdu Kütüphanesi yayınları arasında basılan (*Umumi Harp Neticelerinden: Almanya Galip Gelirse ve İngiltere Galip Gelirse*) adlı iki risalesinde savunduğu görüşlerden esinlenmiş olabilir.

ke ve halka çok yazık! Ona oranla, Sırbistan, Karadağ ve Rusya nedir ki? Fransa'nın Rusya'ya, onun dünyaya meydan okuması ve herkesi Rasputin'in fallarına göre kendisine köle etmesi için bu kadar çok para ödünç vermesi büyük bir yanlış. Görebildiğim kadarıyla, İngiliz hükümeti bu savaştan çekinebilir ve böylelikle, dünyaya ve insanlığa büyük bir hizmet yapabildi. Tutun ki, İngiltere Almanya'nın ticarî rekabetine karşı savaşıyor – ne büyük bir haksızlık ve ayıp! Ve tutun ki, sizinle ben okula gönderildik ve siz benden çok çalıştınız, ondan sonra ben aynı şeyi yapıp sizinle yarışmak yerine, sizi öldürmeye ve olduğum gibi kalmaya kalkıyorum. İngiliz hükümeti, Inkerman'da yaptığı gibi¹⁷ şerefli ve âdil bir neden uğrunda savaşa girseydi, yaşlılığıma ve sosyalistliğime rağmen, ben kendim onun ordusuna gönüllü yazıldım.

Aziz Dost ve Kardeş Bay Keir Hardie,
22 Ekim 1914

... Umuyorum ki, sizin değerli uğraşınız, açık görüşünüz, beyniniz ve çabalarınız, işçi sınıfı hareketinin çok geçmeden savaş tanrısını ve gizli diplomasiyi ezmeye, ulusların arasına anlayış getirmeye, sorunların açık gün ışığında tartışılmasına yetecek kadar güçlenmesine yol açacaktır. Gerçekte, bütün bu krallar, lordlar, kontlar ve soylular vb. çalışan sınıfların bağımlılarıdır; bu sınıfların kafa ve beden çabaları ve ağır emekleri sonucunda kazandıkları şeylere de, krallarının zevki, keyfi ve işçi sınıfından “besleyicileri” üstündeki hükümlanlık iktidarı için vergi olarak el konur. Ne acılı! Soyguncuları onlara yalnızca köle imişler gibi davranmakla kalmaz; birçok kerelerde, şimdi olduğu gibi, kendi sözde şan-şerefleri, tutkuları vb. uğruna kasaplık etmeye ve kurbanlık koyun gibi doğramaya da gönderirler. Bir kral nedir? Gerçekte, işçi sınıfının bir hizmetkârıdır. Majestelerinin ordusu ya da bahriyesi, ne garip bir ad! Ordu işçi sınıfının vergileriyle ayakta durur, Bahriye ise yalnızca işçi sınıfınca yapılmakla kalmaz, ayrıca onlar tarafından donatılır ve bakılır da. Kralar hastaneleri ziyaret eder ve yaralılara armağanlar verirler; bu armağanlar, yoksul yaralılardan ve çalışan sınıflardan soyulan paralarla satın alınmıştır ve kendi tutkularını doyurmak için onların verdikleri buyrukların yarattığı acıları uyuşturmaya çalışmaktadır... Hintli askerleri savaşa götürmek ne yanlış bir politika! Bu askerlerin sağ kalanları geri gidip de, Almanya'nın neredeyse tek başına, Panslavist Birlik'e, İngiltere'ye, Fransa'ya, Belçika'ya Rusya'ya, Japonya'ya, Hindistan'a, Kanada'ya vb. karşı durabildiğini başkalarına söy-

“Parvus, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine, Almanya'nın Rusya'yı mutlaka yenmesini istemeye başlamıştır. Ona göre, Rusya yenilince solcu bir devrim olacak ve Almanya üzerinden dünyaya yayılacaktır.” Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I: 1908-1925* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1967), s. 46-47.

17 Inkerman, Güney Batı Kırım'da Sivastopol'un hemen doğusunda bir Rus köyüdür. 1854 Kırım Muharebesi orada olmuştu.

leyince, Hint halkının İngiliz yöneticisine karşı duyguları ne olacak? İngiltere'nin çok zayıf olduğunu, tek başına hiçbir şey olmadığını düşünmeyecekler mi? Tutun ki, İngiltere şimdiki Panslavist ve despot müttefik ve kurtarıcısı, aslında ise azimli düşmanı ve Asyalı rakibinin yardımıyla zafer kazandı. O zaman Hint halkı, İngiltere'nin çok zayıf olduğu için Rus gücüyle kurtarıldığını öğrenecek. Bu kurtarıcı, yani Rusya, gelecekte kaçınılmaz olduğu üzere, (İngiltere'ye karşı) saldırıya geçerse, Hint halkının yöneticilerinin kurtarıcısına karşı tutumları ne olacak? Şimdi aziz dost. Yakın Doğu'da ve burada İngiliz ticarî itibar ve nüfuzunun ortadan kalktığını söylemekle gerçekten çok üzgünüm. İngiliz adı burada gülünecek bir şey oldu. Kapitülasyonlar kaldırıldığı ve İngiliz postanesi de dahil olmak üzere bütün yabancı postaneler kapatıldığı için, adresim artık şöyle:

Bahriye Feriki Ahmet (emekli),

Galata Postanesi, Kutu No: 233 İstanbul

Aziz Dost ve Kardeş Bay Keir Hardie,

1 Kasım 1914

... Söylediğim sözler, ulusların en büyüğüne değil, İngiliz hükümetinedir: (bu hükümet) Yakın Doğu'da akıllı, özgür ve adil insanlar arasında olduğu gibi gerçek ve yozlaşmamış İngilizler arasında da adına kara çaldı. ... İngiltere, onlar amaçlarına eriştikten sonra, Rusya ve Fransa'dan ne dostluk bekleyebilir? Burada herkes, tek başlarına İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Almanya'ya karşı hiçbir şey olmadıklarını söylüyor. Eskiden, İngiltere'nin bir sözünün en güç uluslararası sorunları çözmeye yeteceğine inanırlardı; ama şimdi burada diyorlar ki, İngiltere, yalnızca Almanya'yla Avusturya'ya karşı Fransa, Rusya, Sırbistan, Karadağ ve Belçika'yla birlikte dövüşüyor ve bunca müttefiki olmasına rağmen Almanlara dayanmadığı içindir ki, İngiliz temsilcisi Bay Buxton Bulgaristan'ın yardımını sağlamak için onları kandırmaya tenezzül ediyor. Ne alçalma! Buradaki İngiliz Elçiliği, kapısına sahte Rus zafer havadisleri yapıyor ve ertesi gün bu haberler resmen yalanlanıyor. Bir İngiliz için sahte bir Rus zaferiyle gururlanma ne alçalmadır! İngiliz ve Fransız filolarının Karadağ'ı savunmak için Cataro'yu¹⁸ topa tutmaları ve Belçika'yı gözden çıkarmaları ne kadar adaletsiz bir hareket, en aşağılık Belçikalı demiryolu hammalı Sırbistan ve Karadağ'ın krallarına ve bakanlarına oranla bir felsefe profesörü sayılır. Bu sözümona şanlı başarının (bombardmanın) sonucu, bir yetimhanenin yıkılması oldu. Amacı bütün dünyayı kendi egemenlik ve köleliği altında tutmak olan Rus hükümetinin sözde Panslavist özentisine ve tehlikesine karşı savaştan Avusturya uyruğundaki safkan Slavlar bile, durumu İngiliz hükümetinden daha iyi anlayabiliyorlar. Eskiden söylediginiz ve şim-

18 Cattaro veya Kotor, Güney Yugoslavya'da, Adriyatik kıyısında Karadağ'ın bir limanıdır.

di de söylemekte olduğunuz şey çok doğru; sizin ve sizin gibilerin değerli ve adil çabalarıyla bu kan dökümünün sona erdirileceğini umuyorum.

Ahmet Paşa'nın "sosyalistliği"

Mektuplarında, başka şeylerin yanı sıra, İkinci Meşrutiyetin "147'ler" ve "Eminsular" hareketlerini de eleştiren Ahmet Paşa, öyle anlaşıyor ki, kendisini İngiliz Bağımsız İşçi Partisi'ne üye olacak kadar "sosyalist" saymıştır. (Muhtemelen, bu partiye üye olmuş yegâne amiral!) Gerçekten, Keir Hardie'ye yazdığı bazı sözler, Ahmet Paşa'nın toplumsal içerikli (sosyal muhtevalı) düşünceleri olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat o dönemdeki ilerici Osmanlı aydınının tipik bir örneği sayılabilecek olan Paşa'nın "sosyalistliği" çok safdildir. Bir kere, olaylara kesinlikle sınıf açısından bakmayı bilmemektedir. Sosyalizmi Türkiye'deki "gerçekten aydınlanmış ve eğitilmiş sınıflar" arasında yaymayı düşünmesi, bunu apaçık gösterir. (Kim bilir, bu yanılığının modası, ülkemizde belki hâlâ geçmemiştir?) Sonra, Paşa'nın "malî emperyalizm" kavramından da haberi yoktur. "Memleketi geliştirmek ve yoksullara iş bulma olanağı yaratmak" gerekçeleriyle, birtakım İngiliz kapitalistlerinin Türkiye'de işletme imtiyazları almaya çalışmalarına aracılık etmesi de, bunun kanıtıdır. Nihayet, kapitülasyonların yabancı postaneleriyle ilgili hükümlerini, liberallige yararlı olmaları bakımından savunmaya kalkması, bir gerçek payı taşısı da, sosyalist anlayışla bağdaşamaz.

Ahmet Paşa'nın "yurtseverliği"

Ahmet Paşa'nın sonraki mektupları Osmanlı devletinin son üç büyük savaşıyla ilgili görüş ve duygularını yansıtmaktadır. Paşa, bu savaşların yol açtığı acılara "sosyalist barışçılık" açısından karşı çıkmakla birlikte, aslında bir "Osmanlı yurtseveri" olarak düşünmektedir. Türk hükümetini eleştirdiği yerlerde, bunu bir "özeleştir" biçiminde yaptığı besbellidir. Üstelik kendisi İtalyan kökenli olduğu halde, Osmanlıların Trablus Harbi'nde ezilmelelerine içtenlikle üzülmekte; Balkan Harbi'nde Yunan ve Bulgar işgalcilerinin davranışlarını sert bir dille kınamaktadır. Birinci Dünya Harbi'nin ilk günlerinde ise, Bahriye'deyken "İngiliz Ahmet Paşa" diye tanınacak kadar İngiliz yanlısı olmasına rağmen, İngiltere'ye bile karşı çıkması, kendi verdiği gerekçeler ne olursa olsun, yurtseverlikten başka bir şey değildir. Bana bu mektupların varlığını bildiren araştırmacı R. Bruce Aubry, asıl, Keir Hardie'nin Ahmet Paşa'ya yazdığı cevap mektuplarının peşindeydi. Fakat o zaman bunları bulamamıştık. Daha sonra, Paşa'nın torunlarından Sayın Emre Dölen, Keir Hardie'nin bir mektubunu bularak kopyasını bana verdi. Bu kısa mektu-

bun tıpkıbasımıyla çevirisini, *Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925* adlı kitabının üçüncü basımında yayımladım (s. 63-65 ve dn. 75-76).

Ahmet Paşa’nın sosyalizmle ilgisinin, dostu Keir Hardie’nin 1915 yılındaki ölümünden çok sonra da devam ettiğini, yine evrakı arasında çıkan, Philip Snowden’in kendisine yazdığı bir karşılıktan anlıyoruz.

Daktilolu mektubun fotokopisi

Koramiral Ahmet Paşa’ya

11 Aralık 1923

Aziz Yoldaş,

Mektuplarınızı aldım, cevap vermekte geciktığım için özür dilerim. Son zamanlarda pek meşguldüm. Büyük Britanya’da, yakınlarda yapılan genel seçimi biliyorsunuzdur. İşçi Partisi çok başarılı oldu ve parlamentodaki temsilcilerini çoğalttı. Muhafazakârların 5.359.000 oyuna karşılık, 4.348.000 oy aldı, parlamentoda şimdi 192 üyesi var. Gelecek birkaç hafta içinde, Yoldaşımız Ramsay MacDonald’ın bir hükümet kurmaya çağırılması hiç de olasılık dışı değil.

Müteveffa yoldaşımız Keir Hardie yaşasaydı da, kurduğu partinin böyle boyutlara eriştiğini görseydi, kim bilir ne çok sevinirdi. Hükümeti biz almak zorunda kalırsak, bu büyük bir sorumluluk olacak, fakat bunun üstesinden gelebilmek için elimizden geleni yapacağız.

Umarım ki, Türkiye’de işler artık duruluyordur ve önümüzde siyasal ve genel bir refah çağı vardır.

Kardeşçe selamlar.

İçtenlikle sizin,

Philip Snowden

Bir hatırlatma notu olarak şunu ekleyeyim ki, Philip Snowden’in bu mektubunda öngördüğü gibi, Ramsay MacDonald gerçekten de hükümeti kurmaya davet edilmiş ve 1924 yılı başında Liberallerin desteğiyle kurulan ilk İngiliz İşçi Partisi kabinesinde Snowden’in kendisi de maliye bakanı (*Chancellor of the Exchequer*) olmuştur. Bu hükümetin akıbeti malûmdur. İşçi Partisi’nin sosyalizmi kurmaya yetecek kadar güçlü bir çoğunluğu olmadığı gerekçesiyle, hiçbir köktenci davranışta bulunamamış, yoksul-zengin ayrımını gözetmeden vergi indirimleri yapmak gibi liberal anlayışa uygun tedbirler almakla yetinmiştir. 1929’da MacDonald yine bir işçi azınlık hükümeti kurmaya davet edilince, Snowden tekrar maliye bakanı olmuş, fakat bu kere önderiyle birlikte o da partisinden yabancılaşarak kopmuştur. İkinci kabine ise, genel ekonomik bunalım karşısında aciz kalmıştır.

Yeni Ortam, 30 Eylül - 4 Ekim 1972

Türk-Sovyet İlişkileri Tarihinde; Atatürk'le İlgili Olarak Uydurulmuş Bir Hikâye

Türkiye'de sol akımların tarihi üstünde çalışmaya başladığım zaman, güvenilir ve ayrıntılı bir "Türk-Sovyet İlişkileri Tarihi" bulunmadığını görmüştüm. Gerçekten, yurt içindeki sol gelişmelerle, resmi dış ilişkilerimiz arasında ne ölçüde bir paralellik olduğunu ortaya koymak önemli bir şey. Fakat uluslararası ilişkiler alanında çalışanların bu konuyu gereği gibi aydınlatmamış olmaları, bizi, özellikle ulusal kurtuluş mücadelemizin ilk yıllarında neler olup bittiğini, rivayet sisleri arasından seçip ayıklamak zorunda bırakıyor. Çeşitli kaynak kitaplarda anılan, ilk Türk-Sovyet temaslarına ait şüpheli birkaç iddiayı, *Türkiye'de Sol Akımlar* adlı çalışmamın ilk cildinde belirtmiştim.

Bunlardan en ilginç ve geniş ayrıntılarıyla hikâye edileni, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'da Anadolu'ya ayak basmasının ardından, böbrek rahatsızlığı dolayısıyla bir aya yakın bir süre istirahat ettiği (bir yandan da çeşitli yerlerdeki askerî ve mülki erkânla haberleştiği) Havza'da, "Rus Miralayı Budiyenni başkanlığında bir Sovyet Heyeti" ile yaptığı görüşmedir (!).¹ Bu

1 Semyon Mihayloviç Budiyenni: 1883'te doğmuş, Birinci Dünya Savaşı'nda Süvari Assubayı olarak Çarlık ordularında çarpışmıştır. 1918'de Bolşeviklere katılmış ve I. Dünya Savaşı'nda parlamıştır. Komutanı altındaki 1. Süvari Ordusu'nda siyasi komiseri Vorosilov'du. 1920'de Kuzey Kafkas'tan Polonya'ya birliklerini yürütmesi gibi ünlü birtakım hareketleri, adının yıllarca yankılanmasına yol açmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra süvari müfettişliğine atanmış; Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılını kutlama törenlerinde hazır bulunmak üzere, 1933'te Vorosilov heyetine dahil olarak yurdunda gelmiştir. 1935'te Sovyetler Birliği Mareşallığı'ne yükseltilmiş, 1937'de de bir Gestapo oyunu sonucunda yapılan askerî tasfiyede Tukhaçevski'yi ve başka birtakım Kızıl Ordu komutanlarını ölüme mahkûm eden özel askerî mahkemeye üye olmuştur. 1941'de Nazi istilası başlayınca, güneybatı cephe komutanlığına getirilmiş, fakat başarısızlığa uğraması üzerine, Stalin tarafından önemsiz bir göreve aktarılmıştır. Emekli olduktan sonra yazdığı anıları 1959'da Rusya'da yayımlanmıştır. Son zamanlara kadar atçılıkla meşgul oluyordu.

iddia, ilk kez, Emekli Albay Hüsametdin Ertürk tarafından anlatılıp Samih Nafiz Tansu tarafından kaleme alınan *İki Devrin Perde Arkası* adlı bir kitapta ortaya atılmıştır. (s. 338-342). [Bir süre önce vefat eden Ertürk, eski bir “Teşkilat-ı Mahsusa”cıydı; Millî Mücadele sırasında İstanbul’daki M.M. gruplarında çalışmış, Cumhuriyet döneminde de Fevzi Çakmak’ın yakını bir istihbaratçı olarak tanınmıştı.] Daha sonra A.P. Senatörü Fethi Tevetoglu bu hikâyeye sahip çıkmış ve bir taşra gazetesıyla Ankara’da İngilizce olarak çıkan *The Week* adlı dergide yayımladığı dizi dizi yazılarla işlemiştir. Tevetoglu, bu olayı koalisyon hükümetinin başbakanı iken Sovyetler Birliği’ne giden Suat Hayri Ürgüplü aracılığıyla bizzat Budiennî’ye sorduğunu, onun da Ertürk’ün verdiği bilgiyi doğruladığını bile yazmıştır. Hemen eklemek gerekir ki, Tevetoglu’ndan başka, sağlı sollu birçokları da, bu görüşme hikâyesini “sahih” sayarak ondan çeşitli anlamlar çıkarmışlardır. İki örnek vereyim: Bir zamanlar Türkiye İşçi Partisi’nin organı olarak yayımlanan *Sosyal Adalet* dergisinin Ekim 1964 tarihli 7’nci sayısında Erdoğan Başar “İlk Türk-Sovyet Münasebetleri ve Bir Konuşma” başlığı altında bu olayı anlatıyordu; *Cumhuriyet* gazetesinin 19 Temmuz 1971 günkü “Tartışma” köşesinde de, Füzûzan Hüsrev Tökin, “Atatürk Sağ Olsaydı Acaba Ne Derdi?” başlığı altında, yine bu olaya dayanarak görüşlerini açıklıyordu.

Oysa bu yakıştırma hikâyenin kuşku verici birçok yönleri vardır.

Bir kere, Mayıs-Haziran 1919, böyle bir görüşme için çok erken bir tarihtir: Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişme kronolojisine uymamaktadır. Mustafa Kemal Paşa, ilkin Erzurum Kongresi’ndeki konuşmasında hakları elinden alınmak istenen halkların verdikleri başarılı bir mücadele örneği olarak Sovyet Devrimi’ne değinmekle Ruslara bir çiçek atmış, bunu Sovyet önderlerinin Türkiye hakkındaki olumlu demeçleri izlemiştir. Yardım görüşmelerinin başlaması ise, kesinlikle TBMM’nin açılmasından sonra olmuştur.

Sonra, Ertürk-Tansu tarafından iddia edildiği gibi, Budiennî’nin Anadolu’da komünistliğin ilanı karşılığında yardım olarak Kızıl Ordu subayların göndermeyi önermesi de, Türk-Sovyet ilişkileri hakkında bilinenlere ters düşmektedir. Şurasına işaret edeyim ki, Atatürk’ü “Kurtuluş Savaşı’nda Ruslar bizi yutmak istiyordu. O Rusları kandırdı, hem yardım aldı hem de bağımsız kalmayı başardı” diye ucuzundan övmek, gerçekte, küçültmek olur. Kurtuluş Savaşımızın başında birçok komutanlarımızın, Sovyetler’den yardım sağlanmasının Bolşevikliği benimsememiz şartına bağlı olduğunu sanmalarına rağmen, Sovyetler böyle bir şart ileri sürmemişlerdir. Sovyet askerlerinin Anadolu’ya gönderilmesi sorununa gelince, Kâzım Karabekir’in *İstiklâl Harbimiz* adlı kitabında sureti verilen, yardım görüşmeleri için Rusya’ya yolladığımız delegelerin ellerindeki resmî talimatta “indelhace kıtaat-ı aske-riyye” talebi bulunmakla birlikte, böyle bir şey gerekmemiş, zaten I. Savaş

ve Polonya ile uğraşan Kızıl Ordu da buna yanaşmamıştır. [Yine, bizim “it-tifak” önerimize karşılık, Ruslar bir “muahadenet” (dostluk) anlaşması yap-makla yetinmişlerdir.]

Bir başka nokta, henüz o dönemde Kurtuluş Savaşı’nı planlamaya giriş-ecek bir durumda olmayan Mustafa Kemal Paşa’ya Budiyenni’nin süvari ha-rekâtı hakkında tavsiyelerde bulunduğu ileri sürülmesidir. Budiyenni, gerçekten Rus İç Savaşı sırasında örgütlenme açısından bir yenilik yaparak kurduğu bağımsız süvari tümenleriyle ün kazanmıştı. Ama o tarihte, bizim hangi süvarilerimiz, nerede, kime karşı kullanılacaktır ki, nasıl kullanılacak-ları söz konusu edilebilirsin? Atatürk’ü “Rusları ustalıklı kandırdığı” için över gibi görünen bu hikâyenin, aslında “nasıl savaşaacağını Ruslardan öğrendi” gibi küçültücü bir anlamı vardır.

Kaldı ki, Budiyenni’nin böyle bir diplomatik girişim için Sovyetlerin seçe-bileceği en uygun adam olduğu da çok kuşkuludur. Zaten, 1959’da yayımla-nan anılarında Budiyenni 1919 yaz başında Türkiye’ye gittiğinden hiç söz et-memekte, o sırada İç Savaşla uğraştığını anlatmaktadır.

Kafama takılan bu konuyu, 1970 sonbaharında Ankara’da toplanan Türk Tarih Kurumu Kongresi için Türkiye’ye gelen Sovyet Bilimler Akademisi Ta-rih Enstitüsü’nden Prof. Anatoli Filippoviç Miller’e sordum. (Prof. Miller, il-kin Cumhuriyet’in onuncu yıldönümünde, Budiyenni’nin de dahil olduğu Voroşilov heyetinin Türkçe tercümanı olarak Ankara’ya gelmiş. O zaman Atatürk’ün kendisine armağan ettiği, arkası imzalı bir altın cep saatini hâlâ iftiharla kullanıyor.) Bana şunları anlattı:

Tevetoğlu’nun geliştirdiği Ertürk-Tansu hikâyesi ortaya çıkınca, o da me-raklanmış ve Mareşal Budiyenni’yi ziyaret ederek kendisine şöyle demiş: “Bu rivayetin doğru olamayacağını biliyorum, fakat bunun nereden çıkarıldığı-nı acaba açıklayabilir misiniz?” Budiyenni cevap vermiş: “General M. Frun-ze, 1921 yılı sonlarında olağanüstü bir elçilik göreviyle Türkiye’ye gider-ken, benim birliğime de uğradı. İki dost olarak konuştuk. Bu arada kendi-sine, Mustafa Kemal Paşa’ya sunulmak üzere, bizim iç savaşta süvarilerimi-zin kullanılması konusunda edindiğimiz tecrübeleri anlatan askerî bir ra-por verdim. Mesele bundan ibarettir. Ben kendim Türkiye’ye bir tek kere, 1933’te gittim.”

1973 Sinan Yıllığı, Sinan Yayınları, 1973

Atatürk'e Nasıl Bakmak

Ankara'da Gençlik Parkı'nın Opera yanındaki girişinde, ışıklı bir Atatürk portresinin altında şöyle yazılı: "Atatürkçülük; Atatürk'ün yolunda ondan daha ileri gitmektir."

Bazı kimseler bu sözün kendisini fazla "ileriye gitmek" sayadursunlar, Atatürk'ün anısını saygıyla korumak istiyorsak, yapabileceğimiz tek şey budur. O da, "yolu"nu, "izlediği yöntem" diye değil "gösterdiği hedef" diye anlamak koşuluyla! Gerçekten, Atatürkçülüğün özü, "çağdaş uygarlık düzeyine erişme" hedefinde bulunmak gerekir. Yoksa, halka rağmen, biçimsel Batılı değerleri topluma benimsetme çabalarının, –bir aydın azınlığı dışında– başarılı olamadığı besbelli değil mi?

Tek-parti yönetimini, milletvekillerinin bir tek-seçici tarafından atanmasını, iki-dereceli (ilk derecesinde çok düşük katılmalı), açık oylamalı, gizli saymalı seçimleri, göstermelik kurumları, eğitim ve kültürün propaganda aracı kılınmasını, tarihte ve dilde girişilen turancı sözde-fetihleri, basın-da sansürü de aşan, hiç yazdırmamaları ya da yalnız dilediğini yazdırmaları ve Atatürk döneminin daha birçok özelliklerini bugün için savunma olanığı var mıdır?

Her kuşak tarihi yeniden yazmak, yani tarihle –o günün koşullarını göz önünde tutarak, ama– kendi benimsediği değerler açısından hesaplaşmak zorundadır.

Bizse, yakın tarihimize birtakım tabular koymuşuz, bunu yapmıyoruz. Sonuç, Atatürkçülüğün ilkel bir din görünümüne bürünmesi oluyor. Atatürk'ün resimleri, (evlerimizde de var ya) devlet dairelerinin, hatta özel işletmelerin bütün odalarında asılı; heykelleri meydanlarımızı süslüyor; büstleri

okul bahçelerinde, köy alanlarında. Ölümünün yıldönümlerinde dokuzu beş gece saygı duruşuna kalkıyoruz. Her ulusal bayramda onu yücelten söylevler çekiyor, yazılar yazıyoruz: Şimdiye dek söylenmemiş bir övgü cümlesi bulmak için kafamızı zorluyor, birbirimizle yarışıyoruz. Ama askerler, kurum-sallaşan törenlerinde hepimizi geçiyor: Kara Harp Okulu'nda yoklama yapılırken, onun okul numarasını okuyup, "İçimizde" diye bağınıyor, şehirlerimiz kurtuluş bayramlarında büstünü kucaklayıp koşturuyorlar.

Bütün bu gösterilerde, itiraf etmek gerekir ki, çoğucası boş laf etmekteyiz. Dinsel nedenlerle Atatürk'e düşman olanların –sağlığında da, kırk yıl sonra da– sayıları çok olmasa da varlığı, toplumsal bir gerçek. Galiba, onların eline oynamak, ekmeklerine yağ sürmek korkusuyla, Atatürk'e dürüst olamıyoruz. İkiyüzlülük ediyoruz: Kapalı kapılar ardında, diktatörlüğünden özel yaşamına varıncaya dek bire bin katarak onu çekiştiriyor, sonra kürsülere çıkıp aramızdan erken ayrılışına timsah gözyaşları döküyoruz.

İçtenlikten ve içerikten yoksun övgü edebiyatı, çoğu gençlerde, bizden edindikleri dudak alışkanlığını sürdürseler bile, Atatürk'e karşı bir ilgisizlik, giderek onu umursamazlık yarattı. Bunun başlıca sorumlusu, doğru ve inandırıcı olamayan ölçüsüzlüğümüzdür.

Atatürk'ün kazandığı askerî zaferleri ve toplum yaşayışında gerçekleştirdiği düzeltimleri, "insanlık tarihinde eşi menendi görülmemiş" gibilerinden yüceltmeye¹ daha ilkokul sıralarından koşullanan çocuklar, biraz büyüüp de çevrelerinde olup bitenlere akılları ermeye başlayınca, bilincine tam varmasalar bile, dinbilimdekine benzeyen bir paradoksa düşüyorlar. Hani, eski Yunan'dan gelen Tanrı hakkında bir açmaz vardır. Tanrı, ya o kadar güçlü ya da o kadar iyi olmasa gerek; hem o kadar güçlü hem o kadar iyiye, dünyadaki kötülükler nasıl olabiliyor? Onun gibi, Atatürk'e yakıştırdığımız tüm-erklilik ve sonsuz iyicilik karşısında, toplumumuzda bugüne dek süregelen kötülükleri nasıl açıklayabiliriz ki? Yoksa, Atatürk'ün zamanında işler çok iyiydi de, İnönü'nün, Bayar'ın, Gürsel'in, Sunay'ın, Korutürk'ün cumhurbaşkanlıkları zamanında mı bozuldu? Siyasal tutumlarına göre, bu soruya derece derece "evet" diyecekler çoktur. Ama, bütün o "evet"ler de derece derece yanıltır.

İlkini, İnönü'yü ele alalım. Gerçekten, Atatürk'ün diktatör olduğunu ka-

1 Kurtuluş Savaşımızın –siyasal önemi bir yana– çapı (tarafaların kuvvetleri, güçleri, kayıpları vb. gibi açılardan), İkinci Dünya Savaşı, hatta –Osmanlı ordularının da katıldığı– Birinci Dünya Savaşı ölçüleriyle karşılaştırılınca, pek abartılmaya elverişli değildir. Cumhuriyetin toplumsal düzeltimlerine gelince, bunları III. Selim ve II. Mahmud zamanlarında başlayıp günümüzde de süregelen bir zincirin orta halkaları diye görmek gerekir. Bu bakımdan, Cumhuriyet, özellikle İttihat ve Terakki döneminin doğrudan bir devamı gibidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun içinden çıktığını reddederek, ondan tümüyle ayrı, yepyeni bir devlet olduğunu ileri sürenler ise, bu gerçekçi görüşü, nereden-var bir "küfür" sayarlar.

bul etseler bile, onu Aydınlanma Çağı geleneğinde bir Hayırhah Despot sayıp, İnönü'yle birlikte kötü bir dikta yönetimi altına girdiğimize inananlar, biliyoruz ki eksik değildir. Bu inancı besleyenler, tipik bir örnek olarak, Değişmez Millî Şefliğin İnönü ile başladığını ileri sürerler. Oysa, biraz yakından bakılınca, bu yaygın sanının doğru olmadığı kolayca görülebilir. Gerçi, Atatürk'ün ölümünden bir buçuk ay sonra toplanan CHP Üsnomal (Olağanüstü) Büyük Kurultayı'nda (ancak çok-partitli yaşayışa geçilince kaldırılan) bir "değişmez genel başkanlık" ihdas edilmiştir. Fakat, Partinin daha 1927 Kongresi'nde kabul edilen Nizamnamesinin başındaki "Umumî Esaslar"ın 6. maddesi, "CHF'nin umumî reisi, fırkanın bânisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir" diyor; 7. madde de, bir önceki madde dahil, "işbu umumî esaslar"ın "hiç bir vechile tebdil edilemez"liğini öngörüordu.²

- 2 Bu tüzüğü, partinin 1923 tarihli ilk tüzüğüyle karşılaştırırsak, dört yılda demokrasiden ne kadar uzaklaştığını görebiliriz.

Aktardığım maddede, Atatürk'ün "Gazi Mustafa Kemal Hazretleri" diye anılması ve kendisine "Paşa" denilmemesi, herhalde, bu Kongreden dört ay önce askerlikten ayrılmış olması nedeniyle dir.

Geçenlerde, Büyük Nutkun 50. Yıldönümü dolayısıyla, *Cumhuriyet* gazetesinin verdiği Özel Ek'te "Bitmeyen Söylev" başlıklı bir makalesi yayımlanan Sayın Bülent Ecevit (aynı makale, *Özgür İnsan* dergisinin -49- Kasım sayısında da basıldı), bu yazısını şöyle bitiriyordu: "Atatürk, Kurtuluş Savaşını askeri alanda sonuçlandıracak hedefe 'son hedef' dememiş, 'ilk hedef' demiştir. O, ilk hedefe ulaştıktan sonra da, meydan savaşlarında kazandığı asker üniformasını çıkarak bir yeni devlet kurucusunun giysilerini giyinmiş, ödevlerini üstlenmiştir." (Sayın Ecevit'in, Atatürk'ün bu güzel davranışına karşı olarak değindiği, o sıralar başka ülkelerde devletin başına geçer geçmez maresal üniforması giyen sivil serüvencilerin kimler olabileceğini düşündüm. Hitler, bildiğim kadarıyla, rütbesiz bir asker elbisesi giyerdi; Mussolini'nin pek süslü bir üniforması vardı, ama o galiba faşist milis (Milizia Volontaria Fascista per la Sicurezza Nazionale) komutanı giysisiydi; Stalin açıktan maresal olmuştu, fakat devletin başına geçer geçmez değil, yirmi yıl kadar sonra - İkinci Dünya Savaşı içinde; tarihi Atatürk'ten biraz geç ama, Sayın Ecevit gerilicilikten mareşallığe yükselen Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Broz Tito'yu kastetmiş olmalı.)

Atatürk, orduları Akdeniz'e varduktan 4 yıl 10 ay sonra askerlikten ayrılmıştır. 1927 Haziran ayı sonuna kadar, Cumhurbaşkanımız da, Başbakanımız da, Meclis Başkanımız da (ayrıca, birtakım milletvekilleri, valiler, sefirler vb.) asker idiler (bazıları daha ileriki yıllara kadar da asker kaldılar). Bunu yedeklik sanmamalı. Örneğin, Sayın Ecevit'in CHP genel başkanlığındaki merhum selefi İsmet İnönü, başbakanken 30 Ağustos 1926'da 1. Ferikliğe (Orgenerallığe) yükselmişti.

Bilindiği gibi, Erzurum Kongresi sırasındaki ilk istifasına (8 Temmuz 1919) kadar, Mustafa Kemal Paşa Osmanlı ordusunda Mirliva idi. 5 Ağustos 1921'de Başkomutanlık Kanunu ile TBMM Hükümeti Orduları'nın başına geçerek askerliğe dönmüş oldu. Sakarya zaferinden sonra, 19 Eylül 1921'de yine bir yasayla Gazi unvanını ve Müşir rütbesini aldı. "Gazi", Osmanlı tarihi geleneği içinde, Gaza'ya, yani kutsal savaşa katılmış padişahlara verilen bir sıfattı; ancak savaştan zaferle dönen başkomutanlara da "Gazi" unvanı verilir: son zamanlardaki Ahmet Muhtar ve Osman Paşa'lar gibi. Ama, 20. yüzyılın başlarında, bizde "Gazi" denilince, akla en çok -Yunan Harbi'nden ötürü- Sultan II. Abdülhamit gelirdi. Atatürk, özel bir yasayla bu soyadını alıncaya değin, Cumhuriyetin tek "gazi"si olarak, "Gazi M. Kemal" diye imza attı. Hz. Muhammed'in adlarından biri olan (Arapça "Seçkin" anlamındaki) "Mustafa", Atatürk'ün ilk adıydı. Söylenildiğine göre (yine Arapça "Yetkin" anlamına gelen) "Kemal" ikinci adını, askeri okuldayken ona bir öğretmeni takmıştı. Soyadını aldıktan sonra, Atatürk "Mustafa"yı bıraktı, "Kemal"i ilk adı olarak kullandı. Daha sonra Dil Devrimi'nde bunu da değiştirdi. Anadolu Ajansı'nın 4 Şubat 1935 tarihli bir bülteninde şu açıklama vardır:

Şu da var ki, İnönü'nün, Atatürk döneminin –sonundaki kısa bir dönem dışında– sürekli Cumhuriyet Hükümeti Başbakanı olarak, onun bütün sevap ve sorumluluklarına ortak olduğunu; çok-partili yaşayışa geçilinceye dek, kendi cumhurbaşkanlığı yıllarının da, bizi derinlemesine etkileyen bir dünya savaşına denk düştüğünü unutmamalıyız. Atatürk'ün zamanında iyi giden işlerin, İnönü'nün zamanında ve sonraki dönemlerde bozulduğu inancını daha çok tartışmak istemiyorum.

Şimdi de, az çok bilinen şeyler olmakla birlikte, Atatürk'ün –değindiğim tabular nedeniyle– yeterince üstünde durulmayan bazı özelliklerini belirtmeye ve yorumlamaya çalışacağım.

Atatürk bir siyaset adamıydı; ama siyaseti kendi başına ve kendi içinde bir değer sayan, çağdaş anlamıyla çoğulcu demokrasiden yana bir siyasetçi değildi. Birtakım amaçları gerçekleştirme uğruna, siyaseti bir kenara itiliverilebilecek bir araç sayma eğilimindeydi. Onun, gerçekten kuvvetli olduğu nokta, başlangıçta, ülkenin sahiplerini (birincil olarak şeyhleri, ağaları, beyleri; ikincil olarak da İttihat ve Terakki ileri gelenlerini ve ordu subaylarını) iyi tanıması ve dinci-milliyetçi bir anlayışı alabildiğine vurgulayarak onlardan yararlanmayı bilmesiydi. Atatürk, Cumhuriyet döneminde Ordu, Parti ve Bürokrasi (mülkî idare) üçlüsü üstünde kurduğu denetimle, ülkenin birincil sahiplerinden, ilk bağlaşma kurduğu din adamları takımına karşı savaş açmış ve (Sünnî) Kürtlerin başkaldırmalarını ezmiş, fakat büyük toprak sahiplerinin ve tüccarların ekonomik egemenlikleriyle uğraşmamıştır. Daha doğrusu, gücü yetseydi, herhalde büyük toprak sahiplerinin etkisini kırmak isterdi; ama tam tersine, tüccarların (ve o zamanlar sayıları çok olmayan sanayicilerin) daha da kuvvetlenmelerini amaçlamıştır. Devlet desteğiyle, bunlardan bir burjuvazi yaratılması, Atatürk'ün gözünde çağdaşlaşmanın en doğru yoluydu.

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı yıllarında vurguladığı dinci-milliyetçi anlayışın ilginç bir örneği (ki, “milliyet” İslâm Milliyeti anlamına da geldiği, “kavmiyet” demek olmadığı için, bu iki ideolojik öge arasında herhangi bir çatışma yoktu), Ankara'ya geldiğinin ertesi günü yerel eşrafa, medenî geçinen batılıları “din-i İslâmî suret-i resmîyede tanımayan, İslâmları pazar gününü yevm-i tatil ve mübarek suretinde tanımağa icbar eden ve İslâmların yevm-i mahsusu olan cuma gününü resmen tanımayan milletler” oldukları için çekistirmesidir (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt II, s. 9. Tarih, 28.XII.1920 değil, 1919 olacak!). O Atatürk ki, daha sonraki yıllarda uygarlık ve lâiklik

“İstihbaratımıza nazaran, Atatürk'ün taşıdığı Kamâl adı Arapça bir kelime olmadığı gibi Arapça Kamâl kelimesinin delâlet ettiği mânâda da değildir. Atatürk'ün muhafaza edilen özadı, Türkçe ‘ordu ve kale’ mânâsına olan ‘Kamâl’dir. Son –â– üstündeki tahfif işareti –ı-i– yumuşattığı için, telâffuz hemen hemen Arapça ‘Kemâl’ telâffuzuna yaklaşır.”

Güneş-dil teorisiyle belki yine “Kemal’e dönüştürülmüştür; ama onu saptayamadım.

adına, anayasadan “devletin dini” kaydını kaldırtacak ve hafta tatilini Cuma’dan Pazar’a aldirtacaktır.

Atatürk’ün 1789 Fransız Devrimi ilkelerinden genel çizgileriyle haberdar olduğu besbellidir; ama bu Devrimi hazırladıkları söylenen düşünürleri doğru olarak tanımadığı şu örnekten anlaşılabilir: 1921 Aralık ayının başında, TBMM’de İcra Vekilleri Hey’etinin Vazife ve Salâhiyetlerine dair kanun teklifi görüşülürken, Mersin Meb’usu Salâhattin Bey ve arkadaşlarının tefrik-i kuvva (yani, şimdiki anayasamızda olduğu gibi, kuvvetler ayrılığı) istemelerine karşılık, Mustafa Kemal Paşa tevhid-i kuvva (yani, kuvvetler birliği) ilkesini savunurken şöyle demektedir:

Efendiler! Bu nazariyat-ı meşrutiyeti bulan en büyük filozofların bu nazariyatı kurmak için çalıştıkları esasları tettebbu ettim. Bunlara nüfuz ettim. Benim gördüğüm şudur: Düşünmüşler ve nasıl yapalım da bu kuvve-i müstebide o irade-i içtimaiye ve milliyenin dününde kalabilsin. Yahut sıfıra müncer olabilsin diyorlar. Ve buna muvaffak olamamak yüzünden büyük ve derin bir ızdırıp duyuyorlar. J. J. Rousseau’yu baştan nihayete kadar okuyunuz. Ben bunu okuduğum vakit, hakikat olduğuna kâil olduğum, bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu ızdırıp, diğeri bir cinnettir. Merak ettim. Ahvâl-i hususiyesini tetkik ettim, anladım ki: Hakikaten bu adam mecnun idi. Ve hâl-i cinnette bu eserini yazmıştır. Binaenaleyh; çok ve çok istinat ettigimiz bu nazariye böyle bir dimağın mahsulüdür. (A.g.e., cilt I, s. 216)

Oysa, bugün her Anayasa Hukuku öğrencisinin bilmesi istenildiği üzere, Atatürk’ün kendi savunduğu kuvvetler birliği Rousseau’dan gelmektedir, muhaliflerinin dayandıkları kuvvetler ayrımı fikri Montesquieu’nündür.

Atatürk’ün halkçılıktan, geniş katılnalı bir demokrasiyi değil, yalnız anti-monarşizmi, statü ayrıcalıklarına düşmanlığı anladığı, açıktır. Muhalefetten hiçbir zaman hoşlanmamış; muhaliflerin varlığına katlanmak zorunda kaldığı zamanlarda da, onlara âdeta askerî bir taktik uygulamıştır. TBMM’nin birinci ve ikinci dönemlerinin başlarında, 1920 güzünde “sol” muhalefete, 1923-1924’te de “sağ” muhalefete karşı, önce bölmek ve bir bölümü ele geçirmek, daha sonra öteki bölümünü aşırılığa iterek, en sonunda büsbütün yasaklatmak yöntemini izlemiştir.

Kendisi, giriştiği devrimci hareketler sırasında, bazı arkadaşlarının nefesleri kesilerek yarı yolda kaldıklarını söyler; ama o hareketlerin bir nedeninin de, tam bu sonucu elde etmek olmasından kuşkulandırılabilir. (1930’daki üç aylık Serbest Cumhuriyet Fırkası oyunu sayılmazsa) 1925’in ilk yarısından itibaren, Türkiye’de muhalefete ve dolayısıyla siyasete yaşama hakkı tanınmamıştır. Milletvekilleri onu değil; o, milletvekillerini bir bir seçmiştir. Teslim etmek gerekir ki, ilk yıllarda Atatürk’e karşı çıkan sol ve sağ muha-

lefet oldukça sığ bir düzeydeydi. Önemleri, geniş ölçüde, bastırılmış olmalarından ileri gelmektedir. Fakat, Atatürk onları kaldırdıktan sonra, halk kitleleriyle doğrudan bir ilişki kurmakta pek başarılı olamamıştır.

Artık, Atatürk konusuna boş övgüsüz ve sövgüsüz yaklaşmayı öğrenmeliyiz. Bize ve ona böylesi yaraşır. Atatürk'ü eleştirmek, bizim için bir anlamda kendimizi eleştirmek, özeleştirimizi yapmak demektir. Bundan yan çizmekse, Atatürk'ten ve dolayısıyla kendimizden yabancılaşmayı göze almak olur.

Kendi vatanımız olduğu için, Türkiye'yi hep tek başına, biricik diye düşünürüz. Oysa, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada kurulan yeni cumhuriyetlerin çoğu, demokratik cumhuriyetler değil, başkanı kalıtsal olmayan diktatörlüklerdi; aşağı yukarı İtalyan faşizmi prototipine benzeyen rejimlerle yönetilmekteydi. Atatürk Türkiye'si, ülkede devlet gücüyle özel kapitalizmin gelişmesini sağlamaya çalışması bakımından o rejimlerle bir nitelik ortaklığı gösterir. Fakat, onların çoğundan farklı olarak, gerçekçi bir değerlendirmeye, saldırgan bir emperyalist politika izleyecek kadar güçlü olmadığının bilincindedir. Bu, azımsanacak bir fark değildir; önemli ve mutlu bir farktır.

Toplum ve Bilim, sayı 4, Kış 1978

Atatürk Konusunda Yanıtlara Yanıt

Toplum ve Bilim'in 4. sayısında yayımlanan "Atatürk'e Nasıl Bakmak" başlıklı yazım¹ Celil Gürkan'ın yine bu derginin 6-7. sayısında çıkan yanıtı gibi, çeşitli tepkilere yol açtı. Bunlardan söz etmek isteyişimin nedeni, yazımı savunmaktan çok, yakın tarih üstüne eleştirili olarak düşünmeye çalışmanın ne gibi yankılar yarattığını göstermek. Böylelikle, "tabu koymak" dediğim yaygın olumsuz tutumun varlığı bir kez daha kanıtlanmış olacaktır.

Önce şunu itiraf edeyim ki, bu yazıyla ünlemek hoşuma gitmiyor. Sol akımların tarihi üstüne çalışmalarım bir yana, ben bundan daha önemli yazılar yazdım, sanıyorum. Örneğin, *Kanun-u Esasî'nin 100. Yılı Armağanı*'nda çıkan iki yazım, "Hey'et-i Mahsusalar (1923-1938): Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasisinin Ayıklanması" ve "1923 Kanun-u Esasîsinin Son Tâdilleri" (Ankara: SBF Yayınları, 1978; s. 307-329 ve 249-255), Atatürk'le ilgili yazımın tersine, şimdiye değin pek bilinmeyen şeyleri ortaya koyduğu halde, aydın kamuoyunda herhangi bir yankı doğurmadı.

Belirtmek istediğim bir başka nokta da şu: Atatürk'e ilişkin yazıma karşı yazılanlar, (Sayın Gürkan'ınki dışında) genellikle, yalnızca belirli bir bilgi ve anlayış düzeyinin değil, en az bir edep ve nezaket düzeyinin de altındadır. Yine de bunları, hakkımda yazılmayıp söylenenlerden daha dürüst ve daha saygın buluyorum.

Ben, Atatürk-düşmanı değilim. Kendi kuşağımdan birinin, ona nasıl düşman olabileceğini düşünemem bile. Atatürk, benim üstünde çalıştığım ta-

1 Birçokları, yazıma verdiğim ada, Türkçe bilgisi yönünden karşı çıktı. İngilizce "How to look at, Atatürk"ün bozuk bir çevirisiymiş; Türkçe söyleyince, bu başlığı, ille "gerekir" diye tamamlamıyışım. Oysa, bir başlık bir cümle olmak gerekmez.

rih kesitinde çok önemli bir insan. Bu bakımdan, ona büyük bir ilgi duyuyorum. Ama yalnız böyle profesyonel bir açıdan değil, kendimizi tanımak, bugünümüzü anlamak ve doğru değerlendirebilmek için ülkemizde hiç kimse-
nin Atatürk'e karşı ilgisiz kalamayacağı kanısındayım.²

Geçtiğimiz son 10 Kasım'ın ertesi günkü gazeteler, İstanbul Üniversite-
si'nde Atatürk'ü Anma Töreni'nin, 40'ı memur ve müstahdem olmak üze-
re 50 kişinin huzuruyla yapıldığını yazıyorlardı. Yine yakınlarda, tanık ol-
duğum bir başka olay şu. Geçen Aralık ayında, İstanbul'da Lâikliğin Ellinci
Yıldönümü dolayısıyla düzenlenen bir sempozyuma katıldım. Sahnede kür-
sünün yanına, Türk bayrağıyla örtülü bir masa koymuşlar, üstüne de Ata-
türk'ün alçıdan bir büstünü yerleştirmişlerdi. Cumhurbaşkanının açış ko-
nuşmasından sonra, sempozyumun yöneticileri ve ilk bildiriye okuyan ki-
şi, sahneye çıkınca, kürsüdeki yerlerini almadan önce, ilk iş, büstü selâm-
ladılar. O 10 Kasım töreninin ilgi çekmeysiyle, sempozyumdaki bu davra-
nışın ilişkisiz olmadığını sanıyorum ve tutumlarının bu gibi sonuçlarından
ötürü, Atatürkçü geçinenlere de Atatürkçülükle geçinenlere de içerliyorum.
Atatürk, gerçekte umursanmadan, sözde tapılıyormuş gibi yapılan biri ol-
mamalıydı.

Celil Gürkan'dan önce, yazıma üç yanıt verildi. Bunların ilki, Em. Albay
Şükrü Galip Erker'in³ Haziran ayı ortalarında yazıp çeşitli kişi ve kurumlara
postaladığı bir mektup. "Doç. Dr. Mete Tunçay'ın Ulusal Bilinci, Ulusal Ül-
küyü Yıkıcı Çalışmaları" ve bunun, "Andaç" adını taşıyan 1 Ağustos 1978 ta-
rihli eki. İkincisi kütüphaneci Sami Nabi Özerdim'in *Varlık* dergisinin Ekim
1978 tarihli 853. sayısında çıkan "Anıt-Kabir Yıkılır mı?" başyazısı. Üçüncü-
sü, avukat Bilgâh Esemeli'nin *Kemalist Ülkü* dergisinin Kasım 1978 tarih-
li 121. sayısında yayımlanan, "Mete Tunçay adlı öğretim üyesinin 'Atatürk'e
Nasıl Bakmak' adlı yazısı üzerine" başlıklı yanıtı.

Erker, "gereği için ve bilgi için" kaydıyla, Cumhurbaşkanlığı ve Başbakan-
lıktan, Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterli-
ğine değin "vb." türlü yerlere gönderdiği teksir yazılarında, benim hakkımda

2 Kimi psikoloji meraklısı arkadaşlarım, benim (resmî okullarda okuyan herkes gibi) yıllar boyu
yoğun bir Atatürkçülük propagandasına maruz bırakılışım yüzünden, şimdi duygusal bir tep-
ki gösterdiğim inancındalar. Bu açıklama doğru olabilir; ama, bana, çoğu psikolojik açıklamalar
gibi "fazla doğru" geliyor. Bir açıklamanın "fazla doğru" olması, yanlış olamaması, dolayısıyla
yetersiz ve değersiz olması demektir. Gerçekten, benim ne gibi nedenlerle güdülendiğim, söyle-
diklerimin geçerliliği bakımından ne farkettirir?

3 Bu zat, *Türk Kültür Devrimi ve Karşı-Devrim* diye bir kitap yazmıştı; iki yıl önce de, Sami Nabi
Özerdim ve Prof. Dr. İlhan Arsel'le birlikte, *Savaşım* adlı bir "Aylık Atatürkçü Dergi" çıkartıyor-
du. Dergi ilk birkaç sayısından sonra yayımlanamayınca, onun yerine, zaman zaman teksir edil-
miş mektuplar, bildiriler, hatta denemeler ("Bir Mercan Adasında Dış Politika" gibi) çıkartmaya
ve bunları ilgileneceklerini umduğu kimselere göndermeye başladı. Bir ara, Mümtaz Soysal ve
Emre Kongar'la uğraşıyordu. Benden sonra, Cavit Orhan Tütengil'i kendisine hedef seçti.

“hezeyan” ediyor. Fakat, bana bir sürü kötü niyetler yakıştırmaktan öte, dış dokunur bir şey söylediği yok. Bu mektuplarda Elam, Akat, Asur Babil’den... Richelieu Fransası’na ve Bismarck Almanyası’na kadar dünya tarihi üstüne yazdıklarıysa istifadeyle okunabilir.

Yazımla ilgili yasal bir işlem yapılmamış olmakla birlikte, Erker’in bu düzeydeki iki “ihbarname”sinin etkisiz kaldığını sanmak yanlış olur. Basına yansıyanlardan benim görebildiklerim şunlar: *Varlık*’taki yazısında Özerdim, Erker’in “masrafını cebinden vererek teksir yazılarla savaşıma girmek” zorunda kalışına hayıflanmakta ve “Atatürk’ün parası ile çalışan kuruluşlar”ın “ilgisizliğin surları arkasına çekilmiş” olmasından yakınmaktadır.⁴ *Kemalist Ülkü* dergisinin andığı sayısındaki “Bir Haddini Bilmez Da-

4 Özerdim’in serzenişte bulunduğu “Atatürk’ün parasıyla çalışan kuruluşlar” (Türk Tarih ve Dil Kurumları) dolayısıyla, onun malvarlığı konusunu biraz düşünmekte yarar görüyorum.

Vefatından bir buçuk yıl öncesine değin, Atatürk bütün Türkiye’nin en büyük toprak sahiplerinden ve zenginlerinden biriydi. Bu servet ona miras kalmamış, aylıklarından arttırmasıyla da oluşmamıştır. Bilinen iki kaynak, Kurtuluş Savaşı yıllarında Hint Hilâfet Komitesi’nin Ankara’ya yolladığı 600.000 liraya yakın yardımla, daha ileriki yıllarda eski Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa’nın T.C. uyrukluguna girerken CHP’ye bağışladığı 900.000 TL dolaylarındaki paradır. Ama, başka armağanlar da olmalı.

(Hindistan’dan gelen paranın 120.000 liraya yakın bir bölümü, Büyük Taarruz’dan önce Ba-u Cephesi Komutanlığı’nca harcanmış, geri kalanının çoğuyla, Atatürk 1924’te Türkiye İş Bankası’nı kurduştur.)

Hemen söyleyeyim ki, Atatürk, ömrünün sonlarında, bu serveti pek erdemli bir biçimde, hazineye, belediyelere ve –geliri, başlıca, yukarıda anılan iki özerk kuruluşa verilmek üzere– devletle özdeş saydığı CHP’ye bağışlamıştır.

Atatürk’ün malvarlığının –devredilmeleri dolayısıyla bildiğimiz– öğeleri şunlar: I. “Reisicumhur Atatürk’ün tasarruflarında bulunan bütün çiftliklerini Hazineye ihda buyurduklarına dair” 12 Haziran 1937 tarihli “Başvekalet tezkeresi”ne ekli mektuptaki liste:

1. Ankara, Yalova, Silifke, Dörtöyl ve Tarsus’taki çeşitli çiftliklerinin 150.000 dönümü aşkın, değerli toprakları,
2. Bunlardaki, sayıları 50’yi geçen türlü binalar,
3. Bira, Malt, Buz, Soda, Gazoz, Deri, Tarım Araçları, Yoğurt, Şarap, Un, Çeltik, Peynir, Yağ fabrika ve imalâthaneleri,
4. Demirbaşlarıyla birlikte çeşitli tesisler,
5. İyi cinslerden, yaklaşık, 13.000 koyun, 450 sığır, 70 at, 60 eşek, 2.500 tavuk,
6. Traktörler, harman makineleri, biçerdöğerler, deniz motoru, kamyon ve kamyonetler, binek otomobilleri, at arabaları.

Başbakan, bunların değerinin –o zamanki parayla– “milyonları ifade eden bir servet halinde” olduğunu söylemiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, Sene 2, İçtima 75 (12.6.1937), Cel-se 1; cilt 19, s. 266-276. (Bu armağanlar, bugünkü Devlet Üretme Çiftlikleri’ne aktarılmıştır.)

II. Atatürk, 2 Şubat 1938’te Bursa Kaplıcaları’ndaki 34.830 liralık hissesini ve otel bahçesine bitişik köşkü Bursa Belediyesi’ne; 11 Mayıs 1938’de de Ankara’daki Hipodrom ve Stadyum civarındaki arsalarla çarşı içindeki bir oteli ve altındaki dükkânları Ankara Belediyesi’ne; aynı gün, Ulus Basimevi’yle bir arsası CHP’ye bağışlamıştır. (Mazhar Leventoglu, *Atatürk’ün Vasiyeti*, İstanbul, 1968, s. 19.)

III. 5 Eylül 1938 tarihli vasiyetnamesinde, Atatürk (a) nakit parasının, (b) hisse senetlerinin, (c) Çankaya’daki taşınır ve taşınmaz mallarının kuru mülkiyetini (?), bazı özel koşullarla CHP’ye bırakmıştır. Anlaşıldığına göre, vefatında

(a) üç ayrı hesaptaki nakit parası, 1,5 milyon TL. dolaylarındadır.

(b) 300.000 liralığı kurucu, 1.300.000 liralığı normal olmak üzere yine 1,5 milyon lirayı aş-

ha” başlıklı bir başka yazıda, Erker’in söyledikleri paragraf başlıklarıyla aktarıldıktan sonra, benim yazım için “ Mete Tunçay’ın nankörlüğünün, köksüzlüğünün, belki de ırk ayrılığının hıncından gelen akılsızca saldırılarla dolu” olduğu ileri sürülmektedir. 10 Ekim 1978 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde, Fikret Otyam (Başkent Notları), Özerdim’in diğer bir teksir mektubunu konu edindiği “Haklı Bir Tepki” yazısının bir yerine şunları ekliyor:

Yine bir bilge insanımız, Sayın Şükrü Galip Erker’in bana da gönderdiği 1 Ağustos 1978 tarihli “Andaç”ını anımsadım. Dosyayı açıp, Sayın Erker’in Andaç’ını (Muhtıra) yeniden okudum. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden bir doçentin Atatürk’e, Atatürkçülüğe, tüm kurumların, bağımsız savaşı utkularımıza yönelik sövgü dolu yazısını tek tek inceleyip, yanıtlarını veren Erker de, tıpkı Özerdim gibi inanmış bir Atatürkçü olarak bu yolda karşı bir savaşım veriyorlar.⁵

Hafta Sonu gazetesinde bile (“Elia Kazan Sen Kimsin?” 26 Ekim 1978), devlet konuğu olarak ülkemize gelen ve Kurtuluş Savaşı dönemi hakkında bilgi edinmek isteyen rejisör ve romancı Elia Kazan’a benim mihmandarlık etmem, *Toplum ve Bilim*’deki yazım dolayısıyla çok eleştirilere uğramış olmamdan ve kişiliğimin tartışmalar uyandırmasından ötürü, olumsuz karşılandı.

Özerdim, *Varlık*’taki duygusal başlıklı ve Fuzulî’den dizelerle bezeli makalesinde, yalnızca bu dergideki yazımı değil, *Birlikim*’de, *Milliyet Sanat Dergisi*’nde çıkan yazılarımı ve çeşitli seminer konuşmalarımı da ele alarak, be-

kın değerinde İş Bankası hisse senetlerinden başka, 125 tane kurucu, 25.000 tane de normal Maden Kömürü T.A.Ş. hisse senedi vardır.

(c) Çankaya’daki malı mülkü ise, eski Cumhurbaşkanlığı köşkü, arsası ve müstemilatıyla içindeki eşyalar olmalı (A.g.e., *passim*).

IV. Sayın Leventoglu, “Bunların dışında, ölümünde Atatürk’ün başka malı yoktur” demek- teyse de (s. 84), İl Özel İdaresi’nin ona armağan ettiği Trabzon’daki köşk gibi, vefatından önce herhangi bir kuruluşa devrettiğini bilmediğim, Türkiye’nin çeşitli yerlerinde (şimdi müzeye çevrilmiş) evleri vb. bulunmaktadır.

Bütün bu malvarlığı için, Başbakanın 12 Haziran 1937’de Meclis kürsüsünden söylediği gibi, “senelerden beri şahsî tasarrufu ve bilhassa şahsî emeğiyle vücuda getirildiği” herhalde kolay kolay savunulamaz. Bir devlet adamının “mal-mülk edinme biçimi”, bizim haklı olarak has- salsık gösterdiğimiz bir konudur.

Atatürk’ün özel çiftçiliğini bir ara iyice ciddiye aldığı bilinmektedir. Yine de dediğim gibi, sağlığında halk adına edindiği ve kullandığı malvarlığını, sonunda –şu ya da bu yoldan– halka bırakmakla, bu sorunu olabilecek en iyi bir biçimde çözmüştür. Fakat, geriye, tedirginlik duy- dugum bir nokta kalıyor. O dönemde, Atatürk böyle has çiftlikler vb. kurarken, öteki devlet büyükleri de, derece derece, benzeri yollarla, “metruk”tan, “mahlûl”dan, “ihda”dan kendileri- ne servetler yapmışlardır. Onların herhangi bir biçimde kamuya geri verildiğini hiç duymadım.

- 5 Sanatçılığının yanı sıra iyi bir gazeteci diye de tanınan Otyam’a telefonu açıp, bunları yazmadan önce benim yazımı okuyup okumadığını sordum. Okumadığını söyleyince, bir kopyasını gön- derdim. Bunun üzerine, 14 Ekim 1978 tarihli *Cumhuriyet*’te bir düzeltme notu yazdı. Ama ora- da da, “Atatürk ‘bilimsel açıdan’ gırgıra alınmış gibi geldi bana” demekten kendini alamadı.

nim yoğun bir biçimde “Atatürk’ü eritme çabalarım” olduğunu, bu yazımda da “Atatürk’ü tümüyle silmeye yeltendiğimi” ileri sürmekte. (Özerdim, ülkemizde iyi bir kütüphaneci olarak bilinir; ama “savlı” bulduğu bu derginin adını, andığı her üç yerde de, “Bilim ve Toplum” diye ters veriyor!) “Ne yazık ki, Atatürk salt ilkokullarda kaldı; yazar buna bile katlanamıyor” türünden iğnelemeleri dışında, Özerdim benim bilim adı altında açıkça propaganda yaptığımı savlamaktadır. Oysa, benimki propagandaya karşı bir yazı. Ben neyin propagandasını yapıyordum, anlayamadım.⁶

Esemenli’nin (Atatürkçülük konusunda S. Demirel’in ağzından B. Ecevit’e de çatılan) *Kemalist Ülkü* dergisindeki yazısı, Erker’e teşekkürle “Mete Tunçay’a layık olduğu dersin verilmesi gereklidir” demeden önce, “Acaba hangi devrim demokratik kurallara göre yapılmıştır” sorusunu soruyor.

Gürkan’ın *Toplum ve Bilim*’deki –benim yazımdan uzun– yanıtının ise, şu satırları okuyanlarca okunduğunu varsayıyorum.

Ben, “Atatürk’e Nasıl Bakmak” başlıklı yazımda, birtakım olgular sıraladım. Eleştirilerden hiçbiri bu olguların yanlışlığına değinmemekte; hepsi, benim bunlara dayanarak vardığım yargılara ya da bunlardan çıkartılabilecek (ama çoğunu benim çıkartmadığım ve benimsemediğim) sonuçlara ta-
kılmaktadır. Yine de birkaç noktaya dokunmak istiyorum.

Atatürk’ün 1921 sonlarında Meclis’teki bir söylevinde Rousseau ile Montesquieu’yü karıştırmasını, Fransız Devrimi’ni hazırladıkları söylenen dü-
şünürleri doğru olarak tanımadığına örnek göstermiştim. Erker de, Gürkan da buna şiddetle karşı çıkıyorlar. Erker, Atatürk “Cumhuriyet Erdemliktir” demiştir, diyor; “Locke’u okumasaydı, bu özdeyişi söylenebilir miydi? Ata-
türk özgürlükçü, erkinlikçi okulun başı Locke’u da, onu izleyen Hume’u da, Montesquieu’yü de, Voltaire’i de en azından J. J. Rousseau’yu tanıdığı, bildiği ölçüde biliyordu.” Gürkan’a göre de, “Atatürk’ün 1798 Fransız İhtilali’ni en azından çok iyi incelemiş bir kişi hüviyetine sahip bulunduğu bir gerçektir”; bunun kanıtı, “Çankaya’da Atatürk’ün eski köşkünün kitaplığında Rousseau’ya ilişkin yapıtların Fransızca baskılarında bizzat Atatürk tarafından ya-
pılmış çıkmalar, konulmuş notlar”dır.

Ben, Atatürk Rousseau’yu okumamıştır demedim – kendisi okuduğu-
nu söylüyor. Erker’in dediği gibi, Locke’u, Hume’u okuduğunu ise, hiç san-
mam. (Kaldı ki, “Cumhuriyet Faziletir” sözü Locke’tan değil, Rousseau’dan
gelmektedir!) Atatürk’ün Çankaya’daki özel kütüphanesinde bir tek Rous-

6 30 Ekim 1978 tarihli *Milliyet Sanat Dergisi*’nde bu yazıya da değinen Alpay Kabacalı (“Ekim Ayı Dergileri: Kısır Döngüden Kurtulmak”, sayı 295, s. 5), Özerdim’in “Atatürk dönemiyle ilgili eleştiriler karşısında pek alingan” davrandığını, “yanlış bulduğu görüşleri düzeltip doğruları belirtecek yerde, ne yazık ki suçlamakla yetindiğini” ve “Atatürk’ün eleştirilmezliğinin, adeta putlaştırılmasının savunucusu” görüldüğünü söylemektedir. Bence de, Atatürk konusunda, “İsi”dan önce, daha çok “ışık” gerekiyor.

seau vardır: Eski harflerle, 1913 tarihli bir *Mukavele-i İctimaiyye* çevirisi. Yayımlanmış olan katalogda, bu kitabın bazı sayfalarında “notlar ve işaretler” bulunduğu kayıtlı (sıra no. 451). Fakat, Millî Kütüphane’nin eski genel müdürü Dr. Müjgân Cumbur, Önsöz’ünde “Katalogun hazırlanması sırasında Sayın Prof. Âfet Inan işaretlerin kısmen kendisinin olduğunu söylemişlerdir” diyor. Onuncu Yıl Söylevi’nin Atatürk’ün kendi elinden diye posterleri basılan yazmalarının bile, onun elyazısı ile olmadığı ortaya çıkmalı (bu konuda, Hasan Rıza Soyak’ın Yapı ve Kredi Bankası’nca yayımlanan anılarına bakınız), böyle bir kanıt, korkarım güvenilemez.

Erker, daha ileri gidip, Rousseau’nun Kuvvetler Birliği’ni savunmadığını söylüyor ve herhalde öğrencilerime de bu gibi yanlış şeyler öğretiyordum diye, beni fakültemin dekanına, üniversitemin rektörüne şikâyet ediyor. Bu saçmalığa “Kargalar da güldü mü bilemem?” diye ekliyor. Kargalara karışmam, ama benim bildiğim şu ki: Rousseau’da yasama, yürütme ve yargılama işlevlerini ayrı ayrı organlar kullanacak olsa da (Locke’un ve Montesquieu’nün tersine, Atatürk’ün 1921’de savunduğu gibi), halk egemenliğinin bölünmezliği inancından ötürü, bütün bunlar o egemenliğe tümüyle uyruktur ve kuvvetler arasında bir ayrılık ya da denge olması söz konusu bile değildir. Atatürk’ün sözleri ortadayken, bu yazarı “doğru tanımadığı”ndan başka ne söyleyebilirim?

Yazımın bir yerinde “1930’daki Serbest Cumhuriyet Fırkası oyunu...” dediğim için, Gürkan bana üzüntülerini bildiriyor. “Atatürk hiçbir zaman oyun adamı olmamıştır... Eğer o deneme bir oyun idiyse, bugün tanık olduğumuz partililik tertip ve düzenlerini niteleyecek hangi sözcüğü kullanacağız?” diyor. Devrimci Em. Generalimizin duygularını incittiğime üzgünüm, gerçekten. Ama ben, Atatürk’ün “dalavereci” olduğunu söylemedim. Bugünkü siyasal partilerimizin ne gibi oyunlar yaptıklarıyla da ilgilenmiyorum – kendisi, o bahtsız Birlik Partisi denemesinden ötürü, bunları yakından bilebilir. Yine de, onun “nabız ve zemin yoklama amacına yönelik zorunlu bir deneme” diye nitelendirdiği Serbest Fırka girişimine pekâlâ “oyun” denebileceği kanısındayım. Şu sıralar bir gazetede tefrika edilen, SCF Reisi “Fethi Okyar’ın Kendi Elyazısı ile Hatıraları”ndan aşağıdaki satırlarda anlatılan pazarlığa başka ne ad verilebilir ki?

[Gazi] “Size 40-50 arkadaş veririm. Şimdilik onlarla işe başlarsınız. Gelecek seçimlerde ona yakın mebusu fırkanız namına temin ederim. Gelecek seçimlerde ne kadar mebus istersiniz” dedi. Bu suale cevap olarak:

“– Fırkanın ciddiyetle iş görmesi ve bütün encümenlerle riyaset divanında temsil edilebilmesi için bugünkü milletvekili sayısının üçte birine yakın olması için 120 mebus olmalıdır” dedim.

İsmet Paşa bu isteğe itiraz etti:

“– Yok, elliden fazla mebus veremeyiz” dedi. Gazinin müdahalesiyle 70 milletvekilinin yeni fırkaya verilmesine rıza gösterdi.

(“Serbest Fırka Olayı”, *Tercüman*, 11 Aralık 1978.)

Atatürk'ün pek yakın arkadaşı Nuri Conker'i kâtib-i umumî yaptırdığı, hatta kendi kız kardeşi Makbule Atadan'ı vb. üye yazdırdığı Serbest Cumhuriyet Fırkası üstünde daha çok durmak niyetinde değilim. Ancak, bütün bu Atatürk tartışmasında bence en önemli nokta olan demokrasi-diktatörlük sorununa bir kez daha eğilmek istiyorum. Gürkan yanıtında, “Bir İhtilâl Anayasası olan 1924 Anayasası'na göre kurulmuş ve kaçınılmaz zorunluluklar nedeniyle otoriter hüviyet almış bir Devlet düzeninde, Partinin tek olmasından tutunuz da, milletvekillerinin seçilmesinde merkezî bir istencin egemenliğine, eğitim ve kültürün, yeni kurulan devleti ve rejimi halka kabul ettirici ve ısıdırıcı propaganda amaçları ile kullanılmasına ve bu arada Basın'ın güdümlü faaliyet göstermesine kadar, gerçek Demokrasi ile bağdaştırılması zor özellikleri” o günün koşullarında savunmamaya olanak bulunamayacağı kanısında. Ama, yeni yönetimi halka kabul ettirme, sevdirmeye ve ısıdırma denince, sanki Ankara Hükümeti bir darbe ya da işgal sonucu Türkiye halkının üstüne gelmiş gibi olmuyor mu? Oysa, anti-demokratik yönetiş başladığında, Türkiye'de beş yıldır halkın kabul ettiği, sıcaklıkla benimsediği, kendisini saydığı bir yönetim vardı. Cumhuriyet'in ilânından Takrir-i Sükûn Kanunu'na değin, bundan yavaş yavaş, ondan sonraysa koşar adımlarla uzaklaşıldı. 1925 öncesinde, Gürkan'ın deyişiyle “yepyeni ve tam bağımsız bir devlet” (gerçekte ne kadar yeni ve bağımsız olabilmişse) hayli demokratik bir biçimde kurulmuştu. Dolayısıyla, bu gerekçe, 1925'ten itibaren yoğunlaşan dikta yönetimini temellendirmek için kullanılamaz. O yönetimin olsa olsa, giyim-kuşam, hukuk, yazı, eğitim vb. alanlardaki düzeltimlerin uygulanmaya zorlandıkları hızla gerçekleştirilmeleri bakımından gerekli olduğu ileriye sürülebilir. Toplumsal yaşamda kestirme sanılan çoğu yolların gerçekte öyle olmadıklarına, toplumun evrilme süreci içinde, özellikle bu gibi üstyapı değişikliklerinin, ancak maddî temeldeki gelişmelerin elverdiği ölçüde olanak kazandıklarına, tarih tanıklır.

Bizim tek-parti dönemi boyunca toprak reformu gibi altyapı değişiklikleri yapılamadığı için eksik kalmış burjuva devrimimizin geniş halk kitlelerine sağladığı yararlar sınırlı olmuştur. Ama bunları elde edebilmek için, burjuva devriminin siyasal ideolojisinden, yani demokrasiden verilen ödünler önemli zararlar yaratmıştır. En başarılı bir ileriye atılım örneği olarak, Mecelle yerine İsviçre Medenî Kanunu'nun iktibasının toplumumuza kazandırdıkları (eğer bunun zorunlu fiyatı o idiyse) bir çeyrek yüzyıl boyunca halkı kamu

yönetimine katılmaktan alıkoyup keyfî bir biçimde güdümleyerek yol açtığı-mız acılardan daha mı büyük olmuştur, acaba?

Kendimi bir “demokrasi fetişizmi”ne kaptırdığımı sanmıyorum; fakat tepeden inmece Jakobencilığe karşı, halkçılığı temel bir değer olarak benimsemekte de utanılacak bir yan göremiyorum, doğrusu. Hele, demokrasiden özveride bulunmak için ileri sürülen gerekçeler amaçlarla tutarsızsa; o yoldan sağlandığı sanılan yararlar geniş ölçüde hayaliyse; en önemlisi, bugün de kimilerine pek çekici gelen, yakın geçmişte “disiplinli” ve “ilerici” bir altın çağ yaşandığı efsanesini sürdürmek, sahici birtakım sakıncalar taşıyordu...

1981’de Atatürk’ün 100. Doğum Yılı’nı kutlayacağız. Bu kutlamaların görkemli bir biçimde olması için şimdiden hazırlıklar yapıldığını okuyor ve işitiyoruz. Bunların, Cumhuriyetin 50. Yıldönümündeki gibi anlamsız savurganlıklara yol açacağından korkuyorum. Atatürk’ün kişiliğiyle ilgili olarak, “Hagiographia” (aşırı övgülü ermiş öyküleri) türünden yazını alabildiğine çoğaltmak yerine, onun yaşadığı ve yoğurduğu dönemin toplumsal tarihini nesnel bir biçimde araştırıp ortaya koymak, bence, onun anısına sunabileceğimiz en uygun armağan olur.

* * *

Toplum ve Bilim’in geçen sayısında İlhan Tekeli ile Gencay Şaylan’ın kitap uzunluğundaki ortak yazıları, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”ni çok yararlanarak okudum. Yalnız, bir yanlışlarına değinmek istiyorum. “Ordular daha İzmir’e ulaşmadan, Mustafa Kemal 7 Eylül 1922’de yayınladığı bir beyannameye ... ‘Halkçılık esası üzerine müstenit Halk Fırkası’nı kuracağını” söylemiştir, diyorlar (s. 71-72). Gönderme yaptıkları kaynak da, Fahir Giritlioğlu’nun CHP üstüne iki ciltlik yapıtı. Gerçekten o kitapta bu beyan-namenin tarihi 7 Eylül 1922 olarak verilmiştir; yani Atatürk’ün Büyük Taarruzu başlatmasından iki hafta sonra ve İzmir’e girmesinden iki gün önce! Savaşın ta göbeğinde böyle şey olur mu? Doğrusu, 6 Aralık 1922’dir, yani aktarılan yanlış tarihten tam üç ay sonra – arada, Mudanya Bırakışması yapılacak, saltanat kaldırılacak vb. (Doğru tarihi Atatürk *Nutuk*’ta da söyler: son bas., s. 718. Beyanname metni, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, cilt II’ye, 7 Kânunuevvel 1338 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*’den alınmıştır.)

Değerli arkadaşlarımla bu küçük yanlışlığı, bizde, olguları tek tek doğrulamadan, ikinci elden bilgiyle tarih üstüne çözümleme yapmanın sağlıklı olmayacağı yolunda, öteden beri savunduğum bir görüşü destekliyorum.

Toplum ve Bilim, sayı 9-10, Bahar-Yaz, 1980

Mete Tunçay ile Söyleşİ: **“Mustafa Suphi ldürölmeseydi** **Muhtemelen Bakan Olurdu”**

RUŞEN ÇAKIR - LEVENT CİNEMRE

Kemalizm, çağdaşlaşmayı Batılılaşma diye anlayan, Osmanlı İmparatorluğu'nda en azından Tanzimat'tan beri oluşan çağdaşlaşmacı akımın devamı olarak, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Fransız Devrimi'ndeki Jakoben, tepeden inme ci yöntemlerle çağdaşlaşmayı gerçekleştirmeye çalışan ve bunu biçimsel öğelere ağırlık vererek düşünen bir harekettir. Esas itibariyle bir ekonomi politikası yoktur. Toplumsal yeniliği gerçekleştirmek için de siyasal araçlardan yararlanmayı ummaktadır. Kemalizm için bunlar söylenebilir.

• Başlangıçtan itibaren Türkiye'deki sol hareketle Kemalistler arasındaki ilişkilere bakarsak...

– Türkiye'de sol hareket de yine çağdaşlaşmacı genel akımın içinde yer almaktadır. Bunu vurgulamak gerekir. Solun ilk yıllarında biraz şabloncu da olsa, farklı bir gelişme, çağdaşlaşma stratejisi vardır. Ama geniş ölçüde, Kemalizmin gerçekleştirmek istediği reformlarla solun çağdaşlaşmayla erişmek istediği noktalar çakışmaktadır. Bunun için solun cumhuriyet döneminde büyük sıkıntısı oldu. Bir taraftan, diyelim, altyapıyla ilgilenerek toplumsal düzeltimleri farklı bir ekonomik temele oturtmak isterlerken, bir taraftan da sonunda erişmek istedikleri bazı durumların Kemalist reformlarla ortaya çıktığını görünce, buna bir sempatiyle bakmak, içten içe sevinç duymak durumunda kaldılar. Bir taraftan karşı çıkıyorlar, bir taraftan da sonuçlarını sevinçle karşılıyorlardı. Böy-

le bir ikircikli durumda kaldılar. Aslında Kemalizmi bir anda oluşmuş bir şey değil, yıllar boyunca ortaya çıkan, kendisini tamamlayan bir düşünce diye görürsek, başlangıçta, mesela Türkiye'nin kapitalist-olmayan yolda bir Kemalist iktidarla geliştirilebileceğine dair solun umutları vardı. Özellikle 1925 öncesinde gizli partide, yani yasadışılığa itilmiş olan TKP'de böyle düşünülüyordu. 1925'ten sonra ise partinin içinde böyle düşünmeye devam eden insanlar dışlandılar ve bunlar daha sonra gide-rek "Kadro" hareketini kurdular. Benim *Türkiye'de Sol Akımlar* adlı kitabımda, daha sonra da doğru bir sezgi olduğuna inandığım görüş, Kadrocuların dönek olmadıkları, dönenin TKP olduğudur. Yani 25'ten önce onlar, Ankara'daki siyasal iktidarı işbirliği yapılabilecek, içine sızarak bir şeyler kotarılabilecek bir yapı diye görürlerken, 25'ten sonra bundan vazgeçtiler. Bunun nedeni, her durumda bir miktar görüş sahipleri arasındaki –diyelim, Şevket Süreyya ile Şefik Hüsnü grubu arasındaki– kişisel çekişmeye dayanır; fakat onun ötesinde Ankara hükümetinin de değiştiğini, yani 1925 öncesiyle sonrasında en azından tutumunda vurgu farkları ortaya çıktığını teslim etmek gerekir. Yani değişen sadece TKP değil, Ankara hükümetinin kendisidir de. Başka bir şey, Türkiye'de milliyetçilik çok yeni idi. Bugün nasıl çevremize bakınca, Kürt arkadaşlarımızın, hatta solcu Kürt arkadaşlarımızın önce Kürt olduklarını gözlemliyorsak, bundan 70 yıl önce Türk sol hareketindeki insanlar da çoğu kere farkında olmadan, milliyetçi idiler. Yani Türk milliyetçiliği o kadar yeni ve coşkun bir şeydi ki, soldaki insanlara da damgasını vuruyordu. Bu da bir ek faktör olarak, solun Kemalizme iyi gözlerle bakması sonucunu doğuruyordu. Zaten yavaş yavaş ortaya çıkıyor ki, 1925 öncesinde Türkiye solu henüz Sovyetler'le sıkı bir ilişkiye girmediği dönemde, Türkiye solunda çok daha özgür ve yaratıcı düşünce vardı. Bu da Kemalizmle yahut ön-Kemalizmle işbirliği yapılabileceği duygusunun ege-men olduğu bir döneme denk geliyor. Fakat 1925'ten sonra TKP, Türkiye içinde çok sıkıştırılıp da birçok önderleri yurt dışında yaşamak ve Komintern disiplinine ayak uydurmak zorunda kalınca, artık öyle eskisi gibi özgür ve eleştirel bir şekilde Türkiye için sol tahliller yapmaları sona eriyor, Komintern'in karara bağladığı klişeleri Türkiye için tekrarlamakla yetiniyorlar. Bu dönemde bu sefer asıl üzerinde durmaya çalıştığımız sol-Kemalizm ilişkisi bakımından başka bir mesele çıkıyor: Kemalizm hiç şüphe yok, içeride baskıcı bir siyasal rejim. Fakat dış politikasında Sovyet dostluğunu izliyor. O dönemdeki Komintern'in temel kaygısı da (Sovyetler Birliği'nde o zaman öyle söyleniyordu) "sosyalist anavatan"ın

çıkarlarını her şeyin üstünde tutmaktı. Dolayısıyla solcular bir yandan milliyetçilikleri nedeniyle, bir yandan onlar da çağdaşlaşmayı Batılılaşma diye görüp, Kemalist reformların Batıcı ürünlerine sevinmeleri nedeniyle, bir yandan da Kemalist hükümetin dış politikada Sovyet dostu olması nedeniyle Kemalist rejime karşı çok sakıngan davrandı – bu, bugün bir hayli unutulmuş durumdadır, ama 1930'lardaki Sovyet dostluğu, mesela uluslararası konferanslarda Türkiye'nin bir Sovyet uydusu gibi görünmesine yol açacak kadar ileriye. Türk delegesi her toplantıda Sovyet delegesinin parmak kaldırmasına göre oy verirdi. Sonradan zannedildi ki, sadece 1950 sonrasında Amerika'nın izleyicisi olduk, dış politikada. Oysa 30'larda, Sovyetler'in izleyicisiydik. Böyle bir açmaz vardı. Sovyet dostluğu nedeniyle, solcular çok ileri gidemiyorlardı. *Uluslararası Komünist* dergisini izlerseniz, mesela Bulgar komünistlerinin 1930'larda iktidarda olan partilere ve kişilere karşı ne kadar sert olduğunu, Yunan komünistlerinin keza kendi ülkelerinde iktidarda bulunanlara karşı ne kadar sert olduğunu, buna karşılık Türk komünistlerinin CHP iktidarına karşı oldukça sakıngan davrandığını gözlemleyebilirsiniz. Ama tabii, bu tek taraflı bir aşkı. Kemalistlerin tek parti diktatörlüğü çerçevesi içinde herhangi bir muhalefete, bu arada sol muhalefete, komünistlere karşı da tahammülleri yoktu. Doğan Avcıoğlu sanıyorum ki oldukça abartıyordu, "Atatürk döneminde hiç kimse solculuktan hapse girmedi" diye. Bu tamamen yanlıştır. Periyodik tevkifler var, zaten yeraltı partisinin üyeleri bir avuç. Her yakaladıklarında, CHF diktatörlüğü komünistlerin canına okuyor. Durum buydu.

• *Mustafa Suphi'ye dönersek. O dönemde Kurtuluş Savaşı'na dahil olma girişimleri, Anadolu'daki tüm sol çevreleri bir araya getirme, toparlama, bir komünist ya da sol cephe oluşturma çabaları. Bunlarla Kemalistler arasındaki ilişkiler ve kavga; sonuçta Mustafa Suphiler'in katledilmesiyle, sol cephenin dağıtılmasıyla sona eren kavga. Şöyle bir şey söylemek mümkün mü acaba? Gerçi siz Mustafa Suphi'yi milli komünizmin en önemli temsilcilerinden biri sayıyorsunuz, ama Suphi'nin o dönemde Anadolu'da bir şeyler başarabileceğini düşünmek mümkün mü acaba?*

– Suphi konusu çok tartışıldı. Bir kere Suphi'nin temelde bir milliyetçi tarafı olduğunu her zaman düşündüm. Mesela Mustafa Suphi mason. Ama masonluğa bir itirazı var, masonluğun enternasyonalizmine. "Milli masonluk olsa ne iyi olurdu" diye düşünülüyor, Rusya'ya gitmezden önce. Ve sola karşı bir adam. "Artık sosyoloji var, bu işin ilmi sosyolojidir,

sosyoloji varken sosyalizme ne gerek var?” diye yazılar yazdığını biliyoruz. Suphi Rusya’ya sığındıktan ve solcu olduktan sonra da, benim anladığım kadarıyla, milliyetçiliğinden vazgeçmemiştir. Onun Bakü Kongresi’nden sonra, yani TKP başkanı seçildikten sonra, yine o kongrede genel sekreter seçilen Ethem Nejat’la beraber Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdikleri bir mektup, bence onun milliyetçiliğinin ne kadar coşkulu ve güçlü olmaya devam ettiğini gösteriyor. Şöyle söylüyorlar: “Siz Ermenileri yendiniz, ama biz her yerde ‘Anadolu’nun düşmanı Ermeniler, Ermenilik değil, Taşnaklardır; İngiliz emperyalizminin aleti durumuna gelen Ermenistan Taşnak hükümetidir,’ dedik, siz de böyle söyleyin,” diye bir tüyo veriyor. Bu bir enternasyonalist komünistin tavrı değildir bence. Bu, milliyetçi bir adamın tavrıdır. Ve ben biraz fantezi yaparak şöyle düşünüyorum, Suphi ve grubu bir tertibe, bence mahalli bir tertibe uğramayıp da o tarihte Ankara’ya gelebilselerdi, –ben Suphi’lerin öldürülmesinin Trabzon Valisi Deli Hamit ve Şark Cephesi Komutanı Kazım Karabekir arasında, Ankara’dan bağımsız bir şekilde kotarılmış bir şey olduğunu düşünüyorum. Ankara nihayet kendisine gelen raporlara göre, bunları hudut dışı edin, gerisin geri gönderin diyor– bir kere o dönemde Mustafa Kemal’in solu bir araya getirmek için kurdurduğu resmî TKF’ye gireceklerini, ikincisi aralarından belki üç tane bakan çıkaracaklarını düşünüyorum. Bu bakanlar da, muhtemelen üç tane yetenekli adam: Suphi’nin kendisi, Ethem Nejat ve Arap İsmail Hakkı olacaktı. Bunlar doktoralı, yurt dışında okumuş ve İttihatçı olmayan, İttihatçılara karşı kişiler. Ankara BMM İttihatçıların çok hâkim olduğu ve bu imajdan da rahatsızlık duyan bir yapıdaydı. Aralarında bir tane İttihatçılara karşı adam vardı, Rıza Nur gelmişti, onu da hemen bakan yaptılar, en mühim işlere getirdiler. Çünkü Ankara, “bizimki bir İttihatçı hareketi değildir” imajını vermek istiyordu. Mustafa Kemal Paşa’nın çağrı sayılabilecek mektubunda şartlar çok açık. “Gelin, başında Hakkı Behiç’in olduğu resmî fırkaya katılın, bunun dışında da faaliyet göstermeyin” diyor, onlar da geliyor. Bu, şartları kabul ettiklerini gösterir. Yani milliyetçilik bir ortak payda olarak onların işbirliği yapmalarına yol açabilirdi? Tabii, o zaman TKP ne olurdu, o ayrı bir fantezi konusu.

• *Resmî TKP’nin sadece insanları kandırmak için kurulmadığını söylemek mümkün mü?*

– Evet, ben bunu her zaman söylerim. “Resmî TKP bir muvazaa partisisidir” denildi, durdu. Bu doğru bir şey değil. İttihatçıların bir sol ka-

nağı vardı ve resmî TKP'ye girenler öyle artistlik yapacak adamlar değıl, sol adamlardı. O zaman içtenlikle inanıyorlar. Mesela resmî TKP'nin başındaki genel sekreter Hakkı Behiç, kendisine bu iş teklif edildiğı zaman diyor ki, "Kabul ediyorum, ama ben bir daha halkın karşısına başka bir sıfatla çıkamam." Ve hakikaten de çıkmıyor. Çok merak ettiğim şeylerden biri, Hakkı Behiç'in 40'ların ortalarına kadar yaşadığı ve delirdiğı söylenir. Anılarda böyle şeyler var, ama 1921 başından itibaren hiç ağzını açmadı. Hakkı Behiç'in anıları falan var mıdır? Elimizde Rauf Bey'e gönderdiği uzun bir mektup bulunuyor ve orada içtenliği görölüyor adamın. Bu sol İttihatçılar ne kadar solcu idiler, onu da ayrıca düşünmek lazım. Ama, halk sözcüğüyle simgelenen bir şey var. Halk Fırkası adı nereden geliyor? Halkçılık programı, halk zümresi – bu "halk" üzerindeki vurgu, İttihat Terakki'nin 1915-1916 yılına kadar geri götürülebilir, bir radikal kanadının eseridir. Birtakım çekişmeler olmakla birlikte, Türk solcuları genellikle bu kaynaktan çıktılar.

• Komintern'e o dönemde M. Suphilerin Türkiye'ye bakış açılarına müdahalede bulundukları, onları bir şekilde yönlendirdikleri şeklinde bir sorumluluk yüklemek mümkün mü? 1920-1921'de Avrupa'da devrim beklentisinin sona ermesi, olayın SSCB ile sınırlı kalacağını anlaşılması ve sosyalist anavatanın savunulmasının öne çıkması üzerine, hemen yanı başlarında gelişen harekete komünistlerin önderliği açısından değıl de, sadece bir hareketliliğin olmasını önemli bularak ve bunu kabul ederek yaklaşmalarının doğurduğu sorumluluk?

– Ruslar Milli Mücadele'ye yardım etmek için Türklerin komünist olması şartını ileri sürmediler. Bizimkiler böyle bir şart olduğunu sanıp komünist olmayı teklif ettiklerinde, "buna imkân da yok, gerek de yok," dediler. Komintern'in bakışında da bu değışmedi. Türkiye'nin gelişme şartlarında bir Sovyet yönetimi olmasını beklemiyorlardı. Ama Türkiye'de bir KP'ye de yaşama hakkı tanıyan bir rejim olmasını elbette istiyorlardı. Radikal sol düşüncenin Türkiye'de çok yeni olduğunun farkındaydılar ve uzun dönemde bunun yaşama, gelişme ve ağırlığını koyma şansına sahip olmasını istiyorlardı. Ama Suphi konusunda çok fanteziler var. Mesela Kemal Tahir'e göre, Stalin –daha Stalin'den bahsetmek için çok erken ama– Sultan Galiyef gibi milliyetçi Bolşevik akımları içeride tasfiye ederken, aynı doğrultudan olan M. Suphilerin tasfiyesini de Mustafa Kemal'e havale etmiş. Yani böyle bir fantezi düşünce. Bu bir kere tarihleri bakımından anakroniktir, tutmaz. Daha önceki bir olayı

sonraki bir olayla karşılaştırarak açıklama teşebbüsüdür. Ama Suphi ve grubunun öldürüldüğü dönemde henüz işler durulmuş değildi.

• *Daha sonraki dönemlere geçerek...*

– 1925 öncesinde Türkiye’de *Aydınlık* diye bir aylık dergi çıkıyor. Hatta cumhuriyetin ilanı arifesinde –1923’t– ve sonrasında TKP *Vazife* diye bir günlük gazete çıkartıyor, ama mali sebeplerle yürütemiyor. *Aydınlık*, *Vazife* gibi yayınlarda, solun yaptığı tahlilleri görüyoruz. Bu tahliller çok akıllı başında, şabloncu olmayan, Marksist terimleri Türkiye’nin özel koşullarına göre uygulama çabasında düşünceler. 1925’ten sonra, bizim takip edebileceğimiz böyle bir yayın külliyatı yok. Ben illegal yayınları bir miktar toplamaya çalıştım. Bu yayınlardaki yazıların pek çoğu da, dünyadaki sol hareketin gelişmesini anlatan çeviri gibi şeyler. Türkiye için analiz yapan iki akımı hissetmek mümkün. Bir tanesi belki Hikmet Kıvılcımlı’nın kişiliğiyle özdeşleşen, Kemalizme bir tür faşizm diye bakan, bu konuda hayale kapılmayan bir akım. Çünkü Kıvılcımlı gerek 1925’t, gerekse 1929 İzmir tevkifatından sonra, Kemalist adalet mekanizmasının sertliğini kendi kişiliğinde tatmış. Ona oranla tuzu daha kuru olanlar ise, Kadro kadar ileri gitmeseler bile, konuşmamızın başında saydığım faktörlerden biri veya ötekini vurgulayarak, Sovyet dostluğunu ya da devletçilik vadisinde atılmış bazı adımların önemini vurgulayarak, bir çeşit milliyetçi ıftihar dürtüsüyle, daha yumuşak bakıyorlar. Ama dediğim gibi bu illegal yayınların hepsi elimizde yok. Benim yıllardır yapmaya çalıştığım ve nihayet 1925-1936 dönemi için bastırmaya hazırlandığım kaynaklardan böyle bir izlenim çıkıyor. *Türkiye’de Sol Akımlar*’ı 1908’den 1925’e kadar getirmiştim. İkinci cilt 1925-1945 olacaktı, o da çok yavaş ilerliyor, onun için onu da 1925-1936, 1936-1945 olarak bölmeye karar verdim. Çünkü 1936’da uzun süre söylenmeyen, kabul edilmeyen, bilenlerin de açıklamadıklarını TKP’nin Komintern’den çıkartılması, bir “separat” kararı söz konusudur. “Desantralizasyon” da denilen bir karar ile 1936 yılında TKP aşağı yukarı sifıra indirilmiştir. Yahut böyle söylemek doğru değil, bir ordunun bir “seferi”, bir de “hazeri” kadrosu vardır, barışta iskelet haline getirilir. TKP de bir iskelet haline getirilmiştir. Maalesef bu kararın metnini bulamadım, ama başka birçok değinmeden öyle anlaşıyor ki, 1935’te yapılan son Komintern Kongresi’nde, Komintern politikası bir viraj daha alıp o vakte kadar “sosyal faşistler” diye küftettiği sosyalistlerle bir anti-faşist cephe kurma kararı alınca, bunun Türkiye’ye uyar-

lanması da aşağı yukarı şöyle olmuştur: Türkiye’de bir ciddi faşizm tehlikesi yok ve zaten hükümet Sovyet dostu. “Onun için siz hükümeti işçi haklarıyla ilgili falan birtakım taleplerle sıkıştırıp durmayın, rahat bırakın. Siz de, ne olur ne olmaz, Türkiye’de bir faşizm tehlikesi ortaya çıkması ihtimaline karşı yasal kuruluşlara, basına, hatta CHP’ye falan birey olarak katılın, yayın yapın, uyanıklık gösterin. Ama iktidarın ele geçirilmesini amaçlayan normal bir KP faaliyetinden vazgeçin.”

• *Sol hareketin bu dönemde ürettiği belgelerde durum nasıl görünüyor?*

– *Orak-Çekiç*’te çıkan bazı yazılar var. Yasal olarak çıkıyor, ama Takrir-i Sükun’un ilk tatbikatı sırasında *Orak-Çekiç* de kapatılıyor. TKP Kürt isyanını feodal, karşı-devrimci bir isyan olarak görüyor. “Ankara hükümeti ise burjuva hükümetidir. Onun için yaşasın burjuvazi kahrolsun feodalizm.” Bu, Sovyet hükümetinin tavrına da denk düşüyor. Öteki konularda da, mesela Komintern kongrelerinde zaman zaman TKP’lilerin iktidara fazla yumuşak baktıkları konusunda tenkit edildikleri anlaşıyor. Mesela, “siz belediye sosyalizmini müdafaa ediyorsunuz, sosyal patriotizme savruluyorsunuz” falan diye eleştiriler var. Bizimkiler ısrarla bunu reddediyorlar. “Böyle bir şey yok ya da vardı da önünü aldık” falan gibilerden. Bu tür yazılar 1925-1926’da hâlâ devam ediyor. Mesela aslında komünist olan Vlahof Efendi’nin örgütlediği *Fédérations Balkaniques* diye bir dergi vardır. Orada Türkiye’nin iktisadi ve sosyal gelişmesi üzerine “B.F.” imzalı bir Fransızca yazı gördüm. Yanılmıyorsam “B.F.” Şefik Hüsnü’dür. Şefik Hüsnü, Komintern’de bir dönemden sonra “B. Ferdi” takma adını kullanıyordu. Yazının tarihi 1926. Orada, “Bunlar devlet mülkiyetinde olsa daha iyi olurdu” gibi birtakım çekinceler ileri sürmekle birlikte, Kemalizmin iktisadi alanda yaptığı yeni örgütlenmeler, banka kurmalar falan bağı methediliyor. Aynı Ş. Hüsnü, 1923’te cumhuriyet sıralarında yazdığı bazı makalelerinde, sahiden belediye sosyalizmi anlamına gelebilecek önerilerde bulunuyordu. Bu makaleleri *Birlik*’de yayımladım.

• *Daha sonraki dönemlere gidersek...*

– Daha sonraki dönemlere fazla giremem, çünkü Kemalizm herhalde 45’te bitiyor. Ondan sonra Atatürkçülük başlıyor. “Ebedi Şef” kültürünün nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği hakkında bir teorim var, “Ebedi Şef” kültürünün “Milli Şef”e karşı bir muhalefet aracı olarak ortaya çıktığını düşünüyorum 1940’lı yıllarda. Yani Atatürk’ü övmekle, dolaylı olarak baştaki Cumhurbaşkanı İsmet Paşa küçültülüyor. Ve potansiyel muha-

lifler Atatürk'ü övmeye gayret ediyorlar. Potansiyel muhalifler dedim; açıkça muhalefet edilemiyor, çünkü tek parti diktatörlüğü altında yaşıyor. Ama tek parti diktatörlüğü altında "Atatürk büyük adamdı" demek, "İsmet Paşa o kadar büyük adam değildi" manasını taşıyor. Değildir manasına geliyor. Çünkü İnönü cumhurbaşkanı olunca, tıpkı Atatürk'ün yaptığı gibi, kendisinden önceki tüm padişahların yaptırdığı gibi, paralara pullara kendi resmini bastırdı. İşte o zaman bir muhalefet ortaya çıktı, "Sen kim oluyorsun da bunu yapıyorsun?" diye. Kim oluyorsunu var mı? İşte o da cumhurbaşkanı. Atatürk kimdi de onun resmi konuyor? Bu bir gelenektir, Osmanlı'da her padişah kendi parasını bastırdı. Ama İsmet Paşa'ya karşı olanlar, Atatürk'ü yücelterek onu eleştirmiş oldular. Bir süre sonra CHP bunun farkına vardı ve şöyle demeye başladılar: "Tabii Atatürk büyük adamdı, nitekim bizim partimizi o kurdu." Böylelikle bir açık artırma başladı ve bu günümüze kadar geldi. Açık artırmanın başlaması ve Atatürkçülük kültürü, bence erken 1940'ların bir ürünüdür. DP içinde Celal Bayar çok sıkı bir Atatürkçüydü çünkü her şeyini Atatürk'e borçluydu. O da bu kültürün yükselmesinde faal oldu. Sonra 27 Mayıs meşruiyet gerekçesi olarak Atatürkçülüğü kullandı. "Bunlar Atatürkçülüğe ihanet ettiler, biz onun için sandıktan çıkmalarına bakmadan bunları devirdik" diye. Ondan sonra askerî darbelerde sık sık atıf yapılan bir değerler sistemi gibi sunuldu.

• *Peki siz Kemalizm ile Atatürkçülük arasında bir farklılık, bir süreklilik olmama hali görüyor musunuz?*

– Hayır. Sadece vurgulama farkları var. Geçenlerde bir açık oturumda Ali Sirmen beni kastederek, "Bazıları Atatürk'ü bastonu, şapkası, giyim kuşamıyla taklit eden adama kızıyorlar, ona kızdıkları için Atatürk'e dil uzatıyorlar" dedi. Ben, Atatürk'ü taklit eden zatın taklidinde hayli başarılı olduğu kanısındayım, aramızdaki fark bu. Yani "Atatürk'ün kendisi de ondan çok farklı değildi" demek cüretini gösteriyorum. Her şeye rağmen bana daha yakışıklı, daha akıllı bir adam gibi geliyor, ama yine de Atatürk bundan çok farklı biri değildi. Oysa sonradan bir efsane çıkarıldı, "sahte Atatürkçüler ve öz Atatürkçüler" ayrımı yapıldı. Mesela Cumhuriyet gazetesi kendisinin "öz Atatürkçü" olduğu vehmindedir, ama 12 Mart'ı, 12 Eylül'ü yapanlar "sahte Atatürkçüler"dir, Atatürkçülükten yararlananlardır. Aralarında bazı vurgu farkları var, ama ben bunların o kadar abartılmaya elverişli olduklarını düşünmüyorum. Özünde hepsi de eşit ölçüde anti-demokratik tutumlardır.

• *Türkiye’de sol, Kemalizm konusunda yeterli bir eleştiriye sahip oldu mu?*

– Hayır. Çünkü solun da belki çok yakın zamanlara kadar demokratik bir duyarlılığı yoktu. Batı solculuğu, sanıyorum, demokrasinin daha ileri götürülmesi anlamında bir solculuktur. Yani demokrasi sadece siyaset alanıyla sınırlı bir şey değildir, ekonomik ve toplumsal yaşamda da demokrasiden yana olursanız, solculuk bu demektir. Kabaca Batı solculuğu budur. Ben de kendimi böyle hissediyorum. Demokrasi solculuğun ilk ilkesidir, öyle kolay kolay feda edilecek bir şey değil. Oysa Jakoben yaklaşımda –ki bu yaklaşımı Kemalistler kadar solcular da benimsemektedir– demokrasi askıya alınabilecek, başka şeylerin gerçekleşmesi uğruna ihmal edilebilecek, savsaklanabilecek bir şeydir. Yani pek çok solcu özünde anti-demokrattır ve ben bunların özünde yanlış solcular olduğunu düşünüyorum. Yani halka karşı “basacaksın sopayı adam edeceksin herifleri” gibi bir zihniyet. Bizimki bir geçiş düşüncesi. Osmanlı otokrasisinden yöneldiğimiz Batı demokrasisine doğru bir geçiştir 20. yüzyıl Türk düşüncesi. Ama bu geçiş çok az kişinin kafasında tamamlanmış durumda; birçok kişide eski otokratik özlemler sürüyor. Kemalizm de sol da bu anlamda gelenekçi.

• *“Halkı dikkate almıyorlar, Jakobenizm” dediniz. Halbuki halkçılık geleneğini Kurtuluş Savaşı’nın ilk dönemlerinde, Kuvayı Seyyare dönemlerinde bulmak mümkün herhalde, değil mi?*

– Evet. Son yüz yıllık Türk siyasi hayatında en şerefli dönem I. TBMM dönemidir. Orada, özel birtakım şartlar altında Türk siyasi hayatında öncesinde ve sonrasında görülmeyen bir yelpaze genişliği var. En sofı Müslümanlardan sahici solculara kadar milletvekilleri olmuş ve bunlar görece özgür bir hava içinde, dillerini tutmamışlar, Meclis kürsüsünden eleştiriler yapmışlardır. Bu da Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis Başkanı olarak o şereften büyük pay aldığı bir dönem. Ama aynı Mustafa Kemal Paşa birkaç yıl sonra bundan sıkılıp bu havayı dağıtmakta da birinci amil olmuştur.

• *Ayrıca o dönemde silahlı halk ayaklanmaları var. Zincirinden boşanmış bir halk, Kemalistlerin otorite kurmasına kadar herhangi bir siyasi otorite yok.*

– Nizami ordunun kuruluşuna kadar. Ben, gerillanın bir çeşit nostaljiyle idealize edilmesine karşıyım. Bu “yerli Robin Hood”a, Yaşar Kemal’in romanlarındaki halktan yana haydutlara benzer, bir tür roman-

tiklidir. Savaşın her türlü pistir. Gerilla, nizami orduya göre daha fazla halka dayanır, ama daha temiz iş yapmaz. Yani burada kendimizi romantikliğe kaptırmaya gerek yok. Silahlı halk ne demek? Birtakım zorbalı var, gelip para alıyorlar, asker alıyorlar senin çocuğunu çocuğunu götürüyorlar, direneni de öldürüyorlar. Para daha çok zenginlerde olduğu için onların paralarını alıyorlar, ama kullandıkları fakir fukaranın çocuğu. Burada kendimizi duygusallığa kaptırmayalım. Türkiye’de biz Che Guevara romantik kovboyluğunu bir halt zannederek sürdüren insanlarız, böylece bu faaliyet bizi o döneme karşı duyarlı kılıyor. Kuvayı Seyyare’nin nizami ordudan daha iyi bir şey olduğunu düşünmüyorum.

• *Peki bundan sonra sol hareket, politika ve düşünce olarak sol, Kemalizme karşı ne yapmalı?*

– Kemalizm konusuyla solun hesaplaşması lazım. Bunu şimdiye kadar yapmadı. Ama bu sırf bir tarihsel yükümlülük olarak yapılacak bir şey değil. Bence Türkiye’de sol, demokrat olarak çıkmak zorunda. Benim ömür beklentim içinde sol için bir iktidar yok. Ama ben solcuyum. Sosyalist ülkelere hamburgerin, blue jean’in, Cola’nın, pop müziğin girmesi için sistem çökebilir; ama insana ilişkin sol değerlerin, kapitalist teknolojinin hiçbir atılımıyla çökertilebileceğini düşünmüyorum. Yani insan var olduğu sürece sol değerler yaşayacaktır. Türkiye’de bu fikirler çerçevesinde örgütlenen bir parti için kısa dönemde iktidar şansı olduğunu sanmıyorum. Türkiye tutucu bir ülke. Ama sol bir örgütlenmenin ya da sol örgütlenmelerin Türkiye’de demokrasinin geleceği açısından çok önemli işlevleri olacağına inanıyorum. Kamuoyuna yeni duyarlılıklar kazandırmak. Bu açıdan ben solun Türkiye’de büsbütün başarısız olduğuna da inanmıyorum. Bugün ANAP da, DYP de, SHP de belirli taleplere sahip çıkıyorlarsa, bunda bir mücadele içinde bunları dillendiren, halka yayan ve benimseten solun etkisi vardır. Solculuk için böyle bir işlev düşünüyorum, Türkiye’de önümüzdeki yıllarda. Ama öncelikle demokrat olmak zorunda. Demokrat olunca, tarihe demokratik bir bakış çerçevesinde Kemalizm sorunuyla da hesaplaşmak zorunda. Kendi geçmişini değerlendirirken, bununla da hesaplaşmak zorunda.

Sol Kemalizme Bakıyor,

ed. Ruşen Çakır - Levent Cinemre, Metis Yayınları, 1993

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**OSMANLI'DA SOSYALİST DÜŞÜNCE
VE HAREKETLER**

Cumhuriyet Öncesinde Sosyalist Düşünce

Özgürlükçü, eşitlikçi, adaletçi nitelikte evrensel ve değişmeyecek değerlere dayanan modern sosyalizm, (sınıflı) kapitalist toplumlarda ortaya çıkmış ve işçi sınıfının kendisine zorlanan elverişsiz koşullardan kurtulmak için vereceği mücadele ile toplumun tümünü dönüştüreceği, başka bir varoluş biçimi yaratacağı beklentisine dayanmıştır. Bu mücadele, yasal olarak ancak genel oy hakkını tanıyan demokratik bir ortamda yürütülebilir. Dolayısıyla, siyasal liberalizm ve demokrasi, sosyalizmin yeraltı koşullarına düşmemek için çözülmesi gereken bir ön-mesele oluşturmaktadır.

Sosyalizm, içine doğduğu 19. yüzyılın başat milliyetçiliğine karşı, enter-nasyonalisttir. Ulusal ayrımları kültürel özgüllüklerden ibaret sayarak, hangi devletin uyrugu olursa olsunlar, bütün dünya işçilerinin sınıfsal dayanışmalarını en önemli etken olarak görür. Her ülkede sosyalist hareket, (çok defa kendi burjuva kökenlerine sırt çevirerek) bu düşünceye gönül vermiş aydınların işçi kitlelerine bilinç taşımalarının sonucu olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, zaten dağılma sürecine girdiği 19. yüzyılın son çeyreğinde anayasal (meşrutî) bir monarşi düzenine adım atmış, ama pek yürütememişti. Sultan II. Abdülhamit baskıcı (müstebid) bir yönetim kurmuştu. Memleketin bölgeleri arasında ekonomik durum açısından büyük bir çeşitlilik vardı. Ülkeye çok az endüstri girmişti. İşçi sınıfı zayıf ve örgütsüzdü. Ancak liman şehirlerinde dış ticarete dayalı bir merkantil kapitalizm gelişmiş, belirli bir burjuva tabakası oluşmaya başlamıştı. Yavaş yavaş Batı kaynaklarından sosyalizmi tanıyan aydınlar belirliyordu.

1876-1923 yılları arasında, Osmanlı ülkesinde sosyalist düşünce konusunu, zaman açısından iç içe geçen dört başlık altında incelemek doğru olur:

- 1) [O zaman kullanılmayan bir terimle] Azınlıkların, yani gayrimüslim anasır'ın, Müslüman ve Türk olmayan etnik ve dinsel toplulukların Solculuğu.
- 2) Osmanlı Solu.
- 3) Millî Mücadele Anadolu'sunda Solculuk
- 4) Marksist Sol.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün çağdaş düşünceler gibi sosyalizm de, Türk-Müslüman millet-i hâkimesinden önce, Ermeniler, Makedonlar, Bulgarlar, Rumlar ve Selânik Yahudileri gibi gayrimüslim anasır arasında serpilmiştir.*

Ermeniler, Doğu Anadolu'da göreceli bir yoğunlukta oldukları Osmanlı topraklarından başka, Rus Çarlığı'nın egemenliği altındaki Kafkaslar'da ve (daha az sayıda da) İran'da yaşıyorlardı. 1863'te Osmanlı Hükümetinin kabul ettiği *Ermeni* [Gregoryen] *Millet Nizamnamesi*'nin, Batı dillerinde “anayasa” anlamındaki *constitution* terimiyle anılması birtakım yanlış anlamalara yol açmıştır. Oysa bu belge siyasal değil, dini/kültürel haklarla ilgiliydi. [Şurasını da unutmamak gerekir ki, o tarihte Osmanlıca'da henüz “anayasa” kavramı için yerleşmiş *Kanun-i Esasî* ya da *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu* gibi bir karşılık yoktu!] Bütün Ermeni aydınları için olduğu gibi, sosyalistleri için de, ulusal sorun, yani gerek Rus gerekse Osmanlı İmparatorluğu'ndan özerkleşme ya da bağımsızlaşma ülküsü büyük önem taşıymaktaydı.

1887 yılında Cenevre'de Kafkasyalı Ermeni aydınları Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi'ni kurmuşlardı. Üç yıl sonra da Tiflis'te Daşnakzutyun, yani Ermeni Devrimci Federasyonu oluşturulmuştu. Bu solcu örgütler, tıpkı 1885'te Van'da kurulan liberal Armenakan Partisi gibi, Osmanlı Ermenilerinin yaşamının 1878 Berlin Antlaşması'nda söz verilen düzeltimlere göre iyileştirilmesini de amaçlıyorlardı. Sosyalist Hınçak ve Daşnakların, Osmanlı Ermenileri arasında da yandaşları olduğu kuşkusuzdur. Friedrich Engels *Komünist Manifesto*'nun 1888 tarihli İngilizce basımına yazdığı önsözde ilginç bir olay anlatır. Birkaç ay önce (önsöz 30 Ocak tarihli olduğuna göre, Hınçakyan'ın kurulduğu 1887 yılı içinde) İstanbul'da biri *Manifesto*'yu Ermenice'ye çevirmiş ve yayımlatmak için basımevine götürmüştür. Matbaacı, Karl Marx'ın adını taşıyan bir kitabı basmaktan korkmuş, çevirmen de bu yapıtı kendisi yazmış gibi yayımlatmayı kabul etmemiştir.

Özellikle Daşnakların, II. Meşrutiyet öncesinde (ve başlarında) İttihat ve Terakki hareketiyle bir süre işbirliği yapması, II. Abdülhamit istibdadına karşı ortak mücadeleye girmek istemesinin temel nedeni, ulusal sorun aç-

(*) Bu konuda, Erik Jan Zürcher'le birlikte derlediğim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923* (İstanbul: İletişim Yay., 2. baskı 2000) adlı kitaba başvurulabilir.

sından demokratikleşmenin bir ön-mesele sayılmasıdır. Fakat Ahmet Rıza yönetimindeki merkezîyetçi İttihatçıların, yabancı devletlerin müdahale ihtimallerine karşı çıkması, bu işbirliğinin fazla uzun sürmesini engellemiştir. Daşnakların Osmanlı siyasetiyle ilişkilerinin bir kanıtı da, İkinci Enternasyonal kongrelerine 1907'de bir Kafkas partisi olarak katıldıktan sonra, 1909'da bu uluslararası örgütün henüz kurulmamış Osmanlı Seksiyonunun bir alt-bölümü olarak İkinci Enternasyonal'e girmiş olmalarıdır.

Ermeni solcuları arasında en çok Daşnaklar ulusal sorunla uğraşmışlar, ama Özgüllükçü (*Specifist* - "Biz bize benzerizci") solcular, hatta Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik kanadına katılan Hınçaklar da sosyalist enternasyonalizm ile Ermeni ulusçuluğunu bağdaştırmaya çalışmışlardır. Yine de, bütün Ermeni solcularının gerek yurtdışında gerekse Osmanlı topraklarında yaptıkları etkinlikler ve telif-tercüme kitaplar ve süreli yayınlar, sosyalizm fikrinin bu ülkede tanınmasına katkıda bulunmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminin ilk Meclis-i Meb'usan'ında yer alan Ermeni milletvekilleri arasında Hınçak ve Daşnak partilerinin üyelerinin bulunması da önemli bir noktadır.

Makedon ve Bulgarlar. Ulusal sorun, Balkanlar'da Makedonya ve Bulgaristan sosyalistleri için de büyük önem taşımıştır. 1878 Berlin Antlaşması'yla Bulgaristan bağımsızlığını kazanmış, bir de özerk Doğu Rumenli Vilâyeti kurulmuştu. Makedonya'da Osmanlı egemenliği devam ediyordu. 1891'de Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi kuruldu; daha güneyde de Makedonya-Edirne Sosyal Demokrat Grupları oluşturuldu. Ulusal kurtuluş hareketlerinde burjuvaziyle işbirliği yapmak ya da işçi sınıfının kapitalizme karşı mücadelesine yoğunlaşmak söz konusu olduğunda, daha enternasyonalist davranmaları beklenebilecek olan BSDİP'li Darlar bile ulusalcı tutum takınmışlardır.

Karl Kautsky'nin fikirlerinden esinlenen demokratik bir Balkan Federasyonu ütopyasının, Makedon ve Bulgar solcuları tarafından paylaşılmasına karşın, Hürriyetin İlânı'ndan Balkan Savaşları'na (1908-1912) kadar İttihatçılar Türk milliyetçiliği gütmek gayretinde olmadıkları halde, bu sosyalistler, ulusçu davranışlar göstermişlerdir. Bu dönemde devletin çok-uluslu niteliğinin kabul edilmesi ve Osmanlıcılığın resmî ideoloji haline getirilmek istenmesi, yükselen ulusçuluklar nedeniyle boşa çıkmıştır.

Rumlar. 1821'de başlayan Yunan Ayaklanması, 1830 yılında küçük bir bağımsız Yunanistan krallığının kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Ama 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde hâlâ bugünkü kuzey Yunanistan'la Girit ve Ege adalarından başka, İstanbul'da, Batı ve Orta Anadolu'da yaşayan pek çok Elen kökenli Osmanlı yurttaşı vardı. (Bunlar Bizans'tan beri kendilerine *Romaiki*/Rum diyorlardı.) Özellikle İkinci Meşrutiyet döneminde, Rum-

ların Türkler ve diğer Osmanlı anasıyla birlikte çalıştıkları örgütler ve çıkardıkları *Ergatis/Irgat* gibi dergiler olmuştur. Etkinliklerine Rus sosyalisti Parvus'un da katıldığı İstanbul'daki Türkiye Sosyalist Merkezi'nde ve (unsurlar-arası anlamında) Beynelmilel İşçiler İttihadı'nda (*Panergatiki*), Rumlar önderlik etmiş ve üye çoğunluğunu oluşturmuşlardır. 1919'da İzmir'e çıkan ordularının Anadolu'yu ele geçirmek emellerine, yalnızca Yunanlı Komünistler karşı çıkmışlardır.

Selânik Yahudileri. 1912'de Balkan Savaşı sonucu Osmanlı egemenliğinden çıkıp da Yunanistan'a geçinceye kadar, Selânik en önemli liman şehirlerinden biriydi. Şehirde Yahudiler ve Dönmeler, Rum, Bulgar, Türk vb. halktan daha çok sayıdaydı. 1909 Yaz başında Avram Benaroya'nın önderliğiyle kurulan Selânik İşçi Federasyonu (SİF), diğer anasını da kapsamakla birlikte, esas itibarıyla bir Yahudi örgütüydü. SİF, tıpkı Daşnaklar gibi, ileride oluşturulacak Osmanlı Seksiyonu'nun bir altbölümü olarak İkinci Enternasyonal Bürosu'na kaydolmuştur. Federasyon'un ortak etkinlikleri ve Türkçe-Bulgarca-Rumca ve Ladino (Yahudi İspanyolcası) dillerinde birden yayımlanan *Amele Gazetesi*'nden başlayarak bir hayli süreli yayını olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilk meclisine milletvekili seçilen Makedonyalı Dimitar Vlahov'un kurduğu Ulusal Federatif Parti de, SİF ile işbirliği yapmış, fakat Bulgar militanların çok geçmeden örgütten ayrılmaları üzerine, Yahudi sosyalistlerin az sayıda Rum ve Türk destekleyicisi kalmıştır.

SİF'in Türk soluna katkıları, belki bütün diğer unsurların sosyalist örgütlerinden daha büyük olmuştur. Bunun temel nedeni, o tarihte Yahudilerin Osmanlı devletinin dağılmadan sürmesini isteyen tek etnik grup olmasıydı. Balkan Savaşı'nın başında, 1912 Eylülü'nde Romen sosyalist Christian Rakovski'nin kaleme aldığı, "Türkiye ve Balkan Sosyalistlerinin Bildirisi"ne en uyumlu davrananlar Selânik Yahudileriydi. Çünkü bir kere, Osmanlı pazarında Selânik şehrinin ayrıcalıklı konumunun sürmesini istiyorlar, sonra da Osmanlılar yerine bir Hristiyan boyunduruğu altına girmekten korkuyorlardı. Ve korktukları gibi de oldu: Yunan yönetimi altında Selânik, Yahudilerin ağırlıkta olduğu bir merkez olmaktan çıktı; geriye kalan Yahudi azınlığına da İkinci Dünya Savaşı'ndaki Nazi Alman işgali bitirdi.

Osmanlı Solculuğu deyince,* Hürriyet'in İlânı'ndan (23 Temmuz 1908) Mahmut Şevket Paşa suikastına (11 Haziran 1913) kadar geçen görece özgürlükçü beş yıl ve (Birinci Dünya Savaşı'nı da kapsayan beş yıllık İttihat ve Terakki diktatörlüğünden sonra) Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ile saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922) arasındaki dört yıl boyunca, İstanbul,

(*) Bu ve bundan sonraki konularda, benim *Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925)* başlıklı kitabıma başvurulabilir, 2 cilt (İstanbul: BDS Yay., 1991), 4. basım; (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, genişletilmiş 5. basım).

Selânik ve İzmir gibi büyük şehirlerde yapılan birtakım işçi eylemlerini ve yayın etkinliklerini kastediyoruz.

II. Meşrutiyet'le birlikte başlayan işçi grevleri, ücretlerin artırılması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi istekleriyle sınırlı kalmış, herhangi bir sosyalist bilinç göstermemiştir. Yine de bunlardan tedirgin olan hükûmet, 1908 Eylül ayı sonlarında (şimdiki Kanun Hükümünde Kararnamelere benzeyen) kısıtlayıcı bir geçici grev yasası çıkarmış, 31 Mart [1335] (13 Nisan 1909) olaylarından sonra da, Mecliste grev hakkını çok sınırlayan bir Tatil-i Eşgal Kanunu kabul edilmiştir.

Kendisine "İştirakçi" (Sosyalist) namı verilen, İzmirli gazeteci Hüseyin Hilmi, ilk özgürlük döneminde İstanbul'da bazı fikir arkadaşlarıyla birlikte bir çevre oluşturmuş ve 1910 Şubat'ından itibaren *İştirak* adında haftalık bir dergi yayımlamaya başlamıştır. Baskıcı yönetim, bu süreli yayını kapatınca, çevre, başka adlar altında yeni dergi ve gazeteler çıkarmıştır. Aynı yılın eylül ayı başında da, Hilmi ve arkadaşları Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı (OSF) kurmuşlardır. Yazdıklarına bakılınca, bu grubun sosyalizmi fazla bilmediği, ama özgürlükçü, ilerici, barışçı ve enternasyonalist olduğu anlaşılıyor. Dergilerinin ilk sayılarında "Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar" gibi avamfirip (demagojik) bir sloganın tekrarlanması, halka yaklaşma niyetinin bir kanıtı sayılabilir. Çevrenin İslâmiyetle uzlaşma araması ise, bu yönde daha ciddi bir girişimdir. 1911 güzünde, sosyalizmi daha iyi tanıyan, Refik Nevzat adlı bir hekim OSF'nin Paris şubesini kurmuş, orada yaptığı yayınları ülkeye göndermiştir.

1908-1913 kültürel çiçeklenme döneminde, Hilmi grubunun dışındaki bazı aydınlar da sosyalizmin yararlı, hatta kaçınılmaz olduğunu düşünmüşlerdir. 1913 Haziran'ında İttihat ve Terakki her türlü muhalefeti bastırırken solculuğu da yasaklamış, örgüt önderlerini Anadolu'ya sürmüştür.

Mütarekeden sonra İstanbul'da siyasal yaşam canlanınca, OSF de 1919 Şubat'ında Türkiye Sosyalist Fırkası adıyla yeniden kurulmuş ve *İdrak* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bu dönemde Hilmi, özellikle ulaştırma işçilerini örgütlemekte başarılı olmuştur. İşgal koşullarında yükselen yurtseverlik duygularından da yararlanarak, 1921'de görkemli bir 1 Mayıs kutlaması düzenlenmiştir. Fakat Hilmi'nin parti içinde diktatörce davranışları, rakip sosyalist partilerin türemesine yol açmıştır. Ayrıca, İkinci Enternasyonal yanlısı Sosyal Demokrat Fırka ve Marksist Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası gibi kuruluşlar da etkinlik göstermişlerdir. Anadolu zaferi gerçekleştiğinde, Hilmi çevresi dağılmıştı; onun bir cinayete kurban gitmesiyle örgütü de büsbütün yok olmuştur.

Milli Mücadele Anadolu'sunda Solculuk, karmaşık bir konudur. Bir ke-re İttihat ve Terakki'nin Devlet Sosyalizmine eğilimli sol kanadından Ana-

dolu'ya geçenler, TBMM'ye girenler vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yurtdışına kaçan İttihatçı önderlerin, Teşkilât-ı Mahsusa'nın bir uzantısı olarak Rusya'da örgütledikleri İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı'nın da Anadolu'yla ilişkileri olmuştur. Bolşeviklikle Müslümanlığı antiemperyalist bir doğrultuda bağdaştırmak, Sovyetlerin de desteğini sağlamak isteyen bu grup, Türkiye Şubesine "Halk Şürâlar [yani Sovyetler] Fırkası" adını vermiş, programlar hazırlamıştır. Bu İttihatçı solunun öteki Anadolu sol akımlarıyla ortak özelliği İslâmiyetten yararlanma çabasıdır. Sosyalizm iyi Müslüman olmanın bir gereği diye sunulmuştur. Ancak bir yandan Sovyetlere bir yandan da Mustafa Kemal Paşa'ya karşı çekinceler taşıyan bu grubun Enver Paşa'ya endeksli olması, onun kaderini paylaşması sonucunu vermiştir.

1920 ilkbaharında TBMM kurulunca, millî mücadeleyi Bolşevik ve kâfir olmakla suçlayan tutucu dindar çevrelere karşı, Bolşevikliğin İslâmiyetin uygulanmasından ibaret olduğunu ileri sürerek Sovyetlerle işbirliği yapma ortamını hazırlamak amacıyla bir Yeşilordu Cemiyeti kurulmuştur. Genel Merkez üyelerini sol İttihatçılıktan gelen milletvekillerinin oluşturduğu bu dernek Meclis dışında da örgütlenmeye başlayınca, Mustafa Kemal Paşa tarafından engellenmiştir. Yeşilordunun antiemperyalist "İslâm Bolşevizmi," komünizmi bir Müslüman etiği olarak yorumlamaktaydı. Bu cemiyetin TBMM'de "Halk Zümresi" adını taşıyan bir grubu da vardı. Mustafa Kemal Paşa bu oluşumu bölmek için, onların arasındaki güvendiği arkadaşlarına, Hakkı Behiç'in önderliğinde bir Türkiye Komünist Fırkası kurdurmuştur. Bu parti, Rus Bolşevizmini taklit etmek yerine, aynı ideallere varmak için ülke koşullarına uygun yöntemlerle bir programın izlenmesini savunmuştur. Yeşilordu'nun başta genel sekreter (Tokat mebusu) Nâzım Bey olmak üzere, resmî fırkaya katılmayan birkaç üyesi, yurtdışındaki (M. Suphi'nin başkanı olduğu) TKP'nin Anadolu kolu olan gizli partiyle birleşerek Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı (THIF) oluşturmuştur. Bu yasal partinin kurucularından biri, bir şeyhtir: Bursa mebusu Servet Efendi. Asıl etkili önderin ise, sekreterliği üstlenen Baytar Bnb. Salih Hacıoğlu olduğu anlaşıyor. THIF daha iki aylıkken, 1921 yılının Ocak ayında Çerkez Ethem ayaklanması vesilesiyle her türlü sol bastırılırken sona ermiş ve sorumluları İstiklâl Mahkemesi'nce mahkûm edilmiştir.

Anadolu solunun en önemli akımı, dışarıdan gelen Mustafa Suphi hareketidir.

İstanbul Hukuk'u bitirdikten sonra, 1910'da Paris'te siyasal bilimler öğrenimini tamamlayan M. Suphi İstanbul'da gazetecilik ve iktisat-sosyoloji öğretmenliği yaparken, Millî Meşrutiyet Fırkası'nın organı *İfham* gazetesini yönetmişti. 1913 yaz başındaki Mahmut Şevket Paşa suikastı üzerine o da Sinop'a sürülmüş, ama Rusya'ya kaçmıştı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bolşevik ol-

muş ve Rusya Türkleri arasında etkinlik göstermiştir. 1917 Devriminden sonra Moskova'da yayımlamaya başladığı *Yeni Dünya* gazetesini Türkiye'ye de gönderiyordu. 1920 Mayıs'ının sonunda Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesiyle Bakû'ye yerleşen M. Suphi Ankara hükûmetiyle haberleşmiş; bir yandan Sovyet yardımına aracılık etmeye çalışırken bir yandan da Anadolu'da komünist örgütlenmeye izin verilip verilmeyeceğini araştırmıştır.

Komintern'in Eylül'ün ilk haftasında Bakû'de düzenlediği Doğu Halkları Kurultayı'nda en kalabalık delegasyon, Türkiye temsilcileriydi. M. Suphi çevresinden başka, İstanbul'dan ve Kuzeydoğu illerinden gidenler vardı. Enver Paşa'nın da, eski Polis müdürü Azmi Bey'le birlikte Kuzey Afrika İslâm devrimcilerini temsilen katıldığı kurultayda, Türk delegelerin çoğu, M. Suphi gibi İttihatçı düşmanıydı.

Kurultay'ın hemen ertesinde, 10 Eylül 1920 günü TKP'nin kuruluş kongresi toplanmıştır. Yarıdan çoğu ancak danışma oyu hakkıyla toplantıya katılan 74 delegenin önemli bir bölümü, merkez komitesine seçilen Kayserili İsmail Hakkı ve Süleyman Nuri gibi savaş tutsağı askerlerdi. 1919 başındaki Alman Spartakist hareketini izledikten sonra İstanbul'da örgütlenmiş çevreden gelen eğitimci (Arap) İsmail Hakkı merkez komitesine seçilmiş, Ethem Nejat genel sekreter olmuştu. Sovyet devrimi içinde yetişenlerden M. Suphi de başkanlığa geçmişti.

Ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak ve ulusal bağımsızlığı sağlamak amacıyla Ankara hükûmetiyle işbirliği yapmaya hazır olan bu grup, M. Kemal Paşa'nın bütün solu tek bir yasal örgüt içinde toplayıp kendi denetimi altında tutma politikasıyla çelişmiştir. Bakû'de küçük bir dış büro bırakarak Türkiye'ye gelen M. Suphi ve arkadaşları, Anadolu'da Çerkez Ethem ayaklanması nedeniyle yerli solun bastırıldığı 1921 Ocak ayı sonlarında, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ve Trabzon Valisi (Deli) Hamit Bey'in ayarladıkları bir düzenle yok edilmişlerdir.

THIF yöneticileri şubat başında partiyi kapatmakla birlikte kovuşturmaya uğramışlar, parti başkanı Nâzım Beyin de dokunulmazlığı kaldırılarak İstiklâl Mahkemesi'nde 15 yıla mahkûm edilmiştir. Onun yanında, Salih Hacıoğlu gibi fırka ileri gelenleri de cezalandırılmıştır. 1921 güzünde, Sakarya zafetinden sonra Anadolu solu yeniden canlanmış, mahkûmlar özel bir af yasasıyla salıverilmiştir. THIF 1922 Mart'ında *Yeni Hayat* adlı bir dergi yayımlamaya başlamıştır. Ankara'da o yılın Mayıs'ı parlak bir biçimde kutlanmıştır. Partinin ilk döneminde belirgin olan İslâmı uzlaşma çabasından bu dönemde vazgeçilmiş, ama belki bir Yeşilordu kalıtı olarak öteden beri vurgulanan köylülükle işbirliği ilkesine devam edilmiştir.

Ağustos ayında THIF Ankara'da ilk ve son kongresini toplamıştır. Hükûmet önce izin vermişken, yabancı delegelerin (Komintern temsilcilerinin)

katılımı nedeniyle izni kaldırınca, toplantı yasadışı olarak yapılmıştır. Rauf Bey kabinesinin partiyi kapatmasıyla Anadolu solculuğu sona ermiştir. Bu örgütten devrimcilikte ısrar edenler, Komintern ilişkileri üzerinden İstanbul'daki yoldaşlarıyla birleşmişlerdir.

Marksist Sol. İstanbul'da 1919-1923 yılları arasında, Osmanlı Solu'ndan farklı bir sosyalist/komünist örgütlenme olmuştur. Önce *Kurtuluş*, sonra da *Aydınlık* dergilerini yayımlayan bu çevre, Cumhuriyet'in ilân edildiği günlerde de *Vazife* gazetesini çıkarmış ve 1923 sonrasında yasadışı TKP olarak etkinlik göstermiştir. Grubu oluşturan gençlerin çoğu, 1919'da öğrenci oldukları Almanya'da Spartakist ayaklanmasına tanıklık etmiş ve Berlin'de *Kurtuluş* adında önce Türkçe, sonra Almanca bir dergi çıkararak bir de parti kurmuşlardır. Bunların arasında, ileride Ankara Hükümetinin ilk Ticaret Umum Müdürü olan Vehbi (Prof. Sandal), M. Suphiler grubu içinde öldürülen eğitimciler, (Arap) İsmail Hakkı ve Ethem Nejat, 1925-1926 yıllarında gizli TKP'nin genel sekreterliğini yapan Vedat Nedim (Tör) ile Etibank ve Sümerbank'ı kuran mühendisler vardı. Bu çevrenin milliyetçi duygularını Marksist terminolojileriyle dile getirdikleri söylenebilir. 1919 yazbaşında İstanbul'a gelen bu gruba, Fransa'da tıp okuyan Şefik Hüsnü (Dr. Değmer) ve pedagoji öğrenimi gören Sadrettin Celâl (Prof. Antel) gibi başkaları da katılmıştır. Böylelikle genişleyen grup, Eylül sonunda *Kurtuluş*'u aylık dergi olarak yayımlamaya başlamış ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı (TİÇSF) kurmuştur.

Geniş bir "proletarya" tanımından hareket eden ilk Türk Marksistleri, "Kurtuluş'un tek yolunun sınıf bilinci edinip antiemperyalist bir anlayışla sınıf mücadelesi yapmaktan ibaret olduğunu düşünüyorlardı. İstanbul'da gerek Rumların Beynelmilel İşçiler İttihadi'yla (*Panergatiki*) ve Ermeni Daşnaklarla, gerekse Osmanlı Solu'na dahil sosyalist partilerle ilişki kurmaya çalışan bu grup, *Kurtuluş*'un yasaklanması üzerine bir yıldan fazla yayın organsız kalmış, ancak 1921 yazından itibaren *Aydınlık*'ı çıkarmaya başlamıştır. 1922 Haziran'ında toplanan Komintern'in 4. Kongresi'nde Sadrettin Celâl ve Vedat Nedim'in Sakallı Celâl'le (Yalnız) birlikte, Ankara'dan gelen THİF delegelerinin yanı sıra, Türkiye'yi temsil ettiklerine bakarak, söz konusu çevrenin TKP ile özdeş olduğunu saptayabiliriz. TKP, bir yandan Ankara Hükümeti'nin Anadolu Solunu susturmasını protesto ederken, bir yandan da "cihan emperyalizmi"ne karşı, bütün dünya proleterlerinin yardımıyla kazanılan zaferi kutluyordu. Yine de, TİÇSF'nin 1 Mayıs 1923'te dağıttığı bir bildiriyle TBMM yönetimini devirmeye kalkıştığı suçlaması yapılmış ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na dayanılarak geniş bir tutuklama yapılmıştır.

Çevrenin öne çıkan ideoloğu konumundaki Şefik Hüsnü, Batı solunda ki, aynı sonul amacı paylaşan sosyalist-komünist ayrımının bizim ülkemiz-

de anlamsız olduğunu ileri sürmekteydi. Ona göre, Cumhuriyet öncesindeki Ankara yönetimi, ezilen sınıfların ağır basabileceği bir çeşit halk hükümetiydi. Vedat Nedim de bir yazısında siyasal özgürlük ve bağımsızlık, üretime dayalı ekonomik bir başarıyla tamamlanmazsa, bu uğurda dökülen kanların bütün millete ve insanlığa karşı bir günah ve cinayet olacağını söylüyordu. 1923 yazında yapılan “cumhuriyet” tartışmalarına *Aydınlık* yazarları da katılmıştır. Onlara göre, hanedansız birer hükümdarlık olan Avrupa ve Amerika cumhuriyetleri, burjuva egemenliğine en elverişli sınıf hükümetleridir; ama bizde ayrıca bir cumhurbaşkanlığı olmamak koşuluyla, devlete Türkiye Halk Cumhuriyeti denilmesinde bir sakınca yoktur.

Cumhuriyet’in ilânını izleyen günlerde, *Vazife* gazetesi, yapılan anayasa değişikliğinin (“Sovyetik” diye düşündüğü anlaşılan) ulusal egemenlik ve kuvvetler birliği ilkesine dayalı Meclis Hükûmeti sistemini bozduğunu ileri sürmüş, Mübadele uygulamalarını eleştirmişti. Bu organ, Halk Fırkası’ndaki iç anlaşmazlıklar üstünde durduktan başka, büyük yabancı şirketlerin devletleştirilmesini de desteklemişti. Ertesi yıl toplanan 5. Komintern Kongresi’nde bu tutum eleştirilince, konuşan Türk delegesi, bazı arkadaşlarının “burjuva demokrasisi çevresinde devlet ve belediye sosyalizmini savundukları”nı itiraf etmiş, ama iç ve dış gericiliğe karşı “devrimci milliyetçilikle işbirliği”nin doğru olduğunu öne sürmüştür.

Sonuç. Bu ülkede Cumhuriyet öncesinde Sosyalist düşünce, genel çağdaşlaşma akımının bir parçası olarak, gayrimüslim azınlıklar üstünden Batı’ya öykünme yoluyla başlamıştır. Birinci Meşrutiyet’in ilânını izleyen yarım yüzyıl içinde, Osmanlı Devleti’nin görece daha gelişkin Balkan topraklarını kaybetmesi, geri kalan yerlerde de, Sosyalizmin gerçekleşmesi için bel bağlanan işçi sınıfının zayıflığı, hareketin kökleşmesini engellemiştir.

O dönemde milliyetçiliklerin yükselmesi, bütün etnik grupların Solcularını, bu yöndeki taleplerle Sosyalizmin enternasyonalist özünün bağdaştırılması gibi güç bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Sonuçta Sol adına, anti-empyrialist ulusal kurtuluş davalarına sahip çıkmıştır. Söz konusu yılların çoğunda, siyasal ortamın baskıcı olması, Sosyalistlerin (aslında kendi ödevleri olmayan) liberalizm ve burjuva demokrasisi için mücadele etmelerini de gerektirmiştir.

Solun gerek evrensel değerlerle gerekse varlık ve bilgi konularıyla ilgili felsefî sorunları üstünde pek az durulmuştur. Hatta materyalist olması gereken bu akım, halkçı (popülist) kaygılarla, birçok örnekte dinle uzlaşmalar aramıştır. Marksistlerimizin bile, felsefî değerlerle alışverişlerinin sınırlı kalması ve Sosyalizm idealine araçsal (*instrumentalist*) ölçülerle yaklaşması, bir millî demokratik devrimcilik anlayışıyla, otoriter çağdaşlaşmacı iktidarların yabancı şirketleri millî(devlet)leştirmeleri gibi hareketlerini desteklemele-

rine yol açmıştır. İleriki yıllarda Komintern politikalarına ayak uydurmaları, Türkiyeli Solcuların özgün düşünceler üretmek yerine, hazır klişe ve şablonları benimsemeleri sonucu verecektir. Yine de, 1920'li yılların başlarında ortaya koydukları Marksist çözümlemeler, ülke sorunlarının kavranmasına önemli katkılar getirmiştir.

Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, cilt 1,
İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 296-300

Osmanlı Devleti'nde Sol Akımlar ve Partiler

Türkiye'deki sol akımları incelemeye 1908 II. Meşrutiyet devrimiyle başlayacağız. Böyle bir çıkış noktası seçmek, daha gerilerde gevşek anlamıyla "sol" açısından ilgilenmeye değecek bir şey olmadığı anlamına gelmez. Batı'da, kökleri Yunan aydınlanmasına, hatta İbranî nebilerine kadar uzanan, Ortaçağ'da dinî kisveler altında devam edip, kilisenin ekonomik temeli sarılınca laikleşen ütopyacı özlemler, eşitlikten yana duygular; eski Mısır'da, Babil'de, Roma'da başlayıp derebeylik Avrupası'nın köylü ayaklanmalarında süregelen, adalet adına aşağı sınıfın başkaldırmaları olduğu gibi, Türk tarihinde de bunlara benzeyen fikir ve hareketler vardır. Bu yönden, çeşitli tarikatların toplumsal içeriklerini araştırmak, bugün bile töreler arasında kalıntılara rastlanan eşitlikçi duyguların, Türklerin Orta Asya günlerindeki kökleri üstüne eğilmek, Ahilik örgütünü, Celâli ayaklanmalarını incelemek pekâlâ saygıdeğer bir çaba olabilir.

İlk sol akımların özü

Osmanlı İmparatorluğu'nda, çok eskilerden beri ekonomik amaçlı işçi hareketleri olduğu bilinmektedir. İktisat tarihi araştırmalarında, (gümüş akçelerin tağşiş edilmesi suretiyle enflasyona gidildiği zaman, örneğin, cami inşaatında çalışan senktraşların, yevmiyelerinin satın alma gücü azaldığı için, topluca işlerini bırakarak köylerine dönmeleri gibi) tatil-i eşgal olaylarına karşı sâdır olmuş pek eski padişah fermanları bulunmuştur. Ne var ki, bütün bu hareketler modern solcu bilinçten yoksundur. İşçiler, ortaklaşa çıkarlarını koruma içgüdüsüyle hareket etmişler; yalnızca ekonomik olan amaçları po-

litik boyutlara ulaşamamıştır. 19. yüzyılın sonlarında başlayan ilk amele teşkilâtları da, aynı kalıbı devam ettiren hareketlerdir.

Türkiye’de 19. yüzyılın son çeyreğinde, Kasımpaşa tersanesinde ve Beykoz debbağhanesinde savsaklanan işçi ücretlerinin ödenmesini sağlamak için grevler yapılmıştır. Bununla birlikte, daha yüzyılın ortasındayken, işçilerin devrimciliğe girişebilecekleri fikri, hükümeti (gereksiz yere) ürküt-müştür. Nitekim, 1845 tarihli Polis Nizamı’nın 12. maddesi, emniyete şu görevi vermektedir: “İşini gücünü terk ile mücerret tatil-i mesalihi ibat garazinde olan amele ve işçi makulelerinin cemiyetlerinin def ve izalesiyle ihtilâl vukuunun önü kestirilmesi.”

Osmanlı-Türk aydınları da, geçen yüzyıl boyunca Avrupa’da gelişen solcu fikirleri tanınamış ve benimsememişlerdir. Bu durumu açıklamak için, belki şunlar söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu’na Batı’dan zorlanan “Tanzimat” ve “İslahat” çabaları, daha çok gayrimüslim uyrukların güvenliğini sağlamak amacına yönelmiş olup, geniş ölçüde devletin dış politikasıyla ilgilidiler. Yeni Osmanlı ve Genç Türk akımlarında anlatımını bulan zihniyet ise, bundan ancak bir adım daha ileridir. Bu aydın akımlarının da temel sorunu “devletin bekasını temin”; buldukları başlıca çare ise, “teceddüt”tü. Burada yenileşme denildiği zaman, mutlakıyetten kurtulup meşrutiyete ulaşmak kastediliyordu. Bu demokratik anlayışın, biçimsel bir “siyasal demokrasi” olarak düşünüldüğü; solculuğa yol açacak bir “ekonomik demokrasi” anlayışına erişilemediği meydandadır.

Barışçı yollar izleyen evrimci bir sosyalizmin doğması için, önce siyasal özgürlük rejiminin kurulması gereklidir ve bu koşul Meşrutiyet’e kadar gerçekleşmemiştir. Daha çok yeraltı karakterini taşıyan devrimci bir sosyalistliğin yürümesi için de, –Batı’ya açılıştan Meşrutiyet’e kadar– yeterince zaman geçmemiştir. Başka toplumların denemelerinden öğrendiğimize göre, bu tür solcu eylem, yetişkin bir radikal aydın kadrosunun varlığına ve uzun süren mutlakıyetçi bir baskı rejiminin bu kadroyu gitgide sertleştirmesine bağlıdır; böyle olursa, ilk gevşemede solcu bir devrim patlak verebilir.

Yenileşme modelini Batı’da arayan Osmanlı-Türk aydınları, bu ülkelerdeki solcu hareketleri görememişlerdir, çünkü, –bir psikoloji terimi kullanmak gerekirse– sol onların “ilişki çerçevesi”ne (*frame of reference*) girmemiştir: sola bakılmamıştır ki, sol görülsün.

Bu bakımdan bir 1870 Paris Komünü örneğinin bile, solcu içeriğine inilmeksizin, siyasal özgürlük terimleriyle görülmüş olması, ilgi çekici bir olaydır.

Yeni Osmanlı ve Genç Türk akımlarının ekonomik sorunlarla ilgilenmeleri, milliyetçi siyaset açısından ve pragmatik bir biçimde olmuştur. Daha sonraki yıllarda, Türk yöneticilerin dünya görüşünü niteliklendirecek olan anti-

emperyalist ve (aşağı yukarı aynı anlamda olmak üzere) antiliberal yönelimler, tomurcuk halinde, bu aydın çevrelerinde doğmaya başlamıştır.

İmparatorluğun gayrimüslim ve gayri Türk uyrukları ise, genel olarak kendilerini Osmanlı devletiyle özdeşleştirmemişler ve din-dil yakınlıkları sebebiyle, Batı'yı daha iyi öğrenebilmiş olmaları sayesinde, solculuğu da daha kolay tanımışlardır. Bu bakımdan solun, ulusal kurtuluş hareketleri gecikmiş olan Ermeni ve Bulgar azınlıkları arasında yayılmaya başladığını da özellikle kaydetmek doğru olur.

1908'in getirdikleri

Türkiye'de solun, asıl, II. Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkması bir rastlantı değildir. 1908 hareketini, burjuva devrimleri kategorisinde görmek gerekir. Bunun içindir ki, çağdaş sol, Batı'da 1789 devriminin ertesinde olduğu gibi, Türkiye'de de 1908-1925 döneminde doğmuştur. 1908 devriminin oluşumu, şüphesiz ki, geniş bir nedenler dizisinin sonucudur. Gözle görünen etkenlerin başında, on yıldır yoğunlaşan bir aydın muhalefeti ve onunla sıkı sıkıya bağlı olarak ordunun (yani, subayların) tutumu gelmektedir. Yakın geçmişimizdeki pek iyi bilinen bir kalıbı andıran bir biçimde; II. Abdülhamid yönetiminin, halk kütlelerine her ne kadar meşru görünürse de, aydınları kendisinden soğuttuğu; ordunun da bir yandan toplum içindeki itibarını azalttığı, öte yandan –Alman yardımlarıyla– maddî gücünü artırdığı, devrimin böyle patlak verdiği söylenebilir. Bu açıklama da, yanlış değildir, ama yeterince derinlemesine bir açıklama da değildir.

19. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapısının, kendine has özellikler taşıyan bir derebeylik düzeni olduğu kabul edilebilir. 19. yüzyıl Osmanlı devleti, gitgide daha çok Fransa, İngiltere, Avusturya ve Rusya'nın ekonomik ve politik baskılarının ağırlığını duymaya başlamıştır. Yüzyılın sonlarına doğru, bu gruba genç Almanya da eklenmiştir. Endüstrileşmiş Batı, otarşik bile olmayan ve daha çok, bir zamanlar ticari karayolları üstündeki askerî egemenliğine yaslanan Osmanlı ekonomisini hızla çökertmiştir. Devlet hazinesinin kaynakları kuruyunca, geniş dış istikrazlara başvurulmuştur. Avrupa sermayesi, Türkiye'ye akmaya başlamış ve bir yabancı bankalar şebekesi kurulmuştur. Gelen sermaye, daha çok pamuk ve tütün gibi tarım ürünleriyle ilgilenmiş, bu ürünlerin dış pazarlara taşınması ve karşılığında endüstri maddeleri getirilmesi için, demir ve denizyollarında görüldüğü gibi ulaştırma sektörüne de biraz el atılmıştır. Böylelikle, yavaş yavaş bir yarı sömürge durumuna giren Türkiye'de, ekonomik temel değişiklikler toplumsal sınıfları da geniş ölçüde etkilemiştir.

Türkiye’de 1908 devrimi, ekonomik tabanı henüz kurulmamış bir milliyetçi burjuva hevesiyle, sömürgelelikten kurtulmak ve devlet gücünü canlandırmak için yapılmıştır. Ancak, bu yönelim iktidarı aldıktan sonra, dış güçlerin karşısında bir tarafa yaslanmadan ayakta durmayı becerememiş ve dünya ölçüsünde çatışma emperyalizmlerden birine bağlanmak zorunda kalmıştır. Hem de, bütün Yeni Osmanlı ve Genç Türk akımları içinde gözlemlenen Fransız kültürel etkisi ve İngiliz meşrutî monarşisine özenmelere rağmen, İttihat ve Terakki’nin Almanya’ya yanaşması, II. Abdülhamid modeline bir dönüşü temsil etmektedir. Bu durumun nedenlerini, meşrutiyet döneminde yüzeyde birtakım kaynaşmalar olmakla birlikte, toplumun sosyo-ekonomik temellerinin değişiminde aramak gerekir. En sonunda I. Dünya Savaşı, Türk milliyetçiliğini Alman emperyalizminin gölgesinde yükseltme dileklerini tam bir iflâsa götürmüştür. Yalnız, şurasına işaret edilebilir ki, Türkiye’de endüstrileşmiş bir altyapı bulunsaydı, genel savaştan yenik çıldıktan sonra bile, Millî Mücadele’nin de, Cumhuriyetin de siyasal tarihi çok başka olurdu.

1920’de resmen meydana atılan Anadolu Kurtuluş Hareketi, bir bakıma sınıf terimleriyle 1908’in yeniden başlatılması demektir. Zaten, toplumsal zaman açısından büyük bir ilerleme olmamıştır. Ancak bu kere, düşmana karşı Anadolu’da kurulan cephe, türedi sermaye düzeninin tedirgin ettiği taşra feodalitesiyle, dış sömürölme bağlarını koparıp yerli kaynakları ileri bir endüstri tekniği kullanarak işletmek isteyen milliyetçi aydın tabakasının işbirliğine dayanmaktadır. Millî Mücadele’nin bitimine kadar sürdürülen, halifesultana bağlılık fikri ve kurtuluş ertesinde patlak veren çatışmalar gibi, ilk bakışta kolay anlaşılamayan olaylar, bu dengesiz koalisyonun zorunlu sonuçları diye görülebilir. Kurtuluş Savaşı sırasında, çoğunlukla İstanbul ve İzmir’de üslenmiş bulunan kozmopolit ticaret burjuvazisi, genel olarak ulusal hareketi tutmamıştır. Fakat zaferden sonra, bu sınıfın yeniden –tıpkı vaktiyle İttihat ve Terakki’ye yaptığı gibi– Ankara çevresini de kendi görüşüne getirdiği düşünülebilir. Örneğin, bir 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde benimsenen liberal tutum, bu yorumun doğruluğuna tanık olabilir. Memleket içinde, ticaret yoluyla büyük sermaye kütleleri birikmeden ve dışarıdan geniş çaplı yardımlar alınmadan sanayi yatırımları yapmanın olanaksız görünmesi, Ankara milliyetçilerini, kendi kendine yeterli bir ekonomik yapı kurma hedeflerine doğru ilerlemekten alıkoymuş, Batı sermayeciliği ve onun yerli temsilcileriyle uzlaşmaya zorlamıştır. Fakat, (solcuların pejoratif bir anlamda kullandıkları deyimle) komprador burjuvazi, bu kadarıyla yetinmemiş ve siyasal iktidarı da milliyetçi burjuvazinin elinden almak istemiştir. Bunun için, daha çok kişisel nedenlerle yönetici kadrodan ayrılmış birtakım ünlü kimselelerden yararlanmış ve laiklik hareketinin rahatsız ettiği dindar halk kütle-

lerinin tepkilerini kullanmak yoluna gitmiştir. O sıralar baş gösteren bir din (kisvesi altında, ırk) hareketi, Ankara hükümetine, düpedüz, varlığına karşı yöneltilmiş böyle bir tehditten kurtulmak için elverişli bir fırsat olmuştur. Nitekim, Şeyh Said ayaklanması bastırılırken çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'yla, hükümet her türlü siyasal muhalefeti ortadan kaldırmıştır. Böylelikle, gerçek anlamıyla, Türk tarihinde bir siyaset dönemi sona ermiş ve bir idare dönemi başlamıştır. 1925'ten sonra, siyasetin yeniden meydana çıkması için daha birçok yıl beklemek gerekecektir.

Türkiye'de (1913-1918 arasındaki beş yıl dışında) siyasetin uygulandığı bu dönem, birtakım sol akımlara da sahne olmuştur. Aslında, 1908-1925 yıllarındaki siyasetin genel akışı içinde, bunlar pek az önem taşıyan hareketlerdir. Hemen hiçbir zaman, bir halk hareketi olmak boyutlarına yaklaşamamış, bazı küçük aydın çevrelerinde kalınmıştır. Burada yapılan yorum yanlış değilse, Türk toplumunda II. Meşrutiyet'in ve Cumhuriyet'in ilanıyla denenen, altyapının elverdiği olanakların ilerisine devrimci sıçrayışlar, Batı'nın –temelinde kapitalist endüstriyalizmi bulunan– yaşam biçimine özenisten kaynak almışlardır. Etkili bir biçimde herhangi bir toplumsal tabana basamayan bütün ilk sol akımlar ise, esas itibarıyla bu yönelimi desteklemekten öteye gidememişlerdir. Bu destekleyiş, daima iktidarları hazır olduklarından daha ileriye itmek suretiyle ortaya çıktığı için, hükümetlerin solculara karşı susturucu tavırlar takınmalarında ve solcuların da hükümetlere karşı genel bir özgürlük savaşına katılmalarında şaşılacak bir şey yoktur.

Türk burjuvazisinin düşünce yapısı

1908'den önceki Osmanlı monarşisinin temsil ettiği feodal düzen, doğal ideolojisini teolojik bir siyaset görüşünde, yani İslâmcılıkta bulmuştur. Ekonomik temelinin zayıflaması sonucunda varlığı tehlikeye giren imparatorluğu koruma emeliyle, bizim olan Hristiyan ülkelerden bizim olması gereken Müslüman ülkelere doğru bir kaydırma tasarlandığında da, bu İslâmcı yönelim –II. Abdülhamit'teki gibi– bir Pan-İslâmizme dönüşmüştü. 1908-1925 döneminde siyasi iktidarı alan Türk burjuvazisinin doğal ideolojisi ise, milliyetçiliktir. Bu yönelim de, uygulamada çeşitli aşamalar geçirmişti. Hürriyetin ilanından hemen sonra, imparatorluğun bekası, Türklerin ulusal duyguları uyanmış Rum, Ermeni, Bulgar... azınlık topluluklarıyla bir çeşit federatif yapı içinde yaşamaları umuduna bağlı görüldüğünden, Türk milliyetçiliği önceleri çok belirgin olmadı. Ama, Balkan savaşlarıyla bu hayal bozulunca, şoven bir tutum ağır bastı ve Alman emperyalizminin yardımıyla Turan ülküsünü gerçekleştirmek, yani Pan-Türkizm yoluyla imparatorluğu sürdürmek hevesi doğdu. Kurtuluş Savaşı yıllarında ise, Türk milliyetçiliğinin

ufukları Misak-ı Milli ile sınırlandı. 1908-1925 arasında ortaya çıkan Türk solculuğuna gelince, bu da ancak Türk proletaryasının doğal ideolojisi olabilirdi. Fakat, Türk proletaryası denebilecek tabakalar, o yıllarda, gerçekleştirilmesi mümkün sosyalist bir programın toplumsal tabanı olacak genişlikte değildi. Aslına bakılacak olursa, Türk burjuvazisi de, o dönemde milliyetçi bir platformu kaldıracak sayı gücünde olmaktan uzaktı. Türkiye’de (komprador çeşidinden de olsa) kapitalist sayılabilecek insanların büyük çoğunluğu, Türk ulusundan değil, azınlık gruplarından geliyordu. Burjuvazi adına Türk olarak hemen yalnız memurlar ve zabıtlar vardı. Fakat, kültür yoluyla, modern teknolojinin vaat ettiği zengin gelişme imkânlarını sezinleyen bu tabakalar, kapitalist olmak, yabancıların ve azınlıkların ekonomik hayattaki egemen yerlerini almak özlemini duymaya başlamışlardı. Milliyetçiliğin iktisadî anlamı da bundan ibaretti. Onun içindir ki, milliyetçi Türk burjuvazisi hedeflerine ulaşabilmek amacıyla, kendi ırkından olan –fakat rejim terimleriyle hasım durumda bulunan– feodal unsurlara yanaşmak, onlarla uzlaşmak zorunda kalmıştı. Uzun bir süre, Enver Paşa’da da, Mustafa Kemal Paşa’da da görülen İslâm’a karşı ödün verici tutum, aslında böyle bir koalisyon arayışının anlatımıdır. Bunun gibi, solcular da zaman zaman burjuvaziye ve feodal sınıflara yaklaşmak zorunluluğunu duymuşlar ve onlara göre, kendi programlarında ulusal veya dinsel istemlere ağırlık vermişlerdir.

Bu genel çerçeve açısından, bizim Osmanlı solculuğu kategorimiz II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında, yeni iktidara gelmiş burjuva sınıfının temsilcilerine karşı bir özgürlük savaşı içinde oluşmuştur. Bu hükümet, başlangıçta ne İslâmcılığa yaklaşmıştı ne de –potansiyel olarak içinde taşıdığı– milliyetçiliği ortaya koymuştu. Çeşitli milletlerden kurulu bir imparatorluğu yaşatma çabası, farklı ırk ve dinlerden üyelerin yer aldığı devrin Meclis-i Mebusan ve Âyan’ında anlatımını buluyordu. Bu durum, devletin muhafazakâr ve Müslüman unsurları arasında doğal bir tepki doğurmuştu.

Batı’da önce ticarî, sonra sınaî karakterde bir burjuvazinin doğması ve toplumda egemen olması, nasıl dinle zorunlu birtakım sürtüşmelere, çatışmalara yol açmışsa, Türkiye’de de Batılılaşma hareketi buna benzeyen eğilimler yaratmıştır. Bu bakımdan, Türk toplumunda saltanatın ve hilafetin ilgasıyla din ve devlet işlerinin ayrılması, yani “laiklik devrimi”, halk kütleleriyle yönetici aydın kadroları arasında gözlemlenen soğuma olayının ilk nedeni değil, son halkalarından biridir. Modernleşmenin başından beri, bu yönde bir yabancılaşma olmuştur. Denilebilir ki, yeni Osmanlı aydınınının bilgisi, İslâmi din bilimi olmadığı andan itibaren halktan kopma başlamıştır. İşte II. Meşrutiyet boyunca işlemeye devam eden bu süreç içinde, İttihat ve Terakki’nin, Müslümanları birinci planda yer almaktan çıkaran imparatorlukçu enternasyonalizmi, kütlelere fazla ileri giden bir hareket olarak görünmüştür.

Osmanlı solculuğu ve Anadolu solculuğu

Aslında iktidarın temsil ettiği zihniyetten daha ileri bir ideoloji adına meydana çıkan Osmanlı sosyalistleri, bir yandan milletlerarası bir solcular dayanışmasını savunurken bir yandan da (fırsatçı denebilecek bir tutumla, kısa vadede işin kolayına kaçarak) İslâmî tepkiden de yararlanmanın yolunu aramıştır.

Batı'da kapitalizme karşı dinin geçmişten gelen tepkisiyle, solun gelecek adına söz söyleyen tepkisinin birleşerek örneğin Hristiyan sosyalizmlerini türetmesi gibi; Türkiye'de de kapitalizmin soğuk materyalizmine karşı, insanî ve âdil bir dünya görüşüne dayanan ve ilkede, halkla birlik olunmasını öngören solcu fikirler duyulur duyulmaz, bunun İslâmlıkla özdeş olabileceği (belki, modernleşmenin halkla aydınlar arasında yıkığı köprüleri yeniden kurmak umuduyla) önce din cephesinde düşünülmüştür.

Hilmi çevresinin, sosyalizmi Müslümanlığın bir gereği olarak tanıtmaya kalkmasının temeli bu noktadadır. Zamanla, İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğini gitgide daha sivri terimlerle belirgin hale getirmesi, Osmanlı solcularının bu içten tutarsız tavırlarını daha da kuvvetlendirmiş ve iktidar, hem yeterince enternasyonalist hem de yeterince İslâmcı olmadığı için tenkit edilmiştir. Daha sonra hâkim tabaka, milliyetçiliğini dincilikle de örtmeye çalışınca, bu kere solcular yapılan işe (Hürriyet ve İtilâf çevresiyle birlikte ve büsbütün haksız olmayarak) samimi değil diye kötü gözlerle bakmışlardır.

Anadolu solculuğuna gelince, bu, toptan genelleme yapmaya elverişli olmayan zoraki bir coğrafya kategorisidir. Çözümleme amacıyla, şöyle bir yenden-sınıflama doğru olabilir: Yeşil Ordu Cemiyeti'yle Resmi Türkiye Komünist Fırkası, Yeşil Ordu'nun Nâzım Bey kolu ile Türkiye Halk İştirakiyün Fırkası'nın birinci dönemi, Gizli Türkiye Komünist Partisi ile Suphi'nin teşkilatı ve Türkiye Halk İştirakiyün Fırkası'nın ikinci dönemi. Bu grupların üçünde de ortak olan özellik, bir dış düşmana karşı girişilen ulusal kurtuluş hareketinde feodal, burjuva ve proleter unsurlara dayanarak, elbirliğiyle, sınıflararası bir hareket yapmak isteğidir. Ancak, benzerlik burada bitmektedir. Hareketin yarını bakımından bu unsurlara verilen ağırlık farklıdır. Birinci grubun solculuğu, sosyalist sözlüğü gelişigüzel kullanmaktan ibaret görünmektedir. Millî mücadele yönetiminin belli bir dönemdeki politikasının ifadesinden başka bir şey olmayan bu anlayışta, ulusal burjuvazinin çıkarı en başta gelir; feodal dinî unsur bilinçli olarak geçici bir süre için kullanılmaktadır; ezilen tabakaların sosyalist özelemlerinin ise, ulusal egemenliğin tamamıyla gerçekleştirilmesi halinde kendiliğinden doyum bulacağı sanılmakta, hatta "komünizm"e erişmek için sınıf mücadelesini şart görenlerin yarıldığı

samimi olarak iddia edilmektedir. İkinci grupta feodalite-burjuvazi-proletarya koalisyonu, ilkindeki gibi bir hareket noktası olarak alınmakta, fakat zamanla anti-emperyalist mücadele tasfiye edilince, anti-kapitalizmin de ağır basacağı, bu durumun sosyalizmin gelişmesine yol açacağı umulmaktadır. Üçüncü grubun bu orta duraktan farkı, bir özlemi gerçeğe karıştırarak dinci-feodal unsuru geri plana atması ve onun yerini sosyalist bilinçlenme süreci içinde bulunan emekçilerin doldurduğu varsayımına bel bağlanmasıdır.

Anadolu mücadelesi, bir halk hareketi olmak yolundaki başarısını, şüphesiz Osmanlı demokrasisinden hem daha millî hem daha dinî olabilmesine borçludur, bir bakıma, bu durum BMM'nin Meclis-i Mebusan'a oranla, sosyal zaman çizgisi üstünde daha geride olması demektir. Fakat, solcu anlayışın halkçılık yönü, bu güç sentezin işleyebilmesini, hem de ileri bir hareket olabilmesini sağlayan teorik malzemeyi getirmiştir.

Anadolu solculuğunun üçüncü grubuyla yakından ilgili olan, İstanbul'daki *Aydınlık* çevresi de, sosyal sınıflar ve rejimler bakımından nerede durduğunu daha açık olarak göstermektedir. Bu çevre feodaliteye ve onun dinci ideolojisine karşıdır. Fakat, burjuvazinin milliyetçiliğini kısa vadede iki mazeretle desteklemektedir. Bir kere, dış düşmana karşı sınıflararası bir millî kurtuluş hareketinin önderliğini yapan Türk burjuvazisi, dolayısıyla dünya devriminin anti-emperyalist gereklerine de hizmet etmiş olmaktadır. Sonra, Türk toplumu açısından, her zaman (belki Leninizmle pek uyuşmayan, fakat iyi Marksizmin sonucu olan) sosyalizme geçmek için önce kapitalizmin gelişmesini bir ön-mesele saymak eğilimi, bir kelimeyle "Menşevikçe" diyebileceğimiz bir kaygı da vardır. Bu sözü biraz açmak gerekir. Uluslararası solculuk, "dünya devrimi" sloganının anlattığı saldırı çağından, "tek ülkede sosyalizm" ilkesinde anlatımını bulan –o zamana kadar kazanılanı, yani sosyalist anavatanı, Sovyetler Birliği'ni– savunma dönemine girince, millî kurtuluş hareketleri de, dünya devriminin yardımcı kuvveti olarak yedeğe alınmıştı. Bu geçiş olurken, hatırlanacağı üzere, *Aydınlık* çevresi Komintern'de eleştirilmiştir. *Aydınlık*'a yöneltilen suçlama, yabancı kapitalizmlerin gelecekteki emperyalist tehditlerine karşı Türk millî burjuvazisinin kapitalist bir gelişme süreci içine girmesini teşvik etmesiydi. Sosyalist kuramı bugünkü anlayışımızla, söz konusu eleştirinin, aynı çerçeve içinde değerlendirilince bir bakıma haklı bir bakıma haksız olduğu teslim edilebilir. Gerçekten de, *Aydınlık* çevresinin tutumu ulusal burjuvaziyi –kapitalizmin teknolojik temelini getirmesi için– desteklemekten başka bir şey değildi. Ancak, o günün koşullarında solcular için başka seçimsizlik yol olmaması yüzünden bu durum kaçınılmaz bir gerekirciliğin anlatımıydı. Türk solu, bağımsız bir hareket yürütecek kadar geniş bir toplumsal tabana basamıyordu. Şefik Hüsnü'nün çözümlemeleri, henüz Ankara hükümetine tam bir burjuva kapita-

lizmi egemenliğinin temsilcileri olarak bakmamak için nedenler bulunduğunu ortaya koyuyor, ulusal devrimcilerin Türkiye'nin ekonomik gelişimini –yeni terminolojiyle– “kapitalist olmayan” bir yoldan yaptıracak şekilde etkilenebilir olduğu umudunu veriyordu. Başka kelimelerle söylemek gerekirse, *Aydınlık* çevresi (veya 1925 öncesinin Komünist Partisi) Ankara hükümetini özel sektör kapitalizminin yol açacağı acıları çektirmeden bir dönem atlatmak, bir hamlede sosyalizme yaklaştırmak istiyordu. Bu, klasik olarak bir komünist partisinin bir kapitalist burjuva hükümetine karşı tipik tavrı değildir. Türkiye’de o tavrı görmek için, 1925 sonrasını beklemek gerekecektir.

Son olarak şunu hatırlatalım ki, Türkiye’de solcu düşünüş bütün dönemlerinde başka ülkelerden esinlenmiştir. Modernleşme çabası içinde, uzunca bir süredir, Batı’ya dönük olan Türk toplumunda buna şaşmamak gerekir. Bu memlekette, (belki sağın “mukaddesatçı” kanadından başka) son zamanlarda dışarıdan getirilmemiş bir siyaset görüşü bulunmadığı söylenebilir. Türk aydını, aşağı yukarı yüz yıldan beri Batı’da iyi diye gördüğü şeyleri halkına benimsetmeye savaştırmaktadır. Benzer durumdaki ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de ortaya çıkan toplumsal sorunların çoğu, kütlelere mal edilmeye çalışılan yeniliklerin yerleşik geleneksel düzende yarattığı tepkilerle ilgilidir. “Gericilik” diye nitelenen böyle tepkiler, şimdiye kadar hep pratik bir yönden ele alınmış ve daha “ileri” bir düzene geçişi engelledikleri gerekçesiyle ortadan kaldırılmak istenmiştir. Oysa, tepkilerin içten nedenleri anlaşılmadan ve kabul ettirilmek istenen yeniliklerin özülle ilgileri çözümlenmeden, bu yolda tam başarıya ulaşılması güçtür.

Sonuç

Türk solculuğu 1908-1925 yılları arasında, siyasal iktidar mücadelesi açısından bakılırsa, besbelli ki, küçük ve önemsiz bir hareket olmuştur. Salt bir tarih merakını karşılamanın ötesinde, bu konuyu araştırılmaya değer kılan, asıl fikrî planda yapılan denemelerdir. Sosyalist kuramı gözden geçirerek memleket gerçeklerine uydurmaya çalışan ilk solcularımız, bu pratik amaçlı çabaları sırasında, Türkiye’deki siyasetin oluşumunu anlamak bakımından bize pek çok şey öğretmişlerdir. Fakat, uzun dönemli hedeflerine yaklaşmalarından başka, kısa dönemli olarak düşündüklerinin de gerçekleştirilmesinde (yani, Türkiye’nin özel mülkiyete dayalı bir burjuva kapitalizmi yoluna girmesinin önlenmesinde) başarısızlığa uğradıkları açıktır. Bu durumu, sol harekete önderlik eden sorumluların, iyi çözümleme yapmış olsalar bile, taktik kararlarında yanlış olmalarıyla açıklamak mümkündür; ancak, sorunun daha derinde bir kökü de olabilir. Bu ülkede uygulanmak istenen teo-

rik solcu görüş, acaba, ne kadar akıllıca hareket edilirse edilsin, dogmalarına sadık bir davranışı anlamsız, revizyon yapmaya hazır bir tutumu ise faydasız bırakacak kadar Türk toplumunun yapısına yabancı bir kuruluştadır mıdır? Bu soruya en iyi karşılığı, bugün gelişmekte olan Türk solu verebilir.

*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, cilt 6,
İletişim Yayınları, 1985, s. 1445-1450*

Hüseyin Hilmi Çevresi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası

Meşrutiyet İstanbul'nda, solcu fikirler besleyen ve bunları yaymaya çalışan küçük bir aydın çevresi olmuştur. Bu çevrenin belkemiği, "İştirakçi" namıyla ün salan Hüseyin Hilmi'dir. Özellikle, Mütareke yıllarında büyük teşkilatçılık kabiliyetini ispat eden Hüseyin Hilmi'nin solculuğu ilk önce nasıl tanıdığı hakkında iki söylenti vardır: Romanya'da bir sosyalist nümayişi görüp ilgilenmiş; sosyalistliği İstanbul'da Baha Tevfik'ten öğrenmiş. Tabiatıyla bunların her ikisi de doğru olabilir. Zaten önemli olan, çevrenin yayınlarıyla kendisini duyurmasıdır; hangi rastlantılarla bu işin başladığını araştırmak pek gerekli sayılmaz. Biraz materyalist, biraz da anarşist yönelimli ve hür fikirli bir genç olduğu anlaşılan Baha Tevfik, Hilmi çevresinin yanında kalmıştır.

Bu çevreden bahsederken, birtakım gazete sahipleri bir araya gelerek "Osmanlı Sosyalist Fırkası"nı kurmuşlardır, gibi bir izlenim vermek doğru olmaz. Partiden önce de, dergi yayımlayan bir grup vardır. Sürekli baskı altında tutulan bu çevre, bir ara parti kurmuş ve gazete çıkarmak istemiştir. Fakat, bu gazetelerden biri hükümet tarafından kapatıldıkça, bir başkası yayıma başlayarak sebatlı bir fikir mücadelesi yapılmıştır. Bir ara, anavatanda solcu faaliyet imkânsız hale sokulunca, mücadele yurt dışından devam ettirilmiştir. Daha sonra, yeniden harekete geçmek fırsatı bulunmuş, dergi ve gazete yayımlanmıştır. Fakat, bu canlanış da uzun sürmemiş, takibat yine başlamıştır. Nihayet, Mahmud Şevket Paşa'nın katli vesilesiyle sona erdirilen bütün muhalefetin içinde, savaş ertesine kadar, solculuk da ortadan kalkmıştır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası ve *İştirak*

Hüseyin Hilmi, 26 Şubat 1910 Cumartesi günü *İştirak* adlı haftalık bir dergi yayımlamaya başlamıştır. *İştirak*, 11 Haziran 1910'daki 16. sayısına kadar düzenli olarak çıkmış, fakat 13 Haziran'da yayımlanan Ahmet Samim özel sayısı (sayı 17) üzerine, Divan-ı Harb-i Örfi tarafından kapatılmıştır. Bu olaydan iki ay sonra, Hilmi çevresi yedek bir dergi çıkarmaya karar vermiştir: *İnsaniyet*. 18 ve 25 Ağustos 1910'da iki sayı çıkan *İnsaniyet*, Divan-ı Harb-i Örfi'nin *İştirak*'in kapanma süresini yeterli bularak yayımlanmasına izin vermesi sonucunda, "icabında yeniden çıkmak üzere" kaydıyla kendiliğinden kapanmıştır. 1 Eylül 1910'da 18. sayısı ile yayın hayatına dönen *İştirak*, bir hafta sonra Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluşunu haber vermiş, 15 Eylül tarihli 20. sayısında Fırka Beyanname ve Programını yayımladıktan sonra, sıkıyönetimce yeniden yasaklanmıştır.

Sosyalist - *İnsaniyet* - *Medeniyet*

Bu kere, "Osmanlı Sosyalist Fırkası heyet-i idare azaları" sıfatını takınan Hilmi çevresi, *İştirak*'in ikinci kere kapatılmasının üstünden iki ay geçtikten sonra *Sosyalist* gazetesini çıkarmışlardır: 24 Kasım 1910. Haftada iki kere yayımlanan bu parti organı, ancak iki sayı dayanabilmiş ve "neşriyat-ı müheyyice ve haysiyet şikânesi" yüzünden Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla kapatılmıştır. Bunun üzerine, geçen sefer *İştirak*'in yedeği olan *İnsaniyet*, yine aynı amaçla hemen yayımlanmaya başlamıştır: 1 Aralık 1910. Fakat, *İnsaniyet* de üçüncü sayısından sonra süresiz olarak kapatılmıştır. Hilmi çevresi, bir parti organı olmasını mutlaka istedikleri için, ara vermeden bu kere de yeni bir *Medeniyet* gazetesiyile yayına devam etmişlerdir.

Hilmi çevresinin solculuğu hakkında yapılabilecek ilk gözlem, homojenlikten uzak oluşu ve yerleşip oturmamışlığıdır. Onun için, o dönemdeki yayınların herhangi bir köşesine bakarak bütün akım hakkında genellemeler yaparken çok dikkat etmek gerekir.

Hilmi çevresinin toplu görüşü olarak, *İştirak*'in birinci sayısının ilk yazısından ("Meslek", s. 1-2) öne sürülen düşünceler, bu derginin başlangıçta sosyalistlikten ne kadar habersiz olduğunu açıkça gösterir. Burada, toplum olarak "iki şeye fevkalâde ihtiyacımız var" denilmektedir, "teşebbüs ve terakki". "Sınıf-ı müdrike-i insaniyet", bugün "Milletim nev-i beşerdir, vatanım rû-yi zemin" mısraının ifade ettiği fikre bağlanmıştır. "İşte Avrupa'da daima terakki eden, terakki ettiği kadar mazhar-ı tebcil olan bu fikr-i mukaddese tebaen

biz de (*İştirak*)i halka takdim etmekle mütehiriz. Maksudımız terakki ve tealli, sınıf-ı makhure-i amelenin şerait-i fikriyesini i'lâ, hayat-ı mâneviyesini temniye, (ittihat)ı tâtım, mevcudiyetimizi tahkimdir". *İştirak*'te, yalnız sosyalizmin doğru dürüst bilinmemesi değil, Batı kültürünü tanıyışın da iğretiliği göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, genel bilgi eksikliğinin yanı sıra, daha çok sezgiye dayanarak yazıldığı halde, Marxçı sosyalist teorinin ulaştığı bazı sonuçları hayli doğru olarak anlatan birtakım *İştirak* makaleleri de vardır. Baha Tevfik tarafından kaleme alındığı söylenen, "Sosyalistliğin Âtisi" başlıklı yazı, bunlara örnek gösterilebilir.

Parti Programı

Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulduktan sonra, yayımlanan parti Beyanname ve Programı, Hilmi çevresinin solculuğun anlamını iyice kavramamış olduğunu bir kere daha ortaya koymaktadır. Osmanlı Sosyalist Fırkası, sosyalist olmaktan çok, liberal bir kuruluş olarak görünmektedir. Nitekim, programındaki taleplerin çoğunluğu siyasi hürriyet düzeniyle ilgilidir. Bununla birlikte, işçilerin çalışma şartlarının ve örgütlenme imkânlarının düzeltilmesi için de bazı maddeler konulmuştur (14, 17-20 ve 22). Solcu bir anlayışa yakın sayılabilecek, vergi reformu (4-5) millileştirme (6), barışçılık (9-11) gibi konularla ilgili maddeler ise aslında kendiliklerinden sosyalist bir düzen getirebilecek unsurlar değil, ancak uygulanırlarsa ortamı değişime hazırlayabilecek tekliflerdir.

Vergi reformu, liberal bir iktisat düzeninin de gereği olabilir. Millileştirmenin sosyalizme has bir şey olmadığı –artık– iyice bilinmektedir. Barışçılık dilekleri ise, herhangi bir sistemde ortaya çıkabilir ve Hilmi grubuna modellik eden Fransız sosyalistlerinin çoğunun da 1914'te yaptığı gibi, bazen solcular tarafından da kabul olunmayabilir.

Hilmi çevresinin dergilerinde, daha başından beri işçi sınıfından söz edilmiş; fakat bu, önceleri daha çok "edebiyat yapmak" şeklinde olmuş, sonra da düpedüz haber aktarmakla yetinilmiş ve bu malzeme bilinçli bir teori çerçevesi içinde yorumlanmamıştır. Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulduktan sonra çıkarılan gazetelerde, işçi meselelerine yeni bir yaklaşma yolu denenmiştir. Salt ekonomik gayeli grevlerin teşkilâtsızlık yüzünden başarıya ulaşamaması üzerine, işçilere Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın desteğiyle sendikalar kurmaları öğütlenmektedir. Böylelikle, parti de güçlenecektir, ancak bu işin kolay ve çabuk gerçekleşebileceği konusunda iyimserlik gösterilmemektedir. Bu tavrın realistiğini teslim etmek gerekir. Gerçekten de, Hilmi çevresi, savaştan önceki yıllarda genellikle halka ve özellikle işçilere inmeyi becerememiş ve bir "hareket" olamamıştır.

Bu akımın solculuğu halka yaklaştırmak için düşündüğü şeylerden biri, İslâmiyetle bir uzlaşma zemini aramak olmuştur. *İştirak*'te Hüseyin Hilmi'nin imzasını taşıyan yegâne yazı, "*Şura-yı Ümmet'e Cevap*", böyle bir denemenin ifadesidir. Hilmi, bu yazısında, sosyalistliğin İsa ile başladığını, "İslâmiyetle dahi nice âyât-ı kerime ve ehâdis-i şerife ile teyit ve tasdik olunan" sosyalist esasların "zekât gibi amelî bir surete dahi ifrağ" edildiğini söylemektedir. Osmanlı Sosyalist Fırkası çevresinde sosyalizmi İslâm'la bağdaştırmak yolundaki girişim, aynı zamanda "ulemadan bir zat" olan Karesi mebusu Abdülaziz Mecdi (Tolun (1865-1942)) efendinin "Düşün" başlıklı yazısıyla devam etmiştir. Aslında, "Cevap"tan da, "Düşün"den de aynı sonucun çıktığı söylenebilir: Sosyalist olmak, Müslüman olmanın bir gereğidir. Ancak, niyetler açısından, bu iki yazı arasında tam bir ters-simetri vardır. Hüseyin Hilmi, bilgisinin bütün yalınkatlığıyla birlikte, İslâm'dan faydalanmak isteyen bir sosyalisttir; Abdülaziz Mecdi ise, sosyalizmi kullanmaya kalkışan bir Müslüman.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın hiçbir zaman Meclis-i Mebusan'da temsilcisi olmamıştır. *İştirak*'in misafir yazarı Mecdi Efendi, İttihat ve Terakki Fırkası'nın mebusuydu. Ondandır, Hilmi çevresiyle iyi münasebetleri olan birtakım mebuslar daha vardı. Bunların başlıcaları, Ahali Fırkası ve Ermeni Sosyal Demokrat Partisi (Taşnak) etrafında toplanmışlardı. Mecliste Emlâk Vergisi Kanunu müzakere edilirken, bütün bu mebuslar, sola yakın buldukları müterakki vergilendirme sistemini kabul ettirmek için çalışmışlardır. Osmanlı parlamentosundaki solcu azınlık temsilcileri arasında, Makedon kökenli Selânik mebusu Vlahof Efendi'yi anmak gerekir.

Hilmi çevresinin bu dönemdeki faaliyeti hakkında yapılması gereken belki en önemli gözlem, solcu fikirleri yaymak amacıyla başlayan bu hareketin, kısa sürede liberal bir muhalefet plâtförümüne kayışıyla ilgilidir. Bu bakımdan, *İştirak*'in Ahmet Samim'in anısına ayrılan 17. sayısı, bir dönüm noktası sayılabilir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın kanunsuz şiddet metotları kullanacak kadar sert bir hâkimiyet anlayışı olduğunu gösteren bu ikinci gazeteci cinayeti (daha önce, *Serbestî* başyazarı Hasan Fehmi öldürülmüştü), yeni kurulan bu çevreyi rahat bir ortam içinde solcu bilince ulaşmaya çalışmaktan alıkoymuş ve genel hürriyet mücadelesine katılmaya sürüklemiştir. Osmanlı Sosyalist Fırkası gazetelerinde de, (solculukla bağdaşamayacak kadar) safdil bir hukuk devleti anlayışı ileri sürülmüş ve basın hürriyeti titizlikle savunulmuştur. Türkiye'deki sosyalist yayınların izinin kaybolduğu 1911 yılında, idarenin solcu kuruluşlar üstündeki baskısı çoğalmış olsa gerektir. Öte yandan, bu dönemde İttihat ve Terakki'ye karşı türeyen güçler, bir muhalefet cephesi halinde birleşmeye yönelerek 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı mey-

dana getirmiştir. Trablusgarp saldırısı, Arnavutluk ayaklanması ve Balkan savaşı gibi dış olayların iç politikayı önemli derecede etkilediği bu sıralarda, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın da Hürriyet ve İtilâfçılara yanaşmış olması muhtemeldir. Bununla birlikte, daha sonraki gelişmelerden anlaşılacağı üzere, Hilmi çevresi bu ana muhalefet partisine büsbütün katılmamış ve bağımsızlığını korumuştur.

Türkiye Sosyalist Fırkası

Mütarekeden sonra, Osmanlı Sosyalist Fırkası reisi Hüseyin Hilmi de İstanbul'a gelmiş ve hemen yeni bir ad altında partisini canlandırmaya koyulmuştur. Böylelikle, 1919 Şubatı'nda Türkiye Sosyalist Fırkası kurulmuştur. Bu dönemde Hilmi, şimdi ikbal mevkisine gelen –sürgündeyken ahabap olduğu (Mustafa Sabri Hoca gibi)– Hürriyet ve İtilâfçılardan himaye görmüştür. Yeni Türkiye Sosyalist Fırkası içinde de Hilmi, reis olmuş; kâtib-i umumilik ise, Mustafa Fazıl'a [Çun] verilmiştir. Savaş yıllarında İsviçre'de okuyan bir genç, Şevket Mehmet Ali [Bilgişin] ve Hasan Sadi [Birkök] adlı iki arkadaşıyla birlikte, Hilmi çevresine ideolojik mürşitlik etmiştir. Türkiye Sosyalist Fırkası, bir ay içinde programını açıklamıştır. Bu belge, eski Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Paris Şubesi programlarının izlerini taşımakla birlikte, onlara oranla daha ayrıntılı ve bilinçlidir. Türkiye Sosyalist Fırkası programı, önce sosyalizmin amacını tanımlamaktadır: Eşitsizlik ve adaletsizliğe dayanan bugünkü toplumun ana kuruluşunda değişiklikler yaparak, onu çekilebilecek bir duruma getirmek. Bunun için de parti iki temel istekte bulunmaktadır: Üretim ve dağıtım araçlarının devletleştirilmesi ve aynı amacı güdenlerle uluslararası işbirliği edilmesi. Bu dileklerin gerçekleştirilmesini beklerken, birtakım genel reformlar yapılmalıdır. Parti, hükümeti zorlamak istediği bu ıslahat tedbirlerini programında sıralamaktadır. "Siyasi" başlığı altında toplanan maddeler, genellikle eski programları andırmaktadır; yalnız burada dinin bir özel mesele sayılması, laik bir anlayışa işaret eder (m. 5). "İktisadi" tedbirler, millîleştirmeyle ve malî politikayla ilgilidir. Öngörülen vergi reformu, bu kere, zorunlu ihtiyaç maddeleri istihlâk vergilerinin kaldırılması ve müterakki esasın kabulüyle yetinmemekte, daha ileriye giderek, miras vergilerinin artırılmasını, lüks harcamaların ve kullanılmayan servetlerin vergilendirilmesini, emekçilerden vergi alınmamasını istemektedir. "Sermayesiz Sınıfın Himayesi"yle ilgili talepler ise, çalışma şartlarının düzeltilmesi hakkında derli toplu bir tedbirler kataloğu meydana getirmiştir. Bu arada, bir "Amele Nezareti" veya "Meşagil ve Mesalih-i Amele Kalemî" kurulması da söz konusu edilmektedir.

Türkiye Sosyalist Fırkası programının yayımlanmasından bir buçuk ay sonra Hüseyin Hilmi Mütareke dönemindeki yegâne gazetesini, *Idrak*'i çıkarmaya başlamıştır. Bu tek yapraklı günlük gazetenin ömrü pek kısa sürmüştür. 28 Nisan 1919'da çıkan *Idrak*, 17. ve 18. sayıları arasında (14 Mayıs'tan 1 Temmuz'a kadar) teknik sebeplerden ötürü yayına ara vermiş ve 22 Temmuz'da yayımlanan 33. sayısından itibaren kesin olarak kapanmıştır.

Idrak'in kapanması, genel bir iç politika kavgasının sonucunda olmuştur. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nda baş gösteren siyasi buhran, ikinci Ferid Paşa hükümetinin devrilmesine yol açmış, fakat yine Ferid Paşa –üçüncü kere– kabineyi kurmakla görevlendirilince, partilerarası bir muhalefet cephesi yaratılmıştı. Bu muhalefet cephesinin bildirisini, bütün gazeteler içinde yalnız *Idrak* yayımlamıştır: "Fırkaların Millete Beyannamesi". Aynı sayıda, hükümete şiddetle kafa tutan "Vah Memleketimize; Vah Milletimize, Vah Bize!!!" başlıklı bir makale de vardır. *Idrak*'in böylelikle feda edilmesi, Hüseyin Hilmi'nin Hürriyet ve İtilâf Fırka merkezi taraftarlarından para almış olmasıyla açıklanmıştır. Bu doğru olabilir. Fakat tıpkı Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın vaktiyle Ahmet Samim'in öldürülmesi üzerine İttihatçı iktidara karşı genel siyasi muhalefete katılmak zorunluluğunu duyması gibi; bu kere de, Türkiye Sosyalist Fırkası'nın hem âciz hem müstebit bir hükümete karşı cephe almayı, solcu faaliyete girişmeden önce çözülmesi gereken bir ön-mesele diye görmüş olması da kuvvetle muhtemeldir. Zaten, partinin daha birkaç gün önce toplanan genel kurulunda da bu yönde bir karar alınmış olması mümkündür.

Türkiye Sosyalist Fırkası, 1919 sonlarında yapılan genel seçimlere, İstanbul'dan iki adayla katılmış, fakat başarısızlığa uğramıştır. Bundan sonra, partinin 1920 ilkbaharında yürütülmesine yardım ettiği Debbağhane, Tersane ve Tramvay grevleri, Hilmi'ye büyük ün kazandırmıştır. Zaferle sonuçlanan bu grevlerin etkisiyle, her gün yüzlerce kişi Türkiye Sosyalist Fırkası'na yazılmaya başlamıştır. Bu arada gözleri korkan Şirket-i Hayriye, Tramvay Kumpanyası, Haliç İdaresi gibi kurumların yüksek memurları da, cömert bağışlar yaparak partiye girmişlerdir. Böylece toplanan paralarla, Türkiye Sosyalist Fırkası merkezi umumisi için Divanyolu'nda bir konak, reis beye de armalı bir otomobil alınmıştır. Bu parlak dönem, bir yıldan fazla sürmüştür. 1921 Bir Mayıs'ında İstanbul'un hemen bütün işçileri, özellikle Şirket-i Hayriye, Seyr-i Sefain, Haliç İdaresi ve Tramvay Kumpanyası'nda çalışanların hepsi tatil yapmışlar ve amele bayramını kutlamışlardır.

Hilmi'nin diktatörlüğü, önce aydınların partiden kopmalarına yol açmıştır. Bunların yerini, Salih Reis (hamallar kâhyası), Çopur Rıza ve Rasim Şakir (Aksaray tramvay deposu müdürü) gibi işçi sınıfına daha yakın birtakım kimseler

almış olmakla birlikte, Hilmi'nin kendi başına buyruk hareketleri bütün parti üyelerini tedirgin etmiştir. Bundan daha önemli bir çöküş nedeni, Tramvay kumpanyasına karşı Hilmi'nin yönettiği yeni grevlerin olumsuz sonuçlanmasıdır. Çeşitli işletmeler, başlangıçta vermek zorunda kaldıkları tavizleri geri almak ve Türkiye Sosyalist Fırkası'na üye olan işçilerini atmak için fırsatı kaçırmamışlardır. Bu arada, Tramvay amelesini Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayırmak amacıyla bir "İşçileri Siyanet Cemiyeti" kurulmuş ve yine Tramvay işçilerinden teşekkül eden bir "Müstakil Sosyalist Fırkası" ortaya atılmıştır. Başka birtakım sol işçi kuruluşlarının da rekabeti sonucunda, Hilmi'nin gücü azalmıştır. Bunun üzerine malî sıkıntılar baş göstermiş ve parti ancak *Yüzbaşı Murat Bey* adlı su gemisinin kaptanı Hasan'ın para yardımlarıyla ayakta kalabilmiştir. Türkiye Sosyalist Fırkası, önceleri iki bin kadar işçi-üye toplamışken, nihayet 1922 Ağustosunda "ismin mevcut ise de, reis Hilmi'nin etrafında bir masa ve bir de sandalyeden maada kimse kalmamıştır." Çok geçmeden Hüseyin Hilmi'nin esrarengiz bir şekilde öldürülmesiyle, Türkiye Sosyalist Fırkası da büsbütün dağılmış ve tarihe karışmıştır.

*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, cilt 6,
İletişim Yayınları, 1985, s. 1450-1452*

Osmanlı Yönetiminin Son Yıllarında (1909-1912) Selânîk'te Yahudi Sosyalizmi

Paris Üniversitesi Toplumsal Bilimler Yüksek Okulu tarih profesörlerinden G. Haupt ile yine Fransa'nın Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi'nde çalışan P. Dumont, ülkemizdeki sol akımların tarihi bakımından da son derece yararlı bir yapıt ortaya koymuş bulunuyorlar.¹ Kitap, biri yayınevinin, ötekiye yazarların imzasını taşıyan iki önsözden sonra, yazarların ayrı ayrı birer giriş yazısıyla başlıyor; belgeler de iki bölüm, biri mektup ve bildiriler, öteki kupürler; bütün bunlara, konuyla ilgili iki kişinin (D. Vlahov ve A. Benaroya) anılarından parçalar eklenmiş.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Balkan Savaşları sonucu 1912 Ekimi'nde Yunanistan'a geçinceye değin, ekonomik ve toplumsal bakımlardan, İstanbul'dan sonra en önemli şehri olan Selanik, Türk siyasal fikir tarihi yönünden de çok ilginç bir yerdir. Belli başlı İttihatçılar oradan gelmişlerdir (unutmayalım ki, Atatürk de Selaniklidir); ayrıca, Türkiye'deki sol gelişmelere damgasını vuran Dr. Şefik Hüsnü Değmer de!

G. Haupt'un giriş yazısında belirtildiği üzere, 1910 yılı dolaylarında bu şehrin etnik bileşimi, tam bir mozaik görünümündeydi. 150.000'lik nüfus içinde göreceli çoğunluk 60.000 kişiyle Yahudilerde bulunuyordu; hele ortak kökenleri dolayısıyla 20.000 dönme de onlardan sayılırsa, mutlak bir çoğunlukları vardı. Rum nüfus 40.000, Müslüman Türklerse onların yarısı kadardı. Geri kalan 10.000 kişinin yarısı Bulgar, yarısı Avrupalı vb. idi.

İşte, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* gibi biraz geniş bir

1 Georges Haupt/Paul Dumont, çev. Tuğrul Artunkal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977), İşçi Hareketleri / Sorunları Dizisi, 19, 5X13 cm., 311 s. [Yeni baskı: Ayrıntı Yayınları, 2013].

başlık taşıyan bu kitap, bize en çok, Selanik'teki Yahudilerin Sosyalist İşçi Federasyonu (SSIF) adlı örgütleri hakkında bilgiler getirmekte.

* * *

SSIF, 1910 yılında Abraam Benaroya (1887-1976) adında bir Yahudi öğretmen, Hürriyetin İlânı'ndan sonra Bulgaristan'dan Selanik'e gelerek örgütlediği küçük bir basın işçileri sendikasının, Samuel Baudi'nin yönetimi-
mindeki tütün ve Abraam Hason'un yönetimindeki dikim işçileri örgüt-
leriyle birleşerek meydana getirdiği bir kuruluştur. SSIF'nin içinde Yahu-
diler başat durumda olmakla birlikte, Türk, Rum ve Bulgarları da araları-
na almaya çalışmışlardır. Makedon kökenli sosyalist bir milletvekili olan
Vlahov Efendi, SSIF'ye girmiş ve Meclis'i Mebusan'ın ilk feshine kadar sü-
ren görevi boyunca derneğe hizmet etmiş, hatta Filistin'e Yahudi göçü gi-
bi sorunlarda, büyük toprak sahibi Araplara karşı, Yahudi çıkarlarını sa-
vunmuştur.

Kitapta anılarından bölümler aktarılan iki kişi, Benaroya ile Vlahov'dur.
Daha sonraki yıllarda, SSIF'nin özlediği Osmanlı sınırları içinde bir Balkan
Federasyonu fikri gerçekleşmeyip de, Selanik Yunanistan'a katılınca, bun-
ların her ikisi de ayrı ayrı yollardan daha keskin bir sosyalist savaşım sür-
dürmüşlerdir. SSIF Benaroya'nın genel sekreterliğini yaptığı Yunan Komü-
nist Partisi'ne katılmış, ancak 1924'te Federasyon YKP'den kopunca Be-
naroya da görevinden ayrılmıştır. Otuz yıl Yunanistan'da yaşadık-
tan sonra, Benaroya İsrail'e göçerek uzun ömrünü orada tamamlamıştır. Dime-
tar Vlahov ise, sürgünde geçirdiği Birinci Dünya Savaşı döneminden son-
ra, yirmi yıl Bulgar Komünist Partisi saflarında çalışmış, 1944'te de Yugos-
lav KP'ye katılarak 1953'teki ölümüne değin bu ülkede önemli görevlerde
bulunmuştur.²

* * *

Kitapta en önemli yeri, hiç kuşkusuz (dilimize çevirerek aktarılan) belge-
ler tutuyor. Yazarlar, bunlardan mektup ve bildirilere Arap, gazete yazılarına
ise Roma rakamlarıyla sıra numarası vermişler. Ben de, bu düzeneğe uyarak,
önce, belgelerin tarihlerine göre dökümünü yapıyorum.

2 Kitap'ta Vlahov Efendi'nin ölüm tarihi 1954 olarak gösteriliyor (s. 241). Oysa *Enciklopedija Ju-
goslavije* (Zagreb, 1971), cilt 8, s. 516'daki biyografisinde, Dimitar Vlahov'un 8 Kasım 1878'de
Kukuş'ta doğduğu, 7 Nisan 1953'te Belgrad'da öldüğü yazılıdır. Vlahov Efendi'nin 18 Eylül
1912'de İstanbul'da doğan oğlu Gustav'ın bugünkü Yugoslavya'nın en önemli devlet adamların-
dan biri olduğunu da kaydedelim.

Mektup ve Bildiriler**Gazete Yazıları**

Yıl	Sıra no.	Sayı	Sıra No.	Sayı
1909	1-2	2	I-VII (<i>Amele Gazetesi</i>)	7
1910	3-10	8	VIII-XII (<i>Solidaridad Ovradera</i>) (XI: <i>Etoile Belge</i>) (XII: <i>Le Peuple</i>)	5
1911	11-37	27		
1912	38-58	21		
1913	59-64	8		
1914	65-68	4		
.....				
1919				
(1920 olmalı)	69	1	XIII (<i>Jeune Turc</i>)	1
		T. 69		T. 13

* * *

Girişlerin ve anılardan aktarılan parçaların ışığında bu belgeler, bize SSIF hakkında neler öğretiyor? Hemen söyleyeyim ki, düşünce düzeyinde ancak birtakım genel çizgiler görebiliyoruz; bunların da (P. Dumont'un yazısında işaret ettiği gibi), kuramsal bakımdan özgünlükten yoksunluğu göze çarpmaktadır. Kazancımız, daha çok olgusal bilgilerdir; yapılan eylemlerden, örgütsel çalışmalardan haberdar oluyoruz. Yalnızca, "sosyalizm ve ulusçuluk" sorununun Osmanlı İmparatorluğu koşullarına uyarlanması sorunda, SSIF çevresindeki Yahudiler, Bulgar ve Yunanlılardan farklı olarak, Osmanlı kurulu siyasal düzeninin (özce demokratlaşmasını istemekle birlikte) kapsam ve biçimde olduğu gibi sürmesini yeğlemişler ve sonraki olayların korkularını doğruladığı üzere, Bulgarların ve Yunanlıların kendilerine karşı daha beter bir Yahudi düşmanlığıyla davranacaklarından çekinmişlerdir. Örgütlerinde federatif ilkeyi benimsemelerinin temeli budur.

* * *

Belgelerin tarih sırasını izleyerek SSIF'nin kuruluşundan itibaren belli başlı olayları ele almadan önce; mektup ve bildiri türündeki 69 belgeden 52'sinin SSIF ile ilgili olduğunu kaydedip, bunların türüne ve kimden kime gönderildiğine göre bir dökümünü verelim:

(*) Sosyalist Enternasyonal Başkanlar Kurulu olarak metinde geçen bu ifade, Sosyalist Enternasyonal Uluslararası Sosyalist Büro olmalıdır.

- I. SSIF bildirileri: (5 tane) 2, 24, 31, 54, 59
- II. SSIF'den SEBK'ye* mektuplar: (22 tane) 1, 3, 4, 5/6, 8, 13, 14, 18, 19, 21, 26, 29, 30, 40, 42, 43, 44, 46, 49, 50, 55
- III. SSIF Paris Temsilcisi S. Nahum'dan, SEBK Sekreteri C. Huysmans'a (Brüksel): (17 Tane) 9, 11, 12, 17, 22, 23, 25, 27, 32, 36, 45, 51, 53, 56, 57
- IV. C. Huysmans'ın mektupları: (8 tane)
 - SSIF'ye: 16, 20, 41
 - S. Nahum'a: 15, 28, 34, 38
 - Vandervelde'ye: 35

Selânik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun kuruluşu

G. Haupt, J. Starr'ın bir makalesine gönderme yaparak A. Benaroya'nın 1908 Eylülü'nde bir Sefarat sosyalist derneği oluşturduğunu, bu örgütün 1909 Nisanı'nda Sosyalist İşçi Derneği adını aldığını ileri sürüyor (s. 23). Oysa, SSIF, SE'nin Kopenhag Kongresi'ne yollayarak kendi kuruluşunu anlattığı ilk yıllık faaliyet raporunda (B. 6), örgütün Mayıs-Haziran 1909'da "Sosyalist" sıfatı olmaksızın kurulduğunu, daha sonra bu sıfatı takındığını belirtiyor. Nitekim, 19 Haziran 1909'da³ bir miting düzenleyen, ertesi gün de SE'ye üye olmak için bir mektupla başvuran derneğin Türkçe adı, "Selanik Amele Cemiyeti"dir. Ancak 1910 yılı başına ait bir mektupta (B. 3), adres "Selanik Sosyalist Amele Cemiyeti"dir. Demek ki, dernek 1909 yılının ikinci yarısında resmen "Sosyalist" olmuştur. "Federasyon" (*Hey'et-i Müttehide*) sözünü ise, daha da sonra, ancak 18 Mayıs 1910 tarihli bir mektubun altındaki mühürde (B. 4) ve 11 Ağustos 1910 tarihli mektubun anketinde (B. 5) görüyoruz.

Yukarıda anılan 19 Haziran 1909 tarihli miting, Osmanlı hükûmetince hâzırlanan Tatil-i Eşgâl Kanunu'nu⁴ protesto etmek amacıyla, Selanik'te 23 işçi örgütünden 6.000 kişinin (B. 1; B. 6'ya göre ise 8.000'den fazla!) katılımıyla gerçekleşmiştir. SSIF (henüz Selanik Amele Cemiyeti), bu mitingin çağrısını beş dilde (ve beş alfabeyle: Türkçe-Fransızca-Yunanca-Bulgarca-Ladino/Ibranî harfleriyle, İspanyolca) bir el ilanı olarak bastırıp dağıtmıştır. Bu ilanın sadeleştirilmiş Türkçe metni Belge 2'de, klişesi ise (kısaltılmış olarak) kitabın kapağında ve (tümü) s. 70'te verilmektedir.

3 Miting Komisyonu'nun çıkardığı el ilanı (B. 2), eski harflerden çevrilip sadeleştirilirken, tarih "Haziranın ikinci cumartesi günü" diye veriliyor. "6" olacak.

4 Protestolara karşı Meclis-i Mebusan'dan geçerek yasalanan bu kanunun tarihi kitabın birçok yerinde (s. 79/dn. 3, s. 80 / dn. 4, s. 298 / dn. 29) 15 Ağustos 1909 olarak gösteriliyor; doğrusu 27 Temmuz 1325, yani 9 Ağustos 1909'dur. Ondan önce yürürlükteki Tatil-i Eşgâl Kanunu Muvakkatı'nın da tarihi (s. 52'de belirtildiği gibi) 15 Ekim 1908 değil, 25 Eylül 1324, yani 8 Ekim 1908'dir.

Sosyalist Enternasyonal'e üye oluş

SSIF, mitingin ertesi günü bir mektupla Brüksel'deki Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu'na başvurarak bu uluslararası örgüte üye olmak isteğini iletmıştır (B. 1). Dernek, (herhalde yakın bir gelecekte) Selanik'teki Bulgar sosyalist grubuyla birleşerek Enternasyonal'in Osmanlı Kesimi'ni oluşturacak bir işçi partisi haline gelmeyi de ummaktadır. SEBK, bu başvuru karşısında, iki yıl önce Ermeni sosyalistlerine yaptığı gibi, SSIF'yu da ileride kurulacak Osmanlı Kesimi'nin bir alt-kesimi olarak üyeliğe kabul etmiştir (7 Kasım 1909). Bunu, Selanik'ten gönderilen teşekkür mektubundan (B. 3) öğreniyoruz.

SSIF'nin ilk yıllık faaliyet raporundan anlaşıldığına göre, "her meslek ve milliyetten 5-6 bini aşkın işçinin katıldığı bir uluslararası işçi bayramı" düzenlenmiş ve bu "bayramdan elde edilen gelir"le 15 Ağustos 1909'dan itibaren dört dilde haftalık bir yayın organı çıkarmak olanağı bulunmuştur. Benaroya'nın anılarına bakarak, bu "işçi bayramı"nın ne zaman yapıldığını kestirebiliriz. Onun dediğine göre (s. 291-292), SSIF 1908 devriminin birinci yıldönümünü kutlama törenine katılmayı reddetmiş ve kendisi ayrı bir gösteri yürüyüşü düzenlemiştir (yani 23 Temmuz 1909). Yazarların 15 Ağustos 1909 tarihli *Journal de Salonique*'e göndermeyle düştükleri bir notta ise (s. 295/dn. 21), yayın organını finanse etmek için Beş Çınar bahçesinde düzenlenen bayramın 15 Ağustos 1909 günü yapıldığı yazılıdır. (Bayramın 23 Temmuz'da yapılmış olması, daha akla uygun geliyor.) Dernek buradan 100 altın Türk lirası gelir elde etmiştir.

İlk yayın organı

SSIF'nin 1909 güzünde yayımladığı gazetenin ilk dört sayısı dört dilde [Ladino: *Jornal del Labrador*⁵ - Bulgarca: *Rabotniçeski Vestnik*-Rumca: *Efimeris tu Ergatu* - Türkçe: *Amele Gazetesi*], daha sonraki beş sayısı ise, yalnız Ladino ve Bulgarca olarak çıkmıştı. Kitapta, *Amele Gazetesi*'nden yedi tane yazının (B. 1-VIII) çevrimleri ve sadeleştirilmiş metinleri verilmektedir.⁶

5 Avrupa Yahudileri iki türlüyü. Bunlardan [Hazar-Türk kökenli oldukları ileri sürülen] Orta ve Doğu Avrupa Yahudilerine "Eşkinazim"; aralarında Osmanlı topraklarına göçenlerin de bulunduğu, İspanya Yahudilerine ise "Sefaratim" denirdi. İsrail'de günlük dil olarak diriltilişine doğru, asıl Yahudice (İbranice) Yeni Çağ boyunca unutulmuş, yalnız havralarda kullanılır olmuştu. Eşkinazim kolu, Yiddiş denilen Almanca-Lehçe-Slavca kırması bir dil konuşur; Sefaratim kolu ise Ladino denilen bir Katalan lehçesi kullanır; ama her ikisi de, bu dilleri İbrani harfleriyle yazarlardı.

6 Sadeleştirme, yeni Osmanlıcadan Türkçeye çeviri, güç bir iştir. Elimizdeki kitabın çevireni de, bu belgelerde birçok yanlışlar yapmışa benziyor:

s. 200: "anasır-ı mütenevvia amelesi"ne "çeşitli işçi unsurları" demiş. Oysa çeşitli unsurların (yani etnik grupların) işçileri söz konusu.

s. 214: "sebeb-i mücerret"i "somut neden" diye çevirmiş. Bir kere, mücerret somut değil, so-

1909 Aralık ayı sonlarında Sırp Partisi'nin girişimiyle Belgrad'da yapılan Balkan sosyalist partileri toplantısına SSIF çağrılmamış; ama bu durumu protesto etmekle birlikte, toplantıda varılan kararları benimsediğini açıklamıştır (s. 85).

Bir Mayıs Bayramı, 1910

SSIF, Bulgarlarla birlikte 1 Mayıs 1910 bayramını kutlamış ve bu törende konuşmalar yapması için (yazarların s. 87/dn. 17'de Bulgar kökenli-Romen uyruklu-Fransız eğitilmiş-Rus eğilimli diye tanımladıkları) Dr. Kristian Rakovski'yi davet etmiştir.

Derneğin, 1910 Ağustosunda Kopenhag'ta toplanan kongreye katılmadan gönderdiği yıllık çalışma raporuna yukarıda birkaç kez değinmişim.⁷

Federasyon'un mebusu

Bu arada, Makedon Ulusal Federatif Parti'den (İttihatçıların desteğiyle) Osmanlı Meclisi'ne Selânik Mebusu olarak seçilen D. Vlahov Efendi,⁸ Yeni Cemiyetler Kanunu'nun siyasal amaçlı ulusal örgütleri yasaklaması üzerine, kapanan bu parti yerine SSIF'ye üye olmuştur (s. 248 ve 276).

Enternasyonal'deki elçisi

SSIF, 1910 Ekimi'nde, Paris'te yaşayan üyesi Saul Nahum'u SEBK nezdinde temsilci olarak atamıştır (B. 8). Bundan sonra, Nahum, Brüksel'deki SEBK

yuttur ya; burada, o da değil – “tek” sebep. Aynı sayfadaki “bizi onlar terfi değil” (yükseltmez) bütünü atlanmış.

s. 216: “tevdit”, “sohbet” değildir. Belki “açıklamalarda bulunmak” denebilirdi. “Hacim”, “kapasite” olmaz.

s. 220-221: “Patron ... murahhas tarafından bahs edilen mesaidatı istirdada kalkıştı” cümlesinin sonu, “söz edilen çalışmaları reddetmeye kalkıştı” diye sadeleştirilmiş. Oysa “mesaidat” diye bir söz yoktur; belki “mesaiyat” olur; ama doğrusu herhalde “müsaadat”tır, yani izin verilen şeyler, yardımlar vb. “İstirdat” ise, elbette “geri alma” demektir.

Çevrimyazıda da bir iki yanlış okuma olasılığı göze çarpmakta. Örneğin Boyacıyan'la mülakatı, (s. 218) bu zâtın, eğer bu görünüş beni aldatmıyorsa, istikbalde “ümitvar değil” demesi aykırı geliyor – ola ki, “ümitvarım” demiştir (s. 210-211). “Aperatif şirketleri”ni de anlamadım; “kooperatif” olmalı.

Haftalık *Amele Gazetesi*'nden aktarılan yazıların tarihlerinde de yanlışlar var. Sayı 3'ün (B. IV, V) tarihi 21 değil, 28 Ağustos; Sayı 4'ün (B. VI, VII) tarihi de 28 Ağustos değil, 2 Eylül olacak, herhalde.

7 Y. Kordatos, a.g.e. Kopenhag Kongresi'ne İstanbul'daki Sosyalist Merkez'den (yani *Ergatis* çevresinden) Kostas Hacopoulos'la (Bulgar) G. Kirkov'un gönderildiğinin kaydediyor.

8 Vlahov Efendi'nin anıları hakkında, bu kitapta verilen parçalardan başka, *Birikim* dergisinde de Fikret Adanır imzasıyla ayrıntılı bir yazı yayımlanmıştır: “Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahov'un Anılarında II. Meşrutiyet” (Sayı 9, Kasım 1975), s. 14-26. Bu kere, anıların tümünün Gözlem Yayınevince, “Tarihin Tanıkları Dizisi”nde bastırılacağını öğreniyoruz (s. 25/dn. 18).

Sekreteri Huysmans'a birçok mektup yazacaktır. İlginç bir nokta, Nahum'un bazı durumlarda, Selanik'teki yoldaşlarının İttihatçılara karşı sert çıkış yapmaktan alıkonulması için, SSİF'ye karşı SE'nin etkisinden yararlanmak iste-yişidir (B. 45 ve 53).

İlk baskılar

1910 Ekimi'nde SSİF kulübünün kapatılması üzerine, bu kararın kaldırılma-sı için harcanan çabalar –geçici bir süre için de olsa– olumlu sonuç vermiştir.

Bulgar sosyalistlerinin girişimiyle, 1910 Noel tatilinde Selanik'te, SSİF baş-ta olmak üzere çeşitli örgütlerden 29 temsilcinin katıldığı bir Balkan sos-yalistleri danışma konferansı toplanmıştır (s. 102, 107, 278, 304 ve B. 13-14). Hükûmetin izlediği baskı politikasını protesto etmenin yanı sıra, Bal-kan halklarının sosyalist eylemleri arasında, federatif bir Türkiye Cumhuri-yeti çerçevesinde birlik sağlanmasını da öngören bu konferansın kararlarını, SSİF'nin yeni yayımlamaya başladığı (Lading) *Solidaridad Ovradera* gazete-sinden çevrilen yazılarda okuyoruz (B. VIII-X).

Bir Mayıs bayramı, 1911

SSİF'nin düzenlediği 1 Mayıs yürüyüşüne 7.000 kişi katılmış, Vlahov, Papa-tomas, Arditti, Benaroya, İhsan (bir tütün işçisi) söylevler vermişlerdir (B. 18, ayrıca s. 279 –Vlahov– ve s. 305 –Benaroya–).

Sultan Reşad'ın Rumeli gezisi vesilesiyle yapılan baskılar

1911 Haziran ayı başında Selanik'i ziyaret edecek olan padişahın güvenliği-ni sağlamak gerekçesiyle, sosyalistler arasında keyfi tutuklamalar yapılmış, SSİF Sekreteri Benaroya da Sırbistan'a sürülmüştür (B. 19 ve s. 306). Bena-roya ancak 1912 başlarında İstanbul'a götürülüp yargılandıktan sonra Sela-nik'e dönebilecekti.

Kavala tütüncüleri arasında

1911 Temmuzunda 30.000 tütün işçisinin katıldığı Makedonya ve Trakya emekçilerinin ilk kongresine SSİF üyesi, mebus Vlahov Efendi başkan seçil-miştir (s. 264 ve 279). Türk, Rum ve Yahudi işçilerin bir Makedon'u oybirli-ğiyle kongre başkanlığına getirmeleri, gerçekten, sosyalistler arasında etnik ayrılıkların önemsiz kaldığının güzel bir kanıtıdır.

Trablusgarp Savaşı

İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısı, kapitalist emperyalizmin bir örneği olarak Türkiye ve Avrupa sosyalistlerince kınanmıştır. 4 Ekim 1911 günü Selanik'te SSIF tarafından büyük bir miting düzenlenmiş (B. XI *Etoile Belge*'den alınan bu kupürün tarihi, bana öyle geliyor ki 10 Ekim değil, 10 Kasım olmalı; böyleyse, söz konusu miting 4 Kasım gösterisiyle aynıdır!), 10 Ekim ve 4 Kasım'da protesto yürüyüşleri yaptırılmış ve ayrıca sert bir bildiri yayımlanmıştır (B. 24).

Sosyalistler, bu savaşın Balkanlar'da gayet hassas bir dengeye dayanan barışı bozacağını doğru olarak sezdikleri için, bu türlü gelişmeleri engellemek amacıyla birçok çabalar harcamışlardır (B. 26-32 ve XII).

Son baskılar

Fakat İttihatçılar her türlü muhalefeti ezmek istedikleri ünlü "sopalı seçim" in arifesinde, sosyalistlere karşı da son derece sert davranmışlardır. 1912 Şubat ayı sonlarında Benaroya tutuklanıp İstanbul'a gönderilmiş (B. 40 ve 43), seçim kampanyası için *Mücadele* adlı bir gazete çıkarmaya başlayan Vlahov Efendi de Nisan'da tutuklanmıştır (B. 44). Aynı ay içinde, İttihatçıların Maliye Nâzırı Cavit Bey Selanik garının temel atma töreninde ünlü anti-sosyalist söylevini vermiştir (B. XIII).

Hükümet 1912 Bir Mayıs'ı için tören yapılmasını yasaklamış, fakat 7.000 işçi Selanik'te o gün işe gitmeyerek durumu protesto etmiştir (B. 50).

Balkan Savaşı

SSIF 1912 Eylülü'nün başında bir bildiri yayınlayarak, Balkanlar'da ulusal sorunun barışçı yollardan bir çözüme ulaştırılmamasının genel bir boğuşmaya yol açacağı konusunda uluslararası sosyalist kamuoyunu uyarmaya çalışmış (B. 54), fakat bu çabalar savaşı önleyememiştir. Selanik'in Yunanlıların eline geçmesinden sonra da, SSIF 1 Mart 1913'te dünya sosyalistlerine seslenen bir çağrıyla Osmanlı proletaryası adına, savaşın yarattığı acılardan yakınıyordu (B. 59). Haupt'un verdiği bilgilere göre, Selanik'in sosyalist Yahudileri bu durumu geçici bir işgal saymışlar ve Rumların anti-semitizmine karşılık aralarında Siyonist tepkiler uyanmasına karşın, Birinci Dünya Savaşı'na doğru enternasyonalist tutumlarında ayak diremişlerdir (s. 32-33).

* * *

Mektuplar ve bildiriler bölümünde yer alan 69 belgenin 17 tanesi, Selanik İşçi Federasyonu ve bu şehirdeki Yahudi Sosyalizmiyle doğrudan doğruya il-

gili değil. Bu 17 belgeden 10'u (Müslüman) Türklerle, 4'ü Rumlarla, 2'si Bulgarlarla, 11'i de Ermenilerle ilişkili.

Türkler

Dr. Refik Nevzat'ın S. Nahum'a 18 Kasım 1911 tarihli mektubu (B. 33), Türkiye'de baskıya uğrayan 8 Müslüman militanın adlarını bildiriyor.

Ismail Faik (*İnsaniyet*)
Hasan Namık (*Sosyalist*)
Hüseyin Hilmi (*İştirak*)
Pertev Tevfik (*Muahede*)
Hilmi Şahbenderzade (*Hikmet*)
Hamid Suphi (*İnsaniyet*)
Fuat Şükrü (*Sosyalist*)
Ziya Sakvi (*Jön Türk*)

Bu kişiler ve çıkardıkları gazeteler konusunda, benim kitabıma gönderme yapılıyor. Ben orada, anılan adlardan Pertev Tevfik'in gerçekte sosyalist değil, demokrat olduğuna değinmiştim. Öyle anlaşıyor ki, Dr. Refik Nevzat baskıya uğrayan "Müslüman militanlar" derken, geniş bir ölçü kullanmıştır. Benim kitabımda adı geçmeyen, haftalık *Hikmet* gazetesinin sahib-i imtiyazı Şahbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi Efendi, İslamcı bir zattır. (1911 Eylülü'nde kapanan gazetesini, 1912 Ağustosundan itibaren günlük olarak bir süre yayımlama olanağı bulmuştur.) Yine, kitabımda anmadığım *Jön Türk* gazetesinin yöneticisi Ziya Şakvi kimdir bilmiyorum ("Ziya Şakir [SOKU]" olabilir mi acaba?). Bu gazeteyi de bulamadım.

S. Nahum bu listeyi Dr. Refik Nevzat'tan, SE ileri gelenleri kanalıyla İttihatçıların dikkatinin çekilmesini sağlamak amacıyla istemiştir. Nitekim, Huysmans Vandervelde'nin Meclis'i Mebusan Reisi Ahmet Rıza'ya başvurması için ona bir mektup yazmıştır.⁹ 1913 Eylül/1914 Ocak tarihlerini taşıyan 8 mektup da (B. 60-67), Dr. Hasan Rıza ile ilgili. Mütarekede kurulan Sosyal Demokrat Fırkası'nın başkanı olan bu zatla ilgili mektuplar, şöyle bir şema çiziyor:

Fransız Sosyalist Partisi'nin Dr. Hasan Rıza'ya cevabından (60), onun *Le Socialiste*'e abone, Enternasyonal'e üye olmak istediği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine, Dr. Hasan Rıza, Fransız Partisi'nin yol göstericiliğiyle Enternasyonal'e başvurmakta (61); Enternasyonal sekreteri, S. Nahum'dan bu zat hakkında bilgi istemekte (62); Nahum tanımadığını açıklamakta (63, 64), bu arada Dr. Hasan Rıza başvurusunu yinelemekte (65), ondan sonra, kendinden çalışma-

9 s. 118/dn. 1'de Ahmet Rıza'nın ölüm tarihi, 1930 yerine 1953 olarak yazılmış.

ları hakkında bilgi istenmekte (66), Dr. Hasan Rıza da Enternasyonal'e bir çeşit faaliyet raporu göndermektedir (67). Bu son mektuptan anlıyoruz ki, iki yıl önce (1912 başları olacak) Dr. Hasan Rıza ve arkadaşları, bir Fırka Nizamnamesi ve Dahili Nizamname hazırlayarak "Osmanlı İşçi ve Çiftçi Fırkası" adıyla bir parti kurmaya kalkışmış, fakat hükümetçe tanınmamıştır. Bu rapora ek olarak örnekleri gönderilen (fakat, yazarların arşivde bulamadıkları) fırka gazetelerinin ve Türkçe risalenin ne oldukları hakkında ise hiçbir fikrimiz yok.

"Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Tarihi" başlığını ve TSF Reisi Hüseyin Hilmi imzasını taşıyan son mektup/belgede (69), bu fırkanın tarihi beş aşamada özetlenmekte: 1910-1912, 1912-1913, 1913-1914, 1914-1918 ve Mütareke sonrası. Belgede Tramvay işçileri grevinden ve Mustafa Kemal Paşa'nın milliyetçi eylemiyle İstanbul'dan ayrılmış bulunan taşra illeriyle ilişki kurulmadığından da söz edilmektedir. Bu bilgilere bakarak, söz konusu belgenin, s. 191/dn. 1'de ileri sürüldüğü gibi, "Hüseyin Hilmi'nin Sosyalist Enternasyonal'in Bern Kongresi'nde sunduğu rapor" olamayacağına hükmedilebilir. Çünkü, Bern Kongresi 1919 Şubat ayı başlarında toplanmıştır; raporda değinilen başarılı tramvay grevleri ise 1920 Mayıs'ında olmuştur; Mustafa Kemal Paşa'nın milliyetçi eyleminden söz edilebilmesi için de 1919 Şubatı fazla erkendir. (Ayrıca, bir çeviri bozukluğu olabilecek bir biçimde, Hüseyin Hilmi'nin "Kongrede" sunduğu rapor denilmesi de, bizzat fırka reisinin Kongreye gittiği izlenimini uyandırıyor ki, bu bize pek olası görünmemektedir.)

Bilindiği gibi, Sosyalist yani İkinci Enternasyonal, Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla iflas etmişti. Bu örgütü diriltmek için, 1917'de Stockholm'de yapılan başarısız hareketten sonra, ilk ciddi girişim, 3-10 Şubat 1919 tarihinde Bern'de toplanan kongrede yapıldı. Bu nedenle (yeni örgüte bazen Bern Enternasyonalisi de denilmiştir. Bern Enternasyonalisi'nin daha sonra Amsterdam (Nisan 1919), Lucerne (Ağustos 1919) ve Cenevre (Temmuz-Ağustos 1920) şehirlerinde uluslararası kongreleri yapılmıştır. (Sosyal Demokrat partilerin bu anti-komünist örgütlenişi, 1922 Şubatı'nda çatlayarak Viyana Enternasyonalisi'ni –İkibuçuguncu Enternasyonalisi– doğuracak, ama 1923 Mayıs'ında yeniden birleşme gerçekleşecekti.) Bize verilen belge, eğer gerçekten Sosyalist Enternasyonal'in bir kongresine sunulmuş bir raporsa, Cenevre'deki kongreye, orada okuyan bir TSF sempatizanı –örneğin, Hasan Sadi Birkök– tarafından götürülmüş olabilir.

Rumlar

Selanik'teki Yahudi Sosyalizmiyle doğrudan ilgili olmayan, mektup ve bildiri türündeki belgelerden dördü, Rumlarla ilgili. Ama bunlar, Selanik Rumları değil, İstanbul Rumları. İlk belge (B. 47), Sırp Sosyal Demokrat Parti-

si'nin Dersaadet Tettebbuat-ı İctimaiye Cemiyetince (İstanbul Toplumsal İncelemeler Grubunca) hazırlanan, 1912 yılına ilişkin bir çalışma raporunun Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu'na sunulması için yazdığı aracılık mektubu. Bunun ardından, raporun kendisi geliyor (B. 48).

Bu rapora değinmeden önce, şurasına işaret etmek istiyorum. Türkiye'de sol akımların tarihi üstünde çalışırken, dil engeli yüzünden, azınlıklar arasındaki sosyalist hareketleri izleyememiştim. Ama, öteki azınlıkların yanı sıra, İstanbul Rumlarının da, İkinci Meşrutiyet döneminin çeşitli işçi örgütlenmelerinde etkin bir rol oynadıkları besbellidir. Örneğin, Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkârisi'nde (L'Association Fraternelle du Chemin de Fer d'Anatolie) Rumlar çok sayıda idiler.

İşte, çıkarılmasına bu cemiyetin önyak olduğu *İşçiler Gazetesi*'nin de (s. 73'te gereksiz yere Fransızcasından çevrildiği gibi "Emekçilerin Gazetesi" ya da s. 84'te denildiği gibi "Emekçinin Gazetesi" değil! Çünkü çift dilde –Fransızca ve Türkçe– çıkan, bu "umum müstahdemin ve amelenin vasıta-ı neşr-i efkârı olmak üzere siyasi, içtimai ve mesail-i içtimaiyeden bâhis mecmua"nın Türkçesinin adı, "İşçilerin Gazetesi"dir¹⁰ müdür-i mes'ulü Y. Konstantinides diye bir Rum'du.

İstanbullu sosyalist Rumların, raporda belirtilen ilk eylemi, 1910 Haziran ayı başında *Ergatis* adlı bir gazete çıkarmalarıdır. Raporda, 8 ay sonra hükûmetin *Ergatis*'i kapattığı ve gazetenin yöneticisi terzi Vasili Konturis'i 8 ay hapse ve 1.000 frank (50 TL. Bk B. X) para cezasına mahkûm ettiği anlatılıyor. G. Haupt'un yazdığı Giriş yazısının başında adı anılan Kordatos'un (Yunanca) *Yunan İşçi Hareketinin Tarihi* kitabında ise, *Ergatis*'in müdürünün N. Yannios olduğu yazılıdır. Kordatos, ayrıca, İstanbul'da bu gazetenin yayımlandığı yıl (1910), İzmir'de de aynı adla bir gazete çıkarıldığını belirtmektedir. (Kordatos'un notuna göre, bunu çıkaran, sonraları gazinolar vb. sahibi olan Kocamanis'tir.)

Toplumsal İncelemeler Grubu Sekreteri Vezestenis tarafından yazılan (bu zatın ilk adı Zaharias olduğuna göre, niçin H. inisyali kullanılmış?) raporda, asıl, 1 Ocak 1912'den itibaren grubun Parvus'un öğütlediği biçimde, hükûmetçe tanınmış olarak örgütlendiği bildirilmekte.

Aynı grubun İstanbul Sendikalar Birliği ile ortaklaşa yayımladığı 27 Mayıs Kasım 1912 tarihli bir çağrı da (B. 58), Y. Zakhos adında Yunanlı bir devrimcinin Yunan hükûmeti tarafından Volos'ta ölüme mahkûm edilmesine karşı, bu örgütlerin uluslararası sosyalist kamuoyunu harekete getirme çabası- nı yansıtır.

10 Gerçekten, Fransızcasında, s. 73/dn. 3'te belirtildiği gibi, bu gazetenin işçi derneklerinin pazar günleri çıkan yayın organı olduğu yazılı bulunmakla birlikte, ilk sayısı 28 Kanunusani 1328 - 9 Fevriyer 1909 Salı-Mardi günü çıkmıştır.

Rumlarla ilgili olarak kitapta yer alan son belge (B. 68), yine sekreter Veneztinis tarafından gönderilen ama Enternasyonal'in örgütün adını gizleyerek yayımlaması istenilen 1914 yılının bir 1 Mayıs bildirisi. Burada, Balkan savaşlarının Türkiye'deki ekonomik, toplumsal ve siyasal kötü sonuçlarından yakınıyor ve hükümetin baskıcı politikası protesto ediliyor.

Bulgarlar

Kitapta Bulgar sosyalistlerinin Blagoevci "dar" eğilimdeki örgütleriyle de ilgili iki belge yer almakta. Bunların ilki (B. 7), 1910 Ağustosunda Avrupa Türkiye Sosyal Demokrat örgütleri ve yayın organları *Rabotniçeski Iskra* ile *Ergatis* adına V. Glavinov imzasıyla, bu bölgedeki sosyalist hareketler konusunda SEBK'ya sunulan bir rapor. Bu yazıda İstanbul, Selanik ve daha küçük Makedonya şehirlerinde yüz bini aşkın endüstri işçisi çalıştığı belirtildikten sonra, II. Abdülhamid döneminin son yıllarından itibaren ülkede baş gösteren işçi hareketlerinin bir dökümü yapılmaktadır. Buna göre, geçen yüzyılın sonunda özellikle Bulgarlar arasında serpilerek sosyalist akım Osmanlı Makedonyası'na yayılmış, fakat ancak Hürriyetin İlânı ile yasalılık koşulları içinde yaşama olanağına kavuşmuştur. Glavinov'un sosyalist hareketin gelişmesini engelleyen başlıca etken olarak Türk proletaryasının bilgisizliğine işaret ettiği bu raporda, kendisinin Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'na karşı çok önyargılı davrandığı, Benaroya'nın İttihatçıların güvenilir adamı olması, Vlahov'un Türkçe bilmemesine karşın milletvekili seçilmesi gibi doğru olmayan suçlamalara başvurduğu dikkati çekiyor. Bulgarların ikinci belgesi (B. 10) ise, Selanik Sosyal Demokrat İşçi Örgütü Sekreteri Devociyev'in, 1910 Noelinde bu şehirdeki bütün sosyal demokrat grupların ve sendikaların bir konferans halinde toplandıklarını SEBK'ya bildiren bir mektubu.

Ermeniler

Ermenilerle ilgili tek belge (B. 37), İstanbul'daki GAİDZ dergisi yazı kurulunun 22 Aralık 1911 tarihli [bütün ülkelerdeki, ama özellikle İtalya'daki] "Sosyalist Öğrencilere Çağrısı". İstanbul Hınçakyan Sosyal Demokrat Öğrenciler Birliği imzasını taşıyan bu belgede, Trablusgarp savaşı dolayısıyla İtalya kapitalizminin saldırısı kınanmakta ve savaş belasının ancak sosyalizmin gerçekleşmesiyle ortadan kalkabileceği inancı dile getirilmektedir.

Dimitar Vlahov ve (Dokuz Dilde Çıkan) Balkan Federasyonu dergisi (1924-1932)

Türklerin deyişiyile Vlahov Efendi, Makedonya'da doğmuş, liseyi Selânik'te okuduktan sonra, Sofya Üniversitesi'nden mezun olmuştur. İlk mesleği öğretmenlikti. 1903-1904'te Makedonya İç Devrimci Örgütü'nün (VMRO) Merkez Komitesi'ne girmişti. 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet ilân edilince, o güz aylarında yeni parlamento için yapılan seçimlerde, bu örgütün Makedonya'nın Bulgaristan tarafından ilhak edilmesine karşı özerk kalmasını savunan kanadının, yani Federal Halk* Partisi'nin adayı olarak Selânik'ten yüz ikinci seçmen oyuyla mebus seçilmiş ve bu dönemin Ocak 1912'de sona ermesine kadar milletvekilliği görevini sürdürmüştür. Ancak, Federal Halk Partisi'nin yeni Cemiyetler Kanunu uyarınca 1910 yazında kapatılması üzerine, (Abraam Benaroya'nın önderliğindeki) Selânik Sosyalist İşçi Federasyonu'na katılmıştır. Balkan Savaşları öncesinde *Ikdam* gazetesine "Balkan Federasyonu" hakkında altı-yedi yazı yazmış ve bu makalelerin Fransızcaları da, İstanbul'da yayımlanan *Jeune Turc*'te çıkmıştır. Meclis-i Mebusan'da "Balkan Federasyonu" ülküsü etrafında bir grup oluşturmaya çalışmış, ama başaramamıştır. İkinci dönemde milletvekili seçilemeyen Vlahov, Selânik'in düşmesinden sonra Yunanlılar tarafından Selânik'ten sınır dışı edilmiştir. Vlahov 1913 yılı sonunda Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı'na girmiş ve 1914'te bu ülkenin Odesa Başkonsolosluğu'na atanmıştır. 1916'da Priştina işgüderliği yaptıktan sonra, 1924'te Bulgaristan'ın Viyana Başkonsolosu olmuştur. O ilkbaharda komünistlerle VMRO'nun (ilhakçı ve federasyoncu) iki kanadı arasında kısa sü-

(*) Slav dillerindeki Narod sözcüğü, "halk" anlamına geldiği gibi, "ulus" karşılığı olarak da kullanılıyor.

ren bir uzlaşmaya varılmıştı. Bu hava içinde, Vlahov Viyana'da *La Fédération Balkanique* dergisini çıkarmaya başlamıştır. 1925'te gizlice Bulgaristan Komünist Partisi'ne giren Vlahov *Balkan Federasyonu*'nu sekiz yıl çıkardıktan sonra, 1932 Kasımı'ndan itibaren Komintern'in çeşitli dillerde yayımlanan *Inprekorr* dergisine yazılar yazmıştır. 1935'te Sovyetler Birliği'ne sığınmacı olmuş ve 1944'e kadar orada yaşamıştır. O yıl Yugoslav Komünist Partisi'ne girmiş ve 1953'teki ölümüne kadar, bu ülkenin yüksek parti ve yönetim görevlerinde bulunmuştur. Öldüğünde, parti prezidyumunda Makedonya temsilcisiydi.

Vlahov Efendi, 1970'te Üsküp'te *Memoari* adlı anılarını yayımlamıştır. Bu kitaptan bazı bölümler, notlar eklenerek *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* adlı kaynakta Türkçeye çevrilmiştir.¹ Bu kitap hakkında benim İngilizce bir tanıtım yazım *Etudes balkaniques*'te çıkmıştır.² Ondan önce de, Fikret Adanır aynı anılardan yararlanarak "Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahov'un Anılarında II. Meşrutiyet" başlıklı bir makale yazmıştır.³ Ayrıca, Dr. Orde Ivanovski'nin yalnızca Türkçe çevirisini gördüğüm bir makalesi vardır: "1908-12 yıllarında İşçi Hareketlerinde ve Osmanlı Parlamentosunda Dimitar Vlahov'un Etkinlikleri".⁴

Vlahov Efendi'nin 19 Haziran 1909'da Osmanlı Parlamentosu'nda Cemiyetler Kanunu tasarısı tartışılırken yaptığı eleştiriler, *Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi*'nde okunabilir.⁵

Onun Meclis'te iktisat politikaları üstüne yaptığı bir konuşmayı da, Kerim Sadi *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı* adlı kitabında aktarmaktadır.⁶

Vlahov Efendi 13 Şubat 1911'de Meclis-i Mebusan'a "Amelenin Sureti-i Istihdamı ve Muhafaza-i Hukukuna dair" (işçilerin çalıştırılma biçimleri ve haklarının korunması ile ilgili) bir kanun teklifi vermiş, ama kabul ettirememiştir. Bu vesileyle Meclis'te yaptığı konuşmayı da, Kemal Sülker (Okur), *Takvim-i Vekayi*'den özetlemiştir.⁷

1912 seçimlerinde adayken, Selânik'teki Grand Hotel salonlarında verdi-

1 George Haupt ve Paul Dumont (yay.haz.), Tuğrul Artunkal (çev.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s. 241-280.

2 Mete Tunçay, "On the Problems of the Workers' Movement in European Turkey", *Etudes balkaniques*, 1979, sayı 1, s. 148-154.

3 Fikret Adanır, "Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahov'un Anılarında II. Meşrutiyet", *Birikim*, sayı 9 (Kasım 1975), s. 21 vd.

4 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925) Belgeler* cildi içinde. BDS Yayınları, İstanbul, 1991. 4. baskı, s. 24.

5 *Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi*, (yeni harflı basım) Ankara, 1982, Devre I, İctima senesi I, c. 4, s. 474-475.

6 Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı* (genişletilmiş yeni basım), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 362-371.

7 Kemal Sülker Okur, *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, Gözlem Yayınları, İstanbul, t.y., s. 39-43.

gi bir konferans da, *Teminat* ve *Atina*'da çıkan *Cihad* gazetelerinde hayli ayrıntılı olarak yer almıştır.⁸

Ben, yukarıda andığım çalışmamda Vlahov Efendi hakkında edinebildiğim bilgileri aktardıktan başka, *Tarih ve Toplum* dergisinde de "Vlahov Efendi'nin Balkan Federasyonu Dergisi ve Dr. Şefik Hüsnü" başlıklı bir makale yayımlamıştım.⁹ Burada, derginin açtığı "Siyaset ve Edebiyat Adamları Nezdinde Anket" in çağrısını ve Dr. Şefik Hüsnü'nün cevap yazısını Latin harflerine çevirerek vermiştim.

Balkan Federasyonu dergisi, Fransızca ve Almanca'nın yanı sıra bütün Balkan dillerinde (yani Arnavutça, Bulgarca, Hırvatça, Yunanca, Sırpça, Rumence ve Türkçe) olarak kendi alfabeleriyle makaleler yayımlamaktadır. Bunlar birbirlerinin çevirisi değil, genellikle ayrı ayrı yazılardır. Ben bu derginin bir koleksiyonunu Moskova'daki eski Marksizm-Leninizm Enstitüsü Kütüphanesi'nde görmüş, Oxford'daki St. Anthony's College Kütüphanesi'nde de eksikli bir takımının bulunduğunu okumuştum.¹⁰ Daha sonra, Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü Kütüphanesi'nde tamamen yakın bir koleksiyonunu inceledim. Bulgaristan kütüphanelerinde de bulunduğunu umarım.

Balkan Federasyonu dergisi, on beş günde bir çıkmaktadır. 15 Temmuz 1924'ten Ekim 1930'a kadar Viyana'da yayımlanmıştır. 1 Aralık 1929 tarihli 124. sayısından itibaren A (Fransızca ve Almanca) ve B (Balkan dilleri) diye ikiye ayrılmış, 1930 yılı Kasım'ından 1932 yılı Şubatı'na kadar, yalnız A bölümü Frankfurt am Main'da çıkmıştır. Dergi 1 Temmuz 1926 tarihli 46. sayısından itibaren "Balkan Ekalliyetlerinin ve Mazlum Milletlerinin Mecmuasıdır" (*Organe des Minorités nationales et des Peuples balkaniques opprimés*) altbaşlığını taşımıştır.

Bu dergi hakkında, biri İngilizce öteki Almanca (yayımlanmamış) iki doktora tezinde geniş bilgi vardır:

Socrates-James Asteriou, *The Third International and the Balkans 1919-1945*, University of California, 1959, 1043 s.

Antje Helmstaedt, *Die Kommunistische Balkan Föderation im Rahmen der Sowjetrussischen Balkanpolitik zu Beginn der zwanziger Jahre*, 2 cilt, Berlin, 1978, 867 s.

Balkan Federasyonu dergisinde çok ilginç Türkçe (elbette Arap harfleriyle) yazılar basılmıştır. Örneğin, yazarının kim olduğunu anlayamadığım "Şar" imzalı, on dört sayı süren mektuplar halindeki "Makedonya Hatıratı"; İstan-

8 Kerim Sadi, a.g.e., s. 360-361.

9 Mete Tunçay, *Tarih ve Toplum*, sayı 45, Eylül 1987, s. 17-22.

10 Joseph Rothschild, *The Communist Party of Bulgaria, Origins and Development 1883-1936*, Columbia University Press, New York, 1959, s. 175, dn. 22.

bul'dan "Refik Haydar"ın (?) gönderdiği makaleler; Profesör Kemal Bala'nın (?) yazıları.

Ben burada, Vlahov Efendi'nin 15 Şubat - 1 Mayıs 1928 tarihleri arasında, derginin 86., 87. ve 90/91. sayılarında tefrika edilen bir yazısının Latin harflerine çevrimyazısını sunmakla yetineceğim:*

Makedonya halkının istihsal-i hürriyet mücadelatı

["Redaksiyon" bu yazı dizisini şu sözlerle sunuyor:]

Bu nüshadan itibaren kamarad Dimitri Vlahof'un Makedonya ihtilalcilerin harekâtıyla Makedonyalıların istihsal-i hürriyetleri için evvelce Türk idaresinin hal-i hazırda memleketlerini parçalayan Sırp, Bulgar, Grek emperyalistlerinin nifak ve mezalimden bâhis makalatını neşrediyoruz. Bu makalat büyük bir ihtisas ile yazıldığı için bütün erbab-ı namus ve vicdanın bugün Makedonya'da devam etmekte olup bilahare bütün Avrupa'ya sirayet edecek olan kanlı hadisat hakkındaki kanaatlerini tenvire hizmet edecegiz.

(1)

Kendi coğrafi vaziyeti itibarıyla Makedonya, Balkan memleketlerinin en şayan-ı alaka olanlarından. Şarktan Rodöp,¹¹ şimal ve şark-ı şimaliden Rilâ,¹² Ösügöv¹³ ve cenuben Pint¹⁴ ve Ôlihîp¹⁵ ve Piştiriçâ¹⁶ ve Adalar Deniziyile muhat olan Makedonya kıtası coğrafi ve iktisadî bir kıta-ı müttehidir. Arazisi gayet münbit ve mezruat ve magrusat-ı mütenevvieye be-gayet elverişlidir. Halkı çalışan müteşebbis, metin ve zekidir. Ve ırkan, unsuren mil-i muhtelifeden ibaret olup siyasî ve iktisadî menafiinde müttehid ve müşterektirler. Binaen aleyh işlerine tamamen sahip ve ümur ve vaziyetlerine müdriktirler. Buna rağmen bu kıta ve halkının, vaziyet-i umumiyeleri pek fecidir. Asırlardan beri millî, iktisadî, siyasî ve içtimaî esaret zincirleri altında itsemektedir [inlemektedir], asırlarca Türk sultanlarının ve onların Makedonya mümessillerinin boyunduruğu altında bulunan bu halk on iki sene-denberi Hristiyan karındaşları süsünü veren Yunan, Yugoslavya ve Bulgaristan hükûmat-ı müstebide-i gayr-i meşruası esaretini idrak etmektedir. Sene-lerdenberi kendi halasları uğurunda Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'dan

(*) Bu metnin çevrimyazısını hazırlamakta yardımlarından ötürü, arkadaşım Yücel Demirel'e teşekkür borçluyum.

11 Rodopi Dağları [yayımlayanın notu].

12 Rila Dağları [yayımlayanın notu].

13 Osogovska Planina diye bilinen dağlar [yayımlayanın notu].

14 Pindos Dağları [yayımlayanın notu].

15 Kastedilen Tessalya Olimp Dağı olmalıdır [yayımlayanın notu].

16 İslavca Bistritsa olarak bilinen bugünkü resmi ismiyle Aliakmon nehri [yayımlayanın notu]

çok fazla fedakârlıkta bulunan bu halk elyevm en feci bir esaret altında bulunuyor. Bu risalenin neşrinden maksad Makedonya halkının istihsal-i hürriyetleri uğrunda ma-fevke'l-beşer ihtiyar ettikleri fedakârîyi ilamdan ibarettir.

Devre-i ihtilaliyeden mukaddem Makedonya'nın vaziyeti on dokuzuncu asrın bidayetleri hengâmında Yunanistan ve Sırbistan'da 1860 ve 1870 senelerinde Bulgaristan'da isyana sebebiyet veren esbab Makedonya'da henüz mevcut olmadığından ihtilali faaliyet bu kıtada ancak Kırım muharebesinden sonra zuhur etmiştir. 1860 senesine kadar Makedonya beyn el-milel ticaret için kapalı bir memleketti. Demiryolları inşa edildikten sonra memleketin iktisadî hayatında birçok tebeddüller vukua gelmiştir. O zamana kadar Makedonya hayat-ı iktisadiyesinde münferid idi. Ecnebi pazarlara ihracat için muktedir değil idi. Memlekete sahip olan sipahiler de aynı suretle idamet-i hal ediyorlardı. İktisadî hayatında tebeddülât vukua geldikçe ve beyn el-milel müdahalat başladıkda sipahilerle köylüler arasında münasebatta bir tebeddüle bais oldu. Sultan Mecid devrinde ibtidar edilen ıslahat neticesi [k] öylülere tahmil edilen ağır vergiler gayr-i kabil-i tahammül bir şekil aldı. Sipahiler vaziyetlerini temin zımnında ihtiyar ettikleri masarifât-ı vafireyi köylülere ika-ı zulm ile tahmil ediyorlardı. Tahammülfersa olan şu mezalimden naşi köylü asırlardan beri işlediği arazisini sipahilere yok pahasına satmak, terk eylemek mecburiyetinde kalırlardı. Türk hükûmeti [sayı 86, s. 1787] sipahilere elinden gelen muaveneti dirîğ etmezdi ve ayn-ı zamanda şehir halkına ve köylüye büyük tazyikata ibtidar edilmiştir. Makedonya'da emniyet ale'l-ıtlak münselibdi. Bütün memlekette ve cenub ve garb-ı cenubîde şekavet cari idi. Memurin-i hükûmet şekavete karşı çare düşünmek şöyle dursun, bi'l-akis himayet ve şirket gösteriyorlardı. Hristiyanlara ve bi'l-hassa Bulgarlara enva-ı tazyikat reva görülüyordu. Onlara mektep, mütalaahane ve kilise küşadına müsaade edilmez. Ve ika-ı mümanaattan hâli kalınmazdı. Hükûmetin teşvikatıyla, Hristiyanlar meyanına, zer' edilen tohm-u fesad u nifak –eski Latin kaidesince temin-i tasarruf ve tahakküm için tefrikayı ikadan hâli kalınma[z]– düsturunun masadaki olurdu. İktisadî tazyikat gittikçe tezayüd ediyordu. Köylüler aileleriyle gece ve gündüz çalıştıkları halde yine zaruret ve felaketten kurtulamıyorlardı. Çünkü mahsulattan nısfını çiftlik beyine ve mütebakisinden dahi ağır olan vergilerini ita mecburiyetinde idiler. Tabiidir ki ellerinde kalabilen ile bir sene için idame-i hal ve hayat mümkün olamazdı. Köylü adeta hayvan gibi yaşıyordu. Siyasî cihetine gelince halk en ibtidai hukukundan bile mahrumdu. Memleketi kendileri için sağılır bir inek olduğu zannında bulunan memurlar idare ederlerdi. İşte 1880 senesine kadar Makedonya vaziyeti bundan ibarettir. Halk arasında adem-i memnuniyet hergün bir kat daha tezayüd ederek şiddetli isyan ve kıyama mahall verirdi. Bulgaristan hürriyete nail olduktan sonra Makedonya halkı esaret altında yaşayacağı-

nı idrak eder etmez adem-i memnuniyetini fiilen izhar etti. Fakat bu hususta başlayan nûmayişler mahdud idi. İlk kıyam Krasine'de¹⁷ 1878 senesi Teşrin-i evveli ayında vukubulmuştur. Krasine, Östâvâ, Meçköl, Senekös ve Vràpce karyeleri isyana iştirak etmişlerdir. Asiler Krasine geçidine hakim olarak Üstrümâ¹⁸ havzasını yed-i zabtlarına geçirdiler. Bir kıta-ı askeriye de bi'l-hücum esir aldılar. İki ay müddetle usat vaziyete hakim idiler. Bi'l-ahare Türk hükûmetinin sevk ettiği kuva-yı külliye'nin muhacemat-ı mütevaliyesine karşı duramayarak yed-i zabtlarına geçirdikleri mevaki terke mecbur kaldılar. Bir müddet sonra Teşrin-i sani evahirine doğru ihtilal Râzlık'ta¹⁹ ser-zede-i zuhur olup usat Bânkov²⁰ ve nefis-i Bân्या²¹ karyesinde bulunan askeri korarak Râzlık'ın cenub havalisini yed-i istilaya geçirmiş ise de uzun müddet-i muhafazasına muktedir ve muvaffak olamamışlardı. İsyân müdhiş surette itfa edildi. Birkaç yüz kişi itlaf edilmiş ve on bin kişi kadar halk da Bulgaristan'a ferce-yab-ı firar olmuşlardı. Firarilerin Türk hükûmeti tarafından ilan edilen alv-ı umumi üzerine köylerine, vatanlarına avdet edebilmişlerdi. 1880 senesinde Pirlepe²² ve Öhrî²³ kazalarında isyân teşebbüsüne ibtidar edildi. Oralarca icra-yı faaliyette bulunan çete Türk asakiriyle musademe, neticesinde reisi İspiröçerne'yi kaybederek dağıldı. Birçok Pirlepeliler sürgün oldular. 1881 senesi ilkbaharına doğru Öhrî kazasında bi't-tekrar isyân vukua gelerek hükûmet tarafından müdhiş bir surette itfa edildi. Bu kazada hükûmet tedhişatı iki sene kadar devam eyledi ve hükûmet tarafından ittihaz olunan tedabir ile Makedonya ihtilal cereyanına büyük bir darbe indirildi. O zaman Makedonya'nın münevver ve köylü ve amele kısımları maişetlerini temin için Bulgaristan'a hicrete başladılar. Makedonya köylü ve ameleleri evvelce Sırbistan'a, Romanya'ya, Yunanistan'a, İstanbul'a, Anadolu'ya ve Bulgaristan'a giderek çalışıyorlardı. Bulgaristan nail-i hürriyet olduktan işler çoğalmağa, memalik-i muhtelifeye yayılan halk oraya azimete başladı. Makedonya maarifi terakki ve inkişaf eyledikçe münevveranın adedi çoğaldı. Bu münevveran millî mekâtibde muallimlikten maada vezâife tayin olamadıklarından ekserisi işsiz kalıyorlardı. Osmanlı hükûmet memuriyet-i resmîyelerinden hiçbirine nail olamadıklarından ve Osmanlı ticaret ve sanayii ibtidai bir derecede olduğundan Makedonya münevveranı maişetlerini temin zımında Bulgaristan'a hicrete başladılar. Çünkü orada kolaylıkla temin-i maişet ede-

17 Bugünkü Kresna olacak [yayımlayanın notu]

18 Struma nehri [yayımlayanın notu].

19 Razlog [yayımlayanın notu].

20 Muhtemelen Banskö [yayımlayanın notu].

21 Banja [yayımlayanın notu].

22 Pirlepe [yayımlayanın notu].

23 Ohrid [yayımlayanın notu].

biliyorlardı. Bundan maada köylü ve ameleler de Bulgaristan'a giderek elverişli iş bulabiliyorlardı. Bunlar Bulgaristan'a yalnız olarak giderler idi. Makedonya'da kalan aileleri bunların kendi vatanlarına alakalarının delili idi. Bulgaristan'da çalışanların kısm-ı azamı işlerinin hitamında yine vatanlarına avdet ederlerdi. Ancak küçük bir kısım mütemadi iş buldukları için ailelerini de yanlarına celbederlerdi. 1890 senesine doğru Bulgaristan'da yüz bin kişiyi mütecaviz ve Sırbistan'da ve Romanya, Yunanistan, Anadolu ile İstanbul'da on bin Makedonyalı bulunuyordu. Bu tarihlerde Bulgaristan'da bulunan Makedonyalılar Makedonya'nın istihlas-ı hürriyet çarelerini düşünmeye başladılar. Şerait-i hayatiye-i umumiye emniyetin Bulgaristan'da Makedonya'dan daha müsait olduğunu ve memlekette millet-i hakimenin Bulgarlar bulunduğunu gören Makedonyalılar; Makedonya'yı da Bulgaristan'a ilhak uğrunda çalışacak teşkilat ve komiteler vücuda getirdiler. Bulgaristan'da çalışmak ve âli, tali askeri tahsil görmek için giden Makedonyalılar Râkovski, Botev,²⁴ Lefski,²⁵ Hacı Dimitri,²⁶ İstefân Kârâce,²⁷ Benköfski gibi Bulgar ihtilalcilerinden ilham alarak kendi milletlerine hizmette bulunmayı taht-ı karara aldılar. Bu suretle Makedonya ihtilal teşkilatının temelleri kuruldu.

(II) Makedonya'da ihtilali cereyan ve Makedonya İhtilali Teşkilatı

Bu teşkilat 1893 senesinde Görse Delçev,²⁸ Peretôşef,²⁹ Dâmyân Gravâf,³⁰ Doktor Hristô Tâtârçef,³¹ Petrô Ârsöf,³² Kürçe Petrôf³³ taraflarından tesis edilmiştir. Müessislerinin gayeleri; düvel-i muazzama himayeleri altında Makedonya'nın siyasi muhtariyete nailiyeti idi. Müessisin-i muma-ileyhüm ibtidaen propagandalarını şehir dahilinde münevveran ve muallim ve papazlara ve erbab-ı sanayie hasr eylemişlerdi. Mahalli grup ve teşkilat vücuda getirildi. Bu teşebbüs halk tarafından heyecanla karşılandı. Bu teşkilatın evvel emirde tohumları Eksarhaneye mensup Bulgarlar meyânında atıldı. Rum Patrikhane-si, Roma Papalığı ve Protestan mezhebini taşıyan Bulgarlara itimat edilmezdi. Makedonya halkının diğer ırklarına gelince; yani Türkler, Arnavudlar, Ulahlar, ve Romenler aralarında ihtilal uğrunda propaganda yapmak mümkün olamadığı gibi tasavvur dahi edilmezdi. Çünkü anasır-ı muhtelifi ara-

24 Hristo Botev [yayımlayanın notu].

25 Vasil Levski [yayımlayanın notu].

26 Hacı Dimitar [yayımlayanın notu].

27 Stefan Karaca [yayımlayanın notu].

28 Gotse Delçev [yayımlayanın notu].

29 Pere Toşev [yayımlayanın notu].

30 Damian Gruev [yayımlayanın notu].

31 Hristo Tatarçef [yayımlayanın notu].

32 Petar Arsov [yayımlayanın notu].

33 Gorçe Petrov [yayımlayanın notu].

sında mütেকabil birbir[ine] adem-i emniyet hükümferma ve bu halin idamesi için hükümet-i Osmaniye tarafından var kuvvetle çalışılmakta idi. Mukaddema Eksarhaneye mensup Bulgarlar meyanında temellerini atan ihtilalciler; gayelerinin umum Makedonya halkına teşmili imkânını görmüş olduklarından, nizamnamelerini evvel suretle tashih ve tadil eylediler. Badehu her Makedonyalı yani “bila-tefrik-i cins ü mezhep” Makedonya’nın siyasi muhtariyeti esasatını kabul eylemek şartıyla teşkilata âza olarak dahil olabilirdi. Teşkilat; tarih-i tesisinden üç sene mürurunda köylü ahali meyanında dahi tarafdar bulunmağa başlamıştı. Teşkilat erkânı köylüyü kendilerine cezb için menafi-i maddiye teminini kabul ve icra ettiler. Çünkü o vakitler millî ve siyasi mefkûre köylü için gayr-i kabil-i tefehhüm ümurdan idi. Sırf siyasi ve millî gayeleri takip eden teşkilatlara köylüler o zaman yanaşmazlar idi. Köylü hürriyet, muhtariyet gibi mefkûre için hiçbir sedakârlık ihtiyar etmez idi. Teşkilat; rençberi kendine bend için çiftlik ashabı ile aralarında mevcut mesaili rençberler lehine halletmeği taahhüd etmişti. Teşkilat tarafından asgari yevmiyeler tayin edilmişti. Mesela Üsküp kazasında ziraatçı yevmiyeleri erkeklerle onar ve kadınlara yedişer buçuk ve çocuklara beşer kuruş olarak tayin edilmişti ki, bu miktar rençberlerin mukaddema aldıkları yevmiyenin üç misline balığ oluyordu. Altı ay veya bir sene çalışmak için taahhüde bulunan rençberler gıdalarından maada iki bin kilo buğday, çavdar, ve arpa ve yüz elli kilo tohum ekebilecek arazi ile üç Türk lirası alacaklardı. Buna mümasil kararlar Siroz [Serres] kazasında da tatbik edilmişti. Türk çiftlik sahiplerine kendi çiftliklerini sattırmağa mecbur etmek için köylüyü Türk çiftliği satın almaktan men etmişti. Köylüler ihtilal teşkilatına mensup oldukları takdirde vaziyetlerini ıslah edeceklerini ve araziye sahip olacaklarını pek çabuk idrak ettiler. Pek az zamanda teşkilata o kadar çok köylü girmişti ki adeta bu bir köylü teşkilatı olmuştu. Teşkilat mazhar olduğu bu itimadî haleldar etmemek için köylünün menfaatine taalluk eden her iş ile alakalandılar.

[sayı 87, s. 1819] Garbî ve Cenub-u garbî mıntıkalarında faaliyette bulunan köylüye büyük zararlar ika eden eşkiya teşkilat sayesinde duçar-ı perişani oldular. Teşkilat tarafından ceza göreceğini idrak eyleyen çiftlikât ashabı köylüye hüsn-i muameleye mecbur olduklarını anladılar ki, bu suretle köylüler istirahat edebildiler. Teşkilat faaliyetini içtima hayatının her cephesine teşmil etti. Onun mahkemeleri ve icra heyetleri vardı. Bu teşkilat hükümet içinde bir hükümet şeklini almıştı. İtibarı fevkâlade bir surette büyümüş ve hemen hemen bütün halk kendisine dehalet etmişti. Teşkilatın faaliyeti hükümet-i Osmaniye’yi de endişeye düşürmüş ve fakat idare memurları bazen lehimlerin [kimlerin] teşkilata mensup olduğunu ve hangi köyde çeteler bulunduğunu bildikleri halde buna karşı bir tedbir ve çare düşünecek vaziyette değillerdi. Bu teşkilat düvel-i muazzamayı da endişeye duçar eylemiş-

ti. Çünkü bunların ihtilali faaliyeti büyük devletlerin Balkanlar hakkındaki siyasî planlarını bozacak mahiyette idi. Hakikaten bu teşkilatın faaliyeti Makedonya işlerinde büyük devletlerin müdahalelerini mucib olmuştu. Avrupa diplomasisini Makedonya işleriyle iştigale muhtar bırakmıştı. Avrupa diplomatları tarafından Makedonya'ya ait olmak üzere birçok ıslahat projeleri ihzar kılmış ve hatta bazıları da mevki-i tatbikiye vaz kılınmıştı. Fakat mevki-i tatbikiye konulan bu ıslahat projeleriyle halkın vaziyetinde bir tebeddül husule gelmedi. Esasen teşkilatın istihdal eylediği gaye müdahalat-ı diplomatikiye ile intac edilebilir mahiyette değil idi.

Makedonya halkının istihsal-i hürriyet uğrunda verdiği kurbanlar

Bu kurbanlar bilhassa Türkiye'nin ilan-ı meşrutiyet devrine tesadüf eden zamanda daha ziyadedir.

1896 tarihinden yani Osmanlı hükümetinin Makedonya'da bir ihtilal teşkilatının mevcudiyetinden haberdar olduğu andan 1903 senesine müsadif ilinden isyanına kadar ihtilali teşkilat çeteleriyle Osmanlı askerleri aralarında 132 defa musademe vaki olmuştur. Bu musadematta dört binden fazla ihtilalci ile yetmiş iki bin Osmanlı askeri iştirak etmiştir. Bunlardan beş yüz ihtilalci ile dört Osmanlı neferi maktul düşmüştür. 170 köy ahalisi işkence ve taarruza maruz kalmış ve hapisaneler köylü ve şehirli halk ile dolmuştur. Mevkuf, mazrub ile maruz-ı işkence kalarak dayaktan ölenlerin adedi dört bine balığ olmuştur. Makedonya muhtelif mıntıkalarından en fazla zarar gören Selanik vilayeti halkıdır. Bu vilayette mahpus ve mazrub ve işkence yüzünden ölenlerin adedi iki bin dört yüze balığ olmaktadır. 1902/1903 tarihlerinde vuku bulan isyan ve 1903 senesinde Selanik'te vuku bulan suikast akıbetleri daha feci idi. Bulgar sarayının adamlarından olan Makedonya Vlehôlist komitesi erkânından bulunan Bulgar zabitanından Sönçev, Nikôlôv Brûtekerôf taraflarından tertib ve idare edilmiş olan Cuma-ı Bala kazasında 1902 senesinde 6-16 Teşrin-i evvel tarihine kadar imtidad eden isyan esnasında ve Petriç kazasında ihtilalciler tarafından doksan beş ve Osmanlı asakirinden yüz otuz kişi ve ahali-i mutiadan kırk beş kişi maktul düşmüş ve on beş köy tahrib edilmiş ve üç yüz kırk erkek ve yüz otuz kadın işkenceye maruz kalmıştır.

(İşbu isyanın mürettibleri olup balada esamisi mezkûr bulunan eşhas hareket-i isyanienin devam ettiği müddetçe ve hükümet-i Osmaniye'nin takip ve tenkiline karşı mukavemet gösteremeyerek Bulgaristan'a iltica etmek üzere hareket eden sigar ü kibar ve zükûr u inas üç bini müteceviz kesân arasında kendi rûbe-i askeriyeleri üniformalarını labis olduğu halde mensub oldukları Bulgar hükümetinden vazife-i askeriyelerini ifa ediyorlar imiş gibi muntazaman maaş ve tahsisatlarını almakta idiler.)

Selanik'te vukua gelen su-i kasd neticesinde bila-fâsıla hükümet-i Osmâ-

niye [tarafından] üç gün müddetle Bulgarlar üzerinde katliam icra edilmiştir. Birkaç yüz kişi bu müddet zarfında itlaf edilmişti. Selanik'te ve İstanbul'da ve Makedonya'nın aksam-ı muhtelifesinde on bini mütecaviz Bulgar habs ve tevkif edilmişti. Fakat 1903 senesi yaz ve sonbaharındaki İlinden yevm-i mahsusuna tesadüf eden hareket Makedonya halkının en ziyade kurban verdiği bir andır. Bu isyanda bütün Manastır vilayeti ve mülhakatı umumiyetle faaliyete geçmişlerdi. İlinden isyanı na-bemevsim idi. Teşkilat devamlı ve vasi mikyasta icra-yı harekete hazırlanamamıştı. Götse Delçef gibi müşar bi'l-benan ihtilalciler bu isyanın adem-i muvaffakiyete mahkûm olduğunu bildiklerinden muhalifi idiler. Fakat isyana teşebbüs hakkında akdedilen kongrede cereyan eden müzakere esnasında Yövân Gârvânôf³⁴ ve emsali gibi eşhas tarafdarını hareket-i ihtilaliye başlamağa dair olan müzakere neticesinde ihraz-ı ekseriyet ve televvuk etmişlerdir. Gârvânôf ve rûfekası hadd-i zatında Vîrhôvist idiler, yani onlar Makedonya halkının kendi başlarında istihlas gayesine vasil olabileceklerine emniyetleri yok idi. Isyanı ikadan maksadları düvel-i muazzamanın Makedonya halkı üzerine nazar-ı dikkatlerini celp ve bi'n-netice müdahalat-ı diplomatikîyeyi teminden ibaret idi. Isyan bade'l-ilan harekât-ı isyaniye teşebbüse muhalefet edenler bile erbab-ı isyana müzaheret ve harekete Manastır ve mülhakatı etrafında fiilen iştirak eylediler. Bu ihtilale bütün halk iştirak etti. Mücahitler büyük bir cesaret ve şecaat ibraz etmişlerdir. Üç şehir ve birçok karye isyanın devam ettiği müddetçe bunların yed-i zabt ve idaresine geçmişti. Isyan 20 Temmuzda başladı ve üç ay devam etti. Yirmi bin ihtilalcî ile iki yüz doksan bin asker mücadeleye iştirak etti. İki yüzden fazla musademe vuku buldu. Altı yüzden fazla köy tahrib olundu. Bunlardan doksan karye hâk ile yeksan oldu. Elli iki bin kişi melce ve meskensiz kaldı. Menatık-ı isyaniye dahilinde bi-günah ahalî-i mutiadan bin sekiz yüz kişi katl ve itlaf edildi. Ugradıkları zarar-ı maddî ise layuad ve layuh-sadır. İlinden Isyanı esnasında Selanik vilayetinde üç bin beş yüz erbab-ı ihtilal ile yirmi bin asker meyanında 38 ve Üsküp vilayetinde bin kişiden mürekkeb erbab-ı ihtilal ve yekûnu yedi binden ibaret kuva-yı askeriye arasında 16 musademe vukubulmuştur. İhrak-ı bi'n-nar edilen mesakin bin yüze balig olmuş ve mesken ve mevasız kalanlar da beş bin sekiz yüz kişiden ibaret bulunmuştur. Masum ve bi-günah ahaliden katl ve itlaf edilen 270 kişiden ellisi kız kadın idi. En zulûm-dide olan Tikveş, Gevgili,³⁵ Vödîna³⁶ ve Döyrân³⁷ kazaları köylüleri idi. İlinden Isyanının ibtidasından itfasına kadar 135 karye tahrib ve on bin hane ihrak ve erbab-ı ihtilalden ve masum halktan iki bin

34 İovan (Ivan) Garvanov [yayımlayanın notu].

35 Gevgelija [yayımlayanın notu].

36 Edessa [yayımlayanın notu].

37 Doirani [yayımlayanın notu].

yüz otuz kişi katl ve itlaf ve iki bin iki yüz elli kız ve kadının ırz ve namuslarına tecavüz edilmiş ve altmış bin kişi meskensiz kalmıştı. 1903 senesi nihayetlerinde beş yüzü mütecaviz siyaseten taht-ı mahbusiyete alınmış eşhas mevcud idi. İşte İinden İsyanı pılançosu bundan ibaretti. Tahsisen Manastır vilayeti ve mülhakatı da bu isyandan harab olarak çıkmıştır. Ahalisinin bir çoğu Bulgaristan'a firar etmiştir. Manastır mıntıkasının felaketi o dereceye varmıştı ki İngiltere ve İtalya'daki beyn el-milel cemiyet-i hayriyelerin nazar-ı dikkatini celb etmekten hâli kalmamış idi. Bu cemiyetler bi'l-ahare felaketzedelere muavenet olmak üzere para toplayarak kendi mümessilleri vasıtasıyla icra-yı muavenet eylemişlerdir. İsyandan sonra uğradıkları felaket yüzünden erbab-ı say ve amel memleketi terke mecbur olup Amerika'ya muhaceret eylemişlerdi ve o zamandan beri Makedonyalı köylü ve amele ve erbab-ı sanayiin Amerika'ya şiddetli muhacereti başlamıştı.

(III) 1912-1913 senelerindeki muharebelerden sonra husule gelen vaziyet

1912-1913 senelerindeki muharebeden sonra eski gayeleri, yani Makedonya'nın siyasî ve mülkî serbestisi uğrunda mücadele eden Makedonya Dahili İhtilal Teşkilatı ortadan büsbütün kayb oldu. Bulgaristan'a verilen Petriç kazasına mensup Makedonyalılar artık Bulgaristan'ın siyasî hayatına meşru bir surette iştirake başladılar. Dahili Makedonya Teşkilatının sağ cenahı artık Makedonya'nın siyasî muhtariyetinden hiç bahs etmez oldu. Onun içindir ki, onun nüfuzu altında bulunan Makedonyalılar arasında da bir bürudet peyda oldu. Fiilen teşkilat sönmişti.

Gerçi Bulgaristan'a verilen Makedonya kısmında bazı şehirle köylerde teşkilatın erkânı bazı zevat ile rabıalarını muhafaza etmişlerdi. Fakat bu zevat Makedonya halkını temsil edemezdi. Halkı istinadgâh ittihaz etmiş iken ondan mahrum kalan teşkilat artık Bulgar hükûmet ve sarayının kör aleti oldu. Harb-i Umumî zuhur etti ve Bulgaristan da buna iştirak etti. Makedonya'nın kısm-ı azamı Bulgar askeri tarafından işgal edildi. Orada tesis edilen Bulgar idaresi üç sene zarfında Makedonyalılar meyanında Bulgarlık mefkûresi ve Makedonya'yı Bulgaristan'a ilhak fikri Makedonya mefkûresini kâmilten imha etti. Askerî, idarî, mülkî ve malî ümurda kanun cari olmayıp idare-i keyfiye ve zulmün ve umumiyetle memurin arasında fesadın hükümrân olduğunu gören Makedonyalılar kendi veli-nimetlerinden bıktılar. Bizar oldular.

Harb-i Umumi'den Makedonya'nın istihlas hareket ve cereyanları

Harb-i Umumî Makedonya için feci bir suretle neticelendi. Memleketin esası itibarıyla yıkılarak sabıkı misilli Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan elinde kaldı. Halkın vaziyeti gayr-i kabil-i tahammül bir hal iktisab eyledi ve artık halk Bulgar devlet ve askeri taraflarından nail-i hürriyet ve refah olacağı-

na inanmak değil, bunları dinlemek iştirmek istemez oldu. Bulgar idaresinin bıraktığı fena tesir umumî idi. Hiçbir namuslu Makedonyalı Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakını arzu etmezdi. Çünkü Bulgaristan'ın yed-i işgalinde kaldığı üç sene zarfında Bulgar idaresinin ne olduğunu görmüşler ve mutlak bir iman ile anlamışlardı. Harb-i Umumiden sonra Balkanlarda vaziyet büsbütün değişmişti. Balkan Harbinden evvel Makedonya müttehid idi ve Türk devletinin bir kısmı idi. Türk devletinin ise idare-i dahiliyesi büyük zıddiyet ve tenakusla sarsılmıştı. Türkiye'nin vaziyet-i siyasiyesinde istikrar yok idi. Avrupa efkâr-ı umumiyesi Türkiye aleyhinde idi. Makedonya milliyetperverleri o zaman Makedonya'nın kurtuluşunun Bulgar askerleri sayesinde mümkün olabileceğine inanabilirlerdi. Bulgar, Sırp, Yunan ve Karadağ askerleri Makedonya ve Trakya ahalisinin yardımlarıyla Türk askerini mağlub ettiler. Türkiye Avrupa'ya muttasıl vilayetlerini kayb eyledi. Balkan müttelikleri arasındaki harbtan sonra Makedonya Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan [sayı 90/91, s. 1923] arasında taksim edildi. O zaman dahi Makedonya milliyetperverlerinin Bulgaristan ümitleri olabilir idi. Vakıa Sırbistan, Yunanistan, Karadağ hep Bulgaristan aleyhinde idiler. Fakat Bulgaristan da Türkiye ile anlaşmıştı ve Almanya ve İtalya himayeleri altında bulunuyordu. Harb-i Umumî zuhur etti. Ne suretle neticelendiği herkesçe malumdur. O harbtan sonra artık Bulgaristan fiilen düvel-i galibe ile Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'ya tâbi idi. Bütün bu devletler Bulgaristan aleyhinde idi. O zaman Bulgaristan artık yalnız kendini düşünmeğe mecbur oldu. Çünkü ahalisi sekiz ve arazisi yedi ve kuvve-i müsellemesi on iki misli mütezayid ve hemcivan olan Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'ya karşı bir şey yapamaz idi. Bu vaziyet karşısında namus ve vicdan sahibi hiçbir Makedonyalı Makedonya'nın kurtuluşunu Bulgaristan'dan bekleyemezdi. Bulgaristan'da ikamet eden ve Balkan Harbinden evvel Makedonya'yı Bulgar askerî kuvveti sayesinde kurtarabilir itikadında olan Makedonyalılar 1918 senesinden sonra artık bu hüyalardan feragate mecbur oldular. O zamana kadar Bulgar hükümetinin hademesi olan Vârhövistler eski üsul mücadelelerinden vazgeçer gibi göründüler. Esasen bu adamlar Makedonyalıların menfaatini düşünmüş olsalardı bil-fiil üsul-ı mücadelelerini tebdil ederlerdi. Maa't-teessüf Haziran-Eylül 1923 ve bilhassa Ağustos-Eylül 1924 seneleri esnasında Bulgaristan'da vukubulan hadisat Vârhövist Makedonya Teşkilatı rüesası için Makedonya kurtuluş meselesi ehemmiyetsiz olduğunu ve bu rüesanın Makedonya halkının ızdırab ve felaketiyle menfaat-ı zatiyelerini temin etmek için çalıştıklarını ve gerek kendilerini ve gerekse Makedonya halkını Bulgar cellatlarına satmış olduklarını isbat eyledi. Vârhövist teşkilatı rüesası Bulgaristan'da yaşayan Makedonya halkını Bulgar hükümeti tarafından verilen talimat üzerine Bulgar hükümetinin Sırbistan ve Yunanistan'a karşı ittihaz ettiği siyasetine muvafık bir tarzda idare et-

mekle mükellef idiler. Bu Vârhövist teşkilatının halk nazarında hiçbir kıymet ve mahiyeti yoktu ve bunun istinadgâhı Bulgaristan'da yaşayan Makedonyalı bir takım çorbacılar ile Makedonya'da teşekkül etmiş hayrî cemiyetlerden ibaretti. Halbuki Bulgaristan'a hicret etmiş amele, köylü, erbab-ı sanayi, ufak erbab-ı ticaret, münevveran, muallim ve papazlar bu teşkilatın aleyhinde idi. Bunlar da ayrıca bir teşkilat vücuda getirdiler. Bu teşkilat 1919 senesinde başında Hâcî Dîmof,³⁸ Mihâil Kürçikof, Hristo Yânkof,³⁹ Sirozlu Dâşka, Kürçe Petrôf⁴⁰ ve Petre Hristof⁴¹ gibi Makedonya istihlas cereyanında fedakârlıklarını bilinen zevat olmak üzere vücuda getirildi. Fakat bir az sonra bu teşkilat da dağıldı. Badehu 1920 senesinde eski Makedonya İhtilal Teşkilatının gayelerini takib maksadıyla Bulgaristan'da bulunan Makedonya muhacirleri arasında birisi Muhacir Komünist Komisyonu ve diğeri Muhacirin Federatif Teşkilatı namıyla iki grubu vücuda getirildi. Fakat bu gruplar da Bulgar burjuva fırkalarının ve Bulgaristan'da bulunan Makedonya çorbacılarının hücumlarına dayanamadılar. Bulgaristan'ın burjuva ve askerî fırkaları tarafından çiftçi kabinesi aleyhinde başlayan mücadeleye Makedonya kurtuluş mücadelesi süsü verildi. Bu fırkalar 9 Haziran 1922 senesinde İstanbulliskî⁴² hükümetini devirmeğe muvaffak oldular.⁴³ Burjuva ve askerî fırkalarının mevki-i iktidara gelmesiyle Bulgaristan'da bulunan Makedonyalı çorbacılar ve bazı Bulgar hükümetinin memurları olan Makedonyalılar ve Bulgaristan'da bulunan bütün Makedonyalılar üzerinde bir vaz-ı hakimiyet aldılar. İğfal, tehdid, tedhiş ve katl ile bu zevat bütün Makedonyalıları elan kendi tahakkümleri altında bulunduruyorlar. Binlerce Makedonyalı bunların zulûmlerine kurban oldu. Makedonya istiklali uğrunda samimiyetle çalışan bütün Makedonyalıya karşı bugünkü Bulgar hükümeti tarafından tatbik edilen siyaset katliam siyasetidir. Serbest Makedonya mefkûresi yoktur. Güya kardeş idaresi altında bulunan Makedonyalıların vaziyeti budur. Yunan tahakkümü altında bulunan Makedonya kısmında tebdil-i milliyet siyaseti devam etmektedir. Makedonya halkı hükümet tarafından zulûm ve istibdad görmektedir. Cemiyet-i Akvam'ın cemilekâr bir surette iştirakiyle Makedonya köylüleri kendi yurtlarından kovularak sefil, aç bi-ilaç Bulgaristan'a muhacerete icbar ediliyor. Sırbistan idaresi altında bulunan Makedonyalılar ise Abdülhamid zamanında görmediği bir vahşet ve fecaatle idare olunuyorlar. Pâşiç'in tebdil-i milliyet siyaseti şiddetle tatbik edilmektedir. Bulgaristan'da olduğu gibi Yugoslavya'da

38 Dîmo Hacı Dîmov [yayımlayanın notu].

39 Hristo Jankov [yayımlayanın notu].

40 Gorçe Petrov [yayımlayanın notu].

41 Petre Hristov [yayımlayanın notu].

42 Aleksandar Stanboliski [yayımlayanın notu].

43 Hükümet, Haziran 1923'te devrilmiştir [yayımlayanın notu].

da istibdad hükümleridir. Emniyet kamilen münsebidir. Siyasi ve medeni hürriyetten bahs olunamaz.

Müstakıll Makedonya ve Balkan Federasyonu uğrunda mücadele berdevam

Makedonya halkı bütün bu çektikleri felaket ve fecaate rağmen istihlas hakkındaki mefkûresinden vazgeçmemiştir. Bugün mevki-i iktidarda bulunan Çanköf Pâşîç ve Mihâlâ Kôpölôs hükümetleri Makedonya istihlasının en büyük düşmanları olduğu herkesçe malumdur. Bu hükümetlerin siyasetleri Avrupa emperyalist hükümetleri taraflarından teyid edilmektedir. Bu hale karşı zannedilebilir ki, Makedonya'da ve ezcümle Balkanlarda bir istiklal mücadelesi için müsaid şerait katiyen yoktur. Halbuki vaziyeti yakından tedkik ettiğimizde görülür ki, bu husustaki şerait evvelkinden daha ziyadedir. Makedonya'da vaziyet büsbütün değişmiştir. Muharebelerden evvel harb mücadelesine atılanlar başlıca Bulgarlardı. Makedonya ahalisinin üçte birini teşkil eden Türk ve Arnavudlar bu harekete muhalif olarak Türk hükümet-i müstebidesine yardım ediyorlardı. Bugün Bulgar idaresi altında bulunan Makedonya ahalisinin yüzde doksan beşi Bulgar'dan ibaret olduğuna rağmen, bu Bulgarlar Petriç kazasının Bulgaristan'dan ayrılmasını şiddetle arzu etmektedirler. Üç muhtelif idare arasında kalan Makedonya halkı yekdiğerine kuvvetli rabita ile merbuttur. Mesela Bulgaristan idaresi altında bulunan Cuma-Bala,⁴⁴ Petriç, Nevreköb⁴⁵ tütünleri, Yunanistan idaresi altında bulunan büyük tütün depoları ve erbab-ı sanat ameleme malik Kavala, Siroz ve Selanik'e irsal ediliyordu. Petriç kazasının muhtaç olduğu manifatura ve sair eşya ise Selanik ve Drama vasıtasıyla ithal olunuyordu. Sırbistan idaresi altında bulunan Kosova kazası ve mülhakatının bütün ihtiyacı Selanik'ten idhal ve irsal edilirdi. Makedonya taksim edildikten sonra memlekette iktisadî büyük bir buhran zuhur etti. Makedonya halkı geçinemez oldu. Çünkü Makedonya'nın bugünkü vaziyeti gayr-i tabii bir vaziyet oldu. Makedonya'nın tevhihi lehinde siyasi delil de vardır. Fakat bu tevhid keyfiyeti yalnız iktisat noktası nazarından tedkik kılındıkta bir emr-i zarurî ve tabii olduğu takdir edilmek pek kolay olur. Bu tevhid emel ve gayesi bütün Makedonyalılara aittir. Türkler ve Arnavudlar Sırp idaresinden Bulgarlar kadar muzdarib ve mutazarrırdırlar. Makedonya'da kalan Yahudi, Ulah ve Çingenelerden dahi gayr-i memnunlar az değildir. Kafkasya ve Anadolu'dan Makedonya'ya hicret eden Rumlar dahi Yunan idaresinden memnun değildirler. Mübalagasız denilebilir ki hal-i hazırda bütün Makedonya halkı Makedonya'nın idare-i hazırısından gayrı-i memnundur ve istiklale nail olmak için var kuvvetiyle çalışmaktadır. Makedonya'nın üç kısmında da memnunlar ancak fabrikatör ve büyük tüccar

44 Blagoevgrad namı diğer Gorna Djumaya [yayımlayanın notu].

45 Goce Delçev [yayımlayanın notu].

ve arazi sahiplerine inhisar eder. Bunların mikdarı ahali-i umumiyenin yüz-de beşi nisbetinde olup Makedonya halkının mücadelesine bir tesir ika edemeyeceği aşikârdır. Onun için katiyetle denilebilir ki, bugün bütün Makedonya istihlas uğrunda ve bir suret-i müttehidede Balkan hükûmatı aleyhine mücadelesine devam eylemektedir ve bu mücadelesinde de kendi istiklalı uğrunda mücadele eden Hırvatlar, Slavlar, Arnavudlar, Karadağlılar ve sair milletler de Makedonyalılarla beraberdir. Bundan maada da kendilerine millet-i hakime sıfatı verenler meyanında dahi müttefikleri vardır. Çanköf,⁴⁶ Pâşiç ve Mihâlâ Köpölös idarelerinde çalışan Bulgar, Yunan, Sırp halk tabakaları da gayr-i memnundur. Bunların vücuda getirdikleri kuvvetli siyasi fırkalar Makedonya halkının tabii müttefikleridir. Mücadele müştereken devam [sayı 90/91, s. 1922] etmektedir. Bu mücadele neticesinde istihsal edecekleri hürriyet ve istiklallerini temin için bugünkü mücadiler büyük bir federatif ittifakı şeklinde bir devlet vücuda getirmelidirler. Bu federatif devlet de Balkanlar Federasyonu'ndan ibarettir. Bu vadide mücadele eden Balkan milletlerinin bir müttefik-i tabiisi daha vardır ki, o da Avrupa müterakki efkâr-ı umumiyesidir. Bundan maada onlar bütün dünyanın amele kitlelerine güvenebilirler. En nihayet Balkan mücadilleri kendi arazileri dahilinde federatif esastını kurmuş Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Rusya İttifakı'na da güvenebilirler. Bu ittifak bütün halaskâr milli mücadelelere muavenette bulunmaktadır. Sofya, Belgrad, Atina zalimlerinin müttehid cephelerine karşı Balkan milletleri çalışkan ve mazlum halk kitleleriyle mukabele etmelidirler. Kendi kuvvetlerine ve Balkanlarda bi'l-umum çalışkan ve mazlum halk kuvvetine güvenerek Makedonya halkı kendi istikbaline iman ile bakabilirler. Kendi gayesine nail olabilmek için Makedonya halkı kendi ictihad ve gayretinin kıymeti çoğalıp kendi Balkan müttefikleriyle omuz omuza kurtuluş mücadelesine kuvvetli bir iman ile atılacaktır.

Şu suretle Makedonya hür ve serbest olacak ve Balkan Federasyonu vücuda gelecektir.

Yaşasın hür ve müstakıll Makedonya! Yaşasın Balkan Federasyonu!

Dimitri Vlahöf

Son üç yüz yıl boyunca maddi uygarlık alanında büyük teknolojik ilerlemeler yaratılmış olmakla birlikte, eşitlik, özgürlük, kardeşlik, barış ve adalet gibi temel insanlık değerlerinde bunlara paralel bir gelişme gösterilememiştir. Tam tersine, şoven milliyetçiliğin etnik ve dinî ayrılıkları düşmanlık sebebi diye görmesi yüzünden, eskilerinden çok daha yıkıcı savaşlar yaşanmıştır. Bu bağlamda, Balkanlar dünyanın en talihsiz bölgelerinden biri olmuştur.

46 Aleksandar Tsankov [yayımlayanın notu].

Bu yarımada da çekilen acıları sona erdirmek için, geçen yüzyılın başlarından Dimitar Vlahov'un savunduğu Balkan Federasyonu çözümü, ne yazık ki gerçekleşemedi. Onun, yukarıda aktardığım makalesinde, gerek ilerici Avrupa kamuoyuna gerekse Sovyetler Birliği'nin desteğine umut bağlaması boşa çıktı. Ama Makedonya özgürlük mücadelesi hakkındaki bu yazısında yaptığı tarih yorumu gayet nesnel ve dürüsttür. Gönül verdiği ölümsüz değerler ise evrenseldir.

Ben de, uzak olmadığını sandığım bir gelecekte, bölgesel federasyonlardan oluşan bir dünya konfederasyonunun, bütün insanların yeryüzünde huzur, barış ve uyum içinde birlikte yaşama koşullarını sağlayacağı inancıyla, bu düşüncenin öncülerinden biri olan Dimitar Vlahov'un anısı önünde saygıyla eğiliyorum.

Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, sayı 1, Bahar 2005

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KOMÜNİST AKIMIN GEÇMİŞİ

Türkiye’de Komünist Akımın Geçmişi Üstüne

Türkiye’de komünizm 1920 yılı dolaylarında ortaya çıktı. Bu hareketin üç örgütsel kökü vardı. Biri, Mustafa Suphi’nin 10 Eylül 1920’de Bakü’de kuruluş kongresini topladığı Türkiye Komünist Partisi [TKP - aslında “Fırka” sözcüğü kullanılmış olmakla birlikte, “resmî Fırka” ile karıştırılmaması için “Parti” diyorum]; öteki, Yeşilordu’dan kaynaklanan ve 7 Aralık 1920’de üç TBMM üyesinin katılımıyla resmen kurulan, Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu’nun Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF); üçüncüsü de, 19 Şubat 1920’de *Kurtuluş* dergisinin 5’inci (ve son) sayısını çıkardıktan sonra kapatılan ve ertesi yıl haziranında *Aydınlık* dergisini yayımlamaya hazırlanan Dr. Şefik Hüsnü (Değmer) çevresi: Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF).

Bunlardan başka bir de, Mustafa Kemal Paşa’nın 18 Ekim 1920’de TBMM’deki İttihatçı solundan gelme Yeşilordu üyesi milletvekillerine kurdurduğu resmî Türkiye Komünist Fırkası vardı. Bu parti, bir yandan Sovyet Rusya ile ilişkileri etkilemek, bir yandan da yurtiçindeki sol akımları toplayıp denetlemek amacıyla kurulmuştu. Ömrü üç ay süren bu örgütün radikal (anti-emperyalist) fikirli önderleri, Cumhuriyet döneminde CHP yönetiminde önemli roller oynadı.

Bakü Doğu Halkları Kurultayı’na ve TKF kuruluş kongresine, İstanbul’daki çevreden Ethem Nejat ve (Hilmi oğlu Arap) İsmail Hakkı gibi önemli aydınlar gitmişti. Bunlar TKF Merkez Heyeti üyeliğine seçildiler. Bu kurul üyelerinin çoğu, M. Suphi ile birlikte, 28/29 Ocak 1921 gecesi Trabzon açıklarında öldürüldü. Bakü’de kalanlar da yerli örgütlere girdiler. Geriye birtakım basılı belgeler kaldı.

M. Suphi'nin TKP'nin programı, Bolşeviklerinkine ve zamanın diğer KP'lerinin programlarına benzemektedir. Zaten herhalde, içerdiği istemlerin kısa dönemde uygulanabilir olup olmadıklarına bakılmadan, onlara öykünümlere hazırlanmıştır.

Bu belge, anti-kapitalist ve anti-emperyalist, cumhuriyetçi, laik ve özgürlükçü federatif bir siyasal yapı öngörmektedir. Büyük işletmelerin mülkiyetinin işçi ve çiftçi kurullarına (sovyet=şûrâlara) devredilmesini, küçük üretiminse kooperatifler eliyle yürütülmesini istemektedir. (Henüz “merkezi planlama” kavramından söz edilmemekle birlikte) merkeziyetçi bir endüstrileşmeden yanadır. Herkese çalışma zorunluluğu getirilmesini (işçi ve çiftçi komünleri) ve devrimci işçi örgütleri kurulmasını savunmaktadır. Dağıtımı, kapitalist ticaret yerine tüketici kooperatiflerinin sağlamasından yanadır. Bankalar millileştirilecek, para ticareti yasaklanacaktır. İşçilerden vergi alınmayacak, sınıf savaşımının devam ettiği devrim döneminde servet ve gelirlere müterakki vergiler konulacaktır. Zenginlerin evleri yoksullara verilecek ve yeni binalar yapılacaktır. Bütün çalışanlara yılda iki ay süreklili ve ücretli dinlenme tatili verilmesi istenmektedir. İçki, kumar, fuhuş, uyuşturucu yasaklanacaktır. Savunma amaçlı kızıl ordular kurulacaktır. Zenginlerin ellerindeki silahlar alınarak yoksullara verilecektir. Polis gücü yerine, işçi ve çiftçilerden milisler örgütlenecektir. Halk mahkemeleri kurulacaktır. Eğitim ve kültür toplumsallaştırılacaktır.

TKP tüzüğü de, Bolşevik modelde “demokratik merkeziyetçi” esaslara göre hazırlanmıştır. Ancak, en azından M. Suphi ve E. Nejat'ta, o dönem için doğal ve kaçınılmaz sayılabilecek bir milliyetçilik duygusu olduğu da sezilenmektedir.

Örneğin, 1920 Kasım ayında Mustafa Kemal Paşa'ya yazdıkları bir mektupta, Doğu cephesinde Ermenilere karşı yapılan saldırıyı, kendilerinin etrafı “Antant ajanı Taşnakların tedibi” diye açıkladıklarını, “Ermeni kıtalı” diye görülebilecek olaylara izin verilmeyerek yalancı çıkarılmamalarını istemektedirler.

THİF'nin program metnine henüz erişilemedi.¹ Ama bu örgütün olağan komünistlik ilkelerinin yanı sıra, İştirakçi Hilmi'nin Osmanlı Sosyalizmi ve zaten devamı olduğu Yeşilordu örgütü gibi, İslâmiyet'le bir uzlaşma aradığı anlaşıyor. Partinin kurucularından milletvekili Mehmet Şükrü (Koç) 22 Aralık 1920'de verdiği bir konferansta, programdan “hukuk-u aile şariat dairesinde mahfuzdur” ve örgüt “asr-ı saadetteki samimiyet-i müşterekiyi iadeye çalışacaktır” hükümlerini alıntılıyor. [İlginç bir nokta, aynı konferansın sonunda, M. Şükrü'nün parti adına Düyun-u umumiye'yi (ecnebi kapitalist

1 Bkz. Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

ve emperyalistlerine olan borçları) tanımayacaklarını açıklamasıdır (Rus Bolşevikleri de, Çarlığın borçlarını tanımamışlardı!)) İstiklâl Mahkemesi tarafından tutuklanıp mahkûm edilen parti geçici başkanı (Tokat milletvekili) Nâzım Bey (Resmor/Öztelli) de Meclis'teki savunmasında komünizmin İslâmîyet'in gereği olduğunu ileri sürmüştü. Bu örgüt, 1922 güzünde kesin olarak kapatılmadan önce, dört üyesini Komintern'in IV. Kongresi'ne göndermek üzere seçmişti: Salih Hacıoğlu, Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu), İsmail Hüsrev (Tökin) ve (Rusya'dan gelme bir Tatar olan) Ziyetullah Nuşirevan.

Fransa'da tıp öğrenimi gören Dr. Şefik Hüsnü'nün önderliğindeki *Aydınlık* - TİÇSF çevresinde, Vedat Nedim (Tör) ve Vehbi (Sarıdal) gibi Almanya'da Spartakist hareketi görmüş olan gençler, Sadrettin Celâl (Antel) ve Hüseyin Ragıp (Baydur) gibi başka Avrupa ülkelerinde sosyalizmi tanımış kişiler toplanmıştı. Bunların bir kısmı Ankara'daki Milli Mücadele kadrolarına katıldı, bir kısmıysa proletaryanın daha çok İstanbul'da bulunduğu gerekçesiyle bu şehirde kaldı.

Aydınlık çevresi bir "Türkiye İşçiler Birliği" örgütlemeye çalıştığı gibi, Rumların egemenliğinde bir sendikal birlik olan "Beynelmilel İşçiler İttihadı" (yayın organı: *Neos Antropos*) ve Ermeni Hınçak partisi gibi azınlık komünist örgütleriyle işbirliği yapmak istemişse de, karşılıklı ulusçuluk önyargıları yüzünden bunda başarılı olamamıştır.

Mustafa Suphi'nin kendisinin ve onun çevresinden gidenlerin katıldığı Komintern kongrelerinden sonra, Ankara (THİF) ve İstanbul (TİÇSF) gruplarından gelen Türk delegeleri, ilk kez, 5 Kasım 1922'de Petrograd'da toplanan ve Moskova'da devam eden Komintern IV. Kongresi'nde temsil edildiler. THİF delegelerinin adlarını yukarıda söylemiştim. *Aydınlık* - TİÇSF'nin delegeleri ise "Orhan" takmaadını kullanan Sadrettin Celâl (Antel), Vedat Nedim (Tör) ve "Sakallı" Celâl (Yalınız) idi. Bu temastan itibaren, TKP içinde özgün düşünme eğilimleriyle Komintern'in dikte ettiği politika arasında iki üç yıl süreyle bir mücadele yaşandı. 1925 sonlarından itibaren Komintern şablonları hâkim oldu. Aslında, Komintern stratejileri Rusya'nın içindeki politika değişikliklerine göre dalgalanıyor ve bunlar Türkiye'ye de uyarlanmak isteniyordu.

TKP'nin özgün çözümlemeler yapma ve önerilerde bulunma çabalarına birçok örnek gösterilebilir. 1923 Şubat'ında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde işçi grubunun isteklerini Dr. Şefik Hüsnü yazmıştı. Onun aynı yıl haziranında *Aydınlık*'ta çıkan "Sosyalizm Cereyanları ve Türkiye" makalesiyle Cumhuriyetin ilanı günlerinde *Vazife* gazetesindeki yazıları da, Ankara yönetimine olumlu bir bakışı yansıtmaktadır. Ona göre, CHP yönetimi düşman olunacak bir burjuva hükûmeti değil, "kapitalist olmayan" bir yönde kalkınmaya ve aşağı sınıfların çıkarlarına uygun davranmaya yöneltilebilecek bir çeşit halk hükûmetidir.

Komintern'in Moskova'da toplanan V. Kongresi'nde (17 Haziran - 8 Temmuz 1924), bu anlayış "İkinci Enternasyonal'in sosyal patriyotik ideolojisi" diye nitelenerek eleştirilmiştir. TKP önderleri de biraz direnip kendi aralarında parçalandıktan sonra bu tür eleştirilere boyun eğmişlerdir. İlginç olan, aradan 12 yıl geçince, Komintern'in "anti-faşist geniş cephe" anlayışıyla, TKP'yi aşağı yukarı 1925 öncesi tutumuna dönerek Kemalizmle işbirliği yapmaya yöneltecek bir "komünist merkezden ayırma" (separat) kararı vermiş olmasıdır.

Sözünü ettiğim direniş ilkin, 1925 başında toplanan TKP Kongresi ve 1926 Mayıs'ındaki Viyana Konferansı ile 1927 güzündeki komünist tevkifatı arasında olmuştur. Parti ileri gelenleri iki gruptu: Biri Dr. Şefik Hüsnü'nün (Değmer), ötekirse Şevket Süreyya (Aydemir) ile Vedat Nedim'in (Tör) önderliğindeydi [bu ikinci gruba yakın görünen Ahmet Cevat (Emre), Vâlâ Nurettin (Vâ-Nü), Sadrettin Celâl (Antel) ve İsmail Hüsrev (Tökin) muhtemelen daha 1925 yılı içinde TKP'den ayrılmışlardı]. Dr. Şefik Hüsnü'nün yurtdışında kaldığı 1925-1927 arasında, ikinci grup TKP'yi yönetmişti. Belli başlı komünistlerin 1927'de tutuklanma ve mahkûmiyetleri ikinci grubun partiden büsbütün kopmasıyla sonuçlandı.

Direniş bununla kalmadı. 1929'da Pavli Adası'nda Nâzım Hikmet'in düzenlediği bir muhalefet toplantısı oldu. Bu grup da, Rusya'da Ali Cevdet'le Lâz İsmail'in (İ. Bilen), Türkiye'de Reşat Fuat'ın (Baraner) vb. desteklediği Dr. Şefik Hüsnü'cü merkez komitesine karşı cephe almışlardı. Ama Nâzım muhalefetine CHP ile işbirliği yapmayı savunmaktan çok, belli kişileri hedef alarak, TKP'nin yeterince etkin olmamasına karşı çıktığı anlaşılıyor. 1930'lu yıllarda genellikle hapis yatan Dr. Hikmet (Kıvılcımlı) ise, bu iki yön arasında hayli bağımsız kalmıştı.

1927'de TKP ile yolları ayrılan Şevket Süreyya, Vedat Nedim, İsmail Hüsrev 1932-1934 yıllarında Ankara'da yayımladıkları *Kadro* dergisiyle anti-emperyalist ağırlıklı bir "Millî Kurtuluş Hareketleri" ideolojisini iktidardaki CHP'ye benimsetmeye çalıştılar. 1929 dünya ekonomik bunalımına karşı, Ankara hükümetinin 1930'ların başında "devletçi" bir iktisat politikasına başlaması, onları hayli ümitlendirmişti.

"Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal koşulları ve Türk Proletaryasının rolü" başlığını taşıyan sunuşunu Dr. Şefik Hüsnü'nün 1931 yılı Ocak ayında B.F. (Ferdî) takma adıyla imzaladığı TKP Fealiyet Programı, 58 uzun madde ile, yine uzun 12 madde ve bir de geniş sonuçtan oluşan "Türkiye Meselesine dair Tezler"i içermektedir. Bu metinde artık CHP iktidarı burjuva diye nitelenmekte ve anti-emperyalizm vurgulanmaktadır. CHP diktatörlüğünün en büyük suçu, önceleri yabancı sermayeye savaş açmışken, sonradan Sovyetler Birliği'ne karşı emperyalizmle uzlaşmış olmasıdır. Bunun bir kanı-

tı da, 1928'de Paris'te yapılan sözleşmeyle Düyun-u Umumiye'yi üstlenmesidir. CHP'nin Kürtlere, Lazlara vb. karşı izlediği azınlık politikaları, eski Osmanlı yönetiminkinden daha ezici ve karşı-devrimcidir. Ama ulusal Müslüman azınlıkların önderleri İngiltere ve Fransa'nın aylıklı emir kulları olmuş, Müslüman olmayan azınlıkların emekçileri de, kendi milliyetçi burjuvazilerini takip etmişlerdir. Başlangıçta en şiddetli darbelerini dinsel gericiliğe indirmiş bulunan CHP iktidarının temellerini, şimdi aynı gerici akımın temsilcileri kemirmektedir. Cumhuriyetin tasfiye ettiği eski asker ve memurlar da, bunlarla birlikte emperyalizmin kuklaları olmuşlardır. CHP ile ona karşı işçi ve köylü devrimini gerçekleştirmeyi üstlenen TKP arasında başka bir bağımsız siyasal partiye de yer yoktur. TKP işçileri ve yoksul köylüleri örgütleyerek bu ülkede bir Sovyet yönetimi kuracaktır. TKP yürütmekte olduğu sınıf mücadelesinin sonunda, SSCB'yle bağlaşıp kendi devrimci işçi ve köylü diktatörlüğünü kurmakla, burjuva devriminin ödevlerini de yerine getirecektir.

TKP 18 yaşını bitirmiş işçi, köylü ve askerlere gerek TBMM üyelerini gerekse yerel yönetim sorumlularını seçmek ve geri çağırarak (azletmek) hakkının tanınmasını, din adamlarının, büyük toprak ve mülk sahiplerinin, faizcilerin, vurgunculuk, yolsuzluk ve yiyicilik yapanların, asalakların ise seçmenlik yapmalarının yasaklanmasını istemektedir. Aynı zamanda, parti toplum sorunlarının parlamenter mücadeleyle değil, ancak işçi-köylülerin halkçı-devrimci diktatörlüğüyle çözüme kavuşturulabileceğini kitlelere açıklamak durumundadır.

TKP'nin talepleri arasında, yargıçların ve kamu görevlilerinin seçimle atanmaları ve işten çıkarılmaları, nizami ordunun kaldırılarak yerine işçi-köylü milisleri kurulması, erlerin subayları seçmesi vardır. CHP'nin Müslüman azınlıklara karşı zorla Türkleştirme, Hristiyan ve Yahudi azınlıkları da ezme politikasına karşı, TKP bütün bu gruplara "Türkiye'den ayrılma hakkı da dahil olmak üzere" kayıtsız şartsız olarak kendi geleceklerini belirleme hakkının tanınmasından yanadır. Özellikle Kürtlerin düşünüldüğü belli olan bir biçimde, azınlıklara hak eşitliği, dil ve eğitim özgürlükleri istenmekte, yarı derebeylik düzeninin çökertilerek bey ve ağaların elindeki toprak ve hayvanların parasız olarak aşiret üyelerine dağıtılması talep edilmektedir.

Eski devlet ileri gelenleri ve saltanatın geri getirilmesi için çalışan siyaset adamlarının taşınır ve taşınmaz bütün varlıklarına karşılıksız olarak el konulmalıdır. TKP ayrıca komünist siyasal mahkûmlarla vergi vermemek ve emre itaatsizlik gibi nedenlerle hapse atılmış işçi, köylü ve askerler için genel bir af çıkarılmasını istemektedir. TKP emperyalizmin ülkeye sızması için gerekli kültürel koşulları hazırlayan "klerikalizme (dincilik siyasetine) karşı mücadele" etmeyi üstlendiği gibi, Katolik ve Protestan misyonerlerin kovul-

masını, okullarının kapatılmasını, mallarına ve mülklerine el konulmasını; SSCB ile “sıkı bir siyasî ve iktisadî ittifak” yapılmasını sağlamaya çalışacaktır. Aynı zamanda, sömürge ve yarı sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketleriyle de işbirliği yapılmasından yanadır.

TKP işçilerin kapitalizm koşullarında kötü durumlarının hiçbir zaman düzeltilemeyeceğini bilmekle birlikte, onları burjuva diktatörlüğünü devirmek için yapılacak son savaşa hazırlamak amacıyla, örgütlenme özgürlüklerinin, toplu iş sözleşmeleri yapma ve uluslararası işçi örgütlerine katılma haklarının tanınmasını istemektedir. İşçilerin gerek özel kesimin elinde olan, gerekse CHP hükümetinin devletleştirdiği işletmelerde, grev hakkı da dahil, çıkarlarını savunmak için gerekli her şeyi yapma hakları olmasından yanadır.

TKP yoksul köylüler için toprak reformu yapılmasını istemektedir. Zengin çiftçilerin büyük arazilerine karşılıksız elkonulmasından başka, devlet ve vakıf mülkiyeti altında olan topraklar da, demirbaş makineleri ve hayvanlarıyla birlikte onlara parasız olarak dağıtılmalıdır. Borç ve faizleri için ellerinden alınmış topraklar vb. de yoksul köylülere geri verilmeli, tarım işçilerinin komiteler ve köylü birlikleri halinde örgütlenmesi sağlanmalıdır.

TKP vergi sisteminin düzeltilmesini (yol mükellefiyetinin, angaryaların, zorunlu ianelerin vb. kaldırılmasını) isterken, mirastan “gayet müterakki” bir vergi alınmasını da talep etmektedir. Eğitim ve kültür konularının denetiminde, CHP tekeline karşı çıkan TKP ilerici bir politika savunurken meslek okullarının geliştirilmesini ve çoğaltılmasını, yüksek öğrenimin de “halkçılaştırılması”nı istemektedir. Gençler için Türkiye Komünist Gençler Federasyonu’nun, TKP amaçları doğrultusunda çalışması öngörülmektedir. Aynı biçimde, kadın hareketi için de, emekçi kadınların çıkarlarına uygun eylemlerle onları kendi saflarına çekmek amaçlanmaktadır.

Programın son bölümü, “amele ve köylü bloku tarafından devlet iktidarı zaptolunur olunmaz, Sovyet temeli üzerine kurulacak olan” devrim hükümetinin ödevleri hakkındadır. İlk iş, karşı-devrimcilerin girişimlerini boşa çıkarmak üzere yeni düzeni savunmaktır. Proletarya diktatörlüğüne geçmeden önce, yaşanması zorunlu olan halkçı-burjuva devriminin görevleri tamamlanmalı ve işçi-köylünün halkçı diktatörlüğünün işleri olabildiğince hızla gerçekleştirilmelidir. Emperyalistler ve yarı derebeyi gericiler hedef alınmalı, yabancı sermayenin mallarına mülklerine karşılıksız el konulmalıdır. Bütün ekonomik işletmeler kolektif (“iştirakî”) ve koöperatif yöntemlerle yönetilecektir. TKP her türlü şovenizme ve ulusal nefretleşmelere yol açan boşınanç ve önyargılara karşı mücadele edecektir. Genel eğitim kurumları yeni devrimci ilkeler uyarınca baştan başa yeniden örgütlenecektir.

Türkiye üstüne tezler bölümündeyse şu görüşlerin dile getirildiği görülmektedir.

Rus devriminin etkisiyle ortaya çıkmış olan Türk devrimine bir dizi burjuva halkçılığına ilişkin (demokratik) sorunu çözme ödevi düşüyordu:

- Emperyalizmin egemenliğini yıkmak,
- Köylülük sorununu çözmek,
- Zenginlerin ve emperyalizme bağlı komprador burjuvazinin egemenliğini cisimlendiren hükümdarlığı (saltanatı) devirmek,
- Milliyetler sorununu çözmek,
- Devleti dinden ayırmak,
- Kadınları kölelikten kurtarmak vb.

Türk devriminin elebaşlığını, savaşta zenginleşip endüstri burjuvazisine dönüşmek üzere bulunan Anadolu'nun orta ticaret burjuvazisi yapmıştı. İşgal altındaki yörelerde yoğunlaşmış bulunan zayıf Türkiye proletaryası bu süreç içinde *kendisi için bir sınıf olarak* bağımsız bir rol oynayamadı.

Kemalizm Türk devletinin siyasal bağımsızlığını sağlamış olmakla birlikte, en önemli ekonomik kurum ve işletmeler hâlâ yabancı sermayenin elindedir. Başlangıçta anti-emperyalist bir siyasetle ulusal kamu çıkarlarını temsil eden Kemalizm artık yabancı sermaye ile uzlaşmak isteyen burjuvaziye hizmet etmektedir. Başlamış olan ulusal devrim yarı yolda durdu ve bir köylülük devrimine dönüşemedi. Zengin köylülüğün daha çok semirmesi engellenemedi. "50 dönümden az toprağı olan 837.000 yoksul köylünün elinde 1.715.000 hektar arazi bulunduğu halde, sayısı birkaç on binleri geçmeyen büyük çiftlik sahiplerinin elinde 8.650.000 hektar arazi bulunmaktadır." Toprağı olmayan yoksul köylüler, yarıcı ve ortakçılar, mevsimlik amele ve ırgatlar, çapacılar ve hasat işçileri perişan durumdadır. Doğu illerinden birkaç Kürt bey ve şeyhinin uzaklaştırılmış olması, oralarda sömürülen köylülüğün durumunu değiştirmemiştir. Bazı azınlıkların ülkeden kovulması ve kısmen yok edilmesi, Kürt ayaklanmalarının bastırılması, zor ve şiddetle Türkleştirme girişimleri, ulusal sorunu çözememiştir. Memleketteki eşitsiz gelişme, Kürtlerin ve Lazların yaşadıkları yerlerin mutlak ve nispi geriliği, Türk burjuva devletinin birliğini sürekli olarak tehdit etmektedir. Bu sorunları yalnız işçi sınıfının devrimci iktidarı çözebilir.

Önceleri saltanat ve halifeliği kaldırmak, din adamlarının haklarını sınırlamak, dini devletten ayırmak, kadınların kurtuluşu için çalışmak, âşân kaldırmak, cumhuriyeti kurmak gibi bir dizi ilerici başarı sağlayan CHP artık gerici ve karşı-devrimci hale gelmiştir. İktidar şimdi bir bunalım içindedir. Ama yakın bir gelecekte TKP'nin yönlendirdiği proletarya devrim yapı-

çak ve gerçekleştirilen halkçı burjuva devrimi hızla sosyalist devrime dönüşecektir. Partinin bu işi başarmak için emekçileri örgütlemesi ve yönetmesi gereklidir.

Türkiye üstüne tezlerin sonuncusu (12. m.) TKP tarihi üstüne yorumlar yapıyor:

Ankara'da Marksist-Leninist kuramı çok az tanıyan küçük burjuva aydınlarının örgütlediği THİF, İtilâf ordularının işgali altındaki işçi merkezlerinden soyutlanmış olduğu için bir küçük burjuva köylü partisi niteliğine bürünmüş, yoksul köylülerin devrimci örgütü olan Yeşilordu ile kaynaşarak bu hareketi komünizme doğru çevirmek ve milli kurtuluş hareketinin hegemonyasını elde etmek istemişti. "Komünistlerden yardım gören Yeşilordu'nun birara Kemal'i ve taraftarlarını yenmesine ve onların yerini tutmasına ramak kalmıştı."

Bu girişimden sonra, Rusya'da bulunan savaş tutsakları arasından Komintern'in yardımıyla doğmuş olan TKP'nin baş örgütçülerinden "on beş" savaşçının Kemal ve yaranı tarafından tuzaga düşürülmeleri ve boğazlatılmaları, komünist örgütlenmesini ikinci bir role indirmişti. Fakat komünist propagandasının kitlelerin ilgi ve sevgisini uyandırmış olduğunun en iyi kanıtı, Ankara hükümetinin işçi ve köylüleri aldatmak için kendisinin sahte bir KF oluşturma gereksinimini hissetmiş bulunmasıdır.

Komintern'in Türkiye şubesinin esas çekirdeği ise, İstanbul ve dolaylarının da 1919'dan itibaren çalışmaya başlayan bir genç Türk Marksistleri grubudur. Bunlar, ulusal azınlıkların devrimci bir sendikalist örgütü (Beynelmilel İşçiler İttihadı) ile işbirliği içinde TKP'yi yaratmışlardır. Çeşitli darbeler yemiş olmasına karşın bu hareket gelişmektedir.

1925'e kadar geçen dört yıl boyunca, pek de yasadışı yaşamak zorunda kalmaksızın başarılı propaganda ve kuramsal çalışmalar yapıldı. 1925'te İstiklâl Mahkemesi'nin verdiği mahkûmiyet kararlarından 1927'ye kadar, parti yılgınlık ve edilgenliğe düştü. Menşevikçe bir anlayışla tam bir yokoluşun gerçekleşmemesi, yerel örgütler ve gençler sayesinde oldu. 1927'de Komintern'in güvendiği, sığınmacı konumunda yurtdışında yaşayan önderler TKP'yi yeniden devrimci savaşıma soktu. İşler düzeldi.

Bu çatışmalar sırasında, TKP'ye sızmayı başarmış fırsat düşkünü tasfiyeciler, küçük burjuva siyasetçiler, Troçkistler ve polis ajanları ortaya çıkarıldı. Ancak son zamanlarda, [Nâzım Hikmet çevresi gibi] bu safradan arta kalanlar, uzun süre önce parti dışına atılmış bütün dönemlerle, işçiler arasına ayrılık tohumları serpmek amacıyla bir "polis provokasyonu fırkası" oluşturmuşlardır. Bu kovulmuşlar örgütüne karşı TKP kararlı bir savaşım yürütmelidir. [Burada kastedilen "dönemler" in adları ileriki yıllarda TKP organlarında "Kara Liste"ler halinde sayılmıştı.] Ancak bu mücadele içinde gerek mer-

kez komitesi gerekse yerel örgüt üyeleri “tekkeci” (sekte) zihniyetle davranmamalı, hep özeleştiri yapmalıdır.

Programdan yaptığım bu geniş özeti ardından, 1936’daki Separat ya da “Desantralizasyon” kararına kadar, TKP’nin yürüttüğü siyasal savaşımın başarısızlık nedenleri arasında gördüğüm birkaç noktaya değinmek istiyorum.

- Bir kere, Türkiye’de komünistler 19. yüzyıl başlarından beri yürütülen Batıcı çağdaşlaşma projesinin hedeflerinin çoğunu paylaşıyor, siyaset bilimi yazınına “savunmacı modernleşme” diye geçmiş olan, özünde tutucu anlayışın niteliklerini de taşıyorlardı.
- Bu akıma girenler, kendilerini halk kitlelerini “adam etmek” misyonunu taşıyan bir seçkin grubunun üyeleri diye görüyorlardı. Demokrat değillerdi. Halka yaklaşımları güçtü. İşçi sınıfının partisi olmak istiyor, ama işçilere kendilerini kabul ettiremiyorlardı.
- Komünizmin bir parçası olduğu hümanist felsefeyle ilgilenmemişler, daha çok millileştirmeler gibi birtakım araçsal yöntemler kullanmak istemişlerdi. Bu bakımdan CHP yönetiminin gerek ülkeye lâikliği zorlama gerekse devlet işletmeleri kurma yolundaki başarılarını desteklemişlerdi.
- Dış ülkelerdeki yoldaşları gibi onlar da, “mülkiyet” konusunu bir fetiş haline getirmişler, “özel mülkiyet” kalkınca “iyi toplum”un kurulacağını sanmışlardı. Belki kamusal denetimin daha yararlı olabileceğini ve daha kolay sağlanabileceğini kavrayamamışlardı.
- Hep birlikten söz etmekle birlikte, durmadan kişisel çekişmelere girmiş, sen-ben kavgasıyla her zaman birbirlerinden ayrı düşmüşlerdi. Üstelik, Rusya’da ortaya çıkan muhalif akımların, kendi aralarında da uzantıları olduğunu göstermeye çalışmışlardı.
- Komintern’e, dolayısıyla da SBKP’ye maddeten bağımlı oldukları için, onlardan özerk bir düşünce ve siyaset geliştirememişlerdi.
- CHP dış politikasının Sovyetler’le karşı karşıya gelmeme ilkesi, onları güç durumda bırakmış, Sovyet politikasının çıkarları ağır basınca, kolaylıkla gözden çıkarılmışlardır.

Bu sorunların bazılarının bütün dünyadaki komünist hareketleri için geçerli olmakla birlikte, bazılarının da yalnız Türkiye’ye özgü olduğunu sanıyorum. Bana öyle geliyor ki, aynı konular, TKP İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesine doğru yeniden örgütlendikten sonra da günümüze değin etkili olmaya devam etmiştir.

Paul Dumont'un Yazısı Dolayısıyla Mustafa Suphi Üstüne Notlar

Paul Dumont titiz ve çalışkan bir araştırmacı. Türkçeden (ve Fransızcadan) başka Rusça da okuyabilmesi, yakın tarihimiz üstüne çalışan yerli araştırmacılar karşısında, ona önemli bir ayrıcalık sağlıyor. Bu makalesinde, geniş ölçüde Rusça kaynaklara dayanarak yaptığı "ikincil çözümleme"yi, yorumlarına yer yer katılmamakla birlikte, olgusal bilgilerimizi zenginleştirmesi bakımından, ben kendi payıma memnunlukla karşılıyorum.

P. Dumont, 1977 yazında Ankara'da toplanan "I. Uluslararası Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarihi Kongresi"ne, "20. Yüzyıl Başları Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Hareketleri ve Sol Akımlar Tarihi Üzerine Yayınlanmamış Kaynaklar" konulu (Fransızca) bir bildiri sunmuştu. Bu bildiri, Zaffer Toprak tarafından Türkçeye çevrilmiş ve *Toplum ve Bilim*'in 3. sayısında (Güz 1977) yayımlanmıştır (s. 31-50).

Aynı yaz aylarında, (az sonra vefat ettiğini öğrendiğimiz) Georges Haupt ile birlikte yazdığı *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler* başlıklı bir kitabı da –başka herhangi bir dilde basılmadan, ilk kez Türkçe olarak– Tuğrul Artunkal'in çevirisiyle Gözlem Yayınları arasında çıkmıştı. Bu kitap üstüne, benim bir tanıtma-eleştiri yazım, *Toplum ve Bilim*'in yukarıda anılan sayısında yayımlandı (s. 129-142).

Bunlardan başka (bazılarını bana da göndermek nezaketini gösterdiği) buradaki yazısının dipnotlarında anılanlar gibi birtakım Fransızca makaleleri olduğunu biliyorum, yalnızca.

Dumont'un kullandığı kaynaklardan kimileriyle ilgili olarak

Dn. 1: Prof. Şamsutdinov'un kitabının "1920-22 Döneminde Sovyetler Birliği-Türkiye İlişkileri" başlığını taşıyan bir bölümü, Bagirov'un *AzSSC Kaynaklarına Göre 1920-22 Sovyet-Türk İlişkileri Tarihi* adlı yapıtıyla birlikte, A. Hasanoglu tarafından dilimize çevrilerek, *Bir Karagün Dostluğu* adı altında, Şubat 1979'da Bilim Yayınları arasında basılmıştır (s. 9-87). Korniyenko'nun kitabının da "II. Dünya Savaşından Önce T.C.'nde İşçi Hareketi" başlıklı bölümü, Mehmet Özgüç tarafından Türkçeye çevrilerek *Sosyalist Parti İçin Teori-Pratik Birliği* dergisinin 4. sayısında (Nisan 1971) yayımlanmıştır (s. 48-70). Bu çevirinin Rusça aslından değil de, "US Joint Publications Research Service" tarafından hazırlanan, teksir edilmiş "özel" bir ABD çevirisinden yapıldığını sanıyorum (Crowell Collier and MacMillan Inc., New York, 157 s.).

Dn. 2: Info-Türk Ajansı'nca 1975'te Brüksel'de yayımlanan kitap, aslında 28-29 *Kânunusâni...*'nin (Kızıl Şark M) tamamı değildir; aynı ajansca ondan önce (1974'te) yayımlanan *Mustafa Suphi, Kavgası ve Düşünceleri* adlı yapıtta, Rozaliyev'in yine bu notta anılan yazısıyla birlikte, Suphi hakkındaki anma kitabının 1923 Kızıl Şark M. basımında aktarılan 11 makalesi vardır. 28-29 *Kânunusâni*'nin tümü, Info-Türk Ajansı'nın ikinci kitaba verdiği "28-29 Ocak 1921'i Unutma" üst başlığıyla Güncel Yayınlar arasında çıkmıştır (İstanbul, 1977).

Sultan Galiyev'in yine bu notta anılan makalesi "Mustafa Suphi ve Yapıtı", *Ant*'nin 9. Sayısında (Ocak 1971) çıkmıştır (s. 50-55).

Dn. 4: Anılan Ulusal Yıllık'ta Suphi'nin (kitabımdaki resmi, elyazısının klişesi ve) kısa biyografisiyle birlikte, bir de "Türkçülüğün İstikametleri" başlıklı yazısı vardır. Ben bu makalenin çevrimyazısını *Aydınlık Sosyalist Dergi*'de (Sayı 2, Aralık 1968, s. 162-174) yayımlamıştım. Aynı yazının dilce sadeleştirilmiş bir metni *Yeni Ufuklar*'da da çıkmıştır (Sayı 254, Kasım 1974, s. 11 vd.).

Dn. 6: Bu yazının bazı bölümleri, merhum Erdoğan Başar (Berktaş) tarafından Türkçeye çevrilmişti: *Türk Solu* (Sayı 3, 1 Aralık 1967, s. 4-5).

Dn. 10'da kullanılan Dr. Nâzım ve Hikmet Bayur gibi, dn. 17'de raporundan birkaç cümle aktarılan Fransız Hariciyesi muhbirinin de, M. Suphi'ye düşman kişiler oldukları gözden uzak tutulmamalı. Dn. 17'de anılan Varınca ve Emre'den ben de kitabımda yararlanmıştım; ancak bu tanıklıkların değerinin çok sınırlı olduğu unutulmamalı.

Dn. 24'te değinilen *Yeni Dünya*'ların yirmi sayısının (1-12, 14-19 ve 26) tümünün fotokopilerini Lenin Kütüphanesi'nde çektirdim. Bunların ve dn. 82-83'te kullanılan *TKF 1. Kongresi* adlı kitabın çevrimyazılarını yakında bir değerlendirmeye birlikte yayımlamak istiyorum.

Dn. 26 ve 27'de gönderme yapılan Kurat'ın kitabındaki yazılar, şimdi S. Yerasimos'un *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devrimi'nden "Milli Mücadele"ye* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979) adlı yapıtında da bulunmaktadır. (Bunu belirtmeye belki değmezdi, ama Yerasimos'un Sovyet kaynaklarından çevirdiği belgeler kadar, kendi yazdığı bölüm girişleri de gayet değerli olan bu çalışmasını anmak istedim.)

Dn. 28'in çıktığı metin: Bildiğim kadarıyla *Manifest*, M. Suphi tarafından çevrilip yayımlanmış değildir. Suphi Simferopol'da *Manifest*'in yarısını Türkçeye çevirmiş, fakat karşı-devrimci beyaz orduların yaklaşması üzerine tamamlayamadan 1919'da birisine emanet bırakarak Moskova'ya kaçmıştır. Orijinali şimdi benim elimde olan bu yazmayı da, *Yeni Dünya'lar ve 1. Kongre*'yle birlikte yayımlamak niyetindeyim.

Dn. 78: *Birinci Doğu Halkları Kurultayı* - Baku 1-8 Eylül 1920 tutanakları, Ali Alev tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (İstanbul: Koral Yayınları, 1975). Bu kitabın sonunda, benim derlediğim birtakım ek belgeler de vardır.

İki küçük düzeltme

Dn. 57 ve 82'de adı geçen Hüseyin Sait, Moskova'daki Profintern (Kızıl Sendikalar Enternasyonalı) Kongresi için, 1920'de İstanbul'dan delege olarak gönderilmiştir.

Dn. 82'de anılan, TKP MK üyesi İsmail Hakkı, Suphi'yle birlikte öldürülenlerden Topçu Bnb. I. H. değil, Kayserili I. H.'dir.

M. Suphi 1915'ten önce sosyalist değildi

Kimi Sovyet tarihçilerinin ve TKP çevrelerinin ileri sürdükleri, M. Suphi'nin daha Fransa'dayken sosyalist olduğu, Türkiye'de de sosyalist eylemlere katıldığı iddialarına karşılık, ben de P. Dumont gibi, onun 1915 yılına dek bir burjuva aydını olduğu kanısındayım. Hatta kitabımda, M. Suphi'nin sosyalizme "mevhum bir meslek-i içtimaiye" (kuruntuya dayanan bir toplumsal görüş) diyerek, onun yerine sosyolojiyi savunduğu bir gazete makalesine değinmiştim (s. 196/dn. 167 3. bas.).

Sovyet yazarları, Ziyetullah Nuşirevan'ın Suphi hakkında 1920'lerde *Novvi Vostok*'ta çıkmış bir anı yazısından doğrudan veya dolaylı olarak yararlandıkları için bu noktada yanılıyorlar, sanıyorum. Bu yanılğı, bazılarının Suphi'nin *İlm-i İctimai* çevirisinin adını Rusçaya "Bilimsel Sosyalizm" diye aktarmalarına bile yol açıyor.

Ek kanıta gerek bulunmamakla birlikte, yeni edindiğim bir bilgi de, Suphi'nin 1915 öncesinde düpedüz burjuva milliyetçisi olduğunu pekiştirmek-

tedir. Harb-i Umumînin patlamasıyla Kalugo'ya sürülmesinden birkaç ay önce Suphi Bakü'ye gitmiştir. Orada çıkan, *İkbâl* adlı bir Azerbaycan gazetesinde (Sayı 698, 24 Haziran 1914) "Türkiye'nin Heyri ve Bütövlüğü" diye bir makalesi yayımlanmıştır. Ülkesinin iyiliği ve (toprak) bütünlüğü için nelerin yararlı olacağını tartıştığı bu yazıda da herhangi bir sosyalist bilinç izi yoktur.

Bu bilgiyi, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi doçentlerinden, arkadaşım Mahad Sofiev'in yayımlanmamış kandidatlık dissertasiyasından aldım: "1918-1923'ci Yıllarda Türkiye'de Millî Azatlık Mübarezesi Devrinde Marksizm-Leninizm İdeyalarının Yayılması ve Komünizm Harekâtı" (Bakü, 1965), 333 sayfa.

[Yerinerek açıklamak isterim ki, bu kez yayımlanmadığı için Bakü'de bir kopyasını edinemedim; ancak üniversite kütüphanesinde birkaç saatliğine –üstelik kiril harfleri yeni söktüğüm için büyük güçlükle– inceleyebildim. Yorumlarının ne denli düzgün olduğunu bilemeyeceğim, ama kullandığı arşiv malzemesi bakımından, Türk yakın tarihi üstüne Sovyetler'de gördüğüm en esaslı araştırmaydı, diyebilirim. Elindeki bir nüshayı bana verebilecekken kurallara aykırı diye vermediği için, Mahad'a da –Azerbaycan'daki "Yaşasın" anlamında değil, Türkiye Türkçesindeki yaygın anlamıyla– Aşkolsun!]

M. Suphi Bakü'de

Mustafa Suphi Bakü'ye gelmeden önce, daha Türkistan'dayken, 1920 yılı başlarında, hazırlıklar yapması için, yardımcılarından Abid Alimov'u bu şehre göndermiştir. Azerbaycan'da devrimin 4. günü (3 Mayıs 1920'de) AzKP merkez organı *Kommunist* gazetesinde çıkan, "Azerbaycan ve Bakü'de mevcut Osmanlı Türklerinden Komünist Partisine yazılmak isteyenlerin Türk Şairi Feyzullah Sacit'e müracaatları lüzumu"na dair bir ilandan, örgütlenmesine oradaki İttihatçıların onayak oldukları TKP'nin genişlemeye başladığını anlıyoruz. Bu parti, Suphi gelmeden önce, *Yeni Yol* adlı bir gazete yayımlamaya karar vermiş ve bu gazetenin ilk (ve son) sayısı, Suphi'nin gelişinden sonra, 7 Haziran 1920'de çıkmıştır. Aynı çevrenin askerî bir girişimi de olmuştur. *Kommunist* gazetesinin 14 Mayıs 1920 tarihli sayısında "Umum Türkiyeli Asker ve Zabitana" seslenen ve altında Salih Zeki - Yakup - Abid Alimov - Süleyman Nuri'nin imzaları olan 12 Mayıs tarihli bir beyanname, yeni teşekkül edecek Kızıl Orduların nüvesi olmak üzere bir Türk Komünist Kıtata-ı Askeriyesi kurulacağını açıklayarak gönüllüleri silah altına çağırılmaktadır.

M. Suphi'nin, yanında Mehmet Emin, Süleyman Sami, Baba Nazmi, Süvari Yzb. Hakkı, İsmail Çitoğlu gibi eski savaş tutsağı Türklerle birlikte Bakü'ye gelmesiyle, "Türkiye Komünist Teşkilâtları Merkez Bürosu" bu şehre taşın-

miş oldu. Bakü'de bulunan Türkiyeli Komünistler yeniden kayıt işlemine tabi tutuldular. Bu arada, eskiden beri devrimci olan birçoklarının TKP dışında bırakıldığı söylenmektedir. Ancak, bu "temizleme"nin yalnız M. Suph'nin İttihatçı karşıtlığı duygularıyla yapıldığı kuşkuludur. Yeniden-örgütlenme sırasında, (Kayserili) İsmail Hakkı, Hüseyin Sait, Baha Ali, Lütfü Necdet vb. merkez büroya alınmışlardır. *Yeni Yol* yerine, 24 Haziran 1920'den itibaren *Yeni Dünya* gazetesi yayımlanmaya başlamıştır: Sayı 1 (49).

15 Kasım 1920'ye kadar 15 sayı çıkan Bakü *Yeni Dünya*'larını ben görmedim. Fakat Mahad Sofiev'in yukarıda andığım tezinde, M. Suphi'nin bu gazette yayımlanan makalelerine yapılan göndermelerle, hiç değilse ilk sayılarının tarihlerini şöylece saptayabiliriz:

- "Saltanattan Sonra" 2(50), 28 Haz. 1920
- "Tarihi Vazife" 3(51), 18 Tem. 1920
- "Misafir Paşalarımız" 4(52), 12 Ey. 1920
- "İkinci Kongres" 5(53), 19 Ey. 1920
- "Türkiye Zahmetkeş Ahalisine" 6(54), 22 Ey. 1920
- "Emperyalist İngiltere ve Sosyalist Rusya" 7 (55), 26 Ey. 1920

TKP'nin Askerî İşler Şubesi'nin başına Abid Alimov getirilmiş, bir liva (tümen) oluşturulması kararı verilmiş, Mehmet Emin liva kumandanı, Süleyman Sami de siyaset komiseri atanmıştır. M. Suphi, AzKP MK'ye verdiği 16 Haziran 1920 tarihli bir raporda, 250 mevcutlu bir askerî müfrezenin daha o günlerde hazır olduğunu bildirmektedir. 25 Haziran tarihli raporundaysa, yedi üyeli Askerî Inkılâp Komitesi'ne Abid Alimov, Ömer Cemal, Mustafa Maksut, Bağirov ve bir arkadaşlarının daha seçildiğini açıklayarak, iki üyelik için de AzKP MK'nin aday göstermesini istemektedir.

Mustafa Suphi, yine AzKP MK'ye verdiği 6 Temmuz 1920 tarihli bir raporda:

- Bakü'de 350 mevcut bulunduğunu,
- Türkistan'da Frunze'nin emrinde bulunan Türk askerî müfrezesinin de buraya gönderilmesini,
- Karadeniz sahiliyle Kafkasya ve Rusya'da Türkiyeli esirlerin topluca bulunması muhtemel yerlere ve İstanbul'a, Trabzon'a, Rize'ye Erzurum'a, Bayburt'a, Samsun'a, Sivas'a, Tokat'a, Amasya'ya, Ankara'ya, Konya'ya, Ereğli'ye, Zonguldak'a tebligat için mümessiller yollandığını,
- Dört sorumlu işçinin de Anadolu'daki isyancılarla Kızıl Ordu arasında irtibat tesisi ve diğer taraftan İran ve Ermenistan KP'leriyle faaliyette ahengi sağlamak için Nahcivan'a gönderildiğini,

- Bundan başka, Nahcivan’a gönderilen hususi bir arkadaş vasıtasıyla irtibat noktası tesis edildiğini,
- Bakü’de parti mektebi açıldığını,
- Yeni Dünya gazetesinin intişara başladığını,
- Sosyalist eserleri ve programları (Rusçadan Türkçeye) tercüme etmek için bir büro kurulduğunu,
- Bir arkadaşın Fransız erleri arasında tebligat (propaganda) yapmak ve Sendikalar Enternasyonalı Sovyeti’yle alaka tesisi için İstanbul’a gönderildiğini,
- Komintern’in İkinci Kongresi’ne iki delege yollandığını,
- M. Suphi’nin 1920 yılı Mayıs ayında çıkan Gence ayaklanmasının sebeplerini araştırma kuruluna üye seçildiğini,
- 1 Eylül 1920’de açılacak Türkiye Komünist Teşkilatları 1. Kongresi’ne hazırlık ameliyesine başlandığını,
- TKTMB’nin işlerini başarıyla yürütebilmesi için, politikasını Sovyet Rus-ya KP’nin Doğu siyasetiyle hemahenk etmesi lüzumunu yazmaktadır.

M. Suphiler Ankara’ya çağırılmışlar mıydı?

P. Dumont’un “açık bir ret” diye gördüğü, M. Kemal Paşa’nın 13 Eylül 1920 tarihli mektubunu, doğrusu ben böyle anlamıyorum, TKP’den TBMM nezdinde bulunmak üzere, en azından, tam yetkili bir delege istendiği “açık”tır. Fakat, TKP çevrelerinde söylenenler bundan ibaret değildir. Süleyman Nuri (yayımlanmış anılarında) MK Denetçilerinden Süleyman Sâmî’nin *iki kez* Ankara’ya gönderildiğini ve Mustafa Suphi’ye Mustafa Kemal’den, Kâzım Karabekir’den, Ferit (Tek) Bey’den davet mektupları getirdiğini ileri sürer. Süleyman Nuri’ye göre, M. Suphi Merkez Komitesi’ni toplamış ve Mustafa Kemal Paşa’nın kendilerini “BMM’de sol koltukları işgal ve Türkiye işçi ve çiftçilerinin haklarını müdafaa için” Ankara’ya çağırarak mektubunu okumuştur. Bunun üzerine, Bakü’de (Kayserili) İsmail Hakkı başkanlığında bir dış büro bırakılarak, bütün organların toptan Ankara’ya taşınması kararı alınmıştır. Bu karara bir tek Süleyman Nuri muhalif kalmış ve gidilecekse toptan ve açık olarak değil, ikişer üçer ve gizlice gidilmesini savunmuştur. Sovyet Partisi’nin de, TKP MK’nin bu kararını erken bularak pek taraftar olmadığı anlaşılıyor. Çünkü Doğu Halkları Propaganda ve İcra Şûrası Genel Sekreteri E.D. Stasova, S. Nuri’ye Kafkasya’da kalmasını söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın, M. Suphi’ye –ilk kez Tevetoglu’nun Dışişleri Arşivi’nde bulup yayımladığı– 13 Eylül 1920 tarihli mektubundan başka (daha sonraki) bir mektubu (diyelim, ilk kez Kurat’ın Helsinki Üniversite Kütüphanesi’nde bulup –takma adla kaleme aldığı tefrikasında– yayımladığı ve be-

nim 1920 Kasım ayında yazıldığını düşündüğüm M. Suphi - E. Nejat imzalı mektuba bir cevabı) olmuş mudur? Burası henüz kuşkulu. Süleyman Nuri'nin, kendisi Süleyman Sami'den şüphelenerek, M. Suphi'nin MK'de okuduğu çağrı için "Ankara Polisince uydurulmuş, sahte olması pek muhtemel" hükmünü vermektedir.

Süleyman Sami'den şüphelenilmesinin bir nedeni de, Affan Hikmet'in bir iddiasıdır. Buna göre, Ankara'daki T. Halk İştirakiyun Fırkası [o tarihe kadar parti resmen kurulmuş olamayacağına göre, bu ad altında açığa çıkacak olan çevre kastediliyor olmalı!] TKP MK'ye Türkiye'ye gelmelerini ertelemeleri için bir rapor göndermiş, ama S. Sami bu raporu M. Suphi'ye vermemiştir.

Bu iddia, bizi "ihamet" konusuna getiriyor. M. Suphi'nin yoldaşlarından kimilerinin, şu ya da bu tanıdık ve yakınlarının aracılığıyla, Erzurum-Trabzon arasındaki ölüm yolculuğundan kurtarılmaları, herhalde "ihamet" değildir.

M. Suphilerin arasında hainler var mıydı?

Süleyman Sami, Bakü'ye eğer uydurma olduğunu bildiği bir çağrıyı getirdi ve –böyle bir belge var idiyse– THİF'nin raporunu vermediyse, yoldaşlarına gerçekten ihanet etmiş demektir. Fakat Süleyman Nuri'nin Mehmet Emin ile Süleyman Sami'nin "provakatörlük"lerine kanıt diye ileri sürdüğü, bu iki savaş esiri subayın Türkistan'da M. Suphi'ye katılmadan önce, Fergana'da 7.000 Basmacının başında Türkistan Sovyet Cumhuriyeti'ne ve Kızıl Ordu'ya karşı savaşmış bulundukları –doğruysa–, M. Suphi'nin de bilgisi içinde olmak gerekir.

S. Nuri, yine anılarında değindiği bir başka belgede, 1921 başlarında TKP MK üyeleriyle işçilerinin toplu olarak Türkiye'ye gitmelerini önlemek için "kâfi derecede muannidane teşebbüste bulunmadığı" için kendi kendisini eleştirmekte, fakat bu karar ve uygulamadan ötürü, asıl "Şarklılara has diktatörlük zihniyetine kapılarak" hareket ettiği için M. Suphi'yi suçlamaktadır.

A.C. Emre'nin ileri sürdüğü gibi, M. Emin'le S. Sami'nin M. Suphi'ye daha Bakü'den muhalif oldukları için, Bayburt'ta (veya Erzurum'da) onu "ele verdikleri" iddiasını anlamak güçtür. Suphilerin "ele verilecek" ne türlü gizli tasarımları olabilirdi ki?

M. Suphileri İttihatçılar mı öldürttü?

İçinde yaşadığımız şu günlerde bile, katili bulunan bir siyasal cinayette, ona tetiği kimlerin çektiği saptanamazken, ancak sağduyuyla aşağı yukarı kestirilebilirken, altmış yıla yakın bir süre önce işlenmiş bir cinayette "azmettirenler" in kimliğini ortaya koymak, herhalde çok zordur.

P. Dumont, tartıştığı çeşitli varsayımlardan herhangi birine bağlanmama ya özen göstermekle birlikte, bu işi İttihatçıların yaptırdığına akli daha yatar gibi görünüyor. Bense kitabımda, onun “böyle olduğu sanılmıyor” dediği olasılığa, Karabekir Paşa - Vali Hamit Bey düzenine daha yatkın bir değerlendirme yapmıştım.

1919-1920-1921 yıllarında doğuda askerî ve siyasal, ekonomik ve toplumsal güçler ve kişiler arasındaki gerçek ilişkileri kavramak, bugün pek kolay değildir. Örneğin, Karabekir’i mekanik bir biçimde Ankara’nın “adamı” saymak ve dolayısıyla yerel İttihatçıların karşısında yer aldığını düşünmek hata olur. Bana öyle geliyor ki, o yıllarda hayli kendi başına buyruk davranan Karabekir Paşa çeşitli güçleri birbirine oynatarak hepsini “idare etmiş”tir. Sonra, İttihatçılar da türdeş bir blok değildir: İttihatçı vardır, İttihatçı vardır. (Ama hangi türünden olursa olsun, İttihatçılar hakkında H. Bayur’un yargıları patolojik bir biçimde yanlıştır!)

M. Suphi’nin 16 ay sonra kendisini öldürtecek kişi hakkındaki sözleri

Yahya isimli bir zat, yoldaşlarımız komünistlerle ve Rusya’dan dönen savaş esirleriyle işbirliği yaparak Trabzon’da bir partizan çetesi kurdu. Bu çete halen yalnız İngiliz ve Fransız emperyalistlerine değil, aynı zamanda yerli sömürücülere karşı da savaşmaktadır. Bu gibi çeteler Aydın, Adana, Kastamonu illerinde ve Samsun civarında da faaliyet göstermektedir.

Prof. Abdullah Mardanoviç Şamsutdinov’un *Natsionalna-Osvoboditelınaya Boriba v Turtsii 1968-1923* (Moskova: Nauk, 1966), s. 113’te, M. Suphi’nin *Jizn Natsionalnostey* dergisinin 5 Ekim 1919 tarihli sayısında çıkan bir makalesinden aktardığı bu sözler de, o dönemdeki ilişki ve bağlaşımların karmaşıklığı ve çok-yönlülüğü hakkında bize bir fikir vermektedir.

Doktorun yanlış teşhisi

Merhum Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın *Yol* genel başlığı altında 1930’larda kaleme aldığı *magnum opus*’unun 3. kitabında (“Partide Konaklar ve Konuklar”) “Onbeşler”e ayrılmış bir bölümdeki (s. 101-108) değerlendirmeler üstüne görüşümü kısaca belirteyim.

Kıvılcımlı, Mustafa Suphi hareketini Bakuninci bir anarşizm saymakta ve “15’ler topu tüfeğiyle, başta bando mızıkası ile Anadolu Şûrâlar Hükûmeti’ni kurmaya geliyorlardı” demektedir ki, bence, bu sözleri Doktorun her zamanki eksantrik ve şematik yaklaşımıyla olgusal bilgi yoksunluğunu yansıtmaktan başka bir anlam taşımamaktadır.

Kendi kanım

M. Suphiler Ankara'ya temelli kalmaya geliyorlardı; ama "darbe" yapmaya değil, Mustafa Kemal Paşa'yla işbirliği etmeye! Sosyalist olmasına sosyalist-tiler, ama "Rusçu" değillerdi, Türk milliyetçisiydiler. Gelip bazıları Meclis'e girselerdi, aralarından iyi icra vekilleri de çıkardı; Türkiye Cumhuriyeti'nin yine bağımsız, ama daha sosyal içerikli bir gelişme çizgisi olurdu. Mustafa Kemal Paşa'nın da bunu istediğini sanıyorum. Fakat son anda, darbecilik-fe-satçılık suçlamalarıyla kulağını doldurmuş olmaları ki, geri gönderilmelerini söylemiştir. Eğer günün birinde, M. Suphilerin öldürülmesini onun emrettiği kanıtlanırsa, çok şaşıracağım!

"M. Suphiler" Kimlerdi?

M. Suphi'nin yoldaşlarının tam listesi bugüne değin bilinmiyordu. Moskova'daki çalışmalarım sırasında, bir dostum bana arşivlerden çıkardığını söylediği şu listeyi verdi:

1. M. Suphi
2. Ethem Nejat
3. Bahaeddin
4. Kâzım Hulusi
5. Maksut
6. Dr. (İsmail) Hakkı
7. Hayreddin
8. Emin Şefik (mühendis)
9. Mehmet Ali
10. Tevfik (tayyareci)
11. Hariboğlu [Halitoğlu olabilir] Mehmet
12. Mustafa oğlu Mehmet
13. Kâzım [Ali]
14. Cemil Nazmi
15. Mariya (Meryem) Suphi
16. Yakup
17. Süleyman Sami
18. Mehmet Emin

Bu liste, Trabzon'da çıkan 30 Ocak 1921 tarihli (No. 212) *İstiklâl* gazetesinden alınmaymış. (Ben henüz bu sayıyı bulup inceleyemedim!) Bunlara, 19. olarak, M. Suphi'yle birlikte öldürüldüğü kesin olan Topçu Bnb. İsmail

Hakki'nın da adını eklemek gerekir.

Dostumun bana söylediğine göre: S. Sami (17) ve M. Emin (18) Trabzon'a gelmeden kafileden ayrılmışlardır. Yakup (16) [M. Goloğlu'nun *Cumhuriyete Doğru* kitabında, "Sürmeneli Kınalıoğlu Ahmet Yakup" dediği zat olacak] Yahya Kâhya'nın evinde alikonularak, Tayyareci Tevfik (10) ise motordan alınarak, canları kurtarılmıştır. M. Suphi'nin karısı Meryem'in (15) de bu grupla birlikte öldürülmediği bilinmektedir.

Hesapça, motorda öldürülenler, M. Suphi dahil 14 kişi olmaktadır. Bu sayı, Goloğlu'nun kitabındaki bir tanıklığa da uyuyor (s. 396); fakat Goloğlu'nun adlarını andığı (s. 41) Tayyareci Hilmi ve (TKP MK Denetleme Kurulu üyelerinden) Çitoğlu Nazmi İsmail bu listede görünmüyorlar. I. Topçuoğlu'nun (*Neden 2 Sosyalist Partisi*'nde) daha önce bilinenlere eklediği iki ad-dan biri olan Maksut Ekşi, Maksut (5) olmalıdır; öteki, Kadir ise, belki, kardeşinin nüfuzu sayesinde M. Suphi'lerin akıbetini paylaşmaktan esirgenen Trabzonlu Baytar Yzb. Abdülkadir'dir (Goloğlu, s. 396).

M. Suphilerin ileriki yıllarda anılmaları

"Onbeşler Cinayeti"nin ikinci yıldönümünde, P. Dumont'un 2. vb. dipnotlarında anılan risale yayımlanmıştır. Üçüncü yıldönümünde ise, KUTV'daki Türk öğrencileri için yayımlanan bir çeviri kitabına şöyle bir "ithafiye" konulmuştur:

Mustafa Suphi ve arkadaşları 28 Kânunusânî 1921'de Trabzon açıklarında şehit olmuşlardı. Bu şehadet vak'asının üçüncü sene-i devriyesinde "Şark Emekçileri Komünist Darülfünunundaki" Türkiyeli talebe şehit arkadaşlarının hatırasını tebciilen bu kitabı neşrediyorlar. (s. 2)

Söz konusu kitap, bir nüshası Moskova'daki Lenin Kütüphanesi'nde ZV 15,8/384 numarada kayıtlı olan, Gabriel Dövil'in (Deville) *İlmî Sosyalizm*'idir; mütercimi Vâlâ Nurettin, 44 s., 22 cm. Moskova: "Neşriyat" Kooperatifi Neşri, 1924. (Tipografiya Krasniy Vostok [Kızıl Şark Matbaası], Tiraj 3.000). Dış arka kapağındaki "Münderecat"ı:

Amele Fırkası ve Sınıf Mücadelesi	s. 3
Sınıfların Ortadan Kalkması ve Bunun Nasıl Meydana Geleceği	s. 10
Muslihane Vesaitin Kifayetsizliği	s. 20
Bizim İnkılâbımız	s. 36

Bunun gibi, şimdiye değin görmemiş olduğumuz bir başka anı kitabı da, olayın on beşinci yıldönümünde yayımlanmış olan *15'ler Hatırası*'dir. Bu-

nun da Moskova'daki Lenin Kütüphanesi'nde ZV 15-5/48 numarada kayıtlı bir nüshası vardır. 24 cm. boyunda olan bu kitap, pembe bir kapak içinde iki yaprakla, önlü arkalı teksir edilmiş 78 sayfadan oluşmaktadır. Kapakta, keşişen iki bayrak resminin yanlarında 1921 ve 1936 tarihleri bulunmaktadır. Yayın yeri yazılmamıştır. İlk yaprakta "TKP'nin Canavarca Öldürülen Önderi Mustafa Suphi ve Arkadaşlarına İthaf" ibaresi yer almakta; ikinci yaprakta ise "28 İlkteşrin ['İkinci Kânun' olmalıydı] 1921'de Karadeniz'de Komünizm Uğrunda Can Veren Yoldaşlar"dan Meryem dahil dokuzunun adları sayılmaktadır. Bu kitabın içindekiler şöyledir:

Ferdi, "İlk Kurbanlarımız"	s. 1-9
M. Suphi, "Kızıl Yıldız"	s. 10-13
E. Nejat, "Darülmualiminli Gençlere"	s. 14-19
Ali Yazıcı, "M.S. Yoldaşın Tercüme-i Hâli ve Siyasi Şahsiyeti Hakkında Muhtasar Malûmat"	s. 20-29
Münir İrgat, "M. S.'den Birkaç Satır"	s. 30-40
Cüneyt, "TKP'nin İlk Kurbanları"	s. 41-44
Hakkı, "Teşrinievvel (Oktaybr) İnkılâbı ve Suphi"	s. 45-55
Cahit, "İnkılâbın İlk Kurbanları"	s. 56-60
S. Yılmaz (Bakü, 16.12.1935), "Bir Kızıl Askerin Hatırası"	s. 61-78

Bunlardan 2., 3., 4 ve 5. yazılar ilk anı kitabından derlenmiştir. Ötekiler özgündür. Bu arada, kimi çevrelerin hiçbir zaman THİF'yi ve M. Suphi'yi anmakla suçladıkları Dr. Şefik Hüsnü (Ferdi), "Millî Türk burjuvazisinin Komünistlere indirdiği yumrukla" örnek olarak, 1921 senesi başlangıcında (Yeşil Ordu) teşkilatında ve müsellah köylü kuvvetleri üzerinde büyük bir nüfuz kazanmış olan Halk İştirakiyun Partisi rehberlerinin İstiklâl Mahkemesi'ne verilmeleri ve uzun senelere mahkûm edilmeleri"nden söz ettiği (s. 3-4) gibi.

Mustafa Suphi hakkında "anlayışı kıvamını bulmuş, tecrübesi bol ve memleketi iyi tanıyan",

Ethem Nejat hakkında "idarecilik ve kütlelere sokulmak ve kendini sevdirmek kabiliyetleri çok yüksek",

Hilmioglu Hakkı hakkında da "Marxizmi iyi kavramış ve memleket meselelerini o mihenge vurmak ve onun ışığı altında aydınlatmak hususunda büyük bir becerik[li]lik elde etmiş" demektedir (s. 7).

Dağın Doğurduğu Fare veya Günaydın'ın İlk Komünistler Tefrikası: Yeşil Orduların Yeşil Orduları Yeşil Orduluktan Yargılaması

Günaydın gazetesinin duvar afişlerine varıncaya dek büyük bir reklam kampanyasıyla ilan ettiği “İlk Türk Komünistleri İstiklâl Mahkemesinde” tefrikası, 25 Temmuz 1976 günü başladı, 21 sayı sürdükten sonra sona erdi.

Bu yazı dizisine ilişkin olarak düşünülmesi gereken iki şey var: Biri, bu yarım milyon tirajlı büyük gazetenin şu günlerde böyle bir araştırmayı yayımlamakla ne gibi bir amaca hizmet ettiği; ötekiyse, yazarın çalışmasında, tarihî gerçekleri ne ölçüde başarıyla aydınlatılabildiği. Bunlardan birincisinin üzerinde durmayacağım. Fakat ikincisi bakımından hemen şunu söylemeliyim ki, Sadi Borak'ın kaleme aldığı bu tefrika, yakın geçmişimizdeki bazı karanlık noktalara ışık tutmak şöyle dursun, yazarının ezbere anti-komünist tutumu, olayların genel çerçevesini bilmemesi, 1920 Türkiye'sindeki solu 1970'lerin ölçüleriyle değerlendirmeye kalkması ve dikkatsizliği yüzünden, kafaları daha da karıştırmaktan başka bir sonuç vermemiştir.

Ben, ilk birkaç yazıyı okuduktan sonra, Günaydın'a bir mektup göndererek yapılan yanlışlardan bazılarına işaret ettim ve aynı sütunlarda genel bir eleştiri yazmama imkân verilmesini istedim. Borak'ın işlediği hataları, geniş bir okur kitlesine duyurmak iyi olurdu. Bu başvuruma herhangi bir karşılık alamadığım için, söyleyeceklerimi bir başka gazetenin aracılığıyla kamuoyuna iletme gereğini duydum. Bir yazı hazırlayarak Cumhuriyet'e yolladım. Anlaşılan, Günaydın'la takışmak istemedikleri için, “Şimdi yayın yönetmenimiz tatilde, hele bir dönsün” diyerek atlattılar. Milliyet'i denedim. Sadi Borak'ın orada da “Meclis Gizli Oturumlarında Büyük Zafer” diye yeni bir tefrikası başlamaz mı! Şu sıra böyle bir yazıyı basmalarının yakışık almayacağını söylediler.

Oysa bu dava, olağanüstü mahkemelerin adaletsizliklerini ortaya koymak yönünden çok iyi bir örnektir. Yani, dikkatle incelenirse, buradaki gibi kulanılmak istenilen amaçlara ters teper. Nitekim, bu nedenledir ki, Sadi Borak'tan önce aynı konuyu *Yakın Tarihimiz* dergisindeki “Yeşil Ordu Cemiyeti” tefrikasında işleyen ve bundan, bir de *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası* diye bir kitap çıkaran Feridun Kandemir, bir belgede önemli bir tahrifat yaparak [Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın tamiminin altında “Yeşil Ordu Kâtib-i Umumîsi Çerkez Ethem” imzasının bulunduğu-nu uydurmakla] birçoklarını yanıltmıştı.

Oldukça düzensiz bir görünümü olan “İlk Türk Komünistleri İstiklâl Mahkemesinde” tefrikası ise, yazarın yersiz süslemeleri bir yana, esas itibarıyla, üç sanığın (Salih Hacıoğlu, Arif Oruç, Nizamettin Nazif) sorgularından bazı bölümlerle iki polis raporu ve [dokuz gün farkla, iki ayrı sayıda iki ayrı belgeymiş gibi sunulan 7 ve 16 numaralı tefrikalar] “Sarı Defter”den alınma bir mektup suretinden ibarettir.

İsterseniz, konuya, Sadi Borak'ın son tefrikada ortaya attığı “Niçin Asıldılar?” sorusundan başlayalım: “Türkiye'nin ölüm-kalım savaşı verdiği bunalımlı bir dönemde gizli örgüt kurarak hükûmeti devirmeyi ve bağımsızlık savaşının başını öldürmeyi amaçlayanları [İstiklâl Mahkemesi] niçin darağacında sallandırmamıştır?” Yazar, bu sorusunun cevabını, o zamanki Türk-Sovyet ilişkilerinde aramaktadır. Bizse, böyle olağanüstü mahkemelerin siyasal nedenlerle adam asmalarının çoğu kez adli (?) cinayet niteliği taşıdığını gördüğümüz için, yazarın asıl kastettiği sanıklara “bari idam cezası verilmemesi isabet olmuş” diyerek, önce, 1921 yılının ilk aylarında Ankara'da yürütülen bu davada kimlerin, niçin ve kimler tarafından yargılandığına bakmak istiyoruz.

Haklarında karar verilen sanıklar üç gruptur:

- 1) Çerkez Ethem ve yardımcıları,
- 2) Ethem yanlısı iki gazeteci: Arif Oruç ve Nizamettin Nazif,
- 3) Resmî Komünist Fırkası'na bağlı olan bu iki gruptan ayrı olarak, gizli bir Komünist Partisi kurup hükûmeti devirmeye kalktılar diye, Ethem olayına bağlanarak gürültüye getirilmek istenen yasal Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın üyeleri.

Birinci gruptakilerin hepsi (12 kişi) gıyaben idama mahkûm edilmiştir. [Ancak, aralarından biri (Kurmaya Yüzbaşı Halil Efendi) daha sonra yakalanıp, bu davanın bitiminden itibaren iki hafta içinde yeniden yargılanarak, hakkındaki idam kararı vicahiye çevrilmiş ve hemen asılmıştır (bkz. E. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 88-89)]. Bunlara bir diyeceğimiz yok. Ancak, ikinci ve üçüncü gruptakilere verilen cezalar gerçekten gariptir.

İlk tefrikada öne sürüldüğünün tersine, henüz *Yarın* gazetesinin sahibi ve başyazarı olmayan Arif Oruç [*Yarın* sekiz yıl sonra çıkacaktır!], tesisleri Çerkez Ethem'e ait *Seyyare-Yeni Dünya*'nın sahib-i imtiyazıdır ve son gününe dek Ethem'in adamıdır. Aynı gazetenin yazarlarından olan Nizamettin Nazif ise,¹ Çerkez Ethem ayaklanmasını desteklemek için kaleme aldığı söylenen "Eskişehir İşçilerine" bildirisini Resmî Komünist Fırkası adına Yeni Dünya matbaasında bastırmıştı. Bu sanıklardan ilki, mahkeme kulisinde tam bir "muhabir" olarak çalışmış, ödül olarak da yakasını kolaylıkla sıyırmıştır. Sadi Borak, 17'nci tefrikasında, Arif Oruç'un kendisini yargılayan İstiklâl Mahkemesi üyesi Kılıç Ali'ye tarihsiz iki mektubunu aktarıyor. Bunlardan ikincisi, önce, mahkeme sırasında, ilkiyse karardan sonra yazılmış, besbelli. [Bir düşünün: Sanık yargıçtan para istiyor!] Arif Oruç'un bu yakınmalarının mahkeme heyeti üstünde herhangi bir etkisi olmadığına sanılması gülünçtür. Sadi Borak kendi aktardığı mektupları anlamamışsa bile, Arif Oruç'un tutuklu kaldığı süre yeterli bulunarak, zafere kadar hükümetin uygun göreceği bir yerde oturmasına karar verilmesinden de mi hiç kuşkulananmamış? Kışkırtıcı rolündeki Nizamettin Nazif ise, sekiz yıla mahkûm olmuştur.

Gelelim üçüncü gruba. Yazar, son tefrikasında isim vermeksizin 3 kişinin 15'er yıla, 4 kişinin de 3'er yıla mahkûm edildiğini yazıyor. Gerçekten, Salih Hacıoğlu, Tokat Mebusu Nâzım Bey ve Ziyetullah Nuşirevan 15'er yıl hüküm giymişlerdi, ama 5'er yıla mahkûm olan 4 (Mustafa Nuri, Abdülkadir, Hilmi, Ahmet), 3'er yıla mahkûm olan da 2 kişi (Behram Lütfi ve Mustafa Nuri) vardı. [Kararda mı yanlışlık yapılmıştır, yoksa iki tane mi Mustafa Nuri vardır, bilmiyorum.] Bütün bu sanıkların üyesi bulundukları Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Çerkez Ethem ayaklanmasına karşı açıkça hükümeti desteklediği halde, niçin ezilmek istenmiştir? Asıl önemli olan soru, budur.

Kısaca özetlemek gerekirse: 1920 yazında Ankara'da bir Yeşil Ordu Cemiyeti kurulmuş, çoğu İttihatçılardan oluşan ve yönetim kurulunda Adnan Adıvar, Hakkı Behiç ve Celâl Bayar gibi bakanların da bulunduğu bu cemiyet BMM'de de "Halk Zümresi" diye bir meclis grubu meydana getirmiştir. Yeşil Ordu'nun genel sekreteri Tokat mebusu Nâzım Bey'di. Fakat Çerkez Ethem Yeşil Ordu'ya alınınca, Mustafa Kemal Paşa telaşlanarak cemiyetin kapatılmasını istemiştir. Bununla da yetinmeyerek, Halk Zümresi'ni bölmek için, aralarına Dr. Tevfik Rüştü gibi kendisine özellikle yakın kişileri de ka-

1 Nizamettin Nazif [Tepedelenlioglu] merhumun, tanıyanlar hatırlarlar, Allah Bir dedigine inanmak bile pek caiz değildi. Bununla birlikte, son yıllarında o zamanki komünist harekete "Atatürk'ün casusu" olarak katıldığını, bu nedenle kendisine İstiklâl Madalyası verilmesi gerektiğini söylüyordu. –Sahiden, onun gibi biri Komintern'in 1922'deki dördüncü kongresine nasıl gidebilmiştir?– Bana anlatıkları arasında, doğru olduğunu sandığım küçük bir noktayı buraya kaydetmek istiyorum. Nizamettin Nazif, Arif Oruç'a bir çeşit lakap gibi "dayı" dermiş; duruşmalarda değinilen, Sadi Borak'ın tefrikasında da gördüğümüz, "Arif Oruç'un yegenliği" buradan gelatmış.

tarak resmî bir T.K.F. kurdurmuş ve bütün sol akımları bu örgütte toplayarak denetim altına almak istemiştir. Çerkez Ethem de, Paşa'nın isteği üzerine (gazetesiyle birlikte) bu fırkaya katılmıştır. Meclisçe dahiliye vekili seçilecek kadar tutulan, yine eski İttihatçılardan (ve Mason!) Nâzım Bey ise, bu oyuna girmeyi kendine yedirememiştir. Öte yandan 1920 Anadolu'sunda bir de (hafî) T.K.P. vardır. Ama bu partinin gizliliği biçimsel anlamdadır. Öyle ki, üyelerinden bir kısmı tahsisat-ı mestureden beslenmekte, nizamnamesi Eskişehir'deki liva (devlet) matbaasında basılmaktadır. Nâzım Bey Yeşil Ordu'daki yandaşlarıyla, bu partinin üyelerini, resmî fırkaya rakip bir örgüt içinde toplamayı başarmış, T.H.I.F.'yi resmen kurarak hükûmetten ilmühaberini de almıştır.

Fakat bir iç ve bir dış olayın, Anadolu'daki bu sol gelişmeleri sekteye uğrattığı görülüyor: Çerkez Ethem ayaklanması ve Ankara hükûmetinin de Londra Konferansı'na çağırılmış olması. İşte, konferans masasına otururken, İngilizlere bir taviz olarak Türk solunun artık temizlenmiş olduğu izlenimini vermek isteyen hükûmet, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki bu davayı sahnelemişti. İşin ilginç yanı, Yeşil Ordular Yeşil Ordular Yeşil Orduluktan yargılamış, mahkeme reisi Topçu İhsan [Borak'ın dediği gibi 4-5 yıl sonra değil, 7 yıl sonra Bahriye Vekili iken Yavuz-Havuz işinde yolsuzluğundan ötürü Yüce Divanca mahkûm edilen Eryavuz] ve üyesi Kılıç Ali gibi resmî T.K.F.'liler T.H.I.F. üyelerini mahkûm etmişlerdi. Oysa, üçüncü gruptaki sanıkların Çerkez Ethem ayaklanmasıyla hiçbir ilişkileri yoktu. Bu olayların ayrıntıları, benim (üçüncü basımı yapılmakta olan) *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* adlı kitabımda öğrenilebilir.

Sadi Borak'ın dikkatsiz ve özensiz çalışmasının örneklerine gelince, bunlara ilk günkü tefrikanın manşetiyle başlayabiliriz: "Yunan ordusunun taarruza geçtiği gün Eskişehir'de bir gazete köylüyü ve işçiyi ayaklanmaya çağırıyordu." Oysa (1) söz konusu gazete [*Yeni Dünya*] o tarihte Eskişehir'de değil, Ankara'da çıkmaktadır. Resmî T.K.F.'nin organı: "*Türkiye Komünist Gazetesi*'dir." Sahib-i imtiyazı Arif Oruç, müdir-i mes'ul ve başmuharriri ise aynı fırkanın kâtib-i umumîsi Hakkı Behiç beydir. (2) Kaldı ki, değinilen (Nizamettin Nazif'in kaleme aldığı) beyanname bu gazetede çıkmamış, Ankara'daki Yeni Dünya Matbaası'nda basılmış ve polisçe hemen toplatılmıştır. (3) Eskişehir işçi ve köylülerine seslenen bu bildiri, genel anlamda (resmî) komünist propagandası niteliğinde olup, işçi ve köylülerden Ethem ayaklanmasının desteklenmesi için hemen başkaldırmalarını isteyen bir yanı da yoktur.

Yine ilk tefrikada yazıldığı gibi, Mehmet Şükrü (Karahisar-ı Sahip) beyle Seyh Servet (Bursa) efendinin tutuklu olarak yargılandıkları doğru değildir.

8'inci tefrikada ileri sürüldüğü gibi, Tokat mebusu Nâzım sol kanatların hepsinde (ayrıca belirtildiği gibi resmî fırkada) yer almış değildir.

1'nci ve 4'üncü tefrikalarda mahkeme üyesi gösterilen Cevdet Kerim Ince-
dayı [1893-1951] Birinci BMM'de üye bile değildi. Meclise beşinci dönemde
Sinop'tan girmiştir. İstiklâl Mahkemesi'nde üye olan Cevdet Bey (benim dik-
katlerini çekmem üzerine 20'nci tefrikada düzeltildiği gibi) Kütahya Mebu-
su Cevdet İzrab'tır [1891-1960]. Fakat Nizamettin Nazif'le Arif Oruç için ve-
rilen cezaları az bulup bu iki sanığın onar yıl hapsedilmeleri için karşı-oy ya-
zısı yazan üye, Cevdet Bey değil, Hüseyin Bey'dir (Gökçelik, 1867-1933: Sa-
di Borak bu dördüncü üyeyi hiç anmıyor!). Hüseyin Bey Elazığ'da polis mü-
dürü iken ilk Meclis'e girmiş ve ölünceye kadar, dört dönem BMM'de bu ili
temsil etmiştir.

Örneklerini daha çoğaltmak istemediğim bu yanlışlar, herhalde Sadi Bo-
rak'ın tefrikasının sonunda yaptığı gibi, “bugünkü hızlı baskı tekniğinin ka-
çınılmaz sonuçları” diye geçiştirilemez.

Son olarak, uluorta sormak istediğim bir şey var: BMM arşivindeki yarım
yüzyıl öncesine ilişkin belgelerden ve gizli tutanaklardan yararlanmak için,
mutlaka Sadi Borak mı olmak gerekiyor? Bunlar ne zaman herkese açılacak?

Birikim, sayı 20, 1976

M. Suphi Üstüne Son Tartışma

1980 Haziran ayında, *Milliyet* gazetesinde İsmet Bozdağ imzasıyla “Kemal Tahir’in Söyleşileri” başlıklı bir yazı dizisi yayımlandı.¹ Bu dizinin 7.-10. tefrikalarında (14-17 Haziran), merhum romancının 1968 Kasım’ında yakın arkadaşlarına anlattığı Mustafa Suphi ile ilgili kurgusal düşünceleri aktarılıyordu. Ona göre, özetle, “Lenin ve Stalin, Asya üretim biçimi kuramının savunucusu, Türk ve Müslüman topluluklarının özgürlüğü yanlısı ve Moskova Üniversitesi Rektörü Sultan Galiev’in özel sekreteri Mustafa Suphi’yi, para yardımı karşılığında Mustafa Kemal Paşa’ya boğdurtmuşlardır.” Dinler tarihindeki “kurban” olayını “... tam kızını tabancayla vuracakken yerden bir keçi çıkmakla...” diye anlatan ünlü parodiye karşı denildiği gibi, “kızını değil oğlunu, tabancayla vurmak değil bıçakla kesmek, yerden değil gökten, keçi değil koyun” diye düzeltilmek gereken bir sözdür, bence bu.

Bazı dostlarım Kemal Tahir’in Mustafa Suphi konusunda dedikleriyle ilgili bir açıklama yazmaya beni kışkırtıyorlardı ki, Yalçın Küçük’ün bu konuda bir yazısı yayımlandı: “Âhir Zaman Peygamberi Ebu Cahil Kemal Tahir”, *Sosyalist İktidar*, sayı 10 (Temmuz 1980), s. 17-46. Bu sert eleştiriye, genel çizgileriyle katıldığımı hemen söyleyeyim (yalnız, Sencer Divitçioğlu’nun öteki Tahiriler arasında harcanmasına gönlüm razı değil!).

Aslında Kemal Tahir, Karl Wittfogel’in *Oriental Despotism* adlı ünlü anti-Marksist kitabının suyunun suyundan başka bir şey olmayan fikirleri Türk tarihine uygulamaya çalışan, çalışırken de çoğu zaman tökezleyen biriydi.

1 Bu “Söyleşiler”i, Bilgi Yayınevi, geçtiğimiz Eylül’de, *Kemal Tahir’le Sohbetler* adı altında ve Bozdağ’ın notlarının gazetede tefrika edilmeyen bölümleriyle birlikte yayımladı. Kitaptaki 24 bölümden, Mustafa Suphi’yle ilgili olanları, 19 ve 21’inciler. Kitabın sonunda belge fotokopileri ve fotoğraflar da var.

Fakat Yalçın Küçük de, bu yazısında tuhaf bir “düşmanına benzeme süreci”ne girmiş görünüyor. Pekâlâ, Kemal Tahir’in kaleminden çıkmış olabilecek şeyler (s. 36: “Osmanlı alınan canın yerine konamayacağını bilmez. Osmanlı politikacısı, yalnızca karşısına haber göndermek için de can alır.”) yazmakla kalmıyor; tıpkı onun gibi sıçramalı akıl yürütmeler de yapıyor. Örneğin bir yerde (s. 30) “Mustafa Kemal veya İsmet Bey’in İttihat ve Terakki üyeliğini pek kuşkulu” sayacak kadar titiz de (aslında, bu kuşku “Napoleon diye biri sahiden yaşadı mı?” kadar yersizdir), bir başka yerde (s. 29) yalnızca bir mektup dedikodusuna dayanıp büyük (ve yanlış) yargılara varıyor: “M. Suphi (ise) doğrudan doğruya üyesi olduğu İttihat ve Terakki’den bakanlık istedi. İttihat ve Terakki’nin Merkez Komitesi bakanlığı vermedi. M. Suphi İttihat ve Terakki’ye küstü, karşısındaki en gerici harekete katıldı.” (Millî Meşrutiyet Fırkası, niye en gerici hareket olsun?)

Yalçın Küçük bu denli sivri dilli bir yazı yazarken kendisi hata etmeme-ye daha çok özenmeliydi. Örneğin, şunları söylerken (s. 28-29): “Kemal Tahir de Mustafa Suphi de sınıf mantığından yoksun oldukları için Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki arasına şiddetli bir çelişki sokuyorlar. Ebu Cahil, *Yorgun Savaşçı*’da bir İttihat ve Terakki silahşoruna Mustafa Kemal’i öldürme teşebbüsü yüklüyor. Hiçbir kaynakta buna rastlamadım. Bundan da öte, Talât ile Mustafa Kemal’in birbirini idare ederek dostça mektuplaştıkları bir zamanda, Enver ile Mustafa Kemal’in birbirinden saygı ile söz etmek zorunluluğunu duydukları bir tarihte, *Yorgun Savaşçı*’da Enver’in amcası Halil Paşa ‘Mustafa Kemal’in bizimkiyle anlaşabileceğini sanmıyorum Patriyot’ diyor.” Her iki yargısı da hatalı. Kemal Tahir sağ olsaydı, 1926’da İzmir suikast girişimi dolayısıyla asılan eski Ankara Valisi Abdülkâdir’in Mustafa Kemal’i çok eskiden öldürmeye kalkıştığını anlatan birçok kaynağı Yalçın Küçük’e gösterebileceği gibi, Halil Paşa’ya söylettiği sözün doğruluğunu da rahatça kanıtlayabilirdi.

Yalçın Küçük’ün “belgemonyaklığı”na saldırısı da çok su götürür. Bana kalırsa, belgeyle de belgesiz de saçmalanabilir. Evet, belge beyinin yerini tutamaz; ama belgenin yerine de beyini kullanamayız. Çünkü tarih belgelere dayanarak yazılır. Yoksa Yalçın Küçük’ün yaptığı gibi, (s. 41) “Kişinin durumu, olayların akışının tutarlı mantık örgüsü içinde anlaşılabilir. Bu yüzden, Mustafa Suphi’yle ilgili işlemde Mustafa Kemal’in birinci dereceden katkısı var. Başka türlü de olamaz” diyerek hiç tarihsel olmayan laflar ederiz. Ben, “ilgili işlemde birinci dereceden katkı” gibi lastikli sözlerle karşılık, açık dil- le söylüyorum: M. Suphilerin öldürtülmesini M. Kemal Paşa’nın emrettiği kanısında değilim. (Bu sözüm, Yalçın Küçük kadar Kemal Tahir’e de, Metin Toker’e de, daha başkalarına da!)

“Kemal Tahir’in Söyleşileri”nde, romancımızın eski Millî Birlikçilerin bi-

rinden aldığı –aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde olan– bir mektup sureti veriliyor. Bu mektubu, 29 Kasım 1920'de resmî TKF kâtib-i umumîsi Hakkı Behiç, Dr. Fuat Sabit'e yazmış; 2 Aralık'ta da Mustafa Kemal Paşa onaylamış.² Bence, Yalçın Küçük "...bu belgede, şimdiye kadar yazılıp söylenenlere eklenen hiçbir yenilik yok" demekte haklıdır. Hakkı Behiç'in Mustafa Suphi üstüne söyledikleri, olsa olsa onun düşüncelerini iyi bilmediğini ve Suphi'ler Ankara'ya gelirlerse, onları ayıklayıp Türkiye'de komünistlik tekeli verilen kendi örgütüne bağlamaya niyetli olduğunu gösteriyor.

"Söyleşiler"de Kemal Tahir önce, Mustafa Suphi'nin, Sultan Galiev "ilk sosyalist aziz olarak gökyüzüne çekildikten" sonra ortadan kaldırıldığını söylemişken, ileriki günlerden birinde (kitaptan anladığımıza göre, 1968 Kasımı'ndaki ilk sohbetten bir buçuk yıla yakın bir süre sonra, 1970 Şubatı'nda) özeleştirisini yapıp düzeltmektedir: M. Suphi'nin "öldürülmesi 1920'lerde, Sultan Galiev'in ölümü 1924'lerde." Ama elbette böyle küçük yanlışlar, Kemal Tahir'in bulduğu büyük tarih gerçeğini (!) değiştirmez. Aslında, "1920'ler" 1920-1929 arası demektir; "1924'ler" ise hiç denmez, 1924 bir tek yıldır. M. Suphi Türkiye'de 1921'de boğdurulmuş, Sultan Galiev Sovyetler Birliği'nde Kemal Tahir'in onu –tarihini düzeltip– öldürttüğünden beş yıl sonra tutuklanmış ve 1930'larda izi yitirilmiştir.

Ben Kemal Tahir hakkında düşündüklerimi, onun ölümüyle ilgili olarak Dr. Hulusi Dosdoğru'nun kitabında bana yönelttiği suçlamalara karşı, 20 Temmuz 1974'te *Yeni Halkçı* gazetesinde çıkan "Yahuda İskariyot" başlıklı bir yazımda şöyle özetlemiştim:

Kemal Tahir tekniği bakımından usta bir romancıydı. Bizde ender bir şey: Okurdu da. Daha ender rastlanan bir erdemi vardı: Düşünür ve oldum olası kör değnegini beller gibi benimsenmiş bazı basmakalıp görüşlere karşı çıkardı. Fakat onun lehine söylenebilecek şeyler bununla bitiyor. O kadar çok şeyi aklından geçirmişti ki, bunlardan bazılarının doğru olmaması imkânsızdı. Ancak başkaldıra başkaldıra, başkaldırdıklarının tam yanına kadar gelmişti. Çıkışında bir hayli haklı olduğu sezgilerini, fantezi paradokslar yapa yapa, haklı olmaktan büsbütün çıkacağı noktalara kadar getirirdi. (Mantıkta *reduc-*

2 *Kemal Tahir'le Sohbetler*'in sonunda fotokopileri verilen belgelere bakarken, Hakkı Behiç'in (Dr. Fuat Sabit'e yazdığı mektubu onaylaması için) Mustafa Kemal Yoldaş'a gönderdiği notun altındaki imzasını on beş yıl kadar önce bir başka yerde gördüğümü anımsadım. Bu, Türkiye İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde 39d/14621 numarada kayıtlı olarak bulunan, "Türkiye Komünist Fırkası (Merkez-i Umumiyesi)" diye antetli bir kâğıda yazılmış, İstanbul'da bir semt icra komitesi üyeliğiyle ilgili bir belgeydi. 21 Teşrinisani 1336 tarih ve 242 sayısını taşıyan bu kâğıdın altına yeşil mürekkeple TKF –Merkez-i Umumiyesi– 1336 yazılı bir oval mühür basılmış ve kırmızı kalemle okunmaz bir imza atılmıştı. [Ben, *Türkiye Sol Akımlar 1908-1925*'i yazarken, bu belgenin gizli TKP'yle ilgili olduğunu düşünerek o bölümde değinmiştim (1978 basımı, s. 184/dn. 145). Oysa bu imzanın Hakkı Behiç'e ait olduğu anlaşılınca, resmî TKF'nin 1920 Kasımı'nda İstanbul'da örgütlenmiş bulunduğu ortaya çıkıyor.]

tio ad absurdum, yani ‘saçmaya indirgeme’ dedikleri yöntemi, o kendisinin hemen bütün düşüncelerine uygulamıştı.)

Kemal Tahir’in tarihî romanlarında olduğu gibi, bu söyleşilerinde de Marksist tarih görüşü değil, komplocu polis hafiyesi mantığı egemendir. Fakat teslim etmek gerekir ki, haksızlık etmeden zırva denebilecek bu kurgularının bile temelinde, yine onda çoğu zaman olduğu gibi, doğru bir sezgi bulunuyor. O da, devrimin ilk yıllarında, Sovyetler’de önemli bir “millî komünizm” akımı olduğu ve Sultan Galiev gibi Mustafa Suphi’nin de bu akımın ileri gelenleri arasında yer aldığıdır.

Milliyet Sanat, sayı 13, 1 Aralık 1980, s. 47

Mete Tunçay Kaynakçası*

- "Din Meselesine Dair", Okuyucuların Forumu'na Mektup, *Forum*, 53, 1 Haziran 1956.
- Pettazzoni'den Çeviri: "Paganizm'in Ruhu", *Forum*, 114, 15 Aralık 1958.
- M. Kessler'den Çeviri: "İktidar ve Mükemmel Devlet: Orwell 1984 ve Huxley Yeni Dünya", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 14/1, 1959, s. 221-232.
- "Sufiliğin Çıkmazı Üzerine Düşünceler", *Forum*, 117, 1 Şubat 1959.
- B. Russell'dan Çeviri: "Din ve Eğitim", *Forum*, 121, 1 Nisan 1959.
- "Utopya Nedir?", *Forum*, 122, 15 Nisan 1959.
- "Çin", *Forum*, 124, 15 Mayıs 1959.
- "Hoşgörülük Üzerine", *Forum*, 125, 1 Haziran 1959.
- A. Rapoport'tan Çeviri: "Teorinin Çeşitli Anlamları", *SBF Dergisi*, 14/4, 1959, s. 58-78.
- Y. Abadan'ın derlediği *Devlet Felsefesi* adlı kitapta (Ankara: SBF Yayınları, 1959), şu yazarlardan yapılmış çeviriler: Polybius (s. 86-90), Augustinus (s. 105-108), Salisburly John (s. 113-117), Aquinaslı Thomas (s. 125-137), Dante (s. 144-147), Padualı Marsilio (s. 153-159), Th. More (s. 199-202), Luther (s. 209-210), Calvin (s. 217-221), Hobbes (s. 253-281), Harrington (s. 287-289), Locke (s. 310-327), Jefferson (s. 414-416), Bentham (s. 424-429), Hamilton (s. 436-443).
- G. L. Field'den Çeviri: "Bir Siyasi İktidar Teorisi İçin Hipotezler", *SBF Dergisi*, 15/1, 1960, s. 249-258.
- (İmzasız Bir Kitap Eleştirisi) "Hürriyet, Gene Hürriyet", *Forum*, 159, 15 Kasım 1960. (Rahmetli Hasan Âli Yücel'in bu yazıya verdiği yanıt için bknz: "İsimsiz Eleştiricime", *Dünya*, 6 Şubat 1961.
- "Türk Üniversitelerinin Sorunları", *Mülkiye*, 1, 19 Ocak 1961.
- "Bilimsel Yönetim", *Mülkiye*, 2, 2 Şubat 1961.

(*) *Mete Tunçay'a Armağan*, derleyenler Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk, s. 13-29'dan alınmıştır. Hazırlayan Kerem Coşkun, İletişim Yayınları, 2007 (2007-2019 arasında Mete Tunçay tarafından yazılan makaleler ve kitaplar bu basıma yayıncı hazırlayan tarafından eklenmiştir).

"Kalkınma ve Kalabalıklaşma", *Mülkiye*, 4, 2 Mart 1961.

Thomas Jefferson'dan Seçme Parçalar, İstanbul: Türk Siyasi İlimler Derneği Yay, 1961.

S. Finer'dan Özetle Çeviri: "At Sırtındaki Adam", *Yön*, 48, 50-54, 14 Kasım - 26 Aralık 1962.

"Asilzade Başbakan", *Forum*, 230, 1 Kasım 1963.

S. M. Lipset'ten: *Siyasi İnsan*, Ankara: TSİD Yayınları, 1964; Ankara: Teori Yayınları, 1986.

"Karl Popper Üstüne Bir Konuşma (s. 161-167) ve ondan bir makale çevirisi: Diyalektik Nedir?", *SBF Dergisi*, 19, 1964, s. 168-198.

H. Reichenbach'tan: "Toplum Biliminde Olasılık Yöntemleri", *SBF Dergisi*, 19, 1964, s. 305-315.

"Britanya'da Sosyalizm: Fabian Derneği", *Sosyal Adalet*, 19/2, 15 Mayıs 1964, s. 36-37.

Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1967; (2. basımı), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1967, (genişletilmiş 3. basımı), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1978, (genişletilmiş 4. basımı), İstanbul: B.D.S Yayınları, 2000.

K. R. Popper'den çeviri: *Açık Toplum ve Düşmanları*, cilt 1: *Platon'un Büyüsü*, Ankara: Türkiye Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1967; İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.

"Üniversite Yoluyla Türk Kültürüne İhanet", *Forum*, 315, 15 Mayıs 1967.

"Yavuz Abadan İçin", *Forum*, 319, 15 Temmuz 1967.

"Sol Ticareti", (F. Tevetoglu'nun eleştirisi), *Kim*, 474, 1 Eylül 1967, s. 8-9.

Üç Ciltlik Bir Derleme: *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969; Ankara: Teori Yayınları, 1985; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

"Yavuz Abadan" (biyografik deneme), *Abadan'a Armağan*, Ankara: SBF Yayınları, 1969, s. 1-14.

Th. Bottomore'un seçtiği, Marx'ın bazı yazılarının çevirisi, çev. Özer Ozankaya, *Marx'ın Toplum Kuramı* içinde, Ankara: Doğan Yayınları, 1971.

(Hazırlayan), *Mesâi 1920 - Halk Şûrâlar Fırkası Programı*, Ankara: SBF Yayınları, 1972.

P. A. Sorokin'den çeviri: *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972; İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.

"Mani-i Terakki", *Yeni Ortam*, 13 Eylül 1972.

"Sendikacılık ve Siyaset", (A. Işıklı'nın kitabı üzerine) DISK Ajansı ve oradan *Yeni Ortam*, 16 Eylül 1972.

"Anti-Politikacılar", *Yeni Ortam*, 20 Eylül 1972.

"Vazife-i Temdin", *Yeni Ortam*, 22 Eylül 1972.

"Olabileceklerin En İyisi", *Yeni Ortam*, 29 Eylül 1972.

"İngiliz İşçi Partisinde Bir Osmanlı Amiralî", 1-5, *Yeni Ortam*, 30 Eylül - 4 Ekim 1972.

"Anayasayı Karmalı mı?", *Yeni Ortam*, 2 Ekim 1972.

"CHP Sorunu", *Yeni Ortam*, 10 Ekim 1972.

"Olayların Kök Nedeni", *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1972.

"Reform mu? Deform mu?", *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1972.

"Atatürk'le İlgili Olarak Uydurulmuş Bir Hikâye", 1973 *Sinan Yıllığı*, İstanbul: Sümer M., 1973, s. 510-513.

- Herodotos'tan Hegel'e 1, İstanbul: Sinan Yayınları, 1973.
- "Kapitalist Olmayan Yoldan Kalkınma", *Toplum*, 40, 19 Ocak 1973.
- "At Martini", 1-3, *Cumhuriyet*, 23-25 Ocak 1973.
- "Sosyalizmin Dilini Kullanan Aydın Despotluğu Özentisi", *Toplum*, 45, 23 Şubat 1973.
- "Eşitsiz Gelişme Yasası", *Toplum*, 47, 9 Mart 1973.
- "Anti-Komünizm", *Yeni Halkçı*, 12 Mayıs 1973.
- "Genel Af Çıkarılmalı", *Yeni Halkçı*, 19 Mayıs 1973.
- "Yelpaze", *Yeni Halkçı*, 26 Mayıs 1973.
- "Beyaz Gerçekler", *Yeni Halkçı*, 2 Haziran 1973.
- "Tersiyile Düzü", *Yeni Halkçı*, 9 Haziran 1973.
- "Sudan Sabundan", *Yeni Halkçı*, 16 Haziran 1973.
- "Büyüyen Özgürlük", *Yeni Halkçı*, 23 Haziran 1973.
- "Kanıksama", *Yeni Halkçı*, 30 Haziran 1973.
- "Amaç Sorunu", *Yeni Halkçı*, 7 Temmuz 1973.
- "Uluslararası Yapı İşçileri Sendikası Tüzüğü", *Yeni Halkçı*, 13 Temmuz 1973.
- "Tarihi Kullanmak", *Yeni Halkçı*, 17 Temmuz 1973.
- "İyimsizliğin Sınırı", *Yeni Halkçı*, 21 Temmuz 1973.
- "Aynası Dumanlı", (A. İlhan'ın *Bıçağın Ucundan* romanı üstüne), *Yeni Halkçı*, 28 Temmuz 1973.
- "Yahudiler ve Biz", *Yeni Halkçı*, 4 Ağustos 1973.
- "Olumlu Bir Öneri", *Yeni Halkçı*, 11 Ağustos 1973.
- "Din ve Siyaset", *Yeni Halkçı*, 19 Ağustos 1973.
- "Paşasal Uyan", *Yeni Halkçı*, 25 Ağustos 1973.
- "Klasikler de Eksik Olmasın", (Hürriyet Yayınları'nın *Eflatun 1* kitabı üzerine), *Günümüzde Kitaplar*, 5, Eylül 1973, s. 51-52.
- "Bir Bildiri", *Yeni Halkçı*, 1 Eylül 1973.
- "Restorasyon", *Yeni Halkçı*, 9 Eylül 1973.
- "Birlikçilerle İşbirliği", *Yeni Halkçı*, 23 Eylül 1973.
- "Eşkiyalar", (Hobsbawm'dan *Sosyal İsyancılar* çevirisi üzerine), *Yeni Halkçı*, 26 Eylül 1973.
- "Peron ya da Sol Faşizm", *Yeni Halkçı*, 29 Eylül 1973.
- "Seçim Sonrası Koalisyonu", *Yeni Halkçı*, 6 Ekim 1973.
- "Siyaset Üstüne", *Yeni Halkçı*, 13 Ekim 1973.
- "Seçim Sonrası", *Yeni Halkçı*, 23 Ekim 1973.
- "Batıcılık ve Tepki", *Yeni Halkçı*, 27 Ekim 1973.
- "Gerici Kalıntılar", *Yeni Halkçı*, 7 Kasım 1973.
- "İşçi Sınıfı ve Faşizm", *Yeni Halkçı*, 10 Kasım 1973.
- "Yavan Sözler", *Yeni Halkçı*, 17 Kasım 1973.
- "Devrimin Anatomisi", *Yeni Halkçı*, 24 Kasım 1973.
- "Bana Dokunmayan Yılan Bin Yıl Yaşasın Diyenler de Suçludur", *Yeni Halkçı*, 1 Aralık 1973.

- "Yine Partiler Üstüne", *Yeni Halkçı*, 8 Aralık 1973.
- "Mahalli Seçim Sonuçları Hükümetin Kuruluşunu Elbette Etkileyecektir", *Yeni Halkçı*, 16 Aralık 1974.
- "İdeoloji ve Sanat", *Yeni Halkçı*, 25 Aralık 1973.
- "Bir Televizyon Programı Üstüne", *Yeni Halkçı*, 30 Aralık 1973.
- "İsmet Paşa'nın Ardından", *Yeni Halkçı*, 9 Ocak 1974.
- "Yeni CHP İktidarı ve Genel Af", *Yeni Halkçı*, 16 Ocak 1974.
- "Genel ve Özel Oligarşi Sorunu", *Yeni Halkçı*, 21 Ocak 1974.
- "Gerekirciliğe Evet, Kaderciliğe Hayır", *Yeni Halkçı*, 29 Ocak 1974.
- "Ekonomik Güç ve Siyasal Erk", *Ilke* 2, Şubat 1974, s. 48-50.
- "Üniversiteye Giriş", *Yeni Halkçı*, 2 Şubat 1974.
- "Sentez Mentez", *Yeni Halkçı*, 11 Şubat 1974.
- "İkinci Elden Tarih ve Aykırı Bir Örnek", *Yeni Halkçı*, 19 Şubat 1974.
- "Siyasal Felsefeye Gerek Var mı?", *Özgür İnsan*, 15, Mart 1974, s. 42-44.
- "İlk Deneyden", *Yeni Halkçı*, 2 Mart 1974.
- "Afyon ve Neşter", *Yeni Halkçı*, 9 Mart 1974.
- "Muğlalı Olayı", *Yeni Halkçı*, 16 Mart 1974.
- "Bilineceği Bilmek, İnanılacağı İnanmak", *Yeni Halkçı*, 25 Mart 1974.
- "Kısır Döngüyü Kırma", *Yeni Halkçı*, 30 Mart 1974.
- "NATO", *Yeni Halkçı*, 13 Nisan 1974.
- "Çeviri Hakkı", *Yeni Halkçı*, 23 Nisan 1974.
- "Kaçak", *Yeni Halkçı*, 27 Nisan 1974.
- "Ad Sorunu", *Özgür İnsan*, 17, Mayıs 1974, s. 32-36.
- "54. Yıldönümünde 1. BMM'ne Saygılar", *Yeni Halkçı*, 4 Mayıs 1974.
- "İngiliz Sosyalizmi", *Yeni Halkçı*, 13 Mayıs 1974.
- "Hariciye", *Yeni Halkçı*, 16 Mayıs 1974.
- "Şimdi Ne Yapmalı", *Yeni Halkçı*, 20 Mayıs 1974.
- "Düşünce Özgürlüğü Yalnızca Yasa Konusu Değildir", *Yeni Halkçı*, 29 Mayıs 1974.
- "Siyaset ve Demokrasi", *Yeni Halkçı*, 6 Haziran 1974.
- "Savunma Harcamaları", *Yeni Halkçı*, 12 Haziran 1974.
- "Bir Avuç Gökyüzü", (Ç. Altan'ın Romanı Üstüne), *Yeni Halkçı*, 12 Haziran 1974.
- "İrkçilik Konusu", *Yeni Halkçı*, 1 Temmuz 1974.
- "Kendiliğindenlik", *Yeni Halkçı*, 8 Temmuz 1974.
- "Azınlıklar", *Yeni Halkçı*, 16 Temmuz 1974.
- "Yahuda İskariyot", *Yeni Halkçı*, 20 Temmuz 1974.
- "Kıbrıs Bunalımı", *Yeni Halkçı*, 26 Temmuz 1974.
- V. Gordon Childe'dan çeviri: *Tarihte Neler Oldu?*, (A. Şenel ile birlikte), Ankara: Odak Yayınevi, 1974; İstanbul: Alan Yayıncılık, 1982, (2. basım 1983).
- "Batılılaşmayla İlgili Bazı Yanlış Görüşler", *Yeni Halkçı*, 7 Ağustos 1974.
- "Batı Anadolu Rumluğunun Sonu", (Bilge Umar'ın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 92, 9 Ağustos 1974.

- "Milli Mücadele Sırasında Yayınlanmış Resimli Bir Propaganda Broşürü", *Yeni Halkçı*, 21 Ağustos, 1974.
- "Kuvâ-yı Milliye'nin Sınıfsal Yapısı", *Yeni Halkçı*, 30 Ağustos 1974.
- "Hititler", (Ceram'ın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 96, 6 Eylül 1974, s. 22.
- "Siyaset Sosyolojisi", (Pars Esin'in kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 100, 1 Kasım 1974, s. 28.
- "Toplumsal Tarih", (M. Akdağ'ın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 104, 1 Kasım 1974, s. 28.
- "Devrimci Bürokrasi Rüyasının Sonu", (Gencay Şaylan'ın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 108, 29 Kasım 1974, s. 28.
- "Siyasal Rejimler", (M. Duverger'in kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 113, 3 Ocak 1975, s. 28.
- Aristoteles'ten: *Politika*, İstanbul: Remzi K., 1975 (birinci baskı); İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006 (9. baskı).
- "Siyaset ve Cinsiyet", (A. Kollontay'ın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 116, 24 Ocak 1974, s. 28.
- "Ek Belgeler", çev. Ali Alev, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı: Bakü 1-8 Eylül 1920*, İstanbul: Koral Yayınları, 1975, sonunda: s. 257-293.
- "Diyalektik", (P. Foulquie'nin kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 123, 14 Mart 1975, s. 28.
- "Yakın Çağlar Tarihi", (Yeliseyeva'nın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 126, 4 Kasım 1975, s. 28.
- "İnsan Sevgisi Adına", (B. Baykara'nın romanı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 130, 2 Mayıs 1975, s. 28.
- "Yazarlar Sendikasının Telif Hakları Konulu Toplantısı Neler Getirdi?", *Milliyet Sanat Dergisi*, 133, 23 Mayıs 1975, s. 12-13/33.
- "Toplumun Bilimi", (Ö. Ozankaya'nın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 134, 30 Mayıs 1975, s. 28.
- "Tek Değil", (V. Türkali'nin romanı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 140, 11 Temmuz 1975, s. 28.
- "Katkılar", (Kerim Sadi'nin yayınları üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 144, 8 Ağustos 1975, s. 28.
- "Beş Komünizm", (G. Martinet'in kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 148, 5 Eylül 1975, s. 28.
- "İstiklal Mahkemeleri", (E. Aybars'ın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 152, 3 Ekim 1975, s. 28.
- "Koçgiri", (Komal'da çıkan kitap üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 156, 31 Ekim 1975, s. 28.
- "Batılılaşma İhaneti", (M. Doğan'ın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 160, 28 Kasım 1975, s. 28.
- "Bir Soruşturma", (C. O. Tütengil'in kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 164, 26 Aralık 1975, s. 38.
- "Kültür Sorunu Soruşturmasına Yanıt", *Milliyet Sanat Dergisi*, 166, 9 Ocak 1976, s. 8-9.
- "Troçki'nin Gözüyle Lenin", (Orhan Suda çevirisi üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 168, 23 Ocak 1976, s. 28.

- "Devletin Kültür Politikası ve Devrimci Sanat", *Milliyet Sanat Dergisi*, 13 Şubat 1976, s. 16.
- "Cevdet Paşa", ( . Meriç'in kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 172, 20 Şubat 1976, s. 24.
- "Geleneksel Dostumuz Almanya", (Rathmann'ın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 176, 19 Mart 1976, s. 24.
- "Aydının Sorumluluğu", *Milliyet Sanat Dergisi*, 177, 26 Mart 1976, s. 17.
- "Solun Suphici Tarihi", (I. Topçuoğlu'nun kitabı üstüne), *Birikim*, 14, Nisan 1976, s. 52-53.
- "Şevket Süreyya Aydemir", *Milliyet Sanat Dergisi*, 178, 2 Nisan 1976, s. 3-4.
- "Felsefe Yazılan", (N. Hızır'ın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 180, 16 Nisan 1976, s. 24.
- "Yanlış Bir Başlık Altında Yararlı Bir Kitap", (Katkı'nın Kuvva-yi Seyyare'den Kuvva-yi Milliye'ye yayını üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 184, 14 Mayıs 1976, s. 24.
- Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi*, (iki cilt derleme), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.
- "Denizlerin Anısı", (Erdal  z' n kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 188, 11 Haziran 1976, s. 24.
- "Gorki ve Lenin", *Milliyet Sanat Dergisi*, 192, 9 Temmuz 1976, s. 24.
- "Mis k-ı Millinin Birinci Maddesi  st ne", *Birikim*, 18/19, Ağustos/Eylül 1976, s. 12-16.
- "Bir Sosyalizm Antolojisi", (*Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi*  st ne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 196, 10 Eylül 1976, s. 24.
- "Neyi Savunursa Savunsun Sanat Bir Ustalık İşidir", *Milliyet Sanat Dergisi*, 198, 24 Eylül 1976, s. 5 ve s. 34.
- "Yeşil Orducuların Yeşil Orducuları Yeşil Orduculuktan Yargılaması", (Sadı Borak'ın *Günaydın*'daki İlk Türk Komünistleri tefrikası üstüne), *Birikim*, 20, Ekim 1976, s. 58-60.
- "Türkiye'nin Toplumsal Yapısı", (Emre Kongar'ın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 202, 22 Ekim 1976, s. 24.
- "Sevgi ve Bilgi", (Muhlestein'in kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 206, 19 Kasım 1976, s. 25.
- "Marxist Açıdan Atatürk", (Glasneck'in kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 210, 17 Aralık 1976, s. 24.
- "... Dogmatizm", *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu B., 1977, s. 30-35.
- "İlk ve Orta  ğretimde Tarih", *Ibid.*, s. 276-285. (Tartışma: s. 285 vd.)
- "İstanbul H k metleri ve Milli Mücadele", (S. Akşin'in çalışması ve daha başka altı kitap üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 214, 14 Ocak 1977, s. 24-25.
- "Yurtdışına İşçi G ndermenin Sorunları", (N. Abadan-Unat ve arkadaşlarının kitabıyla, başka    konudaki kitap üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 218, 11 Şubat 1977, s. 24-25.
- "Atatürk'  Eleştirmek", *Milliyet Sanat Dergisi*, 220, 25 Şubat 1977, s. 17.
- "CHP'nin Bir Ara-Konak  nerisi: Halk Sektörü", *Milliyet Sanat Dergisi*, 222, 11 Mart 1977, s. 25.
- "İki Sosyoloji Kitabı  evirisi", (Bottomore & Osipov), *Milliyet Sanat Dergisi*, 226, 8 Nisan 1977, s. 24-25.
- "Okumak Yazmakla İlgili Düşünceler", *Türkiye Yazıları*, 2, Mayıs 1977, s. 31.
- "Abdülhamid'in İngiliz Denizcisi", (ayrıca O. Duru'nun kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 230, 6 Mayıs 1977, s. 24.

- "Yunan ve Biz", (A. Erhat'ın *Hesiodos*'u, ayrıca iki başka kitap üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 234, 3 Haziran 1977, s. 24-25.
- "Komşumuz Yunanistan", (Papandreu'nun kitabı, ayrıca Topçuoğlu'nun 3. cildi üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 238, 1 Temmuz 1977, s. 24.
- "Siyasal Anılar", (F. A. Barutçu), *Milliyet Sanat Dergisi*, 242, 9 Eylül 1977, s. 28-29.
- "Tasavvuf-Tarikat-Tekke", (M. Kara'nın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 246, 7 Ekim 1977, s. 25.
- "Birinci TBMM'nin Sırları", (S. Borak'ın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 250, 7 Kasım 1977, s. 24-25.
- "Kemal Tahir'in Yeni-Eski Romanı", (ayrıca *Türk İstiklal Harbi VII* üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 255, 12 Aralık 1977, s. 24-25.
- "Osmanlı Yönetiminin Son Yıllarında (1902-12), Selânik'te Yahudi Sosyalizmi", *Toplum ve Bilim*, 3, Güz 1977, s. 129-142.
- "Felsefe Kurumu'nun Özgürlük Sorunu ve Türkiye Toplantısı", *Milliyet*, 26 Ekim 1977.
- "Abdülhamit Devrinde Sansür", (C. Kudret'in kitabı üstüne), *Oluşum*, 1/42-43, Ekim-Kasım 1977, s. 27-28.
- "Ankara İstiklal Mahkemesinde Bir Heyet-i Fesadiye Davası ve Kuvâ-yı Milliye", *Birikim*, 33, Kasım 1977, s. 51-62.
- "Hatay Sorunu ve TBMM", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Ankara: Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1977, s. 248-269, (tartışma s. 271-282).
- "Teracim-i Ahvâl Ansiklopedisi'ne göre Atatürk Türkiyesinde Yabancılar", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938* sempozyumu, İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları, 1977, s. 85-112.
- "Kurtuluş Savaşında Solcularla Mim-Mimcilerin İlişkisi", (Topçuoğlu'nun anıları üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 260, 16 Ocak 1978, s. 25.
- "İngiliz Gözüyle Yakın Tarihimiz", (Ö. Kürkçüoğlu'nun kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 264, 13 Şubat 1978, s. 24.
- (Haz.) Jülide Ergüder, "1927 Komünist Tevkifatı'na Sunuş", İstanbul: Birikim Yayınları, 1978, s. 7-28.
- "Burjuva İktidarının 70 Yılı", (Y. Küçük'ün *Tezler*'i, ayrıca Wallach'ın kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 268, 13 Mart 1978, s. 24-25.
- "Yüzyıllık Anayasacılık Deneyimiz", *Milliyet Sanat Dergisi*, 272, 10 Nisan 1978, s. 25.
- "Aşırı Akımlar", (Landau ve Şişmanov'un kitapları üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 277, 15 Mayıs 1978, s. 24.
- "Nâzım'ın Bedrettin'i ve Bedrettin", (N. Gürsel'in kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 281, 12 Haziran 1978, s. 25.
- "Üniversitede Okumak", *Milliyet Sanat Dergisi*, 283, 26 Haziran 1978, s. 17.
- "Bir Yürekli Adam", (İ. Beşikçi üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 286, 17 Temmuz 1978, s. 28.
- "Sovyet Gözüyle Çağdaş Tarihimiz", *Milliyet Sanat Dergisi*, 288, 11 Eylül 1978, s. 30.
- "Atatürk'e Nasıl Bakmak?", *Toplum ve Bilim*, 4, Kış 1978, s. 86-92.
- "Jön Türkler, Farmasonlar ve Yahudiler Üstüne", (Kedourie'nin yazısını sunuş), *Birikim*, 45, Kasım 1978, s. 52-53.

- "1933 Kanun-u Esasisinin Son Tâdilleri", *Kanun-u Esasinin 100. Yılı Armağanı*, Ankara: SBF Yayınları, 1978, s. 249-255.
- "Heyet-i Mahsusalar (1923-1938)", *Ibid*, s. 307-329.
- "On the Problems of the Workers' Movement in European Turkey", *Etudes Balkaniques*, 1979, Nr. 1, s. 148-154.
- David Hume'dan çeviri: *Din Üstüne*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979; (yayına iki çeviri yazı eklenmesiyle yeni basımı), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983; Ankara: İmge Yayınları, 1995; Ankara: İmge Yayınları, 2004.
- "Tarih Öncesinden Tarihe", (Childe çevirisi üstüne), *Dünya*, 15 Şubat 1979.
- "Atatürk'ün Yöntemi ve Yönetimi Üstüne", (N. Berkes'e Yanıt), *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1979.
- "Gazetelerin Kitap Yayınları", *Milliyet Sanat Dergisi*, 311, 19 Şubat 1979, s. 24-25.
- "Komintern ve Türkiye", *Birikim*, 52/53, Haziran-Temmuz 1979, s. 72-76.
- "Sadrettin Celâl Antel", *Toplum ve Bilim*, 8, Kış 1979, s. 57-59.
- Bryan Maggee'den: *Yeni Düşün Adamları'nın çeviri denetleyiciliği*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1979; Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- G. L. Seidler'den çeviri: *Bizans Siyasal Düşüncesi: Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1980; İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.
- Ernest Barker'dan çeviri: *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü: I. Justinianos'tan son Paliologos'a kadar*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1982.
- "Paul Dumont'un [Bolşevizm ve Doğu] yazısı dolayısıyla M. Suphi üstüne Notlar", *Birikim*, 61, Mart 1980, s. 56-60.
- "Sevres'e Karşı Anadolu'nun Bir Yayını: Türk Muahede-i Sulhiyyesi ve Mahiyet-i Hakikiyyesi", *SBF Dergisi*, cilt XXXIV (1980), s. 111-146.
- "Atatürk Konusunda Yanıtlara Yanıt", *Toplum ve Bilim*, 9-10, Bahar-Yaz 1980, s. 122-131.
- "M. Suphi Üstüne Son Bir Tartışma", *Milliyet Sanat Dergisi*, 13, 1 Aralık 1980, s. 47.
- "Fethi Bey'in Anıları", *Ufuklar*, 1, 22 Aralık 1980, s. 16 ve (O. Okyar'ın yanıtı: *Yeni Forum*, 15 Ocak, 1 Şubat ve 1 Mart 1981. Mete Tunçay'ın bu yanıt üstüne değerlendirmesi için bknz. *T. C.'nde Tek-parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s. 251.
- "Londra Konferansının Altmışıncı Yıldönümünde", *Milliyet*, 31 Ocak 1981.
- "Geçmişle Gelecek Arasında", (C. Bektaş'ın *Antalya'sı* üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 18, 15 Şubat 1981, s. 46.
- "Amerikan Kaynaklarına göre: ...von Papen'e Suikastı Hitler'in Polis Şefi Düzenledi", *Günaydın*, 2 Mart 1981, s. 3.
- "Atatürk Üstüne İki Kitap", (Vialta ve Karaosmanoglu), *Milliyet Sanat Dergisi*, 20, 15 Mart 1981.
- "Sadece Diplomat - Hatırat", (Z. Kuneralp'in kitabı üstüne), *Milliyet Sanat Dergisi*, 25, 1 Haziran 1981, s. 49.
- "Devrim ve Kuram", *Milliyet Sanat Dergisi*, 27, 1 Temmuz 1981, s. 45. Kongar'ın karşılığı: "Kuram, Model, Devrim ve Atatürk", *Milliyet Sanat Dergisi*, 28, 15 Temmuz 1981, s. 51-53.
- "Kongar'a Yanıt", *Milliyet Sanat Dergisi*, 31, 1 Eylül 1981, s. 50-51. Kongar'ın karşılığı: "Bilim ve Eleştiri", *Milliyet Sanat Dergisi*, 32, 15 Eylül 1981, s. 52-53.

- "Boşuna Bir Yazı ve M. Suphi'yle İlgili Yeni Bir Belge", *Bilim ve Sanat*, 8, Ağustos 1981, s. 26.
- "CHF'nın 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan II Kongreleri", *SBF Dergisi: Atatürk Özel Sayısı*, 36, 1981, s. 281-333.
- "Radikal ve Mümasili Fırkaların Beynelmilel İtilâfı ve CHF", (Der.) E. Kongar, *Mustafa Kemal'i Anlamak*, Ankara: Oluşum Yayınları, 1981, s. 16-25.
- A. de Crespigny ve K. R. Minogue'dan: *Çağdaş Siyaset Felsefecileri'nin çeviri ve denetleyiciliği ve Oakeshott üstüne yazının çevirisi*, İstanbul: Remzi K., 1981.
- Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981; İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- "Bilim Adamları İttihat ve Terakki'yi Değerlendiriyor", *Cumhuriyet*, 14 Mart 1982.
- "Atatürk ve Tanyol", *Sanat Olayı*, 17, Mayıs 1982, s. 16-20.
- "Marksistlerin Atatürk Düşmanlığı", (A. Yalçın'a yanıt), *Yeni Forum*, 3/67, 15 Haziran 1982, s. 13-14.
- "Televizyon Kültürü Soruşturması'na yanıt", *Mavera*, 71, Ekim 1982, s. 37-38.
- Bertrand Russell'dan Seçmeler*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1982, 311 s.
- E. Barker'dan: *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, Ankara: Dost Yayınları, 1982, 296 s.
- Bryan Magee'dan çeviri: *Karl Popper'in Bilim ve Siyaset Kuramı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982; İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.
- Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, İstanbul: Belge Yayınları, 1982.
- B. Brinton - J. B. Christopher - R. L. Wolff'tan: *1453'ten Bugüne Dünya Tarihi ve Çağdaş Uygarlık*, İstanbul: Cem Yayınları, 1982, 3 cilt, 606 s.
- "Laiklik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 2. cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983-1985, s. 570-572.
- "Türkiye Cumhuriyeti'nde Siyasal Düşünce Akımları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 7. cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983-1985, s. 1924-1928.
- "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'a kadar)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 7. cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983-1985, s. 1950-1954.
- "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 8. cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983-1985, s. 2019-2024.
- "Selâhattin Âdil Paşa'nın Anıları", *Somut*, 3/29, 18 Şubat 1983, s. 9.
- "Kaçınılmaz Bir Yönetim Biçimi: Demokrasi", *Milliyet*, 21 Şubat 1983, s. 4.
- "M. Goloğlu'nun Son Eseri", *Cumhuriyet*, 10 Mart 1983, s. 5.
- "Cumhuriyet Dönemi İstiklâl Mahkemeleri", *Somut*, 3/42-16, 20 Mayıs 1983, s. 8.
- Bilineceği Bilmek*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1983.
- "Çöküşü Durdurmağın: Tepeden İnme Çağdaşlaşma", *Tarih ve Toplum*, 1/2, Şubat 1984, s. 66-67. (k.)
- "İktidardan İntihal'e", *Tarih ve Toplum*, 1/2, Şubat 1984, s. 68. (k.)
- N.W. Emmott - J. N. Portney'den çeviri: "Ilık Denizler Peşinde...Türk-Rus Deniz Savaşları ve Amiral Seniavin", *Tarih ve Toplum*, 1/3, Mart 1984, s. 8-18.
- "Toplumbilim İncelemeleri: Osmanlı Ulusu", *Tarih ve Toplum*, 2/7, Temmuz 1984, s. 64-65. (k.)
- Stuart, Andrews'dan çeviri: "Tom Paine Fransa'da", *Tarih ve Toplum*, 2/8, Ağustos 1984, s. 14-19.

- "1933 Darülfünun Tasfiyesi veya Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenebilir Yükselişi ve Düşüşü", *Tarih ve Toplum*, (Haldun Özen ile birlikte), 2/10, Ekim 1984, s. 6-20.
- "Osmanlı Darülfünunu'ndan YÖK Darülfünunu'na", *Yarın*, (Haldun Özen ile birlikte), 38, Ekim 1984, s. 7-8.
- "1933 Darülfünun Tasfiyesinde Fen ve Tıp Fakültesiyle Eczacı ve Dişçi Mekteplerinden Aılan Bilim Adamları", *Bilim ve Sanat*, (Haldun Özen ile birlikte), 46, Ekim 1984, s. 21-25.
- (Der.) J. Blaschke - M. Van Bruinessen, *Jahrbuch zur Geschichte des Vorderen und Mittleren Orients* 1984 içinde, "Der Laizismus in der Türkischen Republik", Express Ed., 1985, s. 53-93.
- "Osmanlı Devleti'nde Sol Akımlar ve Partiler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 1445-1450.
- "Hüseyin Hilmi Çevresi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 1450-1452.
- "Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın Bir Komintern Gazetesi'nde Yayımlanan Türk Kurtuluş Savaşı'yla İlgili Görüşü", *Tarih ve Toplum*, 3/14, Şubat 1985, s. 24.
- Reşat Kasaba'dan çeviri: "Geç Dönem Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Kaynak Olarak Mahkeme Sicilleri", *Tarih ve Toplum*, 3/14, Şubat 1985, s. 49-53.
- "Yeni Bir Dergi ve 1933 Üniversite Reformu Hakkında Bir Belge", *Tarih ve Toplum*, 3/14, Şubat 1985, s. 71-72. (k.)
- "Tunaya'nın Siyasal Partiler'inin Yeni Basımı ve Paramiliter Bir Dernekle İlgili Ek Bilgi ve Belgeler", *Tarih ve Toplum*, 3/15, Mart 1985, s. 68-72. (k.)
- "Troçki ve Türkiye", *Tarih ve Toplum*, 3/17, Mayıs 1985, s. 13.
- "Türk Troçkistleri", *Tarih ve Toplum*, 3/17, Mayıs 1985, s. 18.
- D. Solomon'dan *Köpek Diogenes* çeviri tiyatro oyunu, (Diogenes hakkında bir biyografiyle birlikte), Ankara: Kuzey Yayınları, 1986.
- Francis Robinson'dan çeviri: *Atlâşlı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi: İslâm Dünyası, 1500'den bu yana*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.
- "Burçlar", *Tarih ve Toplum*, 5/27, Mart 1986, s. 31-33.
- "Anadolu Hediyeleri", *Tarih ve Toplum*, 5/28, Nisan 1986, s. 57-60. (k.)
- "Phaselis'in Katil Antik Asmaları", *Tarih ve Toplum*, 6/32, Ağustos 1986, s. 36-37.
- "Türkiye'de Sol Akımların Tarihinden: Bundan 66 Yıl Önce Çıkmış Bir Türk Menşevik Gazetesi, *Yeni Dünya* (Tiflis)", *Tarih ve Toplum*, 6/31, Temmuz 1986, s. 4-7.
- "Hazar ve Karay Türkleri", *Tarih ve Toplum*, 6/31, Temmuz 1986, s. 61-62. (k.)
- "Donald Quataert'le Söyleşi", *Tarih ve Toplum*, 6/33, Eylül 1986, s. 40-42. (y.t.)
- "Türkiye'de Solun Tarihinden: Anadolu Sosyalistleri Arasında İki Polemik", *Tarih ve Toplum*, 6/33, Eylül 1986, s. 53-55.
- "İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu", *Tarih ve Toplum*, 6/35, Kasım 1986, s. 34-41.
- "Tek-Parti Döneminde Basın", *Tarih ve Toplum*, 7/37, Ocak 1987, s. 48-49.
- "Aydınlar Üzerine Bir Deneme", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 11, Şubat 1987, s. 85.
- "Bir İttihatçı Savunusu", *Tarih ve Toplum*, 7/38, Şubat 1987, s. 57-59. (k.)
- "Kurtuluş Savaşında Asker Kaçakları", *Görüş*, sayı 5, Nisan 1987.
- "Avigdor Levy ile Söyleşi", *Tarih ve Toplum*, 7/41, Mayıs 1987, s. 49-51. (y.t.)

- "Vlahov Efendi'nin Balkan Federasyonu Dergisi ve Dr. Şefik Hüsnü", *Tarih ve Toplum*, 8/45, Eylül 1987, s. 17-22.
- "Alman İçişleri Bakanlığı Raporlarına Göre, Komintern'in Emperyalizme ve Sömürgeci Zulme Karşı Birlik Adli Yankuruluşu ve Dr. Şefik Hüsnü Degmer", *Tarih ve Toplum*, 8/46, Ekim 1987, s. 57-58.
- "İşçi Hareketi Tarihçileri Uluslararası Konferansı Linz Notları", *Tarih ve Toplum*, 8/47, Kasım 1987, s. 21-22.
- "İttihatçıların 1917'de Kurdukları Yapay Sosyalist Parti", *Tarih ve Toplum*, 8/48, Aralık 1987, s. 2. (o.m.)
- "1919-1920 Yıllarının Alman Sol Basınında Türkiye Konuları", *Tarih ve Toplum*, 8/48, Aralık 1987, s. 6-8.
- "Alman Sol Basınında ve Dışişleri Belgelerinde Türkiye Konuları", *Tarih ve Toplum*, 9/50, Şubat 1988, s. 5-8.
- "İttihatçılar ve Bolşevikler", *Tarih ve Toplum*, 9/52, Nisan 1988, s. 7-8.
- "66 Yıl Önceye Ait Bir 1 Mayıs Bildirisi", *Tarih ve Toplum*, 9/53, Mayıs 1988, s. 6-7.
- "Kemal, Türkiye'de Daha Bir çok Siyasi Muhafifini Asmayı Vaad Ediyor", (çevirim yazı), *Tarih ve Toplum*, 9/53, Mayıs 1988, s. 56-57. (a.s.)
- "Alman Sol Basınında Türkiye (1919-1920)", *Tarih ve Toplum*, 10/55, Temmuz 1988, s. 6-8.
- "Mustafa Suphi gibi Serseriler", *Görüş*, s. 21, Ağustos, 1988.
- "Alman Sol Basınında Türkiye (1920)", *Tarih ve Toplum*, 10/56, Ağustos 1988, s. 6-8.
- "Yurt Dışı İzlenimleri", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 12, Ağustos 1988, s. 98.
- "Ankara Demiryolcularının 1 Ekim 1922 Tarihli Bir Bildirisi", *Tarih ve Toplum*, 10/57, Eylül 1988, s. 7-8.
- "Alman Sol Basınında Türkiye (1920-1921)", *Tarih ve Toplum*, 10/57, Eylül 1988, s. 51-52.
- Atilla İlhan'ın *O Karanlıkta Biz* romanı üzerine söyleşi, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 12, Eylül 1988, s. 99.
- "TKP'nin 1920 Güzünde Rusya'da Yaşayan Türk Esirleriyle Türkiye Teb'asına Seslenişi", *Tarih ve Toplum*, 10/58, Ekim 1988, s. 19-20.
- "Zihniyet Tarihi Açısından Bir Resme Bakmak: Bruegel'in Felemenk Deyimleri ve Atasözleri Tablosu (1559)", *Tarih ve Toplum*, 10/58, Ekim 1988, s. 21-25.
- "Hollanda'da Türkiye Sol Tarihi", *Tarih ve Toplum*, 10/59, Kasım 1988, s. 42-43.
- "İslamcı Bir Yazarın Çapaçul Bakışı", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 12, Kasım 1988, s. 101.
- "Yeni Dünya'nın Yeni Serisinde Şevket Süreyya Aydemir'in Bir Yazısı", *Tarih ve Toplum*, 10/59, Kasım 1988, s. 6-7.
- "Ekrem Köniğin Uçak Kaçakçılığı - Sinan Kunalalp'in İleri Sürdüğü Gibi- Milliyetçiler Adına mı, Yoksa Cumhuriyetçiler Hesabına mı Yapılmıştır?", *Tarih ve Toplum*, 10/60, Aralık 1988, s. 8.
- "İştirakiyun Gazetesi ENEK", *Cönk*, Aralık 1988.
- "Meb'us Namzedimiz Ethem Nejat Bey Eskişehir'de Ne Yaptı?", *Tarih ve Toplum*, 11/61, Ocak 1989, s. 40-41.
- "ŞARK'I SOYAN Avrupa Sermayeciliğidir", *Cönk*, Ocak 1989.
- "Bizde Proletarya Var mı (idi)?", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 13, Şubat 1989, s. 104.
- "Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, 11/62, Şubat 1989, s. 46.

- "1919 Berlin'inde 18 Türk Spartakisti", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 13, Mart 1989, s. 105.
- "TKP'nin Kuruluşu Hakkında Bir Azeri İncelemesi", *Cönk*, Mart 1985.
- "Suphiler Bakü'den Niye ve Nasıl Ayrıldı", *Cönk*, Şubat 1989.
- "İstanbul'da İşçi Harekâtı", (çevirim yazı), *Tarih ve Toplum*, 11/64, Nisan 1989, s. 38-39.
- "Mustafa Suphiler Grubu İçinde Öldürülenlerden Eğitimci Hilmi Oğlu İ. Hakkı'nın Bir Yazı Dizisi", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 13, Nisan 1989, s. 106.
- "Amele, Köylü ve Münevverler Arasında İrşad Tarzı", *Cönk*, Nisan 1989.
- "Samim Kocagöz'ün Yazısı Üzerine", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 13, Mayıs 1989, s. 107.
- "Şefik Hüsnü'nün Vazife'deki Başyazıları", *Birikim*, 2, Haziran 1989, s. 44-51.
- "Amele Gazetesi 1909 ve İki Mübareze", *Tarih ve Toplum*, 11/66, Haziran 1989, s. 6-8.
- "Klaus Schwarz'ın Ardından. Nur İçinde Yat, Kardeşim Klaus", *Tarih ve Toplum*, 12/68, Ağustos 1989, s. 19-21.
- "Hz. Süleyman'la Seba Melikesi Belkis", *Tarih ve Toplum*, 12/68, Ağustos 1989, s. 25.
- Feroz Ahmad'dan çeviri: "Türkiye'nin Yahudi Cemaati: Siyasal Dinginliğin Bir Barometresi mi?", *Tarih ve Toplum*, 12/68, Ağustos 1989, s. 60-62. (k.)
- "Vazife'den İki Yazı", *Birikim*, 5, Eylül 1989, s. 67-70.
- "Arnoviti Zoti", *Sokak* No: 2 (3-9 Eylül 1989) s. 18-20.
- "Askerlik Hatıraları", *Sokak* No: 3 (10-16 Eylül 1989) s. 34-35.
- "Popper'in Demokrasi Anlayışı Üzerine", *Birikim*, 5, Eylül 1989, s. 76-78.
- "Vazife ve Memduh Necdet", *Tarih ve Toplum*, 12/69, Eylül 1989, s. 7.
- Memduh Necdet (Erbek)'den çevirim yazı: "Sınıf Mücadelesi ve Grevler", *Tarih ve Toplum*, 12/69, Eylül 1989, s. 8.
- "Mesâi ve Atatürk", *Tarih ve Toplum*, 12/70, Ekim 1989, s. 7.
- "İsrail'deki Türkiye" *Sokak* No: 12 (12-18 Kasım 1989) s. 22-23
- "Arnavutluk İzlenimleri Üzerine Bir Söyleşi", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 13, Kasım 1989, s. 113.
- "Babiali'nin Pravda'sı ve Bolşevik Dudusu", *Birikim*, 7, Kasım 1989, s. 73.
- "Yetmiş Yıllık Bir Bildiri", *Tarih ve Toplum*, 12/71, Kasım 1989, s. 6-8.
- "Türkiye Yahudiliği Hakkında Birinci Uluslararası Kongre", *Tarih ve Toplum*, 12/71, Kasım 1989, s. 51-52.
- "Tanzimat I", *Tarih ve Toplum*, 12/71, Kasım 1989, s. 64. (k.)
- Memduh Necdet (Erbek)'den çevirim yazı: "Gençlik ve Askerlik", *Tarih ve Toplum*, 12/72, Aralık 1989, s. 5.
- Hüsnü Fuat'tan çevirim yazı: "Komünistlik ve Milliyetçilik", *Tarih ve Toplum*, 13/73, Ocak 1990, s. 6-7.
- "Bütün Dünyanın Proletaryası Birleşiniz! Sosyalizm İçin Cıdal", (çevirim yazı), *Tarih ve Toplum*, 13/74, Şubat 1990, s. 7-8.
- "Kemalist Komünizm: Sabiha Sertel'in Makaleleri", *Birikim*, 11, Mart 1990, s. 70-72.
- "İtirafımdır", *Tarih ve Toplum*, 13/75, Mart 1990, s. 3. (o.m.)
- "Bütün Dünya İşçi ve Mazlum Halkları Birleşiniz! Bütün Dünya İşçi ve Köylüsünün Müşterek Vatanı", (çevirim yazı), *Tarih ve Toplum*, 13/76, Nisan 1990, s. 6-7.
- "Eski Dünya'nın Yeni Dünya'ya Borçlu Olduğu Bazı Besinler: Patates, Domates, Biber, Fasulya...", *Tarih ve Toplum*, 13/76, Nisan 1990, s. 28-29.

- "Ethem Nejat'ın Kadınlarla İlgili İki Yazısı (Güz 1918)", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 14, Mayıs 1990, s. 119.
- "Ubeydullah Efendi", *Tarih ve Toplum*, 13/77, Mayıs 1990, s. 3. (o.m.)
- "Türkiye Emekçilerine", (çevirim yazı), *Tarih ve Toplum*, 13/78, Haziran 1990, s. 6-8.
- "İnsanîyet", (çevirim yazı), *Tarih ve Toplum*, 14/80, Ağustos 1990, s. 6-7.
- "Zalim Bir Hükümdarın Portresi: Şarlken", *Tarih ve Toplum*, 14/81, Eylül 1990, s. 34-38.
- "Çağdaşlık", *Tarih ve Toplum*, 14/82, Ekim 1990, s. 29.
- "Karabekir'in -Uğur Mumcu'nun İzin Verdiği Kadar- Anlattıkları", *Tarih ve Toplum*, 14/82, Ekim 1990, s. 56. (k.)
- "Türkiye Yahudileri", *Tarih ve Toplum*, 14/82, Ekim 1990, s. 57. (k.)
- "Gizli Parti Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim'in Takma-Adla Yazdığı Bir Makale", *Tarih ve Toplum*, 14/83, Kasım 1990, s. 6.
- "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!", *Tarih ve Toplum*, 14/84, Aralık 1990, s. 6-7.
- "İnönü'nün Sakarya Madalyası", *Tarih ve Toplum*, 14/84, Aralık 1990, s. 11.
- Türkiye'de Sol Akımlar 1925-1936*, İstanbul: B.D.S Yayınları, 1991.
- (Hazırlayan), *Arif Oruç'un Yarn'ı (1933)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- (Hazırlayan), *Cihat ve Tehcir: 1915-1916 Yazıları*, İstanbul: Afa Yayınları, 1991.
- N. W. Polsby'den "Yasama Organları" kitabı - İlter Turan'ın A. King'den çevirdiği "Yürütme Organları" ile birlikte *Yasama ve Yürütme Organları* içinde, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, 1991.
- "Bolşevik Fabrikada Kesilen Cezalar Vergiler Hayat Pahalılığı Türkiye'de Amelenin Vaziyeti", (çevirim yazı), *Tarih ve Toplum*, 15/86, Şubat 1991, s. 6-8.
- Ahmet Cevat (Emre)'den çevirim yazı: "Tek Fırka Çok Fırka Münakaşası: Kemalizmin Faşizm ve Bolşevizm ile Mukayesesi", *Tarih ve Toplum*, 15/87, Mart 1991, s. 6-8.
- "Tunaya'nın Ardından", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 15, Nisan 1991, s. 30.
- "64 Yıl Önce Yayınlanmış Bir Risale", *Tarih ve Toplum*, 15/89, Mayıs 1991, s. 6-9.
- "60 Yıl Önceki Genel Seçimler", *Tarih ve Toplum*, 15/90, Haziran 1991, s. 6-8.
- "Zincire Vurulmuş Cumhuriyet", *Tarih ve Toplum*, 16/91, Temmuz 1991, s. 6-19.
- "İstanbul Katolik İşçiler Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, 16/91, Temmuz 1991, s. 35.
- "Uğur Mumcu'ya Cevap", *Birikim*, 28, Ağustos 1991, s. 84-86.
- "Bundan 62 Yıl Öncesinin Yeraltı Basınına Bir Örnek", *Tarih ve Toplum*, 16/92, Ağustos 1991, s. 6-8.
- "Atatürk'ün Sadık Muhbiri Kimdi?", *Birikim*, 29, Eylül 1991, s. 72-73.
- "Yurtsever Ermeni Casusumuzun Dilekçesi", *Birikim*, 31, Kasım 1991, s. 72-74.
- "Muhalefetten Sesler", *Birikim*, 32, Aralık 1991, s. 69-76.
- "1921'in İlk Yarısında İstanbul'daki Bolşevik Etkinlikleri Hakkında ABD Yüksek Komiserliği'nin Washington'daki Dışişleri Bakanlığına Gönderdiği Dört Yazı", *Tarih ve Toplum*, 16/96, Aralık 1991, s. 32-33.
- "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi*, 4, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, s. 25-81.
- "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi*, 4, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, s. 175-187.

Anaide Ter Minassian'dan çeviri: *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm: 1887-1912*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

"Osmanlı Halâşkâran Cemiyeti - 1915", *Tarih ve Toplum*, 17/97, Ocak 1992, s. 6-8.

"Ali Namık'ın Seksen Küsür Yıl Önceki Bir Yazısı: Türkiye'de Sosyalizm", *Tarih ve Toplum*, 17/98, Şubat 1992, s. 6-7.

"Mustafa Suphi Kazan'da (1918) Bir Kurtulmuş Fotoğraf", *Tarih ve Toplum*, 17/101, Mayıs 1992, s. 6-7.

"Mevlevizade Mustafa Suphi'nin 1914 Yazında Kırım'dan Bakü'ye Gidişi ve Güzün Rusya İçlerine Sürülüğü", *Tarih ve Toplum*, 17/102, Haziran 1992, s. 9-12.

"Aydınlık", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1993, s. 481-482.

Türkiye'de Piyango Tarihi ve Milli Piyango İdaresi, Ankara: Milli Piyango İdaresi Yayınları, 1993.

"TKP Gözüyle CHP (1936) I-III", *Tarih ve Toplum*, 19/111, Mart 1993, s. 9-14; 19/112, Nisan 1993, s. 14-19; 19/113, Mayıs 1993, s. 10-14.

"İstanbul Adaları", *Tarih ve Toplum*, 20/116, Ağustos 1993, s. 27-29, 32-33, 36-37.

"Sabah Kitaplarının İlki", *Tarih ve Toplum*, 20/116, Ağustos 1993, s. 59-60. (k.)

"Komünist Enternasyonal'in İkinci Kongresi, 1920", *Tarih ve Toplum*, 20/117, Eylül 1993, s. 60-62. (k.)

Peter Burke'den çeviri: *Tarih ve Toplumsal Kuram*, (yayına hazırlayan Ayşen Anadol), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994; İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2000.

"İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttahidesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 4, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s. 225-226.

"İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 4, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s. 242-243.

"İstanbul Umum Amele Birliği", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 4, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s. 246-247.

"Piyangolar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s. 259-260.

Urban Rights - Turkey in a Comparative Perspective edition, İstanbul: Wald Academy Human Rights Series, 1994; aynı kitabın Türkçesi: *Kentsel Haklar - Karşılaştırmalı Bir Çerçeve İnsan Hakları* derleyeni.

"O Zaman Öyle mi Gerekliyordu?", (kitap), *Toplumsal Tarih*, 1/1, Ocak 1994, s. 62-64.

"Her Kissadan İlle de Hisse Çıkarılmasını İsteyenlere Yanıt", *Toplumsal Tarih*, 1/3, Mart 1994, s. 6-7.

"Amsterdam'da Bakü Sempozyumu", *Toplumsal Tarih*, 1/3, Mart 1994, s. 57-58.

"70 Yıl Önce Anadolu'da 1 Mayıs", *Toplumsal Tarih*, 1/5, Mayıs 1994, s. 29-30.

"Cennet'in Rüyasını Görmek Ya Da Dini Doğru Anlamak", *Toplumsal Tarih*, 1/5, Mayıs 1994, s. 38-41.

(Editor), *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire*, (co-ed. Erik J. Zürcher), Tauris, June 1994.

"Modernization and Secularization in Turkey", *Recht in Unterschiedlichen Kulturen und Religionen*, Evangelische Akademie, Loccum 59/1995, s. 191-194; Comments on the paper by Prof Dr. Rona Aybay, s. 195-198.

- Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik: 1876-1923*, (çeviren ve Erik J. Zürcher'le birlikte derleyen), İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- "Kimi Sorunlarıyla Fethin Romanı", (kitap), *Toplumsal Tarih*, 3/18, Haziran 1995, s. 22.
- "Yeni Açılan Sovyet Arşiv Belgelerinin Işığında Millî Mücadele Tarihi'ne Katkılar", *Toplumsal Tarih*, 4/20, Ağustos 1995, s. 24-26.
- "Koleksiyoncunun Dağarcığından", *Toplumsal Tarih*, 4/20, Ağustos 1995, s. 37.
- Eric Hobsbawm'dan çeviri: "Tarihe Yönelik Yeni Tehdit", *Toplumsal Tarih*, 4/20, Ağustos 1995, s. 41-44.
- "1940 Yılında İkinci Grup Üyelerinin Hâlâ İzlendiğine İlişkin Bir Belge", *Toplumsal Tarih*, 4/20, Ağustos 1995, s. 64.
- Roderick Floud'dan çeviri: "Tarih ve Toplumsal Bilimler", *Toplumsal Tarih*, 4/23, Kasım 1995, s. 6-8.
- "Eski Bir Sosyalist Parti Programının Işığında: Sosyalistler Türk Toplumuna Faydalı Oldular mı?", *Toplumsal Tarih*, 5/28, Nisan 1996, s. 21-28.
- J. M. Thursby'den çeviri: "İkinci Troya Savaşı", *Toplumsal Tarih*, 6/31, Temmuz 1996, s. 44-46.
- "Erzurum Kongresi'nin Bolşevigi'nden Gazi'ye Açık Mektup", *Toplumsal Tarih*, 6/32, Ağustos 1996, s. 11-13.
- "Eğitim, Özellikle de Yüksek Öğretim Üzerine Düşünceler", *Birikim*, 89, Eylül 1996, s. 35-39.
- "Önce Bolşevik Sonra Mürteci Bir Yazar Kürt Sorununa Nasıl Bakıyor?", *Toplumsal Tarih*, 6/33, Eylül 1996, s. 12-14.
- Tadeusz Borowski'den çeviri: *Böyle Buyrun Gaza Bayanlar Baylar*, Göçebe Yayınları, 1997.
- Tom Bottomore - Robert Nisbet'in derlediği: *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Aydın Uğur ile birlikte yayıma hazırlayan), Ankara: Verso Yayıncılık, 1990; Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.
- Veysel Ünüvar'ın *Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay 1920-1921*, Göçebe Yayınları, 1997, kitabına önsöz, s. 7-12.
- "Bakü Yeni Dünya'sının Beş Sayısı ve M. Suphi'nin Bir Makalesi", *Toplumsal Tarih*, 8/43, Temmuz 1997, s. 44-45.
- "Niyazi Berkes'in Siyah-Beyaz Anıları", (kitap), *Toplumsal Tarih*, 8/46, Ekim 1997, s. 63-64.
- "Komünist Gençleri Ne Yapmalı?", (çevirim yazı: Yücel Demirel), *Toplumsal Tarih*, 9/53, Mayıs 1998, s. 33-35.
- "İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, cilt 2, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 61.
- "İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, cilt 2, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 66.
- "İnsan Hakları/Kentsel Haklar/Uluslararası Yerel Yönetim Dokümanları", *Sivil Toplum için Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri*, Demokrasi Kitaplığı, 1999, s. 265-278.
- "CHP'nin Tek-Parti Dönemi", (kitap), *Toplumsal Tarih*, 11/62, Şubat 1999, s. 62-63.
- "Metin Tunçay'ın M. Suphi ve Arkadaşlarının Öldürülmeleriyle İlgili Notu", *Toplumsal Tarih*, 11/65, Mayıs 1999, s. 8-9.
- "Teşkilât-ı Mahsusa'nın İran Macerasına Bir Alman Tanıklığı", (kitap), *Toplumsal Tarih*, 12/72, Aralık 1999, s. 61-62.

- "TKP Lideri Mustafa Suphi İktisat Vekili! - Mustafa Suphiler Ankara'ya Gelebilselerdi", *Eger Öyle Olsaydı II: Başka Bir Tarih, Başka Bir Türkiye*, (der. Seyfi Öngider), Aykırı Yayınları, 2000, s. 306-313.
- "Birinci Meclis", (kitap), *Toplumsal Tarih*, 13/76, Nisan 2000, s. 54-55.
- "Son Osmanlı Padişahının Şam'daki Mezarı", *Toplumsal Tarih*, 14/79, Temmuz 2000, s. 49-50.
- Peter Burke'den çeviri: Gutenberg'den Diderot'ya Bilginin Toplumsal Tarihi, (yay. haz. Ayşe Ozil), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2001; İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2004.
- "Nemrut Belgeseli", *Toplumsal Tarih*, 15/88, Nisan 2001, s. 63.
- (Derleyen), Tom Bottomore'un editörlüğünde: *Marksist Düşünce Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- "Lâik Cumhuriyetin Demokrasi Çıkmazı", Demokrasi ve Gençlik Vakfı'nın düzenlediği *Uluslararası, Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, s. 306-313.
- "Reha Çamuroğlu ile Söyleşi: Yeniçeriler, Bektaşiler ve Modernleşme Süreci", (Bilmez Bülent Can ile birlikte), *Toplumsal Tarih*, 17/97, Ocak 2002, s. 7-16.
- "Tarihyazımının Bazı Sorunları Üstüne Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, 91, Kış 2002, s. 280-284.
- "Savaş mı, Barış mı?", *Toplumsal Tarih*, 18/101, Mayıs 2002, s. 2-3.
- Yücel Demirel-Ayşe Erdem, "Bir Tarihçinin Tarihçesi: Mete Tunçay'la Söyleşi", *Cogito*, sayı 32, 2002.
- Yücel Demirel - Osman Zeki Konur'un *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Haziran 2002, kitabına sunuş.
- "Jartiyer Şövalyeliği", *Toplumsal Tarih*, 18/102, Haziran 2002, s. 7.
- "Ölümünün 16. Yıldönümünde Celal Bayar'ı Anımsama", *Toplumsal Tarih*, 18/104, Ağustos 2002, s. 18-21.
- "İkinci Meclis Tutanaklarında İlginç Bir Montaj Olayı", *Toplumsal Tarih*, 18/105, Eylül 2002, s. 24-25.
- "Addendum", *Toplumsal Tarih*, 18/107, Kasım 2002, s. 7.
- "Yazının Tarihi", *Toplumsal Tarih*, 109, Ocak 2003, s. 44.
- "Yazı Üzerine Kitaplar", *Toplumsal Tarih*, 109, Ocak 2003, s. 66-69.
- "Latife Hanım-Kameneva Mektuplaşması", *Toplumsal Tarih*, 111, Mart 2003, s. 30-31.
- "Film: Kahpe Bizans Parodisi", *Toplumsal Tarih*, 113, Mayıs 2003, s. 60-61.
- "Peter Burke ile Söyleşi: Avrupa'da Kültür Tarihçiliği", (çeviri: Dilek Şendil), *Toplumsal Tarih*, 114, Haziran 2003, s. 36-41.
- "Zorunlu Evlilik Yasası Teklifi (1922): Birinci Meclis'te Erkekleri Zorla Evlendirme Girişimi", *Toplumsal Tarih*, 116, Ağustos 2003, s. 22-25.
- "1927 Seçimlerinde Bağımsız Bir İşçi Aday", *Toplumsal Tarih*, 117, Eylül 2003, s. 26-29.
- "Küçük Dikkatler", (kitap), *Toplumsal Tarih*, 119, Kasım 2003, s. 105.
- "Toplumsal Tarih 10 Yaşında", *Toplumsal Tarih*, 120, Aralık 2003, s. 2-3.
- İsaiah Berlin'den çeviri: *Romantikliğin Kökleri: Güzel Sanatlar Üzerine A. W. Mellon Konferansları*, 1965, (haz. Henry Hardy), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Igor M. Diakonoff'dan çeviri: *Tarihin Yörüngeleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

"Türkiye Komünist Partisi: 1926 Viyana Konferansı", (kitap), *Toplumsal Tarih*, 122, Şubat 2004, s. 100-103.

"Anılar ve Belgeler", *Bilgi ve Bellek*, Kış 2004(1), 1-13.

"Siyaset Felsefesi Sözlüğü", (kitap), *Toplumsal Tarih*, 123, Mart 2004, s. 107.

İlk Meclis Anketi, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Nisan 2004; kitaptaki Osmanlıca metinlerin günümüz Türkçesine çevirilmeleri.

Dimitri Nanopoulos'dan çeviri: "Çağdaş Evrenbilim ya da Cehaletçiliğin Çöküşü", *Toplumsal Tarih*, 126, Haziran 2004, s. 52-53.

"20. Yüzyıl Türkiye Tarihi ve Sol Kavramı", (kitap), *Toplumsal Tarih*, 129, Eylül 2004, s. 108.

"Koleksiyoncunun Dağarcığından", *Toplumsal Tarih*, 131, Kasım 2004, s. 7.

"Koleksiyoncunun Dağarcığından", *Toplumsal Tarih*, 132, Aralık 2004, s. 7.

"Öteki Tarih'in Gözünden Kırım Savaşı", (çeviri), *Toplumsal Tarih*, 134, Şubat 2005, s. 42-47.

"Çağdaş Türkiye Son Beş Yılda Ermeni Sorununu Nasıl Tartıştı? Tarihsel Bellek ve Aydınlar", *Toplumsal Tarih*, 135, Mart 2005, s. 42-48.

"Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi'nden... Asım Çalıkoğlu'na Ait Belgeler", *Toplumsal Tarih*, 135, Mart 2005, s. 84-88.

"Dimitar Vlahov ve (dokuz dilde çıkan) Balkan Federasyonu Dergisi (1924-1932)", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 1, Bahar 2005, s. 209-223.

"Değirmenci Faik Tekeler'in Anılarında İmalât-ı Harbiye ve 31 Mart Olayı", *Toplumsal Tarih*, 137, Mayıs 2005, s. 92-93.

"Abidin Nesimi'nin Tanıklığı ve Bir Düzeltme", *Toplumsal Tarih*, 137, Mayıs 2005, s. 96-97.

Keith Hamilton'dan çeviri: "Dervişler, Drakula ve Diplomasi", *Toplumsal Tarih*, 138, Haziran 2005, s. 70-76.

"1921 Ekim'inde Batum'daki TKP Yönetimine Verilen Özgeçmişli Bir Dilekçenin Aynasından: Karışık Zamanlar", *Toplumsal Tarih*, 139, Temmuz 2005, s. 62-66.

"Asım Çalıkoğlu'na Ait İki Adet Davetiye: 'Hürriyetin İlânı'nın Beşinci Yıldönümü Kutlaması", (çevirim yazı), *Toplumsal Tarih*, 140, Ağustos 2005, s. 28.

"Türkiye'de Solun Tarihinden Bir Mektup: Ragıp Tefvîk'ten III. Enternasyonal'e", *Toplumsal Tarih*, 141, Eylül 2005, s. 70-75.

"Türkiye'de Solun Tarihinden İki Belge", *Toplumsal Tarih*, 142, Ekim 2005, s. 106-107.

"Şevket Süreyya Aydemir'in TKP'ye Başvurusu", *Toplumsal Tarih*, 143, Kasım 2005, s. 50-52.

"Türkiye'de Solun Tarihinden Bir Belge: Türk Komünisti Mustafa Nafi'nin Üçüncü Beynelmile'e Katılım Başvurusu", *Toplumsal Tarih*, 144, Aralık 2005, s. 100-101.

"1918'den Bir Sol İçi Çekişme: TKP'ye Göre Mustafa Nafi Portresi", *Toplumsal Tarih*, 145, Ocak 2006, s. 14-15.

Eleştirel Tarih Yazıları, Ankara: Liberte Yayınları, Şubat 2006.

"84 Yıl Önce Yazılmış İlginç Bir Mektup: Ahmet Cevat Emre'nin Yaptığı Blöf Hakkında Dolaylı Bir Tanıklık", *Toplumsal Tarih*, 150, Haziran 2006, s. 28-29.

- Francis Wheen'den çeviri: "Karl Marx-Charles Darwin ilişkisi: Bir Yanlış Yorumlamanın Çözümü", *Toplumsal Tarih*, 154, Ekim 2006, s. 88-92
- Peter Burke'ten çeviri: *Kültür Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2006.
- "Plehanov Gemisi'yle Boğaz'dan Köstence'ye Nâzım Hikmet Kaçışını Anlatıyor", *Toplumsal Tarih*, sayı 157, Ocak 2007, s. 18-22.
- "45 Yıl Önce Bazı Üniversite Hocalarından Bir Bildiri Yayımlama Girişimi", *Toplumsal Tarih*, sayı 158, Şubat 2007, s. 72-74.
- "Kitap Yayınevi'nden Görkemli Bir Osmanlı Albümü", *Toplumsal Tarih*, sayı 160, Nisan 2007, s. 88-90.
- B. Lewis'ten çeviri: "Lewis'in Irwing Kristol Ödülünü Alırken Yaptığı Konuşma Avrupa ve İslâm", *Toplumsal Tarih*, sayı 162, Haziran 2007, s. 62-70.
- "1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma", *Toplumsal Tarih*, sayı 163, Temmuz 2007, s. 90-92.
- "Yeni Bir Belge 'Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin Düzeni'", *Toplumsal Tarih*, sayı 165, Eylül 2007, s. 36-40.
- "1923 Yaz Seçimleri 'Gizli Yönerge'", *Toplumsal Tarih*, sayı 165, Eylül 2007, s. 74-76.
- "Bir Yakup Kadri Makalesi 'Kayırılacak Solcular'", *Toplumsal Tarih*, sayı 167, Kasım 2007, s. 68-70.
- "Türkiye'de Sol Akımların Tarihine İlişkin İki Belge", *Toplumsal Tarih*, sayı 168, Aralık 2007, s. 36-38.
- Isaiah Berlin'den çeviri: (Zeynep Mertoğlu ile birlikte): *Kirpi ile Tilki Seçme Makaleler*, (der. Murat Borovalı), İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008.
- "Merhum 'Eczacı' Vasıf Onat", *Toplumsal Tarih*, sayı 173, Mayıs 2008, s. 48-52.
- E. Hobsbawm'dan çeviri: "Eric Hobsbawm'ın Günlüğünden Weimar Cumhuriyeti'nin Berlin'i", *Toplumsal Tarih*, sayı 174, Haziran 2008.
- "Koleksiyoncunun Dağarcığından 1914 Yılında Hürriyet İlânı Yıldönümünün Milli Bayram Olarak Kutlanması", *Toplumsal Tarih*, sayı 175, Temmuz 2008, s. 53-54.
- "Şefik Hüsnü'nün Raporu: TKP'nin Altı Aylık Cumhuriyete Bakışı", *Toplumsal Tarih*, sayı 178, Ekim 2008, s. 32-36.
- "Hindî'nin Hikâyesi", *Toplumsal Tarih*, sayı 181, Ocak 2009, s. 13-14.
- "Bir Bildiri ve Üye Kayıt Formu Vesilesiyle Türkiye İşçi(ler) Derneği/Birliği", *Toplumsal Tarih*, sayı 181, Ocak 2009, s. 92-94.
- "İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi Tutanakları", *Toplumsal Tarih*, sayı 182, Şubat 2009, s. 93-94.
- "Birinci Dünya Savaşı'nda İran", *Toplumsal Tarih*, sayı 182, Şubat 2009, s. 94-96.
- BKP'nin Türkçe Yayın Organı: Ziya Gazetesi (1920-1923) ve Türkiye, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2009.
- "Kayserili İsmail Hakkı'nın Değerlendirmesi", *Toplumsal Tarih*, sayı 186, Haziran 2009, s. 94-95.
- "Türkiye İşçi Hareketi Tarihi Amele Birliği 1923", *Toplumsal Tarih*, sayı 189, Eylül 2009, s. 92-96.
- "I. Dünya Savaşı Sırasında Cemal Paşa'nın Kiel Ziyareti", *Toplumsal Tarih*, sayı 194, Şubat 2010, s. 36-38.
- "Sibiry'a'da Savaş Tutsaklığı", *Toplumsal Tarih*, sayı 195, Mart 2010, s. 86-88.

- Bertrand Russell'dan çeviri: "Ben Evrende Herhangi Bir Amaç Sezemiyorum Tanrı Var mı?", *Toplumsal Tarih*, sayı 199, Temmuz 2010, s. 42-47.
- "*Toplumsal Tarih*'in 200. Sayısı Vesilesiyle Mete Tunçay-Edhem Eldem Söyleşi Tarih, Tarih Dergiciliği, Akademi", *Toplumsal Tarih*, sayı 200, Ağustos 2010, s. 14-22.
- "Hakkı Behiç'e Dair", *Toplumsal Tarih*, sayı 202, Ekim 2010, s. 94-95.
- "Enver Paşa'nın 3. Komintern Kongresi'ne İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı Adına Sunulan Bildirisi", *Toplumsal Tarih*, sayı 206, Şubat 2011, s. 62-66.
- "Öncesinde ve Sonrasında Kurbanların Hepsı Sadece Masum, Mazlum ve Mağdur Muydu?" *İmparatorluğun çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mart 2011.
- "Edirne'nin İlk Sosyalist Gazetesi Ahali", *Toplumsal Tarih*, sayı 208, Nisan 2011, s. 92-94.
- "Edhem Nejad'ın Seçim Beyannamesi", *Toplumsal Tarih*, sayı 209, Mayıs 2011, s. 64-68.
- "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında İktidar Mücadeleleri", *Toplumsal Tarih*, sayı 213, Eylül 2011, s. 74-76.
- "Bilinmeyen Türkler/The Unknown Turks", *Toplumsal Tarih*, sayı 216, Aralık 2011, s. 60-64.
- "Türkiye Solu'nun 1920 Güzünde M. Kemal Paşa'ya ve Milli Mücadele'ye Bakışı", *Toplumsal Tarih*, sayı 217, Ocak 2012, s. 42-48.
- "Komintern Arşivi'nden Bir Rapor 90 Yıl Önce Zonguldak'ta İşçiler ve Sol Örgütlenme Üstüne", *Toplumsal Tarih*, sayı 219, Mart 2012, s. 82-88.
- "Çok Gecikmiş Bir Özür ve Düzeltme", *Toplumsal Tarih*, sayı 225, Eylül 2012, s. 12-14.
- "Komünist Enternasyonal'in İngilizce Belgesel Tarihi", *Toplumsal Tarih*, sayı 225, Eylül 2012, s. 82-86.
- "Tarihçinin Odası IV Mete Tunçay ile Akademi, Tarih, Sosyalizm", söyleşi: Ayşe Yazıcıoğlu, *Toplumsal Tarih*, sayı 226, Ekim 2012, s. 66-76.
- "Kırım-Son Haçlı Seferi'nin Türkçe Yayınlanması Vesilesiyle Yüzeysel Bir Bibliyografik Deneme", *Toplumsal Tarih*, sayı 226, Ekim 2012, s. 84-86.
- "Ethem Nejat Üzerine İki Yeni Kitap", *Toplumsal Tarih*, sayı 228, Aralık 2012, s. 92-93.
- "Çerkez Reşit'in Komintern'e Başvurusu", *Toplumsal Tarih*, sayı 229, Ocak 2013, s. 52-53.
- "Milli Mücadele Dönemindeki İzlerini Süremediğimiz İslâm Kongreleri", *Toplumsal Tarih*, sayı 231, Mart 2013, s. 48-51.
- Peter Burke'ten çeviri: *Bilginin Toplumsal Tarihi II: Encyclopedie'den Wikipedia'ya*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- "Türkiye'de Solun Tarihi Üstüne Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler", *Toplumsal Tarih*, sayı 235, Temmuz 2013, s. 92-94.
- "Çok İlginç Bir Kitap: *Lingua Tertii Imperii (LTI)*", *Toplumsal Tarih*, sayı 238, Ekim 2013, s. 50-51.
- "İştirakçi Hilmi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası Üstüne İki Yeni Kitap", *Toplumsal Tarih*, sayı 243, Mart 2014, s. 92-93.
- "Kitlelere: Komintern'in Üçüncü Kongresinin Tutanakları, 1921", *Toplumsal Tarih*, sayı 257, Mayıs 2015, s. 92-94.
- "Şevket Süreyya Aydemir'in Mektubu", *Toplumsal Tarih*, sayı 263, Kasım 2015, s. 94-95.
- Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* (Erden Akbulut ile birlikte), İstanbul: TUS-TAV Yayınları 2007, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Beynelmilel İşçiler İttihadı (Erden Akbulut ile birlikte), İstanbul: TÛSTAV Yayınları 2009, İstanbul: İletişim Yayınları 2016.

Türkiye Sol Tarihine Notlar: Tarih ve Toplum Yazıları, İstanbul: İletişim Yayınları, Temmuz 2017.

Robert Neelly Bellah'tan çeviri: *İnsan Evriminde Din: Eski Taş Çağından Eksen Çağına Kadar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2017.

“Pravda’dan THİF Tevkifatına İlişkin İki Yazı”, *Toplumsal Tarih*, sayı 290, Şubat 2018, s. 36-40.

“Türkiye Solu’nun 1920 Güzünde M. Kemal Paşa’ya ve Milli Mücadele’ye Bakışı”, *Toplumsal Tarih*, sayı 300, Aralık 2018, s. 58-64.

“Bir Yol Ayrımında Kalan Komünist Hareket”, *Toplumsal Tarih*, sayı 302, Şubat 2019, s. 64-66.

“Aydın, düşünmekle ve doğru düşünmekle yükümlüdür. Doğru düşünmek ise, her şeyden önce, insanın temeldeki birliğini görmeyi ve insanla ilgili bütün sorunları bir önem sırasına koymayı gerektirir. Bu sıra, bir anlamda demokratik olmak zorundadır. [...] Oysa işin içine bir kimsenin –maddi manevi– kendi çıkarları girince, özel sorunlar daha ağır basmak eğilimini gösterir. Fakat aydınının bir tanımı da, kendini aşabilen kişi olması değil mi?”

METE TUNÇAY

Elinizdeki kitap, Mete Tunçay’ın ilk kez 1983’te yayımlanan *Bilineceği Bilmek* kitabının genişletilmiş ve gözden geçirilmiş yeni basımı. Mete Tunçay’ın 1402’lik olarak üniversiteden uzaklaştırılmasıyla 1996’da üniversiteye yeniden dönene kadar yazdığı yeni yazıların eklenmesiyle oluşturulan bu yeni basım, sosyal bilimler, tarihyazımı, Türkiye’nin siyasal sistemi, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte sosyalist ve komünist hareketin ilk dönemlerini ele alan makalelerden oluşuyor. Üzerinden geçen zamana rağmen hâlâ değerini ve önemini koruyan, Tunçay’ın titiz ve yenilikçi tarihçi kimliğinin izleri her satırda karşımıza çıkıyor. ■

